

Második Trianon?

Tanulmányok a párizsi magyar
békeszerződés aláírásának
75. évfordulójára

Szerkesztette
Fülöp Mihály

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Második Trianon?

A borítón: Gyöngyösi János magyar külügyminiszter aláírja
a magyar békeszerződést Párizsban, 1947. február 10-én.
A fénykép forrása: FÜLÖP Mihály (2008): *A befejezetlen béke.*
A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947).
Budapest, Püski.

Második Trianon?

Tanulmányok
a párizsi magyar békeszerződés
aláírásának 75. évfordulójára

Szerkesztette

Fülöp Mihály

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2022

A tanulmánykötet első kiadása *Az elfelejtett béke –
Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés
életbelépésének 70. évfordulójára* címmel jelent meg
(szerkesztette: Fülöp Mihály, Budapest, Dialóg Campus, 2018).

Szerzők

Baráth Magdolna
Cseh Gergő Bendegúz
Fülöp Mihály
Gyarmati György
Ivánfi Miklós
Kiss Dávid
Lönhárt Tamás
Pákozdi Csaba
Popély Árpád
Szakály Sándor
Szarka László
Vukman Péter
Zseliczky Béla

Szakmai lektor
Gyarmati György

A jegyzeteket szerkesztette, az irodalomjegyzéket
és a névmutatót készítette
Ivánfi Miklós

Az angol nyelvű összefoglalókat lektorálta
Timothy Dowling

Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Christján László
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt
Olvasószerkesztő: Fodor József Péter
Tördelőszerkesztő: Kilián Zsolt

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/01046_00

ISBN 978-963-531-676-2 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-677-9 (ePDF)
ISBN 978-963-531-678-6 (ePub)

© A szerzők, 2018, 2022
Szerkesztő © Fülöp Mihály, 2018, 2022
© A kiadó, 2018, 2021

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Bevezető gondolatok</i> (Szakály Sándor)	7
<i>Párizs nem Trianon</i> (Fülöp Mihály)	11
<i>Fülöp Mihály: Az európai békerendezés kezdetei és a magyar béke</i> (1941–1947)	17
<i>Baráth Magdolna: A Szovjetunió és a magyar béke</i>	51
<i>Cseh Gergő Bendegúz: Fegyverszüneti ellenőrzés Közép-Európában: béke-előkészítés vagy térfoglalás?</i>	65
<i>Gyarmati György: Kertész István és a Duna menti „különbéke” víziója</i>	91
<i>Ivánfi Miklós: Az Államtudományi Intézet, a Teleki Pál Tudományos Intézet és a magyar béke-előkészítés</i>	105
<i>Kiss Dávid: Az 1947-es magyar béke-előkészítés az új haderő szervezésének és a határok kialakításának a tükrében</i>	121
<i>Szarka László: Csehszlovákia és a magyar békeszerződés</i>	137
<i>Popély Árpád: A csehszlovák nemzetállami törekvések és a magyar kisebbség</i> (1945–1948)	157
<i>Zseliczky Béla: Sztálin, Beneš és a magyar kérdés</i>	171
<i>Vukman Péter: Jugoszlávia és a magyar béke</i>	195
<i>Lönhárt Tamás: Az Erdély-kérdésről a második világháború alatti béke-előkészítés és a párizsi békekonferencia tükrében</i> (1942–1947)	211
<i>Pákozdi Csaba: Nemzetközi kisebbségvédelem a párizsi béke árnyékában – illúziók vagy perspektívák?</i>	239
<i>Válogatott bibliográfia</i>	247
<i>Névmutató</i>	253
<i>Dokumentumok</i>	259
<i>Térképek</i>	315
<i>Fényképek</i>	333
<i>A kötet szerzői</i>	351

Bevezető gondolatok

75 esztendeje történt, hogy a magyar állam képviselői 1947. február 10-én aláírták a győztes hatalmak – nagyok és kisebbek – küldötteivel Párizsban a második világháborút Magyarország számára lezáró békeszerződést. Ez gyakorlatilag megismételte az 1920. június 4-én a versailles-i Nagy-Trianon-palotában aláírt egyezményt. Az utóbbit mi magyarok legtöbbször csak békediktátumnak nevezzük, miközben a Párizsban aláírt békeszerződéssel kapcsolatban ezt a megnevezést csak a legritkább esetben használjuk.

Feltehetjük a kérdést: vajon miért is nem? A válasz lehetne kellően rövid, legalábbis véleményem szerint: Párizsban nemcsak meghallgatták a magyar békedelegációt, de tagjainak lehetőségük nyílt érvelni, próbálkozni és reménykedni. De volt-e valós alapja a reménykedésnek? A történetek ismeretében azt mondhatjuk, hogy igazából nem.

A világháborúból tervezett magyar kiválási/kilépési kísérlet 1944. október 15–16-án látványos kudarcot vallott. A németek támogatásával a hatalmat megszerző Nyilas-keresztes Párt – Hungarista Mozgalom koalíciós partnereivel együtt a végsőkéig való kitartást hirdette meg, és meg is tett mindent azért, miközben a háborúból való kilépést/kiválást támogató magyar politikusok és katonák többsége partvonalon kívülre – pontosabban internáló és/vagy koncentrációs táborokba – került.

A szomszédos országok – amelyek létüket, illetve területük jelentős megnövekedését az első világháborút lezáró Párizs környéki békéknek köszönhatték – megelőzték Magyarországot a Németország oldaláról való leválásban: közülük Csehszlovákia és Jugoszlávia már 1939-től, illetve 1941-től a későbbi győztesek „szövetségesének” számított, Románia pedig gyorsabban lépett.

Románia 1944 augusztusában ügyesen „oldalt váltott”, Szlovákiáról elhittették a győztesekkel, hogy mint az egykori Csehszlovákia része a Hitler-ellenes koalíció bizalmára érdemes, míg a volt Jugoszláv Királyság romjain létrejött államokkal szemben az „igazi Jugoszláviát” a Joszip Broz Tito vezette partizánmozgalom és népi kormány képviseli.

Magyarország magára maradt. Támogatói, pártfogói nem akadtak a győztesek körében. Szakértői szinten fel-felmerült ugyan egy Magyarország számára a korábbinál kedvezőbb területi rendezés, de azt döntéshozói szinten gyakorlatilag azonnal elvetették. A magyar remények Romániával szemben járhattak volna valamilyen szinten eredménnyel, amelyre az alapot a Szovjetunió és a szövetségesek által Romániával kötött fegyverszüneti egyezmény azon kitétele ad(hat)ta meg, miszerint Erdély vagy annak nagyobb része Romániát illeti meg. Ez egyébként azt is magában foglalta, hogy Románia kérdésében is a Szovjetuniónak lesz/van/volt döntő szava.

Sztálin nem kívánt engedményeket adni. Tökéletesen azonosult Vjacseszlav Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának 1943. június 7-én a moszkvai brit nagykövethoz, Sir A. C. Kerrhez írt levelében megfogalmazottakkal: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatoságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.”

A fenti mondatok ismeretében nem meglepő, hogy a végső remény – mintegy 4000 négyzetkilométernyi terület Magyarországnak ítéltése – is elszállt Párizsban. Az amerikai béketervek – amelyek bizonyos mértékben igyekeztek volna az első világháborút lezáró területi rendezések igazságtalan voltán javítani – érdemben szóba sem kerültek. A magyar békeszerződés a szovjet érdekek és elvárások alapján fogalmaztatott meg.

A magyar állam képviselői tudomásul vették a feltételeket, és aláírták a békeszerződést, amely számos téren kedvezőtlenebb volt Magyarországra nézve, mint amelyet a versailles-i Nagy-Trianon-palotában 1920. június 4-én írtak alá.

A magyar békeszerződés 1947. szeptember 15-én lépett életbe, amikor a három szövetséges nagyhatalom, a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánya Moszkvában a ratifikációs okmányokat letétbe helyezte. A Magyar Országgyűlés „a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződést” mint az 1947. évi XVIII. törvénycikket emelte törvényerőre. Ezzel a jogi aktussal Magyarország második világháborús története lezárult, és azt követően helyzete, sorsa évtizedekre megpecsételődött.

Magam úgy vélem, hogy a döntés nem Párizsban született meg. Ott csak véglegesültek a nagyhatalmi elképzelések.

Magyarország és Európa keleti felének, középső területeinek a sorsa már korábban eldőlt. Teherán – Jalta – Potsdam. A három – de ténylegesen csak két – nagyhatalom megállapodott abban, hogy milyen is lesz a világ térképe a háború győzelmes befejezése után.

Ki-ki a maga érdeke szerint próbálta meggyőzni szövetségését, de a legerősebb fél – ebben az európai térségben – Sztálin volt. Rooseveltt és Churchill érdemben csak statisztáltak. Utóbbi még próbált egyezkedni Sztálinnal 1944 őszén Moszkvában, de a sokat emlegetett szalvétadarab (?) vagy papírfecni (?) valóban fecni maradt. A rajta szereplő százalékok eltűntek a béketárgyalások heteiben, hónapjaiban. Kelet- és Közép-Európa országainak sorsa megpecsételődött. Voltak olyan államok, amelyek kaptak bizonyos kárpótlást az elvesztett területeikért – példának okáért Lengyelország –, voltak, amelyek területileg egy kicsit gyarapodtak – Jugoszlávia –, míg mások – Románia, Csehszlovákia, Magyarország – területeket veszítettek, de volt olyan állam is – Bulgária –, amelynek a korábbi területi nyereségéről nem kellett lemondania.

Németország mellett a „vesztesek vesztese” Magyarország lett. Párizsban kőkemény diktátumot kapott, amelyről kevesebbet szölk és írtak, mint Trianonról, és amely oly „természetessé” vált az idők folyamán. Ezzel kapcsolatban senki nem fogalmazta meg, hogy nem kell mindig beszélni róla, de gondolni kell reá. Ezt az elmaradt gondolatot is pótolhatja most ez a kötet, amely tanulmányok segítségével mutatja be a Párizsig vezető utat, és ad képet arról, hogy miként is látták az akkori viszonyokat a szomszéd országokban, miként lett szovjetté az európai béke, és miként nem foglalkozott senki azzal, hogy az adott területek ide-odacsatolásakor mit is gondolnak az ott élők, mit is szeretnének ők. A döntések – mint a történelem során szinte mindig – a győztesek kezében voltak. A győztesek pedig általában csak egy szempontot tartanak fontosnak – a sajátjukét –, szinte soha nem vesznek példát a múltból, és nem gondolnak arra, hogy a veszteseknek is lehet igazsága és minden béke addig állt fenn és meg a történelem folyamán, ameddig az azt aláíró felek között az erőviszonyok nem változtak. Megváltozásaik pedig többnyire háborúkat eredményeztek, amelyeket újabb békekötések követtek, legtöbbször sajnos a tanulságok levonása nélkül.

A második világháború utáni békeszerződések napjainkban is hatályosak. Számos aláíró fél helyzetében ugyan jelentős változás állt be. Határok módosultak, országok estek szét és újak jöttek létre, nagyhatalommá vált az egykori Németország, amellyel a mai napig senki nem írt alá békeszerződést. Egy viszont változatlan maradt: a Magyarországgal aláírt békeszerződés, legalábbis területi kérdéseket tekintve, mert a szerződés számos pontját már az 1950-es években „áthágta” a Rákosi Mátyás névvel fémjelzett kommunista Magyarország, igaz, ezt senki nem vetette a szemére. A legfontosabb tény ugyanakkor nem változott. Magyarország megszállt ország maradt, amely állapot alapvetően 1991-ig állt fenn, amikor is a Magyarországon állomásozó szovjet katonai alakulatok elhagyták hazánkat, és a Párizsban megálmódott független, demokratikus Magyarország valóban létrejöhetett. Igaz, a létrejöttére közel négy és fél évtizedet kellett várni.

A most megfogalmazott gondolatok is olvashatók ebben a kötetben, amely a *Második Trianon?* címet viseli, miközben az egész párizsi békerendszerre vonatkozóan a *Befejezetlen béke* alcímet is viselhetné.

A mű a békeszerződés aláírásának és törvénybe iktatásának 75. évfordulójára jelenik meg, *Az elfelejtett béke – Tanulmányok a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára* című kötet átdolgozásaként. S miért kell ismét közreadni, az olvasóközönség elé lépni vele? Mert a címben foglalt békét sem szabad elfelejteni, a kötetben olvasható tanulmányok pedig ma is helytállóak. A szerzők – a téma és a korszak legjobb hazai kutatói – alapos tanulmányokban mutatják be a békeszerződéshez vezető utat, a magyar elképzeléseket és a győztesek elgondolásait. Külön teret szentelnek a szomszédos államokban élő magyarokat érintő döntéseknek, továbbá azon személyeknek és intézményeknek, akik és amelyek már a háború éveitől igyekeztek felkészülni az 1943-tól már egyre inkább látható vereség következményeire.

A kötet szerkesztője és egyik tanulmányának szerzője, Fülöp Mihály jól érzékelteti már írása címében is – *Európai béke – vagy pax sovietica?* –, hogy mit is jelentett a párizsi béke Magyarország és a közép-, illetve kelet-európai államok többsége számára. A cím kísértetiesen hasonlít Ullein-Reviczky Antal 1947-ben, Svájcban franciául megjelent könyvének címére: *Guerre allemande, paix russe*, azaz *Német háború, orosz béke*. Magyarország részese volt a német háborúnak és áldozata az orosz (szovjet) békének, amely 75 esztendővel ezelőtt kötött meg, és emelkedett jogerőre 1947 őszén. Amely napjainkig meghatározza Magyarország helyzetét és lehetőségeit, miközben a múltba tekintéseink során megfélekedünk róla. Trianon velünk él – szoktuk mondani. Párizs úgyszintén, csak nem gondolunk rá. Tegyük meg most azt is! Nem kell beszélünk róla mindig, de gondoljunk rá is! Múltunk megkerülhetetlen része és köszönet Fülöp Mihálynak, Baráth Magdolnának, Cseh Gergő Bendegúznak, Gyarmati Györgynek, Ivánfi Miklósnak, Kiss Dávidnak, Szarka Lászlónak, Popély Árpádnak, Zseliczky Bélának, Vukman Péternek, Lönhárt Tamásnak és Pákozdi Csabának, hogy a feledés homályából elővették ezt a történetet, és reményeim szerint „becsempészik” azt a magyar közgondolkodásba, mert elfelejteni ezt sem szabad!

Szakály Sándor

Párizs nem Trianon

Gyöngyösi János magyar külügyminiszter, illetve a többi legyőzött, Olaszország, Románia, Bulgária és Finnország képviselői Párizsban, a Quai d'Orsay óratermében (Salle de l'Horloge), 1947. február 10-én írták alá országaik – a némethez képest „másodrendűnek” tekintett – békeszerződését. A magyar társadalom kollektív emlékezetéből kihullott a második világháborút lezáró európai békerendezés. A hazai közgondolkodásban mérhetetlenül kisebb szerep jut az 1947-es párizsi magyar békeszerződésnek, mint 1920-as trianoni előképének, holott a párizsi békeszerződés felülírta a trianonit, sőt az 1947-es rendezés ma is hatályos, jogrendünk élő része, a mai Magyarország európai helyét és szerepét meghatározó dokumentum. Párizs érvényben van, Trianon nincs.

Mi indokolja *Az elfelejtett béke* című tanulmánykötetünk átdolgozott, új kutatási eredményeket tartalmazó, Szakály Sándor értő bevezetőjével ellátott és Pákozdi Csaba nemzetközi kisebbségvédelmi tanulmányával záruló kiadását? Magyarország mind a két világégésből a vesztes oldalon került ki, így önkéntelenül adódik a magyar békeszerződések összehasonlítása, a hasonlóságok és különbségek egybevetése. A legyőzött Magyarországgal egyik esetben sem tárgyalták meg a békefeltételeket, a győztes nagyhatalmak „rölkünk, de nélkülünk” döntöttek. A magyar közbeszédben ezért vált uralkodóvá az a gondolat, hogy mivel 1947-ben nem történt más, mint egyszerűen megismétlődött az első világháborút követő területi rendezés, különösen a magyar–román határ megvonása esetén, a párizsi békeszerződés egyfajta „második Trianon”. A győztes nagyhatalmak e szemlélet szerint megismételték döntésüket, és – a pozsonyi hídfő kivételével – a két háború közötti határokat állították vissza. E felfogás elfedi azokat a különbségeket, amelyek miatt a magyar szellemi és közéletben máig indulatos vitát kavarnak a második világháborút lezáró béke problémái: Magyarország függetlensége és szuverenitása helyreállításának, valamint a szovjet csapatok visszavonásának elmaradása, a megszállás következtében az 1956-os magyar forradalom leverése, a hamarosan a szomszédoktól hermetikusan elzáró vasfüggönyre változó magyar határok megvonása, a „második Trianon” hitregéje, a magyar kisebbségek védelmének és önkormányzatának hiánya, Beneš rendeletei.

A versailles-washingtoni békerend és az öt „volt ellenséges” állammal, Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal aláírt párizsi békeszerződések közötti különbségek szembeötlők: a második világháború lezárását – közelebbről a német feltétel nélküli kapitulációt – nem követte átfogó rendezésre törekvő békekonferencia; a győztes nagyhatalmak a legfőbb ellenséggel, Németországgal nem kötöttek büntető jellegű, diktált békeszerződést, vagyis olyan, versailles-i típusú német békét, amely az első világháborút követően mintaként szolgált az 1919–1920-ban aláírt Párizs környéki békékhez. Mások voltak a győztesek, de a legyőzöttek oldalán is új szereplők jelentek meg. És legfőképpen: a második világháborúban győztes Szovjetunió nem vett részt a trianoni békeszerződés megalkotásában.

A szövetséges nagyhatalmak háború alatti terveikben elutasították a versailles-i típusú békerendezés megismétlését, Magyarország esetében a politikai határokat közelíteni

kívánták a nemzeti-nyelvi határvonalhoz. A vesztes Magyarország a szövetségesekhez sorolt Csehszlovákiával és Jugoszláviával szemben nem remélhetett változást, sőt északi és déli szomszédaink a trianonin is túlmenő követelésekkel léptek fel hazánkkal szemben. Meglehetősen ritkán találkozunk viszont annak említésével, hogy a győztes nagyhatalmak Magyarország javára a vele hasonló politikai helyzetben lévő Romániával szemben határmódosítást fontolgattak. Litvinov szovjet külügyi népbiztoshelyettes Sztálinnak írt feljegyzésében leszögezte: „az Egyesült Nemzeteknek Erdély ügyében semmiféle kötelezettségük nincsen, mivel a trianoni szerződés és az összes formális kötelezettség érvényét veszítette annak következtében, hogy Magyarország is, Románia is (az Egyesült Nemzetek ellen harcoló – F. M.) ellenséges államok.” A háború kezdeti szakaszában, 1940–1941-ben a szovjet diplomácia támogatta az Erdélyre vonatkozó magyar területi követeléseket, a Külügyminiszterek Tanácsa 1945. szeptember 20-i béketárgyalásain az amerikai és a brit (sőt a francia) külügyminiszter vetette fel a határ kiigazítását, mert nem tekintették a trianoni magyar–román határt „ideálisnak”, „igazságosnak”, „méltányosnak” vagy „észszerűnek”. A párizsi magyar békeszerződésben nincs utalás Trianonra, még a határleírásnál sem. A magyar békeszerződés ezért utal a „trianoni” határok helyett az 1938. január 1-jén fennálló határra (kivéve a pozsonyi hídfő), a román békeszerződés a román–magyar esetében az 1938. január 1-jén, a román–szovjet és a román–bolgár esetében pedig az 1941. január 1-jén fennálló határra.

A csehszlovák kormány 1946. április 10-i memorandumában követelte, hogy Magyarország a trianoni határokat „jogosnak, véglegesnek és megváltozhatatlannak” ismerje el, mondjon le a „Szent István-i gondolatról” és az ebből következő területi követelésekről, a címerben a kettős kereszt és a „Szlovákiára emlékeztető” hármashalom használatáról, a revizionizmus jelképét, Szent István koronáját pedig helyezze el az ENSZ múzeumában, illetve érvényesítse a trianoni békeszerződés katonai és gazdasági rendelkezéseit. A szomszéd államok minden erőfeszítése ellenére sem került a párizsi békeszerződés szövegébe Trianonra utalás, még a határleírásnál sem, ugyanis a brit, az amerikai és a szovjet (sőt, Románia esetében a francia) diplomácia egységesen a világháború fő okozójának tartott versailles-i békerendszer, így Trianon elvetéséből indult ki. A párizsi békeszerződésekben intézkedtek a versailles-i békerendszer szerves részét alkotó Nemzetek Szövetsége és Állandó Nemzetközi Bíróság felszámolásáról. Csehszlovákia két vonatkozásban is revideálta a trianoni békeszerződést: a hozzá tartozó, többek között csehszlovákiai magyarokra is vonatkozó, 1919. szeptember 10-i saint-germaini kisebbségvédelmi szerződést elvetette, a trianoni határt a pozsonyi hídfőnél pedig Magyarország hátrányára változtatta meg. Csehszlovákia így lett az egyetlen sikeres revíziós hatalom Európában, amelynek a trianoni határvonalat sikerült megváltoztatnia. A kortársak felismerték ennek elvi jelentőségét: Carlile Aylmer Macartney, a Foreign Office Research Department magyar referense a pozsonyi hídfőre nézve megállapította, hogy amennyiben a „trianoni határ nem szent és sérthetetlen, hanem ott, ahol hasznos és kívánatos, megváltoztatható, akkor több olyan terv létezik, amelyekben sokkal jobban indokolt Magyarország javára változtatni”. Csehszlovákia 1946 novemberében, télvíz idején a magyar lakosság egy részének Csehországba deportálásával elsőként rúgta fel a még alá sem írt párizsi magyar békeszerződést, annak 5. cikkelyét és az 1946. február 27-i

magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményt. A pozsonyi hídfő elcsatolásával megszegte a trianoni békeszerződést, továbbá a csehszlovákiai magyarság jogfosztásával a kisebbségvédelmi szerződést, az Atlanti Charta I., II. és VI. pontját, valamint az Egyesült Nemzetek Alapokmányának rendelkezéseit.

A nagyhatalmak által a második világháború lezárásának szánt rendszer minden igazságtalansága ellenére szilárdnak mutatkozott, noha más, újabb kérdéseket hozott felszínre. A magyar állami függetlenség hosszú évtizedekre fikcióvá változott, a magyar kisebbségek elnemzetlenítése és az „anyaországtól” való elszigetelése előrehaladt. A fennmaradt problémák nagy része a szovjet, az amerikai és a brit döntések következménye. A győztes nagyhatalmak külügyminisztériumainak háború utáni terveit készítő szakértők mindezt világosan látták. Mint ahogy Kertész István, béke-előkészítésünk vezetője is előre látta, hogy a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia Magyarország helyét úgy jelölték ki Európában, hogy a Kárpát-medence békéjének egyetlen kérdésére sem adtak érdemi választ. A valódi békét Magyarország és szomszéd államainak feladata megteremteni, felszámolva a sztálini örökséget, vagyis az egymásnak feszülést és a Bibó-féle „kisállami nyomorúságot”, mindezt a nemzetek közötti együttműködés Európájában.

Fülöp Mihály

I. Európai béke – pax sovietica?

Az európai békerendezés kezdetei és a magyar béke (1941–1947)¹

A második világháború lezárását – közelebbről a német feltétel nélküli kapitulációt – nem követte átfogó rendezésre törekvő békekonferencia.² A győztes nagyhatalmak a legfőbb ellenséggel, Németországgal nem kötöttek versailles-i típusú békeszerződést, amely mintaként szolgálhatott volna az olasz, a román, a bolgár, a magyar és a finn³ béke szövegére. A Külügyminiszterek Tanácsa 1945–1946-ban úgy dolgozta ki ezeket a „másodrendű”⁴ szerződéseket, hogy az európai békerendezés egészét meghatározó német (és osztrák) kérdés megvitatását 1947 tavaszára halasztották. A háború „főbűnösét”,⁵ Németországot a szövetséges nagyhatalmak soha sem ültették a „vádoltak” padjára, a 21 győztes párizsi konferenciája meg sem tárgyalta a német békeszerződést. Az európai béke központi kérdésének rendezése közel fél évszázadig húzódott: az osztrák államszerződés megkötésére egy évtizedet (1955), a végleges német rendezésre (s nem békeszerződésre) pedig 1990-ig, a(z első) hidegháború végéig kellett várni.

A békerendezés logikus sorrendjének – először a német béke megkötése, utána a „csatlósoké” – felborulása vezetett ahhoz, hogy a szövetségesek olyan büntető jellegű területi és jóvátételi rendelkezéseket dolgoztak ki a „másodrendűnek” tekintett békeszerződések esetében, amelyeket *precedensnek* szántak a német békefeltételek elfogadtatásánál. A nagy leegyszerűsítések, elhallgatások és önigazolások – a hidegháború – kora elfedte és elfeledtette, hogy 1943 ősze és 1947 tavasza között a három Németországot legyőző nagyhatalom, a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia együttesen kísérelte meg az átfogó európai politikai és területi rend létrehozását, előbb a londoni Európai

¹ Tanulmánykötetünk szerzői – a legújabb szovjet, brit, amerikai, francia, magyar, román, csehszlovák, jugoszláv levéltári kutatásaik alapján – szerteágazó kérdéskörre keresik a választ. Ezek közül a lényegesebbek: a magyar békeszerződés hogyan illeszkedett a második világháború után kialakított európai rendbe; mi volt a szerepe a sztálini Szovjetunióknak a békeszerződés rendelkezéseinek kidolgozásában; milyen szellemi háttérrel szervezték meg a magyar állam (és más legyőzött államok) béke-előkészítését; mire törekedtek a szomszéd államok határ- és kisebbségi kérdésekben; milyen esélye volt a magyar kisebbségek autonómiájának?

² A 21 szövetséges és társult hatalom 1946. július 29-e és október 15-e közötti, Luxemburg-palotában ülésező – hivatalos nevén – párizsi konferenciája (Conférence de Paris) nem az első világháborút lezáró „békekonferenciához” hasonló módon ülésezett, hanem funkciója csupán a békeszerződéseket kidolgozó és azokat véglegesítő Külügyminiszterek Tanácsának alárendelt *tanácsadó* fórum volt.

³ A szövetséges hatalmak szóhasználatában „Axis (Nazi) satellites”, a fegyverszünetek megkötése után „ex-enemy countries”.

⁴ James Francis Byrnes amerikai külügyminiszter tekintette az olasz, a román, a bolgár, a magyar és a finn békeszerződést „másodrendűnek” (secondary).

⁵ Lord Hood, a Foreign Office Reconstruction Department tisztviselője 1944. január 6-i feljegyzésében nevezte így a náci Németországot: „Germany is the main criminal”. Public Record Office, Foreign Office 371.40730. Preparation of Armistices terms for Axis Satellites. National Archives, Kew, United Kingdom.

Tanácsadó Bizottság⁶ fegyverszüneti, majd Potsdam után a Külügyminiszterek Tanácsa béketárgyalásain. A szövetséges és társult hatalmak, illetve a legyőzöttek képviselői az olasz, a román, a bolgár, a magyar⁷ és a finn békeszerződést 1947. február 10-én Párizsban, a Quai d'Orsay óratermében (Salle de l'Horloge) írták alá. A győztes nagyhatalmak egymás között tárgyalták meg a békefeltételeket, a legyőzöttek csak azok elfogadásáról dönthettek. A békediktátum-jelleg abból is kitűnt, hogy a békeszerződések akkor léptek életbe, amikor 1947. szeptember 15-én a nagyhatalmak az olasz békeszerződést megerősítő okmányaikat Párizsban, illetve a román, a bolgár, a magyar⁸ és a finn esetben Moszkvában letétbe helyezték. Ez azt jelentette, hogy a többi győztes vagy a legyőzött akaratnyilvánításától, illetve jóváhagyásától függetlenül a Külügyminiszterek Tanácsa által összeállított békeszerződéseknek érvényt szereztek.

A legyőzött Magyarországgal – a többihez hasonlóan – nem tárgyalták meg a békefeltételeket, „rólunk, de nélkülünk” döntöttek. A magyar közbeszédben a második világháborút lezáró béke annak büntető és diktált jellege miatt máig indulatos vitát kavart. A párizsi békeszerződést a kollektív emlékezet az 1937-es határoknál is kedvezőtlenebb területi rendezés, a szomszéd államokban élő magyarság autonómiájának, a kisebbségek nemzetközi jogvédelmének hiánya, a súlyos jóvátétel miatt egyfajta „második Trianonként” rögzítette. Ezért vetődhet fel újra és újra, hogy miért Magyarország lett a legfőbb vesztese a békerendezésnek? (Ez esetenként – burkoltan – azt is magában hordozta, hogy véglegesnek tekinthetők-e határaink?)

A szövetséges nagyhatalmak 1941 őszétől fokozatosan, több szakaszban alakították ki a háború utáni európai politikai és területi rendet,⁹ amelybe előbb a magyar fegyverszünetet, majd a békét illesztették. Sztálin kezdeményezte (1941) a kontinentális Európa „újjaszervezését”. Sztálin, Roosevelt és Churchill¹⁰ a Teherántól Jaltáig terjedő második időszakban (1943–1945) a német kapituláció és a „csatlós” államok fegyverszüneteinek feltételeit határozták meg: a jaltai Felszabadított Európáról szóló nyilatkozatban közös, európai politika megfogalmazására tettek kísérletet. A harmadik szakaszban, a Külügyminiszterek Tanácsa londoni, párizsi és New York-i ülésszakain (1945–1946) dolgozták ki az olasz, a román, a bolgár, a magyar és a finn békeszerződést, hozták létre a jelenlegi európai békerend alapjait.

A magyar békeszerződés végleges szövegéhez, határaink megvonásához fűződő nagyhatalmi viták és döntések az *európai békerendezés első szakaszaihoz* fűződnek. A békeszerződés életbelépésével Magyarország függetlensége és katonai, politikai és gazdasági szuverenitása nemzetközi jogi értelemben, névlegesen helyreállt, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megszűnt. A megszálló szovjet csapatokat 1947. december

⁶ A londoni bizottság történetét megjelenés előtt álló monográfiám tárgyalja.

⁷ Lásd a Függelék 1. sz. fényképét: Gyöngyösi János magyar külügyminiszter aláírja 1947. február 10-én, Párizsban a magyar békeszerződést.

⁸ Lásd a Függelék 2. sz. fényképét, a magyar békeszerződés 42. cikke: „A Szerződés azonnal életbe fog lépni, amint a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság és az Egyesült Államok a megerősítő okiratokat letették.”

⁹ Lásd a Függelék 1. sz. térképét: Az európai területi rendezés 1945–1990.

¹⁰ Lásd a Függelék 2. sz. fényképét: Sztálin, Franklin D. Roosevelt és Winston Churchill a teheráni konferencián.

15-ig ki kellett vonni Magyarország területéről, „mindazonáltal a Szovjetuniónak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erők tartására, amelyre szüksége lehet ahhoz, hogy a Szovjet hadseregnek az ausztriai Szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa.”¹¹ Volt-e esély arra, hogy a szovjet csapatokat a magyar békeszerződés életbelépésével egyidőben vonják vissza Magyarországról, és ezzel valóban helyreállítsák az ország függetlenségét és szuverenitását? Miért húzódott el évekig az európai békerendezés negyedik szakasza, az osztrák államszerződés megkötése?

A Németországot és Európát kettészakító hidegháború Olaszországot az angol–amerikai, Romániát, Bulgáriát és Magyarországot a szovjet szövetségi rendszerbe tagolta. A kelet–nyugat szembenállás, az új, a győzteseket és a legyőzötteket egyaránt magába foglaló szövetségi rendszerek felépítésének logikája hamarosan kitörölte a nagyhatalmi diktátummal létrehozott, büntető jellegű, „másodrendű” békeszerződések megkötésének még az emlékét is. A központi, az úgynevezett *német kérdés* évtizedes hiszterizálódása – Németország és Európa hidegháborús kettéosztása – évtizedeken át félretolta a mellékveszteket illető párizsi békemű kibeszélését. A francia–nyugatnémet „megbékélésre” épülő nyugat-európai tömb létrejötte pedig elfedte és elfeledtette az európai politikai és területi rend létrejöttének eredetét. Csak a hidegháború leáldozása tette lehetővé – 1990 után –, hogy tabuktól és az addigi értelmezési sablonoktól megszabadulva eredeti összefüggéseibe tudjuk helyezni az európai békerendezést. A hidegháború befejezése hogyan és milyen mértékben értelmezte újra a győztes nagyhatalmak és a legfőbb legyőzött európai helyét és szerepét, változtatta meg felfogásunkat a magyar béke-előkészítésről és békekötésről? A kérdések megválaszolásához tekintsük át az európai békerendezés szakaszait.

Pax sovietica és az olasz precedens¹² (1941–1943)

Sztálin még a moszkvai csata végkifejlete előtt kész európai rendezési tervvel állt elő. Új szövetségesével, Nagy-Britanniával mihamarabb kölcsönös segítségnyújtási és a békerendezésről szóló szerződést kívánt kötni, azt kiegészítve egy titkos jegyzőkönyvvel a határok „újraszervezéséről”.¹³ A szovjet miniszterelnök

¹¹ Lásd a Függelékben a magyar békeszerződés 22. cikkét.

¹² Bruno ARCIDIACONO (1984): *Le „précédent italien” et les origines de la guerre froide. Les Alliés et l’occupation de l’Italie 1943–1944*. Bruxelles, Bruylant.

¹³ Antony EDEN (1965): *Memoirs. The Reckoning*. London, Casell. 209–210; Oleg A. RZSESEVSKIJ (1994): Vizit A. Idena v Moszkve v dekabre 1941 g. Peregovori sz I. V. Sztalinim i V. M. Molotovim. *Novaja i novejszaja isztorija*, No. 2. 108–114; J. LAUFER – G. P. KINYIN szerk. (1996): *SzSzSzR i germanszkij voprosz, 1941–1949: dokumenti iz arkhiva vnesnej polityiki Rosszizszkoj Fegyeracii (v 2-kh tomah)*. Tom. I. Moszkva, Mezsdunarodnye otnoszenyija. 14–18. Az 1941. december 16-i Sztálin Eden tárgyalás orosz jegyzőkönyve uo.: 124–134. Szovjet részről ezen Sztálin, Molotov, Majszkij, angol részről Antony Eden és Stafford Cripps vett részt. A 19 pontos szovjet titkos jegyzőkönyv-javaslatot a szovjet–angol tárgyalások végére 9 pontra redukálták, majd meg se tárgyalták. Uo. 136–141. Derek WATSON (2003): Molotov et la Conférence de Moscou, Octobre 1943. *Communisme*, No. 74–75, 72–99.

a Molotov–Ribbentrop-paktum¹⁴ Hitler-ellenes változata, egyfajta „Molotov–Eden-paktum”¹⁵ megkötésére készült. Sztálin Moszkvában Eden angol külügyminiszterrel 1941. december 16-án ismertette az Európát angol–szovjet katonai szövetségre, illetve érdekszférákra osztó titkos jegyzőkönyv vázlatát:

- (1) Lengyelország megkapná Kelet-Poroszországot és a danzigi korridort, a területek *német lakosságának Németországba evakuálásával*. A szovjet–lengyel határ a Nyeman folyónál húzódná, Tilsit szovjet–Litvániához tartozna, ettől délre többé-kevésbé a Curzon-vonal állna helyre.
- (2) Csehszlovákiát régi határai között állítják helyre, beleértve a Szudéta-vidéket, amelyet stratégiai fontossága miatt semmiképp sem lehet Németországnak átadni. „A csehszlovák területet Délen ki kell terjeszteni Magyarország rovására. Magyarországra kellő büntetést kell mérni (ponyestyi nadlezsasee vozmezdie) az ebben a háborúban tanúsított magatartásáért.”¹⁶
- (3) Jugoszláviát a régi határai között kell helyreállítani és némileg kiterjeszteni Olaszország rovására (Trieszt, Fiume, adriai szigetek stb.).¹⁷
- (4) Albánia függetlensége helyreállítható más hatalmak garanciájával.
- (5) Törökország semlegessége fejében megkaphatja a Dodekanészosz-szigeteket, Bulgária töröklakta területeit Burgasztól délre, s némi területet Szíriától, valamint az égei-tengeri szigeteket Szmirna közelében. Bulgáriáról a burgaszi kerületet választanak le, amivel Bulgáriát megbüntetnék háborús magatartásáért. Bulgária némi területvesztést szenvedjen Jugoszlávia vonatkozásában is. Bulgáriának elegendő egy tengeri kikötő: Várna.
- (6) Görögország régi határai állítandók helyre, ugyanúgy, mint a többi németek megszállta ország esetében.¹⁸
- (7) Nagy-Britannia biztonsága érdekében angol tengerészeti támaszponttá kell alakítani Boulogne és Dunkerque kikötőit. Angol–belga–holland katonai szövetség kötendő, angol légi, tengeri és szárazföldi támaszpontok létesítésével Hollandia, Belgium, valamint Norvégia vagy Dánia területén, egyben biztosítva a Balti-tengerre kijutást más országoknak.
- (8) Németország meggyengítésére Poroszországról a Rajna-vidék ipari övezeteinek (állam vagy protektorátus formában) leválasztása. Ausztria független államként állítandó helyre, és meglehet Bajorország is. Sztálin később hozzáfűzte, hogy Lengyelország határait az Oderáig kell kiterjeszteni, Poroszország megmaradt területéből berlini államot kell létrehozni.

¹⁴ Lásd a Függelék 2. sz. térképét: Molotov–Ribbentrop-paktum 1939. augusztus 23.

¹⁵ Sztálin javaslatában eljárási mintának a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos jegyzőkönyvét tekintette. Ezen a néven híresült el a szovjet és a náci külügyminiszter által aláírt szovjet–német 1939. augusztus 23-i megnevtámadási egyezmény, amelynek csatolt titkos jegyzőkönyvében a Köztes-Európát szovjet és német érdekszférákra osztották.

¹⁶ Uo. 125. Az utalás feltehetően az első bécsi döntés területére vonatkozott (kiemelés tőlem – F. M.). Kötetünkben Baráth Magdolna tárgyalja részletesen a Magyarországgal szembeni szovjet politikát.

¹⁷ Lásd a Függelék 3. sz. térképét: Olaszország határai 1940–1947.

¹⁸ Lásd a Függelék 7. sz. térképét: Görögország határai 1940–1947.

(9) A Szovjetunió német támadás előtt érvényben lévő, 1941-es határai helyreállítandók. Ebbe beleértendő az 1940. évi szovjet–finn békében meghúzott határ, a balti köztársaságok, Besszarábia, Észak-Bukovina határainak visszaállítása. A Szovjetunió és Lengyelország között általában és egészében a Curzon-vonal áll helyre, Tilsit Litvániához tartozik. Finnország háborús magatartása miatt az 1940-ben Finnországnak nyújtott szovjet *ajándékot*, Petsamot visszaveszik.¹⁹ A Szovjetunió katonai szövetséget kíván kötni Romániával, ami feljogosítaná a Szovjetuniót arra, hogy román területen szárazföldi, légi és tengeri támaszpontokat létesítsen. „Románia területét nyugaton²⁰ némileg ki kell terjeszteni Magyarország rovására, ahol jelenleg másfél millió román él. Ez további büntetést (nakazanie) jelentene Magyarország számára háborús szerepéért.”²¹ Északon ugyanilyen természetű szovjet–finn katonai szövetség kötendő, amely biztosítaná a Szovjetunió jogát arra, hogy Finnországban szárazföldi, légi és tengeri támaszpontokkal rendelkezzen. Sztálin a titkos jegyzőkönyv irányelveihez még két javaslatot fűzött hozzá:

- A Szovjetunió Németországtól természetben követel (például szerszám-gépek²²) *jóvátételt* Nagy-Britanniának, Szovjetuniónak, Lengyelországnak és a többi, tőle szenvedő államnak, mivel Eden kifejezetten ellenezte a pénzbeli jóvátétel behajtását.
- A szovjet kormány a demokratikus államok *katonai szövetségének* létrehozását javasolja, amelyet tanács, vagy más központi szerv irányítana, rendelkezne a nemzetközi katonai erővel a béke és rend fenntartására az újjáépítendő Európában. A Szovjetunió éppen emiatt nem ellenezte Európában állam-szövetségek alapítását.²³

Sztálin a háború alatt először és utoljára exponálta ennyire átfogóan és világosan a *pax sovietica*²⁴ elveit. A szovjet békecélokat magában foglaló titkos jegyzőkönyvek teljes orosz nyelvű változatai a szovjet–német viszonyt bemutató dokumentumgyűjteményben, 1996-ban láttak napvilágot. Az orosz nyelvű szakirodalomban ennek ellenére máig sem ismerik el, hogy Sztálin kezdettől Európa érdekszférákra osztására törekedett. Eden 1965-ben megjelent emlékirataiban²⁵ a szovjet diktátor titkos jegyzőkönyv megtárgyalására vonatkozó közléseit összefüggéseiből kiragadva jelentéktelen közjátéknak tűntette fel, miközben a titkos jegyzőkönyv óhatatlanul a szövetségesek egymás közötti tárgyalásainak, az európai békerendezésnek az alapjává vált. Az angol külügyminiszter

¹⁹ Lásd a Függelék 10. sz. térképét: Finnország határai 1940–1947.

²⁰ Lásd a Függelék 4. sz. térképét: Románia határai 1940–1947.

²¹ Uo. 127. Az utalás feltehetően Észak-Erdély területére vonatkozott (kiemelés tőlem – F. M.).

²² Olaszországtól is.

²³ Eden támogatta a lengyel–csehszlovák konföderációt, a balkáni államok szövetségének létrehozását a közép- és délkelet-európai államok gazdasági és politikai függetlenségének megőrzése érdekében.

²⁴ FÜLÖP Mihály (2009a): Az Európai Tanácsadó Bizottság II. A finn kivétel. Különbéke vagy fegyverszünet? *Múltunk*, 54. évf. 2. sz. 8–14.

²⁵ Antony EDEN (1965): *Memoirs. The Reckoning*. London, Cassell. 209–210.

*szovjetet megbékítő politikáját*²⁶ mentegetve azt hangsúlyozta, hogy visszautasította a titkos jegyzőkönyv elfogadását, amerikai és brit domíniumi beleegyezés nélkül még a szovjet nyugati határokat sem volt hajlandó elismerni, jöllehet azt Sztálin a szovjet–angol katonai szövetség megkötése előfeltételének tekintette.

Churchill 1941. december 21-én megtáviratozta külügyminiszterének, hogy nem tudja és nem akarja Sztálin javaslatait az amerikai elnökkel elfogadtatni. Az angol miniszterelnök ellenezte a Molotov–Ribbentrop-paktum következtében létrejött 1941-es szovjet nyugati határok elismerését, mert az ellentmondott volna az alig pár hónapja elfogadott Atlanti Charta elveinek és az Egyesült Nemzetek nyilatkozatának.²⁷ Az Atlanti Charta területi és politikai elveit szovjet részről kezdetektől fenntartással fogadták.²⁸ A győzelem előfeltételének Churchill és Rooseveltt ugyanakkor a *szövetséges egység* fenntartását tekintette. Az Egyesült Nemzetek ezért az ellenséggel külön fegyverszünet vagy különbéké²⁹ kötését tiltó nyilatkozatot bocsátott ki.³⁰

Az amerikai elnök – Pearl Harbor ellenére – mindenekelőtt Németország és „csatlósa” legyőzését tartotta szem előtt. Rooseveltt elvetette a versailles-i békerendszert és hevesen ellenezte az ahhoz vezető titkos szerződések megkötését, mert azokat a második világháborús katasztrófa fő okozójának tartotta. Az amerikai elnök az ellenség legyőzése előtt nem kívánt a békerendezésről vitát nyitni, mert az szétfeszíthette a „furcsa szövetséget.”³¹ Rooseveltt Atlanti Charta elveinek félretételében a balti államok szovjet bekebelezésének

²⁶ Eden, (akárcsak Churchill) a sztálini Szovjetunióval szembeni második világháború alatti „appeasement” politikáját a hidegháború idején írt visszaemlékezéseiben próbálta mentegetni, illetve feledtetni. Az 1941. december 16-i moszkvai tárgyalás orosz jegyzőkönyve szerint az angol külügyminiszter jogosnak tartotta, hogy Kelet-Poroszországot Lengyelországhoz csatolják. Eden vetette fel, hogy újabb német agresszió megelőzésére Németország angol–szovjet – és amennyiben ebben részt vennének – amerikai katonai ellenőrzésére lesz szükség. Az angol külügyminiszter Németország felosztását sem ellenezte, de ezt inkább a szeparatista mozgalmak, Ausztria, esetleg Bajorország és a Rajna-vidék függetlenségének támogatásával kívánta elérni.

²⁷ Denis DELETANT (2016): *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*. London, Palgrave MacMillan. 92.

²⁸ Churchill és Roosevelt 1941. augusztus 14-én kinyilvánították: „Először, országaikat sem területileg, sem más módon nem kívánják gyarapítani. Másodszor, nem kívánnak olyan területi változásokat, amelyek nincsenek összhangban az érintett népek szabadon kinyilvánított óhajával. Harmadszor, tiszteletben tartják minden népnek azt a jogát, hogy megválaszthassa, milyen kormányzati formában kíván élni; továbbá azt kívánják, hogy helyreállíttassanak mindazon népek szuverén jogai és önkormányzata, amelyeket erőszakkal fosztottak meg ezektől.” Ivan Majszkij londoni szovjet nagykövet 1941. szeptember 24-én a következő nyilatkozattal csatlakozott kormánya nevében a Chartához: „The Soviet Union defends the right of every nation to the independence and territorial integrity of its country and its right to establish such a social order and to choose such a form of government as it deems opportune and necessary for the better promotion of its economic and cultural prosperity.” *Department of State Bulletin*, September 27, 1941. (1942). Washington, DC, Government Printing Office.; Ivan MAĬSKI (2017): *Journal 1932–1945*. Paris, Les Belles Lettres. 560–561.

²⁹ Volkogonov és Szudoplatov – Berijára hivatkozva –, valamint Zsukov szerint Sztálin 1941. október 7-én akart a moszkvai bolgár követen keresztül a németekhez fordulni békekötés ügyében. P. SUDOPLATOV (1994): *Special Tasks. The Memoirs of an Unwanted Witness*. New York, Little Brown. 145–146.

³⁰ US DEPARTMENT OF STATE (1942): *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1942. General; the British Commonwealth; the Far East*. Washington, DC, Government Printing Office. 25–26.

³¹ John Deane tábornok, a moszkvai amerikai katonai misszió vezetője nevezte így visszaemlékezésében a szovjet–amerikai–angol szövetséget. John R. DEANE (1947): *The Strange Alliance*. London, J. Murray.

jóváhagyását látta. Churchill ugyan hajlott arra, hogy a szovjet nyugati határokat az angol–szovjet szövetségi szerződésben ismerjék el, de a szovjet külügyminiszter washingtoni és londoni útján ehhez nem tudta megszerezni az amerikai támogatást. Molotov és Eden Londonban a szerződést 1942. május 26-án a területi klauzulák nélkül, de a különbékét tiltó cikkellyel írták alá.³² Sztálin átmenetileg feladta a titkos jegyzőkönyvben foglalt békecélok szerződésbe foglalt elismerésének erőltetését. A megfelelő alkalomra várt, hogy szövetségeseit *fait accompli* (kész helyzet) elé állítva vethesse fel újra a határok és az érdekszférák kérdését. Ez a pillanat Churchill és Eden 1944. október 9-e és 18-a közötti moszkvai látogatásán érkezett el.³³

Sztálin területi és jóvátételi rendelkezésekkel kívánta büntetni az ellene harcoló államokat,³⁴ sőt még a Szovjetunióval hadiállapotban nem lévő Bulgáriát³⁵ is. Paradox módon az angol beleszólást a szovjetellenes háborúban részt vevő államok fegyverszüneti és békefeltételeibe az tette lehetővé, hogy Nagy-Britannia a szovjet kormány nyomására üzent hadat 1941. december 7-én Finnországnak, Romániának és Magyarországnak.³⁶ Sztálin arra törekedett, hogy Lengyelországból és Csehszlovákiából németellenes *cordon sanitaire-t* hozzon létre, ám ehhez szükségesnek látta, hogy az 1941-es szovjet–lengyel határt – a Curzonvonalat módosítva – visszaállítsa, Lengyelország területét Németország rovására megnövelje, erről a területről a németeket „evakuálja”, s a balti államokat újra bekebelezze. Közvetve az előbbiből következett, hogy Ausztriát és a „csatlósokat” Németországról leválassza, és befolyása alá vonja, Magyarországot „háborús magatartásáért”³⁷ megbüntesse, Csehszlovákia és Románia területét a magyar területek rovására kiterjessze, a háború előtti magyar–jugoszláv határt helyreállítsa. Sztálin Finnországot és Romániát már ekkor katonai ellenőrzése alá és a szövetségi rendszerébe kívánta vonni, míg Magyarország és Bulgária szovjet érdekszférába tartozását csak 1944 őszén döntötték el a hadiesemények, amit Churchill és Sztálin „százalékos megállapodása” szentesített.

Majszkij³⁸ londoni búcsúlátogatása alkalmával fejtette ki Edennek, hogy a kontinenst *két érdekszférára* lehetne osztani: a szovjetre keleten, angol–amerikaira nyugaton. Az egyik lehetőség – állította a nagykövet –, hogy a szovjeteket kizárnák Nyugat-Európából

³² Uo. 93. LAUFER–KINYIN 1996, 14–18. MAĚSKI 2017, 694–702.

³³ LAUFER–KINYIN 1996, 560–568.

³⁴ Németországot, Olaszországot, Finnországot, Romániát, Magyarországot.

³⁵ Bulgária eszerint Burgasztól délre átengedte volna – a háborúban ekkor semleges – Törökországnak a törökök (pomákok) lakta területeket, és Niš környékén területet enged át Jugoszláviának. LAUFER–KINYIN 1996, 125.

³⁶ DELETANT 2016, 90–93. Hitler viszont 1941. december 12–13-án Románia, Magyarország és Bulgária hadüzenetét kényszerítette ki az Egyesült Államokkal, illetve Bulgária hadüzenetét Nagy-Britanniával szemben.

³⁷ Ebbe a sztálini büntető szándékba illik Molotov 1943. június 7-i levele: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatoságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.” JUHÁSZ Gyula (1978): *Magyar–brit tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth. 158–159. Ez a tétel nagy hangsúlyt kapott Beneš 1943. decemberi moszkvai látogatásán. 1943. december 30-át, a feltétel nélküli megadás szovjet feladását követően többé nem említik a szövetségeseikkel folytatott magyar fegyverszüneti tárgyalásokon. LAUFER–KINYIN 1996, 329–330.

³⁸ Lásd a Függelék 4. sz. fényképét: Churchill és Majszkij londoni szovjet nagykövet.

és a Földközi-tengerről, amit hasonló módon viszonzóznak az angolszászoknak Kelet-Európában. A szovjet kormány nem ezt a megoldást részesítette előnyben. Moszkva Európát *egy és oszthatatlan* területnek tekintve azt kívánta, hogy a szövetségesek mindegyike fogadja el a „másik érdekeltségét a kontinens mindegyik részén.”³⁹

Az első legyőzött állammal, Olaszországgal kötendő fegyverszünet kidolgozása és ellenőrzése lett a „főpróbája” az angol–amerikai–szovjet együttműködésnek. Az angol–amerikai csapatok 1943. július 10-én partra szálltak Szicíliában. Mussolini július 25-i bukását hamarosan követte Badoglio kormányának fegyverszünetkérése. Eisenhower, a szövetséges haderő vezénylő tábornoka tüstént különbékét⁴⁰ ajánlott fel az olasz átállás elérésére. A brit Foreign Office már 1943. július 1-jén olyan fegyverszüneti irányelveket kívánt elfogadtatni, hogy függetlenül attól, melyik szövetséges hadsereg győzi le és szállja meg az ellenséges állam területét, fegyverszünetét a három szövetséges nagyhatalom együttesen határozza meg és háromoldalú, angol–amerikai–szovjet ellenőrzést vezetnek be.⁴¹ Az angol diplomácia azt tervezte, hogy az Egyesült Nemzetek Európai Bizottsága intézményesítésével megvalósítja az angol–amerikai–szovjet „direktóriumot”. A Foreign Office ezt tartotta a „lehető legjobb megoldásnak” Európa keleti (szovjet) és „nyugati” (angol–amerikai) szférára osztásának megakadályozására.

Az olasz „főpróbán” a *háromoldalú* együttműködés elbukott. Az angol Foreign Office az amerikai State Department diplomataival együtt szövegezte meg az olasz fegyverszüneti feltételeket. Csakhogy az 1943. szeptemberi kettős,⁴² az amerikai „rövid” – katonai megadási – és angol „hosszú” – politikai, gazdasági, megszállási, jóvátételi feltételeket magában foglaló – *fegyverszünet feltételeinek meghatározásából, mi több, az aláírásából kimaradt a Szovjetunió*, holott az Egyesült Nemzetek nyilatkozata és az 1942. májusi angol–szovjet szövetségi szerződés is kizárta az ellenséggel különbéke megkötésének lehetőségét. A szövetségesek háború alatti egységét a külön fegyverszünetek és a különbékék veszélyeztették a legjobban. Márpedig Sztálin azt látta, hogy miközben angol–amerikai részről rendre visszautasítják a számára létfontosságúnak ítélt nyugati határok elismerését, a szovjet „biztonsági övezet” magában foglaló béketerveit, angol és amerikai részről *külön fegyverszünetet* kötnek Olaszországgal, ahol a Szovjetuniónak semmiféle beleszólást nem biztosítanak. Az Eisenhower tábornok főparancsnoksága alatt működő kétoldalú, angol–amerikai Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett a háború végéig elhúzódó olasz hadműveletek idején a szovjet katonatisztek csak megfigyelői szerepet tölthettek be. *Az angol–amerikai kizárólagosság* az olasz fegyverszünetek feltételeinek meghatározásában és az olaszországi szövetséges ellenőrzésben szovjet szempontból *precedenst* teremtett. Molotov szovjet külügyi népbiztos 1944 őszén lépten-nyomon

³⁹ FÜLÖP Mihály (2005): Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945). A genezis és az olaszországi precedens. *Múltunk*, 50. évf. 2. sz. 26–27. National Archives (Kew, United Kingdom) Public Record Office, Foreign Office iratai között: PRO FO N 4977/66/38 (36956). MAISKI 2017, 560–583.

⁴⁰ Ezzel szemben az olasz fegyveres erők feltétel nélküli megadása az 1 (A) cikkbe került a 44 cikkből álló politikai, gazdasági és pénzügyi feltételeket tartalmazó 1943. szeptember 29-i máltai angol megadási okmányba. Online: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/italy03.asp>.

⁴¹ A kérdést tanulmánykötetünkben Cseh Gergő Bendegúz exponálja.

⁴² The Avalon project. A 12 cikkből álló 1943. szeptember 3-i rövid, amerikai katonai megadási olasz fegyverszünet. Online: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/italy01.asp>.

hivatkozott az angolok és az amerikaiak által megvalósított olaszországi gyakorlatra *a szovjet kizárólagosság* igazolására a román, a finn, a bolgár és a magyar fegyverszünet feltételeinek és ellenőrzésének tárgyalásánál.

Fegyverszünetek, kapitulációk⁴³ (1943–1945)

A három szövetséges nagyhatalom a moszkvai külügyminiszteri értekezlet (1943. október 18. – november 1.) és Sztálin, Truman, Churchill/Attlee potsdami⁴⁴ konferenciája (1945. július 17. – augusztus 2.) közötti időszakban a fegyverszüneti egyezmények és kapitulációs okmányok kidolgozásával vetették meg az európai politikai és területi rend alapjait. A szovjet–angol tárgyalásokból rajzolódott ki a békerendezés *büntető* jellege. A Roosevelt és Churchill casablancai értekezletén meghirdetett *feltétel nélküli megadás*⁴⁵ elve azt jelentette, hogy a háborúból kiválni készülő ellenséges államok nem számíthattak tárgyalásos békére, a győztesek teljesen szabad kezet kaptak velük szemben. Sztálin ezért ragaszkodott 1943 nyarán a magyar kormánnyal szemben az elv elfogadtatásához a szövetségesek fegyverszünet-kötési *előfeltételeként*. Veress László a „kapitulációs csoport” (Kállay, Keresztes-Fischer, Szegedy-Maszák és Szombathelyi Ferenc) nevében kénytelen-kelletlen 1943. szeptember 9-án aláírta azt a kitételt, hogy a „magyar kormány a megfelelő pillanatban nyilvánosan bejelenti a feltétel nélküli megadás elfogadását.”⁴⁶

A Berlin–Róma-tengely összeomlását követően a szövetséges nagyhatalmak külügyminisztériumaiban előbb Olaszország, majd – szovjet⁴⁷ kezdeményezésre – Finnország, Románia, Bulgária és Magyarország⁴⁸ esetében felülvizsgálták a feltétel nélküli megadás alkalmazását.⁴⁹ A casablancai elv (unconditional surrender) olyan értelemben érvényesült, hogy a győztes nagyhatalmak, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Szovjetunió *egymás között* tárgyalták meg a fegyverszüneti (és később a béke-) feltételeket. A legyőzött államoknak a szövetséges nagyhatalmak *diktátumát* vita nélkül kellett elfogadnia.

⁴³ A témakörben több írást jelentettem meg, amik közül kiemelném FÜLÖP Mihály: *Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945) I–III. Múltunkban* megjelent tanulmányaim: I. FÜLÖP 2005; II. FÜLÖP Mihály (2006): *Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945)*. A németországi megszállási övezetek. *Múltunk*, 51. évf. 1. sz. 4–40; III. FÜLÖP 2009a; FÜLÖP Mihály (2009b): A román kiugrás és a fegyverszünet. *Századok Füzetek*, 144. évf. 2. sz. 63–98; FÜLÖP Mihály (2011): A bolgár kiugrás. *Napút*, 23. évf. 9. sz. 104–125; FÜLÖP Mihály (2017): Kilépni nehéz. Kiugrások, kapitulációk 1943–1944. *Rubicon*, 27. évf. 5. sz. 10–13.

⁴⁴ Lásd a Függelék 6. sz. fényképét: Sztálin, Harry Truman és Winston Churchill a potsdami konferencián.

⁴⁵ Unconditional surrender.

⁴⁶ JUHÁSZ 1978, 236.

⁴⁷ Az 1943. december 30-i szovjet emlékirat szövege: LAUFER–KINYIN 1996, 329–330.

⁴⁸ US DEPARTMENT OF STATE (1944): *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1944: General*. Volume I. Washington, DC, Government Printing Office. 580–613. Application of the principle of unconditional surrender to Bulgaria, Hungary, and Romania.

⁴⁹ Ennek az sem mond ellent, hogy a Teheránban elhatározott szövetséges elterelő stratégia értelmében a normandiai partraszállás sikeres megvalósítása érdekében igyekeztek minél több német erőt lekötni az olasz hadszíntéren és a Földközi-tenger keleti medencéjében, a Balkán-félszigeten, ezért biztatták Magyarországot, Romániát és Bulgáriát kiugrásra, azonnali, feltétel nélküli fegyverletételre, még országaik német megszállásának árán is. US DEPARTMENT OF STATE (1943): *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1943: The conferences at Tehran and Cairo, 1943*. Washington, DC, Government Printing Office.

Amikor viszont az átállás pillanata elkövetkezett, a legyőzött ellenségek mindegyikének, Romániának, Finnországnak, Bulgáriának és Magyarországnak *megadási feltételeket* szabtak. A szövetséges nagyhatalmak béke-előkészítő bizottságai és külügyminisztériumainak tervező részlegei⁵⁰ 1944 januárjától a német megadás feltételeit⁵¹ is kidolgozták.

A moszkvai értekezleten Cordell Hull amerikai, Anthony Eden⁵² angol és a házigazda, Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszter – angol kezdeményezésre – vitatta meg a „három nagy szövetséges politikájának összehangolását Európa egészére nézve.”⁵³ Eden Moszkvában szembesült Európa háromoldalú, paritásos irányításának kudarcával: a finn, a román és a magyar béketaogatódzások⁵⁴ a szovjet kormány hatáskörébe kerültek. Az angol kelet- és délkelet-európai konföderációs terveket a szovjetek elvetették. E. Beneš, a londoni csehszlovák kormány elnöke – az addigi angol ellenkezés dacára – 1943 decemberében Moszkvába utazhatott, s e látogatást a szovjet–csehszlovák barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és együttműködési szerződés aláírása zárta.⁵⁵

Az Európai Tanácsadó Bizottság és a német–osztrák kérdés

A moszkvai külügyminiszteri értekezleten létrehozott londoni székhelyű Európai Tanácsadó Bizottság (European Advisory Commission – EAC)⁵⁶ feladata a német, a „balkáni” (a román, a bolgár és a magyar) megadási okmányok, a fegyverszünet-ellenőrzési rendszerek, a megszállási övezetekre osztás kidolgozása lett. A fő kérdésben, Németország közös megszállása ügyében ugyanis a Három Nagy *rákényszerült* arra, hogy az alapvető kérdésekben *előre* megegyezzen. Hadseregeik óhatatlanul német területen találkoztak. Ha nem határolják el előre, *meddig* nyomulnak előre, versenyfutásuk óhatatlanul fegyveres összecsapássá alakult volna. A szövetségesek normandiai partraszállásáig⁵⁷ terjedő

⁵⁰ Nagy-Britanniában az úgynevezett Attlee-bizottság, a Foreign Office Economic and Reconstruction Department, az Egyesült Államokban a State Department 1942 eleje óta működő, különböző elnevezéseket magára öltő, háború utáni tervezéssel foglalkozó bizottságai, és az Office for European Affairs, a Szovjetunióban 1943 őszétől a külügyi népbiztosság, Narodnij Komisszariat Inosztranyih Del SzSzSzR (NKID) melletti Litvinov béke-előkészítő, Majszkij jóvátételi, 1944 nyarán alakított fegyverszüneti (Vorosilov) bizottságai.

⁵¹ *FRUS 1944.* 484–579. Consideration of the application of “unconditional surrender” terms to Germany; unofficial peace feelers from Germany.

⁵² Lásd a Függelék 3. sz. fényképét: Eden, Molotov és Vorosilov Teheránban.

⁵³ Antony Eden brit külügyminiszter napirendi javaslata a moszkvai külügyminiszteri értekezletre 1943. szeptember 18-án: „3. Közös felelősség Európáért versus külön felelősségi övezetek. [...] 5. Nagy és kis szövetségesek megegyezése a háború utáni kérdésekről. 6. Elvi egyezség Németországról és más ellenséges országokról. A/ Fegyverszüneti időszakban, például valamilyen bizottság felügyelete alatt stb. B/ Bekerendezésnél, például határok, katonai megszállás, leszerelés, jóvátétel, német kormány decentralizációja stb. [...] 11. Lengyelország, Görögország, a dunai és balkáni államok jövője, beleértve a konföderációk kérdését.” *FRUS 1943.* 536.

⁵⁴ JUHÁSZ 1978, 29–41.

⁵⁵ Tanulmánykötetünkben Szarka László, Popély Árpád és Zseliczky Béla tárgyalja Csehszlovákia Magyarországgal szembeni politikáját.

⁵⁶ *FRUS 1944.* Participation by the United States in the work of the European Advisory Commission 1–483.

⁵⁷ 1944. június 6.

időszakban lehetőség nyílt arra, hogy a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kialakítsa háromoldalú Németország-politikáját, összehangolja a háború utánra szóló terveit. Az Európai Tanácsadó Bizottság (a továbbiakban ETB)⁵⁸ megszállási övezetekre vonatkozó egyezségei Berlin négyhatalmi, fél évszázadig tartó megszállásához, Németország és Európa kettéhasításához vezettek. Az Európai Tanácsadó Bizottság tárgyalásaival viszont sikerült elkerülni a háború végén Németország minél nagyobb részének, fővárosának, Európa szívének megszerzéséért folytatott katonai versenyfutást, az újabb háborús összeecsapás bekövetkeztét, a béke azonnali összeomlását. A londoni tárgyalási fórum elhatárolta a németországi szövetséges megszállási övezeteket, megfogalmazta a német megadási okmányt, a berlini Szövetséges Ellenőrző Testület és a bécsi Szövetséges Ellenőrző Bizottság alapokmányát, hat kiegészítő egyezményt, az ausztriai szövetséges ellenőrzés és megszállási övezetekre osztás szerződéseit.

William Strang angol külügyminiszter-helyettes 1944. január 15-én terjesztette a Bizottság tagjai elé a Németország feltétel nélküli megadására, háromhatalmi megszállására, a fegyverszünet végrehajtására vonatkozó javaslatait. A német fegyverszünet tervezete a Foreign Office 1943. július 1-jei rendezőelveiből, az olasz fegyverszünet végrehajtásának tapasztalatából és Cordell Hull Moszkvában 1943 októberében előterjesztett javaslatából indult ki. Tizenhat cikkelyben írta elő a feltétel nélküli megadást, a fegyveres erők (ha szükséges, a német lakosság) 1937-es határok mögé történő visszavonását, lefegyverzését és feloszlátását, a náci szervezetek feloszlátását, a bűnösök megbüntetését, a jóvátételt, a visszaszolgáltatást és a kártérítés fizetését, a hadi- és politikai foglyok, internáltak és külföldiek szabadon bocsátását, a „nagy, ellenséges és csődbe jutott ország” teljes politikai ellenőrzését. Ausztriát megkülönböztetett elbánásban kívánta részesíteni, vagyis a feltételek jelentős részét nem lehetett a „szabad és független”⁵⁹ országra alkalmazni.⁶⁰

Strang katonai megszállási tervezetében a teljes és különálló zónákra osztott megszállás mellett foglalt állást. A háromhatalmi megszállást Ausztria leválasztása, Kelet-Poroszország, Danzig és esetleg más térségek Lengyelországnak juttatása, a kis szomszédok bevonulási szándékának megakadályozása, határváltoztatások, tömeges lakosságkitelepítések végrehajtása indokolta. A terv szerint Németországot előbb két, majd három megszállási zónára osztják. Az 1943. november 23-i „Attlee-terv” (The Military Occupation of Germany) Gladwyn Jebb⁶¹ szeptember 9-e és 24-e között előterjesztett javaslatain alapult, és kisebb módosítások után, 1944. január 8-án kormányálláspontként került az ETB angol képviselője elé.⁶² A „lényegében egyenlő nagyságú” angol, amerikai és szovjet megszállási övezetek határaitól „az ellenségeskedések befejezése előtt egyeznek meg, következésképpen nem függenek azoktól az állásoktól, amelyeket

⁵⁸ A negyedik tag, Franciaország 1944. novemberi felvétele érdemileg már nem változtatott döntésein.

⁵⁹ Az 1943. október 30-i nyilatkozatot a független és demokratikus Ausztria helyreállításáról lásd *FRUS* 1943. General. 761.

⁶⁰ *FRUS* 1944. I. 112–114.

⁶¹ Gladwyn JEBB (1972): *The Memoirs of Lord Gladwyn*. London, Weidenfeld and Nicolson. 132.

⁶² Tony SHARP (1975): *The Wartime Alliance and the Zonal Division of Germany*. Oxford, Clarendon. 36–39, 52–53.

a három fő szövetséges a harcok megszűnésének pillanatában érnek el”.⁶³ A Foreign Office tervezői 1943 nyarán két végletől tartottak: a Szovjetunió egyedül diktálhatja a német megadási feltételeket, illetve megáll határainál, és különbékét köt Hitlerrel. A terv ezért a Szovjetuniónak juttatta Németország nagyobbik felét és fővárosát, Nagy-Britanniának a Ruhr-vidéket magában foglaló, számára biztonsági okok miatt létfontosságú északnyugati övezetet az összes kikötővel, az Egyesült Államoknak a Saar-vidéket, a kisebb, délnyugati zónát, amihez a paritás jegyében hozzákanyarították Ausztriát.

Sztálin azonnal felismerte az angol tervezet (világ)történelmi jelentőségét, mivelhogy az Attlee-bizottság Európa keleti – a későbbi NSzK–NDK határig terjedő – felét a szovjet befolyási övezetbe utalja, jóval azelőtt, hogy a Vörös Hadsereg elérné a főellenség területét. Berlin ostromáért a Vörös Hadseregnek kellett meghoznia az áldozatot, de ezzel Sztálin magának követelhetette a győzelem oroszlánrészét, a német jövő meghatározásában a főváros és az ország nagyobbik részének ellenőrzésével előnyös helyzetbe került, szabad kezet kapott a német–lengyel határ megvonásában, Európa keleti felében minden vitás kérdést a maga javára dönthetett el. Guszev londoni szovjet nagykövet 1944. február 15-én küldte el kormánya válaszát az angol javaslatra. *A zónahatárok leírása, Berlin jövőbeli státusa szó szerint egyezett az angol tervvel.*⁶⁴

A német kapitulációs okmány 1944. június 9-én⁶⁵ történt elfogadása után a szövetségesek között kibontakozó vita az *ausztriai megszállási övezetekről közvetlenül érintette Magyarország nemzetközi státuszát*. Szovjet részről 1944. július 1-jén terjesztették az Európai Tanácsadó Bizottság elé azt a tervezetet, ami Ausztria 1937. december 31-i határai közötti helyreállításáról és háromhatalmi, *közös* megszállásáról szóló elvi megegyezést tartalmazta. A Foreign Office ezzel szemben Ausztria megszállását három egyenlő méretű övezetben képzelte el. Rooseveltt egyenesen megtiltotta a londoni Európai Tanácsadó Bizottságban „titokban egy új világot építő” diplomatáinak, hogy belemenjenek Ausztria és a Balkán megszállásába, majd nagy nehezen elfogadta, hogy „jelképes” erőt azért küldjenek oda. Guszev értetlensége láttán John Winant,⁶⁶ az amerikai EAC képviselő elmagyarázta, hogy az Egyesült Államok *nem* vesz részt Ausztria megszállásában, de azért egy „kis” csapatot küldeni fog. Rooseveltt és Churchill levélváltása az Európai Tanácsadó Bizottság németországi és ausztriai megszállási övezetek felosztásáról az amerikai elnök teljes érdektelenségét mutatta az európai, különösen a francia, az olasz és a balkáni ügyek iránt.⁶⁷ Mindazonáltal Rooseveltt nem hagyta jóvá az angol miniszterelnök 1944. májusi javaslatát a hadművelleti területek

⁶³ JEBB 1972, 141. Kiemelés tőlem – F. M.

⁶⁴ FRUS (1944). I. 177. 192. Lásd a Függelékben a 12. számú, Franklin D. Roosevelt elnök 1943-as javaslatát, az 1944. februári szovjet javaslatot, és a kettő különbségét mutató térképet.

⁶⁵ A londoni lengyel, csehszlovák, jugoszláv, holland, belga, luxemburgi, norvég, valamint a partraszállás után francia ideiglenes kormánnyá alakuló Comité Français de Libération National részére 1944. július 25-én küldték meg a feltétel nélküli megadás okmányát. Az Európai Tanácsadó Bizottság 1944. július 25-i ülése. National Archives and Record Administration, College Park, Maryland, NARA, EAC.

⁶⁶ Winant 1944. július 1-jei és 17-i távirata. FRUS (1944). I. 237–239, 450.

⁶⁷ Például Rooseveltt 1944. február 21-i távirata: „Az Egyesült Államok a legnagyobb örömmel fogja visszavonni összes fegyveres erőit Európából, amilyen hamar ez lehetséges.” FRUS (1944). 184. Fülöp 2006, 29–30.

elhatárolására, miszerint Görögországban az angol, Romániában a szovjet kormány vezető szerepét ismerjék el,⁶⁸ mert ez a háromoldalú szövetséges együttműködés helyett érdekszféra-felosztáshoz vezetett.

Sztálin a háború kezdetétől a szovjet béke-előkészítés központi kérdésének tekintette Németország jóvátétellel büntetését. Majszkij bizottsága Versailles-típusú háborús felelősségi cikkellyel igazolta a németek által okozott károk megtérítését. Ennek részeként a német fegyveres erők tagjainak összességét hadifogolynak nyilvánították. Majszkij 1943. november 10-én, illetve 1944. március 3-án azt javasolta, hogy „ki kell hozni Németországból, amit az »éhezési küszöb« felett lehet”, és „biztosítani kell, hogy népe számára a munka a kényszermunkával legyen egyenlő”.⁶⁹ Majszkij Jaltában Németországgal szembeni jóvátételi követelésként 20 milliárd dollárt terjesztett elő a gazdaság békebeli teljesítményének két-háromszorosan eltúlzott adatai alapján, teljesen figyelmen kívül hagyva a háborús pusztításokat, a milliós számra menekülőket és kiűzötteket. *Sztálin a Németországot büntető összeghez mérte a csatlósoktól követelt jóvátétel mértékét:* a finn előzetes fegyverszüneti tárgyalásoknál 600 millió dollárt, a magyar esetben eredetileg 400 millió dollárt, a román fegyverszüneti egyezményben 300 millió dollárt terjesztett elő. Churchill (és Roosevelt) Teheránban és Jaltában egyaránt ellenezte a jóvátétel fizetését. Sztálin Jaltát követően határozta el, hogy a Vörös Hadsereg előre nyomulásával egy időben a felszabadított-megszállt területekről hadizsákmányként szállíttat el minden ipari berendezést és értéket, ezzel „természetben” behajtva azt a jóvátételt, amit angol–amerikai szövetségese megtagadott tőle.

1944 őszétől a Vörös Hadsereg katonai előre nyomulása Európa keleti felében gyökeresen megváltoztatta az erőviszonyokat. A Köztes-Európára vonatkozó angol és amerikai külügyi tervezés teljesen értelmét veszítette, mivel katonai jelenlét híján, úgysem tudtak elképzeléseiknek érvényt szerezni. Attól a pillanattól kezdve, hogy a szövetségesek partra szálltak Normandiában – miközben a Vörös Hadsereg alakulatai elérték a román, a finn és a magyar határt –, szoros kölcsönhatás figyelhető meg a hadműveletek és az Európai Tanácsadó Bizottság tárgyalásai, illetve az egyezmények formálódása között. Ez konkrét példákkal igazolható. Szovjet részről – több mint féléves halogatást követően – a német megszállási övezetekről szóló egyezményt 1944. szeptember 12-én sietve aláírták. Sztálin jó előre biztosítani kívánta magának az akkori Németország felére kiterjedő zónáját, mielőtt a Vörös Hadsereg azt ténylegesen elfoglalhatta volna. Mindez fordítva többszörösen igazolódott: a végső megegyezést az Európai Tanácsadó Bizottságban késleltette az amerikai–angol, valamint a szovjet hadsereg versenyfutása 1944 őszén a Balkánért, a háború utolsó szakaszában pedig Berlinért, Ausztria minél nagyobb részének megszerzéséért, Triesztért, Csehszlovákia területének ellenőrzéséért.

⁶⁸ FÜLÖP 2011, 115.

⁶⁹ Majszkij jóvátételi előterjesztéseit lásd: LAUFER–KINYIN 1996, 554–558, 576–594, 601–604; Vojtech MASTNY (1996): *Soviet Plans for Postwar Europe*. Firenze, 1996. június 14. (Előadás a The Failure of Peace in Europe 1943–1948 konferencián.) Szmirnov és Vlagyimir Szemjonov, a szovjet külügyminisztérium német főosztályáról ugyanakkor felhívta Visinszkij külügyi népbiztoshelyettes figyelmét: „a többi megszálló hatalom együttműködése lényeges ahhoz, hogy a Szovjetunió biztosítsa az ország erőforrásainak kiaknázását.” Uo. 7.

A szövetségesek között vita támadt csapataiknak az előre meghatározott övezethatárookra való visszavonását illetően, a Bécs és Berlin nyugati zónáiba való bevonulás kérdésében, az amerikai és az angol zónákból a francia övezetek kihatása miatt.

A „szovjet” fegyverszünetek

A Vörös Hadsereg előretörése bizonyossá tette, hogy Németország „csatlósai” egyedül a Szovjetunióknak adhatják meg magukat. Bekövetkezett az, amit az angol diplomaták előre láttak, és aminek elkerülésére mindent megtettek. A Szovjetunió az ellene harcoló „csatlósok” fegyverszüneti tárgyalásait a londoni Európai Tanácsadó Bizottság fórumáról Moszkvába „telepítette át”.

A három állam- és kormányfő Teheránban⁷⁰ az utolsó napon⁷¹ tárgyalta meg a finn fegyverszünet feltételeit. Sztálin kivételesen fontosnak tartotta Finnország „kiütését” a háborúból. Különleges jelentőséget tulajdonított annak, hogy Finnországot semlegesítse, Németországról leválassza. Sztálin teheráni békefeltételei az 1940-es finn békeszerződés helyreállítására, a jóvátételre, a Németországgal való szakításra, a németek Finnországból való kiűzésére, a finn hadsereg újjászervezésére vonatkoztak. Churchill és Rooseveltnak a finn függetlenség fenntartását kérte a szovjet diktátortól. Az angol miniszterelnök elismerte a Szovjetunió vezető szerepét a Balti-tenger térségében, különösen a tengeren és a levegőben. Sztálin tartós különbéké megkötésére és Finnország megbüntetésére törekedett. A magát megadó ellenségtől megkövetelte katonai, területi és jóvátételi feltételei vita nélküli elfogadását.

Paasikivi volt finn elnök és moszkvai követ 1944. február 12-én tárgyalásokat kezdett Kollontaj asszonnyal,⁷² majd 21-én vette kézhez Stockholmban a fegyverszüneti feltételeket. A szovjet kormány a feltételeket nyilvánosságra hozta. Veress László február közepén közölte a S.O.E.⁷³ kapcsolatával, hogy „Budapesten rendkívül gondosan figyelik Finnország ügyét és Kállay minden tizenöt percben hírt kér Finnországról”.⁷⁴ A budapesti „kapitulációs csoport” a finn példán bátorodott fel, amikor elhatározta az oroszokkal való közvetlen kapcsolatba lépést, a megadási ajánlata realizálására – angol közvetítéssel – elintézné „néhány, még mindig a keleti fronton álló és visszavonulni képtelen magyar hadosztály fegyverletételét az oroszok előtt”.⁷⁵ Köztes-Európában a bukaresti, a budapesti és a szófiai kormány és az ellenzéki csoportok Paasikivi tárgyalásain keresztül próbálták felmérni, hogy mire számíthatnak a győztes Szovjetunió részéről.

⁷⁰ Lásd a Függelék 2. sz. fényképét: Sztálin, Franklin D. Roosevelt és Winston Churchill a teheráni konferencián.

⁷¹ *FRUS* (1943). The Conferences at Cairo and Tehran 1943. 590–592.

⁷² Alekszandra Mihajlovna Kollontaj (1872–1952), orosz bolsevik forradalmár, népjóléti népbiztos, 1930–1945 között a Szovjetunió stockholmi nagykövete.

⁷³ Special Operations Executive – Churchill által a német megszállás alatt lévő Európa „felforgatására” 1940-ben létrehozott szervezet.

⁷⁴ JUHÁSZ 1978, 305.

⁷⁵ Uo. 310.

A finn kormány Magyarország német megszállása után, 1944. március 26-án küldte Moszkvába Paasikivit és Carl Enckellt, ahol Molotov szovjet külügyi népbiztos a németekkel való szakításra, a szigorú fegyverszüneti feltételek (1940-es határok, 600 millió dollár jóvátétel) elfogadására akarta rábírní a finn küldötteket. Ha ebbe belemennek, kilátásba helyezte a *szovjet–finn (külön)béke* megkötésének lehetőségét. Molotov úgy tekintette, hogy Finnország pusztá létezése, függetlensége a Szovjetunió nagylelkű *ajándéka*. A finn kormány 1944. április 2-án, a kétszáz tagú parlament 12-én vitatta meg a fegyverszüneti feltételeket és Paasikivi javaslata ellenére azokat nyíltan és egységesen elutasította. Helsinkit egyszerre riasztotta Magyarország német megszállásának példája, illetve a szovjet területi és jóvátételi követelések nagysága.

Mannerheim 1944. augusztus 25-én Kollontaj asszonyon keresztül kért békét a Szovjetuniótól. A szeptember 19-én Moszkvában aláírt fegyverszünet – a román, a bolgár és a magyar kapitulációs okmánnyal összehasonlítva – *Finnország kivételes* helyzetét rögzíti. A jóvátételt 300 millió dollárra mérsékelte; a finn kormányt nem kötelezte Németország elleni hadüzenetre, további háborús részvételre; Finnországot a szovjet csapatok nem szállták meg, vagyis „az orosz medve soha nem jött be”; a finn hadifoglyok hazatérhettek; a fegyverszünet feltételeit beemelték a finn békeszerződésbe.

A Balkán-félsziget és Közép-Európa feletti befolyás megszerzéséért folyó szovjet–angol küzdelemben döntő szerepe volt a román fordulatnak. A kormány és ellenzéke a háborúból kivezető utat az olasz fegyverszünetek megkötésével egy időben kezdte keresni. A béketapogatódzásokat Stockholmon⁷⁶ és Ankarán⁷⁷ keresztül Mihai (Ică) Antonescu miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter,⁷⁸ – az akkor 21 esztendőes ifjú uralkodó, Mihály,⁷⁹ Románia királya támogatásával – a történelmi pártok vezetői, Iuliu Maniu, a Nemzeti Parasztpárt,⁸⁰ és Ion I. C. Brătianu, a Nemzeti Liberális Párt⁸¹ elnöke kezdeményezték. Mindkét csoport az angol–amerikai csapatoknak kívánta megadni magát balkáni partraszállásuk alkalmával. Ezzel szemben 1944. április elején a Vörös Hadsereg lépte át az 1941-es szovjet–román határt. Besszarábia és Észak-Bukovina román szempontból végleg elveszett. A szovjet kormány 1944. április 12-i fegyverszüneti feltételeleiben a bécsi döntést igazságtalannak nyilvánította, egyetértett azzal, hogy „Erdély egészét, vagy nagyobb részét a békerendezés megerősítésétől függően visszaszolgáltatassák Romániának, és e cél elérésére a szovjet

⁷⁶ Fred Nanu román követ.

⁷⁷ Alexandru Crețianu követ.

⁷⁸ FÜLÖP Mihály (1994): A királyi Románia és Erdély, 1944–47. Interjú I. Mihály román királlyal, 1993. december 9. *História*, 14. évf. 2. sz. 24–29. Ion Antonescu marsall hallgatólágoosan tudomásul vette ezt. Mihály király szerint az utolsó pillanatig, 1944. augusztus 23-a délutánig az volt a kiugrás fő kérdése, hogy Antonescuval, vagy önékülé hajtják azt végre. Antonescu hosszas vita után sem volt hajlandó fegyverszünetet kérni, ezért Mihály király az „eltávolításáról” döntött.

⁷⁹ A 2017. december 5-én elhunyt Mihály király (1921–2017) a fordulat kezdetének 1943. január 24-ét jelölte meg, a sztálingrádi csata idején tartott testőrbálon állapodott meg a történelmi pártok vezetőivel a kiugrásban.

⁸⁰ Partidul Național Țărănesc.

⁸¹ Partidul Național Liberal.

haderő a román haderővel közös hadműveleteket kezdjen a magyarok és németek ellen”.⁸²

Mihály király⁸³ az 1944. augusztus 23-i fordulatot Antonescu marsall letartóztatásával az áprilisi feltételek alapján hajtotta végre. A román hadsereg és az állami apparátus egy emberként állt a király mögé. A román átállás legfőbb mozgatórugója Észak-Erdély „visszaszerzése” volt. A román fordulat teljes meglepetésként érte a román társadalmat, a szövetségeseket és természetesen Hitlert is. Az következett be, amire senki sem számított. Az ifjú uralkodó egyedül, az ellenzék nélkül szállt szembe Ion Antonescuvál. Hitler azonnal elrendelte, hogy „tapossák el a puccsot”. A királyi palotát a német légierő bombázta, a kormány a román nemzeti bank alagsorába, a király és családja vidékre menekült. A román kommunisták arra készültek, hogy a Vörös Hadsereget bevárva, maguk veszik át a hatalmat, valahogy úgy, ahogy két hét múlva ez Szófiában bekövetkezett. Ezzel egy időben a szovjet vezérkar tábornokai (Antonov, Styemenko) is le akartak sújtani a monarchiára, de Sztálin türelemre intette őket: „Idegen király, nem a mi dolgunk. A vele szembeni türelem kedvező hatásúnak tetszik a szövetségeseinkkel való kapcsolatainkban is.”⁸⁴

Molotov 1944. augusztus 25-én értesítette a londoni Európai Tanácsadó Bizottság angol és amerikai képviselőjét arról, hogy a szovjet kormány a fegyverszünetben Magyarország és Románia között az 1937-es (trianoni) határokat kívánja helyreállítani. London akadémikuskodásai miatt a fegyverszüneti tárgyalások Moszkvában szeptember 12-ig húzódtak. A román fegyverszünetben – Churchill beavatkozása nyomán – megerősítették az áprilisi formulát (Erdély egészét, vagy nagyobb részét),⁸⁵ ami sikeres magyar kiugrás esetén elvileg nyitva hagyta a határkérdést. A fegyverszünet aláírásáig 166 ezer román katona esett szovjet hadifogságba. Sztálin viszont véglegesnek⁸⁶ tekintette Magyarország és Románia között a „régí határt”,⁸⁷ a kiugrásra készülő Horthyval elfogadtatta a trianoni magyar–román határ helyreállítását az előzetes fegyverszüneti feltétel 1944.

⁸² A feltételeket Fred Nanu stockholmi román követnek, illetve Kairóban Ştirbey hercegnek adták át. A IV. cikk vonatkozott Erdélyre. Közli FÜLÖP Mihály (2009): A román kiugrás és a fegyverszünet. In PÁL Lajos szerk.: *Századok füzetek* 2. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 79–80.

⁸³ Lásd a Függelék 11. sz. fényképét: I. Mihály román király és Petru Groza.

⁸⁴ Sz. M. STYEMENKO (1975): *A vezérkar a háború éveiben*. Budapest, Zrínyi–Kossuth. 168.

⁸⁵ Article 19. The Allied Governments regard the decision of the Vienna award regarding Transylvania as null and void and are agreed that Transylvania the greater part thereof) should be returned to Romania, subject to confirmation at the peace settlement, and the Soviet Government agrees that Soviet forces shall take part for this purpose in joint military operations with Romania against Germany and Hungary. *FRUS* (1944). Europe. 232.

⁸⁶ BARÁTH Magdolna (2012): Szovjet elképzelések a második világháború utáni Magyarországról. In MAJOROS István szerk.: *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves*. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék. 37–50. Elérhető: http://www.grotius.hu/doc/pub/NLSGHG/2013-01-14_barath_magdolna_szovjet-elkepzelesek-a-masodik-vilaghaboru-utani-magyarorszagrol.pdf.

⁸⁷ KOROM Mihály (1981): *Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányja és a fegyverszünet (1944–1945)*. Budapest, Akadémiai. 330; VIDA István (1995): Orosz levéltári források az 1944. őszi moszkvai kormányalakítási tárgyalásokról. In FEITL István szerk.: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945*. Budapest, Politikatörténelmi Alapítvány. Elérhető: http://www.polhist.hu/old/index.php?option=com_content&view=article&id=613&Itemid=139.

október 11-i moszkvai aláírásával.⁸⁸ Churchill és Eden a „százalékos megállapodással” (Romániában 90%-os⁸⁹ szovjet befolyás) szabad kezet adtak a szovjeteknek a román függetlenséget védelmező alkotmányos monarchiával és a történelmi pártokkal szemben. Litvinov⁹⁰ külügyi népbiztoshelyettes 1944. júniusban Sztálinnak és Molotovnak javasolta: Magyarországot és Romániát úgy hajtsák a szovjet politika jármába, hogy Észak-Erdélyt a Vörös Hadsereg „átmenetileg ragadja meg”, az ne kerüljön se magyar, se román uralom alá. A megszállt-felszabadított területek katonai közigazgatása bizonyult annak az emeltyűnek, amivel Sztálin a román politikai rendszert a kifordította a sarkaiból. Visinszkij⁹¹ Bukarestbe küldte az olasz precedens romániai alkalmazására. Észak-Erdélyt 1944. november 12-én szovjet katonai közigazgatás alá helyezték.⁹² Sztálin a terület státuszának kérdését használta fel arra, hogy elősegítse a kommunista hatalomátvételt, a román társadalom Erdély „visszaszerzésének dicsőségét” ne Mihály királynak, a történelmi pártoknak tulajdonítsa, hanem a román baloldálnak. Visinszkij külügyi népbiztoshelyettes a Szovjetunió mint megszálló és fegyverszünetet ellenőrző hatalom nevében 1944 novembere és 1945 márciusa között erőszakkal kényszerítette ki a Sănătescu-, majd a Rădescu-kormány leváltását, a szovjet- (és magyar-) barát Petru Groza kormányfővé kinevezését. Visinszkij *Sztálin „ajándékát,”*⁹³ Észak-Erdélyt 1945. március 13-án adta át Kolozsvárott az általa hatalomra jutatott baloldali román kormánynak. Románia sikeres kiugrása ellenére betagozódott a szovjet befolyási övezetbe, osztozott Köztes-Európa többi államának sorsában. Azt kapta jutalomként, amit a többi büntetésként.

A román fordulat következtében a Vörös Hadsereg 1944 augusztusára és szeptemberére kijutott a bolgár⁹⁴ és a magyar⁹⁵ határhoz. Bulgária a második világháború utolsó szakaszáig megvalósította azt a koncepciót, amelyet Teleki Pál Magyarországra nézve kívánatosnak tartott: a *fegyveres semlegességet*. Bulgária volt az egyetlen német „csatlós” állam, amely egyedül az angol–amerikai szövetségesekkel állt hadban, a Szovjetunió ellen nem harcolt. 1943 őszén, az olasz kapitulációt követően az addig jugoszláv (Macedónia) és görög (Trákia) területeket megszálló bolgár hadsereg elfoglalta Szalonikit.⁹⁶

⁸⁸ „Magyarország köteles kiüríteni minden csehszlovák, jugoszláv és román területet, amelyeket az 1937. december 31-i állapot óta szerzett és birtokában tart, köteles visszavonni az összes magyar csapatokat és köztisztviselőket.” Az előzetes feltételt Faragho Gábor vezérezredes írta alá. JUHÁSZ Gyula (1975): *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, Kossuth. 392.

⁸⁹ Oleg A. RZSEZSEVSKIJ (2003): Operacija „Tolsztoj”. *Novaja i novejszaja isztorija*, No. 10. 104–122.

⁹⁰ Lásd a Függelék 5. sz. fényképét: Litvinov szovjet külügyminiszterhelyettes és felesége.

⁹¹ Lásd a Függelék 10. sz. fényképét: Andrej J. Visinszkij szovjet külügyminiszterhelyettes.

⁹² FÜLÖP Mihály (2009): Egy sikeres kiugrás anatómiája. A szövetségesek és a román átállás. *História*, 31. évf. 8. sz. 17–18.

⁹³ Sarret bukaresti francia ügyvivő 1945. március 14-i jelentését idézi Anna FÜLÖP (2006): *Les relations roumano-hongroises vues du Quai d’Orsay (septembre 1944–décembre 1947)*. Cluj–Kolozsvár, CDER. 58; FÜLÖP Mihály (2008): Sztálin adománya. A Tismanaeanu-jelentésről. *Magyar Kisebbség*, 13. évf. 1–2. sz. 93–105.

⁹⁴ FÜLÖP Mihály (2011): A bolgár kiugrás. *Napút*, 23. évf. 11. sz. 110.

⁹⁵ FÜLÖP Mihály (2010): Churchill, Sztálin és Horthy. In MIKLÓS Péter szerk.: *Újragondolt negyedszázad: Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szeged, Belvedere. 291–307.

⁹⁶ Lásd a Függelék 6. sz. térképét: Bulgária határai 1940–1947.

1944 nyárutóján angol–szovjet versenyfutás kezdődött a Bulgária feletti ellenőrzés megszerzéséért. Churchill szövetségesét, Görögországot⁹⁷ támogatva meg akarta büntetni Bulgáriát. Ez azt jelentette, hogy amennyiben Bulgária angol–amerikai oldalra áll, ki kell ürítenie a „visszatért területeket”, Macedóniát és Trákiát. A szövetségesek oldalára átállás súlyos feltételek vállalását jelentette, anélkül, hogy a nyugatbarát bolgár elit pusztán angol–amerikai részről a Szovjetunióval és a bolgár kommunistákkal szemben biztosították volna.

1944. augusztus 25-én a Bagrianov-kormány fegyverszünetet kért. Mosanov volt nemzetgyűlési elnök Kairóba utazott, hogy az angol–amerikai szövetségesek fegyverszüneti feltételeit átvegye, ámde Bulgária nem akarta átállásával azt kockáztatni, hogy egyszerre keveredjen harcba Németországgal és a Szovjetunióval. Mosanov az angol diplomatáknak azt bizonygatta Kairóban, hogy „a bolgár kormány el akarja kerülni azt, ami Magyarországon történt, ahol az elit jelentős részét börtönbe zárták, a zsidók a legbrutálisabb bánásmódban részesültek”.⁹⁸ A Szovjetunió 1944. szeptember 5-én hadat üzent Bulgáriának. A Vörös Hadsereg puskalövés nélkül bevonult az országba. A szeptember 9-én hatalomra juttatott szovjetbarát Kimon Georgiev kormánya a Szovjetunióhoz fordult fegyverszünetért. A Görögországban és Jugoszláviában állomásozó „náci csatlós”, „megszálló” bolgár hadsereg egyetlen éjszaka leforgása alatt csodálatos metamorfózison ment keresztül: átváltozott a szövetségesek oldalára álló, a Macedóniát és Trákiát „felszabadító”, „forradalmi” hadsereggé, amely a bolgár megadás fogadására partraszálló angol hadsereg tisztjeit letartóztatta és Szófiába internálta. Az incidens a háború során először hozta közel a szövetségesek közötti, szovjet–angol katonai konfliktus lehetőségét. Az angol kormány ezért kezdeményezte diplomáciai úton előbb Bulgáriára, majd a Balkán-félsziget egészére a hadművelleti övezetek szétválasztását, nehogy hadseregeik „frontális összeütközésbe kerüljenek”.⁹⁹

Churchillnek nem volt más választása, mint Moszkvába utazni, Sztálint rávenni, parancsolja meg a „nagy szláv testvér” oltalma alá menekülő bolgár kormánynak, hogy a fegyverszünet megkötésének előfeltételeként vonuljon ki az Égei-tenger melléki területekről. A két „öreg imperialista”¹⁰⁰ természetesen érdekszférákban, befolyási-biztonsági övezetekben gondolkodott. Churchill október 9-e és 18-a közötti moszkvai tárgyalásain a „százalékos megállapodás” keretei között alkudozott Sztálinnal a bolgár fegyverszüneti feltételekről. Sztálin biztosította arról Churchillt, hogy Bulgáriát meg kell büntetni, de 90%-os szovjet befolyás mellett kardoskodott. Az angol miniszterelnök előbb 75%, majd Eden 80% befolyást engedve a Szovjetuniónak Bulgária esetében, elérte azt, hogy Tolbuhin marsall parancsolta vissza a bolgár hadsereget Nagy-Britannia szövetségesé, Görögország (Trákia) területéről. Az 1944. október 28-án aláírt moszkvai bolgár

⁹⁷ Lásd a Függelék 7. sz. térképét: Görögország határai 1940–1947.

⁹⁸ National Archives, Kew, United Kingdom. CAB 66/54/25 Armistice Terms for Bulgaria-WP (44) 475, FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions. CAB 120/158–166 Operation Tolstoy–Bulgarian Armistice, FO 371.47491 Soviet policy in the Balkans, Lord Moyne 1944. augusztus 31-i, szeptember 1-jei, szeptember 2-i kairói táviratai.

⁹⁹ FÜLÖP 2010, 291.

¹⁰⁰ Vojtech Mastny nevezte így Sztálint és Churchillt.

fegyverszünet szovjet protektorátus alá vonta a legyőzött államot. A kapituláció a bolgár társadalom számára nem a háború végét, hanem kezdetét jelentette. A bolgár hadsereg szerbiai és magyarországi csatatereken vérzett el. A fegyverszünet háborús bűnösségi cikkelye alapján a cári rendszert valósággal lefejezték: a régenstanács tagjait, a kormányok minisztereit, a Nemzetgyűlés képviselőit kivégezték. Forradalmi, rögtönítélő bíraskodással kétezer halálos ítéletet hoztak, többet, mint egész Európában. Húszezer embert ért utol a „népítélet”, kétszer annyit, mint Franciaországban. Bulgáriát a fegyverszüneti feltételek elfogadtatásával a szovjet „protektor” manőverezte bele a „visszaszerzett” területek átengedésébe. A békeszerződés életbelépéséig, 1947 végéig az ország a Vörös Hadsereg megszállása alá került.

Eden és Molotov 1944. október 10-én és 11-én tárgyalt Moszkvában a magyarországi szovjet befolyás mértékéről. Churchill előző este 50%-ot ajánlott. Molotov október 10-én 75% mellett érvelt, mivel a Vörös Hadsereg katonái Magyarországon súlyos veszteségeket szenvedtek, ezért aligha értenék meg, ha a harcokban részt sem vevő szövetségesek egyenlő részt kérnének a magyar fegyverszünet ellenőrzésében. A szovjet külügyi népbiztos bejelentette, hogy a Szovjetunióknak nincsenek területi követelései Magyarországgal szemben, csak abban érdekelt, a „szomszédos”¹⁰¹ ország soha többé ne állhasson az agresszor oldalára.”¹⁰² Október 11-én Molotov váratlanul elfogadta Magyarországra és Bulgáriára a 80%-os befolyásként értelmezett amerikai Szövetséges Ellenőrző Bizottság formulát, ami a háború után háromoldalúvá alakította az ellenőrzést. A fordulatot az okozta, hogy Faragho Gábor aláírta a fegyverszünet megkötésének előfeltételét, a „megszállt” területek kiürítését, a trianoni határra való visszavonulást. Ezzel egy időben Tolbuhin marsall kiharcolta a bolgár hadsereget a görög és a jugoszláv területekről. A szovjet külügyminiszter Edennek és Harrimannak Horthy kérését tolmácsolta: hagyjanak időt a magyar kormánynak csapataik Budapestre rendelésére, mert a németek zsidó pogrommal fenyegettek. Molotov már másnap, október 12-én el akarta kezdeni a szövetségesek közötti magyar fegyverszüneti tárgyalásokat a román fegyverszüneti egyezmény szövege alapján. Faragho október 14-i tiltakozása a Maniu-gárdák észak-erdélyi atrocitásai miatt azzal az eredménnyel járt, hogy a szovjet katonai hatóságok kiutasították Kolozsvárról a román katonai és közigazgatási hatóságokat, nyilván abban a reményben, hogy hozzájárulnak a magyar kiugrás sikeréhez.

A magyar kérdés Churchill elutazása előtt, október 17-én későn este újra terítékre került. Az angol miniszterelnök megkérdezte Sztálintól, illene-e elképzeléseibe, ha Lengyelországot, Csehszlovákiát, Magyarországot és Ausztriát egy államcsoportha egyesítenék? Sztálin kétségbe vonta az egyesítés lehetőségét, mert a háborút követő három-négy évben Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország bizonyosan a túlfűtött nacionalizmus gőzében fog élni. A kisállamok leghőbb kívánsága saját nemzeti életük berendezése lesz. Az angol miniszterelnök érdeklődésére Sztálin elmondta, hogy Horthyt a németek letartóztatták, majd hirtelen meglepő javaslattal fordult hozzá, miszerint

¹⁰¹ Magyarország ekkor még nem volt a Szovjetunióval szomszédos, hiszen Kárpátalját csak 1945. június végén csatolták Szovjet-Ukrajnához.

¹⁰² RZSESEVSZKIJ 2003.

hallotta, Churchill magasnak találja a 400 millió dollár jóvátételt, amit Magyarországnak meg kell fizetnie. „Ő, J. V. Sztálin meg szeretné kérdezni Churchillt, hogy megfelelőnek találná a jóvátétel összegének 300 millió dollárra mérséklését, azzal a feltétellel, hogy a Szovjetunió 200 millió dollárt kapna, a magyar agressziót elszenvedő többi szövetséges pedig 100 millió dollárt?”¹⁰³ Churchill és Eden a szovjet javaslatot elfogadhatónak tartotta, feltéve, hogy a kemény álláspontot képviselő amerikaiak ebbe beleegyeznek.

Sztálin úgy vélte, Horthy Szálasi kinevezésével politikai öngyilkosságot követett el.¹⁰⁴ A szövetségesek szempontjából Horthy kiugrási kísérletének bukásával Magyarország mint tényező, egyszer s mindenkorra megszűnt, nem kellett többé tekintettel lenni rá. A kialakult hatalmi űrben, Moszkvában Sztálin teremtette meg a „hatalom forrását”¹⁰⁵ a magyar kommunisták és Horthy tábornokainak részvételével, majd Debrecenbe küldte őket. A szovjet diktátor ezért érezte úgy, hogy „Magyarországon azt tehet, amit akar”.¹⁰⁶ A kormány, amit létrehozott, hadat üzent Németországnak, fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, és Moszkvában 1945. január 20-án aláírta azt. Sztálin világosan megmondta a kormány megalakításában részt vevő Rákosi Mátyásnak, Gerő Ernőnek és Nagy Imrének, amikor Moszkvában, 1944. december elején Miklós Béla, Vörös János¹⁰⁷ és Faragho kormányba vonásáról beszélgettek: „Meg kell őket hívni és mindent egyenesen elmondani nekik. Legjobb politika az egyenes politika. Meg kell mondani nekik, hogy a határok a régiék¹⁰⁸ lesznek. Meg kell mondani, fizetni kell.¹⁰⁹ Meg kell mondani nekik, hogy ha ők nem hajlandók,¹¹⁰ akkor mások jönnek és baloldaliabb kormány lesz.”¹¹¹

Az 1944. szeptember 12. és 1945. január 20. között Moszkvában megkötött fegyverszüneteket szovjet részről mihamarabb békeszerződéssé kívánták alakítani. A német fegyverletételt követően a nagyhatalmak közötti békebeli első együttműködés próbája a szövetséges haderőknek az Európai Tanácsadó Bizottság által megvont zónahatárookra való visszavonása lett.¹¹² Az amerikai hadsereg benyomult a németországi szovjet övezetbe és Csehszlovákiába. A Vörös Hadsereg ezzel szemben ott volt már Berlinben, Bécsben és Ausztria nagy részében. Truman elnök 1945. május utolsó hetében Roosevelt nemzetbiztonsági tanácsadóját, Harry Hopkinst Moszkvába küldte a szovjet–amerikai nézeteltérések rendezésére. Sztálin az amerikai küldöttel 1945. május 26-i találkozáján sürgette az európai háborút lezáró békekonferencia megszervezését, mert „az idő erre megérett és ez a kérdés már az ajtón kopogtat.” Hopkins a közelgő potsdami konferenciát tekintette a békeértekezlet előkészítő fórumának. Sztálin úgy vélte, hogy a békekonferencia körüli bizonytalanság

¹⁰³ LAUFER–KINYIN 1996, 564.

¹⁰⁴ On polityicseszkí rassztrejljal szebja – KOROM 1981, 326.

¹⁰⁵ Uo. 328. Sztálin Gerőnek 1944. december 1-én: neobhogyimo cozdavaty istocsnyik vlasztyi. Lásd még VIDA 1995.

¹⁰⁶ Ezt Sztálin 1945. december 18-án Moszkvában fejtette ki James Byrnes amerikai külügyminiszternek. US DEPARTMENT OF STATE (1945): *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1945*. Vol II. 610–671.

¹⁰⁷ Lásd a Függelék 19. sz. fényképét: Vörös János.

¹⁰⁸ A trianoni határok.

¹⁰⁹ 300 millió dollár jóvátételt.

¹¹⁰ A kormányban részt venni – Korom Mihály kiegészítése.

¹¹¹ KOROM 1981, 326.

¹¹² Lásd a Függelék 13. sz. térképét: Németországi megszállási övezetek 1945–1948.

kedvezőtlen benyomást kelt és kíváncsún tartotta az értekezlet helyének és idejének kijelölését. Hozzáfűzte: „Versailles-ban a Szövetségesek nem voltak megfelelően felkészülve, nem ismételhetjük meg ezt a hibát még egyszer.”¹¹³ Sztálin még az angol miniszterelnöknel is jobban ragaszkodott a nagykoalíció háromhatalmi döntéshozatali elvének fenntartásához. Sztálin ezen a találkozón határozottan elvetette Németország felosztását. A szövetségesek közös és egységes német politikájának elfogadását ajánlotta. Az európai konfliktus lezárását követő amerikai elhidegülést azzal magyarázta, hogy „Németország háborús vereségének bekövetkeztével az amerikaiaknak nincs többé szükségük a Szovjetunióra”.¹¹⁴

A második világháború Európában kurtán-furcsán, a „furcsa szövetséget” megrendítő módon ért véget. Eisenhower vezérkari főnöke, Walter Bedell Smith tábornok ugyanis elsietve, az olasz megadási okmányhoz (Short Terms) hasonló feltételeket íratatott alá 1945. május 7-én éjszaka 2 óra 41 perckor Alfred Jodl vezérezredessel Reimsben, amihez csak az utolsó pillanatban sikerült hozzákanyarítani azt a feltételt, amiben a szövetségesek *minden további* katonai, politikai és gazdasági követeléseinek elfogadására kényszerítették a legyőzöttet. Az amerikai tábornok később azzal mentegetőzött, hogy a szövetségesek között diplomáciai úton egyeztetett megadási feltételeket egyszerűen az íróasztalában felejtette.¹¹⁵ Sztálin viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a kapitulációs okmányt Zsukov marsall írja alá. A négy szövetséges fővezér (Eisenhower, Montgomery, de Lattre de Tassigny és Zsukov) 1945. május 9-re virradó éjszaka a Reimsben szignált fegyverletételt hivatalosan Berlinben írták alá. A négy győztes nagyhatalom Németország fegyverletételt követően ezért kénytelen volt megerősíteni az Európai Tanácsadó Bizottságban kidolgozott, már az előző évben jóváhagyott¹¹⁶ kapitulációs okmányt. Az erről szóló nyilatkozatokat 1945. június 5-én írták alá a szövetséges főparancsnokok.¹¹⁷ Az Európai Tanácsadó Bizottság feladata lett a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács életre hívása. A Bizottság a berlini körzethatárok kijelölését – a meg egyezésre való készség hiánya miatt – a helyszínen egyeztetést folytatni tudó Tanácsra bízta. Az Európai Tanácsadó Bizottság 1945. június 23-án véglegesítette az osztrák zónahatárokat.¹¹⁸ Truman tartotta magát a roosevelti politikához. Az amerikai elnök 1945. július elejére – Churchill minden igyekezte ellenére – visszavonatta csapatait a zónahatárokra.¹¹⁹ Zsukov marsall addig nem engedte a szövetségeseket a német fővárosba, amíg ez meg nem történt. Az amerikai, az angol és a francia katonák a szovjetek által felszabadított Bécsben és Berlinben elfoglalhatták körzeteiket. Sztálin a szovjet csapatokat rendelte vissza Ausztriában a saját övezetükbe. Megnyílt az út az újabb hármass találkozó előtt.

¹¹³ National Archives and Records Administration II. College Park, Maryland, (továbbiakban: NARA) NARA Record Group 43, PREM 3–4 Terminal (Potsdam) conference – records of meetings etc.

¹¹⁴ NARA RG 43

¹¹⁵ Bedell Smith tábornoknak később bőven volt alkalma mulasztását megmagyaráznia: Harrimant követően három évre Moszkvába küldték nagykövetnek. Walter BEDELL SMITH (1950): *My Three Years in Moscow*. Philadelphia, J. B. Lippincott Company. 20. Küldetésével kiértemeltem, hogy Truman elnök a CIA vezetőjévé nevezze ki. Lásd még: Robert MURPHY (1964): *Diplomat Among Warriors*. New York, Doubleday & Co. 240.

¹¹⁶ Sztálin, Roosevelt és Churchill 1944. július 25-én hagyta jóvá a kapitulációs okmányt.

¹¹⁷ NÉMETH István – TOLLAS Gábor (2008): *Berlin, a megosztott város*. Budapest, ELTE Eötvös. 51–52.

¹¹⁸ Lásd a Függelék 11. sz. térképét: Ausztriai megszállási övezetek 1945–1955.

¹¹⁹ NARA European Advisory Commission.

A Külügyminiszterek Tanácsa és az európai békerendezés (1945–1947)¹²⁰

Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió a potsdami értekezleten¹²¹ hozta létre a békekötés fórumát, a Külügyminiszterek Tanácsát, hogy arra Németország volt szövetségesei békeszerződéseinek előkészítését, majd a végleges szöveg megalkotását bízzák. „Azonnali és fontos feladata lesz a Tanácsnak, hogy az Egyesült Nemzetek elé terjesztés végett összeállítsa az Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal kötendő *békeszerződéseket* és javaslatokat dolgozzon ki az európai háború befejezésével kapcsolatban felmerült *területi kérdések* rendezésére. A tanács feladata lesz a németországi békerendezés előkészítése azzal a céllal, hogy a megfelelő dokumentumot majd elfogadja Németország erre alkalmas kormánya, mielőtt ilyen megalakul.”¹²² A tanács tagjainak azokat a nagyhatalmakat tekintették, amelyek aláírták az illető „volt ellenség” állam kapitulációs okmányát. Az olasz békeszerződés-tervezetet, illetve annak végleges szövegét eszerint az angol, az amerikai, a szovjet és a francia, míg a román, a bolgár és a magyar békeszerződést a *szovjet, az amerikai, az angol, a finnt* pedig a szovjet és az angol külügyminiszter állította össze. A tanács ülésein egy adott békerendelkezést akkor lehetett elfogadni, ha az érintett nagyhatalmak közötti *egyetértés* kialakult. A konszenzus elve azt jelentette, hogy a legyőzött államnak az adott békeszerződést kidolgozó nagyhatalmak *együttesen diktálták* a békefeltételeket. A Potsdamban elfogadott 4–3–2 *formula* Franciaországot – az olasz békeszerződést kivéve – kizárta a döntéshozók köréből, amelyben a többi szövetséges és társult hatalomnak sem volt helye.

A Külügyminiszterek Tanácsa első, londoni ülészakának (1945. szeptember 11. – október 2.) kudarca után a moszkvai külügyminiszteri értekezleten (1945. december 15–27.) szovjet–amerikai megegyezés jött létre a tanácsnak alárendelt konzultatív fórum, a párizsi értekezlet összehívásáról, amely megegyezés a fegyverszünet aláíró „bírókon” kívül a „tanúk” számát is növelte. A Szovjetunió mindent elkövetett azért, hogy a döntéshozók körét szűkítse és a végső döntés jogát a Három Nagynak tartsa fenn. Az amerikai külügyminiszter végül is azzal győzte meg Sztálint, hogy „végső soron mi leszünk a bírók és ezért [...] érdekeink bármiféle károsítása nélkül hagyhatjuk a kis államokat beszélni.”¹²³ A Külügyminiszterek Tanácsának második ülészakán¹²⁴ a kis győztes államok szerepét a lehető legkisebbre korlátozni akaró szovjet diplomácia és a „népek békéjét” propagáló, a Szovjetuniót kisebbségbe szorítani kívánó amerikai külpolitika között a békerendezés egészét veszélyeztető küzdelem folyt a párizsi értekezlet összehívásának és eljárási szabályainak meghatározása ügyében. *Mind a 21 meghívott szövetséges és társult hatalom a központi, a német kérdésben volt érdekelt, nem pedig*

¹²⁰ Tanulmányom záró, összefoglaló alfejezete *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947* című monográfiám második, bővített kiadásán alapul. Lásd: FÜLÖP 2008.

¹²¹ Lásd a Függelék 6. sz. fénypépet: Sztálin, Harry Truman és Winston Churchill a potsdami konferencián.

¹²² S. P. SZANAKOJEV – B. L. CIBULEVSKIJ szerk. (1972): *Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentum-gyűjtemény*. Budapest, Kossuth. 400–401.

¹²³ FÜLÖP 2008, 88.

¹²⁴ A londoni külügyminiszter-helyettesi értekezleten (1946. január 18. – április 20.) és a tanács két párizsi ülészakán (1946. április 25. – május 16., illetve 1946. június 15. – július 12.)

a „másodlagos” békeszerződésekben. Az értekezleten a Németországgal kötendő békeszerződésről vitát sem nyitottak. Clement Attlee angol miniszterelnök joggal emlékeztetett arra konferenciamegnyitójában, hogy *nem a főbűnösök, hanem csupán a cinkosaik felett ítélkeznek*, akik a harc utolsó szakaszában megpróbálták hibájukat jóvá tenni, vissza kell téríteni az öt legyőzöttet az európai államok családjába. Byrnes¹²⁵ amerikai külügyminiszter ezért a szövetséges katonák hazatérését, a lefegyverzett ellenséges országok megszállásának megszüntetését kérte. Molotov az „igazságos”, „szilárd” és „tartós” európai béke és biztonság megteremtését hangoztatva követelte, hogy az agressziót és más országok megszállását elkövető államokat büntessék meg, a Németországhoz csatlakozó támadó országok viseljék a felelősséget az uralkodó köreik által elkövetett bűnökért.

A kis szövetséges hatalmak nézeteit a békeszerződések kidolgozása során csak akkor vették figyelembe, ha ezeket az egyik nagyhatalom támogatta, és csak akkor fogadták el, ha a javaslat a Külügyminiszterek Tanácsának döntéshozatalában részt vevő valamennyi tag egyetértését elnyerte. A „tanúk” párizsi ajánlásai általában a legyőzöttekre mérendő „ítélet” súlyosbításának irányába hatottak. A magyar béke feltételeit szomszédai, a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia, valamint a két szovjet tagköztársaság, Ukrajna és Belorusszia súlyosbítani, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia a brit domíniumok (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Afrika) közbenjárásával enyhíteni próbálták. A Külügyminiszterek Tanácsának harmadik, New York-i ülészakán (1946. november 4. – december 12.) a Szovjetunió – vétőjogával élve – az érdekeivel ellenkező ajánlásokat még így is visszautasította, illetve eredeti – a párizsi értekezlet előtti – álláspontjának megfelelően módosította.

A tanács eredeti funkciója a békeszerződések (beleértve a német és az osztrák rendezés) alapos előkészítésén kívül – a State Department elképzelése szerint – a kizárólagos érdekszférák kikristályosodásának megakadályozása, a háromhatalmi európai területi rendezés volt. A potsdami értekezleten, a moszkvai külügyminiszteri találkozón és a tanács párizsi második ülészakán viszont olyan *hierarchikus* döntéshozatali eljárást alakítottak ki, amelyből az következett, hogy Nyugaton, az olasz ügyekben az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának, Keleten pedig – a román, a bolgár, a magyar és a finn békefeltételek kialakításánál – a Szovjetunióknak *meghatározó* szerepet biztosított. Az állandóan változó eljárási szabályok még a győztes nagyhatalmak beleszólási lehetőségét is szigorú keretek közé szorították. A Szovjetunió már azt is engedménynek tekintette, hogy a háborús háromhatalmi együttműködés békebeli fenntartásának kedvéért az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának némi befolyást engedett az általa legyőzött államok békefeltételeinek kialakítása során. Olaszország esetében viszont a Szovjetunió, s az általa képviselt Jugoszlávia¹²⁶ érdekeinek érvényesítése ütközött az angolok és az amerikaiak által emelt korlátokba.

A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia által Potsdamban, Moszkvában és Párizsban megfogalmazott eljárási szabályok a „vádlottaknak” nem biztosították a saját „perükben” való részvétel lehetőségét. A State Department eredeti elképzelése szerint Olaszországgal – s feltehetően a többi legyőzött állammal – a békefeltételeket

¹²⁵ Lásd a Függelék 8. sz. fényképét: V. Molotov, leánya és James F. Byrnes a párizsi Operában.

¹²⁶ A jugoszláv politika magyar vonatkozásairól kötetünkben lásd Vukman Péter tanulmányát.

a győztesek álláspontjának megfogalmazása *előtt* meg kellett volna tárgyalni, s így diktátumra hivatkozva a „volt ellenséges” állam nem utasíthatta volna el azok végrehajtását. 1946. január elejéig, a francia külügyminiszternek a Három Nagyhoz elküldött javaslataig – a trieszti vitát kivéve – azonban fel sem merült a „volt ellenséges” államok képviselőinek meghallgatása. A párizsi értekezleten Olaszország, Románia, Bulgária, Magyarország és Finnország delegációvezetői felszólalhattak, megtehették írásos észrevételeiket, de sem a konferencia munkájában, sem bizottságainak tevékenységében nem vehettek részt. Meghallgatásukra csak akkor került sor, ha a győztes hatalmak egyike ezt külön kezdeményezte. A békeszerződés eljárási szabályai nem tették lehetővé, hogy a legyőzött államok egyenjogú partnerként jelenhessenek meg akárcsak a konzultatív jellegű párizsi értekezlet ajánlásainak megvitatásában is.

A Külügyminiszterek Tanácsának eljárás módjából – az amerikai szándék ellenére – nem következhetett más, mint a *nagyhatalmak* által meghatározott, a *győztesek* érdekeit tükröző, a legyőzöttek rákényszerített, vagyis *diktált* béke. A békeszerződés-tervezetek tárgyalási alapja ugyanis a fegyverszünetet diktáló nagyhatalom által Londonban 1945 szeptemberében beterjesztett okmány lett. A Szovjetunió a fegyverszüneti egyezmények alig módosított változatát kívánta elfogadtatni, vagyis a háború alatt kialakult szövetséges megegyezéseket óhajtotta megerősíttetni. Az Egyesült Államok a kérdések érdemi mérlegelése alapján a feltételek újratárgyalására törekedett, teret hagyva az érintett államok kétoldalú megegyezéseinek. A két, egymással szembeesző koncepció összeegyeztetése a tanács másfél évig tartó tárgyalássorozatán történt. A fegyverszünetet diktáló nagyhatalom kezdeményező szerepének elismerése viszont – az eredeti amerikai szándékkal ellentétben – az érdekszférák megszilárdításához járult hozzá.

A „másodrendű” békeszerződések

A béketárgyalások *sorrendje* perdöntő szerepet játszott a békeszerződések megszövegezésében. Senki sem vitatta ugyan Bidault¹²⁷ francia külügyminiszter megállapítását, miszerint „a német kérdés áll minden békerendezés középpontjában”, a békeszerződés megkötésére alkalmas német kormány hiányában azonban felborult a logikus sorrend: nem a „főbűnös” ügyet tárgyalták először, hanem a „másodrendű” kérdéseket zárták le.¹²⁸ Az események alakulása már 1943–1944-ben leválasztotta a csatlós államok fegyverszüneteinek előkészítését Németország kapitulációjától, a potsdami értekezlet határozatai pedig azok békeszerződéseit a német békekötéstől. A hónapok alatt megköthetőnek vélt „másodrendű” békeszerződések – követhető vagy elvetendő – példának ígérkeztek az akkor még közelinek tetsző német és osztrák béketárgyalások küszöbén, ezért

¹²⁷ Lásd a Függelék 9. sz. fényképét: Georges Bidault francia külügyminiszter.

¹²⁸ Ministère des Affaires Étrangères M.A.E. A.D.Y. vol. 134. Bidault nyilatkozata a Tanács 1945. szeptember 26-i londoni ülésén hangzott el. Lásd még: Patricia Dawson WARD (1981): *The Threat of Peace. James F. Byrnes and the Council of Foreign Ministers, 1945–1946*. Kent, OH, The Kent University Press. 177; P.R.O. F.O. 371. 40730. Preparation of armistice terms for Axis Satellites. Lord Hood 1944. január 6-i feljegyzésében írja: „Germany is the main criminal.”

a legyőzötteket könyörtelenül meg kívánták büntetni. Az angol és a szovjet felfogás között ebben a vonatkozásban több hasonlóság mutatkozott: mindkét nagyhatalom területi és jóvátételi rendelkezésekkel kívánta büntetni az agressziót elkövető államokat; az angolok Olaszországot (és Bulgáriát), a szovjetek Finnországot, Romániát és Magyarországot. A béke feltételeit, ha kell, erővel is rá akarták kényszeríteni a legyőzöttekre – szövetségeseiknek beleszólást sem engedve a lényeges döntések meghozatalába –, a „volt ellenséges” államoknak pedig nem szántak más szerepet, mint a győztes nagyhatalmak egyeztetett békefeltételeinek elfogadását.

A központi kérdés megkerülése következtében került előtérbe Potsdamban az olasz békeszerződés előkészítése. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia a mielőbbi békekötést tartotta elsőrendű feladatnak, mivel „Olaszország a tengelyhatalmak közül elsőként szakított Németországgal és érdemlegesen hozzájárult annak leveréséhez.”¹²⁹ A szövetségeseik háromoldalú európai együttműködésének első próbája az olasz fegyverszüneti rendszer kidolgozása és ellenőrzése volt – ebből adódott annak modelljellege. A Potsdamban elfogadott sorrend – Olaszország, Románia, Bulgária, Magyarország és Finnország – következtében mindvégig az olasz békeszerződés tárgyalásainak elsőbbsége érvényesült, illetve az úgynevezett balkáni békék (a román, a bolgár, a magyar) esetében a román békeszerződésé.

Az öt állam – háborús részvételének különbözőségei ellenére – egységes megítélés alá esett, békefeltételeik meghatározása kibogozhatatlanul összefonódott. Az egymással összefüggő békeszerződések tárgyalási sorrendje a Szovjetunióknak lehetővé tette, hogy az olasz béketárgyalások elhúzásával, a különböző kérdések összekapcsolásával engedményekre készítse szövetségeseit az úgynevezett balkáni békeszerződések esetében. A nagyhatalmi konszenzus elve egyben azt is jelentette, hogy 1945 őszén az Egyesült Államok, majd 1946 elejétől a Szovjetunió a tárgyalások előrehaladásának mértékét is meghatározhatta, s a másik fél megegyezési készségét a saját javára kamatoztatta. Az olasz volt az egyetlen békeszerződés, amit részletesen megvitattak. Az 1943. szeptemberi rövid és hosszú olasz fegyverszüneteket az angolok és az amerikaiak dolgozták ki és írták alá, de a szovjetek és franciák utólag csatlakoztak hozzá. A négy nagyhatalom részvétele az olasz békeszerződés területi klauzuláinak¹³⁰ kidolgozásában alkalmat teremtett az első, kelet–nyugati összecsapáshoz a trieszti szabadállam státútuma kapcsán és az Isztriai-félsziget etnikai határmegvonásánál. Jugoszláviát a Szovjetunió, Olaszországot a három nyugati győztes nagyhatalom támogatta. Ez a konfliktus 1975. november 10-ig, az osimói szerződés megkötéséig húzódott el, noha az olasz–jugoszláv határ már 1954. október 5-i trieszti státútumot szabályozó londoni angol–amerikai garanciával kötött egyezményen megszilárdult. Olaszország Ausztria rovására újra megszerezte Dél-Tirolt, elvesztette gyarmatait, Görögország javára átengedte a Dodekanész-szigeteket, Franciaország javára Brigát és Tendát, elismerte Albánia függetlenségét. Molotov¹³¹ szovjet külügyminiszter kiharcolta, hogy Olaszország Jugoszláviának 125 millió, Görögországnak 105 millió, Szovjetunióknak 100 millió, Etiópiának 25 millió, Albániának 5 millió dollár jóvátételt fizessen – 1946-os

¹²⁹ SZANAKOJEV–CIBULEVSKIJ 1972, 415.

¹³⁰ Lásd a Függelék 3. sz. térképét: Olaszország határai 1947.

¹³¹ Lásd a Függelék 8. sz. fényképét: V. Molotov, leánya és James F. Byrnes a párizsi Operában.

árfolyamon hét esztendő alatt áru és szolgáltatás formájában. Évekkel később, szovjet kezdeményezésre az 1955. május 15-én Bécsben aláírt államszerződés a független és demokratikus Ausztria helyreállításáról is tartalmazott a Szovjetunióra szállt ausztriai német vagyon megváltásáért hat év alatt megfizetendő 150 millió dollárt,¹³² noha Ausztriát formálisan nem kötelezték jóvátételre.¹³³

Az olasz kérdés elsőbbsége nemcsak azt jelentette, hogy a Szovjetunió a sorrend miatt alkuelőnyre tett szert, hanem azt is, hogy a tárgyalások előrehaladtával a tanács tagjai egyre gyakrabban alkalmazták *mutatis mutandis* az olasz, illetve a román békerendelés nagyhatalmi egyetértéssel elfogadott rendelkezéseit a többi esetre. A román béke lett a mintája a többi, vagyis a bolgár, a magyar és a finn békeszerződésnek. Ez a három békeszerződés szó szerint a román békeszerződés rendelkezéseit tartalmazta, eltérés csak a büntető jellegű területi rendelkezéseknél mutatkozott. Sztálin a Szovjetunió által legyőzött Romániát, Finnországot és Magyarországot¹³⁴ egyaránt 300-300 millió dollár jóvátétellel sújtotta. Ernest Bevin¹³⁵ angol külügyminiszter kívívta, hogy Bulgária köteles volt Görögországnak 45 millió, Jugoszláviának 25 millió dollárt fizetni.¹³⁶

Sztálin a *divide et impera* elve alapján a térség népeinek megosztására törekedett: szembeállította egymással a románokat a magyarokkal, a lengyeleket és a cseheket a németekkel, a szlovákokat a magyarokkal. A sztálini béke területi rendelkezései a manipuláció kimeríthetetlen forrását jelentették az ellentéteket maga javára kamatoztató nagyhatalom számára. Románia büntetése területi vonatkozásban abban fejeződött ki, hogy a Szovjetuniónak Besszarábiát és Észak-Bukovinát, Bulgáriának pedig Dél-Dobrudzsát át kellett engednie. A magyar–román határ megvonásának kérdése 1945 őszén a Szovjetuniót szembeállította angol és amerikai szövetségével. Ebben a korai hidegháborús konfliktusban fordult elő először, hogy Franciaország a „nyugati” oldalra állt. A londoni Külügyminiszterek Tanácsa 1945. szeptember 20-i ülésén a Groza-kormányt megbuktatni kívánó amerikai külügyminiszter előterjesztett Magyarország javára egy 3000 négyzetmérföldes Partiumra vonatkozó határváltoztatási tervet¹³⁷ azzal, hogy ezen a területen félmillió magyar él. A trianoni döntést hozó Nagy-Britannia és Franciaország támogatta javaslatát. A Szovjetunió viszont az 1938. január 1-jei határ visszaállítását szorgalmazta a román etnikai többségre, a magyar átállás elmaradására és a bécsi döntés fenntartásának politikai lehetetlenségére hivatkozva. Georges Bidault francia külügyminiszter Trianon késői bűnbánataként még az amerikainál is kedvezőbb határvonalat javasolt Magyarországnak, sőt az első világháború utáni kisebbségvédelmi egyezmény megerősítését is felvetette. A francia külügyminiszter megállapította, hogy a trianoni békeszerződés

¹³² 22. cikk. Lásd a Függelék, valamint az alábbi linket: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20217/v217.pdf>.

¹³³ Uo. 21. cikk.

¹³⁴ Magyarország a 26. cikk értelmében 200 millió dollárt a Szovjetunióknak, 70 millió dollárt Jugoszláviának, és 30 millió dollárt Csehszlovákiának volt köteles megfizetni 8 év alatt 1945-ös árfolyamon – lásd a Függelék.

¹³⁵ Lásd a Függelék 7. sz. fényképét: Ernest Bevin és Alexander Cadogan Potsdamba érkeznek.

¹³⁶ Bulgarian peace treaty art. 21. Online: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/usmu012.asp.

¹³⁷ Lásd a Függelék 5. sz. térképét: Amerikai és francia határmódosítási javaslatok 1945. szeptember 20. A magyar–román határkérdést kötetünkben Lönhárt Tamás tanulmánya tárgyalja.

nem mindenben volt észszerű és csak azt kellene megerősíteni benne, ami az. Elismerte, hogy Franciaország nem egészen racionális határvonalat húzott meg a két ország között az első világháború után. Ezzel szemben viszont a Szovjetunió, amely 1945 márciusában hatalomra juttatta a szovjet- és magyarbarát Petru Grozát, a baloldali román kormányt védelmezve a trianoni határ helyreállítása mellett kardoskodott. A szovjet álláspont diadalmaskodott: Magyarország és Románia között a trianoni határ állt helyre.

Bulgária az egyetlen legyőzött ország, amely a két világháború közötti határaihoz képest területi nyereséggel került ki a küzdelemből, hiszen Dél-Dobruzsát megtarthatta, noha a craiovai¹³⁸ egyezmény is Hitler nyomására született, akár csak a második bécsi döntés. A szövetségesek elismerték a bolgár–román határ módosítását. Bulgária kénytelen volt átengedni Macedóniát Jugoszláviának és Trákiát Görögországnak.¹³⁹ Magyarországgal szemben Csehszlovákia Európában az egyetlen sikeres revíziós hatalom, amelynek a trianoni határvonalat sikerült megváltoztatnia. A trianoni békeszerződést revideáló területi döntést jelentett a pozsonyi hídfő¹⁴⁰ (Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsún) Csehszlovákiához csatolása az eredetileg kért öt község (az előbb említettek felül Rajka és Bezenye) helyett. A párizsi értekezleten részt vevő egyik magyar diplomata – utalva, az akkori kommunista belügyminiszterre, Rajk Lászlóra – szellemesen a következőt táviratozta haza: „Rajk a miénk maradt.”¹⁴¹ A kortársak felismerték ennek elvi jelentőségét: Carlile Aymler MacCartney, a Foreign Office Research Department magyar referense a pozsonyi hídfőre nézve megállapította, hogyha a „trianoni határ nem szent és sérthetetlen, hanem ott, ahol hasznos és kívánatos, megváltoztatható, akkor több olyan terv létezik, ahol sokkal jobban indokolt Magyarország javára változtatni.”¹⁴² Csehszlovákia 1946 novemberében télvíz idején a magyar lakosság egy részének Csehországba deportálásával elsőként rúgta fel a még alá sem írt párizsi magyar békeszerződést, annak 5. cikkelyét, az 1919. szeptember 10-i kisebbségvédelmi, az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcseré-egyezményt, az Atlanti Charta I. II. és VI. pontjával és az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányával egyetemben.

Finnország – az 1940. március 12-i moszkvai szovjet–finn békeszerződést megerősítve – elvesztette Karéliát és „önként átengedte” Petsamo vidékét.¹⁴³ Ebben is megmutatkozik, hogy a Szovjetunió hadműveletei övezetébe tartozó Románia, Bulgária, Magyarország és Finnország esetében területi vonatkozásban nem történt más, mint az, hogy a fegyverszüneteket némi módosítással békeszerződéssé alakították át.

Miért beszélhetünk *európai politikai és területi rendről*¹⁴⁴ és *európai békerendszerről*? Mindegyik legyőzött állam békeszerződésébe azonos szöveggel került egy rendelkezés, amikből most csak a magyar békeszerződés 7. cikkelyét idézem, ami rendszerré szervezte az olasz, a román, a bolgár, a magyar, a finn békeszerződést, az osztrák államszerződést,

¹³⁸ Bulgária Dél-Dobruzsát az 1940. szeptember 7-i craiovai bolgár–román szerződésben szerezte meg.

¹³⁹ Lásd a Függelék 6. sz. térképét: Bulgária határai 1940–1947.

¹⁴⁰ Lásd a Függelék 8. sz. térképét: Pozsonyi hídfő 1947.

¹⁴¹ Ravasz Károly közlése.

¹⁴² 1946. április 5-i C.A. MacCartney feljegyzés a csehszlovák javaslatokról és észrevételekről. PRO FO 371. 59064 R 7011/7011/21

¹⁴³ Treaty of peace with Finland art 1. 2. Online: <http://treaties.fco.gov.uk/docs>.

¹⁴⁴ Lásd a Függelék 1. sz. térképét: Az európai területi rendezés 1945–1990.

a német végleges rendezést: „Magyarország kötelezi magát, hogy elismeri az Olaszországra, Romániára, Bulgáriára és Finnországra vonatkozó békeszerződések teljes érvényét, valamint mindazokat az egyezményeket vagy megállapodásokat, amelyeket a Szövetséges és Társult Hatalmak Ausztriára, Németországra és Japánra vonatkozólag a béke helyreállítása céljából kötöttek vagy kötni fognak.”¹⁴⁵ Ezzel azonos megfogalmazású kötelezés került az olasz (18. cikk), a román (7.), a bolgár (6.), a finn (10.) békeszerződésbe, sőt az osztrák államszerződésbe (11.) is. Ezek a cikkelyek a békeszerződésekben nagyhatalmi egyetértéssel megvont határokat Európa közepén összefüggő területi renddé szilárdították. Egyik határt sem lehet megváltoztatni anélkül, hogy precedenst ne teremtenénk. Néhány példát említhetnék a „dominóelmélet” szemléltetésére: nem lehet megváltoztatni a román–moldvai határt, vagyis Románia nem egyesülhet Moldáviával; Magyarország nem követelheti vissza Erdélyt, vagy annak egy részét; Németország nem veheti vissza Kelet-Poroszországot Oroszországtól és Lengyelországtól; Finnország nem „vásárolhatja vissza” Karéliát¹⁴⁶ Oroszországtól. Véglegesnek tekinthetjük a második világháborúból eredő *békerendet*? A fennálló területi *status quó*t összefüggő rendszerre szervezték a békeszerződések, amelyek nagyhatalmi egyetértéssel alapulnak, ráadásul azokat valamennyi győztes és legyőzött elfogadta. A határokat az egész európai békerendszer megrendítése nélkül megváltoztatni nem lehet. Egyetlen kérdés maradt nyitva: az orosz–japán békeszerződés, Japánnal ugyanis 1951-ben a nyugati szövetségesek különbékét kötöttek. Amikor bekövetkezik az a pillanat, hogy Oroszország végre békét köt Japánnal, azt Magyarország és a többi állam is kénytelen lesz elismerni.

Magyar békeillúziók

Megtett-e mindent a magyar koalíciós kormány, hogy békefeltételeinket javítsa? A következő tanulmányok¹⁴⁷ is azt bizonyítják, hogy Kertész István a magyar szellemi élet és külügyi szakértői gárda legkiválóbbjait nyerte meg a béke-előkészítő diplomáciának, amit igyekezett a reálpolitikai lehetőségeknek, a demokratikus magyar külpolitika hosszú távú érdekeinek megfelelően felépíteni. Mindazonáltal a magyar béke-előkészítés – és a kispárti vezetés – legfőbb „illúziójának”¹⁴⁸ az bizonyult, hogy minden politikai számításukat a Vörös Hadsereg közelinek vélt visszavonására alapozták. Nem számítottak arra, hogy „a szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait” fenntartó csapatok még évekig, évtizedekig maradnak, megakadályozhatják Magyarország függetlenségének és szuverenitásának helyreállítását. Igazságtalan lenne azonban ezt az akkori magyar külügyi vezetés hibájául felróni, vagy naivságának betudni. 1945 nyaráról ugyanis a Foreign Office azért alakította ki a *mielőbbi békekötést* célzó irányvonalát,

¹⁴⁵ Lásd a Függelékét.

¹⁴⁶ Online: www.quora.com/Since-Russia-is-taking-Crimea-back-should-Finland-get-land-back-that-was-stolen-by-Stalin.

¹⁴⁷ A magyar béke-előkészítést kötetünkben Gyarmati György, Ivánfi Miklós és Kiss Dávid írásai tárgyalják részletesen.

¹⁴⁸ A kifejezést Kertész utolsó könyvének címében használta. Lásd: Stephen D. KERTESZ (1984): *Between Russia and the West. Hungary and the Illusions of Peacemaking*. Indiana, Notre Dame University Press.

hogyan elérje a Szovjetunió csapatainak visszavonását, a közép- és délkelet-európai államok függetlenségének és szuverenitásának helyreállítását, de az amerikai külügyminiszter ehelyett – a békefeltételek megtárgyalásának elhúzásával – a szovjet érdekszférához tartozó Groza-kormány és Kimon Georgiev bolgár népfrent kormányának megbuktatására tett kísérletet. A történelem különös fintora, hogy a szovjet csapatok 1958-ig Romániában, és 1991-ig Magyarországon éppen egy 1945 szeptemberében, a londoni Külügyminiszterek Tanácsa ülészakán előterjesztett, az összekötő csapatokra vonatkozó, angol indíttatású javaslat következtében maradhattak. Az Egyesült Államok 1946 tavaszától kétségbeesetten próbálta kezdeti tévedését korrigálni és Byrnes¹⁴⁹ külügyminiszter még 1946 szeptember elején Párizsban is a megszálló csapatok eltávolítását ígérte Nagy Ferenc miniszterelnöknek.¹⁵⁰ Némi bizonytalanság szovjet – illetve magyar kommunista – részről is mutatkozott. 1946 teléig a Vörös Hadsereg visszavonásában való bizakodást (illetve kommunista oldalon: aggodalmat) Magyarországon kívül a Külügyminiszterek Tanácsának tagjai is osztották.

Sztálin 1946. április 11-én a Moszkvába látogató Nagy Ferenc miniszterelnöknek kijelentette, hogy a megszálló csapatokat hamarosan kivonják Magyarországról és csak kisebb csapategységek fognak maradni. Különös egybeesés, hogy Molotov a Külügyminiszterek Tanácsa párizsi ülészakán éppen ettől kezdve igyekezett megakadályozni az osztrák béketárgyalások napirendre kerülését, az öt békeszerződés megkötésével *egyidejű* osztrák rendezést, miközben az angol és az amerikai külügyminiszter, immáron együttesen próbálták elérni azt. Az 1945. december 1-jei csehszlovákiai, szovjet és amerikai egyidejű csapatvisszavonás mintájára ugyan 1946 nyarán, majd decemberében mutatkoztak olyan jelek, hogy a Szovjetunió felkészül az osztrák államszerződés megkötésének eshetőségére és a szövetséges csapatok Ausztriából, Olaszországból, Romániából, Magyarországról (és Bulgáriából) történő kivonására, az európai megszálló erők létszámának csökkentésére, a Külügyminiszterek Tanácsa moszkvai, 1947. márciusi–áprilisi ülészaka azonban fordulatot hozott az európai békerendezés történetében. A nagyhatalmak nem tudtak megegyezni a német békefeltételekben, ami a hidegháború, az amerikai–szovjet hatalmi vetélkedés kezdetét jelentette, Európa és Németország nyugati és keleti részre osztásához vezetett. Az osztrák kérdés megvitatásának elhalasztása Magyarország és Románia szempontjából közel egy évtizedre törvényesítette a Vörös Hadsereg „összekötő” egységeinek állomásoztatását. Az osztrák államszerződést 1955. május 15-én kötötték meg, az angol, az amerikai, a francia és a szovjet megszálló csapatokat december 31-ig kivonták az országból. Lasenko tábornok különleges hadteste nem a Szovjetunió területére tért vissza, hanem csak Székesfehérvárig jutott el. Innen vonult be 1956. október 23-án éjszaka Budapestre, majd november 4-én hajnalban, immár újra megszállóként,¹⁵¹ hogy szétbombázza székesfővárosunkat.

Nagy Ferenc miniszterelnök az 1946. áprilisi moszkvai tárgyalások után abba az illúzióba ringatta magát, hogy a Sztálin a magyar–román területi rendezés, valamint a szlovákiai

¹⁴⁹ Lásd a Függelék 8. sz. fényképét: V. Molotov, leánya és James F. Byrnes a párizsi Operában.

¹⁵⁰ NAGY Ferenc (1990): *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Budapest, Európa. 357.

¹⁵¹ 17 páncélos, gépesített, lövész, légideszant hadosztály, 60 ezer tiszt és katona indult támadásba lásd Ivan SZEROV (2017): *Zapiszki iz csemodana. Tajnyije ginyevnyiki pjergovo precdatelja KGB* [Feljegyzések a bőrröndből. A KGB elnök titkos naplójából]. Moszkva, Proszvesenyije. 477–502, különösen az 1956. november 2–4-i bejegyzéseket: 487–496.

magyarság kisebbségi jogainak védelme ügyében Magyarország mellé áll. A szovjet kormány viszont *a román, illetve a csehszlovák álláspontot támogatta*. Kertész István és a béke-előkészítők várakozásai a szövetséges nagyhatalmak háborús deklarációi és az 1945. szeptemberi isztriai precedens alapján etnikai határok megvonásához, a népek önrendelkezési joga alkalmazásához, kisebbségvédelmi rendszer helyreállításához fűződtek. Nem tudhattak arról, hogy a szovjet kormányfő kezdettől Magyarország megbüntetésére készült. A magyar béke-előkészítő diplomácia igyekezett a magyar békecélokhoz a Szovjetunió támogatását is megszerezni. A szovjet büntető magatartás,¹⁵² az ellenérdekelt szomszéd államok, Csehszlovákia és Románia követeléseinek előnyben részesítése viszont nem hagyott más lehetőséget, mint az Egyesült Államok és Nagy-Britannia felé történő tájékozódást. Az angol és az amerikai külpolitika azonban nem tudta ellensúlyozni a közép-európai térség hatalmi realitásait. Márpedig Magyarország alávetett helyzetére Puskin, a budapesti szovjet követ a magyar kormányküldöttség nyugati útja előtt felhívta Nagy Ferenc¹⁵³ miniszterelnök és Gyöngyösi János külügyminiszter figyelmét: „Magyarországot a Vörös Hadsereg szállta meg és szláv szomszédok veszik körül.”¹⁵⁴

Milyen esélye lehetett ilyen körülmények között Magyarországnak Sztálin vasakaratával szemben, aki az általa Mihály román királyra kényszerített Groza-kormány védelmében Észak-Erdélyt Romániának ajándékozta? A moszkvai külügyminiszteri értekezlet Romániára és Bulgáriára elfogadott 1945. decemberi háromhatalmi megállapodása lehetővé tette a Groza-kormány kibővítését és részleges diplomáciai elismerését, s ezek után Nagy-Britannia és az Egyesült Államok is feladta – kisebb, a kétoldalú rendezés lehetőségét nyitva hagyó amerikai fenntartással – a trianoni határ megváltoztatásának lehetőségét. Magyarországon 1946. május 7-ig, a Külügyminiszterek Tanácsának párizsi állásfoglalásáig éltek bizonyos – hamis – remények¹⁵⁵ a szovjet magatartással kapcsolatban. Sztálin kettős játékot űzött a szovjet övezetbe került legyőzött államokkal: miközben Nagy Ferencet magyar–román tárgyalásokra biztatta, Grozát biztosította a trianoni határ helyreállításáról. Moszkvai tanácsra magyar részről a kétoldalú megegyezést is megkísérelték: Sebestyén Pál 1946. április 27-i bukaresti küldetése azonban nem járt eredménnyel, mivel Groza és Tătărescu¹⁵⁶ a Szovjetunió biztosítékai és az angol-amerikai álláspontból kapott információk alapján visszautasította a tárgyalást a területi rendezésről. A román kormány a Szovjetunióval a háta mögött semmit sem engedett a magyar demokrácia kormányának. A három döntéshozó nagyhatalom álláspontjának összhangba kerülésével a magyar–román területi rendezés véglegessé vált, amin a magyar kormányküldöttség moszkvai és nyugati útjai, valamint a Külügyminiszterek Tanácsának és a párizsi értekezletnek benyújtott magyar területi jegyzékek sem változtathattak. Még a magyar „autonómia” is csak évek múlva, Sztálin kezdeményezésére, szovjet módra jöhetett létre a Székelyföldön, és nyelte azt el még később a román nacionalizmus örvénye.

¹⁵² KERTÉSZ 1984, 86–87.

¹⁵³ Lásd a Függelék 12. sz. fényképét: Nagy Ferenc miniszterelnök fogadja a Párizsból hazatérő küldöttséget.

¹⁵⁴ NARA State Department Decimal Files. 711. 64/6–746. Schoenfeld 1946. június 7-i budapesti 1080. sz. távirata Kárász Arthur közléseire hivatkozik (Kiemelés tőlem – F. M.)

¹⁵⁵ Lásd a Függelék 9. sz. térképét: Jakabffy Imre magyar–román határ és erdélyi autonómia javaslatai 1946.

¹⁵⁶ Lásd a Függelék 14. sz. fényképét: Gheorghe Tătărescu román külügyminiszter.

Milyen esélye lehetett Magyarországnak azzal a szlovák követeléssel szemben, hogy egyszer és mindenkorra megszabaduljanak az ott élő magyaroktól? Sztálin és Beneš 1943. decemberi moszkvai tárgyalásait követően a Németország ellen felépítendő szövetségi rendszerét Csehszlovákiára alapozta. Beneš azért engedte át Kárpátalját a Szovjetuniónak, hogy a nagy szláv szövetséges Magyarországot sakkban tartsa. Ráadásul a kommunista párt Közép-Európában éppen Csehszlovákiában volt a legerősebb. A magyar diplomácia alárendelt helyzetbe került Csehszlovákiával szemben, noha Tiso Szlovákiája is azon az oldalon harcolt, ahol Magyarország. Gyöngyösi János külügyminiszter a szövetséges nagyhatalmak biztatására belement a győztes Csehszlovákia és a legyőzött Magyarország közötti tárgyalásokba, hogy a felvidéki magyarok kiűzését megakadályozza. Végzetes hibát is itt követett el a magyar külügyminiszter: az első prágai tárgyalások alkalmával *hallgatólagosan elfogadta* Clementis¹⁵⁷ érvelését, hogy *nincs szükség* a Beneš csehszlovák elnök és a Szlovák Nemzeti Tanács rendeleteinek *formális visszavonására*, mint *a lakosságcsere-egyezmény tárgyalási előfeltételére, ha azokat valójában nem hajtják végre*.

A magyar koalíciós kormányt áthatotta az a szándék, hogy a szomszédos államokkal, s különösen Csehszlovákiával létrehozza a megbékélést, a területükön élő magyar kisebbségek jogait pedig többoldalú nemzetközi egyezményrel biztosítsa. Ezt az illúziót hamarosan eloszlatta a szlovákiai magyarság jogfosztására hozott intézkedések sora és az a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjesztett 1946. áprilisi csehszlovák emlékirat, amely az úgynevezett lakosságcsere-egyezményen felül további 200 ezer magyar transzferjéhez kérte a győztes nagyhatalmak hozzájárulását. Magyarország szomszédai közül Csehszlovákia törekedett legkövetkezetesebben a győztes jogainak érvényesítésére, a kényszerkitelepítéssel a politikai és az etnikai határ „összhangba” hozására, gazdasági, katonai, kulturális követeléseinek békeszerződésbe való iktatására. Molotov¹⁵⁸ a Külügyminiszterek Tanácsa ülészekain, és Visinszkij¹⁵⁹ a párizsi értekezlet fórumán nyíltan támogatta a maximális csehszlovák követeléseket, miközben Sztálin Nagy Ferencet¹⁶⁰ Moszkvában még azzal hitegette, hogy szerinte a szlovákiai magyaroknak abszolút jogos igénye az egyenlő jogok elnyerése. A nagyhatalmi döntéshozatal Tanácsának eljárási szabályai, a nagyhatalmi egyetértés elve ezúttal a kis győztes túlzó igényeinek mérséklése irányába hatottak. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia ugyanis a párizsi értekezleten megakadályozta a 200 ezer magyar kényszerkitelepítésének felvételét a magyar békeszerződés szövegébe, s a csehszlovák területi igény mértékét is csökkentette. A Szovjetunió támogatta ugyan a csehszlovák indítványokat, de a háromhatalmi döntéshozatal elvét tiszteletben tartva nem erőltette azok elfogadtatását.

¹⁵⁷ Lásd a Függelék 13. sz. fényképét: Vlado Clementis csehszlovák külügyi államtitkár.

¹⁵⁸ Lásd a Függelék 8. sz. fényképét: V. Molotov, leánya és James F. Byrnes a párizsi Operában.

¹⁵⁹ Lásd a Függelék 10. sz. fényképét: Andrej J. Visinszkij szovjet külügyminiszterhelyettes.

¹⁶⁰ Lásd a Függelék 12. sz. fényképét: Nagy Ferenc miniszterelnök fogadja a Párizsból hazatérő küldöttiséget.

Befejezett béke?

Magyarország mint legyőzött állam nem tudta befolyásolni a három szövetséges nagyhatalom magyar békeszerződésre vonatkozó döntéseit. A magyar béke-előkészítés „illúzióit” a szövetséges nagyhatalmak is osztották, s nem a magyar Külügyminisztérium, illetve a békedelegáció felkészültségén, a magyar diplomácia lépésein múltott, hogy a békefeltételek javítását nem lehetett elérni. A fennmaradt problémák nagy része a szovjet, az amerikai és az angol döntések következménye. A nagyhatalmak háború utáni terveit készítő szakértők mindezt világosan látták. 1946 őszén Kertész István is előre látta: Magyarország és Románia helyét úgy jelölték ki Európában, hogy a Kárpát-medence békéjének egyetlen kérdésére (kisebbségvédelem, autonómia, közép-európai megbékélés és együttműködés, a volt legyőzöttek európai egyenrangúsága) sem adtak érdemi választ. Az angol, majd az amerikai számítások a Vörös Hadsereg visszavonásának elérésére alapultak. Ebben csatlakozniuk kellett: 1956 forradalmának leverése, a szovjet csapatok állomásoztatása Magyarországon 1991-ig diplomáciai kudarcuk távoli következménye.

Visszatekintve, az európai rend és a Kárpát-medencei béke „szülője” nemcsak a „keleti” Szovjetunió, hanem a „nyugati” Egyesült Államok, és Nagy-Britannia (igen csekély mértékben Franciaország is). Jelenlegi, „nyugati” szövetségeseink elfogadták a *pax sovieticát*, Köztes-Európa területi rendjét, a 21 győztes párizsi értekezlete, ha jelképesen is, szentesítette azt. A fennálló európai *status quó*t 1990 után az immár demokratikus és független Magyarországgal is elfogadtatták az *európai stabilitási paktum* és az *alapszerződések* aláírásával. Ez volt az ára az észak-atlanti szövetségbe, az Európai Unióba jutásunknak. Mi több, a magyar határok fenntartásában nemcsak a nagyok, hanem a velünk szomszédos államok összessége érdekelt. Hetven évvel az életbelépése után a nagyhatalmak által Magyarországra mért béke minden igazságtalansága ellenére szilárdnak mutatkozott.

A Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország a két német állammal, a Német Szövetségi Köztársasággal és a Német Demokratikus Köztársasággal 1990. szeptember 12-én kötött moszkvai szerződése¹⁶¹ és a négyhatalmi jogokat és felelősséget Berlinre és egész Németországra felfüggesztő október 1-jei New York-i nyilatkozata zárta le a második világháborút Európában, vetett véget Németország és a kontinens megosztottságának. A párizsi békeszerződések (1947), az osztrák államszerződésre (1955) és a német végleges rendezésre (1990) épülő *európai békemű befejeződött*. A szerződés elismerte, hogy „a német nép önrendelkezési jogát szabadon gyakorolva kifejezte akarátát Németország állami egysége megvalósítására, [...] és ezzel az egységes Európa egyenjogú és szuverén tagja lett”. Az egységes Németország a végleges rendezést az életbelépése napján, 1991. március 15-én ratifikálta. Az utolsó orosz katonai egység Berlinből 1994. augusztus 31-én távozott.¹⁶² „Egész” Németország függetlensége és szuverenitása helyreállt. A német szerződés¹⁶³ 10 cikkelyből

¹⁶¹ Treaty on the Final Settlement with respect to Germany Moscow, 12 September 1990; Declaration suspending the Operation of Quadripartite Rights and Responsibilities New York, 1 October 1990. Lásd a Függelékét, valamint az angol szöveget. Online: <http://treaties.fco.gov.uk>.

¹⁶² A szovjet csapatok visszavonásáért az NSZK 12 milliárd DM-et fizetett, 3 milliárd DM kölcsönt nyújtott a Szovjetuniónak.

¹⁶³ Ezzel szemben az olasz békeszerződés 90 cikkelyt tartalmaz.

áll. A szerződés alapfeltételeiben Helmuth Kohl kancellár és Mihail Gorbacsov szovjet elnök 1990. július 16-án egyeztek meg. Másnap a külügyminiszterek elfogadták a német–lengyel határt. A rendezést a négy győztes nagyhatalom (és Lengyelország) külügyminiszterei nem kényszerítették a (két) legyőzött német államra, hanem 1990. február 13-a és szeptember 12-e közötti 4+2 tárgyalások során állították össze. A szerződésben rögzítik azt, hogy *Németország határai – így az Odera–Neisse határ – véglegesek, Németországnak nem lehet területi követelése*. Az öt párizsi békeszerződéssel szemben *nem tartalmaz jóvátételi*¹⁶⁴ vagy egyéb büntető intézkedést. A rendezés tehát nem diktált, büntető jellegű, hanem a (nyugat)német állammal megtárgyalt, Németország egyenjogúságához, európai rendbe illeszkedéséhez vezető szerződés. Az egységes Németország előtt kinyitotta az utat ahhoz, hogy az elmúlt huszonhét évben *Európa központi, vezető hatalmaként* emelkedjen ki. Ez a történet, és az, hogy Magyarország hogyan alkalmazkodik e német Európához, egy következő tudományos konferenciánk témája lehet.

The Formative Years of the European Peace Settlement and the Hungarian Peace Treaty (1941–1947)

Mihály Fülöp

The European peace settlement is a forgotten business. After World War II, the victorious Great Powers (the Soviet Union, the United States, Great Britain, and France) worked out peace treaties of secondary importance with Italy, Romania, Bulgaria, Hungary and Finland. They were signed in Paris on 10 February 1947. Stalin wanted to punish Nazi Germany and its satellites with territorial and reparation clauses, to “rearrange” the European territorial order confirming the Soviet borders of 21 June 1941 (i.e., the line drawn in the Molotov–Ribbentrop Pact), and to build up a *cordon sanitaire* against Germany. The Anglo–American allies facilitated his task when they concluded and controlled the Italian armistices (1943) without even consulting the Soviets, creating a precedent for exclusive Soviet control of Finnish, Romanian, Bulgarian, and Hungarian armistices (1944–45).

By the time the Great Powers were ready to settle the fate of the vanquished countries, the wartime alliance of the victors had begun to unravel. The Council of Foreign Ministers established in Potsdam drafted the final text of the five secondary peace treaties from September 1945 to December 1946. Stalin turned the Soviet-dictated armistices for Eastern Europe into peace treaties. The Hungarian peace negotiations were conducted between the victors, not negotiated with the vanquished Hungary, which expected a lenient peace based on the Atlantic Charter and the self-determination of peoples. Stalin reserved the harshest treatment for Hungary though, claiming \$300 million in reparations (which the United States opposed), and endorsing the Romanian and Czechoslovak positions against Hungary on frontier and minority issues.

U.S. Secretary of State James Byrnes initiated an attempt to adjust of the Hungarian–Romanian border in Hungary’s favor at the 20 September 1945 meeting of the Council of Foreign Ministers session in London. Great Britain and France supported the American position; however, in March 1945 Stalin had forced a Communist government on Romania’s King Michael and given Transylvania to the Romanians as a “gift”.

¹⁶⁴ Ezért vetődhet fel visszatérően a német jóvátétel kérdése Lengyelország, Görögország és más államok részéről.

Edvard Beneš's Czechoslovakia become a pillar of Stalin's anti-German *cordon sanitaire*. Czechoslovakia requested the compulsory transfer of 200,000 Hungarians above and beyond the number set in the population exchange agreement signed on 27 February 1946. At the Paris Conference though, the United States and Great Britain prevented the forced transfer of these 200,000 Hungarians and reduced the Czechoslovak territorial claim to three villages (Horvátjáfalu, Dunacsún, Oroszvár), despite the overt support of the Soviet Union. The Great Powers finally approved the Czechoslovak demand for the transfer of Germans from the Sudetenland in "an orderly and humane manner", but did not sanction the transfer of the 400,000 Hungarians residing in Slovakia. Decrees by Beneš and the Slovak National Council deprived the Hungarians of their basic human rights and citizenship.

The Great Powers concluded the draft of the five secondary peace treaties at the end of 1946. Consequently, the Hungarian government and the leadership of the Smallholders Party based their political calculations on the imminent withdrawal of the Soviet troops as the *conditio sine qua non* of Hungarian independence. The New York session of the Council of Foreign Ministers included Article 22 in the peace treaty:

"[U]pon the coming into force of the present Treaty, all Allied forces shall, within a period of 90 days, be withdrawn from Hungary, subject to the right of the Soviet Union to keep on Hungarian territory such armed forces as it may need for the maintenance of the lines of communication of the Soviet Army with the Soviet zone of occupation in Austria."

At the beginning of 1947, the Great Powers expected to conclude within weeks an Austrian settlement. Postponement of the debate of the Austrian treaty proved crucial for Hungary and Romania. The British Foreign Office and the U.S. State Department wanted an early treaty to achieve the withdrawal of the Soviet forces and re-establish the independence of the central and southeast European states. It is an irony of history that it was precisely because of the British proposal that the Soviet forces remained in Romania until 1958, and in Hungary until 1991.

The Great Powers concluded the Austrian State Treaty on 15 May 1955; the Allied troops left the country at the end of that year. Soviet General Lashenko's Special Corps did not go far, entering Budapest on 23 October 1956; it left briefly, but re-entered at 6 a.m. on 4 November to crash the Hungarian revolution and re-occupy the country.

The German peace treaty negotiations began during the Moscow session of the Council of Foreign Ministers in March–April 1947, but the victorious alliance split. Germany and Europe were divided, and a cold war ensued. Thus, the logical order of peacemaking was reversed; German satellites received a harsh punishment, but the conclusion of a peace treaty with the major enemy became impossible.

The Cold War came to a sudden end in the *anno mirabilis* 1989. Concluding a half-century peace process, the final settlement (instead of a formal peace treaty) of 12 September 1990 between the USSR, the USA, Britain, France, and the two German states definitively ended the Second World War in Europe. (A Russian–Japanese peace treaty still had not been signed). A united, democratic Germany was born as a potential European power dominating the European Union; the Soviet Union and Yugoslavia ceased to exist.

In an incredibly short time, and by a surprisingly peaceful *sui generis* process, the states between Germany and Russia rediscovered their independence. They established democracies and the rule of law, avoiding confrontations on border and minority issues with no help from the West. Russia, the USA, Britain, France guaranteed not just the political frontiers of Italy, Romania, Bulgaria, Hungary, Finland, Austria, and Germany, but also recognized the Paris peace treaties, the Austrian State Treaty and the Final Settlement on Germany as definitive. The Allied Great Powers, despite all the flaws and the intervening years, had succeeded in establishing a solid and peaceful European order.

A Szovjetunió és a magyar béke

Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos a Szovjetunió elleni német támadást követő napon magához kérte Kristóffy József követet, és hangsúlyozta, hogy a Szovjetuniónak nincs követelése Magyarországgal szemben, és „nem volt észrevétele, hogy a magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak, e tekintetben a jövőben sem lesz észrevétele”.¹ Ennek ellenére a magyar kormány 1941. június 24-én megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, június 27-én pedig csatlakozott a Szovjetunió elleni hadjáratához. Ezek után nem meglepő, hogy Sztálin már az 1941. december 16-i megbeszélés alkalmával azt mondta Anthony Eden brit külügyminiszternek, hogy Magyarországot meg kell büntetni, és nemcsak Csehszlovákia, de Románia² területét is Magyarország rovására kell növelni.³

Mi lesz a háború után? Az első moszkvai tervek

A Szovjetunióban a háború utáni európai berendezkedésre vonatkozó tervezgetések nagyjából ugyanebben az időben kezdődtek el.⁴ A szovjet tervezés két szinten indult meg, egyrészt a külügyi népbiztosságon (később külügyminisztériumon) belül, másrészt a különböző pártszervekben, beleértve a Kominternt is, illetve annak 1943. májusi feloszlása után az SZK(b)P KB különböző részlegeiben.⁵ Mindazonáltal mindez nem

¹ JUHÁSZ Gyula szerk. (1982): *Diplomácia iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945*. 5. kötet. *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjáratától a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941*. Budapest, Akadémiai, 867. sz. dokumentum. Ez a kijelentés már egy évvel korábban is elhangzott. Kristóffy József magyar királyi követ már 1940. június 11-én azt jelentette a külügyminiszternek, hogy Molotov többek között azt közölte: „1. a Szovjetuniónak nincsen semmiféle követelése Magyarországgal szemben; 2. a szovjet kormány a jószomszédi viszony kiépítésére törekszik Magyarországgal szemben; 3. a szovjet kormány megalapozottnak tekinti a magyar területi követeléseket Romániával szemben és kész azokat támogatni a békekonferencián, ha ott kerülnének megoldásra; 4. egy esetleges magyar–román konfliktus esetén a Szovjetunió magatartása a magyar követelések tekintetében elfoglalt álláspontjából következik;” Peter PASTOR szerk. (1992) *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941*. Budapest, Századvég–Atlantis. 256.

² Lásd a Függelék 4. sz. térképét: Románia határai 1940–1947.

³ A látogatásról készült feljegyzést közli Oleg A. RZSESEVSZKIJ (1994): Vízit A. Idena v Moszkve v dekabre 1941 g. Peregovori sz I. V. Sztalinim i V. M. Molotovim. *Novaja i novejsaja isztorija*, No. 2. 108–114.

⁴ Az angol és amerikai tervezésről lásd BÁN D. András szerk. (1996): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943*. Budapest, Osiris; illetve ROMSICS Ignác szerk. (1992): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944*. Gödöllő, Typovent.

⁵ A szovjet külpolitikai vonalvezetést korábban is ez a „kétszintes külpolitika” jellemezte. A hivatalos, államközi kapcsolatok bonyolítása a Külügyi Népbiztosságon és a szovjet diplomáciai képviseleteken keresztül történt, míg a propagandatevékenységet, az egyes országok kommunista pártjainak irányítását, különböző akciók szervezését a Komintern végezte.

hozott létre kettősséget a külpolitikában.⁶ Már csak azért sem, mert a külföldi pártok tevékenységének és az állami diplomáciának a „harmonizálását” maga Sztálin végezte Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos segítségével – ők ketten látták el a kizárólagos ellenőrzést a szovjet külpolitikai irányvonal kialakítása és végrehajtása felett. Ráadásul Molotov, mint az SZK(b P KB Politikai Bizottságának tagja felügyelte a Komintern feloszlátása után az SZK(b)P KB-ban Dimitrov vezetése alatt álló, a Komintern egyes funkcióit ellátó Nemzetközi Információs Osztály munkáját is.

Szolomon Lozovszkij külügyi népbiztoshelyettes⁷ már 1941. december végén javasolta Sztálinnak, hogy legalább előzetesen foglalkozzanak a béke kérdésével, és dolgozzák ki azokat az intézkedéseket, hogyan ártalmatlanítsák Németországot és szövetségeseit. Lozovszkij három fő kérdéscsoport előkészítését és alapos kidolgozását javasolta: 1. Németország, Magyarország, Románia és Finnország által a Szovjetunióknak okozott anyagi-gazdasági károk számbavétele. 2. A Szovjetunió háború utáni határai. 3. Németország és szövetségesei „ártalmatlanítása”. (A népbiztoshelyettes ide sorolta a határok kérdését, az ipari és pénzügyi kérdéseket, a hajózást, a legyőzött országok társadalmi berendezkedésének kérdését.)

Lozovszkij mindezeknek a kérdéseknek a kidolgozására két szakértői bizottság létrehozását javasolta: egy pénzügyi-gazdasági bizottságot az okozott károk megállapítására és annak meghatározása céljából, hogyan kompenzálják a Szovjetuniót a legyőzöttek rovására; egy második bizottságnak pedig a Szovjetunió, illetve Németország és szövetségesei határaival, valamint a legyőzött országok társadalmi berendezkedésével kapcsolatos kérdések kidolgozása lett volna a feladata.⁸

Lozovszkij 1942. január 27-én Vjacseszlav Molotovnak címzett feljegyzésében is kifejtette elképzeléseit. Úgy vélte, hogy az 5–7 vagy 9 tagú második bizottság létrehozása csak az első lépés lenne a majdani békekonferenciára történő felkészüléshez, és ehhez kapcsolódva 15/14 albizottság (német, finn, román, magyar, balti, fekete-tengeri, távol-keleti, iráni–afgán, földközi-tengeri, tengeri határok, gazdasági-pénzügyi, európai nemzeti kisebbségek, nemzetközi tengerszorosok és csatornák, jogi) mielőbbi életre hívását indítványozta, amelyeknek véleménye szerint haladéktalanul hozzá kellett volna látniuk a legfontosabb kérdések tanulmányozásához. Elképzelése szerint az albizottságok 3-4 főből álltak volna, vezetőjük pedig a politikai ügyekkel foglalkozó bizottság tagjai, illetve a külügyi népbiztos-helyettesek közül került volna ki.⁹

Az SZK(b)P KB-ban 1942. január 28-án született döntés a külügyi népbiztoshelyettes által javasolt szakértői bizottság létrehozásáról, annak tagjairól és a bizottság feladatairól. A bizottságot Molotov külügyi népbiztos vezette, tagjai Varga Jenő ismert (magyar

⁶ Alfred RIEBER (1999): Soviet Planning for Post-War East-Central Europe. In Eszter ANDOR – Andrea PETŐ – György István TÓTH szerk.: *Yearbook 1997–1998*. Budapest, Central European University. 69–91.

⁷ Lozovszkij, Szolomon Abramovics (1878–1952) 1921-től 1937-ig a Szakszervezeti Internacionálé főtitkára, 1939 és 1946 között a Szovjetunió külügyi népbiztoshelyettese, 1941-től ezzel egyidejűleg a Szovinformbüro helyettes vezetője, 1945-től 1948-ig vezetője. 1948-tól 1949-ben történt letartóztatásáig az SZK(b)P KB Pártfőiskolája tanszékvezetője. 1927 és 1938 között az SZKP KB póttagja, 1938-tól tagja.

⁸ Lozovszkij feljegyzését közli: *Istocsnjyk*, 1995/4. 114–115.

⁹ Arhiv Vnesnyej Polityiki Rosszizskoj Federacii (a továbbiakban AVP RF) f. 0512 op. 2. papka 8. gy. 12.

emigráns) közgazdászon kívül valamennyien a szovjet külügyi népbiztosság felelős poszton dolgozó munkatársai voltak.¹⁰

A bizottság feladatait a határozat négy fő kérdéscsoportban határozta meg: összegyűjteni és rendszerezni minden anyagot, ami az egyes országok háború utáni berendezkedésére vonatkozik, a különböző külföldi kormányok, politikusok, emigráns csoportok, közgazdászok által kidolgozott tervezeteket. Az anyaggyűjtésnél külön figyelmet kellett fordítani azokra a tervezetekre, tervekre, amelyek közvetlenül érintették a Szovjetuniót. A források közé tartoztak: a kormányok közötti megállapodások és szerződések az államközi kapcsolatokról és határokról; a Szovjetunió nagyköveteinek és követeinek jelentései, összefoglalói a külföldi politikai és gazdasági személyiségekkel folytatott beszélgetéseikről; a külföldi politikusok nyilvános megnyilatkozásai, az egyes országokban a háború utáni berendezkedéssel foglalkozó speciális bizottságok nem nyilvános iratai; újság és folyóiratcikkek, könyvek, az adott kérdéskomplexumra vonatkozóan összegyűjtött anyagok. Külön érdeklődésre tartottak számot a határ- és nemzeti kérdések, a társadalmi berendezkedésre vonatkozó elképzelések, a föderációs tervek és katonai szövetségek létrehozását célzó tervezetek. A létrehozott bizottságnak külön is rendszerezni kellett az egyes országok háború utáni gazdasági berendezkedésével foglalkozó anyagokat, így a testület figyelmét nem kerülhették el a vámunióra, a pénzügyi rendszerek egységesítésére, valutablokkok létrehozására irányuló törekvések sem. Végezetül elemezték azokat a történeti, diplomáciai munkákat, amelyek vitás területi és nemzetiségi kérdéseket fejtettek ki és dokumentáltak; egyebek között alaposan tanulmányozni kívánták a versailles-i békerendszert, a Népszövetség, valamint a két háború közötti nemzetközi tárgyalások anyagait.

A bizottság tagjai egymás között területi elv alapján osztották fel a munkát. (A világháború utáni gazdasági berendezkedéssel összefüggő kérdéseket külön kellett kidolgozni; ezzel Varga Jenőt bízták meg.) A Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa sorsával összefüggő témák kidolgozására Dekanozov külügyi népbiztoshelyettes és Jakov Zaharovics Szuric, korábbi berlini és párizsi követ kapott megbízást. A bizottság feladatainak végrehajtása során a külügyi népbiztosság megfelelő részlegei mellett bevonhatott a munkába tudományos kutatóintézeteket, kiemelkedő szakértőket és az egyes történelmi, politikai, gazdasági, katonai kérdésekben kompetens személyeket. A bizottság megkapta az egyes kommunista pártok szovjet emigrációban élő vezetői által készített anyagokat is, de a kommunista pártok a tervezési folyamatban és a fegyverszüneti tárgyalások alatt marginális szerepet játszottak.

A bizottság munkája két részből tevődött össze. Egyrészt megvitatta a bizottság elé terjesztett előadások szövegét, beszámolókat, másrészt különböző csoportokban elemző, illetve segédanyagokat készített. A testület munkaterve Magyarországgal kapcsolatban négy téma kidolgozását (A trianoni békeszerződés; Magyarország és a kisantant,

¹⁰ Közülük A. Ja. Visinszkij emellett a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa elnökhelyettese is volt, A. A. Szoboljev a külügyi népbiztosság főtitkára, V. G. Dekanozov külügyi népbiztoshelyettes, K. A. Umanszkij a Szovjetunió politikai képviselőjének vezetője az USA-ban, s a külügyi népbiztosság kollégiumának tagja, Ja. Z. Szuric ugyancsak a külügyi népbiztosság felelős beosztású munkatársa.

Magyarország helyzete a Berlin–Róma–Tokió tengelyen belül; Magyarország területi követelései) és különböző dokumentumok, elemzések elkészítését irányozta elő; ezek többségének felelőse a B. Ja. Grigorjev néven is ismert Geiger Béla, a Külügyi Népbiztosság III. Európai Osztályának referense volt.¹¹ Egy másik, 1942. február 19-én kelt munkatervváltozat Magyarország vonatkozásában kilenc „speciális anyagot” sorolt fel,¹² amelynek elkészítésében Geiger Béla mellett elsősorban Lippay Zoltánnal¹³ számoltak, de a magyar politikusok jellemzésének elkészítésébe be kívánták vonni Rákosi Mátyást, Gerő Ernőt és Nagy Imrét is.¹⁴

1942. február végére elkészült a Varga Jenő által vezetett csoport részletes munkaterve is. Varga arra fókuszált, hogyan lehet fedezni a Szovjetunióknak okozott károkat. Már ebben a tervzetben felvetődött az a gondolat, hogy az évenkénti jóvátételi fizetések mellett le kell szerelni azokat a német üzemeket, amelyek addig háborús célokra dolgoztak, illetve a német mérnököket, műszaki szakembereket és szakmunkásokat „be kell vonni” a szovjetunióbeli újjáépítési munkákba.¹⁵

A bizottság a háborús viszonyok között is több anyagot készített, de ebben az időszakban Sztálin minden figyelmét a katonai helyzet alakulására fordította, és átmenetileg kevesebb érdeklődést mutatott a háború utáni berendezkedés tervezgetése iránt.¹⁶ Figyelme a nemzetközi kérdések, a háború utáni új rend iránt csak az 1943. júliusi kurszki csatát követően erősödött fel újra.

Élénkül a figyelem

Magyarország sorsát illetően Molotov már a magyar béketapogatózásokkal kapcsolatos angol memorandumra adott 1943. június 7-i válaszában leszögezte, hogy a megszállt területeken elkövetett gyilkosságokért és erőszakosságokért a magyar népnek is viselnie kell a felelősséget, ezért a szovjet kormány „nem tekinti teljes mértékben igazolhatónak

¹¹ AVP RF f. 0512 op. 2 papka 8 gy. 8. Grigorjev B. Ja. (Geiger Béla) (1909–1983). Apja fogoly-cserével került 1922-ben a Szovjetunióba. Nemzetközi jogot tanult és diplomáciai főiskolát végzett. 1930-tól 1950-ig a Szovjetunió külügyi népbiztosságának, illetve külügyminisztériumának munkatársa. 1938–1940-ben a Szovjetunió Rádióbizottsága Magyarország felé sugárzott adásának felelős szerkesztője, 1940–1941-ben Budapesten a szovjet követség sajtóattaséja. 1945–1946-ban a budapesti szovjet követség titkára. 1950-től műfordításokból élt, több magyar író művét ültette át orosz nyelvre.

¹² Ezek a következők voltak: 1. a trianoni Magyarország, 2. a magyar–szovjet kapcsolatok 1917-től 1941-ig, 3. Erdély és Bánát mint a Magyarország és Románia közötti vita tárgya, 4. magyar–jugoszláv vitás kérdések, 5. magyar–német viszony, 6. Nagy-Magyarország létrehozására vonatkozó tervek, 7. magyar–olasz kapcsolatok története, 8. Magyarország szerepe Európa háború utáni átalakítására vonatkozó tervekben, 9. magyarországi politikusok és a magyar emigránsok jellemzése.

¹³ Lippay Zoltán (1898–1961) újságíró, történész, a KMP tagja. 1928-tól élt a Szovjetunióban, aktívan részt vett az emigráció életében.

¹⁴ AVP RF f. 0512 op. 2 papka 8. gy. 3.

¹⁵ AVP RF f. 0512 op. 2 papka 8. gy. 10.

¹⁶ Geoffrey ROBERTS (2012): *Molotov. Stalin's Cold Warrior. Shapers of International History Series*. Washington, DC, Potomac Books. 56.

a Németország diktátumával, 1940. augusztus 30-án Bécsben hozott úgynevezett döntőbírói ítéletet, amely Magyarországnak juttatta Észak-Erdélyt”.¹⁷

Magyarország háború utáni határaitól szó esett Edvard Beneš, a londoni csehszlovák emigráns kormány vezetője 1943. decemberi moszkvai látogatása alkalmával is. Molotov a tárgyalások során olyan kijelentést tett, hogy miután a magyarok magatartása a Szovjetunió irányában sokkal rosszabb volt, mint a románoké, az a helyes, ha a két ország közötti területi vitában Románia mellé állnak.¹⁸

Az SZK(b)P KB Politikai Bizottsága 1943. szeptember 4-én a külügyi népbiztosság mellett két újabb bizottságot hozott létre. A békeszerződések előkészítő bizottsága, amelyet Makszim Litvinov¹⁹ vezetett, azt a feladatot kapta, hogy adjon tanácsot a kormánynak a háború utáni tartós berendezkedésre is, beleértve a németkérdést, valamint a Szovjetunió és a menekült-kormányok közötti viszony kérdését.

A Fegyverszüneti Bizottság Kliment Je. Vorosilov vezetése alatt Németország és szövetségei kapitulációjának feltételeit fogalmazta meg. (A két bizottság tevékenységében előfordultak párhuzamosságok, de tudomásunk szerint a két testület nem koordinálta tevékenységét.)

Az úgynevezett Vorosilov-bizottságnak eredetileg számos magas rangú katona, diplomata és pártfunkcionárius tagja volt. Az SZK(b)P KB Politikai Bizottsága 1944. június 29-én úgy döntött, hogy az 1943 szeptemberében létrehozott fegyverszüneti bizottságot (korábbi összetételét érintetlenül hagyva) átalakítják a Németországgal kötendő fegyverszünetet kidolgozó bizottsággá, míg Vorosilov elnökletével létrehoznak egy négytagú (Vorosilov, Saposnyikov, Bazarov és Iszakov) bizottságot a Finnországgal, Magyarországgal, Romániával kötendő fegyverszüneti feltételek kidolgozására.

1943 novemberében Ivan Majszkij²⁰ külügyi népbiztoshelyettes vezetése alatt (aki egyébként tagja volt a Vorosilov-bizottságnak is) létrejött egy harmadik bizottság is, amely a jóvátételi kérdésekkel foglalkozott. Ennek tagjai a külügyi népbiztosság, a Goszplan (szovjet tervhivatal), a külkereskedelmi népbiztosság és a Tudományos Akadémia képviselőiből kerültek ki.

Litvinov 1943. szeptember 9-én küldte el azt a feljegyzését Sztálinnak és Molotovnak, amelyben azokat a kérdéseket, problémákat szedte csokorba, amelyekkel a vezetése alatt álló bizottságnak kellett foglalkoznia. Ezek között szerepelt a fegyverszünetet követő megszállás kérdése, a békekonferencia helyszínének és résztvevőinek kijelölése, a béke és biztonság fenntartására hivatott nemzetközi szervezetekkel, illetve a különböző nemzetközi szövetségekkel és blokkokkal kapcsolatos kérdések. Litvinov ezenkívül országonként is felsorolta azokat a problémákat, amelyekben szerinte a bizottságnak

¹⁷ JUHÁSZ Gyula szerk. (1978): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth. 158–159.

¹⁸ A találkozóról készült feljegyzést lásd: GULYÁS László ford. és s. a. r. (1993): *Az 1943. decemberi Beneš–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai*. Szeged, JATE Press (Documenta Historica, 11).

¹⁹ Lásd a Függelék 5. sz. fényképét: Litvinov szovjet külügyminiszterhelyettes és felesége.

²⁰ Majszkij, Ivan Mihajlovics (1884–1975) 1922-től különböző diplomáciai posztokat töltött be. 1929–1932-ben a Szovjetunió politikai képviselője Finnországban, 1932-től 1943-ig londoni követ, 1943 és 1946 között külügyi népbiztoshelyettes. Azt követően különböző moszkvai egyetemeken oktatott. 1948 és 1960 között letartóztatásban, illetve száműzésben volt. 1960-tól haláláig tudományos tevékenységet folytatott.

állást kellett foglalnia. Magyarországgal kapcsolatban négy eldöntendő kérdést vetett fel a feljegyzés: 1. szovjet–magyar határ,²¹ 2. magyar–román határ (Erdély sorsa), 3. magyar–jugoszláv határ, 4. az új hatalom megteremtése.²²

A Majszkij-memorandum

A háború utáni berendezkedéssel foglalkozó tervező bizottságok munkájának részeként, a jaltai konferenciát megelőzően készült el Ivan Majszkij terjedelmes memoranduma, az egyetlen ismert koherens, részletes dokumentum a háború utáni rendezés szovjet részről kíváncsúnak tartott alapelveiről. A népbiztoshelyettes 1944. január 11-én küldte el memorandumát V. M. Molotovnak, aki azt továbbította Sztálinnak, Vorosilovnak, Mikojannak, Berijának és Dekanozovnak. Ez a feljegyzés azért különösen érdekes számunkra, mert a szovjet külpolitikai érdekek kendőzetlenül, teljes nyíltsággal kerültek benne megfogalmazásra. A fő célkitűzés Majszkij szerint a kontinentális biztonság megteremtése, a „fél évszázados béke”, azaz olyan állapot létrehozása volt, amely egész Európában (sőt azon kívül is) megakadályozza a Szovjetunió biztonságának veszélyeztetését; valamennyi probléma megoldását ennek a célnak rendelte alá.

Majszkij feljegyzésében érthető módon azoknak az országoknak szentelt nagyobb figyelmet, amelyek a Szovjetunió közvetlen szomszédai voltak. Ebből a szempontból Jugoszlávia és Magyarország nem volt különösen érdekes a szovjetek számára. A Magyarországgal szembeni pillanatnyi „édektelenség” abból is látszik, hogy a feljegyzés mindössze néhány – igaz, nagyon fontos – sort szentelt az ország háború utáni sorsának: „A Szovjetunió *nem érdekelt erős Magyarország létrehozásában*. [Kiemelés az eredetiben.] Ezen kívül Magyarországnak, úgy mint Olaszországnak is, értésére kell adni, hogy a szövetségesek nem felejtették el a jelenlegi háborúban elfoglalt pozícióját. Ezért a Szovjetunió politikájának Magyarországgal kapcsolatban arra kell korlátozódnia, hogy megőrizze a magyar államot, de lehetőség szerint szűkítse területét, a néprajzi elvet szigorúan követve. Azokban az esetekben, ha az adott elv alkalmazásában valamilyen kétség merül fel, a kérdést Magyarország rovására kell megoldani. Az Erdéllyel kapcsolatos háromhatalmi döntést felül kell vizsgálni a nemzetiségi elvnek megfelelően, de bizonyos előnnyel Románia javára, amelynek, mint fentebb már említettem, a háború után kölcsönös segélynyújtási egyezményt kell kötnie a Szovjetunióval, és amely ily módon, délkeleten védelmünk fontos tényezőjévé válik. Magyarországot, legalábbis a háborút követő első években, nemzetközi elszigeteltségben kell tartani. Magyarországra ugyancsak jóvátételt kell kiróni.”²³

²¹ Magyarországnak csak 1945. június 29-e, Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolása után lett közös határa a Szovjetunióval.

²² *Izvtocsnyik*, 1995/4. 119–124.

²³ BARÁTH Magdolna (1996): I. M. Majszkij feljegyzése „a jövő világ kíváncsúnak alapelveiről”. *Külpolitika*, 23. évf. 3–4. sz. 154–184.

Az erdélyi kérdés

Azzal mindenki tisztában volt, hogy Magyarország mint ellenséges állam nem számíthat különösebben kedvező elbírálásra, s aligha lehetett kétséges, hogy le kell mondania a hitleri Németország segítségével szerzett területekről, vagy azok jó részéről. Nyilvánvaló volt, hogy az Erdélyre vonatkozó bécsi döntőbíráskodás elvesztette érvényét, de ekkorra még nem dőlt el, hogy mi lesz a háború utáni sorsa. Ne felejtjük el, hogy a dokumentum megszületésekor még Románia is hadban állt a Szovjetunióval, s az erdélyi kérdés megoldására a Szovjetunióban – és szövetségesei körében – is többféle elképzelés élt egymás mellett.²⁴ A nemzetiségi elv tiszteletben tartására mutató hajlandóság pedig mindenképpen némi reménnyel kecsegtethetett a háború utáni igazságosabb rendezést illetően.

A szovjet Külügyi Népbiztosság 1944. június 5-i Erdélyről szóló összefoglalójában azonban már azzal a véleménnyel találkozhatunk, miszerint a bécsi döntés nem tartható fenn, mert az egyedül Magyarország számára volt kedvező. „Magyarország volt az első állam, amely csatlakozott az antikomintern paktumhoz. Soha semmiféle hajlandóságot nem mutatott a Szovjetunióhoz való közeledésre, ellenkezőleg: a lengyelek összes szovjetellenes intrikáiban részt vett. Magyarország minden ok nélkül Németország oldalára állt, amikor az megtámadta a Szovjetuniót. Magyarországnak nem voltak olyasfajta követelése a Szovjetunióval szemben, amelyekkel Finnország és Románia próbálta igazolni a háborúban való részvételét. Magyarország a keleti fronton haderejéhez képest minden bizonnyal még Olaszországnál is jelentősebb segítséget nyújthatott Németországnak. Esztelenység lenne megjutalmazni legfőbb területi követeléseinek a kielégítésével. A politikában természetesen kizárólag a célszerűség alapján lehet eljárni. Ebből a nézőpontból akár még Erdély visszacsatolására is gondolhatnánk, feltéve, ha ezzel biztosítanánk Magyarország hosszútávú együttműködését a Szovjetunióval. Az ilyen jellegű együttműködés azonban csak a jelenlegi uralkodó körök félreállítása, illetve egy mindenre kiterjedő átalakulás útján megvalósítható.”²⁵ Egyre inkább meghatározóvá vált az a vélemény, hogy – a Besszarábiáról és Észak-Bukovináról való lemondás fejében – készek Erdélyt vagy annak nagyobb részét Romániának juttatni. A román kiugrást követően Molotov azt javasolta angolszász szövetségeseinek, hogy egész Erdélyt (értsd a trianoni döntéssel Romániának ítélt terület egészét) adják Romániának. Churchill ezt határozottan visszautasította, ezért a Romániával 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezmény szövege nyitva hagyta ezt a kérdést, illetve a végleges döntést a békekonferenciára bízta.

²⁴ Tofik Iszlamoov kitűnő tanulmányában részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel. TOFIK ISZLAMOV (1994): Erdély a szovjet külpolitikában a II. világháború alatt. *Múltunk*, 41. évf. 1–2. sz. 17–50. Említést tesz ezekről az elképzelésekről Fülöp Mihály is. FÜLÖP Mihály (1994): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947*. Budapest, Héttorony. 25–32.

²⁵ Tatjana V. VOLOKITYINA – Tofik M. ISZLAMOV – Tatjana A. POKIVAJLOVA szerk. (2000): *Transzilvánzkij voprosz. Vengero-ruminszkij territorialnij szpor i SzSzSzR 1940–1946. Dokumenti*. Moszkva, ROSSZPEN. 233–237. Magyarul közli: ZEIDLER Miklós – L. BALOGH Béni (2002): Az „Erdély-kérdés” a magyar–szovjet külkapcsolatokban. 2000, 14. évf. 4. sz. 41–53; GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor szerk. (2008): *Sub Clausula 1920, 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny. 953–958.

Mindazonáltal nem tűnik merésznek az a megállapítás, hogy Erdély sorsát a szovjet vezetés gyakorlatilag már 1944 nyarán eldöntötte, s a kérdés „lebegtetése” csak „Erisz almájának” funkcióját töltötte be. Litvinov 1944. augusztus 31-i feljegyzése,²⁶ amely a Magyarországgal kötendő fegyverszüneti egyezmény, illetve békeszerződés-tervezet területi kérdéseivel foglalkozott, már egyértelműen az 1938-as határok helyreállítását tűzte ki célul.²⁷

Az utóbbi néhány évben nyilvánosságra került szovjet levéltári dokumentumok alapján ma már az is tudható, hogy Észak-Erdély tekintetében a szovjet vezetést két szempont befolyásolta. Egyfelől a front mögötti területek rendjének biztosítása, aminek érdekében igyekezett megakadályozni a román közigazgatás visszatérő képviselőinek a magyarokkal szembeni bosszúhadjáratát, másfelől a román belpolitika befolyásolása, egy baloldaliabb összetételű kormány megalakítása. Mikor utóbbi célját elérte, és a király 1945. március 6-án Petru Grozát nevezte ki miniszterelnöknek, Sztálin hozzájárult a román közigazgatás erdélyi bevezetéséhez.

A szovjetek megszerzik Kárpátalját

Kárpátalja tekintetében a szovjet vezetés mindvégig kétszínű politikát folytatott. 1942 nyarán Beneš ígéretet kapott Molotovtól, hogy a Szovjetunió elismeri a München előtti Csehszlovákiát, ami a csehszlovák emigráns kormány olvasatában azt jelentette, hogy igényt tarthat Kárpátaljára is. A szovjet vezetés azonban a diplomáciai szinttől független katonai és pártvonalon, az állambiztonsági szervek bevonásával előkészületeket tett Kárpátalja megszerzésére. Miközben Beneš a csehszlovák törekvések támogatásáról biztosították, a Szovjetunióból a térségbe küldött ügynökök azon dolgoztak, hogy kialakítsanak egy alulról jövő „spontán” csatlakozási mozgalmat.²⁸ 1944. november 26-án a kárpátontúli népi bizottságok küldötteinek első kongresszusa Munkácson kikiáltotta Zakarpatszka Ukrajina függetlenségét és kibocsátott egy manifesztumot, amelyben kifejezte egyesülési szándékát a Szovjetunióval. Az emigráns csehszlovák kommunisták már 1944 decemberében azt javasolták Benešnek, hogy a jó viszony érdekében maga ajánlja fel Kárpátalját a Szovjetuniónak, mert ez szilárdítaná és javítaná pozíciójukat a szovjet kormánynál, és hasznot hozhat számukra a jövőbeni politikai és gazdasági követeléseik teljesítése szempontjából. Beneš 1945. márciusi moszkvai tárgyalásai alkalmával született meg a végleges megállapodás Kárpátalja „felajánlásáról”.²⁹ A Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság közötti államközi szerződést Kárpátalja elcsatolásáról 1945. június 29-én írták alá és az 1946 januárjában lépett életbe.

²⁶ Lásd a Függelék 4. sz. térképét: Románia határai 1940–1947.

²⁷ AVP RF f. 07. op. 10. papka 15. gy. 195. VIDA István (1997): A Szovjetunió és a magyar békeszerződés előkészítése. *Külpolitika*, 24. évf. 3. sz. 82–85.

²⁸ Kirill SEVCSENKO (2008): Gyerzsava batyki Volosina. Kak Podkarpatszkaja Rusz sztalja Karpatszkjoj Ukrajinoj. *Rogyina*, No. 9. 83–89. Lásd még: ZSELICZKY Béla (1998): *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekeiben, 1920–1945*. Budapest, Napvilág.

²⁹ A V. M. Molotov és Beneš 1945. március 24-i megbeszéléséről részleteket közöl VIDA István szerk. (2005): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez, 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*. Budapest, Gondolat. 109–111.

A nagyhatalmak előzetes egyeztetései a békeszerződésről

A háború utáni Európa térképének újrarajzolása szempontjából nagy jelentősége volt Churchill 1944. októberi moszkvai látogatásának. Sztálin és Churchill 1944. október 9-i első találkozása alkalmával a lengyel kérdés megvitatása mellett sor került a „befolyási övezetek” felosztására, a nevezetes százalékos egyezmény elfogadására is.³⁰ Churchill Magyarország esetében eredetileg 50-50%-os felosztást javasolt, de másnap a Molotov és Eden találkozó alkalmával a szovjet külügyminiszter azt javasolta, hogy tekintettel azokra a súlyos áldozatokra, amelyeket a szovjet hadsereg visel a Magyarország területén folyó harcokban, változtassák meg az arányt 75-25%-ra a Szovjetunió javára.³¹ Kérésének azzal a kijelentéssel adott nyomatékot, hogy miután Magyarország a Szovjetunióval határos, érthető a Szovjetunió érdekeltsége.³² A kérdés megvitatása a következő nap folytatódott, s a megbeszélésekről készült feljegyzés szerint addigra már megállapodás született, hogy a szovjet befolyás mind Bulgáriában, mint Magyarországon 80% lesz.³³

Magyarország háború utáni sorsa akkor került igazán a szovjet vezetés érdeklődésének homlokterébe, amikor a szovjet Vörös Hadsereg elérte, illetve átlépte Magyarország határait. A szovjet kormány célja ekkor az volt, hogy az országot leválassa Hitler oldaláról és szembefordítsa a náci Németországgal, valamint széles nemzeti összefogáson alapuló, a Szovjetunióval szemben „baráti” kormány alakuljon. Elsősorban a már magyar területen folyó harcok járultak hozzá ahhoz, hogy 1944. szeptember végén Horthy elküldte képviselőit Moszkvába a fegyverszüneti kérelemmel, és az azzal kapcsolatos tárgyalások lefolytatására. A döntés meghozatalában szerepet játszottak azok az üzenetek (mindenekelőtt az úgynevezett Makarov-levél³⁴), amelyek megerősítették, hogy Erdély végső sorsát a békekonferencián döntenek el, és amelyeknek elsősorban az volt a funkciójuk, hogy megkönnyítsék a magyar átállást. Amikor azonban a Horthy által Moszkvába küldött fegyverszüneti delegáció 1944. október 6-án Molotovval találkozott, nem csupán a Makarov-levél létezését vonták kétségbe, de az átnyújtott előzetes fegyverszüneti feltételek is csalódást okoztak – Magyarországnak ugyanis vissza kellett volna vonnia csapatait és tisztviselőit az 1937. december 31-én fennállt határok mögé.³⁵ Az egyezményt a delegáció tagjai október 11-én aláírták,³⁶ de a kiugrási kísérlet kudarca és Szálasi hatalomátvétele új helyzetet teremtett.

³⁰ A találkozóról készült feljegyzést közli: Oleg A. RZSESEVSZKIJ (2003): Operacija „Tolsztoj”. Vízit U. Csercsillja v Moszkvu v oktyabre 1944 g. *Novaja i novejszaja isztorija*, No. 5. 108–116.

³¹ Uo. 116–117.

³² Graham Ross szerk. (1984): *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo–Soviet Relation 1941–45*. Cambridge – London – New York, Cambridge University Press. 179–182. Magyarul közli: GECSÉNYI–MÁTHÉ 2008, 980–983.

³³ Uo. 120.

³⁴ A Makarov-levéllel kapcsolatban lásd: KOROM Mihály (1984): „A határország útján jött ajánlatot nem vettük tekintetbe.” Az 1944. szeptember 14-én kelt „Makarov-levél”. In GLATZ Ferenc szerk.: *Az 1944. év históriája*. Budapest, História. 110–113.

³⁵ Lásd a V. M. Molotov külügyi népbiztos és a magyar fegyverszüneti delegáció 1944. október 8-i találkozójáról készült feljegyzést. VIDA (2005): i. m. 33–35.

³⁶ A magyar fegyverszüneti delegáció 1944. október 11-én szóbeli jegyzékben hozta a szovjet kormány tudomására, hogy Magyarország elfogadja az előzetes fegyverszüneti feltételeket. VIDA 2005, 39.

Az 1944. december 22-én szovjet beleszólás és felügyelet mellett megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány³⁷ egyik fő törekvése az októberben félbeszakadt fegyverszüneti tárgyalások folytatása és a fegyverszüneti egyezmény megkötése volt. Gyöngyösi János külügyminiszter, Vörös János³⁸ honvédelmi miniszter és Balogh István miniszterelnökségi államtitkár alkotta azt a fegyverszüneti delegációt, amely 1944. december 28-án indult el Debrecenből és 1945. január első napján érkezett meg a szovjet fővárosba. Mivel a három szövetséges nagyhatalom képviselői a magyar fegyverszüneti feltételek egy részét illetően (többek között a jóvátétel mértékéről) nem tudtak megállapodni, a fegyverszüneti feltételek aláírására csak 1945. január 20-án került sor. A csehszlovákok már a Magyarországgal kötendő fegyverszüneti egyezmény szövegébe bele akarták vetetni a magyarok kitelepítésének kérdését, de mind ezt, mind a feltételek kidolgozása során megfogalmazott jugoszláv követeléseket szovjet részről akkor még elutasították.³⁹ A magyar külügyminisztérium 1945 májusában kezdte meg a békekötésre történő felkészülést, és június 1-jén felállították a Külügyminisztériumon belül a Béke-előkészítő Osztályt. Gyöngyösi János külügyminiszter e munka irányításával Kertész Istvánt bízta meg.⁴⁰

Ezzel párhuzamosan a nagyhatalmak is hozzáálltak a legyőzött államokkal kötendő békeszerződések előkészítéséhez. Az 1945. július 7. és augusztus 2. között ülésező potsdami konferencia⁴¹ határozata értelmében ez a feladat a Külügyminiszterek Tanácsára hárult, amely 1945. szeptember 11. és október 2. között Londonban tartotta első ülését.⁴² A Magyarországgal kötendő békeszerződés tervezetére vonatkozó előterjesztést elsőként a Szovjetunió nyújtotta be szeptember 12-én. Ez – az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően – az 1938 előtti állapotokhoz történő visszatérést javasolta. Ugyanakkor Molotov azt indítványozta, hogy a bécsi döntés érvénytelenítéséről szóló részt ki kell egészíteni azzal, hogy „egész Erdély” visszatér Romániához. Erről a londoni ülésen éles vita bontakozott ki, amelynek során a nyugati szövetségesek a Magyarország számára kedvezőbb álláspontot foglaltak el.⁴³ Míg Magyarországnak nem voltak információi a nyilvánosság kizárásával tartott tanácskozásról, Moszkva álláspontját Dekanozov utasítására Alekszandr Lavricsev, a szovjet külügyminisztérium

³⁷ A fegyverszüneti, illetve a kormányalakítási tárgyalásoknak gazdag hazai irodalma van. Lásd KOROM Mihály (1981): *Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet (1944–1945)*. Budapest, Akadémiai; GOSZTONYI Péter (1969): A magyar–szovjet fegyverszüneti tárgyalások (1944. október). *Új Látóhatár*, 20. évf. 5. sz. 401–418; VIDA István (1995): Orosz levéltári források az 1944 őszi moszkvai kormányalakítási tárgyalásokról, az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásáról és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megválasztásáról. In FEITL István szerk.: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945*. Budapest, Politikatörténeti Alapítvány. 52–108.

³⁸ Lásd a Függelék 19. sz. fényképét: Vörös János.

³⁹ A jugoszláv igényeket Andrija Hebrang, a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság küldöttségének vezetője ismertette Sztálinnal 1945. január 9-i találkozásuk alkalmával. Lényege az volt, hogy a Pécs környéki szénlelőhelyeket a pécsi bányákkal és az úgynevezett baranyai háromszöget Jugoszláviához kell csatolni. VIDA 2005, 90. A csehszlovákok ugyanazon a napon, 1945. január 9-én V. A. Zorin külügyi népbiztoshelyettől érdeklődtek, hogy a magyarok csehszlovák területről történő áttelepítése bekerült-e a magyar fegyverszüneti egyezmény szövegébe. VIDA 2005, 91.

⁴⁰ A magyar béke-előkészítés első lépéseiről részletesebben lásd FÜLÖP 1994, 21–25.

⁴¹ Lásd a Függelék 6. sz. fényképét: Sztálin, Harry Truman és Winston Churchill a potsdami konferencián.

⁴² Az ülésről lefolyására lásd FÜLÖP 1994, 41–50.

⁴³ A vita ismertetését lásd uo. 51–53.

balkáni osztályának vezetője 1945. november 27-én ismertette a moszkvai román követtel: „A szovjet kormány az erdélyi kérdésben Románia számára kedvező állásponton van. Ezt az álláspontot rögzítették a szovjet delegáció javaslataiban a Külügyminiszterek Tanácsa londoni ülésén és az most is változatlan.”⁴⁴

A Külügyminiszterek Tanácsának londoni értekezletén a nézeteltérések a szövetségesek között akkorák voltak, hogy meg sem vitatták a magyar békeszerződés-tervezetre tett javaslatokat, így annak tárgyalása 1946 áprilisára maradt.

Moszkvai színjáték

Magyarországon a koalíciós pártok ellentétei és a kormánypolitika bizonytalanságai miatt hiányzott a békecélok világos és egyértelmű megfogalmazása.⁴⁵ A koalíciót alkotó pártoknak a pártközi értekezleten sem sikerült közös álláspontot kialakítani, csupán abban volt egyetértés, hogy Magyarország Jugoszlávia irányában semmilyen területi igénytel nem léphet fel. Tildy Zoltán ezt követően hatalmazta fel Kertész Istvánt egy béke-előkészítő jegyzék összeállítására. Utóbbi 1946. február 1-jei jegyzékében foglalta össze Magyarország általános szempontjait a béketárgyalásokat illetően: a nemzetiségi és területi elv összhangba hozását, a gazdasági és kulturális együttműködését biztosítását, az államközi politikai és társadalmi ellentéteket okozó tényezők kiküszöbölését.⁴⁶

Azzal a politikai paletta jobb oldalán elhelyezkedő pártok is tisztában voltak, hogy a békefeltételek területi vonatkozásain javítani csak a Szovjetunió aktív támogatásával tudnak, így vetődött fel, hogy célszerű lenne előzetesen Moszkvában puhatolózni a szovjet elképzelésekről. A kormánydelegáció moszkvai útjára – Rákosi Mátyás moszkvai előkészítő megbeszélései után – 1946 áprilisában került sor.⁴⁷ A magyar történeti irodalomban elterjedt az a felfogás, hogy Sztálin és a szovjet külügyi vezetés a magyar kormánydelegáció moszkvai tárgyalásai során álságos módon hamis illúziókat táplált a magyar vezetőkben a tekintetben, hogy Magyarország a béketárgyalások során esetleg megtarthat néhány ezer négyzetkilométert Erdélyből. A magyar delegáció azonban – kellő nemzetközi tapasztalatok és diplomáciai jártasság híján – nem vette észre, hogy a szovjet részről csak azt ismerték el, hogy a Romániával kötött fegyverszüneti egyezmény lehetőséget ad arra, hogy valamit kaphasson Magyarország, hogy éppen mit, milyen területet, azt meg kell majd nézni, de semmilyen elkötelező ígéretet nem tettek. Nem is tehettek, hiszen az a legfelső szintű szovjet

⁴⁴ VIDA 2005, 181.

⁴⁵ A magyar békecélokról szóló viták összefoglalását lásd ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris. 138–155.

⁴⁶ Uo. 150.

⁴⁷ A megbeszélésekről több feljegyzés is készült. A Sztálinnál 1946. április 10-én lezajlott megbeszélésről Gerő Ernő készített feljegyzést, amelyet Szücs László és Szabó Éva adott közre: SZÜCS László – SZABÓ Éva (1989): Erdély és a Felvidék sorsa 1946-ban I. Gerő Ernő ismeretlen feljegyzése I. *Új Fórum*, 1. évf. 2. sz. 43–45. Gyöngyösi János feljegyzését Békés Csaba tette közzé: BÉKÉS Csaba (1992): Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól. *Regio*, 3. évf. 3. sz. 161–180; míg a megbeszélésről készült orosz feljegyzést magyarul közli VIDA 2005, 195–206.

döntés, amely a Litvinov-bizottság⁴⁸ javaslata alapján egész Erdély Romániának adása mellett tette le a voksát már 1945. szeptember első felében megszületett. Mint azt Visinszkij⁴⁹ külügyi népbiztoshelyettesnek, illetve a szovjet külügyminisztérium Balkáni Osztálya vezetőjének Románia moszkvai követével folytatott beszélgetéséről készített feljegyzéséből, illetve a külügyminiszter-helyettesek londoni értekezletére utazó szovjet delegációnak adott irányelvekből is jól látszik, a szovjet diplomácia következetesen kitartott azon álláspont mellett, hogy Erdély egész területét át kell adni Romániának és Magyarország határait az 1937. december 31-i állapotoknak megfelelően kell meghúzni.⁵⁰ A magyar küldöttség tagjai még Moszkvában tartózkodtak, amikor a három nagyhatalom külügyminiszter-helyetteseinek értekezlete 1946. április 16-án Londonban – a Szovjetunió képviselőjének indítványa alapján – ezzel összhangban lévő döntést hozott.⁵¹

A szovjet vezetés a csehszlovákiai magyar kisebbség ügyében ugyanolyan kétkulcsos politikát folytatott, mint a határkérdésben. Sztálin a magyar kormánydelegációval való találkozása alkalmával azt hangsúlyozta, hogy a magyar nemzeti kisebbség állampolgári jogainak biztosítására irányuló kívánság jogosnak tűnik, és ígéretet tett arra, hogy a szovjet kormány közreműködik a kérdés szabályozásában. Azt, hogy a szovjet vezetés álláspontja a csehszlovák pártéhoz állt közelebb és ebben az ügyben is kettős játékot játszottak jól mutatja Visinszkijnek a párizsi békekonferencián elmondott ismert beszéde is, amikor Magyarországról úgy beszélt, mint rossz anyáról, aki nem akarja keblére ölelni gyermekeit.⁵² A szovjet külügyminisztérium balkáni osztálya helyettes vezetőjének, Vlaszovnak 1946. június 19-i feljegyzése azt is tanúsítja, a szovjet vezetés a két ország közötti nézeteltéréseket saját pozíciói megerősítésére kívánta felhasználni, ha ugyanis a szomszédos országok nyomást gyakorolnak a magyarokra, „Magyarország kénytelen hozzánk fordulni tanácsért és segítségért”.⁵³ Amikor 1946. június 20. és 25. között csehszlovák kormánydelegáció tárgyalt Moszkvában, a szovjet vezetés egyértelműen a magyarok kitelepítése mellett foglalt állást.⁵⁴

Miközben itthon a magyar politikusok a moszkvai út sikereit méltatva hamis illúziókba ringatták magukat, Párizsban 1946. május 7-én a Külügyminiszterek Tanácsa a második bécsi döntés érvénytelenítéséről döntött és visszaállította a trianoni magyar–román határt. A szovjet magatartás az elmúlt időszakban nyilvánosságra került dokumentumok ismeretében nem meglepő, az angolszász hatalmak lépését azonban nehezebb

⁴⁸ Lásd a Függelék 5. sz. fényképét: Litvinov szovjet külügyminiszterhelyettes és felesége.

⁴⁹ Lásd a Függelék 10. sz. fényképét: Andrej J. Visinszkij szovjet külügyminiszterhelyettes.

⁵⁰ Az SZK(b)P KB Politikai Bizottsága határozatát, amely meghatározta a szovjet küldöttség számára az irányelveket lásd BARINOVA et al. 349–352. A. Ja. Visinszkij a román külügyminiszterrel, G. Tătărescuval folytatott 1946. január 9-i beszélgetése alkalmával megerősítette azt, amit korábban Lavriscevsz mondott a román követnek: „álláspontunk az erdélyi kérdésben jólismert és ezzel kapcsolatban semmilyen változás nincs.” BARINOVA et al. 364–365.

⁵¹ Guszev nagykövet előterjesztése összhangban állt a Szovjetunió legfelsőbb vezetésének 1946. január 7-én hozott és március 21-én megerősített döntésével, amely szerint: „Ragaszkodni kell a szovjet delegáció azon álláspontjához, hogy egész Erdélyt adják át Romániának.” VIDA István (2002): Két fontos dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. *Külügyi Szemle*, 1. évf. 3. sz. 152.

⁵² Visinszkij beszédének szövegét lásd PETŐ Iván (1988): „...Megszabadítani az országot a másik ország nemzetiségéhez tartozó személyektől...” *Századvég*, 4. évf. 6–7. sz. 137–141.

⁵³ VIDA 2005, 215–216.

⁵⁴ ROMSICS 2006, 165.

megmagyarázni. Azoknak lehet igazuk, akik már akkor is úgy vélték, hogy egyfelől a Szovjetunió és az angolszász hatalmak között addigra már akkora volt az érdekellentét, hogy minimálisra igyekeztek szorítani a súrlódási felületet, illetve olyan sok vitás kérdés merült fel a békeszerződések kapcsán, hogy csak akkor igyekeztek álláspontjukat mindenáron érvényre juttatni, ha számukra elsőrangú fontosságú ügyekről volt szó.⁵⁵ A Magyarországgal kötendő békeszerződés nem tartozott ezek közé.

The Soviet Union and the Hungarian Peace

Magdolna Baráth

Soviet planning for the end of the Second World War began at the end of 1941, only six months after the German invasion of the Soviet Union. In January 1942, the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union set up a committee to develop the Soviet conception about the post-war borders and the political system in certain countries. Foreign Minister Vyacheslav M. Molotov headed a second committee tasked with preparing the future peace conference. Eugen “Jenő” Varga, the well-known Hungarian economist who had moved to Moscow in 1920, took part in the work of this committee.

The Soviet planning became more intensive after the summer of 1943, as it became clear the Germans would be defeated on the Eastern Front. It was then that the question of Hungary’s borders came into the limelight. In December 1943, during negotiations with Edvard Beneš, the head of the Czechoslovak emigre government, Molotov stated that the Soviet Union would support the restoration of the former borders of Czechoslovakia and side with Romania in the territorial debate over Transylvania. Hungarian preparations designed to obtain the sub-Carpathian territory, which had been part of both Hungary and Czechoslovakia at different times, therefore became of strategic importance.

Talks between the Soviet Union and the Western allies regarding Central and Eastern European countries had begun earlier. In summer 1943, for instance, Molotov informed the British leaders that the Soviet Union did not accept the 1940 decision in Vienna that had confiscated territories from Romania and gave Hungary northern Transylvania. In June 1944, however, Soviet diplomats stated that Hungary should expect no favors concerning the Transylvanian territory. The new Soviet position was that the Hungarian–Romanian border should be restored in its earlier form. Ivan Maisky, then deputy commissar of foreign affairs, noted in a memorandum that the Soviet Union was not interested in creating a “strong Hungary”. Hungary’s territory should follow the lines of ethnic majorities, and Hungary was to be isolated diplomatically.

The Soviet opinion did not change again. The new democratic Hungarian government formed in December 1944 could not affect any substantial changes in Moscow, although leftist parties certainly made attempts. Thanks to the inflexible stance of the Soviet delegation, the Council of Foreign Ministers sessions in London and Paris decided against Hungary in the border questions.

⁵⁵ Romsics Ignác ezzel összefüggésben idézi Auer Pál akkori párizsi magyar követ és John C. Campbell véleményét. Uo. 171–172.

Fegyverszüneti ellenőrzés Közép-Európában: béke-előkészítés vagy térfoglalás?

Hetven éve, 1947. február 10-én írták alá és ugyanazon év szeptember 15-én lépett életbe Magyarország és a győztes nagyhatalmak között a második világháborút lezáró párizsi békeszerződés.¹ Németország többi európai háborús szövetségeseinek – Olaszországnak, Romániának, Bulgáriának és Finnországnak – a képviselői szintén 1947 februárjában látták el kézjegyükkel a világháborút lezáró és az azt követő európai rendet megalapozó egyezményt. Bár a területi kérdéseket, a jóvátételi ügyeket vagy a háborús bűnösök felelősségre vonásának kötelezettségét véglegesen a békeszerződés rendezte Magyarország és a győztes nagyhatalmak között, az ehhez vezető úgynevezett fegyverszüneti időszak – vagyis az 1945. január 20. és 1947. szeptember 15. között eltelt két és fél év – sok tekintetben meghatározó jelentőségű volt az ország 20. századi történelme szempontjából. Nem volt ez másként a többi vesztes európai csatlósállamban sem: bár az egyes fegyverszüneti szerződések eltérő szerkezetűek és mélységűek voltak,² a fegyveres harcok lezárulta és a végleges béke megkötése közti periódusban majd mindenütt hosszú távú elkötelezettségek, az egyes országok későbbi politikai berendezkedését, gazdasági helyzetét és a kialakuló új, kétpólusú világrendben elfoglalandó helyét alapvetően érintő döntések születtek. Ezen döntések érvényre juttatásában meghatározó szerepet kaptak a fegyverszüneti egyezmények alapján széleskörű felhatalmazásban részesült ellenőrző szervek, amelyek közvetve vagy közvetlenül saját kormányaiknak az adott megszállt országgal szembeni katonai és politikai érdekeltségeit is érvényesítették. Ez természetesen fakadt az őket létrehozó katonai, gazdasági és politikai szándékokból, az egyes ellenőrző bizottságok működésében ugyanakkor – minden kölcsönösség ellenére – érdemi eltérések is tapasztalhatók.

A fegyverszüneti egyezmények szövegezésében és megkötésük körülményeiben nyilvánvalóan megmutatkoztak már a szövetségesek háború alatti és utáni stratégiai és politikai szempontjai is. A háború menetében bekövetkezett fordulat éveire, 1943-ra Washingtonban, Londonban és Moszkvában is körvonalazódtak már a háború utáni új békerend alapjai. Az ezekkel kapcsolatos tervezések során mindhárom szövetséges nagyhatalom elképzeléseiben hasonló, de mint később kiderült, egymásnak ellentmondó szempontok is érvényesültek. A katonai tapasztalatok alapján mindhárom országban egy újabb háború kirobbanását kívánták megelőzni, és a nemzetközi biztonság nagyobb garanciáit szerették volna érvényre juttatni. A világháború alatti

¹ Lásd erre vonatkozóan: ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris.

² Az olasz vagy a bolgár fegyverszüneti egyezmény például nem állapít meg konkrét jóvátételi kötelezettséget, míg a magyar, a román és a finn igen, de az egyes ellenőrző mechanizmusok működését is eltérően szabályozták a fegyverszüneti egyezmények.

kényszerű katonai szövetséget ezért valamilyen formában mindhárom nagyhatalom fenn kívánta tartani a béke időszakában is, emiatt keresték, és részben meg is találták az együttműködés új formáit. Ezek elsősorban az Egyesült Nemzetek Szervezetében, valamint a nemzetközi pénzügyi szervek, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap létrehozásában testesültek meg. A Foreign Office béke-előkészítő műhelyeiben már az 1943. januári casablancai értekezlettel egy időben kidolgozták azt a háború utáni európai rendezési tervet (*United Nations Commission for Armistice and Post-Armistice Problems in Europe*), amelynek célja a Szovjetunióval való háborús szövetség fenn-tartása volt a békeidőszakban. Ennek a tervnek – csakúgy mint a brit külpolitikai tervezés későbbi stratégiai elképzeléseinek – az alapja az volt, hogy a háború utáni európai rendezésben a nagyhatalmak egyenlő részvételét és a fegyverszüneti feltételeket ellenőrző paritásos testületek felállítását már azelőtt fogadja el az Egyesült Államok és a Szovjetunió is, mielőtt a katonai helyzet tényleges alakulása kész helyzetbe hozná a leendő megszálló hatalmat. A szigorú egyenjogúság és paritás elveire épült az 1943 májusában a háborús kabinet elé terjesztett rendezési terv is, amely egyebek mellett egységes fegyverszüneti okmányok elfogadtatását, össz-szövetségi főparancsnokság alatt működő egységes katonai irányítás kialakítását, az Egyesült Nemzetek keretében működő háromoldalú Európai Bizottság és ez alá rendelt paritásos fegyverszüneti bizottságok felállítását kezdeményezte.³ London az együttműködés és az egyenjogú cselekvés formáinak és intézményeinek létrehozásával nyilvánvalóan meg kívánta előzni, hogy a Szovjetunió az általa megszállt területekre rákényszeríthesse politikai akaratát és akár saját társadalmi berendezkedését, s ezzel Európa ismét végzetesen kettészakadjon. A Foreign Office mindemellett természetesen a szárazföldi hadviselésben tapasztalható alárendelt brit szerepet is igyekezett ellensúlyozni a felszabadított Európában várhatóan bekövetkező szovjet dominanciával szemben, és a lehetséges mértékig megőrizni a nyugati befolyást azokon a területeken is, amelyek előreláthatólag a Szovjetunió megszállása alá kerülnek.

A világháború tapasztalataiból azonban az új nemzetközi együttműködés szükségességén kívül Londonban, de főleg Moszkvában egyéb következtetéseket is levontak, és ezek a következtetések alapvetően írták felül a béke-előkészítés fent jelzett brit alapelveit. A két európai nagyhatalom az országok stratégiai biztonságát a hatalmi egyensúlyok és befolyási övezetek hagyományos gyakorlatának megfelelő kialakításával is biztosítani igyekezett. Ezeket az elveket a hivatalos amerikai külpolitika elvetette ugyan, de a katonai felelősségvállalás határainak határozott meghúzásával a gyakorlatban meglehetősen hasonló szempontokat érvényesített.⁴

A Szovjetunióban mint a legnagyobb vérvesztéséget szenvedett országban egyértelműen felerősödött az a stratégiai szempont, amely az ország katonai biztonságát csak egy szövetséges, de legalábbis nem ellenséges országok alkotta övezet, egyfajta fordított

³ Lásd: FÜLÖP Mihály (2005): Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945). A genezis és az olaszországi precedens. *Múltunk*, 50. évf. 2. sz. 4–35.

⁴ Lásd ezzel kapcsolatban: Geir LUNDESTAD (1978): *The American Non-policy Towards Eastern Europe, 1943–1947*. Oslo, Universitetsforlaget. 76.

cordon sanitaire kialakításában vélte megtalálni.⁵ A szovjet külpolitika ezen törekvése 1943 után már találkozott a hagyományos európai és tengeri érdekeltségeit megvédeni törekvő brit állásponttal, amelynek következtében mindkét fél hajlandó volt kölcsönösen elismerni a másik biztonsági igényeit és gazdasági érdekeltségeit Európában. Churchill és Sztálin egyaránt számolt azzal, hogy a megszálló csapatok meghatározó befolyással fognak rendelkezni a legyőzött országok belpolitikai életét illetően is.⁶ 1944 elejétől fokozatosan beteljesülni látszott tehát Sztálin híressé vált jóslata a háború következményeivel kapcsolatban: „Ez a háború nem olyan, mint a régiek; aki elfoglal egy területet, az arra saját társadalmi rendszerét is rákényszeríti. Mindenki addig terjeszti ki saját rendszerét, ameddig a hadserege eljut. Másként ez nem lehet.”⁷

Az olasz fegyverszüneti mechanizmus

Az első legyőzött tengelyhatalom, Olaszország hagyományosan nyugati érdekszférának számított, és földrajzi fekvése miatt sem tartozott a kiépítendő szovjet biztonsági övezetbe. Az olasz fegyverszüneti feltételek előkészítése és az ellenőrzés intézményrendszerének kialakítása során mind a szovjet, mind az angol és az amerikai fél számára nyilvánvaló volt, hogy az első fegyverszünet szövege és a teljesítés ellenőrzésének mechanizmusa precedenst vagy legalábbis hivatkozási alapot fog teremteni a Szovjetunió számára.⁸

Az olaszországi megszállás katonai stratégiájának kialakításában a nyugati szövetségesek közül meghatározó szerepe az Egyesült Államoknak volt. Az amerikai háborús célok között feltétlen prioritást élvezett Németország mielőbbi legyőzése és az európai háború lezárása, ezért a brit oldalon megfogalmazott politikai megfontolásokat háttérbe szorította a katonai hatékonyság logikája. E logika azonban az oszthatatlan és kizárólagos parancsnoklás elvével járt együtt, amelyben nem jutott tényleges szerep a hadműveletekben részt nem vevő szövetségesnek.⁹ A Szovjetunióval való katonai szövetség

⁵ Ivan MAJSZKIJ (1996): A jövő világ kíváncsú alapelveiről. (Ford. Baráth Magdolna) *Külpolitika*, 13. évf. 3–4. sz. 154–184.

⁶ Markánsan jelenik meg a brit álláspont Churchill 1944. május 31-i, Rooseveltnek küldött táviratában: „Újabban nyugtalanító jelek utalnak rá, hogy a balkáni országok, elsősorban Görögország miatt politikai nézeteltéréseink támadhatnak az oroszokkal. Ezért olyan megegyezést javasoltunk az itteni szovjet nagykövetnek, amelynek értelmében gyakorlatilag a szovjet kormány vinné a prímet a román ügyekben, mi pedig a görög ügyekben, s mindkét kormány segítségére lenne a másiknak az illető országban.” Winston S. CHURCHILL (1989): *A második világháború. II.* Budapest, Európa. 426.

⁷ Milovan DJILAS (1962): *Conversations with Stalin*. New York, Harcourt, Brace & World. 114.

⁸ Mások mellett a korabeli brit külpolitikai stratégia meghatározó személyisége, Gladwyn Jebb, a Foreign Office háború utáni katonai és politikai tervezésért felelős részlegének (Foreign Office Economic and Reconstruction Department) vezetője már az olasz kapituláció előtt is megfogalmazta, hogy az olasz fegyverszünet feltételeinek kialakítása, elfogadtatása és végrehajtásuk ellenőrzése egyértelmű főpróbája lesz a majdani németországi és közép-európai rendezésnek. Lásd: FÜLÖP 2005, 16.

⁹ Az olaszországi fegyverszüneti ellenőrző mechanizmus történetére vonatkozóan lásd: Robert W. KOMER (1950): *Civil Affairs and Military Government in the Mediterranean Theater*. Washington, DC, Department of the Army.

fenntartásának és a háború utáni időkre való kiterjesztésének igénye ugyanakkor politikai „ellentételezés” keresésére sarkallta a nyugati szövetségeseket is. A fenti elvekből született kompromisszumos ellenőrzési rendszer azonban valójában csak formális, megfigyelői szerepet biztosított a szovjet félnek az olaszországi ellenőrzési rendszerben. A fegyverszüneti egyezmény – amelynek megszövegezésébe a szovjet felet egyáltalán nem vonták be – nem tartalmazott utalást a Szovjetunió szövetségesi státuszára, és az ellenőrző bizottságot az angol–amerikai parancsnokság általános alárendeltségébe sorolta. Sztálin 1943. augusztus 23-án kelt, Rooseveltnöknek és Churchill miniszterelnöknek címzett éles hangú táviratában kifogásolta is az eljárást, amelyben a szovjet felet csak utólag értesítették az itáliai fegyverszüneti feltételekkel kapcsolatos tárgyalások eredményéről.¹⁰ Habár a szovjet fél ezt az eljárást és a feltételek elfogadtatását utólag jóváhagyta, sőt 1943 novemberében egy külön jegyzőkönyvben csatlakozott a fegyverszüneti feltételeket Olaszországra kényszerítő nyugati hatalmakhoz is,¹¹ a háború utáni háromoldalú és paritásos Európa-politika – amelyet a Foreign Office sokáig tervezett – ezen a ponton már zátonyra futni látszott.

Az olaszországi szövetséges ellenőrző bizottságban az angol és amerikai katonai vezetés mindvégig pusztán megfigyelői státuszt biztosított a szovjet félnek, a fegyverszüneti feltételek érvényesítésében a végrehajtás minden funkcióját a nyugati szövetségesek gyakorolták. A szovjet képviselő a döntések meghozatalában és utasítások kiadásában nem vehetett részt, de a bizottsági üléseken jelen lehetett, a testület levelezésébe és egyéb irataiba pedig kevés kivételtől eltekintve betekinthezett. Az olasz hivatalos szervekkel és magánszemélyekkel korlátozások nélkül tarthatott fenn kapcsolatot, az aktív háborús zónák kivételével pedig az országban – előzetes bejelentési kötelezettség mellett – szabadon utazhatott. A szovjet képviselő létszámát a megszálló csapatok parancsnoksága igyekezett korlátozni, ezt azonban a szovjet delegátus nem volt hajlandó tudomásul venni.

A Szovjetunióknak kompromisszumként kínált Tanácsadó Bizottság a hozzá fűzött reményeket egyáltalán nem váltotta be. A szövetséges főparancsnok döntési jogköreit ez a testület semmilyen formában nem korlátozhatta, önálló adminisztráció híján csak a Szövetséges (Ellenőrző) Bizottság révén kommunikálhatott az olasz politikai erőkkel, ráadásul a „Három Nagy” mellett helyet kapott a testületben Franciaország, Jugoszlávia és Görögország képviselője is, ezzel is csökkentve a szovjet befolyás mértékét.

A nyugati szövetségesek a tényleges szovjet részvételt az olaszországi fegyverszüneti ellenőrzésben egyrészt az olasz hadjárat mielőbbi lezárása és a nyugat-európai invázióra való gyorsabb felkészülés, másrészt az olasz belpolitikai élet nyugalma érdekében igyekeztek korlátozni. Megjegyzendő, hogy ezt is elsősorban a hadvezetés hatékonysági szempontjai vezérelték, amennyiben a Szovjetunió által támogatott olasz kommunista mozgalom okozta felfordulástól, és ennek következtében a lakosság támogatásának csökkenésétől tartottak. Ezen a területen azonban már kétségkívül megmutatkoztak azok a politikai szempontok is, hogy amerikai és brit részről Olaszországot elsősorban nyugati

¹⁰ *FRUS* (1943). Vol. II. 353–354.

¹¹ *FÜLÖP* 2005, 21.

érdekeltségű területnek tekintették, és ezért is igyekeztek az egyébként hagyományosan erős olasz baloldalt Moszkva támogatásától elzárni.

A megszálló amerikai–brit hadsereg és a fegyverszüneti ellenőrző bizottság Olaszországban kétségkívül számos politikai megfontolást érvényesített és beavatkozott a politikai folyamatokba is,¹² ez a beavatkozás azonban a tényleges katonai műveletek időszakára korlátozódott. E beavatkozások másik fontos jellemzője, hogy szintén a hatékonysági szempontok figyelembevételével elsősorban a politikai változások befagyasztására, s nem végleges eldöntésére törekedtek mindaddig, amíg a hadműveletek le nem zárultak Itáliában.

Az olaszországi hadjárat sikere és különösen Róma 1944. júniusi elfoglalása után a nyugati szövetségesek hatékonysági logikája már egészen más következményekkel járt: ezután már a megszállás terheinek csökkentése érdekében is igyekeztek mielőbb átruházni a lehető legtöbb igazgatási feladatot az olasz kormányra. Mindez egyértelműen tükröződik az úgynevezett Hyde Parki nyilatkozat szellemében végrehajtott adminisztratív könnyítéseken, a SZEK Politikai Szekciójának felszámolásában és szimbolikusan a Szövetséges Ellenőrző Bizottság átkeresztelésében Szövetséges Bizottságra.¹³ A szövetségesek belpolitikai vonatkozású intézkedései ezután már elsősorban a jaltai deklaráció érvényesítésére, a szabad véleménynyilvánítás és a kormányzat szabad megválaszthatóságának biztosítására vonatkoztak. Az aktuális kormányok megalakításában 1944 nyarától a megszálló hatóságok már csak annyiban működtek közre, amennyiben elvárták, hogy minden megalakuló új kabinet kötelezze magát a fegyverszüneti feltételek teljesítésére. (Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy Nagy-Britannia vagy az Egyesült Államok magasabb szinten ne próbálta volna meg érvényesíteni befolyását az olasz belpolitikai életet illetően, ezt azonban nem a megszállás intézményrendszerén keresztül tették.) Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia az említett New York-i nyilatkozat után, 1944 októberének elején elismerte Ivanoe Bonomi olasz kormányát, nem sokkal később pedig Rómában a Tanácsadó Bizottság korábbi képviselőinek, Alexander Kirknek, illetve Sir Noel Charlesnak a vezetésével diplomáciai képviselőket nyitott.¹⁴

Románia fegyverszüneti ellenőrzése

Az angolszász országok megújult olaszországi politikájának, az „olasz New Dealnek” bevezetése idején, 1944 őszén került a Vörös Hadsereg abba a helyzetbe, hogy Romániával, Bulgáriával, Finnországgal és Magyarországgal fegyverszünetet köthessen.

¹² Lásd erről részletesebben: KOMER 1950, III–V., VII–X. fejezet.

¹³ FRUS (1943). Vol. II. 1153. A Hyde Park-i nyilatkozat körülményeiről részletesebben lásd: John LAMBERTON HARPER (2002): *America and the Reconstruction of Italy, 1945–1948*. Cambridge, Cambridge University Press. 27–28.

¹⁴ Alessandro BROGI (2001): *A Question of Self-Esteem: The United States and the Cold War Choices in France and Italy, 1944–1958*. Westport, CT, Greenwood. 54.

Ezen országok közül Románia és Bulgária hagyományosan sem gazdasági, sem kulturális értelemben nem tartozott a nyugati szövetségesek érdekeltségi területei közé. A világháborúban kialakult szovjet biztonsági igény ugyanakkor mindkét országot a kialakítandó szovjet fordított *cordon sanitaire* belső övezetébe sorolta. Ezt az érdekeltségi viszonyt Churchill és Sztálin 1944. októberi százalékos egyezménye szimbolikusan is megfogalmazta.¹⁵ Az egyezmény semmilyen formában nem kötelezte az Egyesült Államokat, Nagy-Britannia és a Szovjetunió azonban a későbbiekben meglehetősen következetesen ragaszkodott érdekszféráik elhatárolásához, különös tekintettel a két balkáni ország és Görögország tekintetében. A fentiek miatt (is) a romániai és a bulgáriai fegyverszüneti egyezmények kialakításában és annak ellenőrzésében a két angolszász nagyhatalom közül az Egyesült Államok vállalt aktívabb részt. Mind Londonban, mind Washingtonban elfogadták ugyanakkor azt, hogy az országot a Vörös Hadsereg fogja megszállni, ebből következően pedig Moszkvának lesz meghatározó szerepe a fegyverszünet feltételeinek kialakításában és érvényre juttatásában csakúgy, ahogy az – ellenkező előjellel – Olaszországban is történt.

A szövetséges ellenőrzés módját a román fegyverszüneti egyezmény az olaszországi minta alapján körvonalazta.¹⁶ Megmutatkozott ez mindenekelőtt abban, hogy közvetlen katonai kormányzás helyett a legyőzött országban alakult átmeneti kormányra bízta a fegyverszüneti feltételek teljesítését. Mintaként szolgált az olasz gyakorlat abban a tekintetben is, hogy a megszállásban részt nem vevő szövetségeseknek a fegyverszüneti ellenőrzésben való közreműködését az egyezmény nem tartalmazta, s az ellenőrző bizottságot a megszálló hadsereg katonai parancsnoksága alá rendelte. Az olaszországihoz hasonló, egyenrangú részvételt biztosító tanácsadó testület felállítására viszont Romániában nem került sor, ahogy Közép-Európában másutt sem. A nyugati delegációk jogosítványaival kapcsolatban Molotov szovjet külügyi népbiztos a fegyverszüneti tárgyalásokon kétséget sem hagyott: „az Ellenőrző Bizottság végrehajtó funkciói a szovjet képviselőket illetik meg, mivel ők rendelkeznek a szükséges végrehajtó mechanizmussal. [...] A bizottság többi képviselőjének a feladata – az olaszországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságban betöltött szovjet szerephez hasonló módon – a kapcsolattartás lesz kormányaik és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság között.”¹⁷ A román fegyverszüneti egyezmény szövegével kapcsolatos tárgyalásokon az Egyesült Államok és Nagy-Britannia két kérdésben próbálta meg érvényesíteni akarátát: a területi kérdések megoldását mindenképpen egy, a háború után összehívandó békekonferencia idejére kívánták halasztani,¹⁸ a Románia által fizetendő jóvátétel összegét pedig szintén később, egy egységes jóvátételi rendszer keretében kívánták csak számszerűsíteni. A szovjet fél azonban ragaszkodott

¹⁵ Lásd ezzel kapcsolatban: VIDA István (1986): Az 1944. októberi Sztálin–Churchill találkozó és Magyarország. *Történelmi Szemle*, 29. évf. 2. sz. 149–164, CHURCHILL 1989, 476.

¹⁶ A román fegyverszüneti egyezmény szövegét lásd: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/rumania.asp>, illetve ezzel kapcsolatban: Paul. D. QUINLAN (1977): *Clash over Romania. British and American Policies towards Romania: 1938–1947*. Los Angeles, American Romanian Academy of Arts and Sciences.

¹⁷ *FRUS* (1944). Vol. IV. 230.

¹⁸ A State Department véleménye szerint a szovjet fél által igényelt Besszarába és Észak-Bukovina helyzetét népszavazás útján, Erdély jövőbeni sorsát pedig a fegyverszüneti megállapodás helyett a békeszerződés(ek) ben kellett volna rendezni. *FRUS* (1944). Vol. IV. 152.

mind a Molotov–Ribbentrop-paktum¹⁹ alapján megszerzett területekhez, mind pedig Románia jóvátételi kötelezettségének egyezménybe foglalásához.

A Romániával kötött fegyverszüneti egyezmény összes, korábban az angolszász tárgyalópartnerek részéről vitatott érdemi pontjában a szovjet álláspont tükröződik: a román határt az 1940. június 28-i szovjet–román egyezmény szerint állítja vissza, kimondja a hat év alatt fizetendő 300 millió dolláros jóvátételi kötelezettséget,²⁰ az ellenséges beállítottságú és ezért betiltandó szervezetek tekintetében kiemeli a Szovjetunióval szembeni propaganda tilalmát, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot pedig a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság általános irányítása alá helyezi. A SZEB felállításáról rendelkező XVIII. cikk és a függelék vonatkozó pontja sem tesz említést a Bizottság összetételéről és az angol–amerikai részvételről, előbbi mindössze annyit állapít meg, hogy a testületet a „szövetséges hatalmak nevében eljáró Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság” irányítja. A függelék vonatkozó pontja kötelezi még a román kormány szerveket a SZEB minden, a fegyverszüneti egyezményből következő utasításának végrehajtására, illetőleg megállapítja, hogy a bukaresti székhelyű SZEB különböző szekciókat és szervezeteket hoz létre, valamint vidéki megbízottakat küld az ország különböző területeire.

A romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenységéről az eredeti orosz levéltári dokumentumok hiányában csak közvetett, román és nyugati források alapján alkothatunk képet. Még ma is némiképp hasonló helyzetben vagyunk, mint Schuyler dandártábornok,²¹ az amerikai SZEB-delegáció vezetője 1947 októberében. A misszióvezető ekkor kelt összegző jelentésében ugyanis leszögezi: kísérletet sem tehet a SZEB működésének átfogó ismertetésére, mivel romániai jelenlétük két és fél éves időtartama alatt – minden tiltakozásuk ellenére – soha sem voltak kellően informálva a bizottság alapvető tevékenységéről sem.²²

Az angol és amerikai katonai missziók vezetői megérkezésük pillanatában szembeültek jelenlétük elsődleges céljának, országaik gazdasági érdekeltségei biztosításának nehézségeivel, egyúttal pedig bemutatkozó látogatásán Schuyler mindjárt

¹⁹ Lásd a Függelék 2. sz. térképét: Molotov–Ribbentrop-paktum 1939. augusztus 23.

²⁰ A szovjet kormány a konkrét jóvátételi összegnek a fegyverszüneti egyezményben történt meghatározása után tovább növelte a kötelezettségek terheit azáltal, hogy 1944. november végén közölte a román (és a finn) kormánnyal, hogy a különböző áruféleségekben teljesítendő jóvátételt 1938-as, illetve 1939-es árfolyamon számolja el. *FRUS* (1944). Vol. IV. 262.

²¹ A diplomáciai tapasztalatokkal és helyismerettel sem rendelkező, kinevezésekor éppen egy texasi katonai kiképzőiskolát vezető tábornok visszaemlékezéseiben felidézi: a háború vége felé a szövetséges erők uralták Nyugat-Európa légterét, így légvédelmi tisztekre egyre kevésbé volt már szükség. Kinevezéséig Romániáról mindössze annyit tudott, amennyit a háborús híradásokból kiolvashatott: az ország részvételét a Szovjetunió elleni hadjáratban, majd 1944-es katonai összeomlását és a fegyverszünet megkötését. Cortland V. R. SCHUYLER (1982): *The View from Romania*. In Thomas T. HAMMOND szerk.: *Witnesses to the Origins of the Cold War*. Seattle, University of Washington Press. 124.

²² *Final Report of the United States Military Representation on the Allied Control Commission for Rumania*. (A továbbiakban: *Final Report...*), NARA, RG 319 Records of the Army Staff, Publications („P”) Files, 1946–1951. Box 1284.

éles vitába is keveredhetett Vinogradov²³ elnökhelyetttessel. Az amerikai delegáció ugyanis már Bukarestbe érkezésének másnapján, 1944. november 26-án hírt kapott arról, hogy orosz csapatok hatoltak be Ploiestiben egy amerikai tulajdonú olajtársaság (Romano-Americana) épületeibe és megkezdték a csővezetékek és egyéb felszerelések elszállítását. A szovjet részről hadizsákmánynak tekintett felszerelések ügyében a delegációvezetők szintjén nem sikerült egyezségekre jutni, Vinogradov pedig nem volt hajlandó a SZEБ napirendjére tűzni a kérdést. Pedig az amerikai olajipari érdekeltségek korántsem voltak elhanyagolhatóak: a világháború előtt Románia olajtermelésének 13%-a amerikai ellenőrzés alatt állt.²⁴ Mivel a kérdésben a SZEБ szintjén nem sikerült egyezségekre jutni, a következő év tavaszán az amerikai külügyminisztérium által delegált szakértő csatlakozott a romániai diplomáciai misszióhoz, azonban eredményeket – több hónapos tárgyalássorozat után – neki sem sikerült elérni. Az egyes romániai olajtársaságokban – Astra Romana, Stela Romana – szintén érdekelt Nagy-Britannia még határozottabban próbált fellépni Moszkvában a berendezések leszerelése ellen. Visinszkij az angolszász diplomaták tiltakozására kifejtette kormánya azon álláspontját, amely szerint valójában német tulajdonról volt szó, ez az állítás azonban teljes mértékben ellentmondott a romániai SZEБ brit misszióján keresztül beszerzett információknak.²⁵ Végeredményben a nyugati SZEБ-missziók felemás eredményeket értek el a brit és amerikai tulajdonok és érdekeltségek védelmében: számos esetben teljesen eredménytelenek maradtak a tiltakozások, legtöbb esetben pedig csak hosszas tárgyalások és akár több éves halasztás után sikerült többé-kevésbé helyreállítani a nyugati érdekeltségeket. A helyzet megoldására létrehozott kétoldalú bizottságok tevékenysége végeredményben alig hozott eredményt, a szovjet gazdasági befolyás pedig az olajérdekeltségek megszerzésével tovább erősödött.²⁶ Mindennek dokumentálására az amerikai delegáció vezetője a békeszerződés ratifikálása alkalmával – tehát a Bizottság tevékenységének megszűnésekor – tételes jegyzékben rögzítette a megoldatlan amerikai tulajdonjogi sérelmeket.²⁷

1945. januárjában a Bukarestbe küldött amerikai és a brit SZEБ-misszió először szembesült azzal a – később Bulgáriában és Magyarországon is általánossá lett – gyakorlattal, amely szerint az orosz fél a szövetségesekkel való előzetes konzultáció vagy tájékoztatás nélkül adott ki a bizottság nevében utasításokat a román kormányzati szervek számára. Mindez pedig ekkor nem kisebb horderejű kérdésben történt, mint a romániai németek szovjet munkatáborokba hurcolásának épp megkezdődött processzusa. 1945. január elején a SZEБ amerikai missziója román forrásokból értesült arról,²⁸ hogy a német származású – elsősorban szász és sváb – román állampolgárok közül a 17–45 év közötti férfiakat és a 18–30 év közötti nőket szovjet munkatáborokba

²³ Vinogradov, Vlagyiszlav Petrovics altábornagy (1899–1962), szovjet katonai parancsnok. 1944 őszétől a romániai SZEБ elnökhelyettese, törzsfőnök.

²⁴ LUNDESTAD 1978, 229.

²⁵ *FRUS* (1944). Vol. IV. 254–256.

²⁶ LUNDESTAD 1978, 237, *FRUS* (1945). Vol. V. 657–658, 660–661.

²⁷ *Final Report...*

²⁸ Uo.

szállítják.²⁹ Mivel a SZEB szintjén megoldást nem sikerült találni a németek deportálásának kérdésére, Schuyler a War Departmenthez terjesztette fel a kérdést, de a kitelepítéseket az elkövetkező három hétben sem sikerült leállíttatni. 1947 végéig, a békeszerződés életbelépéséig a munkatáborba szállított romániai németek közül alig pár ezren tértek haza Romániába.³⁰

Hasonlóan eredménytelen volt a brit és az amerikai delegációk tiltakozása 1945 első hónapjaiban a román belpolitikai élet szovjetizálása ellen. A Moszkvából hazatért Gheorghiu-Dej³¹ egy baloldali kormányátalakítás érdekében fejtett ki nyomást a Rădescu-kormányra³² és az uralkodóra azzal érvelve, hogy „moszkvai benyomásai alapján” egy baloldali kormány könnyebben elérhetné Románia társhadviselői (co-belligerent) státuszát, a román hadifoglyok hazaengedését, Észak-Erdély visszaszerzését és a Szovjetunió gazdasági segítségét.³³ A kormánybuktatást és Petru Groza³⁴ hatalomra juttatását végül a február végén Bukarestbe látogató Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes erőszakolta ki, aki pár napos nyomásgyakorlás után³⁵ ultimátumban közölte Mihály királlyal: a Szovjetunió Petru Groza kormányfői kinevezését támogatja.³⁶ Visinszkij „kormányváltó napjaiban” az angol és amerikai SZEB-képviselők sem vele, sem Vinogradovval, sem pedig Vasziljev személyzeti főnökkel nem tudtak kapcsolatba lépni, a SZEB szovjet vezetése pedig később sem volt hajlandó napi-rendre tűzni a kérdést.³⁷ Összességében a belpolitikai krízis mesterséges gerjesztése, a Rădescu-kabinet leplezetlenül erőszakos eltávolítása, és Groza nem kevésbé nyers hatalomra juttatása a jaltai deklarációra való hivatkozásokon és ismétlődő tiltakozásokon kívül nem készítette komolyabb ellenlépésekre a nyugati diplomátákat. Mindez mélyen gyökerezett az 1944. októberi Churchill–Sztálin-egyezményben, amelyhez

²⁹ A Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága 1944 decemberében rendelte el a magyarországi, romániai, bulgáriai, jugoszláviai és csehszlovákiai munkaképes felnőtt korú német lakosság munkatáborba szállítását. A dokumentumot közli: VIDA István (2005): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*. Budapest, Gondolat. 65–67.

³⁰ Szovjet források szerint Romániából összesen 80 103 főt internáltak 1945 februárjáig. VIDA 2005, 100. Más források szerint 75 ezer német nemzetiségű román állampolgárt szállítottak a Szovjetunióba 1945 elején, ahonnan mintegy 10 ezren nem tértek haza. Lásd erre vonatkozóan: STARK Tamás (2004): Népeségmozgás Közép-Kelet-Európában. *História*, 26. évf. 5. sz. 3–12. A kitelepítettek és a Romániába visszatértek létszáma közti ellentmondás oka elsősorban az, hogy később sokan kerültek Németország szovjet meg szállási övezetébe is, ahonnan már nem tér(het)tek haza Romániába.

³¹ Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1901–1965) román kommunista politikus, a Román Kommunista Párt első titkára (1944–1954, illetve 1955–1965), miniszterelnök (1952–1955).

³² Nicolae Rădescu tábornok 1944. december 6. és 1945. február 28. között irányította a román kormányt.

³³ *FRUS* (1945). Vol. V. 469.

³⁴ Groza, Petru (1884–1958) román politikus, 1920 és 1927 között a Néppárt parlamenti képviselője, 1920–22 között és 1926–27 között miniszter. Az úgynevezett Ekésfront alapítója és elnöke 1933-tól. 1944. december 6-tól a Minisztertanács elnökhelyettese, 1945. március 6-tól 1952. június 2-ig miniszterelnök. 1952-től haláláig a nagy Nemzetgyűlés elnökségének elnöke.

³⁵ A szovjet külügyminiszter-helyettes heves ajtócsapkodással és kiabálással nyomtatékosított követeléseinek körülményeiről – amelyek kezdetben „csak” a Rădescu-kabinet leváltását és a „népakaratra inkább megfelelő” kormány kinevezését tartalmazták – egyebek mellett Schuyler naplója alapján érzékletes képet fest: QUINLAN 1977, 125.

³⁶ *FRUS* (1945). Vol. V. 492; LUNDESTAD 1978, 231.

³⁷ *Final Report...* 12.

annak informális jellege ellenére is lényegében mindkét oldal szigorúan ragaszkodott. Churchill alig leplezett rezignáltsággal osztotta meg véleményét Roosevelttel 1945. március 8-án – két nappal a Groza-kabinet megalakulása után – a romániai fordulatról. A brit miniszterelnök – elismerve a román kormányváltás erőszakos és megtévesztésen alapuló jellegét³⁸ – kétséget sem hagyott a Románia kontra Görögország alku érvényesége tekintetében. Ahogy Sztálin minden egyéb meggyőződése ellenére tiszteletben tartotta az egyezményt a görögországi kommunistákkal és az ELASZ-szal³⁹ vívott partizánharcok alatt, úgy Nagy-Britannia sem kívánta törésre vinni a dolgot a román belpolitikai fordulat kapcsán. (A „görög alkura” egyébként a későbbiekben Visinszkij⁴⁰ is előszeretettel hivatkozott a brit képviselőkkel folytatott megbeszélések során.) A romániai helyzettel kapcsolatos amerikai álláspontot ugyanakkor egyéb szempontok is alakították. Geir Lundestad érvelése szerint⁴¹ az amerikai hadvezetés és Roosevelt elnök továbbra is messzemenően előnyben részesítette a katonai eredményesség szempontjait, ezért az európai háború lezárultáig nem is kívánta a szövetségi viszonyt próbára tevő balkáni belpolitikai eseményeket különösképpen forszírozni. Mindezekon túl sokkal többet nyomott a latban egy másik, mind az Egyesült Államok, mind pedig Nagy-Britannia számára nagyságrendekkel fontosabb ország helyzetének rendezése, amelyet azok semmiképp sem akartak a balkáni viták kiélezésével aláásni. Churchill és Roosevelt korabeli üzenetváltásaik tanúsága szerint teljes mértékben egyetértettek abban, hogy a Balkánon kialakult helyzet minden szempontból ellentmond a jaltai alapelveknek, ugyanakkor semmiképp sem akarták a Lengyelország körüli vitákat megzavarni Románia (vagy Bulgária) kérdésének (túl)hangsúlyozásával. A potsdami konferencia határozata alapján Moszkva 1945. augusztus 6-án elismerte a Groza-kormányt, ezt a lépést azonban ugyancsak a potsdami határozatokra, nevezetesen a kormányok nem reprezentatív jellegére való hivatkozással nem követte a nyugati elismerés. Az 1945 tavaszi állásponthoz képest kezdeményezőbbnek és elszántabbnak mutakozó amerikai külpolitika bátorítólag hatott a román kormányt folyamatosan opponáló királyra és a nem baloldali pártok vezetőire, nem elhanyagolható módon járulva hozzá ezzel az 1945. augusztusi válság kirobbanásához. Augusztus 20-án ugyanis Mihály király⁴² – miután megismerte az Egyesült Államok kormányának álláspontját az aktuális romániai kormányról⁴³ – lemondásra szólította fel Petru Grozát. Miután felszólítása eredménytelen maradt, a király tájékoztatta a bukaresti

³⁸ „Az oroszok erővel és félrevezetéssel hatalomra juttattak egy kommunista kisebbséget Romániában. Bennünket meggátolt a tiltakozásban az a tény, hogy Görögország megmentése érdekében Eden és én tavaly októberben Moszkvában elismertük: Románia és Bulgária tekintetében az oroszoknak kell, hogy döntő szava legyen, míg mi irányítjuk a dolgokat Görögországban.” *FRUS* 1945. Vol. V. 505.

³⁹ ELASZ: Ellinikosz Laikosz Apeleftherotikosz Sztratosz, az EAM (Ethnikó Apeleftherotikó Métopo), a kommunista vezetésű görög felszabadítási mozgalom irányítása alatt álló népi felszabadító hadsereg.

⁴⁰ Lásd a Függelék 10. sz. fényképét: Andrej J. Visinszkij szovjet külügyminiszterhelyettes.

⁴¹ LUNDESTAD 1978, 233.

⁴² Lásd a Függelék 11. sz. fényképét: I. Mihály román király és Petru Groza.

⁴³ A Melbourne által tolmácsolt amerikai álláspont szerint a potsdami értekezlet határozata szerint csak elismert, demokratikus kormányokkal lehet megkötni a békeszerződést. Mivel az Egyesült Államok az aktuális kormányt nem tekinti ilyennek, reményét fejezi ki, hogy Románia mielőbb, saját erejéből képes lesz megfelelni ezeknek a feltételeknek. *FRUS* (1945). Vol. V. 566–567.; *Final Report*... 13.

SZEB-missziók vezetőit döntésének okairól. E tájékoztatás birtokában Schuyler – brit támogatással – javaslatot tett Szuszajkovnak arra, hogy a kialakult krízis ügyében teendő lépéseket egy bizottsági ülésen vitassák meg.⁴⁴ Az augusztus 23-án megtartott ülésen Szuszajkov visszautasította a kormány menesztésének szándékát, kifejezve a Szovjet-unió elégedettségét a kormány tevékenységével, egyúttal pedig az angol és az amerikai missziókat tette felelőssé a romániai belpolitikai krízisért.⁴⁵ A brit és az amerikai diplomáciának – fent jelzett gyökerű ellentmondásos viszonyulása következtében – nem sikerült a szovjet támogatást maga mögött tudó Groza-kormányt rászorítani a szabad választások előkészületeire és az alapvető szabadságjogok garantálására sem. Mivel Moszkva nem talált kivetnivalót ebben a gyakorlatban, háromoldalú fellépésről szó sem lehetett, így a nyugati tiltakozások is meddők maradtak 1946 tavaszán és nyarán. Rendre a helyi amerikai képviselők – Burton Y. Berry Bukarestben, George F. Kennan, illetve az új moszkvai nagykövet, Bedell Smith – próbáltak határozottabban fellépni a Groza-kabinet ellenében, de a békeszerződés aláírásának megtagadásán vagy a SZEB-ből való visszavonuláson kívül drasztikusabb intézkedéseket ők sem javasoltak.⁴⁶

Az 1946 novemberi romániai választások előkészületeit a helyi brit és amerikai SZEB-missziók Bukarestben és vidéken is ellenőrizték. Az amerikai misszió vezetőjének, Schuyler tábornoknak a választások előtt négy nappal kelt összefoglalója⁴⁷ szerint az ellenzéki sajtó gyakorlatilag teljes elhallgattatása, az ellenzéki képviselők kampányának akadályoztatása és számos képviselőjelölt letartóztatása, sőt egyesek meggyilkolása, a szavazási listák és szavazólapok manipulálása, a szavazók megfélemlítése, valamint a megszállt erőknek a baloldal számára nyújtott nyílt támogatása ahhoz az eredményhez fog vezetni, hogy a társadalmi támogatottságában 5–10% körüli kormánypárt legalább 70%-os győzelmet fog aratni. A november 19-én tartott – a Nemzeti Demokratikus Front 71,8%-os győzelmével zárult – szavazás után Schuyler összegző jelentésében részletesen feltárta a választási csalások módszereit és eredményét, amelyek elvezettek a „gigantikus csaláshoz, melynek mértékét fel sem tudja fogni, aki nem tartózkodott megfigyelőként a helyszínen”.⁴⁸ Miközben a román belpolitikai életben véglegessé vált a baloldali fordulat, és fokozódott az ellenzéki politikusok és szervezetek üldözése, a Truman-adminisztráció nem támogatott semmilyen kockázatos lépést Románia ügyében. Az USA 1947 júniusában ratifikálta a békeszerződéseket, annak szeptemberi életbelépésével pedig megszűnt a szövetséges ellenőrzés Romániában. Az USA júliusban teljes szintre emelte diplomáciai kapcsolatait az újjászervezett Groza-kabinettel. Kilenc nappal korábban a legbefolyásosabb ellenzéki politikust, Iuliu Maniut letartóztatták, augusztusban feloszlatták a Nemzeti Parasztpártot, novemberben Maniut életfogytiglani börtönre ítélték.

⁴⁴ *FRUS* (1945). Vol. V. 577–578.

⁴⁵ *Final Report...* 14.

⁴⁶ LUNDESTAD 1978, 250.

⁴⁷ *Final Report...* 15.

⁴⁸ Uo. 17.

A fordított cordon sanitaire másik kulcspontja: Bulgária

Bulgária helyzetét több tényező is lényegesen megkülönböztette Románia vagy Magyarország világháború alatt betöltött szerepétől. Sajátos szövetségi viszonyban állt a náci Németországgal,⁴⁹ a háború alatti keleti semlegességben is megmutatkoztak a hagyományosan erős orosz–bolgár kapcsolatok, ráadásul a közép-európai német csatlósállamok közül egyedül Bulgáriának volt közvetlen konfliktushelyzete egy angolszász nagyhatalom érdekszférájával.⁵⁰ Churchill miniszterelnök ráadásul személyesen az 1913-as második balkáni háború óta erőteljes bolgárellenes érzelmeket is táplált.⁵¹ Mivel Nagy-Britannia Görögország révén közvetlenebbül volt érintett a bolgár, mint a román ügyekben, a fegyverszüneti tárgyalásokon is érvényesíteni kívánta ezen érdekeltségét.⁵² A bolgár fegyverszünet előkészítése során – a közvetlenebb szovjet érdekeltségek elismerése mellett is – határozottabb érdekérvényesítő álláspontra készítette az angol és az amerikai felet az a morális tény, hogy a romániai helyzettel szemben Bulgária végső soron egy belső puccs révén, vér nélkül került a Vörös Hadsereg ellenőrzése alá. Ezzel szemben mind az Egyesült Államok (bombázó pilóták és gépek elvesztésével), mind pedig Nagy-Britannia (Görögország védelmében) komolyabb veszteségeket szenvedett a térségben, mint a Szovjetunió.

A román fegyverszüneti ellenőrzési rendszer tapasztalatai alapján az angol és az amerikai diplomácia a Bulgáriával kötendő fegyverszünet esetében már megkísérelt az egyezmény szövegébe is beépíteni garanciákat, amelyek a hangsúlyosabb nyugati részvétel lehetőségét biztosították volna. Mivel Bulgária egészen 1944 szeptemberéig, a szovjet hadüzenetig csak a nyugati hatalmakkal állt hadban, a bolgár fegyverszüneti egyezmény kidolgozásának első szakaszában erre esély is mutatkozott. A nyugati nagyhatalmak kezdték meg a bolgár fegyverszünet előkészítését az Európai Tanácsadó Bizottságban,⁵³ ám a belső viták, de főleg a szovjet fél halogatása miatt végleges szöveget elfogadni nem

⁴⁹ Bulgária ténylegesen „vonakodó csatlósként” vett részt a második világháborúban a németek oldalán: Görögország és Jugoszlávia megszállásában részt vett ugyan, a Szovjetunió ellen azonban nem viselt hadat, s a mintegy 50 ezer fős bulgáriai zsidóság deportálását is megtagadta.

⁵⁰ Az első világháborút lezáró neuilly-i békében elvesztett Nyugat-Trákia az 1941-es határrevízióval került ismét a Nagy-Britannia pártfogását élvező Görögországtól Bulgáriához.

⁵¹ A brit miniszterelnök 1944 augusztusában a londoni Képviselőházban – a maga patetikus stílusában – jelezte, hogy Bulgária, amely az ő életében háromszor is a rossz oldalon viselt hadat, nem sok jóra számíthat majd, amikor a háborúban játszott „alantas és gyáva szerepe”, a jugoszláv és görög néppel szemben elkövetett bűnei a fegyverszüneti tárgyalóasztal teritékére kerülnek. The Prime Minister (Mr. Churchill): War Situation (02 August 1944). *Parliamentary Debates (Hansard)*, HC Deb 02 August 1944, vol 402 cc1484.

⁵² Lord Hood, a Foreign Office Gazdasági és Újjáépítési Osztályának vezetője a tárgyalások során egyértelműen meg is fogalmazta ezt a distinkciót: „A bulgáriai helyzet nem tekinthető párhuzamosnak a romániaiával, ahol Nagy-Britannia hajlandó volt elfogadni, hogy a szovjetek vállalják a megszállás és ellenőrzés teljes felelősségét. A britek jelentős felelősséget kívánnak vállalni Bulgáriában és nincs szándékukban megengedni, hogy a szovjetek uralják a terepet.” Idézi: Michael M. BOLL (1966): *Cold War in the Balkans: American Foreign Policy and the Emergence of Communist Bulgaria, 1943–1947*. Lexington, KY, University Press of Kentucky. 33.

⁵³ Az 1943. októberi moszkvai konferencián létrehozott testület (European Advisory Commission) volt hivatott előkészíteni a tengelyhatalmakkal kötendő fegyverszüneteket.

sikerült mindaddig, amíg a Szovjetunió ürügyet nem talált a Bulgáriával való katonai konfliktus kiprovokálására. Az 1944. szeptember 5-i – a nyugati szövetségesekkel nem egyeztetett – szovjet hadüzenet után viszont a végső fegyverszüneti feltételeket már Bulgária esetében is a Szovjetunió diktálhatta.

A bolgár fegyverszüneti egyezményben több engedményt is sikerült elérnie a nyugati szövetségeseknek, ezek érvényesítésére azonban a későbbiekben nem sok lehetőségük maradt. A bolgár fegyverszüneti periódust két részre osztották, a fegyveres harcok lezárulta után pedig az egyezmény elvileg szélesebb jogköröket biztosított volna az angol és az amerikai misszióknak. A mindkét időszakra garantált szovjet elnökség azonban így is elegendő hatáskört biztosított Moszkva számára bulgáriai politikájának érvényesítésére. Jóvátételi összeg nem került a bolgár egyezménybe, ennek meghatározására csak később, a párizsi konferencián került sor.

Molotov és Eden 1944 októberében megállapodott arról, hogy Németország legyőzéseig a nyugati delegációk érdemben nem vesznek részt a fegyverszüneti ellenőrzésben, s ehhez a nyugati diplomácia sem ragaszkodott.⁵⁴ Ez a megállapodás a későbbiekben mindhárom közép- és délkelet-európai országban érvényesült: az ellenőrző bizottságok tényleges testületi működésüket mindenütt csak 1945 nyarától gyakorolhatták. A Molotov és Eden között született októberi megállapodás életben maradt a potsdami konferenciáig, s a bulgáriai Szövetséges Ellenőrző Bizottság nem is tartott rendszeres, hivatalos üléseket egészen 1945 szeptemberéig. Addigra azonban Romániában megtörtént már Petru Groza hatalomra juttatása, Bulgáriában pedig a kommunista pártnak a Hazafias Fronton keresztül gyakorolt befolyása meghatározóvá vált.

Bulgáriában a SZEB elnöke Tolbuhin marsall lett, bár ebben a szerepében gyakorlatilag semmilyen tevékenységet nem folytatott. Crane vezérőrnagy például 1946 februárjában arról tájékoztatta a Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsát, hogy maga ugyan tizennégy hónapja állomásozik az amerikai delegáció vezetőjeként Szófiában, de Tolbuhinnal még nem találkozott, holott tudomása szerint a tábornok több alkalommal is járt a bolgár fővárosban.⁵⁵ Crane mindjárt meg is erősíti azt a feltételezést – amely a romániai és a későbbi magyarországi SZEB működési tapasztalatai alapján tudatos gyakorlatnak is tekinthető –, hogy a formális döntéshozói jogkörrel rendelkező vezető látványos tartózkodása a szervezet munkájától a tényleges döntések elodázásának eszköze volt. Ahogy Crane fogalmaz: „az oroszok, ha valamely kérdésre nem akarnak válaszolni, akkor húzzák az időt. Birjuzov, Tolbuhin helyettese házon kívül van, az ő helyettese, Cserepanov nem dönthet, amíg nem konzultált Birjuzovval. Amikor Birjuzov megérkezik, neki Tolbuhinnal kell konzultálnia. Minden további érdeklődésre az a válasz: még nem érkezett döntés Tolbuhintól.”

A három szövetségesen kívül a bulgáriai SZEB-ben nem képviseltette magát más ország, habár Görögország jóvátételi igénye miatt Nagy-Britannia erősen szorgalmazott egy, a magyarországihoz hasonló megoldást. Eszerint egy külön görög jóvátételi delegáció csatlakozhatott volna bulgáriai SZEB-hez, mint a csehszlovák és jugoszláv

⁵⁴ *FRUS* (1945). Vol. IV. 144.

⁵⁵ US DEPARTMENT OF STATE (1946): *Foreign Relations of the United States (FRUS)* 1946. Vol. VI. 68.

misszió Budapesten. Szovjet oldalon a görög igényeket csak formálisan ismerték el a régi-új szövetséggel, Bulgáriával szemben, így Görögország ügyét a SZEB-ben a szovjet és bolgár részről amúgy is bizalmatlansággal kezelt Nagy-Britanniának kellett képviselnie.⁵⁶

Bulgáriában csakúgy, mint Romániában, a helyi amerikai és brit delegációk folyamatosan aktívabb szerepvállalásra próbálták sarkallni saját külügyminisztériumaikat mind a növekvő orosz belpolitikai nyomás ellensúlyozása, mind pedig saját szerepük tisztázása és az ellenőrzési mechanizmus revíziója érdekében. A Foreign Office-t ugyanakkor – annak informális jellege ellenére is – egyértelműen kötötte a százalékos egyezmény. A State Departmentre ugyanez a kötöttség nem vonatkozott ugyan, Stettinius külügyminiszter Barnes ismételt panaszaira válaszolva 1944 karácsonyán mégis inkább türelemre intette a helyi képviselőt végső érvként megállapítva: a bulgáriai események értékelésében az olaszországi hadszíntéren megteremtett precedenst is figyelembe kell venni, habár a két helyzet nem tekinthető teljes mértékben párhuzamosnak.⁵⁷

A bulgáriai SZEB helyzetéről érzékletes képet fest Crane vezérőrnagy 1945 májusi memoranduma.⁵⁸ A SZEB tényleges működésével kapcsolatban az amerikai tábornok különösen azt nehezményezte, hogy a bizottság nevében kiadott utasításokról kizárólag bolgár forrásból értesülhettek az amerikai és brit delegátusok, akiknek presztízsét Crane szerint ezekkel az intézkedésekkel tudatosan kívánták rombolni a kormány és a Szovjetunió rovására. A bulgáriai belpolitikai helyzet kapcsán a memorandum kategorikusan leszögezi: a Szovjetunió gazdaságilag és politikailag is teljes mértékben uralja az országot, sajtó- és szólásszabadság nem létezik, a hadsereg lojalitását kommunista komisszárok garantálják, mindebben a felelősségben pedig a bolgárok és a külföld szemében a SZEB formális tagjai, az angol és amerikai missziók is kénytelenek osztozni.

A bulgáriai SZEB működése, valamint a háborús szövetségesek 1945. májusi viszonya szempontjából egyaránt jellemző az agrárpárti politikus Dimitrov szökésének esete.⁵⁹ Georgij Mihov Dimitrov bolgár agrárpárti politikus (aki a kommunista Georgij Mihajlovics Dimitrovtól, a Komintern volt főtitkárától való megkülönböztetés okán „Gemeto” néven is ismert) az emigrációból való 1944-es hazatérése után fokozatosan kiszorították a politikai életből, majd a kommunista irányítás alatt álló Hazafias Front kormánya házi őrizetbe helyeztette. 1945. május végén Dimitrov letartóztatása elől kalandos úton előbb a brit delegáció vezetőjének, majd az amerikai politikai megbízottnak a villájába menekült, ugyanis Nagy-Britannia nem kínált menedékjogot a politikusnak. A bolgár milícia, értesülvén a szökésről, nem sokkal ezután kordont

⁵⁶ History of the Allied Control Commission Bulgaria. In Michael M. BOLL szerk. (1985): *The American Military Mission in the Allied Control Commission for Bulgaria, 1944–1947. History and Transcripts*. New York, Columbia University Press. 53–55.

⁵⁷ *FRUS* (1944). Vol. III. 509.

⁵⁸ *FRUS* (1945). Vol. IV. 205–207.

⁵⁹ Lásd ezzel kapcsolatban: BOLL 1985, 44–47; *FRUS* (1945). Vol. IV. 220.

vont Barnes⁶⁰ villája köré, egy hamarosan megérkező szovjet katonai egység pedig lezárta a környező utcákat. Az elkövetkező napokban ostromállapothoz közeli helyzet alakult ki az amerikai diplomata háza körül, ahová a brit katonai misszió vezetőjét, sőt az amerikai misszió további katonáit sem engedték be. Az európai háború befejeződésének hónapjában, 1945 májusában olyan helyzet alakult ki tehát Szófiában, hogy a szovjet megszálló csapatok – újkeletű szövetségben a legyőzött állam hatóságaival – kvázi ostrom alatt tartották katonai szövetségesük politikai képviselőjét. Barnes többszöri javaslata a bulgáriai események nyilvánosság elé tárására ezúttal meghallgatásra talált Washingtonban: miután Moszkva közleményt adott ki az ügyről, a State Department is nyilvánosan védelmébe vette Dimitrovot, indirekt módon kritika tárgyává téve a megszálló szovjet hatóságok tevékenységét.⁶¹ Gemeto Dimitrov az egész nyarat az amerikai diplomata villájában töltötte, végül Barnes közvetítésével útlevelet kapott a bolgár hatóságoktól, és szeptember 5-én amerikai katonai kísérettel, egy amerikai katonai repülőgép fedélzetén végleg elhagyta Bulgáriát. (Dimitrov pártbéli társát, Nikola Petkovot⁶² később koholt vádak alapján halálra ítélték és kivégezték, titkárárt pedig Dimitrov szökése után letartóztatták és megkínózták, amibe négy nap után belehalt.)⁶³

A belpolitikai élet szovjetizálását a Bulgáriában különösen aktív amerikai delegáció tevékenysége sem tudta akadályozni, bár egyedülálló módon az 1945 augusztusára kiírt és közös listás alapon megrendezni tervezett választásokat az amerikai fellépés hatására sikerült elhalasztatni.⁶⁴ Habár a novemberig történt halasztás érdemben nem változtatott a választások alapvetően antidemokratikus jellegén,⁶⁵ az amerikai politikai és katonai misszió brit támogatással folytatott aktív és – legalább átmenetileg eredményes – fellépése mindenképpen egyedülálló jellegzetesség a fegyverszüneti ellenőrző bizottságok történetében. Csakúgy, mint az a személyes szerepvállalás, amelyet Barnes mutatott, aki 1947 áprilisában Washingtonba történt hazarendelése után kérvényezte az új amerikai külügyminisztertől, George C. Marshalltól, hogy visszatérhessen Bulgáriába az időközben letartóztatott Nikola Petkov agrárpárti politikus kiszabadítása érdekében, amikor pedig erre nem kapott engedélyt,⁶⁶ tiltakozásul visszavonult a külügyi szolgálatból.⁶⁷

⁶⁰ Barnes, Maynard B. (1897–1970) amerikai diplomata, Balkán-szakértő, 1930–34 között szófiai amerikai konzul, 1944 novemberétől az Egyesült Államok politikai megbízottja Bulgáriában.

⁶¹ LUNDESTAD 1978, 265–266.

⁶² Petkov, Nikola (1893–1947) bolgár agrárpárti politikus, a Bolgár Agrár Nemzeti Unió egyik vezetője. 1947-ben kémkedésért halálra ítélték és kivégezték.

⁶³ Mara Racheva a hivatalos bolgár verzió szerint öngyilkosságot követett el: kiugrott a börtön ablakán. Cyril E. BLACK (1982): *The View from Bulgaria*. In Thomas T. HAMMOND szerk.: *Witnesses to the Origins of the Cold War*. Seattle, University of Washington Press. 77.

⁶⁴ FRUS (1945). Vol. IV. 305.

⁶⁵ A november 18-i választásokat az egyenlőtlen feltételek miatt az ellenzéki pártok bojkottálták, végeredményben pedig a kommunista irányítású Hazafias Front listája 88%-os többséget szerzett.

⁶⁶ A döntés ugyanazon a külügyminisztériumi értekezleten született meg, amelyen az emigrációba kényszerített Nagy Ferenc amerikai beutazását engedélyezték. US DEPARTMENT OF STATE (1947): *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1947*. Vol. IV. 163–164.

⁶⁷ BLACK 1982, 89.

Ideiglenes szabadság – Magyarország

A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság működése az eredeti szovjet levéltári források hiánya miatt ugyan még ma is csak részlegesen, de több hazai publikációból is ismerhető,⁶⁸ ezért itt csak a testület tevékenységének legfontosabb jellemzőire utalunk.

Az 1945. január 20-án aláírt magyar fegyverszüneti egyezménynek a szövetséges ellenőrzésre vonatkozó pontjai alapvetően a bolgár mintát követték. Bár az angol és amerikai missziók Magyarországon is csak 1945 nyarától vehettek érdemben részt a bizottság testületi tevékenységében, a szovjet megszálló hatóságok addigra nem próbálták meg Romániához és Bulgáriához hasonlóan véglegesen eldönteni az ország szovjetizálásának kérdését. A nyugati diplomácia Magyarország tekintetében aktívabban is lépett fel, a szovjet szándékok pedig a fegyverszüneti időszak első szakaszában nem voltak olyan határozottak, mint Románia vagy Bulgária esetében. A két tényező együttesen vezetett ahhoz, hogy a hasonló módszereket – a népfrentkormányokban biztosított kommunista befolyás a belügyi tárca megszerzése révén, közös listás választások kikényszerítése, a fegyverszüneti feltételek felhasználása a nem kommunista politikai erők kiszorítására, jobboldali szervezetek betiltása stb. – alkalmazó szovjet megszálló csapatok Magyarországon ekkor még nem érvényesítették teljes mértékben a kommunista hegemoniát. A jóvátétel teljesítése Magyarországon – ahogy Romániában is – a későbbiekben a szovjet gazdasági térhódítás és a nyugati gazdasági érdekeltségek kiszorításának eszközévé vált.

Bukaresttel és Szófiával szemben Budapesten a fegyverszüneti ellenőrző bizottság hasonló eszközökkel, de kevésbé erőszakos módon, és csak fokozatosan készítette elő a kommunista párt hatalomátvételét. Magyarország egy lépéssel kijebb helyezkedett el a Szovjetunió biztonsági övezetében, ez az átmeneti helyzet azonban csak mintegy két évnyi haladékot jelentett számára.

Fegyverszüneti ellenőrzés megszállás nélkül – Finnország

A világháború végén Finnországban felállított Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyzete sok tekintetben eltér az olaszországi, romániai, bulgáriai vagy a magyarországi hasonló testületekétől. Ennek elsődleges oka, hogy az egykori német szövetségesek közül egyedül Finnország nem került valamelyik győztes nagyhatalom katonai megszállása alá, aminek következtében helyzete merőben eltért az említett országokétól. Mint korábban jeleztük, az angol–amerikai fél és a Szovjetunió által működtetett SZEK-ek tevékenysége között egyfajta viszonyosság állt fenn, amennyiben több-kevesebb vita árán mindkét oldal elfogadta a másik fél vezette testületek egyoldalú működését

⁶⁸ Lásd például: FEITL István szerk. (2003): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*. Budapest, Napvilág; Gergő Bendegúz CSEH szerk. (2000): *Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary*. Budapest, MTA.

cserébe a saját érdekszférájában biztosított döntési szabadságért. A világháborúban Finnország több tekintetben is kívül esett ezen a nagyon is gyakran hivatkozott kölcsönösségen. Finnország második világháborús szerepe ugyan számos rokon vonást mutat Közép-Európa más, később szovjet megszállás alá került és legkésőbb 1947-re a szovjet blokk részévé vált országainak helyzetével, a „finn példa” ugyanakkor mégis egyedi.⁶⁹ Az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum⁷⁰ a Szovjetunió érdekövezetének nyilvánította Finnországot, csakúgy, mint Kelet-Lengyelországot, a balti államokat⁷¹ és a Romániához tartozó Besszarábiát.⁷² A Szovjetunióknak a paktum titkos jegyzőkönyvében megítélt területek⁷³ megszerzéséért Finnországgal tényleges háborút kellett folytatnia, ami Finnország további sorsának tekintetében döntő jelentőségű tényezőnek bizonyult. A „téli háborúban” elszenvedett finn területi veszteség és a folyamatos szovjet fenyegetettség egy köztes időszak (az úgynevezett *átmeneti béke*) után természetszerűleg sodorta az országot az egy évvel később megindult német támadás oldalára (*folytatólagos háború*).⁷⁴ A háború kezdeti szakaszában a finn hadsereg olyan területeket is elfoglalt Karéliában, amelyek sohasem tartoztak Finnországhoz, ez – és Sztálin követelése – viszont kiváltotta Nagy-Britannia hadüzenetét 1941. december 6-án. Az Egyesült Államok ugyanakkor hagyományosan jó kapcsolatokat ápolt Finnországgal, amelynek háború előtti és alatti politikai berendezkedése és kormányai sokkal inkább megfeleltek az amerikai elvárásoknak, mint az antidemokratikus, vagy egyenesen diktatórikus közép-európai rezsimek. Washingtonban azt sem felejtették el, hogy Finnország még a világgazdasági válság alatt is maradéktalanul és pontosan fizette a korábban felvett amerikai pénzügyi kölcsönöket.⁷⁵ Az Egyesült Államok a világháború alatt igyekezett egyfajta egyensúlyt teremteni és békét közvetíteni a Szovjetunió és Finnország között, ezek a kísérletek azonban nem jártak érdemi eredménnyel.⁷⁶ Az Egyesült Államok tehát nem üzent hadat és a diplomáciai kapcsolatokat is fenntartotta Finnországgal egészen 1944 júniusáig, amikor a szovjet támadás ellen védelmet kereső Ryti finn köztársasági elnök ismét elkötelezte magát a német szövetség mellett, és kizárta a különbéke lehetőségét a Szovjetunióval.⁷⁷ Ez a lépés már elvezetett az amerikai–finn diplomáciai kapcsolatok megszakításához, a romló kétoldalú kapcsolatok azonban a tényleges hadüzenetig ekkor sem jutottak el. A háborús fordulat évében, 1943-ban Finnország

⁶⁹ Lásd ezzel kapcsolatban részletesen: Osmo JUSSILA – Seppo HENTILÄ – Jukka NEVAKIVI szerk. (1999): *From Grand Duchy to Modern State: A Political History of Finland since 1809*. London, C. Hurst & Co. 180–217.

⁷⁰ Lásd a Függelék 2. sz. térképét: Molotov–Ribbentrop-paktum 1939. augusztus 23.

⁷¹ Litvánia az eredeti szerződés értelmében még német érdekszférába tartozott, az egyezmény 1939. augusztusi módosítása után azonban már az ország nagyobb része a szovjet befolyási övezetbe került.

⁷² Lásd a Függelék 4. sz. térképét: Románia határai 1940–1947.

⁷³ Lásd a Függelék 10. sz. térképét: Finnország határai 1940–1947.

⁷⁴ A háború finn megnevezése (jatkosota) is arra utal, hogy Finnország gyakorlatilag a téli háború folytatását vívta a Szovjetunió ellen 1941 és 1944 között.

⁷⁵ Stephen KERTESZ (1956): *The Fate of East Central Europe. Hopes and Failures of American Foreign Policy*. Notre Dame, IN, University of Notre Dame Press. 324–325.

⁷⁶ *FRUS* (1942). Vol. III. 578–579.

⁷⁷ Tuomo POLVINEN (1986): *Between East and West: Finland in International Politics, 1944–1947*. Minneapolis, University of Minnesota Press. 9.

már békét keresett a Szovjetunióval. A nyugati közvetítéssel zajlott béketárgyalások azonban akkor még – elsősorban a súlyos szovjet jóvátételi követelések miatt⁷⁸ – nem vezettek eredményre. Sztálin fegyverletételre akarta kényszeríteni Finnországot, ezért a Vörös Hadsereg a normandiai partraszálláshoz időzítve, 1944. június 9-én átfogó támadást intézett a karéliei szorosban a finn állások ellen. A finn csapatok német segítséggel nagyjából azon a vonalon tudták megállítani az ismételten hatalmas, mintegy hatszoros erőfölényben lévő Vörös Hadsereget 1944 júliusában, amelyet a téli háború végén elfoglaltak. Az elszánt küzdelem, amely 1944 nyarán ismét feltartóztatta a Vörös Hadsereget, csakúgy, mint a téli háborúban, ismét területi veszteségekkel járt Finnország számára. Ez a veszteség ugyanakkor, szintén az előző háborúhoz hasonlóan létfontosságú időnyereséget jelentett. 1944 nyarára ugyanis Sztálin figyelme már Lengyelország és Dél-Kelet-Európa felé fordult, így a finn hadszíntér másodlagos jelentőségűvé süllyedt a Franciaországban és Olaszországban is jelen lévő angol–amerikai haderővel folytatott európai „versenyfutásban”. Mindez szintén döntő mértékben hozzájárult Finnország megszállásának elmaradásához, ezáltal pedig a szovjet blokkon kívül maradásához is.

A finn fegyverszüneti egyezményt 1944. szeptember 19-én írta alá szovjet részről Andrej Alekszandrovics Zsdanov, aki a finnországi SZEZB elnöke is lett. Az egyezmény a moszkvai békében meghatározott határokat juttatta ismét érvényre, kiegészítve a Petsamo-vidék átadásával és a Porkkala-félsziget 50 évre – katonai támaszpont céljára – történő bérbeadásával. Finnországnak a korábban Moszkva által követelt 600 millió dolláros jóvátétel helyett 300 millió kártérítési kötelezettséget írtak elő, azonban az átadás során érvényes forgalmi értéken számítva és a hadisarcként elszállított áruk értékét is beleértve a finn jóvátétel így is mintegy 570 millió dolláros összeget tett ki.⁷⁹ A fegyverszünet értelmében a finn hadsereget két és fél hónap alatt le kellett szerelni, ismét engedélyezni kellett a betiltott baloldali szervezetek működését, ezenkívül a politikai foglyok szabadon bocsátása, hadifogolycsera, a háborús bűnösök elítélésében való közreműködés és a politikai és társadalmi élet demokratizálását célzó intézkedések is részét képezték az egyezménynek.

A finn fegyverszünetnek a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra vonatkozó 22. pontja az egy héttel korábban megkötött román egyezményt idézi: mindenféle időbeli korlátozás nélkül a szovjet főparancsnokság általános irányítása alá helyezi a bizottságot, sőt a függelék egyenesen a szovjet főparancsnokság egy szerveként határozza meg a testületet. Más nemzetek képviselőit a finnországi SZEZB-ben az egyezmény nem is említi.

Zsdanov korábbi tevékenysége nem kevés aggodalomra adott okot a finnek körében. Leningrád védelmének egykori irányítója, akit abban az időben sokan Sztálin lehetséges utódjának tekintettek, erős ellenérzéseket táplált a szerinte a megállapított jóvátétel összegénél sokkal komolyabb háborús károkat okozó finnekkel szemben. Ráadásul

⁷⁸ A Finnországra kirovandó jóvátételi kötelezettségek súlyos mértékét már Churchill is megkérdőjelezte a teheráni konferencia idején. Ekkor a szovjet javaslat még nem konkrét összeget határozott meg, hanem a Szovjetunióknak okozott háborús károk 50%-os megtérítését indítványozta öt-nyolc év alatt. *FRUS* (1943). The Conferences at Cairo and Tehran. 590–591., 848., 865.

⁷⁹ Eino JUTIKALLA – Kauko PIRINEN (2004): *Finnország történelme*. Budapest, Kairosz. 350.

Finnországban is közsímet volt, hogy 1940 nyarán Zsdanov vezényelte le az Észtországot a Szovjetunióhoz csatoló baloldali fordulatot. A szovjet politikus azonban korántsem Sztálin tekintélyes bizalmasaként, sokkal inkább a Kremlben folyó hatalmi harcok veszteseként, Molotov, Berija és Malenkov száműzöttjeként érkezett Helsinkibe.⁸⁰ A politikai befolyását fokozatosan elvesztő, de – vagy éppen ezért – a moszkvai belpolitikai csatározásokban aktívan részt válláló Zsdanov egyre gyakrabban és egyre hosszabb időre volt kénytelen hazautazni, majd 1945 decemberétől végleg ott maradni. Ez a tényező – amely, mint láttuk, éppen fordított előjelű hatást ért el Romániában, Bulgáriában vagy Magyarországon – szerencsésnek bizonyult Finnország esetében. Itt ugyanis helyette, Grigorij Szavonenkov korántsem tudott oly mértékű tekintélyre szert tenni, mint maga Zsdanov, s a SZEB elnökének távolléte inkább enyhítette az ellenőrző bizottságnak a finn belpolitikai életre gyakorolt befolyását.

A mintegy 300 fős (köztük 20 brit) finnországi SZEB ugyanakkor a romániai, bulgáriai és magyarországi helyzethez nagyon hasonló módszereket alkalmazott a finn belpolitikai élet „demokratizálása” érdekében. Bár a közel 400 jobboldali szervezet betiltásával a finn kormány igyekezett elébe menni a SZEB elvárásainak, Zsdanov követelésére kellett a paramilitáris Fehér Gárdát vagy védőrséget (*Suojeluskunta*), a tábortóráhízi ellátást szolgáló Lotta Svärd szervezetet, vagy az önségélyező Bajtársi Szövetséget is felszámolni 1944 végén.

A politikai életnek a korábbi jobboldali mozgalmakkal, szervezetekkel kompromittálódott politikusoktól való megtisztítását célzó mozgalom élére maga Paasikivi miniszterelnök állt, Zsdanov és a SZEB ugyanakkor közvetlenül meghatározta a letartóztatandó személyek körét. Ennél is messzebb ment Yrjö Leino kommunista belügyminiszter 1945 áprilisában, amikor Zsdanov listája alapján titokban elfogatott, és ítélet nélkül a Szovjetunióba deportáltatott 20 oroszországi születésű emigránst. (Ez az eset vezetett 3 évvel később Yrjö Leino bukásához is.)

A háborús főbűnösök elítélésében a SZEB odáig ment, hogy az 1946 februárjában hozott ítéletek kihirdetését megtiltotta (az ítéletek egyébként nemzetközi összehasonlításban valóban alacsonynak számítottak, amit Foreign Office is kifogásolt), és a büntetés minimális mértékét maga Zsdanov határozta meg. (Végeredményben az 1946. február 21-én meghozott döntés a háborús köztársasági elnököt, Rytit 10 év kényszermunkára, a korszak más vezető politikusait 2–6 évre ítélte.)⁸¹

A finn igazságszolgáltatás menetében 1947 januárjában is beavatkozott a SZEB: ekkor egy, a világháború végén felállított földalatti ellenállási mozgalom felgöngyölítésében, és közel 1600 ítélet meghozatalában segédkezett a bizottság. Ezt az ügyet próbálta a finn kommunista párt a reakcióval való leszámolásra és a hadsereg megtisztítására felhasználni, amihez a SZEB tanácsadói és a finn kormányra gyakorolt nyomással járult hozzá. A nagy horderejű ellenállási mozgalom felgöngyölítése és az ügyben

⁸⁰ Jukka NEVAKIVI (1995): *Ždanov Suomessa – Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu?* [Zsdanov Finnországban – Miért nem szovjetizáltattunk?]. Helsinki, Otava; ismerteti RICHLY Gábor (1997): Zsdanov másik arca. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Finnországban 1944–1948. *Századok*, 131. évf. 2. sz. 489–498.

⁸¹ JUSSILA–HENTILÄ–NEVAKIVI 1999, 228.

született szintén enyhének tekinthető ítéletek (fél évtől 5 évig terjedő kényszermunka 10 vádlott esetében) azonban viszonylag visszafogott reakciókat váltott ki a SZEB és Moszkva részéről.

A finn és a közép-európai helyzet párhuzamosságainak másik jellemző példája, hogy 1945 után a finn kommunisták is a népfrontkormányok Moszkva által támogatott politikáját követték: a finn kommunista párt a „haladó pártokkal”, a szociáldemokratákkal és a Vidékiek Szövetségével lépett koalícióra, s ily módon kísérelte meg befolyását tényleges társadalmi támogatottságához képest⁸² jelentős mértékben növelni.⁸³ Mivel azonban az úgynevezett veszélyes években alapvetően szabad választásokat tartottak, ez a népfrontpolitika nem vezetett egypártrendszer kialakulásához.

A fenti példák jól érzékeltetik, hogy 1945 és 1947 között a finnországi belpolitikai élet alakulása, valamint az ottani SZEB tevékenysége számos rokon vonást mutat a közép- és délkelet-európai országok helyzetével. A belpolitikai élet kulcspozícióit (Belügyminisztérium, államvédelmi szervek) itt is hamar sikerült megszereznie a kommunista pártnak, amely a fegyverszüneti egyezménynek a társadalmi élet demokratizálásával és a háborús bűnösök elítélésével kapcsolatos rendelkezéseit a SZEB támogatásával próbálta meg egyúttal belpolitikai fegyverként is használni. A fenti tényezők ugyanakkor nem vezettek az ország szovjetizálásához, aminek számos részösszetevőjét tárják fel a moszkvai levéltári forrásokon alapuló kutatások.⁸⁴ A finn belpolitikai élet alakulásának döntő tényezője minden bizonnyal az volt, hogy az ország elkerülte a Vörös Hadsereg megszállását. A téli háború vagy a folytatólagos háború során megnyilvánult elsőprő függetlenségi vágy és szervezettség pedig eleve valószínűtlenné tett egy sztálinista fordulat külső beavatkozás nélküli bekövetkeztét.

Arra pedig, hogy végeredményben miért nem szállta meg katonailag a Szovjetunió Finnországot is, ismételten csak több tényező együttes hatását említhetjük. Egyfelől a világháborúban két alkalommal is megtapasztalhatta a Szovjetunió a finn ellenállás mértékét (ismeretes, hogy Sztálin a katonai erőt mindenek előtt respektálta), és nem kívántak a háború végén egy újabb elhúzódó csatározást vállalni. Ráadásul az 1944 nyarán a finn fronton beállt nyugvópont kedvező időpontnak is bizonyult Finnország szempontjából, hiszen ekkor már a szovjet hadsereget Közép-Európa és Berlin mielőbbi elfoglalása vezérelte. Ennek bekövetkezte után viszont már a Finnországgal kinyilvánítottan szimpatizáló Egyesült Államok és a skandináv államok reakciójával is számolnia kellett volna Sztálinnak egy esetleges újabb finn háború kirobbantása esetén. Finnország szovjetizálásának elmaradásához ugyanakkor minden bizonnyal hozzájárultak az erős demokratikus finn hagyományok, az 1944 és 1947 közötti időszak tekintélyes politikai személyiségeinek (Mannerheimnek és Paasikivinek) eredményesen egyensúlyozó politikája és a finn kommunista mozgalom gyengesége is. A finn belpolitikai élet demokratikus hagyományainak köszönhető az is, hogy

⁸² Ez a támogatottság egyébként a világháború után nem volt alacsony: az 1945-ös választáson 49 helyet szereztek a 200 fős törvényhozásban, 3 évvel később pedig 38-at. D. G. KIRBY (1980): *Finland in the Twentieth Century*. Minneapolis, University of Minnesota Press. 221.

⁸³ Lásd ezzel kapcsolatban: JUTIKALLA 2004, 356.

⁸⁴ RICHLY 1997, 496–497.

a Szovjetuniónak Finnország esetében a kelet–nyugati feszültségek kiéleződése során kevésbé kellett tartania ellenségesnek tekinthető politikai berendezkedés létrejöttétől vagy az ország „nyugati tömbhöz” való csatlakozásától. Mindezt jól jelzi, hogy Paasikivi elnök 1947-ben visszautasította az ország részvételét a Marshall-segélyben, 1948-ban pedig Finnország barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött a Szovjetunióval. A háborúban kimerült Szovjetuniónak ugyanakkor szüksége volt a finn jóvátételi szállítások zavartalanlásának biztosítására, aminek érdekében inkább fékezte a helyi kommunista pártnak a teljes baloldali fordulat kieroszakolására tett erőfeszítéseit. Mivel pedig közvetlen fegyveres támogatásnak híján volt a SZEB, kívánságait csak közvetve, a finn alkotmányos keretek között juttathatta érvényre, s ennek a szabálynak a bizottság és Zsdanov is – az említett titkos deportálási ügyet leszámítva – lényegében mindvégig eleget is tett.⁸⁵

Béke-előkészítés vagy térfoglalás?

A szovjetek által működtetett ellenőrző bizottságok tevékenységében nyilvánvalóan több ponton is felismerhető az olaszországi helyzettel való párhuzamosság. A szovjetek is csak megfigyelői státuszt garantáltak az angol és amerikai misszióknak, az országban való utazást előzetes engedélyhez kötötték, döntéseikről legfeljebb utólag értesítették nyugati kollégáikat, a brit és az amerikai delegációk létszámát pedig igyekeztek maguk megszabni. Elvileg mindenütt rendelkeztek a missziók az informálódás jogával, ez azonban általában csak a megszületett döntésekkel kapcsolatos utólagos tájékozódás lehetőségét jelentette.

A korábban említett párhuzamosság azonban több tekintetben feltétlenül csorbát szenved. Közép-Európában a SZEB mellett semmiféle paritásos tanácsadó testületet nem hoztak létre, míg Olaszországban – bár csekély hatáskörrel – létezett ilyen fórum. Ennél is fontosabb tényező, hogy Olaszországban az ellenőrző bizottság érdemi tevékenysége arra az időszakra esik, amikor az országban tényleges fegyveres harcok zajlottak, és az itáliai hadjárat még korántsem zárult le. A főváros bevételétől pár hónappal a szövetséges megszállás keretei lazulni kezdtek és 1945 elejére a bizottság legtöbb ellenőrzési funkcióját felszámolták. Romániában, Bulgáriában és Magyarországon ezzel szemben a testület akkor kezdte meg munkáját, amikor az országban a harcok jórészt már véget értek. Az angol és amerikai katonai missziók számára ráadásul a bizottsági üléseken való tényleges részvétel lehetőségét csak Németország kapitulációja után garantálta a szovjet fél, ekkor azonban a katonai szempontok nem indokolták már az olaszországinál is szigorúbb korlátozásokat. Az „olasz precedens” tehát csak annyiban tekinthető érvényesnek, hogy a szovjet megszálló hatóságok hasonló módon korlátozták a nyugati szövetségesek jogköreit az általuk ellenőrzött országokban, ezt azonban már nem elsősorban a katonai, sokkal inkább politikai szempontok indokolták. Rendkívül fontos különbségnek tekinthető a fentiek mellett az is, hogy

⁸⁵ JUSSILA–HENTILÄ–NEVAKIVI 1999, 225–231.

az olaszországi ellenőrző mechanizmus működése során az ország belpolitikai kérdéseit inkább befagyasztotta, s azok eldöntését a békeidőszakra halasztotta, a fegyveres harcok lezárultával pedig a hatásköröket rövid időn belül a szabadon választott olasz kormányra ruházta át. Ezzel szemben az ellenőrzési jogköröket mindvégig gyakorló szovjet fél a fegyverszüneti időszakot Közép-Európában elsősorban e kérdések végleges eldöntésére és a belpolitikai élet szovjetizálására használta fel.

A világháborúban győztes nagyhatalmak a legyőzött európai csatlósállamokban tehát hasonló szervezetben működő és hasonló jogosítványokkal rendelkező ellenőrző testületeket hoztak létre, ezek tevékenységének azonban a két oldalon eltérő volt a rendeltetése és a kimenetele: egyik oldalon a pacifikálás és a béke előkészítése, másik oldalon a politikai és gazdasági térfoglalás.

Allied Armistice Control in Central Europe: Peace Preparation or Soviet Expansion?

Gergő Bendegúz Cseh

The German attack of 1941 strengthened Moscow's notion that a *cordon sanitaire* was needed between Germany and the Soviet Union. Soviet foreign policy endeavored to form a zone of allied or at least neutral countries along the western frontiers of the country. This was in accord with British policies aimed at the protection of the empire and the traditional British spheres of interest. Churchill and Stalin were ready to accept the interests of strategic security for the great powers. They calculated that occupying forces would exert the predominant influence on the political course of the losing Axis countries.

The first defeated German ally, Italy, belonged to the area of Western interests and was outside the Soviet security zone. During the preparation of the armistice agreement for Italy, it was evident in London, Washington, and Moscow that the agreement and the mechanisms of occupation would establish precedents.

The United States had the primary role in shaping the occupation mechanism for Italy. Concluding hostilities as soon as possible had absolute priority for the Americans, so the political considerations raised by the British prime minister were overshadowed. This meant indivisible authority of command for the occupying American and British forces, excluding the third ally from decision-making in the theater of war. The armistice agreement did not mention a role for the Soviet Union. The Allied Control Commission for Italy was established under the orders and general directions of the Allied Commander-in-Chief. The Western Powers limited Soviet participation in the decision-making process to avoid political disturbances. The British and American high command feared decreasing support from the local population were the Soviet Union to support the Italian communist party openly. By the beginning of 1944, it was clear that the control mechanism established in Italy did not correspond to the pattern agreed on at the Moscow Conference of Foreign Ministers in November 1943. The Soviet Union was excluded from Italian affairs, and these arrangements were considered as precedent by Moscow.

The occupying military authorities interfered with political processes in Italy, but this was limited to the period of hostilities with German troops. The Allied Control Commission for Italy aimed to block political processes, and not to determine their outcome. After the end of hostilities, Great Britain and the

United States revised their Italian policy. They gradually delegated the majority of administrative powers to the Italian authorities, which was represented in the renaming of the Allied Control Commission as the Allied Commission.

There is a clear parallel between the activity of the Soviet-led control commissions and the Allied (Control) Commission for Italy. The Soviets granted only observer status for their Western allies in Romania, Bulgaria, Hungary, and Finland; they limited their travel and made unilateral decisions. The control commissions in Soviet-occupied countries started their activity when hostilities had finished though, and the non-participation of Western missions was unmotivated by military considerations. The “Italian precedent” thus can be regarded as valid only in connection with the methods and structure of the control mechanism; regarding main goals, there were quite different systems.

The control systems in Central Europe had similar institutional structures. They had been prepared by the Soviet authorities as the Western powers had done for Italy. After the Potsdam Conference of July–August 1945, the statutes of the control commissions were revised, but the broader powers granted the American and British proved ineffectual. The fact that the Red Army occupied Central and Eastern Europe determined the future of this territory.

II. Magyar béke-előkészítés

Kertész István és a Duna menti „különbéke” víziója

Kertész István a második világháborúból (is) vesztesen kikerülő Magyarország béke-előkészítő munkálatainak magas intellektusú és felkészültségű „szürke eminenciása” volt. Diplomata-köztisztviselő státuszában mindvégig őrzött – és munkáiból is dekódolható – polgári-demokrata meggyőződése közepette „pártsemleges” próbált hasznára lenni a háborús pusztításból kivergődő ország egymással is rivalizáló pártpolitikus kormányosainak. Tette ezt mindaddig, amíg pozíciójában és személyében egyaránt a nemkívánatosak körébe sorolta a sztálinista térfoglalás. Külügyminisztériumi szolgálatának politikai pikantériája leginkább abban összegezhető, hogy magáénak vallott „különbéke” víziója korántsem állt távol a korabeli kormánypártok „békekötésen túl megbékélést is szomszédainkkal” hajlamától, ám ezt a – regionális viszonylatban is – kibontakozóban lévő hidegháborús szembenállás sietett ellehetetleníteni. Így azután – sokakkal együtt – maga is a vasfüggöny túlsó oldalán keresett új hazát és új egzisztenciát. „Az emberélet útjának felétől” az Egyesült Államok egyik nagy munkabírásu, széleskörű respektusra szert tevő megbecsült nemzetközi szakértőjeként teltek évtizedei, öregkori visszavonulásáig.

A háborúból kiutat keresők bizalmasa

Kertész István – posztgraduális külföldi egyetemjárásokkal gyarapított tanulóévek után – 28 évesen, a világgazdasági válság tobzódása közepette lett a Horthy-kori magyar külügyminisztérium munkatársa.¹ Státuszának megnevezése egy évtizeden át elég kacifántos volt: „A trianoni szerződés által felajánlott nemzetközi vegyes döntőbíróóságok mellett működő kormány megbízottak hivatalába beosztott magyar királyi törvényszéki bíró.” Egyszerűbben fogalmazva, a Hágai Nemzetközi Döntőbíróásznál a magyar kormányt képviselő bizottság titkáráként tevékenykedett. 1941-ig e besorolásban találjuk nevét a tiszti cím- és névtárban. 1935-ben a Rockefeller-alapítvány ösztöndíjával amerikai tanulmányútra indulhatott. Erről, valamint a hozzákapcsolt európai körútjáról maga

¹ Kertész István 1904. április 8-án született Putnokon. Az elemi iskolát még az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon kezdte, ám 1922-ben, amikor a rimaszombati gimnáziumban érettségizett, a város – a Felvidék részeként – már az első Csehszlovák Köztársasághoz csatoltatott. Utána a Pázmány Péter nevét éppen felvevő budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem jog- és államtudományi karára iratkozott be, ahol 1926-ban szerzett diplomát. Doktorrá avatásával egyidejűleg lehetővé vált számára, hogy Párizsban gyarapítsa ismereteit. Az Institut des Hautes Études Internationales ösztöndíjasaként nemzetközi jogi és diplomáciatörténeti stúdiumokat folytatott, s 1928-ban ezekből a tárgyakból szerzett újabb oklevelet. A következő tanévet Hágában töltötte, ahol a Nemzetközi Bíróság akadémiai szemináriumainak hallgatója volt. Hazatérve joggyakornok lett a budapesti törvényszéken, majd 1931-ben letette az összevont bírói és ügyvédi szakvizsgát.

számolt be részletesen a *Magyar békeillúziók* című munkája első fejezetében.² Szűkebb szakmai kérdések mellett a nemzetközi politika aktuális fejleményeiben való elmélyültebb tájékozódás – az ezzel együtt járó személyes kapcsolatok építésével – a későbbi években meghatározóvá vált pályafutásában.

Az időbeli átfedésekből következtethető, hogy még külföldi tanulmányútja alatt fejezte be *Az állam nemzetközi felelőssége* című, 1938-ban megjelent munkáját,³ amely e tárgykörben a nemzetközi jog hazai irodalmában az első rendszeres monográfia volt. Ez a munka – háromnegyed évszázad távlatából olvasva is – messze meghaladja az egyetemi magántanári habilitáció megkövetelt színvonalát. Ugyancsak hazatérését követően lett rendszeres tanulmányírója a *Külügyi Szemlének*. 1943-ig egymás után publikált dolgozatainak többsége az Egyesült Államok, illetve az amerikai földrész világpolitikai szerepének új összefüggéseit taglalta.⁴

Az 1940-es évek legelején hivatali tevékenysége mellett bevonták a magyar külpolitika távlatos tervezésével foglalkozó – szervezetileg nem intézményesített – informális körbe. Feladata két, egymással összefüggő részre oszlott. Egyfelől olyan háttértanulmányok készítésében működött közre, amelyek Magyarországnak a háborúból való kimaradási esélyeit vették számba. Másfelől a környező kisállamokkal történő – a békés és legalább részleges revíziót magában foglaló – diplomáciai, államközi kiegyezés lehetőségeit próbálta meg kimunkálni. Ezek nem voltak szinkronban az aktuális külpolitikai praxissal, s az érintett államokkal tervezett határrevíziós tárgyalások már az előkészítő szakaszban kudarcba fulladtak. Munkásságának ebből a korszakából figyelmet érdemel az 1941. évi *Külügyi Évkönyvben* publikált tanulmánya, *Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikája*, amelyet a töle megszokott adat- és információbőség jellemez. A 20. századi amerikai külpolitikából különösen az antanthatalmak győzelméhez elengedhetetlen első világháborús szerepvállalást tárgyalja aprólékosan. Kertész – alig két évvel korábban véget ért tengerentúli tanulmányútjának tapasztalatait, forrásait is felhasználva – adatok özönével nyomatékosítja, hogy Washington közismertnek tartott külpolitikai izolacionizmusával mennyire nem vág egybe az amerikai gazdaság kiterjedt és nagy volumenű nemzetközi érdekeltsége. S miután számba veszi, hogy a semlegességi törvény egyre újabb módosításaival az Egyesült Államok miként adja fel a belpolitikai megfontolásokból továbbra is hirdetett elszigetelődését, a következő megállapításra jut: „Az USA jelenlegi magatartása is már igen közel áll a háborúba való nyílt beavatkozáshoz. Edwin Borchard

² KERTÉSZ István (1995): *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Budapest, Európa–História. 27–33.

³ KERTÉSZ István (1938): *Az állam nemzetközi felelőssége*. Budapest, Grill. (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem nemzetközi jogi szemináriumának kiadványai I.)

⁴ KERTÉSZ István (1938): Pápai bulla a csehszlovák egyházmegyék jogi helyzetének rendezéséről. *Külügyi Szemle*, 15. évf. 1. sz. 19–30; Uő. (1939): A pánamerikai mozgalom újabb fejleményei. *Külügyi Szemle*, 16. évf. 1. sz. 61–68; Uő. (1940): Reformok az Amerikai Egyesült Államok külügyi szervezetében. *Külügyi Szemle*, 17. évf. 1. sz. 42–49; Uő. (1940): Japán és az Amerikai Egyesült Államok. *Külügyi Szemle*, 17. évf. 4. sz. 306–315; Uő. (1941): Az amerikai fegyverkezés. *Külügyi Szemle*, 18. évf. 2. sz. 142–154; Uő. (1942): A Rio de Janeiro-i konferencia. *Külügyi Szemle*, 19. évf. 2. sz. 122–131; Uő. (1943): Brazília hadba lépése és a latin-amerikai államok. *Külügyi Szemle*, 20. évf. 1. sz. 32–38; Uő. (1943): A dunavölgyi együttműködés. II. Magyar tervek és állásfoglalások. *Külügyi Szemle*, 20. évf. 6. sz. 6. 488–494.

szerint jelenlegi helyzete a »limited war«, a korlátolt háború állapotának tekinthető. Ilyen körülmények között a további fejlemények attól is függnének, hogy a Berlin–Róma–Tokió hatalmi csoport és szövetség államai milyen álláspontot foglalnak el, és milyen ellenrendszabályokat fognak foganatosítani a már egészen kézzelfogható, s nem lebecsülendő mértékben katonai és hadászati jelleget öltő angol–amerikai együttműködéssel szemben.” Az esélylatolgató formulázás nemcsak azért érdemel figyelmet, mert Kertész próféciaja – Japán néhány hónappal későbbi, Pearl Harbor elleni támadásával – beteljesedett, hanem azért, mert itt válik világossá az olvasónak, hogy a szerző – néhány oldalon át – miért is időzött olyan hosszasan annak bemutatásával, hogy negyedszázaddal korábban mit jelentett az akkori ellenfelek erőviszonyai szempontjából az Egyesült Államok hadba lépése az antant oldalán. Azok számára, akik esetleg nem tudták volna dekódolni a dolgozat üzenetét, az analízis utolsó mondatába beillesztette a rejtjelkulcsot is. „Az előttünk álló év eseményeitől függő nyitott kérdés, hogy az Egyesült Államok [...] mennyiben fog befolyjni az egyéb világrészekben megteremthető, s a réginel remélhetőleg egészségesebb, új világrend kialakításába.”⁵ A „korhadó öreg kontinens” számottevő részét már térdre kényszerítő, ereje teljében levő és vereséget még nem ismerő hitleri Harmadik Birodalom egyik szövetséges államának „hivatalos” külügyi évkönyvében, 1941 nyarán – történjen az akár a Szovjetunió megtámadása előtt, vagy után – magyar kormánytisztviselő ennél nyíltabban aligha fogalmazhatta meg azt, hogy Németország háborúnyerése több mint kétséges.⁶

Kertész 1942-ben a bukaresti magyar követség első titkáráként teljesített diplomáciai szolgálatot. Onnan visszatérve 1943-tól a Külügyminisztérium politikai osztálya keretében szervezett béke-előkészítő csoport munkatársa lett. Míg korábban Magyarországnak a háborúból való kimaradását elérni igyekvők közé tartozott, most abba a szűk csapatba került, amelyik – az el-alameini és a sztálingrádi fordulat után – Kállay Miklós miniszterelnök németellenes bizalmasaival az ország háborúból való kilépését próbálta előkészíteni. E próbálkozás részeként láttak hozzá – semleges országokban próbálkozva – a nyugati nagyhatalmakkal való titkos kapcsolatfelvételhez,⁷ s indították meg titokban a magyar béketervek kimunkálását. Kertész e munkálatokat úgy összegzi, hogy mivel „a Habsburg-birodalmat felváltó kisállamok rendszere megbukott, célkitűzéseinkben a Duna menti Európa együttműködésen alapuló demokratikus államrendszer szerepelt – lehetőleg unió vagy föderáció formájában”.⁸

⁵ KERTÉSZ István (1941): Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikája. In DRUCKER György szerk.: *1941. évi Külügyi Évkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 161, 163.

⁶ Aki, akár még a háború előtt, ennél is nyíltabban latolgatta a Harmadik Birodalom háborúvesztésének esélyeit, arra, mint Lajos Ivánra – Berlin és Budapest közötti diplomáciai skandalum nyomán – egzisztenciális és fizikai meghurcoltatás várt. Lásd: LAJOS Iván (1939): *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda; MURÁNYI Gábor (2006): *Egy epizodista főszerepe. Lajos Iván történész élete és halála*. Budapest, Noran. 2006.

⁷ JUHÁSZ Gyula (1978): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth; SZEGEDY-MASZÁK Aladár (1996): *Az ember ősszel visszanéz. Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*. Budapest, Európa–História.

⁸ KERTÉSZ 1995, 132.

A magyar történelem elmúlt másfélszáz esztendejében többször visszatérő „értelmiségi álomszövegetés” – vetheti ellen az olvasó, s apprehendálása éppoly híven tükrözi a közvélemény kollektív emlékezetét, mint az utóbbi évtizedekben született szaktörténeti munkák többségének álláspontját. Miért érdemes mégis elidőzni ennél a kérdésnél? Azért, mert a háborús évek Magyarországon a régió békéjéről „álmot szövegető” külügyi hivatalnokok és politikusok szűk köre korántsem volt egyedül álláspontjával. Közismert, hogy a világháborúk keretezte időszakban Köztes-Európának is nevezett régióon Hitler és Sztálin 1939-ben két, egymást követő szerződésben megosztott. A külön-külön vagy közös erővel megszállt, bekebelezett államok emigrációba kényszerült kormányai közül 1941–42 fordulóján a lengyelek a csehekkel, a görögök a jugoszlávokkal írtak alá – a háború után megvalósíthatónak vélt – föderációs megállapodásokat. Az ekkor már Londonban működő emigráns kormányok szerződéseinek megszületésénél a brit külügyminisztérium bábáskodott. 1943-ban a Foreign Office a Balkán egészét átfogó föderatív állam tervezetén dolgozott. Ez éppúgy egybevágott Churchill politikai törekvéseivel, mint az északabbra fekvő dunai térség államai számára javasolt bajor–osztrák–magyar föderatív állam terve, amiről világháborús memoárjában is megemlékezett.⁹

Berlin háborús fegyvertársa lévén, a magyar kormányzat külpolitikai koncepciójaként nem látszott célszerűnek nyilvánosságra hozni az elgondolást. 1944 elején – a külügyminisztérium és a berni magyar követség támogatásával – mégis napvilágot látott Genfben Bajcsy-Zsilinszky Endrének egy, a föderalizált Erdélyről írt angol nyelvű brosúrája. Ugyanekkor és ugyancsak a berni magyar követ juttatja ki Barcza György közvetítésével Eckhardt Tiborhoz az Egyesült Államokba Bethlen Istvánnak a dunai föderáció tárgyában alig egy hónappal a német megszállás előtt készített emlékiratát. Bajcsy-Zsilinszky pedig 1944. március 19-i elfogatása után a Gestapo őrizetében vetette papírra a Magyarország föderalizálásáról szóló politikai vízióját.¹⁰ A kérdést érintő hazai történeti irodalomban

⁹ „Öfelsége kormánya mindig következetesen pártfogolta a kelet-európai konföderációk eszméjét. Nyilvánosan üdvözölte a lengyel–csehszlovák, illetve a görög–jugoszláv egység megteremtése céljából a lengyel és a csehszlovák kormány által 1940. november 11-én és 1942. január 23-án, illetve a görög és a jugoszláv kormány által 1942. január 15-én az erre vonatkozó lépésekről közzétett nyilatkozatokat. Öfelsége kormánya álláspontját híven tükrözi és összegzi a külügyminiszter 1942. szeptember 29-i leamingtoni nyilatkozata: »Örömmel mondhatom, hogy a kisebb államok szintén tudatában vannak az együttműködés szükségességének. Ezt tanúsítja a lengyel–csehszlovák és a görög–jugoszláv egyezmény; mindkettő az egység jegyében fogant, emellett emelt szót, és azt fejezi ki. Ami minket illet, továbbra is támogatni fogjuk az ilyen egyezményeket, és arra biztatjuk a kisebb államokat, hogy nagyobb, egymást ki nem rekesztő csoportosulásokba tömörüljenek. Ilyen módon a nagyhatalmakkal együttműködve nagyobb az esélyük arra, hogy szerepet játsszanak a béke megteremtésében.«” *Konföderációk Kelet-Európában*. A brit külügyminisztérium 1943. április 6-i elaborátuma. Public Record Office FO. 371/3440.; „Az volt a véleményem, hogy Poroszországot el kell szigetelni és meg kell nyírítani, Bajorország, Ausztria és Magyarország pedig nagy, békés és másokat nem fenyegető államszövetségben egyesülhetne.” Winston S. CHURCHILL (1989): *A második világháború*. Budapest, Európa. II. köt. 215. Lásd még: BÁN D. András (1996): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Közép-Európáról, 1942–1943*. Budapest, Osiris.

¹⁰ Andrew BAJCSY-ZSILINSZKY (1944): *Transylvania. Past and Future*. Genf, Kundig. Magyarul: BAJCSY-ZSILINSZKY Endre (1990): *Erdély. Múltja és jövője*. Ford. Göncz Árpád. Budapest, Tinódi; TILKOVSKY Lóránt (1986): *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. évi tanulmánya a kisebbségi kérdésről és Magyarország föderalizálásáról*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár (Baranyai Levéltári Füzetek, 74.). 647–671; URBÁN Károly – VIDA István (1991): Bethlen István: Emlékirat a dunai föderáció tárgyában. *Kritika*, 29. évf. 11. sz. 32–38.

Romsics Ignác az USA külügyminisztériumának anyagaiból tett közzé egy dokumentumkötetet, amely a dunai térség háború utáni újjárendezési terveiből nyújt gazdag válogatást. A State Department különböző osztályainak, testületeinek elaborátumai között domináns szerepet játszanak a Magyarországot és szomszédait föderációba integrálni javalló elképzelések.¹¹

1944 tavaszán, amikor Magyarországon a német megszállás miatt a fenti szellemben formálódó békekoncepció előmunkálatai megszakadtak, az „önfelszabadítás” perspektívájaként a jugoszlávok elevenítették fel és kezdték a külföldi sajtóban is propagálni azt a Balkán-föderációs elképzelést, amely már a háborúk közötti időszakban is foglalkoztatta a térség politikaformálóit.¹²

Vajon elégséges-e a fenti példák sora annak tanúsítására, hogy – az első világháborút követő békerendszer e térséget érintő rendezéseinek időközben több szempontból nyilvánvalóvá lett csődje nyomán – Köztes-Európában a „két pogány” közé szorult térség (emigráns, ellenzéki) politikusai körében az integrációra hajló kiutkeresés több volt, mint kézlegyintéssel elintézhető értelmiségi álomszövegetés.¹³ Az más kérdés, hogy azok államformákhoz rendelése már e velleitásnak megmaradó gondolatmenetekben is markánsan különbözött: Churchill és Bethlen ezeket az államszövetségeket monarchista keretek között képzelte el, az amerikai State Department futurológusai és Tito viszont különféle republikánus integrációban gondolkodtak.

A magyar békemunkálatok koordinátora

Ezen szál mentén folytatódott idővel Kertész István – mondjuk így – „békepartí” munkássága is, midőn módja nyílt, hogy a háború végével markáns – globális és regionális – fordulatot magával hozó béke-előkészítésnek is részese legyen. Ehhez persze túl kellett élnie az 1944. októberi nyilas hatalomátvételt követő letartóztatását, a Budapestért folyó harcok életveszélyes hónapjait, s egy nemkülönben veszélyes hazai kalandtúrát, hogy eljusson a Debrecenben szerveződő új magyar kormány székhelyére.¹⁴ Már 1945 nyarát mutatta a naptár – tudjuk meg egyik korabeli leveléből –, midőn az ideiglenes kormánnyal együtt a fővárosba visszatelepülve „júniusban kezdem újból megindítani

¹¹ ROMSICS Ignác szerk. (1992): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Gödöllő, Typovent.

¹² Stephen CLISSOLD (1975): *Yugoslavia and the Soviet Union, 1939–1973.* Oxford – London – New York, Oxford University Press; Hanns HARTL (1977): *Der „einige” und „unabhängige” Balkan. Zur Geschichte einer politischen Vision.* München, Oldenburg; CSÍKHELYI Lenke (1992): A kommunista Balkán-föderáció eszméje és a macedón kérdés. *Juss*, 5. évf. 1–2. sz. 277–281.

¹³ György GYARMATI (1999): Conceptual Changes of Central European Integration in Hungarian Political Thinking, 1920–1948. In Ignác ROMSICS – K. Béla KIRÁLY szerk.: *Geopolitics in the Danubian Region. Hungarian Reconciliation Efforts, 1848–1998.* Budapest, CEU Press. 201–226; GYARMATI György (2016): A revízió alternatívája. A regionális integráció formaváltozatai a magyar politikai gondolkodásban, 1920–1944. In Uő: *A Király-hágón innen és túl.* Kolozsvár, Komp-Press. 71–104.

¹⁴ A „frontátvonulás” hónapjairól szóló tudósítását saját sorsáról lásd: KERTÉSZ 1995, 50–62.

a béke-előkészítő munkát”.¹⁵ A tárgyszerű mondatban az újra megindítani formula utal arra, hogy Kertész itt nemcsak hozzákezdett valamihez, hanem egyfajta szakmai beneficiumként könyvelte el megbízatását, merthogy az számára nem előzmények nélküli volt.¹⁶

Noha Kertész maga is nehézkesnek és lassúnak ítélte a békecélok megfogalmazását, annak első – műfajtévesztő – változata meglehetősen gyorsan elkészült. Erre utal az ideiglenes nemzeti kormány 1945. augusztus 14-es dátummal ellátott emlékeztetője, amelyet a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság felszólítására vetettek papírra és juttattak el a győztes nagyhatalmak budapesti képviselőihez. Abból csak néhány passzust idézve is kiderül, hogy ez inkább a klasszikus diplomácia *captatio benevolentiae* nyelvezetét kölcsönző kiáltvány, semmint egy békeszerződés paragrafusait megfogalmazni segítő elaborátum: „A Duna mentén élő kis népek boldogulásának legelső előfeltétele, hogy az új rendezés alapján megvalósulhasson azoknak szoros gazdasági együttműködése. [...] E körülmények folytán a Délkelet-Európában élő népek boldogulása csak úgy helyezhető szilárd alapokra, ha ezek az egymás közötti kereskedelem folytatását és általában az egymással való gazdasági együttműködést intézményesen biztosítják.

Az Osztrák–Magyar Monarchia politikai okokból kétségtelenül elavult államalakulat volt, de az is bebizonyosodott, hogy Passautól Pólaig és Predealig terjedő határai folytán, tisztán gazdasági szempontból jobban tudta biztosítani állampolgárai összességének boldogulását, mint a területén keletkezett új államok. Ezek egy túlzó sovinizmustól ösztökélve, egészségtelen autarchiára törekedtek, és egymástól elzárkózó gazdaságpolitikát folytattak, ami népeik jóléte szempontjából szerfölött hiányosnak bizonyult. [...]

A békeszerződésben tehát mindenekelőtt intézményesen kellene gondoskodni arról, hogy a természetes adottságok folytán egymást kiegészítő és egymásra utalt Duna melléki kis államok ne a gazdasági elzárkózás, hanem a legszorosabb gazdasági együttműködés politikáját folytassák. Egy szoros gazdasági együttműködés a politikai ellentéteket és súrlódásokat is jelentékenyen csökkentené, s egyben az egész világ gazdaságnak is hasznára volna, mert a dunai térség gazdasági fellendülése annak, mint fogyasztópiacnak a jelentőségét nagymértékben növelné.”¹⁷

¹⁵ Kertész István 1945. december 29-i levele Vladár Ervin genfi főkonzulnak. MNL OL XIX-J-1-a-152/res/Be/1945. (Béke-előkészítő Osztály iratai) 1. doboz 1.1.

¹⁶ S hogy nem joggalalanul, arról egy levéltári feljegyzés is tanúskodik: „Szegedy-Maszák Aladár 1943. június végén átvette a politikai osztály vezetését, és akkor a béke-előkészítési referatúrát átadta Kertész István törvényszéki bírónak. Kertész részben az itthon rendelkezésre álló adatok alapján, részben pedig külföldön igyekezett tájékozódást szerezni a szövetséges hatalmaknak és az emigráns kormányoknak a háborút követő tárgyalásokra vonatkozó előkészületeiről. Ilyen irányú előtanulmányai után mindenekelőtt egy adattárat szervezett meg, amely többek között az alábbi anyagot tartalmazta: a szövetséges hatalmak és az emigráns kormányok között létrejött összes szerződések és megállapodások; a háború utáni rendezésre vonatkozó béketervek.” Feljegyzés a béke-előkészítő munkálatok újbóli megindításáról. 1945. június 1. MNL OL XIX-J-1-a-1/res/Be/1945. (Béke-előkészítő Osztály iratai) 1. doboz 1.1.

¹⁷ Az ideiglenes magyar kormány jegyzéke a három szövetséges nagyhatalom budapesti képviselőihez Magyarország békecéljairól. Magyar Külügyminisztérium 44/res/Be. – 1945. A teljes dokumentumot lásd, KERTÉSZ 1995, 535–545. Ez szellemiségében és szövegezésében – az idézett textuson túlmenően is – nagymértékben egybevág Gratz Gusztáv eredetileg 1943-ban készített, illetve 1945 nyarán rövidítve

Tartalmilag nézve az idézett rész egy regionális vámunió tapintatos körülírása, mindemellett a memorandum másról is tanúskodik. Arról, amit a modern politikaelmélet Max Weber óta a „lefejezhető politikai vezérkar” és az ügymenet (kormányzás) „folytonosságát” biztosító adminisztráció viszonyaként szokott elemezni, utalva arra a sajátosságra is, hogy gyenge vagy gyakran változó politikai vezérkar esetén megnő az adminisztráció önmozgása, a döntéshozatalra gyakorolt befolyása. Ezt a tételt 1945 nyarán a magyar béke-előkészítés munkálatai megerősíteni látszanak: a megelőző másfél évhez képest a harmadik – egymást anticipáló – rezsim (Horthy, a nyilasok, majd a debreceni koalíció) és az ötödik kormány (Kállay Miklós, Sztójay Döme, Lakatos Géza, Szálasi Ferenc, végül dálnoki Miklós Béla ideiglenes kabinetje) volt hivatalban. A béke-előkészítő osztály garnitúrájának zöme azokból rekrutálódott, akik a Kállay Miklós miniszterelnökséget követő rezsim- és frontváltásokat túléltek, s itthon maradva az igazoló eljárás sem kaszálta el őket.¹⁸ Amikor pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) felszólítására sürgősen elő kellett rukkolni egy kormányzati állásponttal, az anyag előkészítésével megbízott minisztériumi apparátus Kertész vezetésével kabinet előterjesztéssé ötvözte azt a koncepciót, amelyen a rendszerceezúra után kéznél levő „továbbszolgáló veteránok” – egészen más politikai kondíciók és célok közepette – korábban is dolgoztak. Az 1945-ben hatalomra jutott kormányzó pártok sem külügyekben jártas garnitúrával nem rendelkeztek, sem saját, vagy – egymással egyeztetett – koalíciós béketervük nem volt. Ilyen körülmények között köszönt vissza a weberi tétel: a régebbi – képzett és az ügymenetben jártas – adminisztráció felfogása politikai koncepcióvá lépett elő. Azon aligha van – akár utólag – csodálkozni való, hogy a szintén neofita, kiszagda külügyminiszter, Gyöngyösi János azt vitte a minisztertanács elé, amit beosztottai összegyűrtak. Az már inkább gondolkodóba ejtő, hogy a koalíció másik három pártja is érdemi észrevétel nélkül járult hozzá e manifesztum továbbításhoz a Szövetséges Ellenőrző Bizottság misszióvezetői felé.¹⁹

Az erőviszonyokat, külpolitikai mozgásokat hivatalból is nyomon követő tájékozottabb diplomaták körében aligha lehetett kétséges, hogy a világháborút antagonistá kooperációban megnyerő trojkában Anglia – Churchill azonnali (hidegzuhany) honi

újrafogalmazott elaborátumával. Lásd: GYARMATI György (1995): Gratz Gusztáv a Monarchia felosztásának következményeiről. *Történelmi Szemle*, 38. évf. 1. sz. 82–115.

¹⁸ Az osztályvezető Kertész mellett helyettese, Perlaky-Kassa Endre, miniszteri osztálytanácsos (továbbiakban m. ot.), Szent-Iványi Domokos rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Baranyai Zoltán miniszteri osztályfőnök (továbbiakban m. of.), Mihalkovics János m. of., Szelle Lajos I. oszt. főkonzul, Bérczy Róbert nyugdíjas főkonzul, Újvári Dezső követtanácsos, Erőss János m. ot., Binder Károly főtanácsos, konzuli igazgató, Rupányi Károly konzuli igazgató, Ács Tivadar m. ot., Gyöngyössy m. ot., Homonnay László miniszteri titkár (továbbiakban m. t.), Kemény Ferenc m. t., Papp Álmos m. t., Péter János m. t., Snyder Árpád m. t., Száll József m. t., Virágh Zoltán m. t., Warga Gerzson m. t., Wagner Ferenc m. t., Nagy Péter m. t., Garzuly József miniszteri segédtitkár (továbbiakban m. st.), Stephaich Pál m. st., Sümeghy Endre m. st., Fráter György miniszteri fogalmazó (továbbiakban m. f.), ifj. Sebestyén Pál m. f., Szentadorjáni Gyula m. f., Vértess István m. f., Kari m. f., Podhorszky Karolin könyvtáros, sajtódokumentátor.

¹⁹ Pontosítva, nem fukarkodtak a külügyi – benne a béke-előkészítő – apparátus folyamatos fumigálásával, Kertész mellett a külügyminiszter denúciálásáig menően, ám saját koncepcióval éppúgy nem álltak elő, mint ahogy ez ügyben az érdemi pártközi egyeztetést is kölcsönösen szabotálták – egészen 1946 tavaszáig. Lásd erről: ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris. 149–151.

választási vereségétől függetlenül is – az új világrend formálásában már csak „érde-meier elismerése mellett” penzionált tényező.²⁰ Ám a magyar külügyeknek akkoriban éppoly kevésbé lehetett tudomása arról, hogy a Duna-medence újjárendezése ügyében az amerikai külügyminisztériumban készült előterjesztések mennyiben mutatnak hasonlóságot a budapesti elképzelésekkel, mint ahogy arról sem volt információjuk, hogy ezek a koncepciók időközben ad acta tétettek a State Department munkaokmányai között; nem épültek be az Egyesült Államok döntéshozóinak alternatívái közé. S arról sem volt tájékozott a magyar politikai vezérkar, hogy Washington európai külpolitikai érdekelt-sége keleti irányban nemigen terjedt túl azoknak az országoknak a határain, amelyekben csapataival is jelen volt. Ezt az „előkelő idegen” viselkedést mutatja, hogy a térség sző-vetséges ellenőrző bizottságaiban az USA missziója – kevés gazdasági érdekeltségüket leszámítva – alig több, mint „megfigyelő” pozíciót foglalt el.²¹

Összegezve az eddig mondottakat, a regionális integrációt békecéljai közé emelő magyar álláspontnak nem volt nyugati patrónusa. (A környező országokból kiinduló kontúrosabbaknak is alig, tartozzanak kezdeményezői akár a mellékgyőztesek, akár a mellékvesztesek közé.) Annál meglepőbb, hogy az új magyar kormányzat elképzeléseit éppen kelet felől látszottak megerősíteni. Az ideiglenes kormány által 1945 márciusában Bukarestbe küldött Réczei László azzal a hírrel tért vissza, hogy – a két ország államközi kapcsolatainak magától értetődő rendezésén túl – Petru Groza román miniszterelnök „tervei ezen kezdő lépéseknél messze továbbmennek. Az ő szeme előtt egy, a Lajtatól a Fekete-tengerig terjedő egységes blokk terve lebeg, amelynek magját a magyar–román államszövetség képezné, ahol is eltűnnének a vámhatárok, egységes valuta volna, s a leg-teljesebb politikai együttműködés alakulna ki”.²² Groza miniszterelnök az év folyamán további nyilvános interjúkban erősítette meg fentebbi szándékát. Ezekben egyúttal azt is jelezte, hogy törekvései összhangban vannak a Tito elnök vezette Jugoszlávia ez irányú terveivel, s hogy mindezt ráadásul Moszkva is támogatja.²³

Kérdés, hogy miközben a háború végi cezúra után megmaradt, „továbbszolgáló” külügyi garnitúra egy, még háborús helyzetben készült koncepció alap gondolatait éltette tovább, ezt az új magyar kormányzat politikai restség miatt volt-e kénytelen respek-tálni, vagy bárminemű intellektuális muníció híján küldte tovább a győztes hatalmak magyarországi misszióinak. A benne megfogalmazottaknak a már idézett integrációs fősodoron túli részei korántsem látszottak a helyzet félreismeréséből fakadó elgondo-lásnak. A jegyzék álláspontja egyaránt összhangban állt a nagyhatalmak által közzétett Atlanti Charta, illetve a felszabadított Európáról szóló jaltai nyilatkozat alapelveivel, mi

²⁰ FÜLÖP Mihály (1994): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Budapest, Héttorony.

²¹ Gergő Bendegúz CSEH szerk. (2000): *Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary, 1945–1947*. Budapest, MTA; CSEH Gergő Bendegúz (2009): *Amerikai és brit részvétel az olaszországi, romániai, bulgáriai és magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságok tevékenységében, 1943–1947*. Doktori értekezés kézírata, ELTE BTK TDI.

²² LIPCSEY Ildikó (1994): Réczei László feljegyzései 1945. márciusi romániai megbeszéléseiről. *Történelmi Szemle*, 37. évf. 4. sz. 624.

²³ SZALAI Sándor (1945): Beszélgetés Groza Péter miniszterelnökkel Románia és Magyarország közös problémáiról. *Népszava*, 1945. május 20.; PAÁL Jób (1946): *Beszélgetés Groza Péterrel*. Debrecen, k. n.

több, a kisebbségvédelem tekintetében még a korábbi, népszövetségi mechanizmusnál is hatékonyabb kisebbségvédelmi garanciák kodifikálását szorgalmazta.²⁴ Konszenzusra építő – azaz a térség más államaival a kiegyezés mellett megbékélést is elérni kívánó – törekvése csak akkor vált politikailag időszerűtlenné, amikor kiderült, hogy e régió egyre inkább a nagyhatalmak hidegháborús érdekütközéseinek gyakorlótere lett. Kevésbé diplomatikus fogalmazásban a békeszerződések egy – kizárólagos politikai befolyással, kitelepítésekkel, lakosságcserekkkel, területi átcsatolásokkal, egymást kirekeszteni igyekvő közlekedési, kommunikációs monopóliumokkal, vagyonkiszajátításokkal, jóvátételi kvótával és hasonló címszavakkal jelölhető – konfrontációs tematika alapján fogalmazódtak meg. Alighanem ennek egyre érzékelhetőbb felhorgadása indította arra Kertészt, hogy – a fentebb idézett, 1945. nyári manifesztum után háromnegyed évvel – 1946. március közepén készült feljegyzésében beosztottként noszogassa (külügyminiszterének címezve) a magyar kormányt: „Kötelességemnek tartom ezúttal is hangsúlyozni, hogy legsürgősebb volna valamennyi teendő között kormányzati állásfoglalás békecéljaink tekintetében.”²⁵ Ugyanekkor észrevételez – a béke-előkészítés gondjain túl – általában a korabeli magyar diplomácia munkafeltételeire jellemző másik adalékot is, nevezetesen a külügyi szolgálatban konvencionális bizalmas információcsere aktuális nehézkességét, ami az ország akkori szuverenitáshiányából következett. „Tájékoztatásul felemlítem, hogy az Ellenőrző Bizottságtól a chifre-jogot már megkaptuk, de a futárjogot még nem, így rendkívül nehéznek látszik, hogy Veletek [értstd: a magyar külképviseletek – Gy. Gy.] vagy bármilyen külfölddel rendszeres futárjáratot létesítsünk.”²⁶

A Béke-előkészítő Osztály élére történt kinevezésétől több mint két éven át – az elmondottakon túl is – kellő részletességgel követhetjük nyomon Kertész életútját a *Magyar békeillúziók* című kötet lapjain.²⁷ Miután előbb idézett kezdeményezésére sem érkezett érdemi kormányzati instrukció, tovább folytatta különböző háttéranyagok készíttetését a már ismert gondolatkör mentén egy, a külügyminisztérium égisze alatt szervezett ügynevezett ad hoc szakértői bizottsággal. „Ez utóbbi csoport Magyarország legjobb gazdasági szakembereiből állt. A fenti tevékenységen kívül egy dunai föderáció létrehozásának terveivel is foglalkozott. Több mint három hónapig hetenként összehívtam ezt a bizottságot, s nagyra értékeltem az ott folyó vitákat. A tagok egy része az Ausztriával

²⁴ „Mínthogy a határok bármikénti magvonása esetén is nemzeti kisebbségek minden valószínűség szerint továbbra is maradni fognak az egyes államokban, ezért mindenesetre gondoskodni kellene azok védelméről az Egyesült Nemzetek nemzetközi szervezete [ENSZ] útján. Kétségtelen, hogy a [korábbi] Nemzetek Szövetségének keretében működött kisebbségi védelem többé-kevésbé jogosult kritikára adott okot, de mégis megvolt. Számos esetben a védelem pusztja léte is megfontolásra készítette és fékezte a kisebbségek ellen intézkedéseket hozni szándékozó kormányokat. Sajnálatos visszaesést jelentene, ha a nemzeti kisebbségek a jövőben még ilyen védelemben sem részesülnének.” KERTÉSZ 1995, 544.

²⁵ Kertész feljegyzése a Béke-előkészítő Osztály megszüntetése [sic!] tárgyában. 1946. március 13. MNL OL XIX-J-1-a-53/Be. res/1946. (Béke-előkészítő Osztály iratai) 1. doboz. A feljegyzésnek már a címe is utal arra, hogy – az ideiglenes kormányon belüli személyes rivalizálás miatt – felmerült a Béke-előkészítő Osztály megszüntetése, ám ez végül is csak egy év múltán, a békeszerződés aláírása után történt meg.

²⁶ Kertész István 1946. március 2-i levele Vladár Ervin genfi magyar főkonzulnak. MNL OL XIX-J-1-a-42/Be. res/1946. (Béke-előkészítő Osztály iratai) 1. doboz.

²⁷ Az 1945-ös őszi szemeszterben meghívott tanárként nemzetközi jogi előadásokat tartott egykori alma materében, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen.

és Csehszlovákiával létesítendő föderáció mellett volt, mások a Romániával és Jugoszláviával történő társulást pártolták, és fontolóra vettük nagyobb uniók előnyeit és hátrányait is. Körülbelül tizenegy variációról tárgyaltunk. Gazdasági szakértőink mérlegelték, hogy a különféle föderációk és konföderációk hogyan hatnának a magyar iparra, mezőgazdaságra és kereskedelemre. Ezután megvizsgáltuk az egyes uniók lehetséges politikai konzekvenciáit, de soha nem kerültünk abba a helyzetbe, hogy a témáról összegyűjtött értékes anyagot hasznosítani tudtuk volna.

A bizottsági zárójelentésben azt indítványoztuk, hogy a magyar kormány tárja fel Magyarország gazdasági helyzetét a békekonferencián, s kérje a jóvátételi kötelezettségek jelentős mértékű csökkentését, valamint azt, hogy a szovjet hadsereg által elkobzott és elszállított javakat számítsák be fizetési kötelezettségünkbe. A külügyminiszter az adott politikai feltételek mellett olyannyira irreálisnak érezte a javaslatok egy részét, hogy meg sem kísérelte a minisztertanács elé terjeszteni őket.”²⁸

1946 nyarán végül is megbízták Kertészt a párizsi béke-előkészítő értekezletre induló magyar delegáció főtitkári teendőivel, ám ott már „más kottából játszottak” mind a nagyhatalmak, mind pedig a „mellégyőztes” szomszédok reprezentánsai. Ami eközben, illetve az 1947. február 10-i magyar békeszerződés aláírásáig – az egyre inkább álköalicíós honi pártháború hónapjaiban – történt, azt legsokoldalúbban Romsics Ignác évtizeddel ezelőtti monográfiája tárja az érdeklődők elé.²⁹

Emigránsból nagy respektusú nemzetközi szakértő a tengerentúlon

A békeszerződés aláírása után valóban okafogyottá vált a Kertész István által vezetett osztály fenntartása. Tildy Zoltán köztársasági elnök – koalíciós alku nyomán – 1947. március közepén nevezte ki őt Magyarország római követévé. Nevezett egy hónap múltán már át is adhatta megbízólevelét új szolgálati helyén. Többször említett saját munkáján túlmenően Csorba László akadémiai doktori értekezésében önálló fejezetet szentel Kertész római követi működésének, amely négy hónapos rövidsége ellenére igencsak eseménydúsra sikeredett.³⁰ Ugyanezen év augusztus második felében hívták vissza követi tiszteből. Még megvárta utóda, Velics László követ megérkezését és szeptember 24-én neki adta át azt a levelet, amelyben tudatta: megválnak a magyar külügyi szolgálattól. Nagy Ferenc miniszterelnöknek³¹ a – közhelyszerű – szalámitaktikába illeszkedő lemondatása és emigrációba kényszerítése után a magyar diplomáciai kar számos tagja hasonlóképpen járt el. Kertész István mellett erre az elhatározásra jutott Auer Pál párizsi, Szegedy-Maszák Aladár washingtoni, Perlaky-Kassa Endre brüsszeli,

²⁸ KERTÉSZ 1995, 147–148.

²⁹ ROMSICS 2006. Az ezúttal bővebben érintett, Kertész vezette Béke-előkészítő Osztály tevékenységét a 93–115. oldalakon taglalja.

³⁰ CSORBA László (2010): *A római magyar követ jelenti... A magyar–olasz kapcsolatok története 1945–1956.* MTA doktori értekezés. 53–64.

³¹ Lásd a Függelék 12. sz. fényképét: Nagy Ferenc miniszterelnök fogadja a Párizsból hazatérő küldöttséget.

Bartók László bécsi, Andaházi Kasnya Béla ankarai, Gordon Ferenc berni, Rosty-Forgách Ferenc prágai magyar képviselővezető, valamint egy tucat további beosztott diplomata is.³² 1948 februárjától Kertész az Egyesült Államokban élt. Akik – az emigráns politizálástól következetesen tartózkodó – további pályája iránt érdeklődnek, azokat ezúttal is többször idézett *Magyar békeillúziók* könyvéhez, s annak utószavához kalauzolom, ahol kutatói, egyetemi tanári és – intézetek sorát létrehozva kiteljesedő – tudományszervezői tevékenysége is számba vétetik.

Ideje elvarrni a Duna-táji „különbéke” különféle szárait, amelyek egyike Kertész István munkásságához is kapcsolódik. Külön dolgozat témája végigkövetni a második világháború utáni regionális integráció kérdéskörét a béke-előkészítés háttér munkálataihoz képest a korabeli politikai nyilvánosságban. Ez a törekvés – mintegy három éven át – külpolitikai programként is jelen volt a háború utáni magyarországi nyilvánosságban. A Magyar Kommunista Párt (MKP) 1945. szeptemberi választási programja expressis verbis emellett köteleződdt el: „A magyar külpolitika legfőbb célkitűzése, a dunai népek békéjének és egyetértésének biztosítása, a kossuthi ideál, a Duna-konföderáció útjának egyengetése. Ennek előmozdítására törekedni kell a kereskedelmi forgalom mind intenzívebb kiépítésén túl a román–jugoszláv–magyar vámunió megvalósítására.” Ezt erősítette meg 1946 őszén az MKP III. kongresszusa, 1948 tavaszán a Rajk László vezette magyar belügyminisztérium pedig *A dunai népek szövetsége. A magyar külpolitika a kossuthi konföderációs gondolat megvalósítása* címmel adta közre centenáriumi programfüzetét. Hasonló szlogenek idézhetők a korabeli szociáldemokrata párt, vagy éppen az emigrációból hazatérő Károlyi Mihály nyilatkozataiból, akinek – múltó ötletként – egy úgynevezett Duna-minisztériumot terveztek felállítani, épp a szomszédsági-térségbeli „külmagyar” ügyek képviseletére. Csak a hívószavakra, a kulcsfogalmakra koncentrálni úgy tűnhet, hogy a korabeli kormányzó pártok szinte mindvégig cívakodással-acsarkodással terhelt belpolitikai kormányzásához képest ez a külpolitikai célkitűzés volt az egyetlen, amiben *felsőzíni* konszenzus mutatkozott a koalíciós partnerek között.³³

Azért *felsőzíni*, mert ezen a ponton kívánczik ide a régi mondás: „ha ketten ugyanazt is mondják/teszik, az nem ugyanaz.” Szó sem volt arról, hogy a korabeli kommunisták, szociáldemokraták, kispapok akár a vámuniót, akár valamifajta föderációt egyazon politikai konstrukcióban képzeltek volna el. Az MKP Moszkvának elkötelezett vezérkara mindvégig erős gyanakvással követte mindazt, amit az időlegesen kispap hegemóniájú Külügyminisztérium – „ex-horthysta” és nyugat-orientált – garnitúrája képviselt. Nemkülönböztetve növekvő averzióval figyelték az SZDP-nek a nyugat-európai szociáldemokrata, szocialista pártokkal újraépített-fenntartott kapcsolatait. A Tito Jugoszláviája által kezdeményezett integrációs törekvések iránt annyiban volt – időlegesen – erősebb szimpátia, amennyiben azt a berendezkedő kommunizmus térségbeli opciójaként propagálhatták. Ám ezt elsődlegesen belpolitikai megfontolásokból tették, hogy ne kelljen

³² KERTÉSZ 1995, 570–572.

³³ Lásd erről: GYARMATI György (2016): Vámunió, föderáció – új nagyhatalom? A Duna-menti kisállamok „különbéke” víziói a második világháború után. In Uő: *A Király-hágón innen és túl*. Kolozsvár, Komp-Press. 169–204.

a Szovjetuniót direkt módon nevesíteni, mint követendő – soknemzetiségű és formailag szintén föderatív – rendszermintázatot.

Létezett ennek a „különbéke” projektnek egy másik Achilles-sarka is. A 20. századi békediktálók intranzigensen túlléptek a korábbi századok konfliktusainak lezárásakor érvényesített „klasszikus diplomácia” rendezési módján – vesztfáliai békerendszer, bécsi kongresszus –, tehát az úgynevezett Concert of Europe kooperáció helyett a Békét a győztesek kötik!/*Vae victis!* felfogás érvényesült. S bár a tradíciót, vagy akár a nemzetközi jog paragrafusait-konvencióit – az erőviszonyok szerint – mindenkor csalárd „rugalmassággal” értelmezték, mégis nehezen megkerülhető kérdés: reális-e bármifajta regionális integrációt tervezni, ha a benne szerepet vállalni kívánók függetlensége kérdéses, hiányzik államjogi szuverenitásuk. Márpedig a szóban forgó térség kisállamai közül a mellékvesztes triász, Bulgária, Magyarország és Románia – 1947-ig – nem felelt meg ennek a kritériumnak. Pontosítva addig de jure sem, utána pedig – ratifikált részbékék ide vagy oda – de facto nélkülözték az állami/nemzeti önrendelkezést a vehemens offenzívára átváltó sztálinizálás következtében. Magyarán, a régióbeli integrációs békevíziók előbb mintegy beelőzték – politikai farkasvaksággal „békebelinek” tételezték – a nemzetközi jogi peremfeltételeket, utána pedig a hidegháborús világrend szovjet táborba zártsága húzta azt keresztül. Ez a közelítés óhatatlanul a szovjet erőhatalomnak való alávetettség irányába történő – önfelmentő – interpretációt sugallt, még akkor is, ha esetünkben a Moszkva-centrumú kényszerpálya évtizedekre politikai realitássá lett, a térség egészét illetően.

Volt ugyanakkor másfajta fenntartás is a korabeli integrációs kérdések ügyében. Bibó István szintén a fentebbiekben taglalt béke-előkészítés időszakában fogalmazta meg különvéleményét a térségbeli föderációs ambíciók kapcsán úgy, hogy a megvalósulás vagy fiaskó felelősséget nem írta a nagyhatalmak számlájára. Szerinte „a föderáció olyan, mint a házasság: nem szabad elintézetlen problémákkal belemenni, mert az a lényege, hogy új perspektívát, s vele rengeteg új problémát vet fel, nem pedig az, hogy bármiféle tisztázatlan kérdés elintézését vele megtakaríthassuk. Bármifajta leendő föderáció csak úgy fog működni, ha előbb a határok terén kialakul az a minimális stabilizálódás, amely a federációba egyesülés lélektani előfeltétele. A nemzetek akkor és csak akkor szoktak federációba egyesülni, ha mindegyiküknek van annyi félnivalója, hogy a federáció biztonságának szükségét érzik.”³⁴ Ezeket a belső, nemzeti önmegbékélést is megkívánó peremfeltételeket akkor sem és – közel háromnegyed évszázad múltán – manapság sem mutatja Köztes-Európa társadalmi-politikai szeizmográfja.

Az 1947-es béke és a hozzá vezető út oknyomozása is csupán „pillanatfelvétel” a történelem hérakleitoszi folyópartján. A magyar róla történeti közgondolkodásában viszont éppen Hérakleitosz antik bölcsességét igyekszik felülírni az a sztereotípia, miszerint a Magyarországgal kötött párizsi béke az 1920-as trianoni szerződés megismétlése volt – némileg rosszabb feltételekkel. A reinkarnációt hangsúlyozó összevetés a hozzárendelhető időtávlatmetszetben vehető szemügyre. Illesszük hát az országmetélő

³⁴ Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Uő: *Válogatott tanulmányok, II.* Budapest, Magvető. 247.

Trianon–Párizs duumvirátus mögé – a fentebb elmesélt „különbéke vízió” nézőpontjából – a 20. századi színpadkép, illetve történetstílus tágabb kontúrjait.

Az első világháború után három monarchikus birodalom romjain új „nemzetállamok” sora jött létre Köztes-Európában. Ezek zöme a de jure elnyert függetlenséghez képest kisebb-nagyobb szuverenitásavart is örökölt. A múltban gyökerező, vagy újabb keletű szomszédsági acsarkodás mindegyiküket arra ösztönözte, hogy a stabilizálódáshoz valamilyen külső, erősebb védőhatalmat is maguk mögött tudjanak. Ebből eredően – a nemzetközi politika forgandóságától függően – hol erre, hol arra kerestek erősebb, „nagy testvér” támogatást. A nemzeti öndicsőítéssel elegyes nemzeti mártírológia prizmatöréseitől elemelkedő történetírás a köztes-európai államszaporodást általában két közelítésben strukturalta: egyfelől a diplomácia- és politikatörténet „mozgástér és kényszerpálya” nézőpontjából, másfelől a gazdaság- és társadalomtörténet „centrum-periféria” trendjeit szemrevételező modernizációs faktorok alapján. Ha 1918 után e két „iskola” tudáshozadékát valamifajta folyamatábraként vetítjük rá Köztes-Európa rövid 20. századi történetére, akkor különböző karakterű – időleges vagy tartósabb – függőségek által befolyásolt *dinamikus bizonytalanságban hánykolódó térség* tűnik fel előttünk. A század első felében a Drang nach Osten német dominanciájú Mitteleuropa csápjait Hitler reaktíválta militáns forgatókönyvvé, a második világégés után pedig a szovjet birodalmi penetráció biztonsági, Pufferstaatszone vasfüggönye szabdalta újra a kontinens politikai térképét. (A francia grandeur/sécurité ambíciók ezúttal azért mellőzhetők, mert a gall kakas kontinentális dominanciaábrándjairól időről-időre kiderült, hogy „nagyot akar a szarka, de...”)³⁵

A „háború és béke” algoritmusát évszázados távlatban szemlélve még csak azt sem mondhatjuk, hogy a század derekán legalább egy újabb – az elsőt másoló – „elhibázott” békerendszert hoztak volna tető alá a peacemakerek. *A mellékveszteket pacifikáló 1947-es párizsi szerződések sora* – a hidegháború inkubátor korszakának produkuma – *részleges, csonka béke* lett/maradt. Ezen túl a fegyverszüneti provizórikusság állandósult – a fő vesztes Németország és Japán ügyének rendezése helyett (!) – az új szuperhatalommá előlépett Szovjetunió és az Egyesült Államok között. Ez szülte az úgynevezett bipoláris világrendet. Ilyen értelemben a múlt század második felét kitöltő hidegháború még hermeneutikailag is adekvát elnevezés a tartósuló globális rendezetlenségre. Mi több, a hidegháború korszakát sem követte hagyományos béketeremtési eljárás. Köztes-Európa államszocializmusainak kimúlásával, illetve a Szovjetunió darabokra hullásával – ami főként nyugati és déli határai mentén hozott felszínre régi/új államiságokat –, a nemzetközi rendszer mintegy átcsusszant egy újfajta bizonytalansági tényezőket szülő multipoláris globalizmusba.

Zárásként újra szűkebb témánkhoz – a Duna-menti „különbéke” vízióhoz – visszakanyarodva, „mit is hozott a múlt”? A második világégés után ellehetetlenített

³⁵ RÁNKI György (1981): *Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért, 1919–1939.* Budapest, Magvető; RÁNKI György (1983): *Mozgásterek, kényszerpályák.* Budapest, Magvető; Andrew C. JANOS (2003): *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában.* Budapest, Helikon; ORMOS Mária (2007): *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* Budapest, Napvilág.

törekvésekhez képest a jugoszláv és – 1969 óta – a csehszlovák föderáció egyike sem pax sovietica presszióra jött létre, manapság viszont az egykori két szövetségi köztársaság területén nyolc „nemzetállam” és Bosznia-Hercegovina pszeudoföderációja található Európa politikai térképén. Az első világháború kitörésekor e térséget domináló három letűnt monarchia helyén száz év elteltével másfél tucat új és még újabb nemzetállam osztozik.³⁶ Az egykori német és orosz térségek között formálódott Köztes-Európa mára is megmaradt a modernizálódott – és zömmel unióba integrálódott – Európa félperifériájának. Annak, ami – más konstellációban – egy évszazada is volt. A modernitást ambicionáló „polgárerények” helyett e térségben mintha mindmáig az „államot a nemzetnek” – ugyan-csak évszázados – etnocentrikus aspiráció lenne a „haladó hagyomány”.

István Kertész's Vision of the “Separate Peace” along the Danube

György Gyarmati

István Kertész (1904–1986) was an intellectual and the “gray eminence” behind Hungary’s preparatory work for a peace settlement during the Second World War. After surviving the war, he was at the helm of the so-called Peace Preparatory Department of the Hungarian Foreign Ministry for two years and served as the Secretary General of the Hungarian delegation at the Paris Conference (1946). As a diplomat and civil servant, he maintained his civil-democratic convictions and tried to benefit from party politics. He considered Soviet, Stalinist penetration undesirable. The Hungarian Foreign Ministry’s vision of a “separate peace” along the Danube was far removed from the view of the governmental parties, who sought an overall peace “in addition to peace and reconciliation with our neighbors”. The negotiations, however, unfurled on a global scale amid a burgeoning Cold War. Along with many others, therefore, Kertész sought a new home and a new existence on the far side of the Iron Curtain. After emigrating “midway upon the journey of our life,” he became a prominent international expert on the United States and gained vast respectability.

³⁶ Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Koszovó, Macedónia, Albánia, Románia, Bulgária. Miközben a Baltikumhoz számítható Finnországot, a mediterrán Görögországot, valamint a poszt-szovjet Belaruszt és Ukrajnát nem soroltuk ide.

Ivánfi Miklós

Az Államtudományi Intézet, a Teleki Pál Tudományos Intézet és a magyar béke-előkészítés

A második világháborút közvetlenül követő másfél–két év egyik legfontosabb tudományos-adminisztratív kihívása a magyar béke-előkészítés megszervezése és lebonyolítása volt. A folyamatban szinte minden minisztérium és több tudományos intézmény részt vett, a koordinálást azonban a Külügyminisztérium újonnan alapított részlege, a Béke-előkészítő Osztály végezte. Az osztályt a frissen kinevezett, mindössze 41 éves, ambiciózus diplomata, Kertész István vezette, aki óriási munkabírásról tett tanúságot, jól össze tudta fogni a vesztes háború, valamint a front átvonulása következményeként szétesett, s hirtelen újjászervezett intézményrendszert.

A tárgykör forrásbázisa, szakirodalma

A magyar béke-előkészítés részben politikai, részben adminisztratív és tudományos mozzanatokat ölelt fel, s a magyar tudományos előkészítő munkálatokban fontos szerepet játszott az 1926-ban alapított Államtudományi Intézet, amely 1941-től a Teleki Pál Tudományos Intézet tagintézményeként működött. Az alábbiakban az Államtudományi Intézet, majd a Teleki Intézet béke-előkészítésben betöltött szerepét igyekszünk vázolni, kiegészítve az intézményi struktúra történeti változásainak bemutatásán túl a fontosabb közreműködők portréjának felvillantásával.

Források tekintetében a legfontosabb csoportot a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályának iratállománya jelenti, amely szinte teljes egészében fennmaradt, napjainkban állagvédelmi okokból mikrofilmes formátumban szabadon kutatható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában. Az osztály iratanyaga rendkívül gazdagon tartalmaz más osztályokról, intézményekről, minisztériumokról származó dokumentumokat, így több témakör kutatásához is találni benne jól használható forrásokat. Természetesen a Külügyminisztérium egyéb szervezeti egységeinek iratanyagai szintén jól hasznosíthatók a téma kapcsán.¹

Az Államtudományi Intézet 1926–1941 közötti iratállománya és ami e kutatás szempontjából különösen fájó – adminisztratív iratai részben a második világháború, de leginkább az 1948–49 körüli események miatt elkallódtak. Emiatt az Államtudományi Intézet korai történetének rekonstruálása nehézségekbe ütközik. A Teleki Intézet ebből

¹ A Béke-előkészítő Osztály iratállományáról átfogó képet rajzol GARADNAI Zoltán (2001): A Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályának iratai a Magyar Országos Levéltár filmtárában (1945–1946). *Levéltári Közlemények*, 72. évf. 1–2. sz. 247–260.

a szempontból szerencsésebb helyzetben volt: bár az iratállomány nagy része megsemmisült, viszonylag nagyobb egységek így is túléltek az intézményt.²

Az Államtudományi Intézetről, valamint kései utódjáról, a Teleki Intézetről több kiváló tanulmány jelent meg Romsics Ignác, Dénes Iván Zoltán, Hajdú Zoltán, Ablonczy Balázs és mások tollából.³ Az egykori munkatársak, mindenekelőtt Kosáry Domokos, Benda Kálmán, Rónai András⁴ és Jakabffy Imre⁵ egy élet munkájával igyekeztek rehabilitálni volt munkahelyük emlékezetét, s e törekvésüket siker koronázhatta: ha nem is érthették meg, de napjainkra eme intézmények elfoglalták méltó helyüket a honi historiográfiában és tudománytörténetben.⁶ Az 1945–46-os magyar béke-előkészítésről egyre több kiváló munka jelenik meg, itt csupán Fülöp Mihály és Romsics Ignác hézagpótló műveire hívjuk fel a figyelmet.⁷ Ugyanakkor szisztematikus, részletekbe menő, az intézmény teljes történetét a korabeli magyar történeti-politikai világ kontextusában elemző feldolgozások megszületését még bőven lehetővé tenné a rendelkezésre álló – bár láthattuk, töredékes – forrásanyag.

Az Államtudományi Intézet: revíziós gondolat és tudományos kutatás

Amikor Teleki Pál és Bethlen István kezdeményezésére 1926-ban megalapították az Államtudományi Intézetet, a kezdeményezők tisztán tudományos háttérintézménynek gondolták el – olyan műhelynek, amely a korszak spontán fennálló és hivatalosan szított revíziós közhangulatát uraló szervezetek propagandatevékenységét kiegészítve a revíziós gondolat tudományos igényű újragondolását végezhetné el.⁸ Olyan intézményt, amely egyszerre igyekeznék az utódállamok – és a tágan értelmezett térség: a definíció szintjén folyamatosan változó Közép-Európa – területének földrajzi, statisztikai, néprajzi és politikai viszonyait feltérképezni. Ebbéli tevékenységében ugyanakkor nem korlátoznák ideológiai béklyók, azaz a revíziós gondolat „mögöttes” respektálásán túl, az ne türemkedjen elő mint a tudományos kutatást korlátozó ideológiai indoktrináció. A perspektivikus politikai cél nyilvánvaló volt: a trianoni ország határainak részleges vagy teljes

² A rendelkezésre álló főbb forráscsoportokat ismerteti DÉNES Iván Zoltán (2013): *Mediátor szerepben. 2000*, 25. évf. 3. sz. 18.

³ ROMSICS Ignác (2013): Kosáry Domokos és a Teleki Intézet 1941–1949. *Magyar Tudomány*, 174. évf. 12. sz. 1458–1465; DÉNES 2013; HAJDÚ Zoltán (2008): Rónai András, a politikai földrajzos. *Földrajzi Értesítő*, 57. évf. 1–2. sz. 39–54; ABLONCZY Balázs (2005): *Teleki Pál*. Budapest, Osiris.

⁴ Lásd a Függelék 18. sz. fényképét: Rónai András időskori portréja.

⁵ Lásd a Függelék 17. sz. fényképét: I. Tóth Zoltán és Jakabffy Imre.

⁶ A legfontosabb két visszaemlékezés Rónai Andrásé és Jakabffy Imréé, előbbi szabályszerű memoár: RÓNAI András (1993): *Térképezett történelem*. Budapest, Püski. Utóbbi egy oral history interjú szerkesztett és publikált változata: BALAHÓ Zoltán – GÁL Vilmos (2005): Jakabffy Imre életútja a nemzetiségi térképektől a régészeti bibliográfiáig. In IHÁSZ István – PINTÉR János szerk.: *Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 5*. Budapest, Magyar Múzeumi Történész Társulat. 75–128.

⁷ FÜLÖP Mihály (2008): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés, 1947*. Budapest, Püski; ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris.

⁸ Az Államtudományi Intézet alapítását a szakirodalom egyértelműen Telekihez köti, ugyanakkor evidensnek tűnik Rónai emlékezése, amely szerint Bethlentől származott az az instrukció, miszerint a revíziós gondolat jegyében fogant korabeli adatgyűjtést racionalizálni kell, s ennek megfelelően kell kialakítani egységes szervezeti egységet. RÓNAI 1993, 80.

revíziója; ám ennek eszköze – az intézmény feladatát illetően – tisztán a tudományos munka. Az alapítás évében ugyan még nem volt evidens, napjainkban viszont már tény: az Államtudományi Intézetnek, alapítói szándékainak messzemenően eleget is téve, fennállása mintegy két évtizedében sikerült olyan szakmai – végső soron az aktuálpolitikától is távolságot tartó, de a közhatalmi intézmények, a politikum igényeinek tudományos háttéranyagot biztosító – munkát végeznie, amely a hazai tudományos életben úttörőnek bizonyult, s mintát adott több későbbi tudományos háttérintézménynek. Az intézmény tudományos színvonala persze nem minden esetben volt egyenletes: a politika világával való szoros nexusa révén megesett, hogy a tisztán tudományos kutatás hajlott a politikai elvárásoknak való megfelelés irányába, ám nem ez volt az intézmény munkájának, produktumainak általános jellemzője.

A magyar politikai elit – legalább is azon része, amely ismerte az 1919–20-as magyar béke-előkészítést – többek között azt a következtetést vonta le a kudarcos magyar szereplésből, hogy precíz, jól szervezett és aprólékos tudományos előkészítő munka nélkül esély sem lehet a sikeres magyar fellépésre egy esetlegesen összeülő új konferencia, vagy egyéb, területi rendezésre hivatott grémium előtt. Teleki maga is tagja volt a párizsi magyar békedelegációnak, s bennfentesként pontosan tudta, milyen égető hiányát látták egy megbízható, jól hasznosítható tudományos háttérintézménynek. Béke-előkészítőink akkor elsősorban a Magyar Földrajzi Társaságra támaszkodhattak, amelynek professzi-onalizálódása – a magyar földrajztudománnyal egyetemben – épp az első világháború éveiben zajlott. Ugyanakkor a kiváló földrajztudós Cholnoky Jenő által 1914 óta virulens nacionalista szellemben vezetett társaság – bár számos tagja tényleg fontos munkát végzett – nem volt állami háttérintézmény: magánalapítású tudományos társaság volt, amely elsősorban a földrajztudomány népszerűsítését, valamint a tudományos közélet megszervezését, a hazai földrajzoktatás reformját volt hivatott levelezni. Természetesen a maga nemében páratlan szerepet játszott a hazai tudományos életben, ekkor már háta mögött a rendkívül alapos Balaton-kutatással, valamint a kevésbé jól sikerült Alföld-kutatással. Viszont válsághelyzetben csak óriási erőfeszítések árán tudták összeállítani a magyar előkészítő anyagokat, pedig erre nagyon nagy szükség lett volna. Egykori béke-előkészítőink jól tudták: 1919–20-ban a magyar célok elérése érdekében leginkább független szakembereket, professzorokat tudtak megnyerni, de a legnagyobb hazai tudományos társaság, a Magyar Tudományos Akadémia ugyanúgy csupán tagjai által vett részt az előkészítő munkálatokban, mint az egyes egyetemek.

Az Államtudományi Intézet ezt az űrt pótolta volna, s abban Bethlen, Teleki és a kultuszminiszter Klebelsberg Kuno is teljesen egyetértett, hogy a tisztán tudományos kutatások pártolása önértékükön túl is fontos hozzájárulást jelenthetnek a revíziós célok megvalósulásához. A magyar kultúrfölény korabeli koncepciója amúgy is a honi tudományos élet színvonalának emelését tekintette elsőrendű feladatának, s így került sor az 1920-as, 30-as években a magyar népiskolai hálózat nagyarányú bővítésére, a felsőoktatás reformjára, valamint számos tudományos intézmény létrehozására.⁹ Az intézmény

⁹ Az intézményalapítást a klebelsbergi koncepcióban elhelyezve ismerteti PALLÓ Gábor (2007): Klebelsberg Kuno: politikus kultuszminiszter. *Magyar Tudomány*, 168. évf. 12. sz. 1624–1625.

első igazgatója Márffy Albin nyugalmazott pénzügyminisztériumi osztálytanácsos lett. Márffy államtitkár apja nyomdokain haladva vett részt a magyar felsőbb hivatali életben, tudományos pályára azonban nem lépett – kinevezésében minden bizonnyal fontos szerepe volt e kívülállásának, hiszen Teleki nem szerette volna, ha élvonalbeli szakember kerül az intézmény élére. Ennek pedig egyszerű oka volt: az Államtudományi Intézet ugyanis egy titkolt (de nem szigorú értelemben vett titkos) szervezet volt, azaz nem valamiféle titkosszolgálati mélységekbe süllyesztett intézményről volt itt szó, amely a laikus számára szinte nem is létezik; de egy titkolt kormányzati szervezetről, amely alapításától kezdve el volt süllyesztve az érdeklődő szemek elől a Magyar Statisztikai Társaság védőszárnyai alá. (Fizikai értelemben is elsüllyesztve, hisz sokáig a Központi Statisztikai Hivatal alagsorában kaptak 3–4 sötét szobát.) E titokzatoskodásnak egyetlen értelme volt: az alapítók nem akarták, hogy az utódállamoknak szemet szűrjön egy olyan intézmény, amely deklaráltan gyűjtötte az információt a környező államok politikai, gazdasági, kulturális és egyéb viszonyairól, s ehhez hivatalos kiadványokat, statisztikákat szereztek be, hivatalos közlönyökből tájékozódtak. A hazai statisztikai intézményrendszer alá szervezett Államtudományi Intézet így hivatalos megrendeléseit is a Magyar Statisztikai Társaságon keresztül tudta intézni, s ha nem is professzionális, de mégis jól működő természetes inkognitót nyert. Az intézmény rejtett voltát azért kell hangsúlyoznunk, mert ez a momentum szinte minden emlékezésben visszaköszön, s ennek alább még lesz jelentősége.¹⁰

Az intézményt mentesítették minden lehetséges adminisztrációs tehertől. Ezt szolgálta egyrészt Márffy Albin kinevezése, aki pénzügyi szakemberként könnyedén tudta intézni és ellenőrizni az Államtudományi Intézet anyagi vonatkozású ügyeit. Szervezetileg az intézményt a Miniszterelnökség politikai államtitkársága, valamint a Külügyminisztérium Kulturális és Sajtóosztálya finanszírozta. Ez a kapcsolat azt is eredményezte, hogy a hivatalos anyagokhoz az intézet munkatársai hozzáférhettek.¹¹

Az intézmény korai éveiről rendelkezésünkre álló kevés forrás ellenére vázolható működésének súlyponti része, utalva az intézménynek a területi visszacsatolásokban játszott szerepére, valamint világháború alatti tevékenységére. Az intézmény mindennapi rutinját az anyaggyűjtés tette ki: igyekeztek minden olyan számba jöhető kiadványt beszerezni, amely az utódállamokkal összefüggésben felmerülhetett. Jelentette ez mindenekelőtt hivatalos statisztikák, hivatalos közlönyök, törvénytárak, vezető napilapok beszerzését, tanulmányozását és iktatását. Maguknak az iratoknak az osztályozása egy, a korban rendkívül modernnek nevezhető katalógizálási rendszer keretein belül valósult meg: az Egyetemes Tizedes Osztályozás keretein belül. A nemzetközileg témakörönként 10 főcsoportra osztott rendszerben helyezték el az anyagokat, de ezen túl az Államtudományi Intézet minden egyes dokumentumot a tárgy, az időpont, a hely és a benne szereplő nevek szerint is csoportosítottak, valamint a dokumentum megbízhatóságát is értékelték. (Utóbbit az ábécé 4 betűje szerint, azaz A a hivatalos törvények,

¹⁰ BALAHÓ–GÁL 2005, 93–94.

¹¹ RÓNAI 1993, 94.

B a kormányzati közlemények, C a kisebbségi szervezetek, D pedig az egyéb információk, közlések jelölésére szolgált.)¹²

Az intézményt Márffy vezette, de a tényleges szakmai irányítás mindig a rangidős referens kezében volt. Ezt a pozíciót kezdetben Kardos Béla töltötte be, aki 1927-től volt a felvidéki ügyek referense.¹³ 1936-ban egy évre szóló Rockefeller-ösztöndíjat nyert, és az Egyesült Államokba utazott, majd nem sokkal később kivált az Államtudományi Intézet kötelékéből, és az Egyesült Államokban telepedett le; ekkortól lett Rónai¹⁴ az intézmény informális vezetője. Rónai András 1928-tól volt román referens.¹⁵ 1936-ban egy éves ösztöndíjat nyert Genfben, a Geneva Research Center jóvoltából. Ez az út Rónai szakmai fejlődésében – a Népszövetség működésének részletekbe menő megismerése – azt a hallatlanul fontos emberi kapcsolatot is meghozta, amely a későbbiekben nyert nagyobb fontosságot: megismerkedett a másik magyar ösztöndíjossal, Kertész Istvánnal, aki később a Külügyminisztérium Politikai Osztályán működött közre az 1943–44-es titkos magyar béke-előkészítő munkálatokon, majd 1945-től ő vezette a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályát. Az ismertség később barátsággá vált, amely a magyar béke-előkészítés szempontjából kifejezetten gyümölcsözőnek bizonyult.¹⁶ Teleki Pál pedig haláláig részt vett az intézmény életében, mint annak intézőbizottsági elnöke.

Az Államtudományi Intézet fennállásának első tíz éve a lázas anyaggyűjtés jegyében telt, 1938-ra azonban egyrészt a fiatal munkatársak mögött már komoly kutatási tapasztalat állott, másrészt az intézmény könyvtára és iratgyűjteménye radikálisan megnőtt: magától értetődő, hogy az első bécsi döntés előkészítésében a kormányzat az Államtudományi Intézetre támaszkodhatott a tudományos háttéranyagok biztosításában. Tekintettel arra, hogy az intézmény rendkívül jól szerepelt, s az 1938-as új magyar határ az etnikai viszonyokat meglehetősen jól követte, ettől kezdve a kormányzat mindig számíthatott az Államtudományi Intézetre: a második bécsi döntésnél szintén a legfontosabb háttér-intézmény szerepét töltötték be, s nem csoda, hogy 1943-ban fontos szerepet játszottak a titkos béke-előkészítésben. 1941 áprilisában azonban az intézmény első számú pártolója, Teleki Pál elhunyt. Ez cezúrát jelentett az Államtudományi Intézet életében, annál is inkább, mivel hamarosan megalakult a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet.

A Teleki Pál Tudományos Intézet: világháború, titkos béke-előkészítés, ellenállás

Amikor Teleki Pál öngyilkosságot követett el, az intézményt a politika nem hagyta cserben. Elsősorban Hóman Bálint érdeme, hogy nem hagyták elenyészni a szervezetet, sőt működése, ha lehet, még komolyabb állami támogatásban részesült. A német szimpátiáit

¹² BALAHÓ–GÁL 2005, 93. Rónai szerint: „Az Államtudományi Intézet működésének alapfeltétele volt a személytelen befele fordulás.” RÓNAI 1993, 83–84.

¹³ RÓNAI 1993, 84.

¹⁴ Lásd a Függelék 18. fényképét.

¹⁵ RÓNAI 1993, 84.

¹⁶ Uo. 93–94.

egy percre sem rejtegető középorkutató ugyanis szerkezeti reformot terjesztett elő, amellyel új intézményi struktúra alakult ki: megszületett a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, amelynek elnöki tisztét Hóman maga töltötte be. Az intézmény a Nemzeti Múzeum alá szervezve jött létre, szakfelügyeletét azonban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium látta el. Ráadásul megkapták a múzeum mögött, a Palotanegyedben álló patinás Festetics-palotát, amely a korábbi, nem kifejezetten kényelmes állapotokhoz viszonyítva nagy előrelépésnek számított. Az intézmény költségvetése – ezt Romsics Ignác alapos kutatásaiból tudjuk – hihetetlenül bőkezű volt, az évi másfél millió pengő, amely a zömében alapítványaiból élő Magyar Tudományos Akadémia éves állami dotációját is meghaladta, kifejezetten kedvezett a szabad és minőségi kutatómunkának.¹⁷ A Teleki Intézetet megalapító miniszterelnöki rendelet szerint „[a] Teleki Pál Intézet feladata a magyarság s a vele együtt élő és szomszédos népek életének, történetének, állami és társadalmi berendezkedésének, gazdasági és művelődési állapotának módszeres tanulmányozása és ismertetése. [...] A feladatkörébe vágó tudományos kérdésekben szakértő szervként áll a hatóságok rendelkezésére.”¹⁸

Hóman Bálint a Magyar Történelmi Társulat 1941-es közgyűlésén szintén hitelt tett az intézmény tisztán tudományos volta mellett, s ezzel a Teleki-féle koncepció mellett is kiállt: „A Teleki Pál Tudományos Intézet feladata lesz a magyarság s a vele együtt élő nemzetiségek, valamint a szomszédos Duna-völgyi népek történeti életének, állami és társadalmi berendezkedésének, gazdasági és művelődési szerepének módszeres tanulmányozása és ismertetése. [...] Szigorúan tudományos módszerrel elért eredményeit saját kiadványaiban s a hazai és külföldi tudományosság időszaki kiadványaiban bocsátja közre.”¹⁹

Az új intézmény tehát politikasemleges tudományos kutatásokat volt hivatva szolgálni, amely – ezt Hóman kifejezetten hangsúlyozta – nem propagandacélokat szolgál, hanem a hazai tudományos infrastruktúrával összedolgozva tudományos kutatást folytat, illetve ilyen jellegű tevékenységeket támogat.²⁰ Ez azt is jelentette, hogy az intézmény új helyzetre készülhetett: ekkor ugyanis a Kárpát-medencei magyar területi expanzió éppen csúcspontján volt, s feltételezni lehetett, hogy újabb jelentős területek a közeljövőben már nem fognak visszakerülni Magyarországhoz. Ugyanakkor a háború kimenetele egyre bizonytalanabb lett – a kezdeti német sikerek ugyanekkor, 1941-ben épp tetőpontjukon álltak, de mégsem lehetett tudni, hogy e kezdeti szerencse mennyi ideig fog kitartani, azaz annak a magyar tudományos intézményrendszernek, amely korábban a revíziós célok előmozdítása végett jött létre, nagyjából 1941–42-től azzal a problémával kellett megküzdenie, hogy a kialakult új területi struktúrát a magyar állam miképpen őrizhetné

¹⁷ ROMSICS Ignác (2011): *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris. 257. Hóman 1941-ben még félmillió pengő támogatást ígért, de ez is kimagasló összeg volt. Lásd továbbá HÓMAN Bálint (1941): Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Történelmi Társulat 1941. szeptember 25-i közgyűlésén. *Századok*, 75. évf. 7–8. sz. 233–234.

¹⁸ A m. kir. minisztérium 8.646/1941. M. E. számú rendelete a gróf Teleki Pál Tudományos Intézet felállításáról és szervezetének megállapításáról tárgyában, 1941. december 6. *Budapesti Közlöny*, 1941. december 10. 2., 3. §. 1–3.

¹⁹ HÓMAN 1941, 233–234.

²⁰ Uo. 234.

meg hosszú távon. Felderengett hát egy újabb békerendezés lehetősége, s az idő múltával egyre világosabb lett, hogy ezt a békerendezést ugyanúgy a németekkel és szövetségeseikkel ellenséges államok fogják dominálni, mint 1919–20-ban. A Teleki Intézet tehát elkezdett felkészülni egy esetleges békétárgyalásra, s ehhez ténylegesen minden eszköz rendelkezésére is állt. Az intézmény ugyanis három tagintézményt olvasztott magába: az Államtudományi Intézetet, az egy évvel korábban alapított Erdélyi Tudományos Intézetet, valamint az ekkor létrehozott Magyar Történettudományi Intézetet. Mind a három tagintézmény külön szervezeti struktúrával rendelkezett, míg azonban az Államtudományi Intézet és a Magyar Történettudományi Intézet egyaránt Budapesten működtek, addig az Erdélyi Tudományos Intézet székhelye az ekkor már újra magyar főhatóság alatt álló Kolozsvár lett.

Az Államtudományi Intézet életében az intézményi struktúra megváltozása, valamint a háború nem okozott jelentős törést. Az intézetet 1939-től már Rónai vezette, így a mindennapi élet a megszokott rend szerint alakulhatott. Az intézet talán legfontosabb vállalkozása ebben az időben a később *Közép-Európa Atlasz* néven ismertté vált térkép-gyűjtemény volt. Még Teleki vetette fel 1940-ben, hogy ideje volna nekilátni egy olyan atlasz létrehozásának, amely a tágan értelmezett Közép-Európa földrajzi, gazdasági, politikai és etnikai viszonyait korszerű módon jeleníti meg. Követendő módszer gyanánt arra törekedtek, hogy figyelembe vegyék mind az 1910-es magyar, mind az azóta az utódállamokban és a térség többi államában tartott népszámlálások eredményeit, valamint a korabeli hivatalos statisztikákat. Az atlasz nemzetiségi térképeinek módszertani alapját az 1920-ban bemutatott úgynevezett „carte rouge” szolgáltatta,²¹ Rónai szerint így az „[t]ulajdonképpen megújítása a magyar békedelegáció nagyszabású munkálatainak egy jóval nagyobb területre vonatkozóan és a legújabb statisztikai adatokra alapozva.”²²

Természetesen a munkálatoknak nem kedvezett az egyre jobban kiteljesedő háború, amely idővel oda vezetett, hogy az Államtudományi Intézetet is Balatonfüredre telepítették ki. A vidéki fürdővároska viszonylagos nyugalma természetesen kifejezetten előnyös légkört teremtett, azonban a zavartalan tudományos munkát egyre több tényező – döntően papír- és nyersanyaghiány, majd a politikai változások, a nyilas hatalomátvétel, a front – hátráltatta. Az atlasz munkálatai azonban 1945 márciusára befejeződtek, az intézet házi nyomdáján meg is születtek az első példányok. Bár a *Közép-Európa Atlasz* hivatalos kiadására még majd 50 évet várni kellett, az így létrehozott házi változat fontos segédeszköze lett a későbbi béke-előkészítésnek. A háború utolsó szakasza 1944 tavaszától a munkálatokat jelentősen hátráltatta, ekkor a Teleki Pál Intézetet is Balatonfüredre költöztették, ahol végül kalandos körülmények között 1945 tavaszára elkészült a méltán nevezetes *Közép-Európa Atlasz*. Olyan fontos alpmű született meg, amely aztán a béke-előkészítés fontos segédeszköze lehetett.

²¹ A többnyire „carte rouge” néven emlegetett vörös térkép (Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján) az 1920-as magyar békedelegáció által bemutatott alkotás volt, amely nevét onnan nyerte, hogy a magyar etnikumot vörös színnel ábrázolta. A térkép Teleki neve alatt jelent meg, de előállításában komoly szakmai csoport vett részt, elsősorban Cholnoky Jenő korábbi térképére alapozva.

²² RÓNAI 1993, 92.

Az Erdélyi Tudományos Intézet az 1940-es második bécsi döntés következtében visszatérő kolozsvári egyetem újjászervezése kapcsán alakult meg – fontos, hogy 1940-ben, tehát a Teleki Intézet létrehozásakor ez az intézmény is működött már, igaz, csupán néhány hónapja.²³ Patrónusa ebben az esetben is Teleki Pál volt, s a történelmi osztályokat Makkai László és I. Tóth Zoltán vezették.²⁴ Az intézet vezetője Tamás Lajos lett, aki Eötvös-kollégistaként kezdeti matematikai-fizikai tanulmányok után lett már a korszakban elismert nyelvész, budapesti egyetemi tanár. Ügyvezető igazgatója Kniezsa István lett, aki kiváló nyelvészként és szlavistaként határozta meg a kutatások arculatát. Az intézeti tanárok sorában találjuk a korszakos régész László Gyulát, Nagy Zoltánt, a jogász-szociológus Venczel Józsefet, Kovács Lászlót, a később oly imponáló karriert befutó, s a háború utáni magyar békepropagandából is részét kivevő Makkai Lászlót, az irodalomtörténész Jancsó Elemért, a később tragikus véget ért I. Tóth Zoltánt, valamint Juhász Istvánt.²⁵ Az intézet munkatársa lett továbbá Kelemen Lajos múzeumi és levéltári főigazgató, György Lajos, a korabeli szociálpolitika emblematikus alakja, Kovrig Béla, Lőrincz Ferenc, Mészöly Gedeon, Viski Károly egyetemi tanár, valamint a szélső-jobboldal felé orientálódó Baráth Tibor, továbbá Csík Lajos, Hantos Gyula, Molán Mihály, Szabó T. Attila, valamint Teleki Géza, a miniszterelnök fia is.²⁶ Beosztottként pedig az intézményben dolgozott Gálffy Mózes, Márton Gyula, Imre Samu és Nemecz Anna. A sokoldalú tudományos munka, amely az intézet berkeiben folyt, elsősorban Erdély kultúrtörténete, a magyar–román együttélés századai vonatkozásában hozott izgalmas eredményeket, a színvonalas tudományos alkotói gárda pedig garantálta a minőségi munkát, forrástárak, tudományos művek megjelentetését.

A Magyar Történettudományi Intézet élére Deér József került, aki – Hómanhoz hasonlóan – középkori történelemmel foglalkozott; helyettese pedig Teleki kedves tanítványa, az angol tanulmányúttjáról éppen hazatérő Kosáry Domokos lett. Olyan kvalitásos – de még ifjú – kutatócsoport formálódott, amelynek tagjai később elismerésre méltó karriert futottak be: Balázs Éva, Benda Kálmán, Berlász Jenő, Csapodi Csaba, Barta István, Vigh Károly, és a sort még lehetne folytatni.²⁷ Az intézmény egyik legfontosabb vállalkozása egy olyan történettudományos szaklap megindítása volt, amely a korabeli, rendkívül modern összehasonlító történeti metódus szellemében igyekezett komoly tudományos munkát végezni, s ennek érdekében nemzetközi szerzőkkel kiegészülve, francia nyelven, Párizsban megjelenni: ez a folyóirat volt a *Revue d'Histoire Comparée*, amely 1949-es megszűnéséig egyúttal egy sajátos rendezvénysorozattal is megörvendeztette a magyar szellemi életet. A *Revue* teadélutánjain ugyanis a tudományos-kulturális elit szép számmal képviseltette magát; nem mellesleg pedig olyan fórumot is biztosítottak, amelyen

²³ Az intézmény története jól rekonstruálható a Benda-hagyatékban található iratanyag alapján: Erdélyi Tudományos Intézet igazgatósági iratai 1941–1944. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C 104 (Benda Kálmán iratai, 1920–1994), 3. doboz (Teleki Pál Tudományos Intézet, *Revue d'Histoire Comparée*).

²⁴ ROMSICS 2011, 256.

²⁵ *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára* (1942), 427.

²⁶ *Budapesti Közlöny*, 1940. október 20. 5.

²⁷ ROMSICS 2011, 257. Vö. KOSÁRY Domokos (2000): A Teleki Intézet emléke. *Magyar Könyvszemle*, 116. évf. 3. sz. 251–252.

nemcsak az 1943-as titkos, de az 1945-öt követő nyílt béke-előkészítőink is szép számmal feltűntek. Az első, 1943. december 17-én a Gellért Szállóban megtartott összejövetelen például megjelent Arató András, Baróti Dezső, Benda Kálmán, Gáll István, Genthon István, Gogolák Lajos, Joó Tibor, Kosáry Domokos és Radisics Elemér. A későbbiek során pedig Kertész, Baranyai Zoltán, Szegedy-Maszák, Boldizsár Iván, valamint politikusok és nemzetközileg jegyzett tudósok is, mint például Macartney professzor vagy Jászi Oszkár.²⁸

Szót kell ejteni a Teleki Intézetnek a Kállay-kormány előzetes béke-előkészítésében vitt szerepéről is. A rendkívüli titoktartás mellett végzett béke-előkészítő munkát a Külügyminisztérium Politikai Osztálya koordinálta kezdetben Szentmiklósy Andor, utóbb Szegedy-Maszák Aladár vezetésével, valamint hivatalos státusz nélkül ugyan, informálisan hasonló rálátással Kertész István is. A titkos béke-előkészítés elsősorban olyan szaktanulmányok összeállítását jelentette, amelyeket adandó alkalommal jól lehet hasznosítani a magyar békecélok elérése érdekében. Tekintettel arra a tényre, hogy az így keletkező iratok legtöbbjét a német megszállást követő napokban megsemmisítették, azon iratokra tudunk támaszkodni, amelyek a berni magyar követségen sikeresen átvészelték a háborút.²⁹ Erdélyről az Erdélyi Tudományos Intézet és Bónis György, valamint Kertész István készített beszámolót, a magyar–oroszl viszonyról és a kontinentális erőegyensúlyról Kosáry írt, Trianon földrajzi kritikáját, valamint a nemzetiiségi elv érvényesülését az Államtudományi Intézet dolgozta ki. Ugyancsak az Államtudományi Intézet készítette el az utódállamokra vonatkozó tanulmányokat, és a Magyar Történettudományi Intézetben születtek meg a Monarchia újjászervezését taglaló beszámolók is, továbbá Kertész István Jugoszláviáról, valamint az Atlanti Chartáról írt még tanulmányokat. 1945 után Kertészék első dolga volt, hogy ezeket az iratokat megpróbálják Budapestre visszaszállíttatni.³⁰

A Kállay-kormány titkos béke-előkészítésének a német megszállás vetett véget 1944. március 19-én. Nem sokkal később Szentmiklósyt és Szegedy-Maszákot is letartóztatta a Gestapo, majd Mauthausenbe internálták őket – utóbb csak Szegedy-Maszák élte túl a megpróbáltatásokat. Az intézmények ekkor még folytatni tudták mindennapi tevékenységüket – láthattuk fentebb, az Államtudományi Intézet például a *Közép-Európa Atlasz* befejezésén dolgozott, azonban a Teleki Intézet több munkatársa is bekapcsolódott a földalatti, nem túl kiterjedt, de rendkívül heterogén magyar ellenállási mozgalomba.

²⁸ A Revue d'Histoire Comparée vendégkönyve. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C 104 (Benda Kálmán iratai, 1920–1994), 4. doboz (Revue d'Histoire Comparée, történetírás).

²⁹ B anyagról kimutatás, 1945. november 9. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-J-1-a-73-Res.-1945. (Béke-előkészítő Osztály) 1. doboz, 369–400. lap. Az irat első része a dokumentumokat és tanulmányokat tartalmazza, a szerzők és a Bernbe való kijuttatásuk időpontjának feltüntetésével. Ugyanígy a második rész a kijuttatott könyvekről és nyomtatványokról tudósít, míg a harmadik a rendelkezésre álló térképekről. Vö. a hasonló tematika alapján készült irattal: A háborút követő nemzetközi tárgyalásokra készített anyag. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-1-J-a (Béke-előkészítő Osztály), 1. doboz, 73–77. lap.

³⁰ Kertész István levele Vladár Ervinnek, 1945. december 29. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-J-1-a-152-Res.-Be.-1945. (Béke-előkészítő Osztály) 1. doboz; vö. Kertész István levele Bakách-Bessenyei Györgynek, 1945. október 10. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-1-J-a (Béke-előkészítő Osztály) 1. doboz, 24. lap.

A helyzet a sikertelen kiugrási kísérlet után rosszabbodott, ekkor már Kertésznek is bujkálnia kellett.

1945 végén – valószínűleg Benda Kálmán ösztönzésére – Kosáry Domokos írt összefoglaló jellegű tanulmányt a Teleki Intézet háború alatti ellenállási tevékenységéről. A cikk elkészült, de végül nem jelent meg a *Revueben* – kefelenyomata azonban fennmaradt a Benda-hagyatékban.³¹ Kosáry szót ejtve az intézményi keretek 1941-es kialakításáról, elsősorban a Történettudományi Intézet kötetlékeiben folyó munkáról adott számot. Az intézmény kutatói szinte mind a fiatalabb generáció tagjaiból kerültek ki, és szinte kivétel nélkül az Eötvös Kollégium inspiráló közegéből kerültek át a Történettudományi Intézethez. Kosáry kulcs dátuma szintén 1944. március 19-e, a német megszállás: az intézmény ezt követően ugyanis nem tudott kielégítően működni – egyes egységei Balatonfüredre költöztek, mások a fővárosban maradtak. Beszámolt a *Magyar Nép* című illegális lap Teleki Intézeten belül való sokszorosításáról és terjesztéséről, s kiemelt több munkatársat, mint akik részt vettek az ellenállásban. Külön is említette Arató András, Benda Kálmán, Boldizsár Iván, Borsody István, Dabasi-Schweng Lóránd, Kertész István, Rubleczky Géza és Vigh Károly nevét, többük a későbbi előkészítő munkálatokban is szerepet játszott. De ismert volt többek között Gouth Kálmán németellenes beállítottsága is, aki 1944 októberében több társával megtagadta a katonai behívót, és a Festetics-palotában bujkálva húzta ki a háborút – utóbb pedig orosz fogságba esett.³²

Természetesen a háború vége az intézet életében is alapvető változásokat hozott. Rónai Andrást az igazoló eljárás elmozdította pozíciójából, és 3 évre kizárta az előléptetésből. Az Államtudományi Intézetet ettől kezdve Jakabffy Imre vezette. Ő jómódú erdélyi politikuscsalád sarjaként – apja Tisza-párti képviselő, majd a romániai Országos Magyar Párt alelnöke – lépett jogi pályára, s került 1939. október 1-jén az Államtudományi Intézethez. Mint erdélyi ügyekkel foglalkozó szakembert, hamar bevonták a második bécsi döntés tudományos előkészítő munkálataiba, majd a *Közép-Európa Atlasz* szerkesztésébe is. A Balatonfüredre települt részleg vezetésével 1945 májusában bízták meg.³³ Rónai egyetemi óráiba menekült, de a béke-előkészítésben is részt vett. A Történeti Intézet igazgatói székében Deér Józsefet az ifjú Kosáry Domokos váltotta, magának a Teleki Intézetnek pedig ideiglenesen a Nemzeti Parasztpárt embere, Dabasi-Schweng Lóránd, majd gróf Révay István, legvégül Bibó István lettek vezetői.³⁴ Révay István felvidéki nemes családból származott – anyai nagyapja Szapáry Gyula miniszterelnök volt –, s gazdasági tanulmányai után aktív részese lett a csehszlovákiai magyar

³¹ A *Teleki Intézet az ellenállási mozgalomban* munkacímét viselő kefelenyomat, Benda Kálmán szerint Kosáry Domokos tollából. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C 104 (Benda Kálmán iratai, 1920–1994), 3. doboz (Teleki Pál Tudományos Intézet, *Revue d'Histoire Comparée*).

³² Kosáry Domokos levele az Országos Nemzeti Bizottság Titkárságához, Budapest, 1947. március 13. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C 104 (Benda Kálmán iratai, 1920–1994), 3. doboz (Teleki Pál Tudományos Intézet, *Revue d'Histoire Comparée*).

³³ Dr. Jakabffy Imre önéletrajza. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-J-1-a-10-Be.-res.-1947. (Béke-előkészítő Osztály) 1. doboz, 133–135. lap.

³⁴ RÓNAI 1993, 246. Vö. ROMSICS 2011, 359.

közéletnek, később a felsőház tagjaként is dolgozott. Bibó ekkoriban járt pályája derekán, szellemi kiteljesedése is a koalíció éveihez kötődik.³⁵

A Teleki Intézet háborús kárát két, a Ráday Levéltárban és Benda Kálmán hagyatékában fennmaradt irat segítségével rekonstruálhatjuk. Ezek ugyan a jogutód Kelet-európai Tudományos Intézet adatait tartalmazzák, ám jól tájékoztatnak az 1945-ös viszonyokról is: az eredetileg beépített 22 694 m² alapterületből mintegy 2500 m² dőlt romba a háború során, amelynek értékét 21 800 dollárban állapították meg. 1947 decemberére a károkat helyreállították,³⁶ és a berendezések kárértékét is felbecsülték, ami 7400, a szakfelszerelési kár 8000, a nagy értékű tudományos gyűjteményi kár pedig 13 200 dollárt tett ki.³⁷

A Teleki Intézet és a béke-előkészítés 1945 után

A magyar béke-előkészítés 1945 tavaszán kezdődött, ekkor határozták el, hogy a Külügyminisztérium keretein belül Kertész István vezetésével fognak önálló osztályt létrehozni. Kertész személye jó választásnak bizonyult, ugyanis a rendkívül jól képzett szakember korábban is szervezte a titkos magyar béke-előkészítést, s így személyesen is jó kapcsolatot ápolt fontosabb potenciális munkatársaival. A Béke-előkészítő Osztály ideológiai alapállását egy korabeli irat foglalta össze. Kiindulópontként azzal a realitással számolt, hogy Magyarország az 1937-es határai felett gyakorol korlátozott főhatalmat, így minden eljövendő tárgyalásnak ebből a tényből kell kiindulnia. Utalt a revíziós propaganda által meghonosított politikai nyelv tarthatatlanságára, a revíziós eszmerendszer döntően földrajzi és történeti érvekre alapozott beszédmódjának korszerűtlenségére, valamint megfogalmazta a béke-előkészítés főbb irányait: a demokratikus Magyarország radikális elhatárolása a Horthy-korszaktól; a revizionista fogalomkészlet teljes elvetése; a parciális magyar érdekek nemzetek fölötti érdekekké való transzformálása; gazdasági és szociális érvrendszer kidolgozása; valamint a nacionalista felhangok szigorú kritikája fogalmazódott meg Kertészék koncepciójában.³⁸

Ezt egyébként a Teleki Intézet vezető szakemberei is így látták. Deér József a béke-előkészítéssel összefüggésben már 1945 nyarán úgy nyilatkozott Kertésznek, hogy a revíziós propaganda paneljeit a legszigorúbban ki kell küszöbölni a magyar érvrendszerből, s egy tudományosabb, letisztultabb beszédmódot kell alkalmazni a győztesek megnyerésére.

³⁵ Bibónak a Teleki Intézetben vitt „mediátor” szerepéhez jó adalékokkal szolgál Dénes Iván Zoltán tanulmánya: DÉNES 2013.

³⁶ Tudományos és felsőoktatási intézetek háborús épület- és ingatlankárra kimutatása, 1947. decemberi állapot. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C 104 (Benda Kálmán iratai, 1920–1994), 3. doboz (Teleki Pál Tudományos Intézet, *Revue d'Histoire Comparée*).

³⁷ Tudományos és felsőoktatási intézetek háborús belső berendezési és felszerelési kár kimutatása, 1947. decemberi állapot. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C 104 (Benda Kálmán iratai, 1920–1994), 3. doboz (Teleki Pál Tudományos Intézet, *Revue d'Histoire Comparée*).

³⁸ Feljegyzés a háború utáni nemzetközi tárgyalások előkészítésénél, és különösen területi kérdésekben irányadó szempontokról, 1945. július 2. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-J-1-a-14-Res.-Be.-1945. (Béke-előkészítő Osztály) 32. doboz, 18. lap, valamint 3 lap kiegészítés.

„A »szentistváni állameszme«, az »ezeréves alkotmány«, a »szent korona« vagy a »kereszténység védőbástyája« már az elmúlt évtizedekben is üres, valótlan és megunt propagandapozszként hatottak barátra és ellenségre egyaránt, a második világháború utáni esetleges újabb hangoztatásuk pedig mint javíthatatlanul retrográd gondolkodásunk bizonyítéka egyenesen kihívásként hatna.”³⁹

Deér elgondolása természetesen teljesen szinkronban volt Kertészék törekvéseivel, s ezt akkor is érdemes hangsúlyozni, ha a béke-előkészítés a revíziós érvkészlet némely elemét szándékai ellenére is átvette.

A gyakorlati teendőkről szintén a Béke-előkészítő Osztály felállításának napjára – 1945. június 1. – datált összefoglaló adott számot.⁴⁰ E dokumentum, azon túl, hogy számot adott az 1943-as titkos béke-előkészítésről, szólt a szláv–magyar érdekellentét hiányáról, a német–magyar viszonyról, és tárcaközi munkaközösségek alapítását javasolta. Természetszerűleg vont be a teljes magyar miniszteriális struktúrát az előkészítő munkálatokba, de – s ami tanulmányunk szempontjából kifejezetten fontos – javaslatot tett a Magyar Gazdaságkutató Intézet, a Magyar Nemzeti Bank, a Központi Statisztikai Hivatal, továbbá a Teleki Pál Tudományos Intézet bevonására is.

„E munkálatok elkészítésénél a vezérelv az, hogy egészen pontos adatokra van szükségünk a magyar gazdasági, ipari, pénzügyi és kereskedelmi életnek az első világháború óta történt fejlődéséről, valamint a gazdasági tényezőknek az életviszonyok egyéb ágaira való visszahatásairól.”⁴¹

E felosztásban a Központi Statisztikai Hivatalnak és az Államtudományi Intézetnek sokrétű feladatai lettek volna: a magyar gazdaság agrárorientáltságát kellett volna demonstrálniuk, kimutatva a régió relatíve túlnépesedett voltát, s mindezt megfelelő térképeken ábrázolni. Kertészék az Államtudományi Intézet korábbi munkásságát jól ismerve írhatták le: mindezt nem csak az utódállamokra, de a teljes közép-európai régióra kiterjesztve kell megvalósítani.⁴²

De mi is volt a feladata a Teleki Intézetnek? Nagyjából ugyanaz, mint a szakminisztériumoknak, valamint a béke-előkészítésbe bevont egyéb szervezeteknek: profiljuknak megfelelően a lehető legmagasabb tudományos nívón kellett kidolgozni azokat a témaköröket, amelyek szakmai profiljukba illettek. Az Államtudományi Intézet érthetően elsődlegesen statisztikai anyagok térképes feldolgozásával tudott szolgálni – ennek volt alapja a már említett *Közép-Európa Atlasz* –, valamint az intézmény dolgozta ki – csakúgy, mint az első és második bécsi döntés esetében – a konkrét magyar területi igényeket. A Magyar Történettudományi Intézet jellemzően a magyar és egyéb nemzetek kapcsolatrendszerét dolgozta fel, amely feldolgozások aztán zömében meg is jelentek; ezzel az intézmény fontos szerepet vitt a külföldre irányuló magyar békepropagandában is, amelyet Balla Antal tájékoztatásügyi miniszter, kiváló liberális teoretikus, valamint Boldizsár Iván,

³⁹ Deér József levele Kertész Istvánnak, 1945. június 18. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-J-1-a-40.015-Be. (Béke-előkészítő Osztály) 2. doboz, 345–347. lap.

⁴⁰ Feljegyzés a béke-előkészítési munkálatok újbóli megindításáról, 1945. június 1. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-J-1-a-43-Res.-Be.-1945 (Béke-előkészítő Osztály) 1. doboz, 50–72. lap.

⁴¹ Uo. 59. lap.

⁴² Uo. 65–66. lap.

a Külügyminisztérium félhivatalos lapja, az *Új Magyarország* szerkesztője vezettek.⁴³ A Teleki Intézet béke-előkészítésben játszott szerepéről egy érdekes dokumentum is rendelkezésünkre áll: Kosáry Domokos egyik 1946-os levele Balla Antalhoz, amelyben felidéri Kertészékhez fűződő intézményes kapcsolatát.

„Kertész Pistával még tavaly nyár elején, régi, még a nehéz időkből származó tervezgetéseink nyomán megbeszéltük, hogy a Teleki Intézet miben lehet az ő munkájának segítségére. E megbeszéléseken, sok egyéb, ide nem tartozó dolgon kívül, arról is szó esett, hogy a Történettudományi Intézet bizonyos kiadványokat fog elkészíteni és közrebocsátani.”⁴⁴

E kiadványok lettek a *Hazánk és a nagyvilág* sorozatcímét viselő kötetek, amelyeket a békepropaganda is kiválóan tudott hasznosítani. A 10 ívesre tervezett köteteket Kertész javaslatára Baranyai Zoltán olvasta át, s az Intézmény neve alatt, külügyminisztériumi pénzen jelentették meg őket. A levélben Kosáry utal arra, hogy a kéziratok lektorálására korábban sem kértek fel intézeten kívülálló személyt, Baranyai is csak véleményezte azokat, s Kosáry Ballát is erre kérte: „De azt hiszem, azt éppen te látod legjobban, hogy elvi okokból, a tudomány erkölcsi függetlensége érdekében, tudományos intézmény hivatali miniszteriális ellenőrzésnek magát alá nem rendelheti.”⁴⁵

E sorok jól illusztrálják azt a tudományos nívót és metódust, amihez a Teleki Intézet munkatársai hozzászokhattak: a kifejezett független tudományos munka szabadságát, amit nem szándékoztak a korabeli nehezebb viszonyok között sem feladni. Másutt levélben arról ír Kosáry, hogy a Külügyminisztérium a Partium és a Csallóköz feldolgozását kérte tőlük a *Revue d'Histoire Comparée* megjelenő számában, amit meg is tettek. Az összefüggés alapvonalai tehát kirajzolódnak: a Teleki Intézet tudományos színvonalát megtartva dolgozott ki olyan témaköröket, amelyeket a politika elvárásaként megfogalmazott. De eme elvárások mindig a témakörre vonatkoztak, s nem – vagy csak kevésbé – a tartalomra.⁴⁶

Végezetül szót kell ejteni a Teleki Intézet háza táján kipattant botrányról is: az intézet két munkatársát, Polányi Lászlót, valamint Machay Gézát ugyanis a Politikai Rendszeti Osztály (PRO) hűtlenség vádjával őrizetbe vette. A rendelkezésünkre álló külügyminisztériumi irat szerint Polányi „1946 elején, közelebből meg nem határozott időben a »Bécsi Döntés« anyagát és a »Közép-európai Atlasz« című térképgyűjteményt, továbbá 1946. június hóban a »Délszlovákiai Tanulmányok«-at, mint a magyar állam nemzetközi helyzetét érintő titkot, Csehszlovákia budapesti sajtóattaséjának, Czajak Ivánnak, anyagi ellenszolgáltatásért átadta.”⁴⁷

⁴³ A magyar béke-propaganda legkiválóbb, teljesnek mondható összefoglalását adja BÉKÉS Csaba (1990): A békét a győztesek kötik. A magyar kormány békepropaganda tevékenysége 1945–46-ban. *Aetas*, 5. évf. 1–2. sz. 29–56.

⁴⁴ Kosáry Domokos levele Balla Antalhoz, Budapest, 1946. április 26. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C 104 (Benda Kálmán iratai, 1920–1994), 4. doboz (*Revue d'Histoire Comparée*, történetírás).

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Jelentés dr. Bolgár Elek rk. követ és megh. miniszternek, mint a Külügyminiszter Úr állandó helyettesének, 1946. szeptember 24. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-J-1-a-950-res-Bé-1946. (Béke-előkészítő Osztály) 1. doboz, 173–174. lap.

Machay ellen csupán azt rótták fel, hogy szakszerűtlenül tartotta magánál az intézet munkatervét. Ugyanakkor a jelentést szignáló Kupa László törvényszéki bíró nagyon szorgalmazta a megfelelő szakértői vélemény elkészültét azzal kapcsolatban, hogy az inkriminált iratok tényleges nemzetbiztonsági kockázatot jelentettek-e, hisz az ilyen jellegű bűncselekményeket a korban halálbüntetéssel szankcionálták.⁴⁸ A bíróság végül Machay Gézárt felmentette, Polányi Lászlót azonban bűnösnek találta, és 5 évi fegyházbüntetésre ítélte. Az ügy nagyon kínosan érintette a Teleki Intézetet.⁴⁹ Minden nehézsége ellenére azonban az intézmény igyekezett komoly tudományos munkát kifejteni, de teoretikusan is gyakran állást foglaltak vezetői béke-előkészítésünk fontosabb problémái kapcsán.

E rövid tanulmány csupán nagy vonalakban vázolhatta fel azt a folyamatot, amely a magyar béke-előkészítésnek csupán egyik – bár kétségtelenül fontos – aspektusa volt. Magyarországon az Államtudományi Intézet és a Teleki Intézet ugyanis olyan tudományos háttérintézmények voltak, amelyek működési szabályzataiknak megfelelően végezték tudományos kutatásaikat. Jogosan vetődhet fel a kérdés: politikafüggetlen intézmények voltak? A szó szoros értelmében természetesen nem, hisz létrejöttük mögött politikai akarat, kormányzati elvárás volt. Anyagilag sem, hiszen dotációjuk minden esetben költségvetési pénzekből származott, láttuk, bizonyos korszakokban kifejezetten nagy összegben. Tudományos értelemben viszont független intézmények voltak, hiszen az alapítói szándék pontosan ez volt: államilag nagy vonalakban megszabott kutatási irányok teljesen tudományos, független feltárása. E feladatot minden munkatárs a saját ereje, tehetsége és tudományos-politikai beállítottsága alapján végezhetette el, így természetesen ezen intézmények tudományos produktumai is egyenetlen színvonalat képviselnek. Nagy átlagban viszont színvonalas alkotások létrejöttét tette lehetővé a korszak eme nagy tudományos vállalkozása, amelynek értékét az sem befolyásolja, ha tudjuk: a magyar béke-előkészítés nem érte – nem is érhetne – el céljait. Kosáry Domokos 1946 tavaszán fogalmazta meg gondolatát, miszerint a Teleki Intézetnek „[a]z a szándéka, hogy a dunai népek múltját és jelenét vizsgálja, és hogy e fontos munkának eredményeit mások számára is hozzáférhetővé tegye, különösen akkor, hogyha ez a dunai népeknek és különösen a magyaroknak érdekében áll. Kiadványainkkal e célokat akartuk szolgálni és akarjuk a jövőben is. Az az érzésem, hogy hosszú lejáratú program szempontjából nagy jelentősége van annak, amit csinálunk.”⁵⁰

Kosárynak igaza lett: bár a Teleki Intézetet előbb átnevezték, átszervezték, majd utód-szervezeteit 1949-ben felszámolták, munkatársait nivótlan állásokba szórták szét, és csak évtizedek múltán kerülhettek képzettségüknek megfelelő munkakörbe, az intézmény kutatási eredményei mégis szervesültek a magyar tudományosságba akár a geográfia, de idővel a történettudomány területén is, amely mindennél beszédesebben vall a Teleki Intézet működésének közép- és hosszú távú sikerességéről.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Jelentés a Polányi László és Machay Géza ellen folyó bűnügy főtárgyalásáról, és az ítélet kihirdetéséről, 1946. november 7. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-J-1-a-362-Bé.-res-1946. (Béke-előkészítő Osztály) 1. doboz, 203–217. lap.

⁵⁰ Kosáry Domokos levele Balla Antalhoz, Budapest, 1946. április 26. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C 104 (Benda Kálmán iratai, 1920–1994), 4. doboz (*Revue d'Histoire Comparée*, történetírás).

The Institute of Political Science, the Count Pál Teleki Research Institute, and the Hungarian Peacemaking in 1945 and 1946

Miklós Ivánfi

The Institute of Political Science (Államtudományi Intézet) was founded by Count Pál Teleki (1879–1941), who was twice prime minister of Hungary, in 1926. The institute was a semi-secret government institution that operated as part of the Hungarian Statistical Society. Its purpose was to provide the Hungarian revisionist movement with academic research. The official foreign policy of interwar Hungary aimed at the revision of Treaty of Trianon that Hungary had been forced to sign at the conclusion of the First World War. It called for the restoration of the pre-war borders of the Kingdom of Hungary. Teleki's idea of territorial revisionism was similar to Kuno von Klebelsberg's controversial concept of Hungarian intellectual supremacy; both approaches included the reorganisation of Hungarian academic life and the educational system. The Institute of Political Science was an academic research center that collected information (official statistics, issues, ethnographical and geographical maps) about countries possessing former Hungarian territories, such as Czechoslovakia, Romania, and Yugoslavia.

After Teleki's death, the cultural minister, Bálint Hóman, reorganized the institute, creating a new umbrella organization called Count Pál Teleki Research Institute (*Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet*). It contained the Institute of Political Science directed by András Rónai, a professor of political geography; the recently established Research Institute of Transylvania (*Erdélyi Tudományos Intézet*) directed by Lajos Tamás, a professor of linguistics; and the new Hungarian Historical Research Institute (*Magyar Történettudományi Intézet*) directed by the medievalist József Deér. Several members of Teleki Institute contributed to the secret process of preparing for the end of the Second World War under the government of Miklós Kállay (March 1942 – March 1944).

Once the war ended, preparations continued openly for the peace conference. István Kertész, leader of the Department of Peacemaking of the Hungarian Foreign Ministry, was a talented and well-educated diplomat. He had participated in the secret preparations of 1943–44, and he now involved the Teleki Institute officially. The institute made the famous geographic, ethnographic, political, and economic maps (*Central Europe Atlas*), and framed the Hungarian territorial claims against Romania. Members also contributed to Hungarian peace propaganda organised by Antal Balla, the famous liberal theorist and minister for information, and Iván Boldizsár, editor of *New Hungary* (*Új Magyarország*), a publication of the Hungarian Foreign Ministry.

This study examines the Hungarian preparations, both secret and official, for the Paris Peace Conference of 1947, emphasizing the role of the Teleki Institute. The work of its members was thorough, and one of the most important parts of the Hungarian peacemaking process in 1945–46.

Az 1947-es magyar béke-előkészítés az új haderő szervezésének és a határok kialakításának a tükrében

Tanulmányomban a második világháborút lezáró békekonferencia katonai részével foglalkozom. A magyar békeszerződés során nem a katonai rész megkötése volt a döntő, ennél fontosabb volt például a pozsonyi hídfő kérdése, a jóvátétel fizetésének mértéke, vagy éppen a csehszlovákiai magyar lakosság kitelepítésének ügye. Katonai anyagokat jórészt ezekkel kapcsolatban készítettek, de nem volt elhanyagolható a béke katonai-hadügyi részéhez kötődő dokumentumok száma sem.

Az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött magyar fegyverszüneti szerződés a korábbiak mintájára készült el. A román fegyverszünet előírta a hadseregnek a Németország elleni harcot, míg a bolgár fegyverszünetből és a magyarból ez hiányzott, csupán 8 gyalogoshadosztály rendelkezésre bocsátására, illetve Németország elleni hadüzenetre kötelezték a legyőzötteket. A megállapodás értelmében felállították Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot (SZEB),¹ amelynek 1945. március 27-i ülésén született döntés két gyalogoshadosztály megszervezéséről.² A háború befejezését követően, ahol lehetett, elkezdődött a hadiipari üzemek újjáépítése is.³

1945 májusára a Magyar Honvédség létszáma közel 47 ezer főre nőtt, két hadosztályt szovjet alárendeltségben kiszállítottak Ausztria területére, de harcban nem vetették be őket.⁴ Az európai háború lezárását követően a haderő és a rendőrség létszámának a csökkentése került előtérbe. A honvédség állománya gazdasági és politikai okokból 1947. február 10-re 12 890 főre csökkent.⁵ Az utóbbival kapcsolatban ki kell emelni, hogy a Magyar Kommunista Pártnak nem állt érdekében egy erős haderő fenntartása, ezzel szemben 1947-re 24 ezer fős párthadsereget, Rendező Gárdát szerveztek.⁶

¹ KOROM Mihály (1987): *A magyar fegyverszünet 1945*. Budapest, Kossuth. 114–166; BALOGH Sándor (1988): *Magyarország külpolitikája*, Budapest, Kossuth. 5–25.

² A SZEB brit és amerikai képviselőjének a szovjetek 1945-től nem bocsátottak a rendelkezésére minden adatot, sőt 1947 nyarán a haderő megsemmisítését sem engedélyezték nekik. Mindez annak ellenére történt így, hogy a fegyveres szervek fontosabb átalakításával kapcsolatban itt döntöttek. FEITL István szerk. (2003): *A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*. Budapest, Napvilág. 41, 100–105, 150–151, 155, 177–178.

³ GERMUSKA Pál (2015): *A magyar középépipar. Hadiipari termelés Magyarországon 1945 és 1980 között*. Budapest, Argumentum. 19–36.

⁴ A szervezésről bővebben: KIS András (1995): *A Magyar Honvédség újjászervezése (1945)*. Budapest, Zrínyi. 59–62, 180–181. Kis a honvéd nevelőtisztviselői intézmény MKP-s befolyásoltságáról nem tesz említést. (KIS 1995, 119–126; OKVÁTH Imre [1998]: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956*. Budapest, Aquila. 22–50.)

⁵ FEITL 2003, 150–151, 177–178, 291.

⁶ A Szociáldemokrata Párt 20 ezer fős gárdával rendelkezett 1947-ben. (Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 274. f. 5/59. Az SZB 1947. május 13-i értekezlete. Kiss Dávid [2015]: *A Szociáldemokrata Párt Rendező Gárdája 1945–1948*. In UJVÁRY Gábor szerk.: *Veritas Évkönyv 2015*. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló. 279–315.)

Bulgáriában a kommunisták a hatalmat a hasonló, népi milíciának nevezett szervezet segítségével kaparintották meg.⁷

A nagyhatalmak és Magyarország

Mindennek tükrében érdemes szemlélni az 1946-os párizsi magyar békedelegáció katonai bizottságának a tevékenységét, illetve a béke megkötését és annak előzményeit. A béketárgyalások előtt, már 1945. szeptember 12-én tárgyalásokat folytattak a nagyhatalmak Magyarországgal kapcsolatban,⁸ ennek során a Szovjetunió a potsdami szerződésben foglaltak, illetve a magyar fegyverszüneti megállapodás alapján javasolta kidolgozni a Magyarországgal megkötendő békét. A Magyarországra vonatkozó békeszerződés-tervezetek 1945. szeptember 18-án kerültek a Külügyminiszterek Tanácsa (KÜMT) elé. Ezzel kapcsolatban csak a katonai vonatkozásokat emelném ki. A britek javasolták, hogy a magyar fegyveres szervek létszámát és jellegét szabják meg, korlátozzák a hadianyaggyártást, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) feloszlata után mindezek ellenőrzésére külön bizottságot hozzanak létre. Az amerikaiak is kifogásolták, hogy a szovjet javaslatok a haderő korlátozásával nem foglalkoznak, nyilván nem véletlenül.⁹ Ezt követően a Külügyminiszterek Tanácsa a második, párizsi ülészakán (1946. június 15. – július 12.) foglalkozott a magyar katonai ügyekkel. A magyar katonai és légügyi korlátozásokat az olasz tervezethez hasonlóan szabták meg. Az olasz és a szovjetek által megszállt egykori ellenséges államok haderejének a korlátozása a kölcsönösség elve alapján történt. A szovjet diplomácia arra törekedett, hogy a békeszerződés aláírását követően ne legyen szó az érdekszférájában lévő haderők ellenőrzéséről, illetve biztosítsa az ausztriai megszállási zónával való katonai összeköttetés fenntartását. Angol–amerikai és francia részről a görögországi események miatt a bolgár haderő alacsony szinten tartása volt a cél, ezért a három, szovjet szférába került „balkáni” vesztes haderejének kialakítása során a lakosság létszámára, a gazdaság teherbíró képességére hivatkoztak, Magyarország számára 60–70 ezer fős hadsereg kialakítását tűzték ki célul. 1946. június 27-re született meg a Külügyminiszterek Tanácsa által elfogadott magyar békeszerződés-tervezet utolsó változata, amely a párizsi konferencia elé került.¹⁰

A konferencia 1946. július 29-én kezdődött, ennek során a hadügyeket a Katonai Bizottság tárgyalta a Luxembourg Palota Barosse termében, amely korábban Medici

⁷ SZENTE Zoltán (2006): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet 1945–2005*. Budapest, Osiris. 127–129.

⁸ A szakértői anyagok készítése mellett az amerikai, a brit és a szovjet kormányt is tájékoztatták a magyar álláspontról a békeszerződéssel kapcsolatban. (Hadtörténeti Levéltár (HL) VIII. 1. A 1–24 Gyöngyösi János levele Puskin követnek 1945. augusztus 14.)

⁹ FÜLÖP Mihály (1994): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947*. Budapest, Héttorony. 46–50.

¹⁰ Uo. 132–141.

Mária kápolnája volt.¹¹ Szemes István¹² és Czebe Jenő volt a magyar küldöttség katonai szakértője, a katonai csoport augusztus 17-én érkezett Párizsba.¹³ Előtte, 14-én mondta el Gyöngyösi János¹⁴ a beszédét a magyar béketervezettel kapcsolatban a konferencia plenáris ülésén, amelyben a béke katonai részéről nem esett szó, majd 20-ára, a konferencia felszólítására készített a magyar küldöttség egy dokumentumot, amely a béke tervezetével kapcsolatos katonai, hadfelszerelési, hadifoglyokat érintő észrevételeiket is tartalmazta.¹⁵ A Békeszereződés Katonai Bizottságában augusztus 20-án állapodtak meg, hogy milyen sorrendben tárgyalják a vesztesek ügyét: Olaszország, Románia, Bulgária, Magyarország és Finnország.¹⁶ A többihez hasonlóan ez a bizottság is módosításokat tehetett, amelyeket a későbbiekben a Külügyminiszterek Tanácsa hagyott jóvá. Szeptember 30-án foglalkozott a katonai bizottság a magyar ügygel,¹⁷ ennek során sok vita nem volt, majd a katonai részt a plenáris ülésen október 12-én fogadták el. Ezt követően ismét a New York-i Külügyminiszterek Tanácsának ülése vitatta meg a béketervezetet. Az amerikaiak pontosan szabályozni akarták a szovjet utánpótlást ellátó alakulatok számát, illetve az Olaszországból való kivonulásért cserébe a Magyarországról és Romániából történő szovjet csapatkivonást kérték.¹⁸ 1946. december 6-án a Külügyminiszterek Tanácsa átadta a békeszereződések szövegét a szerkesztőbizottságnak, ekkorra már a két vesztes balkáni államban megtörtént a teljes kommunista hatalomátvétel.¹⁹

A magyar békeszereződés katonai része és ennek magyarázata a következőket tartalmazta. 1. Az ország csak a belső – és a határvédelemhez szükséges, összesen 70 ezer fős haderőt, 90 repülőgépet tarthatott, de bombázót nem. 2. Ez éves szinten mintegy 45 ezer főnyi újonctartalék kiképzését biztosíthatta. 3. A hadseregen kívül nem lehetett katonai kiképzést folytatni: „...tilos az általános jellegű katonai előképzés és utóképzés a haderőn kívül. [...] Minden, a hadseregen kívüli szervezetben tilos a katonai kiképzés.” 4. Tilos volt a következő típusú fegyverzet, polgári eszköz rendszeresítése: német vagy

¹¹ HL VIII. 1. A 12. d. E/7. Beszámoló a Párizsi kongresszus Katonai Bizottságának 1944. szeptember 30. tárgyalásáról.

¹² Szemes Istvánt (1906–1953) a katonai ellenállásban való részvétele miatt a nyilasok elfogták, majd deportálták. A Honvédelmi Minisztériumban az 1945. november 15-én megalakult Béke-előkészítő Osztály vezetője lett, 1947-től a HM képviselője a Külügyminisztériumban, ugyanebben az évben Franciaországba emigrált. Lásd BOGNÁR Zsolt (2000): Az elmaradt szovjet–magyar hadifogoly egyezmény. *Hadtörténeti Közlemények*, 113. évf. 4. sz. 881.

¹³ Bár a korábbi érkezést az akklimatizáció miatt fontosnak tartották volna. (HL VIII. 1. A 12. d. E/22)

¹⁴ Gyöngyösi János (Berki, 1893. május 3. – Budapest, 1951. október 29.) harcolt az első világháborúban, majd könyvkereskedést nyitott, Békés megyei törvényhatósági képviselőként politizált. 1939-től a Független Kisgazdapárt (FKGP) Országos Választmányának és Intézőbizottságának tagja. 1944. december 22-től 1947. május 31-ig külügyminiszter, pártja vezetésének a tagja, haláláig országgyűlési képviselő. Forrás: www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4229&catid=69%3Agy&Itemid=67&lang=hu.

¹⁵ FÜLÖP 1994, 150, 154–156.

¹⁶ HL VIII. 1. A 12. d. /E 1–37 dosszié A Katonai Bizottság 1946. augusztus 20-i ülése.

¹⁷ A négy nagyhatalom döntése alapján október 5-ig le kellett a katonai ügyeket tárgyalni, így szeptember 30-án a magyar és a finnt is tárgyalták. (HL VIII. 1. A 12. d. /E 1–37 dosszié 4. számú összefoglaló jelentés a Katonai Bizottság üléséről, 1946. október 5.)

¹⁸ Mindennek tükrében érthető a hazai fegyveres szervekkel kapcsolatban folytatott MKP-s politikai taktika.

¹⁹ FÜLÖP 1994, 190–207.

japán fejlesztésű katonai és nem katonai repülőgép, atom- és rakétafegyver, torpedók, tengeri akna, (folyami nem), tengeralattjáró, motoros torpedócsónak, különleges típusú rohamgép, illetve az ilyenek kikísérletezése. 5. Hadianyagot csak saját célra gyárthatott az ország. 6. A megmaradt hadianyagokról való rendelkezést is szabályozták, nem lehetett német eredetű hadianyagokat gyártani, és német vagy volt német állampolgárokat katonai munkára alkalmazni. 7. Magyarországnak a későbbiekben a szövetségesekkel együtt kellett működnie, hogy német területen kívül Németország nehoj újra felfegyverkezzen. 8. Az ország ENSZ tagságát követően volt mindez módosítható. 9. A hadifoglyokat mihamlly lehetségesse vált, haza kellett szállítani.²⁰

A béke-előkészítés katonai anyagai

Mivel a béke-előkészítés sokréttű volt, így a különböző kérdésekhöz készített katonai anyagok is jelentős számban keletkeztek, 1945 közepétől a Honvédelmi Minisztériumban, Rakovszky György²¹ altábornagy irányításával készültek különböző dokumentumok. Kertész István²² a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályának vezetője 1945. november 11-én tartott egy tárcaközi értekezletet, ahol Kertész a minisztériumoktól újabb

²⁰ BARACS János et al. szerk. (1947): *A Párisi magyar békeszerződés és magyarázata. Az Atlanti-óceáni Alapokmány és a fegyverszüneti egyezmény teljes szövegével*. Budapest, Gergely. 23–28, 56–59.

²¹ Nagyrákói és kelemenfalvi Rakovszky György (Miskolc, 1892. szeptember 10. – Kisoroszi, 1962. április 29.) 1910 és 1913 között a Császári és Királyi Katonai Akadémián, majd 1922–1924 között a Bécsújhelyi Hadi Akadémián tanult, tökéletesen beszélt németül és franciául. Legmagasabb rendfokozata altábornagy (1943) volt. 1913-ban a császári és királyi 7. huszárezredben kezdte el katonai pályafutását. 1942. október 1-ig idővel több magasabb poszton is a hadseregben szolgált, ekkor a HM I. csoportfőnökévé nevezték ki, 1942. december 1-ig töltötte be ezt a pozíciót, 1942. november 1. és 1943. június 30. között nyugálományba vonulásaíg a HM földi főcsoport főnöke volt. 1945. február 20-án a HM ismét állományba vette, majd igazolták, 1946–1947 során katonai szakértő volt a párizsi béketárgyalásokon, 1951 és 1954 között Pusztaföldvára telepítették ki. SZAKÁLY Sándor (2003): *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*. 2. kiad. Budapest, Ister. 286. Lásd a Függelék 20. sz. fényképét: Rakovszky György.

²² Gyöngyösi János Vörös Jánostól a következő anyagok elkészítését kérte 1945. július 30-án (a magyar haderő 1944. október 15. utáni, sikertelen kiugrási kísérletet követő tevékenységéről készített már ekkor megkapták): 1. Jogszabálygyűjtemény, amely a honvédség „demokratikus” átalakításának a biztosítéka. 2. Összefoglaló az új haderő újjáépítésben végzett munkájáról. 3. 1939. szeptember 1. utáni katonai és polgári szabotázsok. 4. A háború kitörése óta lezajlott, katonai bíróságok által lefolytatott hűtlenségi perek. Első részben 1944. március 19-ig, másodikban 1944. október 15-ig. A németek elleni propaganda ismertetése. 5. Ellenállási mozgalomban szereplők. 6. Németek elleni szabotázscelemekények. 7. Partizán és egyéb alakulatok ismertetése. Spanyolországi polgárháborúban, a franciaországi maquis-hadseregben és Tito mellett küzdő magyar alakulatok. 8. Össze kellett írni a szovjetek ellen küzdő alakulatokat is. „Ez utóbbi körülmény tudvalevőleg (sic!) orosz részről velünk szemben hangoztatott legnyomatékosabb szemrehányás.” 9. Szükséges megállapítani, hogy a magyar határtól nyugatra milyen magyar alakulatokat fegyvereztek le a németek, amelyek még ekkor is folytattak a szovjetek és az angolszász hatalmak elleni harcot. 10. A szovjetekhez áttált alakulatok hozzávetőleges létszáma, és anyagaik (HL VIII. 1. A. 1–24.). A Külügyminisztérium Béke-előkészítő Bizottságában a HM-nek egy delegáltja dolgozott. (Rakovszky György 1945. augusztus 13-i szakértői anyaga HL VIII. 1. A. 1–24.) A HM által elkészíteni tervezett anyagok: Magyarország későbbi katonai biztonsága, határőrség és a haderő kialakításának kérdései, hadifogolykérdés, tudományos kérdések, haditapasztalatok (a békeszerződésben a HM tárca által szabályoztatni kívánt problémák HL VIII. 1. A. 1–24.).

szakértői anyagokat kért. A Honvédség felügyelőjénél²³ másnap tartott megbeszélésen a következő problémák felvetését javasolták: határkérdés, biztonság kérdése, honvédség létszáma és szervezete, hadifoglyok helyzete, katonai attasék személye, haditechnikai kísérletek, jóvátétel.²⁴ A biztonsági kérdést már ekkor az ENSZ alapokmányában foglaltakra és a közös haderőre kívánták alapozni a hadászati határok megvonása és a környező államokkal való egyenjogúság alapján.²⁵ A fentieknek megfelelően több szakértői anyagot is készítettek.²⁶

A határkérdéssel foglalkozó katonai anyagok

Gyöngyösi János részére 1946. február 4-én elkészítették az új határok katonai szempontú megvonásához szükséges javaslatokat és a hozzájuk tartozó térképeket is. A lehetséges támadási irányokról is készült angol–magyar nyelvű dokumentum. Ennek során hangsúlyozták, hogy a tárgyalásokon a katonai szempontok helyett a néprajzi-gazdaságit kell inkább kiemelni. Megállapították, hogy a trianoni határok meghúzása során a katonai szempontok jelentős mértékben érvényesültek. Északon Kárpátalja sík részének és az utolsó, 1938-as csehszlovák ajánlatban foglalt területeknek a visszakérését javasolták. Előbbit felsőbb szinten fel is vetették a szovjeteknek, akik ezen felháborodtak.²⁷ A csehszlovák pozsonyi hídfővel²⁸ foglalkozó követeléseket²⁹ elvetették,³⁰ mivel

²³ A hadsereg kiképzésével, fegyelmével és ellenőrzésével foglalkozott, közvetlen a honvédelmi miniszter alárendeltségében. OKVÁTH Imre (1998): *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956*. Budapest, Aquila. 94.

²⁴ HL VIII. 1. A 1–24. Rakovszky-csoport levele Gyöngyösi Jánosnak, 1945. november 15.

²⁵ HL VIII. 1. A 1–24. A békeszerződésben a HM tárca által szabályoztatni kívánt problémák

²⁶ A háború időszakára vonatkozó anyagokat terjedelmi korlátok miatt külön tanulmányban tervezem publikálni.

²⁷ ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris. 100.

²⁸ A trianoni szerződés során Pozsonyligetfalut csatolták Csehszlovákiához. 1947-ben ezt a hídfőt tovább szerették volna szélesíteni Dunacsúny, Horvátújfalú, Oroszvár, Rajka és Bezenye községekkel, végül csak az első három került északi szomszédunkhoz. A lakosság legnagyobb része horvát volt. Az elcsatolt területen a lakosság emberi és polgári jogai kérdésének a pontos meghatározása kiemelt szerepet kapott. A csehszlovák állam már kezdetektől szlovákok betelepítését tekintette céljának. A „lakosságcsere és az önkéntes áttelepülés” ezt a területet is érintette. (BALOGH Sándor et al. [1985]: *Magyarország a XX. században*. Budapest, Kossuth. 295–301; HOLLÓSI Gábor [2016]: Az „emberi és polgári jogok” értelmezése a pozsonyi hídfő kiszélesítése kapcsán. *Iustum Aequum Salutare*, 12. évf. 3. sz. 141–156.) A határmódosítás már 1946-ban szóba került, de a magyar fél vetette fel azzal kapcsolatban, ha Csehszlovákia meg akar szabadulni a magyaroktól, akkor adjon át területeket is. Ezt egyik nagyhatalom sem támogatta. A fő kérdés a kitelepítés ügye volt, a hídfő másodlagosnak számított. A britek 1946-os elképzelései szerint ezért Magyarországot máshol kárpótolni kellett volna. Egy nagyobb mértékű területcsere is felvetődött, ennek során Magyarország több területet kapott, mint adott volna. FÜLÖP 1994, 80, 166–169.

²⁹ HL VIII. 1. A 12. d. /E 1–37 dosszié. A szakértői anyagok, mivel a Tisza Záhonynál lévő szakasza mint mozgó határ szerepelt a trianoni békében, ennek a megállapítását is fontosnak tartották. Az 1924-es és 1925-ös határmegállapító dokumentumokban a két ott átívelő hiddal kapcsolatban említették meg, hogy az egyiknél a Tisza középső vonala, a másíknál a jobb parttól az első pillér a határ.

³⁰ Egészen nagy ívű csehszlovák elképzelések is voltak. Ennek során hét település visszaköveteléséről beszéltek, bár ezek sohasem tartoztak hozzájuk. *A csehszlovák állam határai sztratégiai szempontból* címmel még a trianoni békével kapcsolatban készült egy katonai térképük, amelynek során a következő lett

ezzel kapcsolatban az első világháborús szláv korridor-tervezet újjáéledésétől tartottak, illetve: „az ország védelmi lehetősége tekintetében olyan jelentős területváltozás volna, hogy annak feltétlen visszautasítását kell szorgalmaznunk.” Ezt csak kevés más terület átadása kompenzálná, így a következőt javasolták cserébe kérni: a Százd–Süttő közötti határbeszögellés kiegyenlítését, Budapest védelmére hivatkozva.³¹ Az így visszakerülő területek lakosságának 90%-a lenne magyar nemzetiségű. A csehszlovák haderő felvonulásával a Vág völgyében és Esztergom–Szob irányából számoltak. A Csap–Sátoraljaújhely vasútvonal elvétele 1920-ban a Romániával való összeköttetést tette lehetővé.³²

1946. május 11-én a csehszlovák követelések miatt a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályától a miniszter külön a hídfővel kapcsolatban katonai érvek kidolgozását javasolta. A szakértői anyagban a korábbiakhoz képest azt hangsúlyozták, hogy a hegységekből kibontakozó folyóvölgyek nagyvárosai csehszlovák kézre kerültek, ezekből az irányokból könnyen lehetett támadást kezdeményezni Magyarország belső részeire. A Duna-vonal a nyugat–keleti előrenyomulást és annak biztosítását fedezheti egy esetleges konfliktus első szakaszában. Ligetfalu Pozsony védelmét volt hivatott biztosítani, később éppen ezért csatolták a Német Birodalomhoz Csehszlovákia feldarabolása során. A szlovák katonai vezetés pedig ez okból települt át Besztercebányára. A hídfő kiszélesítése még egy hadászati támadási irányt jelentene, ahonnan a köz- és vasútra is támaszkodhatnának, veszélyeztetve ezzel a Duna-vonalra felálló magyar védelmet.³³ Hangsúlyozták, hogy „a magyar kormány már régóta hatalmas vízienergiatelep létesítésének gondolatával foglalkozik”. A Szigetköz 130 településének bármikori elárasztásától vagy teljes kiszáritásától féltek, a rajkai zsilippel³⁴ pedig a Dél-Kisalföldet kézben tarthatnák volna. Hangsúlyozták, hogy a tervezett határkorrekcióval a Duna 50 km-en csak csehszlovák lenne, ide világkikötőt akartak építeni, ami teljes kontrollt jelenthetne a hajózásra. Erőmű építésében ekkor már a csehszlovákok is gondolkodtak. „Az átcsatolással

volna a határ: Nezsider, Védény, Gálos, Féltorony (Ausztia), Mosonszombat, Hegyeshalom, Kisbodoknál érte volna el a Dunát, innen a Duna jobb partján Vácig az ártér mindenütt Csehszlovákiához tartozott volna. Ez nyilvánvalóan katonai elgondolás volt. A szakértői csoport arra hivatkozott, hogy még az 1921–22-es magyar–csehszlovák bizottság is a Dunát biztos határnak tekintette. „Cseh területi követelés az 1946. évi párizsi békekonferencián.” HL VIII. 1. A. 12. d. /E 1–37 dosszié béke-előkészítő csoport. De nemcsak Magyarországgal szemben voltak ilyen igények: LÁZÁR György – G. VASS István (2007): Csehszlovák revizionista és irredenta törekvések Közép-Európa térképének átrajzolására. *ArchívNet*, 7. évf. 1. sz. 1–7.

³¹ HL VIII. 1. A. 12. d. /E 1–37 dosszié. Csehszlovákiával kapcsolatban a nagyhatalmak részéről a pozsonyi hídfőért cserébe adott területi kompenzáció, de nagyobb volumenű etnikai alapú területcseréje lehetősége is felmerült, ráadásul úgy, hogy Magyarország kapott volna nagyobb területet. Mindebből csak a hídfő kibővítése valósult meg. FÜLÖP 1994, 166–186.

³² HL VIII. 1. A. 1–24. Javaslat Magyarország határainak új megvonásához /Katonai szempontok/ 1946. február 4.

³³ HL VIII. 1. A. 1–24. Vélemény a pozsonyligeti hídfő kiszélesítésére irányuló csehszlovák javaslatra, 1946. május 11. A Katonai Osztály véleménye. A szakértői anyagot a miniszter a KATPOL-lal akarta elkészíttetni, de erre az osztály nem vállalkozott arra hivatkozva, hogy hírszerzéssel nem foglalkoznak.

³⁴ Végül a zsilip Magyarországnál maradt. Az 1947. őszi határrendezéssel kapcsolatos tárgyalások igen sok vitával zajlottak. Végül a császárligeti csatornát is sikerült magyar oldalon tartani. (HOLLÓSI Gábor [2013]: A rajkai zsilip kérdése. A párizsi békeszerződés értelmezése. *Iustum Aequum Salutare*, 9. évf. 4. sz. 169–184. HL VIII. 1. A. 12. d. /E 1–37. dosszié. Jelentés a rajkai és oroszvári tiltakozó népgyűlésekről 1946. augusztus. FKGP Külügyi Osztálya készítette dr. Erdélyi Zsuzsa augusztus 11-i látogatása alapján.)

a régóta kísértő elképzelés a nyugati szláv korridor egy lépéssel közelebb jutna a megvalósulásához. Ezzel a stratégiailag annyira fontos hídőállás u.i. a korridor megteremtésének katonai előfeltételei biztosítva lennének.” Az ott lakók a kitelepítésüktől is tartottak.³⁵ A hídő kérdésével a területi és politikai albizottság ülésén foglalkoztak. Ausztrál kérésre a magyar delegáció részletes angol nyelvű kalkulációt készített egy új, Bécs felé építendő útvonalról, amely az összes költséget tartalmazta, a szükséges kisajátítások kivételével. Egy 78 km-es, 6 m széles út, két oldalán gyalogos járdával összesen 56 millió forintba, 4,86 millió dollárba került akkori áron. Ennek 14 km-es szakasza haladt volna magyar területen. A csehszlovákok próbálták elbagatellizálni a meglévő út jelentőségét.³⁶ Az út nagy része ugyanakkor osztrák oldalon maradt, de Ausztria mindebben nem nyilvánított véleményt, mivel meg sem hívták a tárgyalásokra.

Romániával kapcsolatban kiemelték, hogy a Szatmár–Nagykároly–Nagyvárad vonal birtoklása az út és a vasúthálózat miatt felvonulási lehetőséget teremt, innen a Tiszavonalat egy nap alatt elérhetik. Románia esetében katonailag egyedül a Bihar-hegység vízválasztóján³⁷ telepítendő határvonal lenne igazságos, ez mindkét országnak megfelelő hadászati előnyöket jelentene. Ezen a területen 1 millió fő élt, amelynek a fele magyar. A trianoni határ 13 vasútvonalat vágott ketté, a magyar ajánlat már csak 9-et érintene. „Ily nagy hadászati előny megadása oly nép számára mely a németek oldalán a háborúban a magyarokénál sokkal nagyobb erőfeszítést fejtett ki, s jelentős szovjet területeket óhajtott bekebelezni, s utolsó percig bírta a németek korlátlan bizalmát, egyáltalán nem indokolt.” – emelte ki a szakértői anyag.

A jugoszláv határ egy Duna- és két Dráva-hídőt biztosíthatott adott esetben az ellenséges haderő felvonulására (Baranyai-háromszög, Muraközi hídő, Duna–Tisza köze), így a Duna–Tisza közti hídő területének csökkentését, és a másik kettő megszüntetését javasolták. Az osztrák határ esetén a Fertő tótól keletre fekvő terület visszaadását szorgalmazták 26 ezer magyarral. A katonai szempontokat az etnikaiakhoz igyekeztek közelíteni.³⁸ A fentiekkel kapcsolatban két térképet is készítettek, az első angol–magyar nyelvűn az esetleges támadási irányokat, a második angol nyelvűn a nemzetiségi megoszlást jelölve. Utóbbi elkészítéséhez a korábbi népszámlálási adatokat használták fel.

³⁵ HL VIII. 1. A 12. d. /E 1–37. dosszié. Jelentés a rajkai és oroszvári tiltakozó népgyűlésekről 1946. augusztus. FKGP Külügyi Osztálya készítette dr. Erdélyi Zsuzsa augusztus 11-i látogatása alapján.

³⁶ HL VIII. 1. A 12. d. /E 1–37. dosszié. Aide-Mémoire... 1946. szeptember 6-án foglalkozott a békekonferencia politikai és területi bizottsága a csehszlovák követelésekkel. A hídővel kapcsolatban Sebestyén Pál hangsúlyozta, hogy Magyarország katonai gyengesége miatt annak Csehszlovákia szempontjából semmilyen stratégiai jelentősége sincs. A különböző szintű, 1946. szeptemberi tárgyalásokon felvetődött a hídőért máshol történő területi kárpótlás ügye is, illetve a nagyobb volumenű terület- és lakosságcsere kérdése is. FÜLÖP 1994, 171–179.

³⁷ Egy 1946 áprilisában, a KÜMT-nak tett magyar javaslatban szerepelt a vízválasztó mint határvonal, de annak hadászati jelentőségét nem emelték ki, ehelyett az etnikai-gazdaságit hangsúlyozták. GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor szerk. (2008): *Sub Clausula, 1920–1947*. Budapest, Magyar Közlöny. 1164–1165.

³⁸ HL VIII. 1. A 1–24. Javaslat Magyarország határainak új megvonásához /Katonai szempontok/ 1946. február 4. A jugoszláv sajtóban, miután Magyarország nem támogatta az Olaszországgal szembeni területi igényüket, hazánkkal szembeni területi és egyéb követelések is megfogalmazódtak. FÜLÖP 1994, 74.

Érdekes, hogy orosz nyelven nem készítettek hasonló dokumentumot, annak ellenére, hogy korábbi szovjet ígérettel azért rendelkeztek Romániával kapcsolatban.³⁹

Rakovszky György a következőket fűzte a fentiekhez: „Amennyiben a térképbe berajzolt határokat elérjük, Magyarország hadászati helyzete védekezés szempontjából lényegesen megjavul. [...] – Támadólagos hadászati előnyök megszerzésére törekednünk céltalan lenne.”⁴⁰ Más dokumentumban mindezzel szemben viszont azt hangsúlyozták, hogy a korszerű páncélos és légierő alkalmazása esetén a fent vázolt hadászati védelmi elvek már nem lényegesek.⁴¹ A fent említett térkép⁴² az 1938-as határokat mutatja, még azelőtt készült, hogy a csehszlovákok bejelentették az igényüket a pozsonyi hídfő⁴³ kiszélesítésére. A dokumentummal Magyarország hadászati szempontból meglévő kiszolgáltatottságát akarták szemléltetni. Háborús helyzetben északról kétirányú felvonulási területtel és támadással számoltak, amelynek a célja Budapest elfoglalása lett volna. Kárpátalja területén egy vasútvonal-jelölés látható, amely a Csehszlovákia és Románia közötti esetleges átcsoportosításokat szemléltette, de ezzel kapcsolatban hangsúlyozták, hogy e területnek a Szovjetunióhoz történő csatolásával ez jelentőségét veszti. A Románia felőli esetleges támadással szemben a sík terület miatt lett volna nehéz a védelem, ugyanakkor a vasútvonalak is jó felvonulási lehetőséget biztosítottak számukra. Egy Jugoszlávia felőli támadás esetén pedig – mint ahogy azt korábban említettem – három hídfő állt volna az ellenséges haderő rendelkezésére.⁴⁴

Az új magyar haderő és a béketervek

A határok mellett a Magyarország hadügyi kérdéseivel foglalkozó dokumentumok is lényegesek voltak. Hangsúlyozták, hogy egy ország védelme annak katonai és gazdasági potenciáljának a függvénye. Ugyanakkor bíztak a közös ENSZ haderő mielőbbi felállításában, és ezáltal egyfajta kollektív biztonság megteremtésében. Magyarország győztes szomszédai ENSZ tagállamok lettek. Szomszédaink együttes ereje meghaladta az ország védelmi lehetőségeit, különösen a nyitott határok miatt. Az erőrendszer építését azonban nem tartották megfelelő megoldásnak,⁴⁵ így a gazdasági szempontból fenntartható haderő kialakítását javasolták: „Mindezek alapján a Magyarországot fedező hadsereget korlátolt célú, erőteljes offenzív műveletek sorozatos végrehajtására

³⁹ Lásd 14. számú térkép. Az eredeti térképen a szöveg angol nyelven is olvasható. *A trianoni határok által hadászatiilag kiszolgáltatott ország* HL VIII. 1. A. 1–24 (Csákvári Kristóf munkája.)

⁴⁰ HL VIII. 1. A. 1–24. Rakovszky György 1945 augusztus 13-i szakértői anyaga. A szöveget angolra is lefordították, a térképek kétnyelvűek. Az angol szövegbe egy Beneš-idézet is bekerült, amellyel azt próbálták igazolni, hogy a határokat hadászati szempontból alakították ki. A nemzetiségi mellett földrajzi, közlekedési okokat is felsoroltak, amelyek a visszacsatolást indokolnák. Érdekes, hogy hasonló, orosz nyelvű dokumentum idáig nem került elő.

⁴¹ HL VIII. 1. A 1–24 A/4. *A jelenlegi hadsereg kialakulása és helyzete*.

⁴² Lásd a Függelék 14. sz. térképét: *A trianoni határok hadászati jelentősége 1938–1946*.

⁴³ Lásd a Függelék 8. sz. térképét: *Pozsonyi hídfő 1947*.

⁴⁴ HL VIII. 1. A. 1–24.

⁴⁵ A kommunista diktatúra kiépítését követően és a Jugoszláviával való viszony megromlásának köszönhetően később mégis épült a déli határra.

képesnek kellene megszervezni.”⁴⁶ Ennek megfelelően 70–80 ezer főnyi békehaderő felállítását javasolták, amely képes az ország védelmére és az éves újonclétszám kiképzésére. Ugyanakkor az ENSZ alapító okmányának a rendelkezésére hivatkozva a szomszédos államokéhoz hasonló erő kialakítását javasolták. Mindez biztosíthatna volna egy ellenséges állammal szembeni 1–3 hétig tartó védelmet, amely szükséges lett volna az ENSZ közös haderejének a beérkezéséig. Ehhez leszállópályák létesítését is javasolták. A haderő számára a szövetségesektől terveztek hadianyagot és felszerelést kérni, illetve vásárolni.⁴⁷ Korszerű eszközökkel szerették volna ellátni a honvédséget, amelyeket hosszabb ideig nem kellett volna így lecserélni. A hadiiparral kapcsolatban kiemelték, hogy Csehszlovákiáé megmaradt, a román szintén, illetve az ő haderejüket a németek felszerelték, Jugoszlávia is kapott hadianyagot, velük ellentétben a magyar megsemmisült. A fent említett haderő létszámát a következőkkel indokolták. 1945. január 30-án 2,7 millió hadköteles volt az országban, ebből 1,2 millió 20–35 éves. 1944-ben összesen 750 ezer 21 és 60 év közötti olyan személy volt, aki katonai kiképzésben részesült. A 80 ezer fős haderő létszámából 10 ezer főt tett volna ki a keretesített alakulatok állandó állománya. A 35 év fölöttiek kiképzésére egy milíciarendszert⁴⁸ akartak szervezni. A 70 ezer főt 12 seregre tervezték osztani, amelyet adott esetben „ikerezéssel” vagy háromszorozással akartak növelni. Ezen belül egy 10 ezer fős páncélos hadosztályt, egy 6 ezer fős lovas dandárt, egy szintén 6 ezer fős repülő dandárt, nyolc 6 ezer fős gyalogos dandárt, illetve egy 20 ezer fős határvasdandárt terveztek felállítani. Évi 60 ezer újonc kiképzésével számoltak. A 16 ezer fős tiszti karból kétezret igazoltak, hétezren távol voltak, többségük továbbra is szovjet hadifogságban. A személyi állomány megszervezéséről a következő volt az elképzelésük: „A hadsereg megalakításának alapját már csak a szellem kialakulása miatt is a jelenlegi hadsereg képzése és a megalakulás üteme az anyagi ellátottság mértékében történne.”⁴⁹

A haderő felszerelésében az ENSZ-re kívántak támaszkodni,⁵⁰ ami azért is volt érdekes, mivel különböző típusú fegyverek voltak rendszeresítve a különböző tagállamokban, ráadásul későbbiekben ellentétes táborok formálódtak, bár ez ekkor még sokak számára nem volt nyilvánvaló. A hadsereget korszerű fegyverzetrel hosszú távra szerették volna ellátni. Jelentős magyar hadiipar kialakítását gazdaságtalannak vélték, a hadiipari katonai képzést a civil szektorral összehangoltan tartották gazdaságosnak.⁵¹ A németektől való kártérítés kérése is felvetődött a hadianyaggal kapcsolatban, hiszen ennek jelentős részét ők vették el a magyar katonáktól. Ennek felvetését azonban Nyárádi Miklós – 1946

⁴⁶ HL VIII. 1. A 1–24. Magyarország biztonsági kérdéseivel kapcsolatban. 1946. április 13.

⁴⁷ Az 1940-es évek végétől kizárólag szovjet gyártmányú vagy szovjet szabadság alapján gyártott magyar fegyvereket rendszeresítették. GERMUSKA 2015, 44–95.

⁴⁸ Ez a későbbiekben a Munkásőrség lett a Magyar Néphadsereg mellett, miután kidolgozták a háborús feladatait is: Kiss Dávid (2017): *A Munkásőrség története és előzményei*. Budapest, Magyar Napló – Veritas.

⁴⁹ HL VIII. 1. A 1–24. A/4. *A jelenlegi hadsereg kialakulása és helyzete*.

⁵⁰ HL VIII. 1. A 1–24. *Javaslat Magyarország békehaderőjének...*, Katonai Osztály.

⁵¹ HL VIII. 1. A 1–24. *Katonai tudományos kísérletekkel való foglalkozás joga*.

szepemberében államtitkár⁵² – nem javasolta.⁵³ A dunai flottilla ugyanakkor csehszlovák kézben volt, ennek visszaadására csak a békeszerződés aláírását követően láttak lehetőséget. Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia területére is került magyar hadianyag.⁵⁴ Lényeges volt, hogy az egészségügyi, gépkocsi-, fogat- és híradós eszközöket nem tekintették hadianyagnak, így ezeket korlátlanul vissza lehetett igényelni. Ugyanakkor a Németországnak való 1944. december 28-i hadüzenetet követően a szovjetek által elvett eszközökkel kapcsolatban úgy gondolták, hogy azok nem tekinthetők hadizsákmánynak.⁵⁵

Az új haderő háború utáni „demokratikus átalakulásával” kapcsolatban több jogszabályt is kivonatoltak.⁵⁶ Lényegesnek tartották nem csupán a követségekre, hanem a konzulátusokra is katonai attasék vagy legalább katonai szakértők kiküldésének a lehetőségét. A második világháborús hadtörténeti kutatások kölcsönös előmozdítását is fontosnak vélték, továbbá a külföldi kiképzési és tájékoztatási szabályzatok megvásárlását, magyar katonák külföldi továbbképzésre történő vezénylését.⁵⁷ Az új haderő újjáépítésben végzett munkáját is részletezték.⁵⁸ Vasútépítő alakulatok szovjet alárendeltségben már 1945 elejétől működtek.⁵⁹

A hadsereg mellett 20 ezer főnyi határőrség felállítását javasolták, négy dandárba szervezve – mint ahogy a Függelékben megtalálható térképen is látható⁶⁰ –, dandáronként 12 zászlóaljjal és 50 századdal, továbbá 200 őrssel. Minden dandárt egy gépkocsizó zászlóaljjal és egy gyorsan mozgó tartalékkal, illetve minden századot egy gyorsan mozgó kerékpáros őrssel terveztek megerősíteni. Az első dandár a csehszlovák határszakasz Duna és a Tisza vonala közti területét, a második a Dunától nyugatra lévő csehszlovák és az osztrák határszakaszt, a harmadik a jugoszlávot, míg a negyedik a szovjet és a román határt ellenőrizte volna. Az erőket tehát nagyrészt arányosan, a kontrollálható terület hosszát és domborzati viszonyait figyelembe véve tervezték elosztani. A hidegháború „eszkalálódását” követően a nyugati és a jugoszláv irányra terelődött a fő

⁵² Nyárádi Miklós (Budapest, 1905. május 21. – Bécs, 1976. május 12.) a két világháború között ügyvédként dolgozott, majd részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945-ben belépett az FKGP-be, majd a párt pénzügyi csoportjának a vezetője lett, a Pesti Haza Első Takarékpénztár igazgatója, 1946-ban a PM-ben államtitkár, majd hazahozatali kormánybiztos május 12-től. 1947-ben pénzügyminiszter és országgyűlési képviselő. 1948-ban Svájcba, később az USA-ba emigrált, ez formálisan a Dinnyés-kormány lemondásához vezetett. 1951-ben a Bradley Egyetemen közgazdasági professzori státuszt kapott. 1969 és 1974 között az amerikai külügyminisztérium tanácsadója volt, 1976-ban Milánóban telepedett le. Forrás: www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5343&catid=78%3Any&Itemid=67&lang=hu.

⁵³ Ezt a német békeszerződés keretében tervezték rendezni, amelyből végül nem lett semmi. FÜLÖP 1994, 202.

⁵⁴ HL VIII. 1. A 12. d. /E 1–37. dosszié. *Németországba hurcolt hadianyag sorsa* /Feljegyzés Nyárádi államtitkár Úrnak szept. 17-én Párisban folytatott megbeszéléséről./ 1946. szeptember 17.

⁵⁵ HL VIII. 1. A 12. d. /E 1–37. dosszié. *A magyar hadianyag és hadfelszerelés sorsa a háború során*. 1946. szeptember 12.

⁵⁶ HL VIII. 1. A 1–24. A/4. A Magyar Honvédség átalakításával kapcsolatos jogszabályok összesítése.

⁵⁷ HL VIII. 1. A 1–24. Béke előkészítéshez szükséges adatok, 1946. április 24.

⁵⁸ HL VIII. 1. A 1–24. A Rakovszky-csoport összefoglaló tájékoztatása a demokratikus Honvédség újjáépítő munkájáról.

⁵⁹ HL VIII. 1. A 1–24. Összefoglaló tájékoztató a demokratikus honvédség újjáépítő munkájáról, 1945.

⁶⁰ Lásd a Függelék 15. sz. térképét: *A határvédelem tervezett struktúrája, 1945–1946*.

hangsúly. A határőrségnek a határ védelme és ellenőrzése mellett a pénzügyőri feladatokat is el kellett tudni látni. A létszám kialakítását mindig a szomszédos államokéhoz mérten javasolták. Az állomány felét hivatásosként akarták kiállítani. A felderítéshez, a részleges vagy teljes határzár életbeléptetéséhez való jogot is meg akarták szerezni. A határőrséget a honvédség főparancsnokának és a miniszternek tervezték alárendelni,⁶¹ vezetését a határőrség főparancsnoka látta volna el. Minderre szükség is volt, hiszen a határon a háborút követően virágzott a csempészet.⁶²

A családok helyzetének rendezése mellett a hadsereg szervezése és a gazdaság talpra állítása miatt is szükségesnek tartották a hadifoglyok⁶³ mielőbbi hazaengedését. „A hadsereg tisztikarának biztosítására is elsősorban a keleti hadifogolytáborokban lévő és nagyrészt a harcok során a szövetségesekhez annak idején átállt tisztekre és a legénységből kiképezhető tisztekre számíthatunk.” A trianoni területről 500–600 ezernyi, a környező államok területéről 200–300 ezernyi magyarral számoltak, akik ekkor hadifogságban lehettek. 1945. június 30-án 860 ezerre becsülték számukat. A Hazahozatali Kormánybizottság szerint 1946. március 31-ig 241 ezer fő tért haza. Szegedre a keleten lévők nagy része érkezett, 76 900 fő, a komáromi és kaposvári szűrőtáborokba 164 ezren.⁶⁴ A „Valahol Oroszországban” lévők számát 300–400 ezer főre becsülték.⁶⁵ Az érintettek 6 hónapon belüli hazaengedését szerették volna elérni,⁶⁶ ez azonban nem valósult

⁶¹ Lásd 15. számú térkép. HL VIII. 1. A 1–24. A/4.

⁶² GÁSPÁR László (2010): A magyar határőrizet változásai, 1945–1956. *Rendvédelem-történeti füzetek*, 18. évf. 21. sz. 27–42. Az eredetileg jelölt helyesírás szerint készült térkép. (Határvadász erők tervezett elhelyezése, HL VIII. 1. A/1/1-14.; Csákvári Kristóf munkája.)

⁶³ Rövid összefoglalók készültek az angol, francia, szerb hadifoglyok magyarországi ellátásáról is. Ezekkel a dokumentumokkal azt akarták demonstrálni, hogy Magyarország megfelelően bánt velük. (HL VIII. 1. A 12. d. /E 1–37. dosszié)

⁶⁴ A háború utolsó szakaszában nyugatra 580 ezer fő települt ki a Szálasi-féle Honvédelmi Minisztérium adatai szerint. Ebből kiképzés alatt álló alakulat: szovjet fennhatóság alatti német területen 90 ezer fő. 40 ezren a nyugati megszállási zónában estek fogságba. Békealakulatból 90 ezer személy szovjet, 150 ezer amerikai, nem harcoló alakulatból 110 ezer az amerikai és a brit, 80 ezer a szovjet megszállási övezetben tartózkodott. Keleten 1944 októberéig 130 ezer foglyot és eltűnt személyt tartottak nyilván, ezt követően 250 ezer főre becsülték a szovjet hadifogoly-táborokba került személyeket. 1944 októberében 1,1 millió katona, 1945. február 1-jén 580 ezer volt a haderő létszáma, ennek kb. a felére becsülték a fogságba kerültek számát. A háború alatt összesen 600 ezer fő kerülhetett szovjet hadifogságba, csak a ceglédi táborban 130 ezer fő volt 1945 májusában. (HL VIII. 1. 12. d. /E 1–37. dosszié. *Adatok a hadifoglyok létszámáról.*)

⁶⁵ *A jelenlegi hadsereg kialakulása és helyzete* című dokumentum zárszava a következő volt: „Mélységesen sajnáljuk, hogy a lefegyverzett, az első világháború utáni biztonsági rendszerben helyet nem kapott volt hadsereg a második világháború megindulása előtt nem képezhette gerincét a Németország keleti határára csoportosuló erőknél. Ma, amikor ennek egyik okozójától, német ötödik hadosztalponktól, a svábságtól nagyrészt megszabadulunk, ezek visszafeszítő erejétől és az örök német »Drang nach Osten«-tól azonban nem reméljük és kérjük, hogy javaslataink meghallgatására megadják az új magyar hadseregnek a lehetőséget, hogy a Dunavölgyi főhadiúton egy újra feléledő német terjeszkedés ellen hathatós erőt képviselhesen.” (HL VIII. 1. A 1–24. A/4 *A jelenlegi hadsereg kialakulása és helyzete.*)

⁶⁶ A szakirodalom becslései a mai napig eltérőek: Korom Mihály 850–900 ezer főre tette az összes hadifogoly számát, közülük 550–570 ezer került szovjet fogságba. A szovjet kormány 1947 elejéig 300 ezer főt hazaszállított. Stark Tamás 600–700 ezer főre tette a szovjet fogságba esettek számát, közülük 150–200–270–370 ezren haltak meg. Ungváry Krisztián 920 ezerre tette az elhurcoltak teljes számát, közülük 616 ezren kerültek a Szovjetunióba, 105–155 ezer fő halt meg. Ravasz István 700 ezer főről írt, közülük 500 ezer került a szovjetekhez. Bognár Zalán szerint 1,2 millió fő esett fogságba az 1941-es területekről. Közülük 900 ezren szovjet, a többiek nyugati fogságba kerültek. VARGA Mária Éva (2009): *Magyarok szovjet*

meg. A hazaszállításhoz ütemtervet akartak kérni, a szállításban pedig a nagyhatalmak segítségét. Annak a kiderítését is kérték, hogy nem kerültek-e német vagy SS táborokba magyarok. A kint lévő magyarok között propagandamunkát akartak végezni a hazatéréssel kapcsolatban. „Kérjük a magyar felvilágosító munkáig elsősorban a Németországban lévő szakmunkásoknak egyéb országokba vagy gyarmatokra való toborzásától eltekinteni.” Az 1929. évi genfi egyezmény betartását kérték a hadifoglyokkal kapcsolatban, ezt azonban a Szovjetunió nem írta alá.⁶⁷ A velük szemben lefolytatandó bünvádi eljárás során is ezt kérték, „valamint a politikai okokból való visszatartás kérdésének nemzetközi bizottság által való ellenőrzését”. Az ingóságok hazahozatalának a lehetősége is szerepelt a kérések között, továbbá: „[a]nnak biztosítását, hogy minden személy büntetlenül és hátrány nélkül térhessen vissza arra a területre, ahol elhurcolása, vagy elindulása előtt tartózkodott függetlenül attól, hogy melyik ország szállítmányával szállítatott vissza, kivéve a potsdami értekezleten kitelepíteni elhatározott német lakosságot, mely visszatérése után áttelepítésre jön tekintetbe.” A hazaszállítás költségeivel kapcsolatban a Vörös-kereszt segítségére is számítottak.⁶⁸ Érdekes, hogy az 1946 áprilisában Sztálinnál járt magyar kormányküldöttség csak a hadifoglyok levelezésének a lehetőségét vetette fel.⁶⁹

Katonai szakértői anyagok készültek a jóvátétel összegéről,⁷⁰ ehhez a Külügyminisztérium Fegyverszüneti és Béke-előkészítő Osztályának kérdőívét kapták meg. Ennek során lényeges volt egy olyan dokumentum készítése, amely az ország gazdasági teherbíró képességét állapítja meg. A szovjetek részére történt csapatszállításokból, katonai berendezésekből és építmények igénybevételeiből, a visszavettek felújításából származó költségek megállapítása is lényeges szempont volt,⁷¹ továbbá a SZEB-nek és a Vörös Hadseregnek kiszolgáltatott áruk értéke, azoké is, amelyeket jogtalanul vettek igénybe. A hadizsákmánynak tekintett javakról, a külföldi és belföldi magyar követelésekről, „a Vörös Hadsereg által forgalomba hozott pénz összegéről” is összesítést kellett készíteni.⁷² Utóbbi két pont a HM-re nem vonatkozott. Mindennek során a szolgáltatások

hadifogságban (1941–1956). Az oroszországi levéltári források tükrében. Budapest, Russica Pannonocana. (Ruszsztikai Könyvek, XXIII.) 53–62; UNGVÁRY Krisztián (2007): *Magyarország a második világháborúban.* Budapest, Kossuth. 476; BOGNÁR Zsolt (2017): Civilek deportálása Magyarországról a GUPVI lágereibe. In KISS Réka – SIMON István szerk.: *Gulag–Gupvi. A szovjet fogság Európában.* Budapest, NEB. 139–163. A nyugati fogságba került hadifoglyok hazaszállítása 1946-ban befejeződött. A Szovjetunióból még 1956-ban is több ezren tértek haza. BANK Barbara – BOGNÁR Zsolt – TÓTH Gábor (2016): *Magyarok szovjet fogságban.* Budapest, NEB. 215–231.

⁶⁷ Az 1907-es hágaít azonban igen, és több korábbi egyezményt szintén aláírt, a nürnbergi per során is ez utóbbira hivatkozott. VARGA 2009, 71–74.

⁶⁸ HL VIII. 1. A 1–24. Hadifogoly kérdésben előadni kívánt anyag.

⁶⁹ GECSÉNYI-MÁTHÉ 2008, 1156.

⁷⁰ Ezzel kapcsolatban a magyar delegációt nem hallgatták meg a békekonferencián. FÜLÖP 1994, 187.

⁷¹ 1945 júniusa – 1946 márciusa között az MH-nak a szovjetektől visszaadott, majd újra visszavett budapesti laktanyák: Radetzky, Hadik, Bolyai Akadémia, Csáky, illetve a budaörsi reptér, 2 582 560 pengő értékben. (HL VIII. 1. A 1–24. HM Anyagi Főcsoportfőnökség, Adatok a béke-előkészítő osztály részére, 1946.)

⁷² Az irat mellékletében: „A Magyar Kormány kivonja a forgalomból és beváltja a Szövetséges /:Szovjet:/ Főparancsnokság által megállapított időben és feltételek mellett azokat a bankjegyeket, melyeket a Szövetséges /:Szovjet:/ Főparancsnokság magyar területen forgalomba hozott s ezt a forgalomból kivont valutát, ellenszolgáltatás nélkül átadja a Szövetséges /:Szovjet:/ Főparancsnokságnak.” HL VIII. 1. A 1–24. HM

értékét is meg kellett határozni az 1938-as pengőérték számítása alapján. A jóvátételi szállításokat is ennek alapján szabták meg. A fegyverszüneti egyezmény a magyar katonai eszközöket nem tekintette hadizsákmánynak, csak a németet.⁷³

Az elkészült jelentésben a szovjet haderő által jogtalanul igénybe vett szolgáltatásokat nem tartották jelentősnek, nyilvánvalóan ezt a kérdést nem merték feszegetni. Hadizsákmánynak tekintették az 1945. január 22-ig a Vörös Hadsereg birtokába került katonai hadianyagot, felszereléseket. Számításaik szerint 24 millió pengőbe került volna 1938-as áron egy hadosztály felszerelése. Az 1945. január 15-e utáni harcokban 202 millió pengőnyi anyag 1938-as értékben került a szovjetekhez,⁷⁴ a hadsereg lóállománya például 38 615 000 pengő értékben.⁷⁵ Lényeges, hogy a visszacsatolt területekről elvitt ingóságokkal kapcsolatban javasolták a gazdasági csoportnak, hogy hivatkozzanak arra, hogy Magyarország ekkor német megszállás alatt állt.⁷⁶ Az utódállamokban lévő katonai ingatlanokról, repülőterekről is kimutatást készítettek visszaemlékezés alapján. Utóbbiak értékét is részletezték, továbbá a különböző ingatlanokban tett 1920 utáni értékváltozásokat.⁷⁷ Lényegesnek tartották a visszacsatolás utáni igazolási eljárásokkal kapcsolatos statisztikákat, ezen belül különösen azt, hogy hányan feleltek meg ezek során.⁷⁸

A katonai küldöttségnek csupán részeredményeket sikerült elérnie, a haderő állományát nem 40, hanem 70 ezer főben állapították meg, nyilvánvalóan azért történt mindez, mivel a nagyhatalmi érdekek is így kívánták. A Magyar Béke delegáció Katonai Csoportjának a következő megállapítása sajnos helytállónak bizonyult: „Véleményünk szerint minden magyar kérdés annyiban érdekes amennyiben a nagyhatalmak szempontjából is

Anyagi Főcsoportfőnökség, Adatok a béke-előkészítő osztály részére 1946.) Ez több milliárdnyi pengőt tett ki 1946 júliusáig, fedezet nem volt mögötte. UNGVÁRY 2007, 475; BORHI László (2005): *Magyarország a hidegháborúban*. Budapest, Corvina. 158–161.

⁷³ HL VIII. 1. A 1–24. HM Anyagi Főcsoportfőnökség, Adatok a béke-előkészítő osztály részére 1946.) A jóvátétel kiemelt szerepet kapott a párizsi konferencián, hiszen a megállapított 300 millió dollár jelentősen meghaladta az ország teljesítőképességét, arról nem is beszélve, hogy a szovjet–magyar vegyesvállalatok, ipari üzemek leszerelése, a Vörös Hadsereg ellátása, áruk önkéntes megszabása révén végül jóval több pénzt szivattyúztak ki az országból. Az amerikai javaslattal szemben, amely a jóvátételt az adott ország gazdasági teljesítőképességéhez mérte volna, és fokozatosan fizetette volna ki, a szovjet elképzelés valósult meg, amely egy összegű jóvátétel fizetését javasolta 6 év alatt. Ezt később nyolcra emelték. A kezdeti 400 millió dolláros összeget sikerült csökkenteni Sztálin és Churchill 1944. októberi moszkvai tárgyalásain. A háborút követő években a költségvetés 30%-a ment el jóvátételre. BORHI 2005, 150–208.

⁷⁴ Ez tartalmazta a fegyveranyagot, lovakat és felszerelésüket, illetve az általuk vontatott járműveket, gépkocsit, műszaki, híradó és egészségügyi anyagokat. (HL VIII. 1. A 1–24. Az Anyagi Főcsoportfőnökség adatszolgáltatása a béke-előkészítő osztály részére 1946.) A különböző számításokba a szovjet háború kezdeti időszakában, a Magyar Királyi Honvédség által zsákmányolt szovjet anyagot nem vették bele. UNGVÁRY 2005, 20–34. A fenti kérdéseket 1946 áprilisában a Sztálinnál járt magyar küldöttség nem feszegette, ő megígérte, hogy fokozatosan haza fogják engedni a hadifoglyokat, de időpontról nem beszélt. GECSÉNYI–MÁTHÉ 2008, 1153–1156, 1159.

⁷⁵ Szepessy Schaurek ezredes adatszolgáltatás a béke-előkészítő osztály részére 1946. március 21. A HM Orvosi osztálya 27 millió pengő szovjet zsákmányról tett jelentést az Anyagi Főcsoportfőnökségnek 1946. március 27-én, a HM Híradó Osztály pedig 16 060 400 pengőről, 1946. március 20-án. HL VIII. 1. A 1–24.

⁷⁶ HL VIII. 1. 12. d. /E 1–37. dosszié.

⁷⁷ HL VIII. 1. A. 1. d. 1–24. A Rakovszky-csoport szakértői anyaga Oltványi Imre pénzügyminiszternek, 1945. szeptember 25.

⁷⁸ HL VIII. 1. A. 1. d. 1–24. A Magyarországhoz 1938. óta visszacsatolt területeken kifejtett kormányzati tevékenység és mellékletei, 1944. március 14.

értékkel bír.”⁷⁹ A bizottsági ülés lezárását követően a katonai küldöttek javasolták azoknak a kérdéseknek a számbavételét, amelyeket esetleg a plenáris üléseken visszadobhatnak. A kiszélesített pozsonyi hídfő demilitarizálásának tiltását javasolták továbbra is.⁸⁰ Láthattuk, a tervezetet majdnem változatlan formában fogadták el. A békekonferencián a Külügyminiszterek Tanácsa ülésein elfogadott jelentősebb kérdésekben nem, csupán kisebb ügyekben lehetett változtatni, bár a pozsonyi hídfő⁸¹ kiszélesítése Magyarország számára napjainkig húsbavágónak bizonyul. A fentiekből látható, hogy a párizsi konferencia a Külügyminiszterek Tanácsa egyfajta nagyhatalmi díszletéül szolgált. Azt is lényeges kiemelni, hogy békeszerződés katonai részével gyakorlatilag már kezdetektől nem foglalkoztak sem a szovjet megszálló csapatok, sem pedig a Magyar Kommunista Párt (MKP) vagy a Szociáldemokrata Párt (SZDP), hiszen az említett Rendező Gárdákban folytattak katonai jellegű kiképzést. 1953-ra ráadásul a haderő létszámában és fegyverzetében is többszörösen túllépte a békeszerződésben meghatározott mértéket.⁸² Mindebből látható, hogy a nagyhatalmak még az általuk írt békeszerződéseket is felülírták, illetve felülírták, amennyiben érdekeik úgy kívánták. A háború utáni magyar béke-előkészítés több szempontból sem volt könnyű helyzetben, hiszen nem álltak rendelkezésükre megfelelő dokumentumok, a szakértők közül többen, akikre szükség lett volna meghaltak vagy hadifogságban voltak. Ennek ellenére igyekeztek minél több információt összeszedni, és ezek alapján beadványokat készíteni, tárgyalásokat lefolytatni.

The Hungarian Peace Preparations of 1947 in the Light of the Organization of the New Hungarian Armed Forces and the Establishment of Borders

Dávid Kiss

The Paris peace treaties that followed the Second World War were completed, for the most part, in 1947; however, preliminary work began earlier. A significant part of the material related to Hungary's position was prepared in 1945. Sections of the peace treaties related to military matters were not the most important during the preparations; on this matter, Hungarian expectations closely aligned with those of the Great Powers. Relevant military material, for example, about the expansion of the Bratislava bridgehead, was prepared though. Documents related to the calculation of reparations were also prepared, along with materials related to Hungary's participation in the war.

The Hungarian delegation endeavored to negotiate with as many diplomats as possible. Hungarian military experts, for example, prepared a separate memorandum for the military committee of the peace negotiations, using material put together earlier by experts. Hungarian diplomats in 1945–1946 did not foresee that their country would have a Soviet system forced upon it. They did, however, have significant fears concerning Czechoslovakia and Romania.

⁷⁹ HL VIII. 1. A. 1. d.

⁸⁰ HL VIII. 1. A 12. d. /E 1–37. dosszié. A konferencia további menetének előkészítése, 1946. október 7.

⁸¹ Lásd a Függelék 8. sz. térképét: *Pozsonyi hídfő 1947*.

⁸² Kiss 2015, 279–315.

III. A szomszéd államok és a magyar kisebbségek

Csehszlovákia és a magyar békeszerződés

Az alábbiakban az 1946 júliusától októberig zajló párizsi békekonferencián a magyar békeszerződés tervezetének vitájában képviselt csehszlovák békepolitikát, s főként szlovák–magyar viszonyt érintő törekvéseket vizsgáljuk, különös tekintettel a békekonferencián folyó csehszlovák–magyar vita kül- és belpolitikai kontextusára, a nagyhatalmi összefüggésekre, illetve a csehszlovák szempontból felemás végeredmény okaira. Mindezek kapcsán joggal merülhet fel a kérdés, mi minden járult hozzá ahhoz, hogy az 1947-es párizsi magyar békeszerződésről hét évtized múltán mint „elfelejtett békéről” beszélünk. Ebben az összefüggésben elsősorban a Magyarországgal szembeni korabeli csehszlovák követelések eltérő megítélését, a köztörténetben és a két ország nyilvánosságában gyakorlatilag máig lezáratlan vitákat lehet kiemelni. Természetesen közrejátszott a magyar békeszerződés tervezetével, illetve annak csehszlovák módosításaival kapcsolatos szovjet és amerikai diplomácia magatartásának egy-két pontban ellentétes irányultsága, a Moszkvához és Washingtonhoz fűződő érdekek éppen aktuális értékelése. Mindez oda vezetett, hogy ma Prágában és Pozsonyban sem mutatkozik nagyobb érdeklődés az 1947-es békeszerződések iránt. Ezzel együtt igazat kell adnunk Romsics Ignácnak, aki szerint sokkal inkább az elhallgatás, mint a felejtés tette hosszú időre zárójelbe a párizsi békekonferencia, a magyar békeszerződés, illetve az ezekhez kapcsolódó 1946–1947. évi csehszlovák–magyar konfliktusok kérdését.¹

Historiográfiai helyzetkép

A korabeli forráskiadványokat több fontos publikáció követte. A kortársak visszaemlékezései mellett az elmúlt 25-30 évben mindkét országban elkészültek a békekonferencia és a békeszerződés forrásszintű feldolgozásai.² Magyar részről Balogh

¹ ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris. 249–259.

² A legfontosabb korabeli magyar forráskiadás 1947-ben jelent meg: *Hungary and the Conference of Paris*. Budapest, Hungarian Ministry for Foreign Affairs, University Press; T. V. VOLOKITINA et al. szerk. (1997): *Vosztočnaja Evropa v dokumentach rossijszkij arhivov 1944–1953*. Tom. I. 1944–1953. Moszkva–Novoszibirszk, Szipirszkij hronograf; ROMSICS Ignác (1992): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944*. Gödöllő, Typovent; BÁN D. András (1996): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943*. Budapest, Osiris. A magyar visszaemlékezések közül kiemelkedik KERTÉSZ István (1995): *Magyar békeillúziók 1945–1947*. (Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót készítette: Gyarmati György) Budapest, Európa–História. Az ő szerkesztésében jelent meg a békekonferenciával kapcsolatos rövid tanulmányt és az amerikai diplomáciai források válogatását közreadó kötete. Stephen Denis KERTÉSZ (1991): *The Last European Peace Conference: Paris 1946. The Conflict of Values*. Charlottesville, University Press of America – University of Virginia. Az 1999-ben készült a Hunyady M. Kiadónál megjelent második kiadás digitális változata: <http://hungarianhistory.com/lib/lasteu/lasteu.pdf>. Csehszlovák részről

Sándor, Bán D. András, Fülöp Mihály és Romsics Ignác monográfiái, tanulmányai és forráskiadványai tartoznak például ebbe a körbe.³ A cseh szerzők közül Karel Kaplanak az 1990-es évek elején magyarul is megjelent könyve, valamint Jindřich Dejmek diplomáciatörténeti munkái, például a kétkötetes Beneš-biográfiája a legfontosabb kiadványok. Szlovákiában a Slavomír Michálek szerkesztésében Juraj Slávikról készített tanulmány, tanulmánykötet, illetve a Clementis életét bemutató monográfiák, tanulmány- és dokumentumkötetek jelentették az első módszeres megközelítéseket.⁴ 2014-ben pedig Štefan Šutaj adta közre az első átfogó, levéltári forrásokra épülő szlovák monográfiát a párizsi békekonferencia magyar békeszerződéssel, illetve a csehszlovák követelésekkel kapcsolatos vonatkozásairól.⁵ Így ma már a nemzetközi szakirodalom mellett a kérdéskör magyar, cseh és szlovák szakmai feldolgozásai is segíthetik az érdeklődőket és a kutatókat. Mindez természetesen kiegészül a csehszlovákiai magyarság jogfosztottságát tárgyaló munkák egész sorával, amelyek többsége szintén az elmúlt két-három évtizedben készült.⁶ Ugyanakkor a két ország diplomáciai forrásai ma még csak kisebb részben publikusak. A békekonferenciáról magyar vonatkozásban Vida István magyar–szovjet, illetve Fülöp Mihály és Vincze Gábor magyar–román kapcsolattörténeti kiadványaiban találhatóak fontos források.⁷ A békekonferenciára vonatkozó legfontosabb francia, amerikai és brit forráskiadványok egy része már az interneten is elérhető.⁸

pedig Dalibor M. KRNO (1947): *Jednali jsme o mír s Maďarskem*. Praha, Orbis. A prágai cseh nyelvű első kiadás után szlovákul is megjelent. Uő.: *Paríž 1946*. Košice, Povereníctvo informácií. Käfer István fordításában magyarul is megjelent. M. Dalibor KRNO (1992): *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal*. Budapest, k. n..

³ A monografikus feldolgozások közül lásd: BALOGH Sándor (1982): *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig*. Budapest, Kossuth; FÜLÖP Mihály (1994): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947*. Budapest, Héttorony; ROMSICS 2006.

⁴ Jindřich DEJMEK (2008): *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrta. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)*. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum; Slavomír MICHÁLEK et al. (2005): *Juraj Slávik Neresnický. Od politiky cez diplomaciu po exil 1890–1969*. Bratislava, Prodama; Štefan DRUG szerk. (1993): *Vladimír Clementis – život a dílo v dokumentech*. Bratislava, Osveta; Ján ČIERNY (1999): *Vlado Clementis – diplomat*. Bratislava, Literárne informačné centrum; Peter HOLÁSEK – Míra BAŇACKÁ szerk. (2003): *Vladimír Clementis. 1902–1952*. Bratislava, Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky.

⁵ Štefan ŠUTAJ (2014): *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov, Universum. A kötetről készült magyar recenziót közöl SZEGHY-GAYER Veronika (2016): Még egyszer a párizsi békeszerződésről, *Regio*, 2016/1. 303–307.

⁶ A szlovákiai magyar kisebbség jogfosztottságának, kényszerszociális helyzetének és kényszerasszimilációjának történetére a legátfogóbb feldolgozásokat Štefan Šutaj, illetve Vadkerty Katalin adta közre. Šutaj szlovák nyelvű monográfiákban, tanulmánykötetben dolgozta fel a csehországi deportálások, a reszlovakizáció, illetve a lakosságcsere kérdését. Ezekből ad jó összefoglalást magyarul megjelent munkája. Štefan ŠUTAJ (2008): *Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között*. Budapest, Lucidus; VADKERTY Katalin (2007): *A kitelepítéstől a reszlovakizációig 1945–1948. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéből*, Pozsony, Kalligram,

⁷ VIDA István szerk. (2005): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június*. Budapest, Gondolat; FÜLÖP Mihály – VINCZE Gábor szerk. (1998): *Revízió vagy autonómia. Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Budapest, Teleki László Alapítvány.

⁸ Lásd pl. az ENSZ levéltárának 1946-os gyűjteményét: https://archives.un.org/sites/archives.un.org/files/files/Finding%20Aids/2015_Finding_Aids/AG-033.pdf. Vagy az amerikai külügyminisztérium forráspublikációi közül például: *Foreign Relations of the United States, 1946, (FRUS) Eastern Europe*,

Bármily meglepőnek tűnik, a döntő kérdésekben a magyar, cseh, szlovák munkák többé-kevésbé hasonló következtetésekre jutottak. Így például hasonlóan látják annak döntő jelentőségét, hogy a csehszlovák transzfer-követelés békeszerződésbe való iktatásával alighanem befejezett tényné vált volna a homogén csehszlovák nemzetállam megteremtése, hiszen a németek után az ország másik nem szláv kisebbségével szemben fogatosított etnikai homogenizáció is ily módon nemzetközi jogi garanciát kapott volna. Šutaj és a magyar szerzők arról szintén közel egyformán vélekednek, hogy a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak ellentétesen ítélték meg a két ország helyét, belső fejlődését a gyorsan változó háború utáni Kelet-Közép-Európában. Egymással szembenálló érdekeikből adódóan ellentétesen ítélték meg az egyoldalú csehszlovák transzfer-követelés jogosultságát. A szovjetek kezdettől fogva támogatták, az amerikaiak pedig – az eredetileg általuk is mérlegelt határkorrekciók helyett – nem kívánták a magyar kisebbség németekéhez hasonló felszámolását. Mindez azt jelzi, hogy az 1989 után megjelent szakmai monográfiák, forráskiadványok szerzői mindhárom országban elsősorban a bel- és külpolitikai tények, illetve a nagyhatalmi döntések okainak, összefüggéseinek a rögzítését tartották fontosnak. Természetesen változatlanul jelentős különbségek vannak a nemzeti történetírások között például annak megítélésében, hogy milyen szerepet játszottak Magyarország revíziós külpolitikájának irányítói és a magyar kisebbség politikai vezetői az első Csehszlovák Köztársaság felbomlásában, s ennél fogva azt is másként látják, hogy a magyar békepolitika határkorrekciós elképzelései milyen mértékben játszhattak volna közre a térség nemzetközi és kisebbségpolitikai viszonyainak a konszolidálásában.⁹

Ugyanakkor nincs vita abban, hogy a csehszlovák követelések közül a transzfer tervét kezdettől fogva elvetette az Egyesült Államok, s hozzá csatlakozva a brit, ausztrál és új-zélandi álláspont eleve valamilyen átmeneti, közvetítő megoldás irányába mutatott, illetve hogy ezt a helyzetet a Jan Masaryk vezette csehszlovák békedelegáció tudomásul vette. A pozsonyi hídfő és a kitelepítést területi kompenzációval kombináló magyar ellenjavaslatok megítélésében is közel azonosak a vélemények. Sem a csehszlovák követelésnek, sem pedig a nyugati hatalmak közül az amerikaiak és a britek hallgatólagos támogatását élvező magyar megegyezési kísérletnek Párizsban nem volt teljes körű támogatása. Emiatt sem az egyik, sem a másik elképzelés nem kapott többségi támogatást a békekonferencián, és az Egyesült Államok egyoldalú kitelepítést megvétőző álláspontja után Desmond Patrick Costello, új-zélandi diplomata kompromisszumos javaslatát fogadta el a magyar területi és politikai bizottság, s ez a szöveg került be a magyar békeszerződés II. részének 5. cikkelyébe.¹⁰

The Soviet Union, Volume VI. Concern of the United States over the dispute between Hungary and Czechoslovakia regarding the exchange of populations and revision of frontiers. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v06/ch6>.

⁹ Így pl. Magyarország 1938–1945. közötti háborús szerepének megítélésében jelentős véleménykülönbségek maradtak. Vö. ŠUTAJ 2014, 172–173; ROMSICS 2006, 271.

¹⁰ ŠUTAJ 2014, 236–238; FÜLÖP 1994, 182–185. Az új-zélandi diplomata, D. P. Costello kalandos és ellentmondásos pályafutásáról lásd: Richard DUNLEY (2017): Paddy Costello: Soviet spy or political intellectual? *Blog of The National Archives*. 2017. április 11. Online: <http://blog.nationalarchives.gov.uk/blog/paddy-costello-soviet-spy-political-intellectual/#comments>.

Prágai, pozsonyi előkészületek és célok

Milyen előzmények, milyen bel- és külpolitikai események, tényezők és célok indokolták a Fierlinger-kormány, majd az első Gottwald-kormány Magyarországgal szembeni követeléseit? S mi magyarázza a Jan Masaryk külügyminiszter és a kommunista párti, szlovák nemzetiségű külügyi államtitkár, Vladimír Clementis által vezetett csehszlovák békedelegáció részéről a legyőzött ellenséges országnak mintegy kijáró megvető és kíméletlen magatartását?

A Magyarországgal szembeni csehszlovák célok előzményei között a legfontosabb mozzanatnak a homogén szláv nemzetállam doktrínájának kidolgozása tekinthető. A háború után ennek foganatosítása történt, részben erőszakos eszközökkel, részben a köztársasági elnöki dekrétumokkal, illetve a szlovák nemzeti tanács rendeletei nyomán. Ki kell emelnünk a Beneš londoni emigráns kormánya által kidolgozott elképzeléseket és az ott megalapozott háború utáni békecélok négy pontját, amelyek az 1945–1948 közötti átmeneti, koalíciós időszakban a csehszlovák külpolitikai doktrína alapját jelentették.

A négy alapelvből álló stratégiai elképzelés Beneš háború utáni közép-európai vízióját tükrözte.¹¹ Kiindulási pontja az volt, hogy az 1938. október 6-ig tartó első Csehszlovák Köztársaságot kell helyreállítani, mégpedig területileg és státuszában egyaránt. Ezzel Beneš egyértelműen elutasította az autonóm Szlovákiát és Kárpátalját elismerő, az aszimmetrikus autonómiamodell alapján átalakított Második Köztársaságot, mint a multietnikus Csehszlovákia nemzetiségi realitásainak megfelelő rendezést. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy a müncheni szerződéssel, illetve az első bécsi döntéssel Németországnak és Magyarországnak ítélt területeket – az általa kapitulánsnak tartott nyugati magatartás elhibázottságát hangsúlyozva – az 1945 áprilisában létrejött Harmadik Köztársaság részére hiánytalanul visszaszerezze, és a világháború előtti csehszlovák államterületet helyreállítsa. Ehhez kapcsolódott az a másik beneši alapelv, amely a békekonferencia előtt és alatt a csehszlovák külpolitika törekvéseit is meghatározta. A konferencia Csehszlovákia szempontjából legfontosabb elvi döntését ugyanis abban jelölték meg, hogy a két 1938. évi nemzetközi egyezményt mint meg nem történtet, és mint „a fasiszta nagyhatalmak és szövetségeseik agresszióját” nullifikálja. Az 1945. január 20-i magyar fegyverszüneti egyezmény ehhez nagyon fontos, bár nem mindenben a csehszlovák kívánságokat tükröző előzményt jelentett. Ezt természetesen Masarykék igyekeztek minél hatékonyabban kihasználni.

Az szintén része volt a beneši stratégiának, hogy az 1938–1939 során birodalmi német, illetve magyar állampolgárságot kapott két egykori kisebbséget – mint a köztársaság területén tartózkodó csehszlovák állampolgárságukat elvesztett – külföldi állampolgárokká nyilvánítsa. Ez történt meg a potsdami döntés másnapján kihirdetett 33. számú elnöki dekrétummal. Ennek alapján a prágai kormány felhatalmazva érezte magát arra, hogy az újra létrejött állam területéről a nagyhatalmak egyetértésével, illetve a magyar

¹¹ DEJMEK 2008, 603–606. A csehszlovák béke-előkészületekről a legrészletesebben lásd: ŠUTAJ 2014, 119–130.

kisebbség esetében a párizsi békekonferencia döntése alapján a két szomszédos államba egyoldalúan kitelepítse.¹²

A beneši külpolitikai tervezésben igen fontos helyet foglalt el az a – részben helyesnek bizonyult – felismerés, amely szerint a kelet-közép-európai térségben a Szovjetunióval a háború záró szakaszában és a világháború után kialakuló új helyzetben mint meghatározó nagyhatalmi tényezővel kell számolni. Beneš az elsők közt ismerte fel, hogy Moszkva akarata, vagy legalábbis hozzájárulása nélkül a térségben semmilyen nagyobb jelentőségű döntés nem vihető át. Sztálin támogatását ezért nemcsak az 1943. decemberi szovjet–csehszlovák barátsági és szövetségi szerződés aláírásával próbálta biztosítani. A szovjet katonai, diplomáciai támogatást Kárpátalja 1945. júniusi átengedésével is megpróbálta garantálni, s ezzel elkötelezni Moszkvát a két világháború közötti köztársaság minél teljesebb területi helyreállítása, a német, illetve magyar kisebbség felszámolását célzó homogenizációs program mellett.

Beneš és részben Masaryk külügyminiszter, de különösen Vladimír Clementis szlovák kommunista külügyminiszteri államtitkár bízott a Szovjetunió és a szláv blokk többi, békekonferencián szavazati joggal részt vevő tagállamának támogatásában. És Belorusszia, Ukrajna, Jugoszlávia, Lengyelország valóban egyértelmű támogatásban részesítette a csehszlovák delegációt a Potsdam után megoldatlanul maradt, a magyar kisebbség felszámolására irányuló törekvésében.

S végül Beneš negyedik fontos, de végső soron illúziónak bizonyult felismerése vagy inkább – sokak által osztott – feltételezése az volt, hogy a békekonferenciák előtt kialakított bel- és külpolitikai erőviszonyokkal Csehszlovákia kelet és nyugat közötti közvetítő vagy hídszerepe az ország érdekeinek megfelelő pályára állíthatja a harmadik köztársaságot. Ez a beneši alapelv – amely különösen Masaryk külügyminiszter számára alapvető, doktrína értékű eleme lett volna a háború utáni prágai külpolitikai tervezésnek, s a párizsi békedelegáció megnyilatkozásaiban is folyamatosan hangoztatták – igen gyorsan több okból is háttérbe szorult.

Ilyen oknak számított például az 1946. évi csehországi választásokon győztes kommunista párt térhódítása, vagy Beneš elnök befolyásának jól érezhető, folyamatos meggyengülése. Komolyan közrejátszott az amerikai gazdasági érdekek egyre látványosabb prágai elutasítása, a csehszlovák–szovjet gazdasági, politikai együttműködés elmélyülése (egyebek között az 1945 novemberében aláírt titkos, de amerikai részről nagyon is számon tartott szovjet–csehszlovák uránszerződés, amely a fokozódó jelentőségű jáchymovi uránbánya teljes kapacitását a szovjetek számára biztosította. Hasonlóképpen a szudétanémet kérdés radikális megoldása is elsősorban a szovjeteknek kedvezett, amely – Európa közepén, a vasfüggöny „üzembe helyezését” követően – a német–csehszlovák határ mentén kialakult különleges, katonailag ellenőrzött övezet formájában jelentkezett. Ugyancsak közrejátszott a végkimenetelben a csehszlovák–magyar bilaterális

¹² A magyar kérdés végleges megoldásához fűzött potsdami csehszlovák reményekről és a csehszlovákiai magyarok németekéhez hasonló, egyoldalú kitelepítésének elmaradt nagyhatalmi jóváhagyásának következményeiről lásd: Milan CHURÁŇ (2001): *Postupim a Československo. Mýtus a skutečnost*. Praha, Libri. 109–110; Karel KAPLAN (1993): *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram. 113–114.

konfliktus, Kárpátalja 1945. júniusi átengedése a Szovjetuniónak, illetve a budapesti és prágai amerikai nagykövetek – Arthur Schoenfeld és Lawrence A. Steinhardt – által képviselt ellentétes megoldások washingtoni értékelése.¹³

Elmondhatjuk, hogy a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének Potsdamban elmaradt engedélyezése miatt a csehszlovák diplomácia minden követ megmozgatott, hogy a lakosságcsere-egyezmény, a csehországi belső munkaszolgálat és a reszlovakizáció ellenére fennmaradó 200 ezer szlovákiai magyartól egyoldalúan – ám lehetőleg nemzetközi legitimálás mellett – a magyar békeszerződésre hagyatkozva megszabadulhasson, és Pozsonynál a jobb-parti Duna hídfőt is kibővíthesse.

A magyar kisebbség teljes felszámolása

Milyen célokat tartalmaztak a csehszlovák békedelegáció által képviselt párizsi követelések? Milyen érvekkel próbálták Masarykék elérni, hogy a csehszlovákiai német kisebbséghez hasonlóan a dél-szlovákiai magyarságot is felszámolhassák mint a homogén szláv nemzetállam megteremtését akadályozó másik nem szláv népcsoportot? A Zdeněk Fierlinger vezette első háború utáni kormány mindent elkövetett annak érdekében, hogy a győztes nagyhatalmak részéről Magyarországgal szembeni követeléseikhez megszerezze a teljes támogatást. A csehszlovák szempontból negatív potsdami döntés, illetve a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény végrehajtása során felmerült reális problémák miatt Prága és Pozsony már csak a békekonferencia támogatásában bízott. 1946. április 29-én, a Külügyminiszterek Tanácsának párizsi ülése előtt Masaryk levélben kérte a francia, brit és szovjet külügyminiszter véleményét, Vavro Hajdú diplomatát pedig a békekonferencia előkészítésével megbízott nagykövetként Párizsba küldte.

A csehszlovák diplomata magánál Molotovnál próbálta kitapogatni, hogyan viszonyul a szovjet politikai vezetés az egyoldalú kitelepítés követelésének a békekonferencián való felvetéséhez. Hajdú megrökönyödésére ekkor még maga Molotov sem tartotta jó ötletnek, s helyette a kétoldalú megegyezést javasolta.¹⁴ Hasonló elutasításra talált Clementis államtitkár egy Visinszkijjel folytatott 1946. tavaszi megbeszélés során, ami jól jelzi, hogy Moszkva tisztában volt azzal, hogy a nyugati hatalmak elutasító magatartását bajosan fogják tudni megváltoztatni a békekonferencián. Közvetlenül a békekonferencia előtt Masarykék kérték Molotov, Byrnes amerikai és Bidault francia külügyminiszter támogatását, s tárgyaltak Bevin brit külügyminiszterrel is. A tárgyalások eredményét összegző csehszlovák összefoglaló szerint a szovjet és a francia támogatás erősödött, az amerikaiak viszont egyre határozottabb elutasító álláspontot képviseltek, míg a britek tartózkodóak maradtak a magyar kitelepítés ügyében.¹⁵ Mindez jól mutatja, hogy szemben a magyar diplomáciai offenzívával, ahol a nyugati hatalmak részéről volt tapasztalható

¹³ VIDA István (1985): Az amerikai diplomácia és a csehszlovákiai magyar kisebbség (1945–1947). *Jelenkor*, 28. évf. 12. sz. 1114–1125; Igor LUKEŠ (2012): *On the Edge of the Cold War: American Diplomats and Spies in Postwar Prague*. Oxford, Oxford University Press. 142–161.

¹⁴ ŠUTAJ 2014, 65–66.

¹⁵ Uo. 78–80.

nagyobb megértés és támogatási hajlandóság, Csehszlovákia egyre inkább csak a szovjet támogatásra számíthatott.

A békekonferencián képviselendő célokat 1946. április 12-én fogadta el a prágai kormány, s ezt az anyagot juttatták el június 11-én a győztes hatalmak kormányainak és a békekonferencia titkárságának. Ez a dokumentum – amelyet fokozatosan mind a 21 meghívott ország, majd a vesztes államok is megkaptak – 12 pontban foglalta össze a csehszlovák békecélokat. A politikai célok közt a trianoni határok helyreállítása, az első bécsi döntés semmissé nyilvánítása, a magyarországi revizionista politika betiltása és a 200 ezer magyar egyoldalú áttelepítése szerepelt. Emellett a pozsonyi hídfő kibővítését követelték 14 671 hektárnyi területen öt községgel: Oroszvárral, Dunacsúnnal, Horvátjásfalval, Bezenyével és Rajkával, illetve az ott élő 7 523 lakossal. Háborús jóvátételként 30 millió dollár megfizetését, illetve ennek elmaradása esetén a magyarországi nyersanyagforrásoknak a hiányzó összegben való csehszlovák felhasználását igényelték.

A fegyverszüneti egyezménynek és a trianoni szerződés területi, katonai rendelkezéseinek betartását, végrehajtását is fontosnak tartották volna a magyar békeszerződésben ismételten rögzíteni. Pénzügyi követelésként a Csehszlovákia területén található minden magyar állami vagyon kisajátítását, illetve a magyar állami tartozások folyamatos értéken tartását, valorizálását szorgalmazták. A dunai folyami közlekedésben és az Adriai- és Égei-tenger felé irányuló, illetve az Ipolyság–Balassagyarmat közti vasúti közlekedésben a teljesen szabad csehszlovák szállítási lehetőségeket, s végezetül további kiegészítő javaslatok benyújtásának a lehetőségét követelték. A felsorolásból is jól látszik – és ezt a békekonferencia plenáris, illetve bizottsági ülésein is folyamatosan hangoztatták a delegáció vezetői –, hogy Magyarországgal mint a legvégsőig Németországgal tartó vesztes állammal szemben jogosnak vélték a büntető jellegű követelések fogantatását is.

Mindehhez látni kell azt is, hogy mind a magyar kisebbség felszámolására vonatkozóan, mind pedig a területi igények különböző tervezeteiben már a londoni csehszlovák kormányban, majd a Beneš-dekrétumok érvrendszerében, különösen pedig a szlovák kormányzati és jogalkotói szervek képviselői körében a Párizsban előterjesztetteknel jóval radikálisabb követelések is megfogalmazódtak. Így például a magyar kisebbség katonai eszközökkel való elűzése, a Dunán és az Ipolyon építendő pontonhidakon vagy az Ipoly menti határszakasz Mátra–Bükk vonalára való kibővítésére vonatkozó 1919-es tervek megvalósítása, illetve az úgynevezett második demarkációs vonal ötletének felmelegítése stb.¹⁶

A csehszlovák módosító javaslatok

A magyar békeszerződés legfontosabb kérdései közül a békekonferencián a bécsi döntések érvénytelenítése mellett az erdélyi határszakasz esetleges korrekciójával, a jóvátétel nagyságának megállapításával, valamint két speciális csehszlovák módosító javaslattal, nevezetesen a pozsonyi hídfő öt községére, valamint 200 ezer csehszlovákiai magyarnak

¹⁶ Ezeket a határelképzeléseket az 1945 decemberében a csehszlovák béke-előkészületek jegyében Pozsonyban Honismereti Bizottság fedőnévvel létrehozott szervezet összegezte. SUTAJ 2014, 97.

a lakosságcsere-egyezmény keretén felüli, egyoldalú magyarországi áttelepítésére vonatkozó igénybejelentéssel foglalkoztak a legbehatóbban.

A csehszlovák békedelegáció összesen 15 módosító javaslatot nyújtott be a magyar békeszerződéshez. Ezek közül az 1. számú módosító indítvány a magyar békeszerződés preambulumban hangsúlyozni kívánta volna Magyarország aktív szerepvállalását a szomszédos államokkal szembeni revíziós politikája révén. Módosító javaslatát a delegáció a jugoszlávokkal összhangban visszavonta.¹⁷ A 2. számú módosító javaslat az első bécsi döntés semmissé tételét, meg nem történtté nyilvánítását kimondó cikkely kiegészítését követelte az alábbi kitételrel: „Valamennyi abból eredő következménnyel.”¹⁸ A 3. csehszlovák amendment a pozsonyi hídfő 5 magyarországi településsel – Oroszvár, Dunacsún, Horvátjárfalu, Rajka és Bezenye községekkel – való kibővítését javasolta. A kérdést szintén külön albizottság vizsgálta és Rajka, Bezenye kivételével elfogadta a hídfő 62 négyzetkilométerrel való megnagyobbítását.¹⁹ Az új határ Rajka község külterületén érte el a Duna jobbpartján a hajózási fővonalat, ami földrajzi értelemben lehetővé tette a Pozsony alatti dunai vízlépcső megépítését, és a folyó vizének Szlovákia területére való átirányítását.²⁰ Külön csehszlovák módosító indítványok készültek a magyar revizionista politika elítéléséről, a lakosságcsere és a reszlovakizáció után Csehszlovákiaiban maradó 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítéséről. Ezeket alább részletesen is vizsgáljuk. A 6. számú csehszlovák módosítási javaslatot a világháború kezdő napjának meghatározásáról visszavonták, éppen úgy, mint a katonai bizottságban beterjesztett 7–8. számú indítványokat, illetve a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságban való csehszlovák részvétel szabályozásáról szóló 15. számú javaslatot.²¹ A 9–14. számú csehszlovák beadványok a magyar békeszerződés gazdasági vonatkozásaiban próbáltak további csehszlovák engedményeket biztosítani.²² Ezenkívül Csehszlovákia igen aktívan csatlakozott Jugoszláviának ahhoz a módosító indítványához, amely a Jugoszlávia, illetve Szlovákia területéhez kötődő kulturális örökség kiszolgáltatását követelte.²³

¹⁷ Az 1. számú csehszlovák amendment fő állítása: „Csehszlovákia nem érthet egyet a magyar békeszerződés-javaslat preambulumaival, mivel nem történik benne említés Magyarország közös felelősségéről a világháború előkészítésében és Csehszlovákia feldarabolásában. Úgyisntén nem állapítják meg benne, hogy Magyarország nem nyomás alatt folytatta háború előtti politikáját, hanem szabadon kezdeményezte a szerződések megkötését Olaszországgal és Németországgal és hogy önkéntesen csatlakozott a tengelyhatalmakhoz, és csak a katonai helyzet nyomása kényszerítette a Németországgal való szövetségének felmondására.” KRNO 1992, 29.

¹⁸ A magyar politikai-területi bizottság ausztrál, kanadai, új-zélandi, csehszlovák és ukrain tagokból álló albizottságának munkájáról lásd: uo. 33–45. A csehszlovák módosítást Vavro Hajdú 1946. szeptember 4-én egyebek közt azzal indokolta, hogy az 1938-ban Magyarországnak ítélt területen semmilyen érdemi fejlesztést nem hajtottak végre, hanem „a területet gazdaságilag kihasználták, adókat vetettek ki ezen a területen, és e vidékek magas gazdasági színvonalának és gazdagságának köszönhetően tartós hasznuk volt belőle”. Uo. 35.

¹⁹ A hídfő kérdését 1946. szeptember 9–27. között a magyar politikai és terület bizottság külön albizottság vizsgálta. Uo.

²⁰ Uo. 45–53. A hídfő kibővítésének és a vízlépcső 1992. évi egyoldalú szlovák üzembe helyezésének összefüggéseiről lásd VARGHA János: *Vízérő és politika*. Online: <http://danube.org/node/63>.

²¹ KRNO 1992, 28.

²² FÜLÖP 1994, 190–192.

²³ SUTAJ 2014, 97, 246–255.

Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszter a békekonferencia plenáris nyitóülésén, 1946. augusztus 2-án elmondott beszédében abból indult ki, hogy a müncheni döntés tapasztalatai alapján országa a német és a magyar kisebbség két világháború közötti, s különösen 1938. évi magatartása miatt nem szeretné a kisebbségvédelmi rendszer megújítását. „Ami Csehországgal történt annak következtében, hogy nyugati szomszédja és német kisebbsége vadállati módon megtámadta, azt nagyon jól tudjuk. Ami Szlovákiával történt déli szomszédja, Magyarország túlbuzgó és izig-vérig csatlós viselkedése következtében, az meggyőzően bizonyított történelmi tény. Nekünk Csehszlovákiában, delegátus uraim, sokkal több jutott az intrikáló kisebbségekből, mint rendes osztályrészünk.”²⁴ Jellemző, hogy Masaryk egy szóval sem említette a Hlinka-féle Szlovák Néppárt szeparatista politikáját, sem a Tiso-féle szlovák bábállam csatlós jellegét, vagy például a területén kirobbant szlovák felkelés leverésében játszott szerepét. Ezek a kérdések a szlovák akadémiai történetírásban is csak a legutóbbi időben kerültek előtérbe.²⁵

A csehszlovák transzferindítványról a békekonferencia magyar politikai-területi bizottságában 1946. szeptember 16-tól október 3-áig tartott a vita. Clementis csehszlovák külügyminiszter-helyettes sok tekintetben Masaryknál is radikálisabb hangot ütött meg a magyar kisebbség sorsát illetően. 1946. szeptember 16-án nyilatkozta, hogy az adott helyzetben „nincs remény a csehszlovák–magyar barátságra vagy a Duna menti békére, ha a szlovákiai magyarok áttelepítését meg nem oldják.” „Higgyenek nekünk – folytatta Masaryk –, amikor azt mondjuk, hogy nemcsak Csehszlovákia, hanem a magyar kisebbség és maga Magyarország, de ugyanígy Közép-Európa békéje érdekét szolgálja, hogy e kisebbség problémáját egyszer s mindenkorra az általunk javasolt módon megoldjuk.”²⁶

A csehszlovák követeléseket – a Szovjetunióval az élen – természetesen az összes szláv állam: a lengyel, a jugoszláv és az ukrán delegáció is támogatta. A legszélsőségesebb demagógia eszközeihez alighanem mégis Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes nyúlt, amikor szeptember 20-ai felszólalásában a szovjet belső telepítések, a lengyel–ukrán lakosságcsere tapasztalatait pozitív példaként idézte meg és jelezte, hogy a Szovjetunió boldogan befogadja valamennyi külföldön élő egykori állampolgárát. „Szükségünk van ezekre az emberekre, mert a mieink, nemzetünk részei, nemzetünk egészének alkotóelemei. A magyar kormánynak nyilvánvalóan más a nézete. Felajánlják neki kétszázezer ember visszatérését, de a magyar kormány válasza: nem akarjuk őket, nincs szükségünk rájuk, terhesek lesznek számunkra. Ez ugyanaz, mintha egy sokgyermekes családanya a szomszédokba tuszkolná gyermekeit.”²⁷ Visinszkij szerint a csehszlovák álláspont helyes, és a szovjet kormány támogatja azt a megoldást, hogy

²⁴ KRNO 1992, 21.

²⁵ Milan ZEMKO (2010): Nový režim pred novým šatotm. Odraž zániku demokratického režimu na Slovensku na jeseň 1938 v súdobnej tlači. In Valerián BYSTRICKÝ – Miroslav MICHELA – Michal SCHWARZ et. al.: *Rozbitie či rozpad. Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava, Veda. 73–91; Želmíra ZELEŇÁKOVÁ (1997): Jan Masaryk a mierová zmluva s Maďarskom. In *Jan Masaryk diplomat, státník, humanista*. Praha, Nadace Jana Masaryka – Středisko mezinárodních studií FMV VŠE. 161–173.

²⁶ KRNO 1992, 59.

²⁷ Uo. 72.

„az adott ország szabaduljon meg a magát egy másik ország nemzetéhez tartozónak valló lakosaitól, és hogy azok rendezkedjenek be odahaza, a hazájukban”.²⁸

Ez a fajta magatartás az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és több más nyugati ország számára teljességgel elfogadhatatlan volt. Bedell Smith tábornok, amerikai fődelegátus már szeptember 9-én igen kritikusan értékelte Masaryk felszólalását és a transzferjavaslatot. Jelezte, hogy az amerikai delegáció meg fogja vétózni az egyoldalú transzfer javaslatát, és csakis kölcsönös megállapodás alapján tudja elképzelni a szlovákiai magyarság kérdésének rendezését: „Számunkra a transzfer koncepciója több mint kellemetlen, elfogadhatatlan: nem adhatjuk beleegyezésünket egy olyan teóriához, amely igen nagyszámú népesség kényszer-áttelepítésére törekszik Csehszlovákiából Magyarországra, amit mind a magyar kormány kívánsága, mind a magyar nép akarata ellenére akarnának végrehajtani.”²⁹

Az amerikai küldöttség a pozsonyi hídfőről folyó vita kapcsán azt is hangsúlyozta, hogy feltétlenül a két ország közti viszony egészére kiterjedő, átfogó megállapodás részeként kell a határmódosítást és a kitelepítés ügyét is kezelni, mert „az államhatárok megváltoztatása és a lakosság áttelepítése szorosan összefügg, mivel közvetlen hatással van az illető állam életlehetőségeire és boldogulására”.³⁰

Ez utóbbi kitétel és a békekonferencia háttértárgyalásainak némely dokumentuma azt mutatja, hogy az amerikai delegáció az angolokkal együtt nem adta fel véglegesen a határkiigazítással egybekötött korlátozott és önkéntes népcsere szakértők által javasolt eredeti koncepcióját.³¹ Az egyre nyilvánvalóbb szovjet–csehszlovák összjáték, a csehszlovákiai kommunista párt 1946. évi csehországi választási győzelme és a szovjeteknek a – már a demokratikus látszatra és külsőségekre is alig adó – kelet-európai berendezkedése viszont egyre inkább ingerültté és harciassá tette az amerikai, angol delegációkat. Így vált a magyar békeszerződés, illetve a csehszlovák–magyar vita a szovjet–amerikai feszültségek, a hidegháború előjátékának egyik mellék-hadszínterévé.

Vizsgáljuk meg most közelebbről, hogy a két legfontosabb követelés – a hídfő és a transzfer – esetében milyen alapelveket, érveket próbáltak hadba állítani Masarykék a csehszlovák álláspont elfogadtatása érdekében a magyar politikai és területi bizottság és az albizottság 1946. augusztus 17-étől október 5-éig tartó ülésein. A Gottwald vezette kormány július 2-án közreadott programjában a magyar kérdés vonatkozásában az 1945. április 2-i kassai kormányprogramjánál is élesebben fogalmazott: „A München előtti korszak megmutatatta, hogy hazánkban a német és a magyar kisebbség eszköznek bizonyult a nemzetközi nyugalanság felkeltésében. A német kisebbség eltávolítása (odsun) ma már csak szervezési és technikai kérdés. A kormány szintén ragaszkodni fog a magyar kisebbség kérdésének teljes megoldásához, mégpedig

²⁸ Uo.

²⁹ Uo. 71.

³⁰ Uo.

³¹ A szövvényes, többszereplős kérdés további feltárára szorul. A nyugati szövetségesek magatartása a cseh–szlovák–magyar határkijelölés, illetve a transzfer-kérdés határvonatkozásainak kezelésében egyrészt némileg ellentmondásosan alakult. Másrészt a hídfő és a transzfer kérdésének összekapcsolása, a magyar békelegáció „népet földdel” elvének megjelenése, valamint a korlátozott határmódosítás és kitelepítés Masaryk által korábban szintén elképzelhetőnek tartott kombinációja egyszerre volt jelen a háttértárgyalásokban. FÜLÖP 1994, 176–186.

nemcsak Csehszlovákia, hanem a demokratikus Magyarországgal való jó viszonyunk érdekében is. Nemcsak a múltbeli, hanem a mostani tapasztalatok is azt mutatják, hogy a magyar kisebbség jelenléte országunkban fenntartja a revizionizmust és akadályozza Közép-Európa nyugodt fejlődését.”³²

A békekonferenciára való felkészülés jegyében a csehszlovák diplomácia szintén több szinten és helyszínen próbálta megmagyarázni a magyar kisebbség kitelepítésével kapcsolatos álláspontját, s igyekezett annak a nagyhatalmak előzetes támogatását megnyerni. Így például Vavro Hajdú csehszlovák kormány megbízott és Jindřich Nosek párizsi csehszlovák nagykövet V. M. Molotovnál már 1946. április 30-án bejelentette, hogy a lakosságcsere és reszlovakizáció után fennmaradt magyar kisebbség egyoldalú kitelepítésének lehetőségét a párizsi békekonferencia elé kívánja vinni.³³ Clementis külügyi államtitkárnak maga Visinszkij is azt jelezte 1946. július 1-jei moszkvai tárgyaláson, hogy a szovjet kormány „helyesebbnek tartaná, ha a magyarokkal egyeztetett megoldást találnának”.³⁴

Ennek szellemében Jan Masaryk a békekonferencia plenáris ülésén tartott 1946. augusztus 2-i felszólalásában „Magyarországnak a Szlovákiával szembeni túlbuzgó és ízig-vérig csatlós viselkedését” bírálta. Gyöngyösi János augusztus 14-én a csehszlovák kisebbségpolitikát bíráló plenáris beszédére reagálva, másnap, augusztus 15-én Masaryk azt jelezte, hogy a magyar külügyminiszter felszólása után Csehszlovákia feltétlenül követelni fogja a magyar békeszerződésben a magyar kisebbség kitelepítésének lehetőségét.³⁵

A magyar békeszerződés-tervezethez a csehszlovák delegáció összesen 15 kiegészítő javaslatot nyújtott be, s ezeket rendszerint vagy Masaryk vagy Clementis, a pozsonyi hídfő esetében pedig Juraj Slávik indokolta a magyar politikai és területi bizottságban.³⁶ Ezek

³² A Gottwald-kormány 1946. július 7-én a prágai parlamentben elfogadott programjából. Online: www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/ppv-1946-1948-gottwald1.pdf.

³³ Hajdú beszámolt arról, hogy sem a brit, sem az amerikai külügyminisztérium nem pártolta a prágai kormány 1946. április 10-én a győztes nagyhatalmakhoz küldött körlevelének a magyar kisebbség egyoldalú kitelepítésére vonatkozó csehszlovák követelését. Londonban és Washingtonban kétségüket fejezték ki abban a tekintetben, hogy vajon ezt a követelést „bele kell-e foglalni a magyar békeszerződés tervezetébe”. Nosek pedig arról tájékoztatta Molotovot, hogy Georges Bidault francia külügyminiszter ugyan nem ellenezte a transzferet, de jelezte, Franciaország ebben a kérdésben nem tud segítséget nyújtani Csehszlovákiának. VIDA 2005, 211. A kötet Molotov naplójának részletét VOLOKITINA et al. 1997, 428–434 alapján közli.

³⁴ Uo. 218.

³⁵ Masaryk azt is kifejtette, hogy a lakosság áttelepítése nem csehszlovák ötlet. „Jól bevált a török–görög háború után. Húsz év alatt Csehszlovákia mindent megtett, amit megtehetett, hogy meggyőzze mind a világot, mind önmagát, hogy az áttelepítés gondolata idegen volt a demokrácia fogalom számára. Hosszú éveken át volt német tagja kormányunknak, és a magyar polgárainknak nem azt adtuk csupán, amit Gyöngyösi úr »les droits de l'homme«-nak nevezett, hanem sokkal, de sokkal többet! És mi volt az eredmény?” Masaryk szerint „a csehszlovákiai német és a magyar kisebbség magatartása erősen hasonlított egymásra”. Ezért Masaryk szerint jogos döntés, hogy a magyaroknak „nem adták vissza a magyarok valamennyi jogát és kiváltságát, amellyel oly sokáig visszaéltek”. KRNO 1992, 24–26. Lásd erről PÁLINKÁS Barnabás (2013): „Állami szempontból megbízhatatlanok.” Korábbi lakosságcserek hatása a II. világháború utáni magyar–csehszlovák rendezésre. *Kommentár*, 2013/1. 43–54.

³⁶ Slávik szerepéről lásd: Slavomír MICHÁLEK (2006): Československá mierová delegácia na parížskej mierovej konferencii roku 1946 so zameraním na podiel Juraja Slávika. In Ján PEŠEK et al.: *Kapitolami*

között – a békeszerződés preambulumaához fűzendő elvi jellegű kiegészítésként – követelték annak megállapítását, hogy Magyarország szerepet játszott a második világháborúhoz vezető eseményekben és a Csehszlovák Köztársaság felosztásában.³⁷ Hasonlóképpen az 1. cikkely 4. pontjához Masarykék követelték az bécsi döntés nullifikálásának kimondását.³⁸ Ugyancsak az első cikkely kiegészítéseként terjesztették elő a pozsonyi hídfő létrehozására irányuló követelésüket.³⁹

A negyedik cikkely 1. és 3. paragrafusára vonatkozó csehszlovák kiegészítő javaslatok közül az első a magyarországi revizionista tevékenység teljes felszámolását, a másik – a legsúlyosabb – követelés pedig 200 ezer szlovákiai magyar egyoldalú kitelepítésének a lehetőségét követelte.⁴⁰ A magyar politikai és területi bizottságban azután Vladimír Clementis augusztus 24-én még jobban nyomatékosította a csatlós-vádat, és követelte a békeszerződés szövegének preambulumban ennek egyértelművé tételét. Ez a látszólag szimbolikus követelés volt hivatott megalapozni a többi felsorolt csehszlovák követelést. Hasonló célt szolgált a magyar revizionizmus hangsúlyos elítélését követelő csehszlovák beadvány is. Azt mondhatjuk tehát, hogy a csehszlovák békedelegáció álláspontjában és kiegészítő jegyzékeiben a magyar politikai és területi bizottság ülésein igyekezett eleve olyan hangulatot kelteni, amely a két fő követelés, a hídfő és az egyoldalú tanszfer kérdésében a szorgalmazott megoldáshoz megfelelő támogatást biztosított volna. Erre főként azért volt szükség, mert Masarykék a békekonferencia előtti, a magyar diplomáciához hasonlóan intenzív előtárgyalások során már megbízható információkkal rendelkeztek arról, hogy az egyoldalú kitelepítéshez a békekonferencia 21 részt vevő államának többségétől nem kapják meg a szükséges támogatást.

najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského DrSc. Bratislava, Historický ústav SAV. 57–74.

³⁷ Uo. 60–61.

³⁸ Uo.

³⁹ „The Czechoslovak Delegation proposes that after point 4 of Article 1 a further point be inserted to run as follows: »Hungary shall cede to Czechoslovakia the villages of Dunacsun, Horvathjafalu, Oroszvar, Rajka and Bezenye and their territory to the extent indicated on the map annexed to the present Treaty.« (Annex 1.) *Argument.* Czechoslovakia demands a small rectification of her frontier with Hungary and the cession of five villages and the surrounding land, an area of 14,671 hectares populated, according to the Hungarian census of 1930, by 7,523 inhabitants of whom 25.2 per cent were Croats, 21 per cent Hungarians and 53 per cent Germans. This territory is required for the expansion of the bridgehead of Bratislava, which was the subject of consideration even after the first world war.” *Amendments Proposed by the Delegation of Czechoslovakia Peace Treaty With Hungary.* US State Department, Office of the Historian. Elérhető: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v04/ch37>.

⁴⁰ „Czechoslovakia is authorised to transfer a maximum number of 200,000 inhabitants of Magyar ethnic origin from its territory to that of Hungary and the latter is bound to receive these persons on its territory and to recognise them as its nationals. The conditions for the execution of the present Article shall be fixed by a bilateral agreement between Czechoslovakia and Hungary which these two States will conclude between themselves within six months from the coming into force of the present Treaty. As regards respect for the rights of person and property this agreement will establish conditions corresponding to those laid down for this purpose in the agreement concluded on February 27th, 1946, between Czechoslovakia and Hungary on the exchange of populations.” The non-conclusion (Page 728). Uo. Elérhető: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v04/ch37>.

A pozsonyi hídfő és az egyoldalú kitelepítés ügye

A hídfő kérdését első alkalommal szeptember 6-án tárgyalták. A magyar jegyzék érthetetlennek és elfogadhatatlannak, az Atlanti Chartával ellentétesnek, Pozsony fejlődése szempontjából pedig feleslegesnek nevezte a területi követelést. A csehszlovák részről reagáló Juraj Slávik azzal kezdte, hogy a város földrajzi fekvése ellenére nem kíván stratégiai érvekre hivatkozni. Csehszlovákiában 1918–1938 között az alapvetően 80 ezer lakosú városból 140 ezres szlovák főváros lett, s fejlődési lehetőségei miatt kérte a csehszlovák állam ligetfalui hídfő kibővítését, amelynek Magyarország szempontjából minimális gazdasági jelentősége van, Pozsony fejlődése szempontjából viszont létkérdés. „Nem szeretnénk és nincs szándékunkban bizonyítani, hogy az általunk igényelt terület bármi más okból tartozna hozzánk, mint tisztán gazdasági érvek alapján.”⁴¹ Ez a meglepően őszinte és egyértelmű területi követelés azután komoly gondot okozott a hídfő és a transzfer kérdésének összekapcsolódásával, a magyar delegáció által kezdetről fogva szorgalmazott „népet földdel” elv ebben a formában való megjelenésével. Nem véletlen, hogy Sebestyén Pál azonnal felhívta erre az ellentmondásra a figyelmet, hogy miközben Csehszlovákia szülőföldjük, lakóterületük nélkül 200 ezer magyart akar áttelepíteni, ugyanakkor újabb magyar területet igényel magának.⁴² Az albizottságban alaposan megtárgyalt hídfő kérdése szűkített megoldásban bekerült a békeszerződésbe, de a területi és a kitelepítési kérdések amerikaiak részéről is felmerült összekapcsolásának lehetősége arra figyelmeztette a csehszlovák kormányt, hogy az egyoldalú transzfer erőltetése könnyen területi áldozatokkal is járhatna egy újabb nagyhatalmi segítséggel sorra kerülő egyeztetés nyomán.

A magyar bizottságban 1946. szeptember 16-án megnyitott transzfer-vita kétségkívül a magyar békeszerződés-tervezet legveszélyesebb módosítási kísérletét jelentette, de végül a magyar békedelegáció – nem remélt – sikerét hozta. A csehszlovák argumentáció Clementis előadásában szabadosan kezelt történeti adatokból indult ki (például a 18. század eleji országban a magyarok arányát 21%-ban állapította meg, ezzel kívánva igazolni az 1918-ig tartó magyarosítás intenzitását). Ezt követően a két világháború közötti magyar kisebbség ötödik hadoszlopként való értelmezésével, a magyar határmódosítási tervekben újraéledt revizionizmus veszélyével indokolta a csehszlovák kisebbségpolitika radikális paradigmaváltását. „Az áttelepítés nem felel meg humanista, évszázados nemzeti hagyomány által kialakított nézeteinknek” – mondta beszéde végén Clementis. „Szomorú tapasztalatok kényszerítettek erre. A jelenlegi állapotban nincs remény a csehszlovák–magyar barátságra vagy Duna-menti békére, ha ezt a kérdést nem oldják meg.” Szegedy Maszák Aladár a csehszlovák homogenizációs politika folytatásaként, befejezéseként értékelt transzfer ügyét nem a két állam közti kapcsolatok megoldásaként, hanem éppen ellenkezőleg: újabb súlyos konfliktusforrásként értékelte. „Csehszlovákia tán megszabadulna 200 000 feleslegesnek vagy tehernek tartott embertől, de ezzel együtt elvesztené kilencmillió magyar jóakarátát és őszinte szándékát,

⁴¹ KRNO 1992, 47.

⁴² Uo.

hogy békében éljen szomszédjával.⁴³ A kiélezett vita nem egészen váratlan fordulattal magyar szempontból szerencsés véget ért. Bedell Smith tábornok, amerikai delegátus felolvasta az Egyesült Államok álláspontját, amelyben Clementis szavaira utalva leszögezte: „Számunkra a transzfer koncepciója több mint kellemetlen, elfogadhatatlan. Nem adhatjuk beleegyezésünket egy olyan elmélethez, amely igen nagyszámú emberi lény kényszer-áttelepítésére törekszik Csehszlovákiából Magyarországra, amit mind a magyar kormány kívánsága, mind a magyar nép akarata ellenére szeretnének végrehajtani.”⁴⁴

A határozott vétóvá érlelődött amerikai magatartáshoz, és az egyoldalú kitelepítés követelésének megbukásához sok mindenre szükség volt: a csehszlovákiai magyarok helyben maradására, a szlovákiai magyar ellenállás megszervezésére, paradox módon a tömeges reszlovakizációnak mint kisebbik rossznak a választására, no meg a magyarországi közélet és főként a sokszor bírált Gyöngyösi-féle diplomácia állhatatos és folyamatos közbenjárására, kezdeményezésére.⁴⁵

Határok népe

Tanulmányunk második részében vizsgáljuk meg a korabeli magyar kormány és a magyar politikai elit felvidéki magyarsággal kapcsolatos magatartását a csehszlovák delegáció követelései kapcsán. Minek is köszönhetette a szlovákiai magyar nemzeti közösség 1946 őszétől kezdve azt, hogy végül is szülőföldjén maradhatott és túlélte a feje fölött a prágai csehszlovák és a pozsonyi szlovák vezetés által kimondott halálos ítéletet? Mindenekelőtt abból a sokszor, de talán nem eléggé hangoztatott alapvető tényből kell kiindulnunk, hogy a szlovákiai magyar népcsoport – ellentétben a magyarországi szlovák közösséggel – nem önszántából és nem szülőföldjét elhagyva, hanem a 20. század két világháborúját lezáró békeszerződések következtében jött létre, illetve vált másodszor is kisebbségi közösséggé. A csehszlovákiai magyarság történeti léptékkal mérve rövid idő óta létező kisebbségi csoportot alkotott. Kialakulása és létezése szorosan összefüggött Magyarország északi határainak nemzetközi jogi kijelölésével és rögzítésével.

A csehszlovákiai, illetve a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség tehát olyan határmenti kisebbséget alkotott, amelynek településterületét a szlovák–magyar országhatár és nyelvhatár közötti sávban elhelyezkedő három nagy kompakt tömbbel és a Nyitra-vidéki magyar

⁴³ Uo. 64. Clementis viszontválaszában bántó támadással reagált. Uo. 67-69.

⁴⁴ Uo. 70.

⁴⁵ Az illegálisan működő Csehszlovákiai Magyar Népi Demokratikus Szövetség 1946. Augusztus 3-án Gyöngyösi János külügyminiszterhez intézett memorandumában a szlovák hatóságok kényszerasszimilációs kampányáról a következőket írta: „A reszlovakizáció nem tett komolyabb kárt a magyar tömegekben, mert ezek a nyugdíjasok és az iparendélyes kereskedők, ill. az iparosok jelentkeztek szlováknak, de lélekben azok is magyarok maradtak. A reszlovakizáció alatt – merjünk őszinték lenni – elvártuk a magyar politikai sakkhúzást, a rádió felhívását, hogy mindenki jelentkezzen szlováknak, mert a béketárgyalásokon bebizonyítjuk, hogy a jelentkezés budapesti parancsra történt, a magyarok biztonsága érdekében.” A Szövetség egyik illegális lapjában, az *Észak Szavában* jelent meg ez a reszlovakizációra vonatkozó felhívás. TóTH László szerk. (2014): *Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez 1945–1948/1949. Emlékiratok, naplók, levelek, versek, novellák, egyéb írások*. Pozsony, Kalligram. 356.

nyelvszigettel azonosíthatjuk. Ez a négy kistérség ma már – jórészt éppen a lakosságcsere és az azt követő belső migrációs-asszimilációs folyamatok következtében – földrajzilag is elkülönül. Ennek a sajátos ország- és nyelvhatár közötti településszerkezetnek megfelelően a Duna-tájon lezajlott valamennyi 20. századi határmódosítás alapvetően meghatározta a szlovákiai magyar közösségnek a létfeltételeit, hovatartozását és közjogi státuszát.⁴⁶

A teljes jogfosztottsághoz, tömeges vagyoni elkobzásokhoz, a kollektív bűnösség elve alapján kimondott népbíróági ítéletekhez vezető magyarellenes kormányzati politika időszakában több illegális kisebbségi magyar szervezet működött, amelyek igyekeztek kapcsolatot teremteni a magyarországi kormányzati és egyházi vezetőkkel. A Csehszlovákiai Magyar Népi Demokratikus Szövetség Gyöngyösihez intézett, fentebb már említett memorandumában azt követelte, hogy a békekonferencián képviselt magyar álláspontot egészítsék ki a népszavazás követelésével. „A felvidéki magyarság kérése: (A) 650 ezer, az anyaországgal összefüggő területen élő magyarság sorsát annak megkérdezése nélkül elintézni történelmi felelőtlenség, és ezért: 1. a nagyhatalmak szabad népszavazást rendeljenek el a vitás területeken... 2. Szavazati joga mindenki ott legyen, ahol 1938. január 1-jén illetőséggel bírt; 3. A szavazásra jogosultak névjegyzékét amerikai, ill. angol és orosz vegyes bizottság bírálja felül...”⁴⁷

A Népi Szövetség 1946. augusztus 19-én a párizsi békekonferencia elnökének is táviratot küldött. Ebben már nem említik a népszavazást, de követelik a nemzetközi vizsgálóbizottság kiküldését Szlovákiába „annak megállapítására, hogy a szlovákiai magyarság százazreit olyan barbár módszerekkel nyomják el, amelyek a hitlerizmusnak a zsidókkal szemben alkalmazott embertelen módszereire emlékeztetnek”. A Szövetség távirata tiltakozott a kollektív felelősségre vonás ellen és elvetette „az erőszakos és embertelen módszerekkel kikényszerített népcsere elvét”⁴⁸

A második világháborút lezáró békeszerződések amerikai és angol előkészületeinek eddig közreadott szakértői anyagai, valamint a moszkvai levéltárakból szórványosan előkerülő korabeli szovjet külügyi iratok azt bizonyítják, hogy London, Washington és Moszkva világosan látta a szlovák–magyar viszony további alakulása szempontjából kardinális jelentőségű kisebbségi és határkérdés lényegi összetartozását.⁴⁹

Mielőtt azonban az amerikai és angol magatartás motívumait, okait röviden felvázolnánk, pár szóval érintenünk kell a párizsi békeszerződés szlovákiai magyarságra vonatkozó döntésének előzményeit. Valamennyi győztes nagyhatalom abból indult ki, hogy Csehszlovákia esetében a müncheni szerződést megelőző területi-közjogi állapotok

⁴⁶ A szlovákiai magyarság településterületének, számának alakulásával foglalkozó fontosabb munkák: KÖVÁGÓ József szerk. (1946): *A szlovákiai magyar nyelvterület városai*. Budapest, Budapest Irodalmi Intézet; GYÖNYÖR József (1989): *Allamalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Pozsony, Madách; KOCIS Károly – KOCISNÉ HODOSI Eszter (1992): *Magyarok a határainkon túl, a Kárpát-medencében*. Budapest, Tankönyvkiadó; POPÉLY Gyula (1991): *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Budapest, Írók Szakszervezete – Széphalom Könyvműhely – Regio; GYURGYIK László (1995): *Magyar mérleg*. Pozsony, Kalligram.

⁴⁷ CSMNDSZ 1946. augusztus 3-i memorandumja Gyöngyösi János külügyminiszterhez. TÓTH 2014, 358.

⁴⁸ Uo. 359.

⁴⁹ ROMSICS 1992. Az amerikai külügyi vezetésnek a csehszlovákiai magyarok kérdésében kialakított álláspontjáról lásd VIDA 1985, 1114–1125; BÁN 1996.

a mérvadóak. Az 1938. szeptember 30-ai müncheni szerződésben a magyar többségű szlovákiai területek hovatartozásának kérdését a két érdekelt fél megállapodásának körébe utalták. Minthogy azonban a vitatott városok (Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár) hovatartozásáról az 1938. októberi komáromi tárgyalásokon a csehszlovák és a magyar küldöttség nem jutott közös nevezőre, a négy nagyhatalom megbízásából Olaszország és Németország külügyminiszterei az első bécsi döntésben rögzítették az úgynevezett belvederi határvonalat. A diplomáciai tárgyalások dokumentumai azt bizonyítják, hogy október 23-án a vitatott városok és közvetlen vonzaskörzeteik kivételével maguk a szlovákok is beleegyeztek a magyar részről követelt területek visszaadásába.

A müncheni szerződés és a bécsi döntés összehasonlításában ezt a tényt – vagyis a magyar területi követelések nagyobbik részének a második Csehszlovák Köztársaság nevében tárgyaló Tiso vezette küldöttség által is elismert jogosultságát – feltétlenül figyelembe kell venni. Enélkül ugyanis nehéz megérteni, miért szerepeltek az amerikai és angol béke-előkészületek szlovákiai magyarokra vonatkozó belső szakértői vitáiban a határok megváltoztatását lehetséges rendezési alternatívaként megfogalmazó elképzelések. Hangsúlyozzuk, hogy a csehszlovák–német, illetve a csehszlovák–magyar határ eltérő jellege, a müncheni szerződés és a bécsi döntés tartalmi különbségei nagyobb hangsúllyal csak a szakértői szinten játszottak szerepet.⁵⁰

Annál komolyabban esett latba a nyugati kormányoknál a német-, illetve a magyar kérdés kezdettől fogva kimutatható eltérő kezelése. Magyarország – amely fölött a befolyást a híres-nevezetes Sztálin–Churchill-féle jaltai százalékos megállapodás szerint 50-50%-ban a Szovjetunió és a Nyugat lett volna gyakorolni – 1946 folyamán a térség többi országaiban felgyorsult szovjetizálódás hatására jelentős mértékben felértékelődött. A magyar kisebbségek kérdését szintén kezdettől fogva egészen eltérően értékelték az amerikai és az angol diplomáták: tisztában voltak azzal, hogy a bécsi döntések előkészítésében mind a csehszlovákiai, mind pedig az erdélyi magyar kisebbségnek igen csekély szerepe volt.

Az amerikai szakértői testület négy javaslatot dolgozott ki, s ezek közül az 1939. évi határvonalak meghagyását nem ajánlotta, viszont a C-variánsként szereplő tervet tekintette a legkövetkezetesebbnek. Eszerint nem csupán a Csallóközt, hanem a vele érintkező magyar többségű mátyusföldi, Garam menti és gömöri vidékek is Magyarországnál maradtak volna. A szóban forgó területen az 1930-as csehszlovákiai népszámlálások szerint 310 ezer magyar mellett 59 ezer volt a szlovák nemzetiségűek száma. Az amerikai terv azután mindehhez hozzáfűzi: „A nagyjából azonos lélekszámú maradék kisebbséget aztán ki lehetne cserélni, s ezzel eliminálva lenne bármely későbbi irredentizmus etnikai alapja.”⁵¹

⁵⁰ A brit külügyminisztérium Kutató- és Sajtószolgálat (Foreign Research and Press Service) 1942-ben készült kelet-európai memorandumában a bécsi döntést így jellemezte: „Az 1938-as bécsi döntés visszatér az etnikai elvhez, kiindulási alapul azonban az 1910-es magyar népszámlálást vette, és Magyarországnak juttatta azokat a területeket, amelyeken (akkor) magyar ajkú többség mutatkozott. [...] Így az 1938-as határ nem jár távol az etnikai méltányosságtól, habár helyszíni vizsgálódás kisebb módosításokat eredményezhet, amelyek inkább a szlovákoknak kedveznének, mintsem Magyarországnak.” BÁN 1996, 73–74.

⁵¹ ROMSICS 1992, 198–199.

Az amerikai béke-előkészületek csehszlovák–magyar határra vonatkozó elképzeléseit egy 1944. szeptember 1-jei titkos feljegyzés a következőképpen summázza: „A Duna menti régió békéje és stabilitása érdekében meg kellene fontolni Magyarország etnikai igényeit a Csallóköz és a Kisalföld térségében. Jóindulattal kellene néznünk ezeknek az igényeknek és Kárpátalja határainak bármiféle rendezését, amit Csehszlovákia és Magyarország szabad és közvetlen tárgyalások útján vagy bármi más békés úton ér el.” Az Egyesült Államok a béke-előkészületek szakaszában támogatott volna minden olyan megoldást, amely a Csehszlovákiával közös magyar határ esetében a megegyezés alapján a trianoni határok revízióját eredményezte volna, mert – amint azt egy másik amerikai külügyi dokumentum bizonyítja – az amerikaiak nem tekintették a München előtti határokat megváltoztathatatlanoknak, mi több, úgy látták, „szükség van bizonyos változásokra a stabil rendezés érdekében”. Az amerikaiak által támogatott megoldási javaslat pedig azt eredményezte volna, hogy a határok kiigazítása révén „Magyarországhoz kerülnének bizonyos, túlnyomó többségben magyarlakta területek”.⁵²

A brit szakértői elemzések és béke-előkészületek a kelet-közép-európai térségben egy vagy több soknemzetiségű föderáció kialakításának feltételeit igyekeztek körülírni. A lakosságcserékkel kapcsolatosan széleskörű támogatottságra lelt az a nézet, amelyet a Foreign Research and Press Service 1942-ben elkészített *Kelet-európai konföderációk* című memoranduma így fogalmazott meg: „Amennyiben viszont a kelet-európai államoknak eltökélt szándékuk széles körben alkalmazni az áttelepítést, annál is inkább fontos, hogy a határok megvonása etnikai választóvonalak mentén történjék, így csökkentve minimumra a kisebbségeket és lehetővé téve cseréjüket az egyoldalú kiutasítás helyett.”⁵³ Az említett amerikai és brit szakértői tervek filozófiája – és több részletmegoldása – megegyezik a magyar béke-előkészítő munkálatokban közreműködő Révay István és Vájlók Sándor felfogásával, illetve a Kertész István koordinálásával készített ún. magyar–szlovák területcsere javaslat alapelveivel.⁵⁴

Ez az alternatív magyar javaslat – amelyet nyilvánvalóan a közvetlen csehszlovák–magyar tárgyalások során lehetett volna érdemben használni – a következő csereterületeket jelölte ki. Magyarország a területi kompenzációk keretében igény tartott volna a Csallóközre és a Párkány–Ipolyság közti Duna–Ipoly-szögre, valamint a közel 90%-ban magyar dél-gömöri és az ugyancsak majdnem színtiszta magyar bodrogi régióra. Ennek fejében Magyarország felkínálta volna a csehszlovákok által követelt teljes pozsonyi hídfőt, sőt javasolta bizonyos Pozsonnyal szemben lévő osztrák területek bevonását is. Ezenkívül Aggtelek vidéke, valamint Abaúj és Zemplén két járásának 22 községe szerepelt a kompenzációként felkínált területek között. Ilyen módon Magyarországhoz került volna 4000 km² és 300 ezer lakos, Csehszlovákiához pedig 65 km² és 46 ezer lakos. A magyar békedelegáció legfontosabb alapelvei közé éppen a csehszlovák transzferjavaslat kivédése céljából került a „népet földdel” elv, amely azt a magyar kormánydöntést volt hivatott megjeleníteni, amelynek értelmében a békedelegáció szomszédok által

⁵² Uo. 243–45.

⁵³ BÁN 1996, 90–91.

⁵⁴ A területcsere-javaslatot részletesen, térképmelléklettel együtt elemzi ROMSICS 2006, 218–221.

Magyarországra kiutasítani, áttelepíteni tervezett magyar lakosság átvételéről csakis bizonyos területi kompenzációk esetén tárgyalhatott volna.

Ennek a kompenzációs tervnek az esélyét tovább növelte, hogy Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszter 1946 folyamán több ízben is tudatta nyugati politikusokkal, diplomatákkal, újságírókkal, hogy a szlovákiai magyar kérdés végleges megoldása érdekében hajlandó lenne területi engedményeket is tenni, bizonyos kompenzációk fejében. Elképzeléséhez még a békekonferencia csehszlovák–magyar vitájának napjaiban is ragaszkodott, és ezt a csehszlovák békedelegáció 1946. szeptember 19-i zárt üléséről készült jegyzőkönyv bizonyítja. Milada Horáková – a csehszlovákiai koncepciók során rendszerellenes összeesküvés hamis vádjával halálra ítélt és 1950 júniusában kivégezt – képviselőnő azt kérdezte Masaryktól: mit kell tenni, ha az amerikaiak megvétőzzák a 200 ezer szlovákiai magyar egyoldalú kitelepítését. A külügyminiszter válaszában a Csallóköz átengedésének lehetőségét vetette fel.⁵⁵ A csehszlovák külpolitika azonban ekkor már egyre erőteljesebben szovjet támogatás és ellenőrzés alatt állott, és ezt az orientációt Vladimír Clementis Masarykkal szemben is folyamatosan sikerre vitte. A békekonferencia plenáris ülésein azonban maga Masaryk is igen harcias felszólalásokban követelte Csehszlovákia számára a transzfer jogát.

Az egyoldalú transzfer ügyét a magyar békeszerződésben Costello új-zélandi delegátus által előterjesztett kompromisszumos javaslat elfogadásával elnapolták. Eszerint Magyarország kötelezte magát új tárgyalások folytatására Csehszlovákiával abból a célból, hogy „rendezzék azoknak a Csehszlovákiában lakóhellyel bíró magyar etnikai eredetű lakosoknak az ügyét, akiket a lakosságcsere tárgyában 1946. február 27-én kelt egyezmény rendelkezései értelmében nem fognak Magyarországra áttelepíteni. Abban az esetben, ha a jelen szerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül nem jön létre megegyezés, Csehszlovákiának jogában lesz ezt a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjesztetni és végleges megoldás elérése érdekében a Tanács segítségét kérni.”⁵⁶

A párizsi békekonferencián és annak a csehszlovákiai magyarság további sorsáról döntő ún. transzfervitában – az etnikai tisztogatások gyakorlatával szembeni minden fenntartásuk ellenére – a nyugati államok végül is elismerték Csehszlovákia jogát arra, hogy területén a kisebbségi kérdés végleges elintézésével tiszta szláv nemzetállamot hozzon létre. Ebben a tekintetben különösen Steinhardt prágai amerikai nagykövet bizonyult igen aktívnak. Jórészt Schoenfeld budapesti amerikai nagykövet tevékenységének köszönhető, hogy az Egyesült Államok a párizsi békekonferencia előtti periódusban nem járult hozzá olyan háromhatalmi ultimátum kidolgozásához, amely a magyar kisebbségnek Csehszlovákia által követelt és a Szovjetunió részéről már 1946 júniusában támogatott egyoldalú kitelepítését kényszerítette volna rá Magyarországra.⁵⁷

⁵⁵ A párizsi csehszlovák békedelegációk belső ülésein készült feljegyzéseket lásd Pozůstalost Milana Hodži: *Archív Národního musea*. Praha. Milan Hodža fia, Fedor Hodža tagja volt a csehszlovák delegációnak: a csehszlovák békedelegáció feljegyzései így kerültek Milan Hodža hagyatékába. Vö. ŠUTAJ 2014, 128.

⁵⁶ A párizsi békeszerződés szövegét lásd e kötet Függelékében.

⁵⁷ VIDA 1985, 1114–1125.

A magyar diplomácia részsikere

A csehszlovák igény erőteljes szovjet támogatásával szemben az amerikaiak – jórészt a kelet-közép-európai németek tömeges telepítése során tapasztalt embertelenségek hatására – a népcsoportoknak szülőhelyük elhagyására kényszerítését többé nem kívánták támogatni.

A csehszlovák külpolitika a párizsi békeszerződés aláírása után felismerte, hogy az éppen beinduló lakosságcserevel párhuzamosan nem lenne túlzottan szerencsés a békeszerződésben előírt kétoldalú tárgyalások során egy másfajta megoldás alapjait kidolgozni. Ráadásul Masarykék pontosan tudták, hogy a nyugati hatalmak egyre inkább hajlanak a területi megoldásokkal kombinált népességcsere alternatívája felé, amelyet viszont Kárpátalja Szovjetuniónak történt leadása, a nyomasztó agrárkérdés megoldatlansága miatt mind Prágában, mind pedig Pozsonyban teljes mértékben kizártnak tartottak.⁵⁸

Így vált a magyar küldöttség által hangoztatott „népet földdel” elv a párizsi békekonferencián és a békeszerződés aláírását követő időszakban fontos preventív politikai ellenszerré. Hiszen bármily csekély realitása is volt az egyoldalú transzfer követelésével szemben a magyar diplomácia határmódosítást szorgalmazó ellenkövetelésének, az amerikai és angol delegációk párizsi elvi támogatása megtette a maga hatását.

Bizonyos értelemben pontosítani lehet az amerikai–angol állásponttal kapcsolatos korábbi értékeléseket, amennyiben a békekonferencián a lakosságcserevel, illetve az annak folytatásaként elképzelt egyoldalú transzfer igényével foglalkozó amerikai, angol megnyilatkozásokat figyelmesebben elemezzük. Mind Byrnes amerikai, mind pedig Bevin angol külügyminiszter, de a csehszlovák módosító javaslattal foglalkozó albizottság más amerikai, ausztrál, új-zélandi és angol delegátusai is annak hangoztatásával javasolták a kérdést kétoldalú csehszlovák–magyar tárgyalásokon megoldani, hogy a magyar delegáció által szorgalmazott „népet földdel” elvet támogatták és jelezték: a kitelepítést, illetve a határkérdést egymástól nem elválasztható problémának tekintik.

A szlovákiai magyarság szülőföldjén való megmaradásáról az amerikai, angol, ausztrál és új-zélandi delegációk elutasító magatartása, illetve végső soron az amerikaiak párizsi vétőfenygetése döntött, amely megakadályozta, hogy a Jan Masaryk és Vladimír Clementis vezette csehszlovák békedelegáció legfontosabb követeléseként előterjesztett úgynevezett transzferjavaslat bekerüljön a magyar békeszerződésbe.

A Szovjetunió ugyanis – mint a térséget rögtön a világháború befejezését követően saját befolyási övezeteként kezelő győztes nagyhatalom – 1945–1948 között nem egyszerűen csak támogatta a Benešék és Gottwaldék által szláv nemzetállamként elképzelt Csehszlovákia szláv nemzeti állammá alakítását és a nem szláv kisebbségek felszámolását, hanem – a magyarországi németek kitelepítését szorgalmazva–sürgette – erőteljes nyomást gyakorolt a budapesti kormányra annak érdekében, hogy Magyarországot is rákényszerítse a kitelepítendő szlovákiai magyarok befogadására.

Az 1946. február 27-i csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény korabeli külpolitikai, nagyhatalmi megítélésére vonatkozóan a fentiek alapján is érzékelhető, hogy

⁵⁸ Vö. KAPLAN 1993.

az egyezmény nélkül a párizsi békekonferencián a magyar béke delegáció sokkal nehezebb helyzetben, kisebb eséllyel szállhatott volna szembe a kisebbségektől megszabadulni akaró csehszlovák nemzetállami ambíciókkal. A magyar békeszerződés mindennek köszönhetően – mégis alapvetően szerencsés körülmények között – nem lett a csehszlovákiai, felvidéki magyarság halálos ítélete. Ma már egyre többen vannak a szlovákok körében is olyanok, akik alapvetően elhibázottnak tartják a korabeli csehszlovák nemzetállami politika, a kollektív bűnösség elveire és az etnikai tisztogatás gyakorlatára épített törekvését. Hetven év után legfőbb ideje, hogy – e kölcsönös belátásban bízva – végre a két ország vezetői valódi megbékélési gesztusokkal zárják le az érintett három nép, három ország, két kisebbség konfliktusos múltját.

Czechoslovakia, and the Hungarian Peace Treaty

László Szarka

The paper examines the dispute regarding the forced transfer of Hungarian minority in Slovakia to Hungary and the revision of frontiers at the Paris Peace Conference in 1946. The Czechoslovak peace delegation led by Foreign Minister Jan Masaryk and his deputy, Vladimír Clementis, urged the elimination of the Hungarian minority in Czechoslovakia. In this, Prague could count on the support of the Soviet delegation. The question of 200,000 Hungarian nationals who had survived the forced exchange of populations and the forced assimilation (“Reslovakisation”) was to be solved with a one-sided transfer. In addition, they urged the annulment of the Vienna Decree of 2 November 1938, and the extension of the Danube bridgehead near Bratislava.

The Hungarian peace delegation, led by Foreign Minister János Gyöngyösi, tried everything to ensure that the Western Powers did not accept the proposals. “The people with the earth” principle voiced by the Hungarian delegation played an important role, as did the American argument that the Czechoslovak claims related to territorial compensation.

The diplomatic conflict was resolved by a compromise proposed by the New Zealand delegation that entrusted the two sides to decide the issues through bilateral negotiations. This decision meant most of the Hungarian community in southern Slovakia did not have to leave their homeland.

A csehszlovák nemzetállami törekvések és a magyar kisebbség (1945–1948)

Közvetlenül a második világháború utáni években a Magyarország és Csehszlovákia közötti viszony egyik legmeghatározóbb eleme a magyar kisebbség jogfosztására és a kitelepítésére irányuló törekvés volt. A németekkel és magyarokkal szembeni csehszlovák politika szorosan összefüggött a csehszlovák állam 1938–1939-ben bekövetkezett felbomlásának cseh és szlovák interpretálásával. A cseh és a szlovák politikai elit – saját felelősségét „feledve” – az ország német és magyar lakosságát nevezte meg a felbomlás fő okozójaként, s a két kisebbséget olyan ötödik hadoszlopnak nyilvánította, amely az állam területi épségét és szuverenitását fenyegeti. A németek és magyarok kollektív bűnössége ürügyén soha vissza nem térő lehetőséget látott korábban sem titkolt célja megvalósítására: a kisebbségek nélküli Csehszlovákia megteremtésére. A cseh–szlovák nemzetállami törekvések ugyanakkor nem voltak új keletűek, azok gyakorlatilag egyidősek a csehszlovák államisággal. Csehszlovákia létét és határait már a két világháború között is az országhoz csatolt kisebbségek számának csökkentésével és az országhatárok etnikai határokká alakításával kívánták biztosítani.

A szlovákiai magyarság jogfosztása és kitelepítésének előkészítése

A nem szláv kisebbségek kitelepítésének gondolatát az Edvard Beneš által vezetett londoni csehszlovák emigráció fogalmazta meg. Beneš 1941 februárjában kidolgozott tervvezetében még német és magyar vonatkozásban is bizonyos határkiigazítással, s a határkiigazítások után hátramaradó kisebbségi lakosság kölcsönös kicserélésével számolt,¹ céljai azonban a háború előrehaladtával egyre radikalizálódtak, s a határmódosítással kombinált részleges népcserére vonatkozó elképzeléseket idővel a német és magyar kisebbség területi engedmények nélküli, teljes kitelepítésének szándéka váltotta fel.

A több mint 3 milliós német kisebbség háború utáni kitelepítéséhez Beneš már 1942–1943 folyamán megkapta a szövetséges nagyhatalmak, az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió elvi hozzájárulását. A felvidéki magyarság kitelepítésének gondolatával csupán ezt követően, a Sztálinnal és Molotovval folytatott 1943. decemberi moszkvai tárgyalásain állt elő nyilvánosan. Jóllehet a december 12-én aláírt csehszlovák–szovjet szerződés nem tartalmazott utalást sem a német, sem a magyar

¹ SZARKA László (2005): A kollektív bűnösség elve a szlovákiai magyar kisebbséget sújtó jogszabályokban 1944 és 1949 között. In SZARKA László szerk.: *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések*. Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság. 13.

kisebbség háború utáni kitelepítésére, a tárgyalásokról készült jegyzőkönyv tanúsága szerint a szovjet vezetés egyetértett Beneš elképzeléseivel, aki szerint a magyarok kitelepítését esetleg a magyarországi szlovákokért való kicserélésükkel, vagyis egyfajta lakosságcserével is összeköthetnék.²

A kitelepítésekhez való hozzájárulásra a londoni csehszlovák emigráns kormány hivatalosan 1944. november 23-án kérte fel a három szövetséges nagyhatalom kormányát. A 26 pontból álló, és elsősorban a németek kitelepítésének kérdésével foglalkozó memorandum szerint a csehszlovák kormány – noha elismeri, hogy a magyarkérdés a köztársaság számára „kevésbé veszélyes”, mint a szudétanémetek problémája – fenntartja a jogát arra, hogy a köztársasághoz ellenségesen viszonyuló magyarokkal szemben azonos módon járjon el, mint azt a németekkel szemben meg fogja tenni. A memorandum azt is hangsúlyozta, hogy a „jelentős számú” szlovák kisebbség jelenléte Magyarországon lehetővé teszi, hogy a magyar „problémát” esetleg lakosságcsere keretében oldják meg.

A csehszlovák kormány ugyan nem zárta ki, hogy a németek és magyarok döntő többségének eltávolítása után maradjon még a köztársaság területén bizonyos számú német és magyar lakosság – a németek esetében ezt a számot legfeljebb 800 ezer főben szabta meg, a magyarok számát nem konkretizálta –, ezekre és utódaikra azonban a memorandum szerint az asszimiláció vár. A németek és magyarok nem kapják vissza korábbi nyelvi jogait, s „a dolgok végső rendezésénél senkinek sem lesz rá joga, hogy a csehszlovák bíróságokon, vagy a hivatalos érintkezésben a német vagy a magyar nyelvet használhassa”, és „senki nem igényelhet német vagy magyar iskolákat a gyermekei számára”.³

Az angolszász nagyhatalmak reakciója a csehszlovák memorandumra meglehetősen tartózkodó volt, továbbá az amerikai és brit elutasításnak volt köszönhető az is, hogy az 1945. január 20-án aláírt magyar fegyverszüneti egyezménybe az erőteljes szovjet támogatás ellenére sem került bele a magyar kisebbség háború utáni egyoldalú kitelepítésének elve. Amikor a fegyverszüneti egyezmény feltételeinek rögzítése során, 1945. január 15-én Zdeněk Fierlinger, a londoni csehszlovák kormány moszkvai követe kifejtette kormánya azon óhaját, hogy az egyezménybe foglalják bele a szlovákiai magyarság háború utáni kitelepítését, V. M. Molotov szovjet külügyminiszter a támogatásáról biztosította a csehszlovák követelést, W. A. Harriman moszkvai amerikai nagykövet ugyanakkor határozottan elutasította, J. Balfour brit nagykövet pedig a majdani békekonferencia hatáskörébe tartozónak tekintette a kérdést.⁴

A Klement Gottwald által vezetett moszkvai kommunista emigráció és a honi szlovák ellenállás kezdetben nem rendelkezett kiforrott állásponttal a magyar és a német kisebbség jövődi sorsával kapcsolatban. Beneš moszkvai útját követően azonban mindkettő átvette a londoni emigráns kormány elképzeléseit. Az első magyar- és németellenes jogfosztó rendelkezések megalkotására nem is kellett a háború végéig várni, azok már 1944 őszén, a szlovák nemzeti felkelés idején megszülettek. A felkelést irányító Szlovák

² GULYÁS László szerk. (1993): *Az 1943. decemberi Beneš – Sztálin – Molotov megbeszélések dokumentumai*. Szeged, JATE Press. (Documenta historica 11.)

³ A memorandum szövegét közli *FRUS* (1945). Vol. II. 1960, 1227–1237.

⁴ Zdeněk FIERLINGER (1948): *Ve službách ČSR. Paměti z druhého zahraničního odboje*. Díl 2. Praha, Svoboda. 544–545.

Nemzeti Tanács rendeleteket hozott többek között a szlovákiai Magyar Párt feloszlításáról, valamint a magyar iskolák bezárásáról és a magyar nyelvű istentiszteletek korlátozásáról.

A kisebbségellenes intézkedések alapidokumentumává és hivatkozási forrásává az új csehszlovák kormány 1945. április 5-én Kassán kihirdetett programja vált. A nagyrészt a kommunisták keze nyomát viselő úgynevezett kassai kormányprogram a kollektív bűnösség elve alapján kilátásba helyezte többek között a németek és a magyarok megfosztását csehszlovák állampolgárságuktól, felelősségre vonásukat és megbüntetésüket, vagyonuk lefoglalását és elkobzását, valamint iskoláik bezárását. A kormányprogram közzétételét követően elnöki dekrétumok, kormány- és szlovák nemzeti tanácsi rendeletek sokasága látott napvilágot, amelyek a német és a magyar kisebbséget gyakorlatilag törvényen kívül helyezték. A kisebbségellenes jogalkotást Edvard Beneš köztársasági elnök dekrétumai szimbolizálják, közülük is elsősorban az 1945. augusztus 2-i 33/1945. számú alkotmánydekrétum, amely a teljes magyar és német kisebbséget megfosztotta csehszlovák állampolgárságától. Emellett további jogszabályok mondták ki többek között a magyarok (és németek) vagyonának elkobzását és szétosztását, elbocsátásukat az állásukból, nyugdíjuk és szociális járulékok megvonását, kizárásukat a politikai pártokból és a nemzeti bizottságokból, az egyetemekről és főiskolákról. Megvonták a magyarok választójogát, iskoláikat bezárták, egyesületeiket feloszlatták, betiltották magyar könyvek és újságok kiadását és behozatalát, a magyar nyelv használatát a közhivatalokban és az egyházi szertartásokban, sőt több helyütt betiltották és büntették a magyar nyelv nyilvános helyen való használatát is. A magyarok és németek rádiókészüléket nem birtokolhattak, házaikból, lakásaikból bármikor kilakoltathatók, s bármikor közmunkára kötelezhetők voltak.⁵ Pozsonyban a városi nemzeti bizottság 1945 júniusában még a város német és magyar lakosságának a megjelölését is elhatározta, miután azonban a tervezett intézkedésről a sajtó is hírt adott, a kedvezőtlen nemzetközi reagálástól tartó városvezetés a határozat megvalósításáról – valószínűleg felsőbb utasításra – lemondott.⁶

A magyar- és németellenes jogalkotással párhuzamosan megtörténtek a két kisebbség kitelepítésének előkészületei is. Kassán már 1945 márciusában és áprilisában több ezer magyar családot kényszerítettek arra, hogy – legfeljebb 50 kilogrammos kézipoggyásszal – hagyja el az ország területét, Pozsonyból pedig 1945. május 3-án megkezdték a magyarok internálását a pozsonyligetfalui internálótáborba. Szlovákia-szerte megkezdődött a trianoni Magyarország területéről beköltözött magyarok letartóztatása, internálása és kitoloncolása is. Csehszlovák adatok szerint 1945 májusában és júniusában néhány hét leforgása alatt 31 780 magyart toloncoltak át a magyar határon.⁷ Miután

⁵ A kassai kormányprogramot és a legfontosabb magyarellenességszabályokat magyar fordításban közzétette POPÉLY Árpád – ŠTEFÁN ŠUTAJ – SZÁRKA László szerk. (2007): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.

⁶ Archiv hlavného mesta SR Bratislavy (Pozsonyi Fővárosi Levéltár), Národný výbor v Bratislave 1945–1950 (Pozsonyi Nemzeti Bizottság 1945–1950), inv. č. 1, Zápisnica napísaná na 18. plenárnom zasadnutí Národného výboru, konanom dňa 8. júna 1945; Zápisnica napísaná na 20. plenárnom zasadnutí Národného výboru, konanom dňa 22. júna 1945.

⁷ JOZEF JABLONICKÝ (1965): *Slovensko na prelome*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry. 398.

azonban az őshonos magyar lakosság kitelepítéséhez a csehszlovák kormány még mindig nem kapta meg a nagyhatalmi hozzájárulást, a csehszlovák diplomácia a három győztes nagyhatalom potsdami konferenciája előtt, 1945. július 3-án kelt jegyzékben ismét a nagyhatalmakhoz fordult azzal az igénnyel, hogy közelgő értekezletükön tűzzék napirendre nemcsak a német, hanem a magyar kisebbség kitelepítésének kérdését is. A jegyzék szerint a kitelepítés 2–2,5 millió németet és kb. 400 ezer magyart érintene. A magyarokkal kapcsolatban egyúttal kilátásba helyezte, hogy egy részük kitelepítése esetleg lakosságcsere formájában is megvalósulhatna, hiszen Magyarországról állítólag 345 ezer szlovák kíván áttelepülni Szlovákiába.⁸

Az 1945. augusztus 2-án véget ért potsdami konferencia azonban csak részben tett eleget a csehszlovák igényeknek. A konferencia záródokumentuma csupán a német kisebbség egyoldalú kitelepítéséhez járult hozzá, a magyar lakosság egyoldalú kitelepítéséhez Csehszlovákia továbbra sem kapta meg a nagyhatalmi jóváhagyást. A potsdami határozatot a csehszlovák kormány mégis megpróbálta úgy értelmezni, mintha a kitelepítés a magyarokra is vonatkozna. Maga Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszter, aki 1945. augusztus 3-án ismertette kormányával a konferencia határozatait, jelentette ki a kormány ülésén, hogy bár „a potsdami konferencia kizárólag a németkérdéssel foglalkozott, azért az a tény, hogy a magyarok kitelepítéséről nem történt említés, nem jelenti azt, hogy azt nem lehetne végrehajtani”.⁹ Vladimír Clementis¹⁰ külügyi államtitkár már két héttel a potsdami értekezlet befejezése után, 1945. augusztus 16-án újabb jegyzékkel fordult a nagyhatalmakhoz, amelyben a németek kitelepítésére vonatkozó potsdami határozatra hivatkozva kifejtette kormánya azon véleményét, hogy a nagyhatalmak feltételezhetően egyetértenek majd a csehszlovákiai magyar és a magyarországi szlovák lakosság cseréjével, egyúttal kérte, hogy a lakosságcsere lebonyolításával a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságot (SZEB) bízzák meg.¹¹

A lakosságcsere-egyezmény aláírása

Magyarország kezdetben határozottan elutasította mind az egyoldalú kitelepítés, mind a kényszerű lakosságcsere lehetőségét. A csehszlovák, illetve szlovák hatóságok ezért 1945. október 25-én azzal a nem titkolt szándékkal kezdték meg a magyar lakosság országon belüli széttelepítését, vagyis csehországi deportálását, hogy rákényszerítsék Magyarországot legalább a lakosságcsere elfogadására. Budapest 1945 tavaszától fogva kötelességének érezte, hogy szót emeljen a felvidéki magyarság jogfosztása ellen. Magyarországtól vártak segítséget a magyar kisebbség jogvédelmét vállaló illegális érdekvédelmi szervezetek, köztük a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség is, amelyek memorandumok sokaságában tájékoztatták a magyar állami és egyházi

⁸ A jegyzéket közli *FRUS* (1945). Vol. I. 1960, 646–647.

⁹ Karel JECH – Karel KAPLAN k vydání přípr. (1995): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*. Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk. 384.

¹⁰ Lásd a Függelék 13. sz. fényképét: Vlado Clementis csehszlovák külügyi államtitkár.

¹¹ *FRUS* (1945). Vol. II. 1960, 1269–1270.

vezetőket a csehszlovákiai magyarság helyzetéről.¹² A fegyverszüneti egyezmény értelmében a szovjet irányítású SZEB ellenőrzése alá helyezett, szűk nemzetközi mozgástérrel rendelkező, és Csehszlovákiával még csak diplomáciai kapcsolatban sem álló magyar kormánynak ugyanakkor semmiféle eszköze nem volt, hogy a csehszlovák felet rábírja a magyar kisebbséggel szembeni politikája megváltoztatására, a magyarellenes intézkedésekkel kapcsolatban így legfeljebb a SZEB-hez fordulhatott panaszával. A magyar külügyminisztérium 1946 júliusáig, azaz a békekonferencia megnyitásáig összességében 184 jegyzékben hívta fel a SZEB figyelmét a csehszlovákiai jogsértésekre és kérte közbelépését a magyar kisebbség érdekében, erre azonban egyetlen esetben sem került sor.¹³

A magyar kormány – miután azt tapasztalta, hogy a nagyhatalmak vonakodnak közbelépni a magyar kisebbség jogfosztásának és deportálásának leállítására érdekében, s kétoldalú megállapodást sürgetnek a lakosságcsereéről, a csehszlovák hatóságok pedig máris hozzáláttak a szlovákiai magyarság országon belüli széttelépítéséhez – végül mégis rákényszerült a tárgyalások felvételére. A lakosságcsere-egyezményt a csehszlovák fél által diktált feltételek többségének elfogadásával volt kénytelen aláírni, amelyek közül a legsérelmesebb az volt, hogy amíg a magyarországi szlovákok önként jelentkezhetek a Csehszlovákiába való áttelepülésre, addig a csehszlovák kormány szabad kezet kapott az áttelepítendő magyarok kiválasztására.

A csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt – két prágai tárgyalási fordulót követően – 1946. február 27-én Budapesten írták alá. A Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár és Gyöngyösi János magyar külügyminiszter által aláírt egyezmény V. cikkelye lehetővé tette a csehszlovák kormány számára, hogy annyi szlovákiai magyart telepítsen át Magyarországra, amennyi magyarországi szlovák önként jelentkezik a Csehszlovákiába való áttelepülésre. A magyar félnek ezen túlmenően az egyezmény VIII. cikkelyében vállalnia kellett azt is, hogy a kölcsönösségen alapuló népcserén túlmenően átveszi a szlovák népbíróóságok által háborús bűnösnek minősített magyarokat is.¹⁴

A lakosságcsere-egyezmény megkötésével azonban még nem hárult el a teljes magyar lakosság kitelepítésének veszélye. Az áttelepülni szándékozó magyarországi szlovákok¹⁵ és a kitelepíthető magyarok számával elégedetlen csehszlovák kormány ugyanis az 1946. július 29-én megnyílt párizsi békekonferencián bejelentette további 200 ezer magyar egyoldalú áttelepítésére vonatkozó igényét. A békekonferencia viszont – az erőteljes szovjet támogatás ellenére, elsősorban az amerikai és a brit delegáció elutasító álláspontja következtében – elvetette a csehszlovák transzferjavaslat befoglalását a magyar békeszerződésbe. Az egyoldalú áttelepítés elvetésében minden bizonnyal szerepe lehetett

¹² Az illegális érdekvédelmi mozgalmakra lásd TÓTH László (2014): *Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez 1945–1948/1949. Emlékiratok, naplók, levelek, versek, novellák, egyéb írások*. Pozsony, Kalligram. A Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetségre BUKOVSKY László (2016): *A Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség és a Mindszenty-per szlovákiai recepciója*. Budapest–Somorja, Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Fórum Kisebbségkutató Intézet.

¹³ A 184 jegyzék listáját közli *Hungary and the Conference of Paris 1947*, 155–163; s részletesen szól róluk KERTÉSZ István (1995): *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Budapest, Európa–História.

¹⁴ A lakosságcsere-egyezmény szövegét közzétette POPÉLY–ŠUTAJ–SZARKA 2007, 232–240.

¹⁵ A Csehszlovákiába áttelepülni szándékozó magyarországi szlovákok száma 95 421 volt.

annak a brit és amerikai támogatást is elnyerő magyar ellenjavaslatnak, amely a magyar lakosság átvételét a határok kiigazításához kötötte. Korlátozta a békekonferencia a pozsonyi hídfő kibővítését célzó csehszlovák területi igényeket is, és a Csehszlovákia által követelt öt község közül végül három község (Horvátjárfalu, Oroszvár és Dunacsún) Csehszlovákiához csatolásába egyezett bele, Rajka és Bezenye Magyarország része maradhatott.¹⁶

A reszlovakizáció

A lakosságcserevel párhuzamosan a szlovákiai magyarság számának csökkentését célozta Július Viktory szlovák belügyi megbízott 1946. június 17-i hirdetményével útjára indított úgynevezett reszlovakizációs, vagyis visszaszlovákosítási kampány is. Időzítése nem véletlenül esett a párizsi békekonferencia előtti időszakra. A reszlovakizáció eredményeit ugyanis Csehszlovákia érvként kívánta felhasználni annak alátámasztására, hogy az országban a lakosságcsere és a reszlovakizáció után nem marad több 200 ezer magyarnál, s így kedvezőbb kiindulási pozíciót kívánt biztosítani az egyoldalú kitelepítésük jóváhagyására benyújtott indítványra számára.

A reszlovakizáció hivatalosan megfogalmazott célja az volt, hogy a múltban elmagyarosodott vagy elmagyarosított szlovákok számára lehetővé tegyék visszatérésüket az „anyanemzet” soraiba, gyakorlati megvalósítása során azonban a magyarlakta területek elszlovákosításának egyik eszköze lett belőle. Az önkéntesnek hirdetett akció szervezői ugyanis a magyar lakosságot választás elé állították: a reszlovakizálóknak állampolgárságuk visszaadását, a vagyonelkobzás és kitelepítés alóli mentesülésüket ígérték, a reszlovakizációt elutasítókat ugyanakkor vagyonuk elkobzásával és kitelepítéssel fenyegették. Amint azt a reszlovakizációs kampányba tevékenyen bekapcsolódó Szlovák Liga (Slovenská liga) nevű szlovák társadalmi szervezet falragaszokon terjesztett egyik felhívása megfogalmazta: „Napokon belül megkérdeznék benneteket az összeíró biztosok, hogy milyen nemzetiségűek vagytok. Szlovákok vagy magyarok? Válasszatok! Egyenrangú csehszlovák állampolgárok akartok-e lenni, avagy állampolgárság nélküliek! Békességet akartok-e, vagyonbiztonságot, avagy bizonytalanságot, amelybe sorsotok nemsokára beletaszít!”¹⁷

A megfélemlített, s nemcsak lelki nyomásnak, hanem a helyi hatóságok által gyakran fizikai kényszernek is kitett magyar lakosság nagy része engedett a nyomásnak és kényszerűségből szlováknak vallotta magát. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a reszlovakizáció eredménye a legmerészebb, 200 ezer magyar jelentkezésével számoló elképzeléseket is messze felülmúlta. Az akciót irányító Reszlovakizációs

¹⁶ A békekonferenciára lásd FÜLÖP Mihály (2008): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Budapest, Püski; ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris; ŠUTAJ, Štefan (2014): *Parižska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov, Universum.

¹⁷ SZABÓ Károly et al. (1981): *A magyar–csehszlovák lakosságcsere története*. I. kötet. Kézirat. 264. (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, f. sz. 293/I/I–III.)

Bizottság – 1949-ben kelt zárójelentése szerint – összességében 449 914 személy kérvényével foglalkozott. Közülük 83 739 személyt, akik már az 1930. évi népszámlálás során is szlovák nemzetiségűnek vallották magukat, azonban valamilyen oknál fogva – nagy valószínűséggel azért, mivel az 1941. évi magyar népszámláláskor magyarnak jelentkeztek – a reszlovakizáció során ismét demonstrálni kívánták szlovákságukat, gyorsított eljárással, soron kívül szlováknak minősítettek, s az érintetteket nem is sorolták a reszlovakizáltak közé. A fennmaradó 366 175 személy közül további 284 814 személy kérvényét bírálták el pozitívan, vagyis nyilvánítottak szlovák nemzetiségűnek.¹⁸

Azon személyek számára, akik reszlovakizációs kérelmét elfogadták, a szlovák nemzetiséget igazoló végzések átadása 1947 őszén kezdődött meg. A végzéseket általában a települések főterén vagy kultúrházában, szlovák politikusok részvételével megtartott rendezvények keretében adták át az érintetteknek, akik a következő hűségfogadalmat voltak kötelesek letenni – természetesen szlovák nyelven: „Önként visszatérve a szlovák nemzet kebelébe, amelyből származom, s amelyből a mostoha sors a múltban kiszakított, ünnepélyesen fogadom, hogy a szlovák nemzethez és a Csehszlovák Köztársasághoz hű maradok, s hogy mindig és mindenhol hűségesen fogok dolgozni szlovák nemzetem jóléte és felemelkedése érdekében.”¹⁹

Mindeközben hónapokat késett a lakosságcsere lebonyolítása, amelyet a csehszlovák fél, pontosabban a magyar lakosság kitelepítését irányító Szlovák Telepítési Hivatal már 1946 szeptemberében el szándékozott volna indítani. A lakosságcsere-egyezmény pontatlanul megfogalmazott VIII. cikkelye ugyanis elmulasztotta meghatározni a csehszlovák kormány által egyoldalúan áttelepíthető háborús bűnösök számát, ami azt eredményezte, hogy a szlovák népbíróságok felsőbb utasításra, többségükben mondva-csinált indokokkal ezerszám helyezték vád alá és ítélték el a magyarokat, hogy háborús bűnösség címén egyoldalúan át lehessen őket telepíteni Magyarországra. A népbíróság elé idézett magyarok elleni vád általában az volt, hogy magyar pártok és más magyar szervezetek tagjai voltak, illetve hogy 1938-ban részt vettek a községükbe bevonuló magyar honvédség ünneplésén.

Az 1947 végéig működő szlovák népbíróságoknak még így is „csupán” 4 812 magyart sikerült elítélniük, a szlovák telepítési szervek azonban ennek ellenére – az ítéleteket mintegy „megelőlegezve” – már 1946 nyarán feljogosítva érezték magukat arra, hogy háborús bűnösség címén magyarok tízezreit próbálják meg egyoldalúan áttelepíteni Magyarországra. Amikor a csehszlovák kormány 1946. augusztus 26-án átadta Magyarországnak az áttelepítésre kijelölt magyarok névjegyzékét, azon a paritásos csere keretében áttelepítendő 106 398 személy neve mellett további több mint 24 ezer „háborús bűnös” családfő, családtagokkal együtt 75 114 személy szerepelt. Csehszlovákia tehát

¹⁸ A Reszlovakizációs Bizottság zárójelentését közzétette: Árpád POPÉLY (2009): Záverečná správa o reslovakizačnej akcii. *Fórum spoločenskovedná revue*, Šamorín. 185–251; a reszlovakizációra bővebben lásd VADKERTY Katalin (1993): *A reszlovakizáció*. Pozsony, Kalligram.

¹⁹ Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony; a továbbiakban: SNA), Reslovakizačná komisia (Reszlovakizációs Bizottság), 53. d., Sľub vernosti.

a lakosságcsere-egyezmény keretében összesen 181 512 személyt, a szlovákiai magyarság közel egyharmadát akarta áttelepíteni Magyarországra.²⁰

A csehszlovák fél tehát a magyarellenes politika szolgálatába állította a népbíróságokat is, amelyek ítéletei aránytalanul és feltűnően sok magyart érintettek. A szlovák népbíróságok 1947 végéig összesen 13 997 magyar ügyét tárgyalták, akik közül – amint azt már említettük – 4 812-t ítélték el, így a magyarok közül került ki az összes (8 055) elítélt 60%-a.²¹ A sokszor tömegessé váló perek közül a legnagyobb a kassai magyar per volt, amely során 1946 augusztusában pár nap leforgása alatt több száz magyart nyilvánítottak háborús bűnössé, ítélték börtönbüntetésre és teljes vagyonekzabzásra. A magyarellenes népbíráskodás szimbólumának Esterházy János gróf, a szlovákiai Magyar Párt volt elnökének az elítélése tekinthető. Esterházyt a pozsonyi Szlovák Nemzeti Bíróság 1947. szeptember 16-án – annak ellenére, hogy ő volt a háborús szlovák törvényhozás egyetlen képviselője, aki nem szavazta meg a zsidó lakosság deportálását lehetővé tévő törvényt – halálra ítélte. A magyar elítéltek magas számával és a szlovákiai magyarság vezetőjének tekintett Esterházy elítélésével a hatalom a magyar kisebbség háborús bűnösségét, jog- és vagyonfosztásának, valamint kitelepítésének jogosságát igyekezett igazolni.²²

A magyar kormány a felvidéki magyarság tömegeinek vád alá helyezése, háborús bűnössé nyilvánítása és az áttelepítendőkhöz való paritáson felüli besorolása miatt nem járult hozzá a lakosságcsere 1946. szeptemberi megindításához. A „háborús bűnösök” túlméretezett számára a magyar kormány már az áttelepítésre kijelöltek névjegyzékeinek 1946. augusztus 26-i átadása előtt, majd pedig az azt követő tárgyalásokon is folyamatosan figyelmeztette a csehszlovák felet. Amint azt az egyik, 1946. augusztus 14-én kelt magyar jegyzék megfogalmazta: „ha a csehszlovák kormány... az egyenlőségen alapuló cserén felül 100 000 magyart akar háborús főbűnösség címén vagyonából kifosztva Magyarországra kitelepíteni, akkor a paritás elvén alapuló lakosságcsere-egyezmény tárgyalanná válik és végre nem hajtható”.²³

A magyar lakosság csehországi deportálása

A lakosságcsere és a reszlovakizáció mellett a szlovákiai magyarság számának csökkentését, ezen túlmenően pedig a lakosságcserétől ódzkodó Magyarországgal szembeni nyomásgyakorlást célozta a magyar lakosság csehországi deportálása. Az akciót hivatalosan a hárommillió szudétanémet kitelepítése miatt előállt csehországi munkaerőhiánnyal

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (a továbbiakban: MNL OL), Külügyminisztérium TÜK-iratai 1945–1964, Csehszlovákia, 57. d., Kimutatás a lakosságcsere egyezmény alapján áttelepítésre kijelölt személyekről.

²¹ Antonín RAŠLA (1969): *Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 153.

²² Esterházy politikusi és életpályájára lásd MOLNÁR Imre (2010): *Esterházy János élete és mártírhála*. Somorja, Méry Ratio.

²³ MNL OL, Külügyminisztérium, Béke-előkészítő Osztály, 43. d., 2078/pol-1946.

indokolták, és Edvard Beneš általános munkakötelezettségről rendelkező 88/1945. számú elnöki dekrétumára hivatkozva hajtották végre. Az 1945. október 1-jén kelt dekrétum elvileg nemzetiségi megkülönböztetés nélküli közmunkarendelet volt, amely szerint a háború okozta károk helyreállítása céljából közmunkára lehetett kötelezni minden 16 és 55 év közötti férfit, illetve 18 és 45 év közötti nőt. A munka időtartamát egy évben határozta meg, amely indokolt esetben legfeljebb hat hónappal meghosszabbítható.²⁴

A hivatalosan „munkaerő-toborzásnak” nevezett csehországi deportálás két hullámban történt. 1945. október 25-én kezdődő első hulláma december 4-ig tartott, leállítására pedig csupán azt követően került sor, hogy december 3-án Prágában megkezdődtek a lakosságcserre-egyezmény megkötését célzó csehszlovák–magyar tárgyalások. A hivatalos csehszlovák adatok szerint a közel másfél hónap alatt a Szlovák Telepítési Hivatal összesen 9 247 magyart szállított Cseh- és Morvaországba. A deportálásoknak ezt az első hullámát elsősorban az különbözteti meg az egy évvel későbbi másodiktól, hogy ekkor még „csupán” munkaképes férfiakat kötelezték a csehországi munkára, akik ráadásul a karácsony közeledtével haza is térhettek az otthonaikba.²⁵

A deportálások második, az előbbinél jóval nagyobb tömegeket érintő, s kíméletlenebbül végrehajtott szakasza a tervek szerint mintegy 250 ezer szlovákiai magyart érintett volna.²⁶ Megindítása a prágai kormány 1946. november 5-i jóváhagyása alapján történt, mivel Magyarország nem járult hozzá sem a lakosságcserre 1946. szeptemberi megkezdéséhez, sem pedig a 200 ezer felvidéki magyarnak a békekonferencián felvetett egyoldalú áttelepítéséhez.²⁷

A karhatalmi erők igénybevételével végrehajtott, 1946. november 17-én kezdődő „toborzás” hadiállapotról emlékeztető módon zajlott. A kiszemelt települést katonai egységek zárták körül, majd elrendelték a kijárási és a gyülekezési tilalmat. Az előre elkészített névjegyzékek alapján kijelölt családoknak kézbesítették a csehországi munkaszolgálatra rendelő végzést, valamint a magukkal vihető tárgyak, élelmiszerek és állatállomány jegyzékét tartalmazó utasítást. A kijelölt családokat, ha a községnek volt vasútállomása, akkor onnan, ha nem volt, akkor katonai tehergépkocsikon a legközelebbi vasútállomásra szállítva szigorú őrizet alatt marhavagonokban indították útnak Csehországba. Az elszállítás a mínusz 20–25 °C körüli hidegben is általában fűtetlen vagonokban történt.

A prágai Magyar Meghatalmazotti Hivatalban 1946. november 21-én felvett jegyzőkönyv az egyik első érintett községben, Kőbölkúton lejátsszódó eseményeket a deportáltak vallomása alapján a következőképpen írta le: „1946. november 16-án szlovák katonaság zárta körül Kőbölkutat és kidobolták, hogy a cseh határvidékre leszünk áttelepítve. Erre nézve írásbeli felszólítást és tartalomjegyzéket kaptak azon dolgokról, amelyeket

²⁴ A dekrétumot magyar fordításban közzétette POPÉLY–ŠUTAJ–SZARKA 2007, 200–207.

²⁵ Az 1945 őszi deportálásokra lásd VADKERTY Katalin (1996): *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között*. Pozsony, Kalligram. 11–16.

²⁶ SNA, Ústřední výbor Komunistické strany Československa (Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága; a továbbiakban: ÚV KSS), 789. d. Zápis zo zasadnutia spoločnej porady Predsedníctiev KSČ a KSS zo dňa 2.12.1946.

²⁷ Národní archiv České republiky, Praha (Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltára, Prága; a továbbiakban: NA ČR), Ústřední výbor Komunistické strany Československa (Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága), f. 100/24, sv. 141, a. j. 1494. Zápis 35. schůze třetí vlády, konané dne 5. listopadu 1946.

magukkal vihetnek. Azonkívül egy katona és két civil bejárta azokat a házakat, amelyeknek lakóit áttelepítésre jelölték ki és kikézbcsítették az ügynevezett Pridelovaci vymert, amely pontosan tartalmazza, hogy mikor történik az áttelepítés és hogy az hova irányul. [...]

Az egész falu elhatározta, hogy nem megy el szülőföldjéről és ezért nem is csomagolt és nem is készülődött fel az áttelepítésre. Kedden, november 19-én nem volt szabad senkinek sem elhagyni a házát. E napon történt az erőszakos elhurcolás. Az elhurcolás során az ellenállást a legbrutálisabb módon törték meg, az ellenállókat puskatussal összeverték és összekötözték, a passzíve viselkedőket pedig megragadták és erőszakkal, puskacsővel kényszerítették a teherautóra, amely beállt az udvarra. Az emberek után hajigálták holmijaikat és kevés élelmiszert, amit éppen kéznél találtak. Nem voltak tekintettel a betegekre és csecsemőkre sem. [...] Ez alkalommal Kőbőlkútnak körülbelül egynegyedét telepítették ki.”²⁸

A deportáltak csehországi fogadtatása és szétosztása – a visszaemlékezők tanúsága szerint – a hajdani rabszolgavásárookra emlékeztetett. A deportáltaknak addig kellett a fűtetlen vagonokban, a vasútállomáson vagy valamely közeli épületben várakozniuk, amíg a magyar munkaerő iránt érdeklődő valamelyik cseh gazda ki nem választotta őket. Leghamarább a jó erőben lévő, minél több munkaképes családtaggal rendelkező családok keltek el, a kisgyermekes, esetleg öreg, beteges szülőkkel érkező családoknak gyakran napokig kellett várakozniuk.²⁹

A deportálások, s azok végrehajtásának a háborús időkre emlékeztető módja érthetően pánikhangulatot idézett elő a magyar lakosság körében. A deportálás szörnyűségeit látva, s azt tapasztalva, hogy a magyarországi áttelepítésre kijelöltek nem viszik Csehszországba, a magyarok tömegesen ostromolták meg a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatalt, a megbízott közbenjárását kérve áttelepítésük elintézése érdekében. Az érintett települések lakosságának egy része – amennyiben tehetett – elmenekült, a magyar határhoz közel eső falvak lakói pedig ösztönszerűen Magyarországon kerestek menedéket. A deportálást végrehajtó katonaság az ellenszegülőkkel vagy menekülőkkel szemben több alkalommal fegyvert is használt. A legnagyobb visszhangot kiváltó eset 1946. november 19-én a csallóközi Gutoron történt, ahol a falu lakossága, miután azt tapasztalta, hogy a szomszédos Szemet község lakóit megkötözve és véresen viszik keresztül a falujukon, csónakokon igyekezett átmenekülni a Duna magyar oldalára. A Duna védőgátján cirkáló csehszlovák határőrség a menekülőkre tüzet nyitott, s lelőtte a 48 éves Sindler Ferencet, aki a helyszínen életét vesztette.³⁰

A deportálást hivatalosan ugyan a 88/1945. számú elnöki dekrétumra hivatkozva hajtották végre, a hatóságok eljárása azonban több pontban ellenkezett a dekrétum

²⁸ *A szlovákiai magyarok deportálása* (1947). Budapest, Magyar Külügyi Társaság. 15–16.

²⁹ A deportálás módjáról, az utazás körülményeiről, a deportáltak csehországi fogadtatásáról visszaemlékezéseket közöl MOLNÁR Imre – VARGA Kálmán (1992): *Hazahúzott a szülőföld... (Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehszországba deportálásáról, 1945–1953)*. Budapest, Püski; SZARKA László szerk. (2003): *A szlovákiai magyarok kényszerrelépítéseinek emlékezete 1945–1948*. Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság.

³⁰ *A szlovákiai magyarok deportálása*, 18.

előírásaival. A dekrétum például nem adott rá lehetőséget, hogy az úgynevezett toborzást katonai és csendőri kísérettel végezzék, hogy egész családokat elszállítsanak, ráadásul 2. paragrafusa szerint a munkakötelezettség nem vonatkozott többek között az állapotos asszonyokra terhességük harmadik hónapjának kezdetétől a szülést követő harmadik hónap végéig, a legalább egy 15 évnél fiatalabb gyermekről gondoskodó nőkre, valamint azokra a nőkre, akik maguk vezetik háztartásukat, s még legalább egy családtagról gondoskodnak. A 3. paragrafus szerint nők férfiakat és férjezett asszonyokat is csak kivételes esetekben lehetett volna közmunkára kötelezni. Egyáltalán nem szabályozta a dekrétum a közmunkára kirendeltek vagyoni helyzetét, tehát nem adott lehetőséget ingatlan vagyonuk elkobzására, már csak azért sem, mivel a 4. paragrafus eleve ideiglenes jellegű közmunkát rögzített, amely lejárta után a „toborzottak” visszatérhettek volna otthonaikba.

A hatóságok ezzel szemben nemcsak, hogy nem tartották be a dekrétum által kijelölt korhatárt, hanem egész családokat, gyermekeket, időseket, terhes asszonyokat is deportáltak, ráadásul katonai és csendőri karhatalom igénybevételével. A deportáltak hátrahagyott ingó és ingatlan vagyonát előbb lefoglalták, majd az 1948. március 19-i kormányrendelet alapján kártérítés nélkül elkobozták és a vagyonba betelepülő szlovák telepeseknek juttatták.³¹

A magyar lakosság többszázazres méretű csehországi széttelepítésére végül nem került sor, mivel Csehszlovákia és Magyarország időközben megegyezett a lakosságcsereéről folytatott tárgyalások újrafelvételében, majd pedig a népcsere megindításában, aminek eredményeként a csehszlovák hatóságok 1947. február 22-én leállították az akciót. A több mint három hónapig tartó második deportálási hullám során a hivatalos csehszlovák kimutatások szerint 41 666 magyart telepítettek át Cseh- és Morvaországba. Az erőszakkal elhurcoltakon kívül további 2489 személy állítólag önként települt át a cseh országrészekbe, 1946–1947 telén tehát összesen 44 155 magyar került át Szlovákiából Cseh- és Morvaországba.³² Különböző magyar becslések ugyanakkor ennél is jóval magasabbra, 60 és 100 ezer közöttire becsülik a Csehországba hurcolt magyarok számát.³³

A lakosságcsere eredményei és következményei

A magyar lakosság közmunka ürügyén végrehajtott csehországi deportálása végeredményben hatásos zsaroló eszköznek bizonyult a csehszlovák kormány kezében, amellyel

³¹ NA ČR, Úřad Předsednictva vlády – běžná spisovna (Kormány Elnökségi Hivatala – rendes irattár), 880. d., Úsnesení 4. schůze čtvrté vlády, konané dne 19. března 1948.

³² SNA, ÚV KSS, 2195. doboz. 518/3.

³³ A deportálásokra bővebben lásd VADKERTY 1996; POPÉLY Árpád (2007): A szlovákiai magyarság csehországi deportálása. In MOLNÁR Imre – SZARKA László szerk.: *Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság. 48–66; Štefan ŠUTAJ (2008): *Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között. Tanulmányok a beneši dekrétumokról, a csehországi deportálásokról és a lakosságcsereéről*. Budapest, Lucidus. 79–232.

sikerült rákényszerítenie Magyarországot előbb a lakosságcsereéről folytatott tárgyalások megkezdésére, majd pedig a csere megindítására. Az ilyen előzmények után 1947. április 11-én, illetve 12-én meginduló népcsere (11-én a magyarországi szlovákok áttelepülése, 12-én a szlovákiai magyarok kitelepítése vette kezdetét) 1948 decemberéig tartott. A lakosságcserét csehszlovák részről irányító Csehszlovák Áttelepítési Bizottság adatai szerint az áttelepülési kérelmet benyújtó 95 421 magyarországi szlovák közül végül 71 787 települt át Csehszlovákiába, ezzel szemben pedig a kitelepítésre kijelölt 181 512 szlovákiai magyarból 89 660-at telepítettek át Magyarországra.³⁴

A magyar diplomácia sikerének nevezhető, hogy a népcsere végrehajtása során sikerült megakadályoznia a háborús bűnösnek minősített magyarok tervezett tömeges méretű áttelepítését, kudarcának pedig, hogy minden igyekezete ellenére sem sikerült betartatnia a vagyoni kölcsönösséget. Amíg ugyanis Magyarországról elsősorban az ottani szlovák lakosság szegényebb rétegei jelentkeztek áttelepülésre, Csehszlovákiából főleg a magyar lakosság vagyonosabb rétegeit, az értelmiséget és a módosabb földműveseket telepítették át Magyarországra. Mindez nyilván nem véletlenül, hanem tudatosan történt, hiszen a kitelepítés, s általában a magyar lakosság jogfosztásának egyik célja vagyonának megszerzése és a magyaroktól elkobzott vagyonba beültetett szlovákok kezére juttatása volt.³⁵

A második világháború utáni csehszlovák politika egyik legfőbb célját, a magyar kisebbség teljes felszámolását, ugyan nem érte el (a lakosságcsere során a felvidéki magyarságnak összességében mintegy 15%-át telepítették át Magyarországra), a kikényszerített lakosságcserevel, valamint a több tízezer bel- és külföldi szlovák letelepítésével mégis sikerült jelentősen megbontania a két világháború között még meglehetősen homogén magyar etnikai terület egységét. A lakosságcsere azonban nem csupán a magyarok által lakott országrészek etnikai jellegét változtatta meg, hanem máig ható, kitörölhetetlen nyomokat hagyott a felvidéki magyarság társadalom- és művelődésszerkezetén is, mivel elsősorban városi polgárságát és értelmiségét, valamint falusi nagy- és középbirtokosságát sújtotta.

A második világháború befejezése óta jogfosztott csehszlovákiai magyarság helyzetében 1948-ban kezdődött bizonyos pozitív előjelű változás. Az immár egyeduralkodó csehszlovák kommunista párt- és állami vezetés 1948 nyarán, azt követően kezdte ártékelni a magyar kisebbséggel szembeni politikáját, hogy a cseh–szlovák nemzetállami törekvéseket korábban támogató, ekkor azonban már a Csehszlovákia és Magyarország közötti kapcsolatok normalizálásában érdekelt szovjet, valamint a magyar kommunista párt- és állami vezetés is egyre határozottabb nyomást gyakorolt Prágára a magyar kisebbség helyzetének pozitív értelmű rendezése érdekében.

A magyar lakosság többsége 1948–1949 fordulóján visszakapta csehszlovák állampolgárságát és elkobzott vagyonának egy részét, 1948 végén leállították a lakosságcserét

³⁴ SNA, ÚV KSS, 2195. d., 521/5, Konečná správa o činnosti ČSPK v Maďarsku 1946–1948.

³⁵ A lakosságcsereire lásd többek között VADKERTY Katalin (1999): *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony, Kalligram; MOLNÁR Imre – SZARKA László szerk. (2007): *Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság; SZEDERJESI Cecília szerk. (2010): *„Vonatok északra és délre”. A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei*. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár.

és a reszlovakizációt, 1949 első hónapjaiban pedig visszatérhettek otthonaikba a Csehországba deportált magyarok is. Engedélyezték egy magyar nyelvű sajtótermék megjelenését, egy magyar kulturális egyesület létrehozását, és 1948 őszén megindulhatott a három éve szünetelő magyar nyelvű oktatás. Az ötvenes években újabb és újabb intézkedések születtek a magyar lakosság további politikai, társadalmi és gazdasági integrációja érdekében. Ezek eredményeként sikerült kiépíteni a legalapvetőbb – igaz, központilag irányított és ellenőrzött – magyar kisebbségi intézményi struktúrát. A jogfosztottság évei után ez kétségtelenül előrelépést jelentett, a pártállami korlátok azonban a kisebbségi jogok teljes körű érvényesítését továbbra sem tették lehetővé.³⁶

The Aspirations of the Czechoslovak Nation-state and the Hungarian Minority, 1945–1948

Árpád Popély

This study deals with the aspirations of Czechoslovakia after the Second World War and the post-war situation of the Hungarian minority. The Czech and Slovak political elites identified the German and Hungarian populations in the country as a main cause of the disintegration of their state in 1938–1939. They therefore sought to expel the German and Hungarian minorities and transform the country into a Slavic nation.

The Czechoslovak government prepared for the deportation of the two minorities; the ethnic Germans were moved, but the victorious Great Powers did not sanction the expulsion of the Hungarian population. The Czechoslovaks therefore tried to get rid of the Hungarian minority through a “forced transfer”. Under the pretext of public works, nearly 10,000 ethnic Hungarians were forced from Slovakia in the autumn of 1945. The Resettlement Convention signed with Hungary on 27 February 1946 allowed the Czechoslovak government to relocate as many ethnic Hungarians as possible and to accept Slovakian volunteers in return. In the winter of 1946–1947, an additional 40,000 Hungarians were pushed out of the Czech lands. Between April 1947 and December 1948, nearly 72,000 (of 100,000) Slovaks living in Hungary moved to Slovakia and nearly 90,000 ethnic Hungarians were transferred out of Slovakia.

The Czechoslovak government’s aim was the end of any Hungarian community in Slovakia. The official objective of the “Re-Slovakization” campaign, of course, was to enable those who could claim Slovak heritage through the “mother-in-law line” to return to their “homeland”. Several presidential decrees and laws, however, stripped Czechoslovakia’s ethnic minorities of their civil rights. Constitutional Decree 33, for instance, denied ethnic Hungarians Czechoslovak citizenship. In the face of such pressure, more than 400,000 ethnic Hungarians claimed to be Slovaks by the end of 1948. This seemed to resolve things, as the remaining ethnic Hungarians were granted citizenship and “Re-Slovakization” came to a halt.

³⁶ A magyar kisebbség helyzetében bekövetkezett változásra részletesebben lásd Karel KAPLAN (1993): *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram. 143–162; KISS József (2011): A kisebbségi magyarság szlovákiai és országos feltételrendszerben (1949–1963). In HUSHEGYI Gábor szerk.: *Magyarok a sztálinista Csehszlovákiában 1948–1963*. Pozsony, Hagyományok és Értékek Polgári Társulás – SZNM A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma. 8–15; POPÉLY Árpád (2016): A magyar lakosság felemás integrációja Csehszlovákiában (1948–1950). *Pro Minoritate*, nyár. 94–107.

Sztálin, Beneš és a magyar kérdés

A Felvidék és Kárpátalja századokon keresztül a nagyhatalmak által 1919–1920-ban feldarabolt történelmi Magyarország alkotórészei voltak.¹ Az első világháború következtében, a győztesek diktálta körülmények között a Felvidék és Kárpátalja – akkortájt négy kelet-magyarországi megye – az újonnan kreált csehszlovák államalakulat része lett az évszázadok óta ott élő magyarok, szlovákok és kárpátaljai ruszinok megkérdése, beleegyezése nélkül.²

A két világháború közötti időben területének nagy részét elvesztett, méreteiben és népessége tekintetében a nagyhatalmak által kisállammá degradált Magyarország csakis békés eszközökkel, diplomáciai úton próbálkozhatott visszaszerezni feldarabolt nemzetének legalább azt a részét, amely több kompakt határmenti településrendszerben kívülről övezte az országot.

München után a multinacionális csehszlovák állam felbomlott: a bécsi döntőbíróság határozata alapján Magyarország békés úton kapta vissza a mai Kárpátalján Ungvár, Munkács és Beregszász városokat a környező magyarlakta falvakkal (41 falut Bereg, 21-et Ung vármegyében, 14-et Munkács környékén, 18-at a nagyszöllősi, néhányat az ilosvai járásban). Szlovákia 1939. március közepén önállóvá vált; valójában Magyarországgal együtt Németország vonakodó és kényszerű szövetségese lett. Hitler mindkét országot bevonta a szovjetellenes hadjáratba, annak ellenére, hogy abban nem voltak érdekelve. Románia Besszarábia és Észak-Bukovina visszaszerzésére, keleti irányú területbővítésre számítva ellenben önként lépett hadba. Moszkva viszont más bánásmódban részesítette Romániát és Szlovákiát, mint Magyarországot, amellyel szemben megengedte, hogy szomszédai területi és kitelepítési követelésekkel léphessenek fel.

*Milyennek látta Magyarországot a szovjet vezetés? Milyen kép alakult ki róla?*³ A moszkvai magyar kommunista emigráció tagjai a szovjet vezetőség tudatában a „Horthy-fasiszta” Magyarország-képet rögzítették, miszerint Horthy teljes egészében készséges és hűséges szövetségese, s minden tekintetben kiszolgálója lett volna Hitlernek.

¹ Terjedelmi korlátok miatt kénytelenek vagyunk mellőzni a kérdés historiográfiai előzményeit, és a dokumentumokat erősen rövidítve közöljük. Az alábbiakban a korabeli moszkvai külügyi és pártlevéltári forrásanyagok alapján próbáljuk elemezni azokat a tényezőket, amelyek kihatottak a felvidéki és kárpátaljai magyarság háború utáni sorskérdésének alakítására. Lásd: B. ZSELICZKY – G. P. MURASKO – SZ. M. SZLOISZTOV szerk. (2017): *Vengerszkoje nacionalnoje mensinsztvo v Csehoszlovákii v kontszte mezsoszudarsztvennih otnosenij. Dokumenti i materialy 1944–1951 gg* [A magyar nemzeti kisebbség Csehszlovákiában az államközi kapcsolatok kontextusában 1944–1951]. Moszkva, Polityicseszskaja enciklopedija.

² Az új csehszlovák állam lakosságának meghatározó szláv elemei (6,8 millió cseh és 2 millió szlovák kényszerházassága) mellett eredetileg 3,5 millió német, 1 milliónál több magyar, kb. 200 ezer lengyel és más nemzetiség (zsidó, cigány stb.) is élt. DÁVID Zoltán (1980): A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 1980/8. 87–101.

³ ZSELICZKY Béla (2002): Adalékok Magyarország és politikusai jellemzéséhez a második világháborús szovjet dokumentumokban. *Múltunk*, 47. évf. 2. sz. 190–210.

Georgi Dimitrov, a Komintern egykori vezéregyénisége, az SzK(b)P KB Külügyi Osztályának vezetője 1944 szeptemberében saját kezűleg jegyezte be a kommunisták magyarországi pártjának programtervezetébe, hogy Magyarország Hitler „utolsó csatlósa”.⁴ Az így kialakított összkép Moszkvában nem keltett bizalmat az ország és népe iránt. A lavírozó, vonakodó szövetséges, a különbékét kereső országvezetés politikája nem találhatott megértésre a szovjet diplomáciai és politikai vezetők részéről. Példa erre, hogy Rákosi Mátyás, a magyar kommunista emigráció vezetője 1944 elején a *Pravda*-nak írt cikkében megpróbálta felvázolni annak okait, hogy mi készítette az ország vezetését a szovjetellenes háborúban való részvételre, ámde publikálását elvetették. Azt követelték, írja le, miszerint „Magyarország önként, saját kezdeményezésére vesz részt a Szovjetunió elleni háborúban, már 1938-ban, Németországgal együtt lépett az agresszió útjára”.⁵ Rákosi 1944. március eleji javaslatát is elutasították, hogy alakítsanak a magyar hadifoglyok egy részéből külön hadosztályt, amely részt venne a hitleri Németország elleni harcokban. A. Szmirnov, a Külügyi Népbiztosság 3. európai részlegének vezetője az elutasítást akkor azzal indokolta, hogy Magyarország nem tartozik a megszállt országok közé és Németország szövetséges; Magyarországon nem alakult ki semmiféle elismert demokratikus mozgalom, amely politikai programot dolgozott volna ki „a Horthy-klika elleni küzdelemre”, noha elismerte: magyar hatalmi körökben „vannak a háborúból való kilépésre irányuló próbálkozások”.⁶ Erre vonatkozó információkat a szovjet vezetés angol diplomáciai forrásokból kapott, tudomást szerezve egyben a magyarok különbékére irányuló tapogatódzásairól.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállásának hírért Moszkvában kétkedve fogadták. Az emigráció befolyásos része és a szovjet sajtó szerint nem annyira megszállásról, mint Hitler és Horthy közötti megegyezésről volt szó, ami a megszállásnak csupán látszatát keltette. Semmit sem tudtak Horthynak a megszállást közvetlenül megelőző klessheimi találkozójáról Hitlerrel. Egyedül Lippay Zoltán, a moszkvai Világgazdasági Kutatóintézet tudományos munkatársa próbálkozott korrigálni a megszállással kapcsolatosan kialakult téves nézeten 1944. április 10-én Dekanozovhoz, helyettes külügyi népbiztoshoz írt beadványában, miszerint szó sem lehetett a magyar kormányzó összejárásáról Hitlerrel, valójában Horthyt Klessheimben Hitler foglyul ejtette, elismerve és bizonyítva ezzel az ország valódi megszállásának tényét. Lippay érvei helyett Dekanozov a Narkominyel belső munkatársának, az 1922-ben emigrált Geiger-család Béla fiának véleményét fogadta el, aki jelentésében elítélte a kormányzót és a Horthy-féle Magyarországot mint „Németország szövetségesét és cinkosát”.⁷

Edvard Beneš, a londoni csehszlovák emigráns kormány feje akadályozta meg a szovjet területen kialakítandó önkéntes Magyar Brigád megszervezését. 1944. május 20-ra készült el a Szovjetunió Állami Védelmi Bizottságának határozati tervezete háromezer

⁴ Roszsijszkij goszudarsztvennij archiv szocialno–politiceszkoj isztorii (a továbbiakban – RGASZPI), F.495. Op.74. Gy.119. L.2.

⁵ Archiv vnesnej politiki Roszsijszkij Federácii (a továbbiakban – AVP RF), F.077. Op.24. P.112. Gy.5. L.1–2.

⁶ Uo. F. 77. Gy.5. L.5.

⁷ AVP RF, F.077. Op.24. P.112. Gy.5. L. 1–2. Részletesebben lásd: ZSELICZKY 2002, 198.

főnyi magyar brigád szervezésének engedélyezéséről, „magyar hadifoglyokból, akik önként fejezik ki azon kívánságukat, hogy készek harcolni a hitleri Németország ellen, valamint a magyar antifasiszta politikai emigránsok köréből”.⁸ A katonai alakulat a csehszlovák Ludvík Svoboda tábornok hadtörzsének mintájára, a szovjet csapatokkal együtt vett volna részt Magyarország felszabadításában, ami nyilvánvalóan keresztezte a csehszlovák kormány terveit. Beneš ezzel egy időben a Magyarországot ellenséges államok gyűrűjébe záró kisantant felélesztésére törekedve azon is fáradozott, hogy a szovjet vezetést rávegye, a magyar–román határvitában Romániát támogassa. Ezért igyekezett Tătărescut, a volt román miniszterelnököt bekapcsolni a szovjet–román előzetes fegyverszüneti tárgyalásokba. A magyarellenes szovjet–csehszlovák összefogás Sztálin és Beneš moszkvai tárgyalásain született.

Edvard Beneš 1943. decemberi moszkvai tárgyalásai

A sztálini és beneši vezetés kulisszák mögötti megbeszélései, titkos megegyezései alapul szolgáltak egy újabb területi átrendezésre, cserébe a csehszlovák „szláv nemzetállam” rekonstruálásáért, annak München előtti határai között. J. Sztálin – a készülő politikai átrendeződés egyik legbefolyásosabb karmestereként – a szovjetellenes háborúban ugyancsak részt vevő más államoknak (mint Románia vagy J. Tiso Slovenskója) „megbocsátott”: részvételük ellenére sem sorolta a románokat és szlovákokat a „kollektíve bűnös népek” kategóriájába. A magyarokkal szemben viszont szigorúbban járt el. A németekre vonatkozóan kialakított kollektív bűnösség elvét („bűnös nép” kategóriáját) kiterjesztette a „kevésbé fasiszta” magyarokra is. Sztálin a későbbiek során megengedhette magának, hogy a beneši győzködés hatására előre áldását adja a felvidéki magyarság kitelepítésére a rekonstruálandó csehszlovák nemzetállam területéről. E. Beneš Sztálinnal folytatott megbeszélései idején közöttük eldőlt: „egy ország – egy nép”. A szlovákok viszont akkoriban „úgy fogták fel a csehszlovák egységet, mint ideiglenes jelenséget és kívártak. Politikai autonómiájuk, a nemzeti kulturális identitás megőrzésére törekedtek.”⁹ Románia – sikeres kiugrásának köszönhetően – Magyarországtól eltérően más besorolásba került.¹⁰ Persze nekik is, mint Benešnek, volt mit cserébe felajánlaniuk Sztálinnak.

A csehszlovák állam háború utáni helyreállítása szempontjából az 1943. esztendő tavaszán és nyarán Beneš és londoni kormányának diplomatai jelentős aktivitást fejtettek

⁸ Rosszizjszkij goszudarsztvennij archiv szociálno-politicseszkj isztorii (a továbbiakban – RGASZPI), F. 495. Op. 74. Gy.118. L.4.; Béla ZSELICZKY (2014): Voенно-politicseszkaja szituácija v Vengrii i gitlerovszkaja okkupácija 1944 goda. In V. Sz. HRISZTOFOROV szerk. (2014): *Velikaja Otyecsesztvennaja vojná, 1944 god.* Moszkva, Izdatyelsztvo GBU „CGA Moszkvi”. 128–129.

⁹ Martin PALOUS (2003): Mezsdunarodnoe pravo i isztorija Csehoszlovákii. In Ilona KIS szerk.: *Centralno-jevropejszkij jezsegodnyik*. Vp. 1. Moszkva, „Logosz”. 162.

¹⁰ A korabeli szovjet külügyi levéltári anyagok közt kutatva több román statisztikai kiadványra bukkan-tam, amelyek területi és népességi összetételre vonatkozó adatai a későbbiek során érvként jelentek meg az Erdéllyel kapcsolatos szovjet dokumentumokban. Elgondolkodtató lehet, hogy milyen úton-módon kerülhettek a román ellenfél e kiadványai a szovjet külügyhöz. Valószínűleg itt a románok ügyesebbek voltak, s végül Erdélyt is megkapták.

ki a nyugati szövetséges államok körében, hogy tisztázzák: hajlandók-e azok a München előtti Csehszlovákia helyreállítására és a szudétanémetek részleges vagy teljes kitelepítésére az ország területéről, transzfert és lakosságcserét elfogadni részben Csehszlovákiából, illetve az egész közép-európai régióból. A csehszlovák emigráns kormány államminisztere – H. Ripka – 1943. május végén sikerekről informálhatta a szövetséges államok közös szervezetéhez kiküldött londoni szovjet nagykövetet, A. J. Bogomolovot. A Hitler-ellenes koalíció országai érdekelve voltak a németek kitelepítésében, illetve hajlandóak voltak azt támogatni, valamint a kisebbségvédelem háború előtti (népszövetségi) rendszerének a felszámolását is elfogadták.¹¹

Beneš és emigrációs kormánya feltételezhette, hogy szovjet részről a németek kitelepítésének kérdése nem válthat ki ellenzést, hiszen Sztálin még a háború előtt véghez vitte országa német lakosságának belső transzferét. Mindazonáltal komolyan fel akartak készülni Beneš moszkvai útjára, amelynek célja – a csehszlovák–szovjet szövetségi szerződés megkötésén kívül – mindenekelőtt *a csehszlovákiai németek és magyarok kitelepítésének szovjet elfogadtatására* irányult. A csehszlovák politikus szinte Moszkvába érkezésének pillanatában, az 1943. december 11-i esti díszvacsora alkalmával – vagyis még a kétoldalú barátsági és segélynyújtási szerződés tárgyalását és aláírását megelőzően – felvetette a kérdést. Sztálin röviden azt válaszolta: „mi benne vagyunk.”¹²

Beneš, Sztálin és Molotov között 1943. december 14-én a németek és általában a nemszláv kisebbségek Csehszlovákiából való ki- és áttelepítésének kérdése a következő módon vetődött fel: „Beneš kijelentette, hogy az angolok beleegyezésük jeléül hivatalos jegyzéket adtak át neki a németek és magyarok Csehszlovákia területéről való kitelepítésére. Megjegyezte, hogy Sztálin ets. [elvtárs] a vele folytatott [december 11-i] beszélgetés során ezzel kapcsolatosan ugyancsak beleegyezését fejezte ki. Beneš ismertette saját tervét a németek kitelepítéséről. Megjegyezte, hogy a németek kitelepítésének problémája nagyon bonyolult; az angol hadügyi kabinet foglalkozott a kérdéssel és döntött róla; Churchill és Eden Beneš álláspontjával azonos nézetet fejezett ki, de kötelezték őt, hogy erről ne nyilatkozzon. Beneš hangsúlyozta, hogy a németek kitelepítésére kidolgozott tervét nem akarta átadni az angoloknak moszkvai tárgyalásainak befejezése előtt. Csehszlovákia lakosságának leggazdagabb része a csehszlovákiai németek. Mindannyian fasiszták voltak. Ők a felelősek a háborúért, és meg kell őket büntetni. Beneš jegyzéket adott át Molotov ets.-nak a nemzeti kisebbségek áttelepítésének elveiről, hangoztatva annak bizalmas jellegét. [...] Javaslataira ő nem vár azonnali választ, de kéri, hogy a kérdést Moszkvában vitassák meg. *A nemzeti kisebbségek áttelepítésének problémája* hamarosan a nagyhatalmak vitatárgya lesz, mivel azt a lengyelek és a görögök felvették a kisállamok külügyesei [sic!] londoni értekezletének napirendjére. Beneš szerint az ő javaslatai a kérdést radikálisan megoldhatják, és ő kész kidobni Csehszlovákiából mind az összes 2800 ezer németet, ha az lehetséges lesz.”¹³

¹¹ AVP RF, F.06. Op.5. P.33. Gy.397. L.40–42.

¹² V. V. MARJINA szerk. (2004): *Nacionalnaja politika v sztranaš formirujuščegoszja szovetszkogo bloka 1944–1948*. Moszkva, Nauka. 165.

¹³ AVP RF, F.06. Op.5. P.33. Gy.401. L.4.

1943. december 14-én Beneš átadott Molotovnak egy tíz pontos memorandumot *Csehszlovákia lakossága egy részének kitelepítése* címmel.¹⁴ (A cseh változat a *ČSR lakosságának transfere* címet viseli). A dokumentumot megkapta J. V. Sztálin, L. P. Berija, V. G. Dekanozov, A. E. Kornyejcsuk, M. M. Litvinov, G. M. Malenkov, A. I. Mikojan és K. J. Vorosilov. Beneš öt év alatt készült lebonyolítani a nemszláv lakosság transzferét, előre meghatározva, hogy az mit és milyen mennyiségben vihet magával távozása során. Beneš emlékiratának 3. pontja szerint „azt az elvet fogjuk követni, amely szerint Csehszlovákia területén nem maradhat egyetlen olyan település sem, ahol a lakosság nemzeti hovatartozása tekintetében a csehek, szlovákok, illetve a kárpátoroszkok (ukránok) ne érnék el legalább a 67%-ot. A kormány határozatot fog hozni ezen elv bizonyos időn belüli valóra váltása tekintetében.” A 4. pont kimondta: „Csehszlovákia nemzetállam lesz. Az egyéb nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok megőriznek minden egyéni, demokratikus és polgárjogot, de törvény szerint nem számíthatnak majd nemzeti és politikai közösségnek. Az állami iskola csakis csehszlovák és ukrán lehet. Ezen elv alól csak a német népiskolák képezhetnek kivételt. Az állami, regionális (országrészi) és területi hatóságok csakis csehszlovák (és ukrán) nyelvűek lehetnek. Elvben mindenütt teljes lesz a demokratikus tűrőképesség és megegyezés. Az állami és az egész helyi közigazgatás decentralizációját fogjuk végrehajtani.”¹⁵ Beneš memoranduma még nem irányozta elő az egész német – és velük együtt a magyar – lakosság kiutasítását a helyreállítandó Csehszlovákiából, az említett elv szerint annak a kisebbségnek egy része maradhatott volna őseinek szülőhelyén. Az emlékirat 5. pontja előírta: „Politikai, gazdasági, technikai és pénzügyi szempontból részletes kitelepítési tervet fogunk kidolgozni. Ez egy terjedelmes ötéves terv lesz a Köztársaság rekonstrukciójára irányuló átfogó állami terv keretében. A kitelepítés fő részét azonban két év alatt fogjuk végrehajtani. A kitelepítés gazdasági alapját az képezi majd, hogy helyben maradnak az ipari, kereskedelmi, kisipari és mezőgazdasági vállalatok és hogy azok állapotáért az állam általi átvételig mostani tulajdonosaik és ügyintézőik tartoznak felelősséggel. A kitelepített németek és magyarok tulajdonának átvétele az állam által Németország és Magyarország vonatkozásában, mint már említettük, be fog számítani a jóvátételbe és hitelként lesz elkönnyelve.”¹⁶ *Szlovákia és Kárpátalja magyar lakossága számára* a dokumentum 10. pontja összegzi a beneši tervet: „Mindezek az elvek a helyi sajátosságok figyelembe vételével lesznek alkalmazva a magyarok Szlovákiából és Podkarpatská Rusból való kitelepítése idején. Tekintettel arra, hogy a magyar állami területen jelentős számú szlovák és kárpátoroszk él, ajánlatos a lakosságcsere.”¹⁷

Beneš és Molotov második hivatalos találkozására 1943. december 16-án¹⁸ került sor, amin a német területi és határkérdéseket, a vonatkozó amerikai és angol álláspontot, a közép-európai befolyás kérdését, az európai országokban lévő német kisebbség sorsának meghatározását vitatták meg.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. Gy. 395. L.1–4.

¹⁸ Uo. Gy. 401. L.11–19.

December 18-án, a harmadik hivatalos találkozó idején, amelyen már a beneši memorandum ismeretében Sztálin is részt vett, Benešnek sikerült megszereznie kitelepítési elveihez és tervéhez a szovjet vezető elvi beleegyezését. Ezt követően a csehszlovák politikus többé már nem sürgette, hogy szovjet részről adjanak választ az emlékiratban felvetett konkrét javaslatokra. Z. Fierlingerre bízta annak megvitatását a szovjet féllel.

A Beneš, Sztálin és Molotov között lezajlott moszkvai tárgyalássorozat befejezésül csehszlovák részről záróokmány aláírását javasolták. Annak tervezetét (összegző jegyzőkönyv formájában) ők el is készítették (ez Smutný-féle jegyzőkönyv néven ismert). Azt és a Beneš által javasolt kérdések sorát már nélküle, Z. Fierlingerre bízva vitatták meg a szovjet féllel. A december 20-én rendezett megbeszélésen A. E. Kornyejcsuk szovjet helyettes népbiztos és a csehszlovák kormány mellett működő V. Z. Lebegyev szovjet nagykövet, csehszlovák részről pedig Z. Fierlinger moszkvai nagykövet és J. Smutný rendkívüli követ vett részt.

A jegyzőkönyv-tervezet az 1943. december 12-én aláírt csehszlovák–szovjet barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződés és Beneš memoranduma jelentőségét méltatta, majd *Eszmecsere a háború utáni Németországról és Magyarországról* alcímmel a tervezet megállapítja: „Nézetazonosságunknak adtunk hangot (ezt osztják más országok is, így Nagy-Britannia és az USA) arra vonatkozóan, hogy a háború után mindent megtesznek annak érdekében, hogy gátat vessenek Németország újabb agressziós próbálkozásainak. Magyarországgal kapcsolatban úgy döntöttek, hogy az teljes felelősséggel tartozik a háborúért és különösen azokért a gaztettekért, amelyeket a háború folyamán követtek el a Szovjetunió és a megszállt országok lakosságával szemben, s mindezt viselnie kell a következményeket. Magyarország területét meg kell szállni, és pedig kimondottan a szovjet hadsereg által, amely a többi szövetséges hadseregnél közelebb van hozzá. Magyarország békés együttműködése a demokratikus országokkal mindaddig lehetetlen, amíg nem következik be a mai feudális rendszer megváltoztatása. A Magyarország által Csehszlovákiáról hitleri támogatással leválasztott terület visszakerül a Csehszlovák Köztársasághoz.”¹⁹

A tervezet negyedik pontjában fejtik ki a „lakosság áttelepítésének” kérdéseit. Eszerint „Beneš elnök kifejtette... a német lakosság kitelepítése Csehszlovákiából az igazságosság érvényesítése, mivelhogy a németekre hárul a Németország által a háborúban elkövetett bűnöknek nagyobb és elsőrendű része. Csehszlovákia számára ez lesz garancia arra, hogy a jövőben Németország ne tudja felhasználni a német kisebbséget agresszív terveinek előkészítésére a világ és a szlávok ellen. A határmenti fasiszta és német lakosság nagy részének kitelepítése lehetőséget ad a Köztársaság számára, hogy katonai szempontból garantálja a határ védelmét, megoldja a Köztársaság területe reparációs veszteségének problémáit és előkészítse a fontos szociális feladatok megoldását, melyeket a Csehszlovák Kormány háború után valósít meg a nemzeti, gazdasági és szociális ellátás tekintetében. A lakosság kitelepítésének kérdése jelentős mértékben érinti a magyar kisebbséget a Köztársaság déli határa mentén. [...] Beneš Elnök közölte, hogy Nagy-Britannia kormánya bizalmas levélben... elvi beleegyezését

¹⁹ Uo. Gy.395, L. 30–31. A szerző fordítása.

adta a nemzeti kisebbségek kitelepítéséhez Csehszlovákiából, és hogy Rooseveltnél is hasonló nézetet vall ebben a kérdésben. Megállapodtak abban, hogy a Szovjet Kormány, amelynek Beneš Elnök saját kitelepítési elveiről emlékiratot nyújtott át, teljes együttérzését fejezte ki Csehszlovákia ezen életbe vágóan fontos kérdésében, és hogy az SzSzkSzS ebben segítséget fog neki nyújtani.”²⁰

A dokumentumtervezet 6. pontjában Ausztriára, Jugoszláviára, Franciaországra és Lengyelországra térnek ki. Magyar–román vonatkozásban kijelentik: „Nézetegység alakult ki a tekintetben, hogy a román nép, Romániát háborúba bevonó rendszerétől eltérően, nem visel felelősséget ezért a háborúért olyan mértékben, mint Németország. Megalapozott az a feltételezés, hogy lehetséges lesz egy demokratikus Románia létrehozása. A Szovjet Kormány ugyancsak feltételezi, hogy Romániát illeti meg a támogatás annak Magyarországgal folytatott konfliktusában és Romániát kell segíteni az Erdéllyel kapcsolatos kérdések igazságos megoldásában.”²¹

7. pontként a *fegyverszünet* kérdése szerepel a tervezetben: „Beneš Elnök ezzel kapcsolatban olyan pontokat tartalmazó jegyzéket adott át a Szovjet Kormánynak, amelyeket Csehszlovákia fontosnak tart a maga számára és szükségét látja annak, hogy bevegyék a fegyverszüneti feltételek közé. Beneš Elnök e tekintetben számít a Szovjetunió támogatására”. Itt Magyarországot az alábbi alpontok érintik:

„b) a csehszlovák hadsereg feltétlenül részt vesz Németország és Magyarország megszállásában, ha határozat születik a hosszan tartó katonai megszállásról, és abba bevonják a kisállamokat is;

c) elfogadták a német és magyar lakosság kitelepítésének elvét a Csehszlovák Köztársaság területéről, és így a nemzeti Csehszlovák Állam nemzetközi elismerést kap, mint a csehek és szlovákok állama, amelyhez hozzá lesz csatolva a Podkarpatska Ukrajna annak speciális autonóm rezsimjével.”²²

A jegyzőkönyv-tervezet rövid zárórészének megállapítása szerint „a Kremlben Beneš Elnök és J. V. Sztálin Marsall között lefolyt 1943. december 18-i beszélgetés, amelyen jelen volt V. M. Molotov Külügyi Népbiztos és Z. Fierlinger Csehszlovák Nagykövet, teljes egyetértést értek el minden kérdésben, akárcsak Beneš Elnök beszélgetései során V. M. Molotov Népbiztossal”. A szöveg ezt követően így folytatódik: „Sztálin Marsall elvi beleegyezését fejezte ki a Beneš Elnök Emlékiratában foglaltak tartalmával, a katonai, gazdasági és a kisebbségek kitelepítésével kapcsolatos kérdésekben, valamint azokkal a csehszlovák kívánságokkal, amelyek a fegyverszüneti szerződést érintik. Az Emlékirat a két ország illetékes személyiségei részéről további tanulmányozás és vita tárgyát képezi.

Sztálin Marsall a közös ellenséggel szembeni hírszerzőszolgálat együttműködése mélyítésének és bővítésének kívánságát fejezte ki, s ennek kapcsán kíváncsnak tartja az adatszolgáltatás átalakítását, ami a szövetségesek győzelmét is felgyorsítaná. Beneš

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo. L. 32.

Elnök kijelentette, hogy teljesen osztja véleményét, s ebben a tekintetben mielőbbi és minden kellő intézkedést meg fognak tenni.”²³

Szovjet kezdeményezésre a jegyzőkönyv aláírására, mint említettük, nem került sor. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy ellenkező esetben tájékoztatni kellett volna róla Nagy-Britanniát és az Egyesült Államokat. Kornejcsuk külügyi helyettes népbiztosnak sikerült megnyugtathatnia Beneš, hogy az általuk javasolt jegyzőkönyv-tervezet teljes egészében megfelel a köztük létrejött megállapodásoknak.

Beneš 1943. decemberi moszkvai látogatása során, a december 16-i találkozón K. Gottwald, J. Šverma, V. Kopecký, R. Slanský csehszlovák kommunista vezetőknek kifejtette a szlovák nemzeti kérdésben vallott nézetét, ismertette Magyarországgal kapcsolatos javaslatait, s az immár Sztálinék által is szentesített cselekvési tervét: „Szeretném, hogy a magyar határt velünk együtt az oroszok is elfoglalják [sic!]. Az oroszoknak természetesen nem kell megállni a magyar határnál, hanem be kell vonulniuk Magyarország mélyébe, mert másként ott nem vihető végbe a belső forradalom, amely örökre felszámolná a magyar reakciót Közép-Európában. Én állhatatosan kérem a szovjet vezetőket: ne engedjék meg, hogy Magyarországot csak az angol csapatok szállják meg, Magyarország okkupációjában vegyen részt a szovjet hadsereg is.”²⁴ 1943. december 18-án Beneš, a Sztálinnal folytatott beszélgetésére hivatkozva kijelentette a csehszlovák kommunistáknak, hogy „a németek veresége egyedüli történelmi lehetőséget biztosít számunkra, hogy radikálisan megtisztíthassuk országunkat a német elemtől. Jövőbeli köztársaságunk a csehek, szlovákok és kárpátoroszkok állama kell, hogy legyen, szláv nemzetállam.”²⁵ Beneš hangsúlyozta, hogy „a németek eltávolításához köztársaságunk területéről ő már megszerezte a Szovjetunió beleegyezését, ahhoz már írásos beleegyezést is kapott Angliától és az USA-tól. Hasonló módon kell eljárni a magyarokkal szemben is, egyébként a [szlovákiai] magyar lakosság kicserélése a magyarországi szlovákokkal megkönnyíti számunkra a dolgot.”²⁶

Beneš eleinte nem kívánta elismerni még egy önálló szlovák nemzet létét sem, annak ellenére, hogy a moszkvai emigrációban lévő CSKP vezetői 1943 decemberében külön levélben kérték, hogy ismerje el a szlovákokat társnemzetként.²⁷ Beneš nyíltan kijelentette: „Önök soha sem fognak tudni meggyőzni engem arról, hogy elismerjem a szlovákokat nemzetnek. [...] Nem tiltom meg ugyan senkinek, hogy szlováknak nevezze magát, de nem engedem meg, hogy kinyilvánítsák egy szlovák nép létezését.”²⁸ Benešnek monolit („egynemzeti”) csehszlovák nemzetállam volt az ábrándja, amiből logikusan következett a németek és magyarok teljes kiűzése a jövőbeli csehszlovák állam területéről.

²³ Uo. L. 29–33.

²⁴ RGASZPI F.495. Op.74. Jed. hr.549. L.2.

²⁵ Uo. L. 29.

²⁶ Uo. L. 58.

²⁷ Россijszkij Centr Hranyenyija Isztoriceszkih Dokumentov po Novejszej Isztorii (továbbiakban: RCHIDNI), F.495. Op. 74. Jed.hr.549, L.17–20. (Legújabbkori Történelmi Dokumentumok Őrzésének Oroszországi Központja)

²⁸ Uo. L.51.

Kárpátalja és a magyar fegyverszünet kérdése a szovjet–csehszlovák viszonyban

Beneš még 1939 végén Londonban saját lakásán találkozott az ottani szovjet nagykövettel, Ivan Majszkijjal, akinek célzásokat tett, hogy a szovjetekkel együtt közös megoldást találhatnának Podkarpatská Rus (Kárpátalja) kérdésének megoldására. 1941. május eleji találkozójuk alkalmával az angol fővárosban tisztázták, hogy Moszkva háború utáni terveiben szerepel az önálló Csehszlovákia rekonstrukciója. Szeptemberben újból fogadta Majszkijt, és nyíltan kifejtette előtte, hogy Kárpátaljának „Csehszlovákiához vagy a Szovjetunióhoz kell tartoznia, de semmi esetre sem lehet Magyarországé vagy Romániáé”.²⁹

Beneš 1941 októberében a londoni emigráns kormányok mellé akkreditált A. J. Bogomolov szovjet nagykövét előtt újabb ígéretet és felajánlást tett arra, hogy eljövendő államának területén már „kész lenne a szlovákoknak autonómiát adni, a Zakarpatská Rust pedig átadná nekünk, mert ránk szeretne támaszkodni szomszédaival szemben. [...] Sem a lengyeleknek, sem a magyaroknak nem adnám oda Zakarpatská Rust, de önöknek odaadom.”³⁰ 1942 márciusában Bogomolov újra találkozott Benešsel, aki az ukrán kérdés végleges rendezése miatt szeretné „átadni Kárpát-Ukrajnát a Szovjetuniónak, mert biztos akar lenni abban, hogy többé semmilyen idegen állam ármánykodása nem használja ki saját érdekében az ukránokat”. Beneš felajánlásait annak érdekében tette, hogy cserébe a szovjetek ismerjék el Csehszlovákiát annak korábbi határai között.

1942 tavaszának végén V. M. Molotov szovjet külügyi népbiztos Londonba érkezett a kölcsönös ígérettel: a Szovjetunió „elismeri a München előtti Csehszlovákiát”,³¹ „Beneš el volt ragadtatva a Molotovval folytatott beszélgetéstől. Molotov megígérte Csehszlovákia régi határainak elismerését, valamint azt, hogy a Prikarpatska (sic!) Ukrajna nem képezi majd vita tárgyát.”³² Ezt követően Beneš többé már nem vetette fel Kárpát-Ukrajna kérdését, egészen 1944 júliusáig.³³ 1944. július végén V. Z. Lebegyevnek – a londoni emigráns kormányok melletti szovjet követnek – Beneš újból kijelentette, hogy „nem fogja ellenezni Kárpát-Ukrajna Szovjetunióhoz csatolását”,³⁴ de szeretné, ha erre Csehszlovákia felszabadítását követően kerülne sor.

²⁹ AVP RF, F.07, Op.5. P.15. Gy.198. L.1.; ZSELICZKY Béla (1998): *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében 1920–1945*. Budapest, Napvilág. 65.

³⁰ AVP RF, F.07. Op.5. P.15. Gy.198. L.1.

³¹ *Szovetszko–csehszlováckije otnosenijá vo vremja Velikoj Otyecsesztvennoj vojni 1941–1945* (1960). Dokumenti i matyeriali. Moszkva, Goszpolitizdat. 25–26.

³² RGASZPI, F.495. Op. 74. Jed. hr. 549. L.7. Utóbbi elnevezés, a Prikárpátska valójában a keleti Elő-Kárpátok földrajzi neve és a hegyvonulat túlsó, keleti oldalán lévő terület neve, aminek semmi köze sem volt az egykori csehszlovák Podkarpatská Rushoz. Ennek ellenére az adott meghatározást mind a két tárgyalófél használta, de a maga módján Kárpátalját értve alatta.

³³ *Szovetszko–csehszlováckije otnosenijá vo vremja Velikoj Otyecsesztvennoj vojni 1941–1945* (1960). Dokumenti i matyeriali. Moszkva, Goszpolitizdat. 25–26.

³⁴ VIDA István – ZSELICZKY Béla (2004): Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. Dokumentumok. *Külföldi Szemle*, 3. évf. 1–2. sz. 239–240.

Szovjet részről Kárpátalja kérdését egy másik szálon is futtatták,³⁵ majd „népi döntés” alapján oldották meg.³⁶ F. Nemeć vezetésével Husztra érkezett csehszlovák kormány-delegáció a hatalomátvételre készült. Moszkva viszont Munkácsra küldte a „második vonal” politikai gárdáját, amely helyi „népi mozgalom” leple alatt lépett fel, nem volt hajlandó betartani a Benešék által igényelt kivárási időt a terület Ukrajnához csatolása kérdésében. A Kreml saját küldöttei révén, előre kidolgozott terv alapján kívánta „helyi akaratnyilvánítással” végrehajtani az úgynevezett Kárpátontúli Ukrajna (Zakarpatszkaja Ukrajna) átszatolását Szovjet-Ukrajnához. Z. Fierlinger moszkvai csehszlovák követ 1944. november 14-én felkereste V. Zorint, a szovjet Narkomingyel Európai Osztályának vezetőjét, és kormánya nevében kifejezte aggályait a Kárpátalján zajló fejlemények miatt. Előző napon táviratot kapott Benešről, aki a szovjet ígéretekre hivatkozva kinyilvánította, hogy a kérdésben nem kíván semmiféle vitát a szovjetekkel. Nem hitt Moszkva kettős játékában. Követe révén mindenekelőtt azt szerette volna elérni, hogy Sztálinék a Magyarországgal kötendő fegyverszüneti egyezményben rögzítsék a csehszlovákiai magyarok tömeges kitelepítésének szükségességét. Az egyik 1944. december 30-i keltezésű szovjet külügyi dokumentumban ez olvasható: „A Csehszlovák kormány azt kívánja, hogy a magyar kormány adja elvi beleegyezését a lakosságcserehez és -áthelyezéshez. H. Ripka, a londoni kormány államminisztere ezek során megmagyarázta, hogy Csehszlovákia számára fontos a németek áthelyezése a Szudéta-vidékről, de megemlítette, hogy a Szovjet kormány érdeke is az, hogy nyomást gyakoroljon a magyarokra a lakosságcsere és átköltöztetés kérdésében, mivel az nagyon fontos precedens lehet a szudétanémetek kérdésének megoldása idején.” A szovjet külügyi népbiztosság osztályvezetői (I. M. Lavrov és V. A. Zorin) elvetette ezt a csehszlovák követelést. Benešék azonban továbbra is ostromolták javaslataikkal a szovjet külügyi vezetést, mintegy kompenzációt keresve a Kárpátalján lezajlott fejleményekért. Lavrov és Zorin az elutasítást úgy indokolták, hogy „nem látják célszerűnek a Csehszlovák kormány javaslatát a magyarok áttelepítésére, annál is inkább, mivel vonatkozó követelésük a Csehszlovákiából való kitelepítésre a béketárgyalások keretében kerül majd megvitatásra”.³⁷ Hasonló fogadtatásban részesült a londoni csehszlovák kormány 1944. december 31-i távirata is: „A lakosság áttelepítése Csehszlovákiából Magyarországra a béketárgyalások feltételeihez tartozik, nem pedig a fegyverszüneti egyezményekhez. Jelenleg sürgősen a csehszlovák kormány e követelését rögzíteni, annak ellenére, hogy nem lehet kifogásunk a magyar lakosság egy részének Csehszlovákiából Magyarországra való áthelyezése ellen.”³⁸ Fierlinger 1945. január 15-én emlékiratot nyújtott át Moszkvának, kérve, hogy az alábbi szöveget iktassák be a Magyarországgal kötendő fegyverszüneti egyezménybe: „Azokat a magyarokat,

³⁵ ZSELICZKY 1998, 68–69.

³⁶ Egyesek szerint Kárpátalja Ukrajnához csatolása megkímélte a kárpátaljai magyarokat a felvidékiekéhez hasonló bánásmódtól és üldöztetésektől. Figyelmen kívül hagyják az ottani mintegy 40 ezer főnyi felnőtt magyar férfilakosság deportálását az úgynevezett „három napos málenkij robotra”. Lásd Zseliczky Béla, Szőke Domonkos, Bognár Zoltán, Gereben Ágnes, Stark Tamás, Braun László tanulmányait in Soós Kálmán – Orosz Ildikó – KOBÁLY József szerk. (2005): *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 7–73.

³⁷ AVP RF. F.06. Op.7. P.29. Gy 388. L. 9.

³⁸ Uo.

akik korábban rendelkeztek csehszlovák állampolgársággal és azt megvonták tőlük, Magyarország elismeri magyar állampolgároknak és beengedi őket az ország területére. Ezekről a személyekről a határátlépés pillanatától kezdve Magyarország fog gondoskodni.”³⁹ A három szövetséges nagyhatalom, a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok azonban nem adott helyt a csehszlovák kérésnek.

1945 január 23-án és 29-én J. Sztálin és E. Beneš között üzenetváltásra került sor a kárpátaljai fejleményekkel kapcsolatban. A szovjet vezető tagadta, hogy a „Szovjet Kormány az országaink közötti megegyezés ellenére egyoldalúan készül megoldani Kárpátontúli Ukrajna kérdését”.⁴⁰ Sztálin hozzáfűzte: „A Szovjet Kormány nem tiltotta és nem is tilthatta meg Kárpátontúli Ukrajna lakosságának, hogy kinyilvánítsa nemzeti akaratát. Ez annál is inkább érthető, hogy Ön maga beszélt nekem Moszkvában saját készségéről átadni Kárpát-Ukrajnát a Szovjetunióknak, miközben kell, hogy Ön emlékezzen rá, én akkor nem adtam hozzá beleegyezésemet. [...] Mivel a Kárpátontúli Ukrajna kérdését magának Kárpátontúli Ukrajnának lakossága veti fel, azt igenis meg kell oldani. De a kérdés csakis Csehszlovákia és a Szovjetunió közti megegyezés alapján oldható meg, még a Németország elleni háború befejezése előtt, amikor mind a két kormány annak célszerűségét látja.”⁴¹ E. Beneš válaszában Sztálin kívánságának megfelelően a két kormány megegyezése révén kívánta a kérdést megoldani, amire „a Németország elleni háború befejezése után kerüljön sor (vagyis amikor már teljesen biztosítva lesz a München előtti határunk visszaállítása Németországgal és Lengyelországgal) és amint nekem lehetőségem lesz beszélni erről a kérdéssel Prágában”.⁴² Beneš megerősítette, hogy „ebben a kérdésben én nem változtattam nézetemen attól a pillanattól kezdve, amikor először beszéltem erről az Ön követével, I. Majszkijjal Londonban 1939 szeptemberében, és a jövőben sem változtatok rajta. Ilyen értelemben fogom megfogalmazni nézetemet Prágában. Ez a kérdés részünkről nem lesz semmiféle vita tárgya más országokkal, és a soron lévő békekonferenciára úgy kívánunk elmenni, hogy ebben a kérdésben már teljes egységre jutottunk Önnel.”⁴³ A csehszlovák kormányfő megköszönte a politikai segítséget, amit szovjet részről neki a „nemrég a Magyarországgal kötött fegyverszüneti tárgyalások során”⁴⁴ nyújtottak.

Beneš második moszkvai látogatása

A kárpátaljai fejleményekkel szinte párhuzamosan, Sztálin és Beneš azokkal kapcsolatos 1945. januári levélváltását követően a csehszlovák vezető politikus újabb moszkvai utat tervezett a sürgős kérdések, közöttük a szlovákiai magyar kérdés megbeszélése és rendezése végett. 1945. február 22-én Hnízdo, a Moszkvában tartózkodó csehszlovák

³⁹ Uo. A szerző fordítása oroszról

⁴⁰ RGASZPI. F.17. Op.128. Jed.hr.764.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo. 30–32.

⁴⁴ Uo.

követtanácsos, találkozót kért Molotovval, és a beszélgetés során közölte, hogy Beneš és kísérete február 26–28. között indul Moszkvába az angol kormánytól kapott három repülőgépen a Stockholm–Helsinki–Leningrád útvonalon.

Beneš és Molotov 1945. március 21-i moszkvai megbeszélésén három témánkba vágó kérdés megvitatása szerepelt: az új csehszlovák határok, a németek és magyarok kitelepítése Csehszlovákiából, valamint Kárpátalja jövőjének kérdése. Az első napirendi pontban „Beneš emlékeztet rá, hogy mind az ő személyes, mind az egész Csehszlovák Kormány véleménye ebben a kérdésben [vagyis a határokról] mindenkor az alábbi megfogalmazásban jelentkezett: »München előtti határok«. Ő már igyekezett meggyőzni az angolokat arról, hogy írásban fejezzék ki viszonyukat ehhez a formulához, de azok sokáig ingadoztak, habár 1942. augusztus 2-án már közölték, hogy nem ismerik el a müncheni egyezményt és a határok pontosítása esetében nem tartják magukat ahhoz. Beneš elutazása előtt [Londonból Moszkvába – a szerző megjegyzése] három nappal az angolok írásban fejtették ki Benešnek, hogy miként viszonyulnak a München előtti határokhoz, vagyis lépést tettek előre. Megírták, hogy Németország kapitulálásának pillanatától kezdve készek átadni a München előtti terület feletti ellenőrzést a Csehszlovák kormánynak. Beneš ragaszkodott annak a dátumnak a rögzítéséhez, amelyik meghatározza ezeket a határokat, úgy, mint azt a Magyarországgal kötött Fegyverszüneti egyezményben tették. Az angolok belementek abba, hogy Csehszlovákia határait az 1937. december 31-i állapot szerint határozzák meg. A határok elismerésével kapcsolatos megfogalmazást vitára vinnék Londonban az Európai Tanácsadó Bizottságban [az 1943-ban londoni székhellyel létrehozott Európai Tanácsadó Bizottságban – a szerző megjegyzése]. Beneš megígérte, hogy az angol nyilatkozat szövegét ebben a kérdésben átadják nekünk.”⁴⁵ Ezt követően Molotov megkérdezte, hogy Beneš számít-e még valamilyen területre az 1937. évi határokon felül. „Beneš azt felelte, hogy vannak bizonyos igényei a Németországgal határos területekre, de nem bocsátkozott további fejtegetésekbe a témában. Azt a reményét fejezte ki, hogy a Szovjet Kormány segíteni fog Csehszlovákiának a kérdés vitája idején az Európai Tanácsadó Bizottságban.”⁴⁶

A második napirendi pontot V. Zorin *A német és magyar lakosság kitelepítése Csehszlovákiából* alcím alatt foglalta össze: „Beneš elmondja, hogy ez a kérdés eléggé kényes, és erről ő már másfél éve tárgyal az angolokkal. Az angolok elismerték a német lakosság kitelepítésének szükségességét Csehszlovákiából. A hadi kabinet (War Cabinet) hivatalosan közölte, hogy támogatja a németek kitelepítését, de csak szóban, az angolok ugyanis ingadoztak megfogalmazni ezt a nyilatkozatot írásban. Kételyeik ezzel kapcsolatban: a) ez nem csak Csehszlovákiára, hanem a lengyelekre is vonatkozik, és a kérdés mintegy 7–8 millió német áttelepítését érinti, b) nem lehet tudni, hova indulnak majd a németek Cseh- és Lengyelországból, mivel Németországban négy megszállási övezetet terveznek kialakítani, és nem lehet tudni, melyik övezetben helyezhetők el a kitelepítendő németek. Beneš úgy gondolja, hogy a lengyel kérdés és Csehszlovákia belső kérdése nem oldható meg transzfer nélkül, mivel ellenkező esetben Csehszlovákiában polgárháború

⁴⁵ AVP RF. F.06. Op.7. P.51. Gy. 833. L.1–3.

⁴⁶ Uo. L.2–3.

lesz. Az angolok közölték vele, hogy ők a Szovjet Kormány véleményére várnak ebben a kérdésben és nem tartják azt egyszerű kérdésnek.” Ezt követően Molotov újra feltette a kérdést Benešnek, hogy az angolok miért nem akarják most határozottabban kifejezni véleményüket, amire újból azt a választ kapta, hogy „az angolok a Szovjet Kormány véleményére várnak, s talán szovjet–csehszlovák megegyezésre a kérdésben”,⁴⁷ majd megjegyezte, hogy „Londonban az Európai Tanácsadó Bizottságban ezt a kérdést nemhivatalosan már vitatták, és abból látható, hogy az amerikaiak sem ellenzik a németek kitelepítését”.⁴⁸ Beneš feltette a kérdést Molotovnak, miként viszonyul ő személyesen a problémához. „Molotov kijelenti – olvassuk Zorin feljegyzésében –, hogy a Szovjet kormány elvben pozitívan viszonyul a németek kitelepítéséhez, azonban most már gyakorlati szempontból kell a kérdést megközelíteni, hogy hány németet és miként kell kitelepíteni. Erre vonatkozóan jó lenne ismerni Beneš elképzeléseit.”⁴⁹ Beneš erre elmondta, hogy „meg tudja fogalmazni a kitelepítés gyakorlati programját. Ő úgy véli, hogy legalább 2 millió németet kell kitelepíteni, de akkor valószínűleg még mindig marad belőlük 800 ezer Csehszlovákiában. Az egész német burzsoázia és értelmiség, valószínűleg, elmegy. Maradnak a munkások, melyeket a cseh lakosság körében kell elosztani. Csehszlovákiában jelenleg mintegy 4 millió német és kb. 600 ezer magyar van. A mostani gyakorlat azt mutatja, hogy a Vörös Hadsereg és a csehszlovák hadsereg bevonulásával a németek majdnem mindannyian elmennek. Beneš közli, hogy az angoloknak és Guszev ets.-nak ő már átnyújtott egy emlékiratot ezzel kapcsolatban.”⁵⁰ Benešről úgy vélte, hogy „az angolok »csak játszottak Csehszlovákiával ebben a kérdésben«, többek között Moszkvában, a Magyarországgal folyó tárgyalások idején. Ők informáltak bennünket, hogy Kerrnek⁵¹ utasítást adtak a csehszlovákok támogatására, valójában pedig nem is adtak neki ilyen utasítást.”⁵²

Zorin naplójegyzetének ezen részei⁵³ elérhetők az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete által kiadott, kimondottan a *szlovenszkói magyar kisebbségnek* szentelt dokumentumgyűjteményben, amely az 1944–1951 közötti időszakot öleli fel. A harmadik napirendi pontban, ami már nem szerepel kötetünkben, Beneš kifejtette, hogy „az utolsó 20 év folyamán soha sem vélekedett úgy, hogy Kárpát-Ukrajna kérdése meg lett volna oldva”.⁵⁴ „1918-ban Csehszlovákia nem követelte magának Kárpát-Ukrajnát. – jelentette ki. – Neki csak az amerikaiak ajánlották fel, javasolva, hogy hajtsanak végre népszavazást. Mivel 1918-ban Szovjet-Oroszország nem kapta meg Kelet-Galíciát, s Magyarország, hogy ha megkapja Kárpát-Ukrajnát, felemelkedett volna, ezért Csehszlovákia kényszerítve érezte magát kötelékébe venni Kárpát-Ukrajnát. Mindemellett meg akarta őrizni kapcsolatait Romániával, a jövőbe tekintve,

⁴⁷ Uo. L.1–3.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Archibald Clark-Kerr (1882–1951) moszkvai brit nagykövet.

⁵² AVP RF. F.06. Op.7. P.51. Gy. 833. L.1–3.

⁵³ ZSELICZKY–MURASKO–SZLOISZTOV 2017, 70–72.

⁵⁴ AVP RF. F.06. Op.7. P.51. Gy. 833. L.3.

számított a Szovjetunióval való közeledésre. Csehszlovákia megbízott ügyintézőnek tekintette magát Kárpát-Ukrajnával kapcsolatban, kénytelen volt elfogadni a Nemzetek Szövetségének ellenőrzését. Ebben a vonatkozásban ez azt jelentette, hogy a kérdés véglegesen nem dőlt el. A terület Vörös Hadsereg általi felszabadítását követően ott bizonyos incidensek voltak. Beneš és Sztálin megegyezett, hogy: a) ez a kérdés baráti alapon lesz megoldva Csehszlovákia és az SzSzKSz között, b) a kérdés megoldására azt a bizonyos momentumot fogják felhasználni, amikor megoldódik majd Csehszlovákia határainak kérdése. Beneš úgy véli, hogy ezt a kérdést meg kell vitatni a Csehszlovák parlamentben, amikor majd Beneš Prágában lesz. Semmi kétség sem fér ahhoz, hogy a csehszlovák nép úgy dönt ebben a kérdésben, ahogy Beneš javasolja. Gazdasági szempontból Kárpát-Ukrajna mindig terhet jelentett Csehszlovákia számára. Kárpát-Ukrajna gazdaságának fejlesztésére Csehszlovákia jelentős befektetéseket eszközölt, de keveset használt ki annak gyümölcseit. A csehek, Beneš szavai szerint, a legokosabb emberek, ők szerződést akarnak kötni arról, hogy miként adják át Kárpát-Ukrajnát a Szovjetuniónak, mégpedig a szerződéskötést megelőzően nagyon fontos eldönteni, hogy hol megy majd Kárpát-Ukrajna határvonala, mivel Csehszlovákia területén is élnek ukránok. Benešnek az a véleménye, hogy a szlovák területen lévő ukránok kérdése megoldható lenne áttelepítés útján, lakosságcserével Kárpát-Ukrajnával, ahol ugyancsak él a szlovákok egy része. Beneš kérdezi, hogy Molotov ets. miként viszonyul a kérdés ilyen megoldásához. Molotov kijelenti, hogy nincsen semmi kérdése, és persze, hogy meg lehet egyezni a lakosságcseréről.⁵⁵ Beneš még megjegyezte, hogy a befektetések kérdését is meg kellene oldani, mire Molotov kijelentette, hogy „valószínűleg mi is találunk okos embereket, és a kérdés baráti alapon megoldható.”⁵⁶

A moszkvai, 1945. március 21–24. közötti tárgyalások utolsó napján V. M. Molotov vetette fel Benešnek Kárpátalja kérdését. Utalva tárgyalópartnere korábbi „Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos többszöri megnyilatkozásaira”,⁵⁷ szembeállította Beneš korábbi nyilatkozataival. Molotov olyan nyilatkozat megírására kérte, amiben maga Beneš utalna rá, hogy szeretné, ha „Kárpát-Ukrajna az USzSzK része lenne”⁵⁸ szovjet–csehszlovák közös határral. Találkozójuk során Molotov és Beneš megegyeztek abban, hogy Kárpátalja csatlakozásának kérdését csakis egymás között kell tisztázni és szabad eldönteni. Ezt követően a csehszlovák vezető utalt annak fontosságára, hogy a közös csehszlovák–szovjet határ révén a Szovjetunió átjut a Kárpátokon. Molotov szerint ennek következtében aztán „a németek csendesebbek lesznek” és a magyarok is „kétségen kívül csendben fognak ülni”.⁵⁹ A közös határ jelentőségét Beneš a nemzetiségi kérdés megoldásának szempontjából is hangsúlyozta, majd kötelezettséget vállalt, hogy Kárpátalja ügyében levéllel fordul Sztálinhoz. Miután Molotov a szovjet kormány nevében beleegyezését adta a németek kitelepítésére, a csehszlovák elnök, a Szlovák Népi Tanács kérését közvetítve, kérte a szovjet kormány hozzájárulását, hogy „segítsen megtisztítani Szlovákiát

⁵⁵ Uo. L.3–4.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. L.10.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

a magyaroktól”.⁶⁰ Kijelentette, hogy kész és „meg tudja fogalmazni a kitelepítés gyakorlati programját”. A szlovenszkói magyarok létszámát az előző napi tárgyalásai során Beneš „körülbelül 600 ezer főben” állapította meg, amelyek közül szerinte „kb. 400 ezret kell kitelepíteni”. E tekintetben elsőrendű fontosságot tulajdonított a főleg Kassán összpontosult magyar adminisztráció haladéktalan eltávolításának, szerinte annak létszáma „kb. 10–15 ezret tesz ki”.⁶¹

1945 tavaszán a német és magyar lakosság Csehszlovákiából való kitelepítése elégetlenséget váltott ki A. C. Kerr moszkvai brit nagykövet részéről, aki április 11-én levelet írt Molotov külügyi népbiztosnak, amelyben e kérést intézte hozzá: „Amikor Beneš elnök nemrég Moszkvában járt, megtudtam tőle, hogy a Szovjet kormány beleegyezését adta ahhoz, hogy Csehszlovákiából kitelepítsék a német és a magyar lakosság 2/3 részét. Kormányom örömmel szerezne tudomást arról, hogy Beneš elnök helyesen fejtette-e ki a Szovjet kormány álláspontját, és ha igen, kapott-e a Szovjet kormánytól valamiféle jogot arra, hogy ő ismertesse annak álláspontját. Kormányom nagyon szeretné, hogy ha Beneš elnök nem tenne ilyen radikális és idő előtti lépéseket, amelyek bonyolítanak a problémát, aminek megvitatása... a mi kormányainkat illeti meg.”⁶² Kerr nagykövetnek nyilván nem volt tudomása arról, hogy a kérdést Beneš még 1943 decemberében megvitatta Sztálinnal. Arról sem tudhatott, hogy Sztálin jóváhagyta a csehszlovák kommunisták kassai kormányprogramját, és kifejezetten biztatta a csehszlovák kormányt arra, hogy még Potsdam előtt teremtsenek kész helyzetet a felvidéki magyarok kiűzésével.

Sztálin, a kassai kormányprogram és a felvidéki magyarok háború utáni kiűzése

Klement Gottwald 1945. március 10-én megküldte V. M. Molotovnak Csehszlovák Kommunista Párt Határon túli Irodája által kidolgozott iratot, ami a csehszlovák kormány kassai programjaként híresült el. Beneš elfogadta a tervezetet az új csehszlovák kormány megalakításáról szóló tárgyalások politikai alapjának. Külön vita tárgyát képezte a szlovák kérdés (V. fejezet), Kárpátontúli Ukrajna kérdése (VI. fejezet), az árulók és kollaboránsok kérdése (VIII. fejezet). Gottwald a cseh–szlovák egyenrangúság mellett tört lándzsát: „A köztársaság kormánya az ország területének első kormányaként az új alapokon nyugvó csehszlovák állam egységének kifejezője lesz. Minden vitának véget kell vetni arról, hogy önálló nemzet-e a szlovák. A kormány első lépéseitől kezdve igyekezzon, hogy a cseh–szlovák viszonyban az »egyenrangú az egyenrangúval« elv valósuljon meg és a két nép között valódi barátság jöjjön létre.”⁶³ A csehszlovák kommunista szerint „[a] kormány, tiszteletben tartva annak a kárpát-ukrán népnek az akaratát, amelyik demokratikus úton fejezi ki vágyát a Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való egyesülése iránt, mindent megtesz ezen akarat érvényesítése

⁶⁰ Uo. L.10–14.

⁶¹ Uo. L.1–9.

⁶² AVP RF, F. 0138. Op.26. P.132. Gy.7. L. 8–10

⁶³ A dokumentum V. fejezetében. RGASZPI. F.82. Op.2. Gy.1357. L.185.

érdekében. A kormány semmit sem változtat azon a helyzeten, amely a Kárpátontúli Ukrajna nemzeti bizottságainak 1944. november 26-i kongresszusát és a Kárpátontúli Ukrajna Nemzeti Tanácsa létrehozását követően jött létre.⁶⁴ A VIII. fejezet szerint: „Az a keserű tapasztalat, amelyet a csehek és a szlovákok szereztek a német és a magyar kisebbséggel kapcsolatban, akiknek nagyobb része a Köztársaság ellen irányuló külső hódító politika eszköze lett, de különösen azoktól a csehszlovákiai németektől szerzett keserű tapasztalat, akik közvetlenül csatlakoztak a cseh és szlovák nép elleni pusztító hadjáratához, arra kényszeríti az újjászülött Csehszlovákiát, hogy kemény és határozott intézkedéseket fogantatosítson. A Kormány nem kívánja és nem is fogja megbüntetni a lojális német és magyar nemzetiségű polgárait, különösen azokat, akik még a legnehezebb időben is hűek maradtak hozzá, de a bűnösökkel szemben kemény és kegyetlen lesz, ahogy azt megköveteli népeink becsülete.”⁶⁵ Ezt követően felsorolja, hogy milyen megítélésben részesülnek a különféle politikai beállítottságú német, magyar és szlovák személyek, akik elvesztették állampolgárságukat, majd a következőképpen folytatja fejtegetéseit: „A többi német és magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgártól megvonják csehszlovák állampolgárságát. Újból kérelmezhetik azonban a csehszlovák állampolgárságot, de a köztársasági szervek egyéni megítélésben részesítenek minden kérelmezőt. Azokat a németeket és magyarokat, akik bíróság elé lesznek állítva és a Köztársaság, valamint a cseh és szlovák nép ellen elkövetett bűnökért lesznek elítélve, megfosztják csehszlovák állampolgárságuktól és örökre kiutasítatnak a Köztársaságból, mivel, hogy nem ítéltetnek szigorúbb büntetésre. Azok a németek és magyarok, akik 1938-ban München után települtek be a Csehszlovák Köztársaság területére, azonnal ki lesznek űzve a Köztársaságból, ha nem részesültek egyéb büntetésben. Csak azok a személyek képeznek ez alól kivételt, akik Csehszlovákia javára tevékenykedtek.”⁶⁶

A magyarok gyakorlati kitelepítésének kérdése Szlovákia területéről 1945 tavaszától kezdve a szovjet és csehszlovák vezetés közti kapcsolatok egyik fontos kérdéseként jelentkezett. Zorin 1945. április 11-én csehszlovákiai szovjet követként a Vörös Hadsereg által felszabadított Kassán találkozott Václav Nosek csehszlovák belügyminiszterrel, aki beszámolt neki a központi csehszlovák kormány és a helyi szlovák kormány közötti nézeteltérésekről a magyarok kitelepítésének ügyében: „a Szlovák Nemzeti Tanács arra készül, hogy a legközelebbi jövőben Szlovákiában a magyarok eltávolításával kapcsolatos akciót hajtson végre és ezek során a szlovákok az egész magyarság kitelepítésére törekszenek, amit ő nem helyesel. Hozzátette, hogy véleménye szerint először csak a hódító magyarokat kellene eltávolítani, vagyis azokat, akik 1938-ban érkeztek Szlovákia területére, amikor Magyarország megszállta Szlovákiát. Kérdésemre, hogy hány magyar van Kassán, Nosek azt válaszolta, hogy véleménye szerint 3–4 ezer. Nosek úgy véli, hogy ezeket a magyarokat fájdalommentesen ki lehet telepíteni Magyarországra, de a többieket most nem lehet eltávolítani anélkül, hogy munkára köteleznék a Szlovákiában tartózkodó németeket és magyarokat, koncentrációs táborok létesítenének, ahová azok a magyarok kerülnének, akik nem voltak lojálisak a Csehszlovák Köztársaság iránt. Ezt követően lehet csak kiválogatni közülük azokat, akiket kitelepítésre

⁶⁴ A dokumentum VI. fejezetében. Uo. L.186–187.

⁶⁵ A dokumentum VII. fejezetében. Uo. L.188.

⁶⁶ Uo. L. 189.

szánnak. Nosek mindenesetre helyteleníti, hogy most hajtsák végre a magyarok általános kitelepítését. Ezzel szemben Nosek azzal érvelt, hogy Magyarországon is vannak szlovákok, akiket a Magyar Kormány ugyancsak kiutasíthat Csehszlovákiába.⁶⁷

Egy héttel később, miután találkozott Z. Fierlinger miniszterelnökkel, Zorin az alábbi jegyzete fel 1945. április 16-án: „Fierlinger emlékeztett arra, hogy ő a mai napon egy memorandumot küldött számomra a magyarok Kassáról való kitelepítése kapcsán, és elmondta, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács a Központi Kormányval együtt megvitatta a *magyarok általános kitelepítésének kérdését* Szlovákiából, annak a tanácsnak a figyelembevételével, amelyet állítólag J. V. Sztálin ets. adott Benešnek arra vonatkozóan, *hogy a magyarok kitelepítését a lehető leggyorsabban kell végrehajtani, és még azt megelőzően, hogy a többi szövetséges elkezdne ezzel foglalkozni.*”⁶⁸ A Szlovák Nemzeti Tanács ezért előkészületeket tesz arra, hogy 400 ezer magyart három hónap alatt kitelepítsen Szlovákia déli részéről. A kitelepítési terv rövid időn belül elkészül, és Fierlinger megígérte, hogy elküldi azt nekem.⁶⁹ Zorin megjegyezte, hogy „számomra későn érkezett az üzenet a magyarok Kassáról való kitelepítéséről. Arra kértem Fierlingert, hogy a magyarok általános kitelepítésének tervét jó előre küldje meg nekem, hogy idejében informálhassam róla kormányomat, és hogy a terv egyeztethető legyen a 2. Ukrán Front parancsnokságával, amely elsősorban érdekelt abban, hogy tudomása legyen az akcióról. Fierlinger megígérte, hogy figyelembe veszi megjegyzésemet és jó előre beterjeszti a magyarok általános áttelepítésének tervét.”⁷⁰

Sztálin Potsdam előtt, 1945. június 28-án fogadta Fierlingert Moszkvában, ahol a csehszlovák miniszterelnök újból felvetette, hogy mitévők legyenek a németek és magyarok kitelepítésével? A szovjet vezető válasza ez volt: „Nem fogjuk zavarni magukat, üzzék el őket. Hadd tapasztalják meg saját magukon, mit jelent mások felett uralkodni.”⁷¹ Fierlinger ekkor azt kérte Sztálintól, hogy adjon a szovjet katonaságnak utasítást, működjenek közre a németek és magyarok kitelepítésében. Erre a válasz kérdés formájában érkezett: „Hát a mi katonáink akadályozzák magukat ebben?” mire Fierlinger kijelentette: „Nem, de szeretnének aktív segítséget kapni hozzá.”⁷² Erre azonban a csehszlovák miniszterelnök nem kapott engedélyt.

Eközben a *felvidéki magyarság helyzete* fokozott méretekben és állandóan romlott. Arra az országrészben jelen lévő szovjet hadsereg politikai képviselői is felfigyeltek. Egy M. I. Burcevhez, a Vörös Hadsereg Parancsnoksága Politikai Főnöksége 7. részlegének vezetőjéhez beküldött jelentés 1945 júniusában így jellemezte a helyzetet: „Csehszlovákiában jelenleg a helyi hatalmi szervek helytelen tetteket követnek el a magyar lakossággal szemben. Az országban jelenleg 750–800 ezer magyar él. Alapjában véve ezek kistelkű parasztok, napszámosok és munkások. Az utóbbi időben Beneš ez évi május 12-i kinyilatkozásai a németek és magyarok kitelepítéséről oda vezettek, hogy az adminisztrációs szervek gyakorlati

⁶⁷ AVP RF, F. 0138. Op.26. P.132. Gy.7. L. 7–8.

⁶⁸ Kiemelés tőlünk – Zs. B. Uo. F.06. Op.7. P.51. Gy. 821. L.17.

⁶⁹ Uo. L.18–19.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ G. P. MURASKO szerk. (1997): *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszizszkih arhivov 1944–1953*. Tom 1. Moszkva–Novoszibirszk, Szibirszkij hronograf. 232.

⁷² G. P. MURASHKO (2000): The Fate of Hungarian Minorities in Slovakia after the Second World War: Resettlement and Re-Slovakisation: Moscow's Position. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 16. évf. 1–2. sz. 86.

utasításként kezelik azokat, és lépéseket tesznek azok teljesítésére. Ez alól a Csehszlovák Kommunista Párt sem kivétel.”⁷³ Burcev a hozzá befutott jelentések alapján június 19-én ezzel kapcsolatban így összegezte a helyzetet: „A magyarok kitelepítése durva módszerekkel történik. A magyaroknak arra sem adnak lehetőséget, hogy eladják vagy megőrzésre átadják tulajdonukat. A gyerekek, öreg és beteg emberek, terhes asszonyok arra kényszerülnek, hogy többtucat kilométert gyalog tegyenek meg a magyar határig. Még a régi magyar pártemberek is átmennek Magyarországra, mivel képtelenek megakadályozni a törvénytelenéseket.”⁷⁴ A Politikai Főigazgatóság vezetője 1945. augusztus 15-én G. Dimitrovhöz küldött jelentésében a nyári helyzet alakulásáról megállapította, hogy „a csehszlovák kormány olyan cselekmények sorát hajtotta végre, melyek magyarellenos politikájáról tanúskodnak”,⁷⁵ és megjegyezte, hogy Beneš szónoklatai és cikkei szerint „az összes magyart ki fogják telepíteni Szlovákiából”.⁷⁶ Burcev kiemelte, hogy a nyár folyamán „a magyarok üldözése nagyon felerősödött”, „a magyaroknak tiltják anyanyelvük használatát, és próbálkozások figyelhetők meg arra, hogy rákényszerítsék őket az »M« jelzésű karszalag viselésére”.⁷⁷ „Szlovákia több városában és falvaiban, ahol a lakosság többsége magyar, bezárták az iskoláikat. Több városból, így Pozsonyból is, teljes egészében és túlzott szigorral telepítik ki a magyarokat. A sajtó hangneme, különösen a szlovákoké, a magyarokkal szemben túl éles és agresszív.”⁷⁸ A jelentés befejező részében a szerző rámutat, hogy „a csehszlovák politika eseményei több mint 700 ezer, főképpen Szlovákia keleti és déli övezetében élő magyar sorsát érintik, és az erős felháborodást vált ki Magyarországról”.⁷⁹

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság egyik magyarországi szovjet képviselője 1945. október 11-i jelentésében a szlovákiai magyarság helyzetéről jelentette, hogy „Pozsonyban és más csehszlovák városokban a nemzetbiztonsági szervek valóságos embervadászatot rendeznek. Egybegyűjtik az általuk politikailag megbízhatatlannak nyilvánított magyarokat és koncentrációs táborokba viszik őket.”⁸⁰ Mindezt Beneš május 5-i elnöki rendeletének tulajdonította, miszerint „minden magyar megbízhatatlan”.⁸¹ „A magyarok üldözése a magát demokratikus államnak nevező Csehszlovákia hivatalos programjává lett”⁸² – fűzte hozzá.

Rákosi 1945 nyarán Prágába utazott. Útjáról 1945. augusztus 4-én Moszkvában beszámolt Dimitrovnak. Rákosi szerint a csehszlovák kommunista vezetők arra hivatkoztak, hogy 1945. június hó végén küldöttségük találkozott Sztálinnal, aki kifejtette előttük saját nézetét a magyar kérdés csehszlovákiai rendezésére vonatkozóan és támogatásáról biztosította őket. „Sztálin... a magyar kérdéssel kapcsolatban azt a szilárd véleményét

⁷³ RGASZPI. F.82. Op.2. Gy.1357. L.211–214.

⁷⁴ MURASKO 1997, 224–225.

⁷⁵ RGASZPI. F.17. Op.128. Gy.32. L.69.

⁷⁶ Uo. F.82. Op.2. Gy. 1357. L.211–214.

⁷⁷ Uo. Op. 128. Gy. 32. L. 69.

⁷⁸ T. V. VOLOKITJINA szerk. (1999): *Szovetszkij faktor v Vosztocnoj Jevrope 1944–1953*. Tom 1. Moszkva, Nauka. 128.

⁷⁹ V. V. MÁRJINA szerk. (2004): *Nacionálnaja politika v sztránáh formirujuscsehoszjá szovetszkoho blokká 1944–1948*. Moszkva, Nauka. 234.

⁸⁰ AVP RF, F.77. Op.19. P. 12a. Gy.12. L.65.

⁸¹ AVP RF, F.77. Op.19. P. 12a. Gy.12. L.65.

⁸² Uo. L.69.

fejtette ki, hogy a magyarokkal ugyanúgy kell elbánni, mint a németekkel”⁸³ – közölték Rákosi elvbarátai Prágában. Sztálin a „küldöttségnek szó szerint kijelentette: »dájtye im po zubám«”.⁸⁴ Jelentésében Rákosi hivatkozott arra is, hogy a magyarok kitelepítése „elrontja a két ország viszonyát és óriási politikai csapást jelent a fiatal magyar demokráciára”,⁸⁵ „negatív hatással lesz a magyar–szovjet barátságra”.⁸⁶ Dimitrov a szlovákiai magyarság ügyében 1945. augusztus 23-án Molotovnak levelet jutatott el, ami kísérőlevéllel eljutott Sztálinhoz is. Rákosi levelét Gerő Ernő vitte Moszkvába és átadta Dimitrovnak. A rövid kísérőlevél így hangzott: „Küldöm Gerő E. et. feljegyzését Magyarország vasúti hálózata igazgatásának kérdéséről.”⁸⁷ Rákosi vasúti ügyekbe csempészett levelére 1945. szeptember 9-én maga „Filipov elvtárs”⁸⁸ reagált. Sztálin Gottwald és Široký csehszlovák pártvezetőknek megírta: „a rendelkezésünkre álló értesülések arról tanúskodnak, hogy a csehszlovák kormány egyoldalúan, kölcsönös megegyezések nélkül próbálkozik megoldani a magyar kérdést. Szlovákia több településén a helyi hatalmi szervek, a kormány és a kommunista párt kedvező és hallgatólagos beleegyezésével, durva módszereket alkalmaznak a magyar lakossággal szemben (tiltják, hogy saját nyelvén beszéljen, nem engedélyezik számára saját közlekedési eszközeik használatát stb.). Ezek a magyarsággal szemben tanúsított válogatás nélküli, alaptalan cselekedetek, véleményünk szerint, csak kárt okozhatnak a demokratikus Csehszlovákia és Magyarország népeinek viszonyában”⁸⁹ – oktatta ki a szovjet vezető csehszlovák elvtársait. Javasolta, hogy vonják felelősségre azokat a magyarokat, akik a németek oldalán szolgáltak. Az összes többi szlovenszkói magyar problémájának megoldását pedig a két ország kormányai közötti megegyezés szférájába utalta. Sztálin ezzel megnyitotta az utat a csehszlovák–magyar első, 1945. decemberi prágai tárgyalásai előtt a felvidéki magyarok ügyében.

Szovjet állásfoglalások a felvidéki magyarok kitelepítéséről

A szovjet külügyminisztérium (Narkomingyel) figyelemmel kísérte a magyarok kitelepítését Csehszlovákiából, az úgynevezett lakosságcserére vonatkozó első és második prágai tárgyalásokat, az egyezményt, a pozsonyi hídfő körüli vitákat. A. A. Lavriscevsz, a Narkomingyel délkelet-európai (balkáni) osztályának vezetője 1946. április 5-én foglalta össze Molotovnak a csehszlovák–magyar tárgyalásokat: „Prágában [1945.] december 3–6. között a Csehszlovák Kormány kezdeményezésére tárgyalások folytak Magyarország és Csehszlovákia között a magyar kisebbség kérdéséről”⁹⁰ – írta a szovjet diplomata, majd megállapította: „A csehszlovák delegáció a csehszlovákiai magyar kisebbség

⁸³ RÁKOSI MÁTYÁS (1997): *Visszaemlékezések, 1940–1956*. Budapest, Nagyvilág. 184.

⁸⁴ A szerző által szó szerinti fordítás: „verjük ki a fogait”. RGASZPI, F.82. Op.2. Gy.1151. Sz. 60–61.; F.17. Op.128. Gy.784. L.71.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo. F.82. Op.2. Gy.1151. L.64–65.

⁸⁸ Sztálin használta ezt a fedőnevet.

⁸⁹ RGASZPI. 82. Op.2. Gy.1151. L. 30–31.

⁹⁰ AVP RF, F.077. Op.24. P.112. Gy.3, L.59.

kérdésének teljes megoldására törekszik. A csehszlovák küldöttség azt javasolta, hogy mindenekelőtt cseréljék ki a Magyarországon élő szlovákokat ugyanannyi Csehszlovákia területén lévő magyarra; másodsorban pedig hajtsák végre azoknak a magyaroknak kitelepítését, akik meg lettek fosztva csehszlovák állampolgárságuktól, kivéve azokat, akik lojálisak maradtak Csehszlovákiához. A csehszlovák küldöttség készségét fejezte ki arra, hogy a magyar kérdés végleges megoldásáig elnapolja, illetve korlátozza a magyarok kitelepítésére irányuló tetteit, ideiglenesen felfüggeszti tulajdonuk kisajátítását. Ezek során a Csehszlovák Kormány kategorikusan kijelenti, hogy a magyar kisebbség problémájának megoldása esetén nem engedhető meg a csehszlovák–magyar határ kiigazítása Magyarország javára.”⁹¹ Lavrisceev szerint „a magyar küldöttség kijelentette, hogy nem rendelkezik kellő megbízatással az ilyen jellegű tárgyalások folytatására, s csak ahhoz adta beleegyezését, hogy egyenlő számú szlovákok és magyart cseréljenek ki egymással. Ellenezte a magyarok további kitelepítését Csehszlovákiából. A delegációt vezető Gyöngyösi ezek során rámutatott arra, hogy Szlovákiában mintegy 600 ezer magyar él, ugyanakkor Magyarországon csak 350–400 ezer szlovák, akik közül kb. 50 ezer egyezne bele, hogy áttelepüljön Csehszlovákiába. Így aztán szavai szerint, ezen az alapon a csere a Szlovákiában lévő magyar lakosságnak csupán tizedrészét érintené. A Magyar Kormány azonban beleegyezne, hogy ilyen alapon cserét hajtson végre, ha a kicserélésre szánt magyarok közé beszámítanák azokat is, akiket már kitelepítettek és akiknek Csehszlovákia nem engedélyezi, hogy visszatérjenek családjukhoz (vagyis a hadifoglyok). A magyar küldöttség arra törekedett, hogy a Csehszlovákiában maradó magyaroknak adják vissza azokat a jogokat, amelyekkel 1938-ban rendelkeztek. Leghatározottabban a küldöttség annak szükségét hangsúlyozta, hogy vonják vissza a munkakötelezettségre vonatkozó utasításokat, melyeknek Gyöngyösi szerint az a lényege, hogy áttelepítsék a magyarokat Csehország és Észak-Szlovákia területére és így szétszórják a magyar lakosságot. A magyar küldöttség úgy gondolja, hogy a probléma teljes egészében megoldódna, hogyha a cserét követően a magyaroknak kisebbségi jogot biztosítanának, és ha a kitelepítéssel egy időben megkapnák földjüket is. Vagyis a magyarok felvetették Csehszlovákia azon területrészeinek átadását, amelyeken magyarok laktak.”⁹² Lavrisceev megállapította, hogy „a tárgyalások nem vezettek pozitív eredményre és folytatását elnapolták”, hogy „felújítására folyó év [1946.] február 6-án került sor magyar kezdeményezésre Prágában, és most már az egész probléma megoldása került napirendre”.⁹³

„A magyar küldöttség, elismerve a kérdés teljes megoldásának fontosságát, kijelentette, hogy megbízatásuk arra szól, hogy egyenrangú [lakosság]cserét hajtsanak végre, ami csak részleges megoldást jelentene”⁹⁴ – állapította meg Lavrisceev. A második prágai tárgyalások eredményesen fejeződtek be. Február 10-én közösen állították össze a csehszlovák–magyar egyezménytervezetet. A két ország kormányképviselői 1946. február 27-én Budapesten aláírták a lakosságcsere-egyezményt:

⁹¹ Uo. Op.20. P.12. Gy.24. L.47.

⁹² Uo. L.47–48.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo.

„1. Magyarország Szlovákiától annyi magyar átvételére kötelezi magát, ahány szlovák önként nyilváníttja ki kívánságát Szlovákiába átköltözésre. Az áttelepülésre kerülő magyarok számába beszámítanak a Szlovákiából már korábban kitelepített magyarok.

2. A Csehszlovák Kormány jogot kap, hogy Különbizottságot küldjön ki Magyarországra a szlovákok áttelepítése előkészítésére.

3. A kérelmezés és áttelepülés előkészítésére háromhavi határidőt állapítanak meg.

4. Az 1938. november 2. után Csehszlovákia területén tartózkodó magyarok, ha az országból ki lettek telepítve vagy utasítva, a hátrahagyott tulajdonukért visszatérhetnek, hogy magukkal vigyék azt.

5. Az áttelepülés alá kerülő személyek minden ingóságukat magukkal vihetik, illetve jogot kapnak arra, hogy szabadon eladják hátrahagyott tulajdonukat.

6. A szlovákok Magyarországról való áttelepülési költségeit a Csehszlovák Kormány vállalja magára, a magyarok áttelepítési költségeit Csehszlovákiából a Magyar Kormány viseli.

7. Az egyezmény teljesítése idején jelentkező vitás kérdések megoldásáról a magyar–csehszlovák vegyesbizottság gondoskodik.”⁹⁵

Lavriscevsz megállapítja, hogy az egyezményhez csatolt jegyzőkönyv szerint a csehszlovák kormány kötelezi magát, hogy „a végleges megoldás bekövetkeztéig félbeszakítja a magyarok további kitelepítését és belső áthelyezését, valamint tulajdonuk kisajátítását”.⁹⁶ Gyöngyösi külügyminiszter az aláírásnál kijelentette: „Mind a két kormány megegyezik abban, hogy az egyezmény aláírásától függetlenül, a csehszlovákiai magyarság kérdését nem oldották meg. Ezért mind a két kormány újból kifejezi törekvését a kérdés kétoldalú megegyezés útján való megoldására. Ha ez nem sikerülne, mind a két kormány jogot formál magának arra, hogy ezt a kérdést a békétárgyalások napirendjére tűzze.”⁹⁷

A londoni külügyminiszter-helyettesi értekezleten tartózkodó szovjet küldöttséget a felső politikai vezetés 1946. március 21-én a Magyarországgal kötendő békeszerződés kérdésében utasítással látta el,⁹⁸ mivel a csehszlovák kormány az 1946. február 27-i úgynevezett lakosságcsere egyezményen felül további 200 ezer magyart akart kitelepíteni. A direktíva szerint „Csehszlovákia és Magyarország közötti viszony rendezése, az európai béke és biztonság fenntartása érdekében célszerűnek tartjuk a csere alapon felüli 200 ezer magyar áttelepítését Csehszlovákiából Magyarországra. Ezek során javasolni kell a Csehszlovák Kormánynak, hogy a csehszlovák területen maradó magyar lakosság számára tartsa fenn a nemzeti kisebbségi jogokat. Csehszlovákia követeléseit Magyarországgal szemben: Javasolni kell a Csehszlovák Kormánynak, hogy a 14 671 hektáros területnövelési igényét Pozsony közelében tárgyalások útján egyeztesse közvetlenül a Magyar Kormánnyal.”⁹⁹ Sztálin a nemzeti kisebbségi jogok fenntartását 1946. április

⁹⁵ Uo. L.48–49.

⁹⁶ Uo. L.50.

⁹⁷ A kérdést részletesen tárgyalja FÜLÖP Mihály (2008): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947*. Budapest, Püski. 104–144.

⁹⁸ ZSELICZKY–MURASKO–SZLOISZTOV 2017, 132–133.

⁹⁹ AVP RF, F.012. Op.06. P.106. Gy.171, L.5.

10-én Nagy Ferencnek is említette,¹⁰⁰ noha sem ezt, sem a pozsonyi hídfő kérdésének kétoldalú megtárgyalását a szovjet küldöttség a párizsi értekezleten nem támogatta.¹⁰¹

A párizsi konferencia (1946. július–október) nem adott lehetőséget Magyarországnak, hogy javíthasson a kívül rekedt magyarság helyzetén, de még arra sem, hogy reális megítélésre számíthasson a győztesek részéről, különösen a területi és politikai bizottságban. Ott ugyanis három szovjet (orosz, belorusz, ukrán) szavazat mellett számolni kellett Csehszlovákia és Jugoszlávia szavazati jogával. Gyöngyösi János felszólalásában a párizsi konferencia plenáris ülésén 1946. augusztus 14-én azt a kérését fejezte ki, hogy „biztosítsanak a szlovákiai magyaroknak teljes polgárjogot és szabadságot, kötelezzék a csehszlovák kormányt, hogy mondjon le a magyarok kitelepítéséről”.¹⁰² A külügyminiszter kifejtette, hogy ha „a csehszlovák kormány továbbra is követelné a magyarok kitelepítését, ő kérné, hogy adják át Magyarországnak a túlnyomórészt magyarlakta területet”.¹⁰³ „Kérte, hogy alakítsanak nemzetközi szakértői bizottságot a magyar kisebbség helyzetének tanulmányozására.”¹⁰⁴ Befejezésül Gyöngyösi megfogalmazta egy „speciális jogvédelmi egyezmény szükségességét a nemzeti kisebbségekkel rendelkező közép- és kelet-európai vegyes lakosságú államok számára”.¹⁰⁵

Másnap, augusztus 15-én, J. Masaryk csehszlovák külügyminiszter, Gyöngyösivel polemizálva, próbálta megalapozni és jogosnak nevezni azt, hogy a szlovenszkói magyarokat megfosztották jogaiktól és állampolgárságuktól. Véleményét osztotta K. V. Kiszeljov belorusz külügyi képviselő is, aki közben a magyarok áttelepítésével kapcsolatban utalt annak fontosságára, hogy a jövőben jó viszony alakuljon ki a két ország között és stabil lehessen a helyzet Európa ezen részében.¹⁰⁶

Párizsban a csehszlovák delegáció augusztus 21-én – a lakosságcserén felül – újabb módosító javaslatokkal lépett fel Magyarországgal szemben, hogy a konferencia kötelezze Magyarországot 200 ezer szlovenszkói magyar egyoldalú átvételére. Ezenkívül öt magyar falu Csehszlovákiának való átadását igényelte a Duna jobb partján, a Pozsonnyal szembeni oldalon. A konferencia elvetette a csehszlovák követeléseket, de a magyar fél kénytelen volt belemenni három Duna-parti település átadásába.

Sztálin Molotovot Moszkvában a csehszlovák álláspont támogatására utasította, aminek a konferencián a szovjet (A. Visinszkij), az ukrán (D. Manuilszkij) és a fehérorosz (K. V. Kiszeljov) küldöttség adott hangot. Az utasítás mindenekelőtt előírta a csehszlovák delegáció álláspontjának támogatását a lakosságcserén felüli 200 ezer csehszlovákiai magyar kitelepítése tárgyában, kiegészítve azzal, hogy cselekedjenek „Kiszeljov et. nyilatkozatának szellemében”.¹⁰⁷ Sztálin arra is felkészítette küldöttségét, hogy „ha az amerikai és angol küldöttség ellenezné a magyarok kitelepítését, azzal indokolva, hogy

¹⁰⁰ Uo. 138–145.

¹⁰¹ Uo. 158–171, 247–275.

¹⁰² Uo. F.077. Op.26. P.117. Gy.25, L.40–41.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo. L.40–42.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ *Izvesztijja* (1946): 1946. 08. 16. 3.

¹⁰⁷ AVP RF, F.077. Op.26. P.117. Gy.25. L. 40–41.

Magyarországon nincs hol elhelyezni őket, ki kell jelenteni, hogy ilyen lehetőség létezik, mivel onnan... 500 000 (magyarországi) német kerül áthelyezésre Németország amerikai megszállási övezetébe.”¹⁰⁸ Elvetette azt a magyar javaslatot is, miszerint „a csehszlovákiai magyarokat földdel együtt adnák át Magyarországnak”.¹⁰⁹ Ellenezte azt is, „hogy küldjenek ki Csehszlovákiába szakérő bizottságot a magyarok helyzetének tisztázására, mivel az Csehszlovákia szuverenitásának megsértését jelentené”.¹¹⁰ Befejezésül még egy passzus az előírásból: „El kell vetni olyan cikkely bevételét a békeszerződésbe, amely arra kötelezné Közép- és Kelet-Európa vegyes lakosságú országait, hogy egyezményt kössenek a nemzeti kisebbségek védelmére. Az ellenvetést azzal lehetne igazolni, hogy a kérdés nem képezi a békekonferencia tárgyát és az megoldható lehet az érdekelt országok közvetlen tárgyalásai útján.”¹¹¹ Sztálin valódi politikájáról lehullott a lepel: mindenben kis szláv szövetségese túlzó követeléseit támogatta Magyarországgal szemben.

Stalin, Beneš and the Hungarian Question

Béla Zseliczky

The turning point of the Soviet–British competition for the post-war influence in Eastern Europe came when Edvard Beneš, the president of a London-based emigre government visited Moscow in December 1943. Stalin concluded an alliance with this “bourgeois” government, re-orienting Czechoslovakia’s foreign and security policy to the east, and turning the country into a pillar of his anti-German *cordon sanitaire*. The Soviet Union guaranteed Czechoslovakia’s borders of 1937, except the sub-Carpathian region annexed to the Ukrainian Soviet Socialist Republic. The USSR also sanctioned the expulsion of ethnic German and Hungarian minorities. Beneš gained diplomatic support for the forced transfer of Germans from the U.K. and the U.S. well before the German surrender (on the condition that it would happen in “an orderly and humane” manner), but Stalin suggested simply expelling both minorities before the Allies could consider the question formally.

The attempt to eliminate 800,000 Hungarians worked out differently for Beneš. He was not able to include an “expulsion clause” in the Hungarian armistice of 20 January 1945. Despite depriving the remaining Germans and Hungarians of their civic rights, he also failed to make the Hungarians flee the “Upper Lands of Hungary”, a.k.a. southern Slovakia, or to get the Western Allies to agree to their transfer. Stalin incited the Czechoslovak communists to proceed by the rudest and harshest methods.

The Czech and Slovak communists, having failed to expel the Hungarians, were forced to negotiate a so-called population exchange agreement with the Hungarian government in December 1945 and February 1946 in Prague. Stalin hinted to Ferenc Nagy, the Hungarian prime minister, in April 1946 that the Hungarians’ rights would be re-established. In reality, he instructed the Soviet delegation in the Paris conference to support the Czechoslovak proposal to expel 200,000 more Hungarians than the two governments had agreed on, and the Slovak claim to the so-called Bratislava Bridgehead.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo. 41–42.

Jugoszlávia és a magyar béke

A második világháborút követően a magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok újbóli felvétele korántsem két egyenrangú fél között kezdődött meg. Miközben a világháborúból Jugoszlávia a győztesek oldalán, teljes szuverenitását visszanyerve került ki, Magyarország háborús vesztesként fejezte be a harcokat. A Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében nemzetközi ellenőrzés és katonai megszállás alá került. Szuverenitását – de jure – csak az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződés szeptember 15-i életbeléptetésével nyerte vissza. A köztes időszakban a szovjetek által dominált Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) teljhatalmú úrként tevékenykedett az országban, érdemben beleszólva nemcsak a külpolitikai, hanem a bel- és gazdaságpolitikai vonatkozású kérdésekbe is.¹ Jótételti igénye érvényesítése végett Jugoszlávia albizottságot – egészen pontosan jótételti missziót – tarthatott fenn a SZEB mellett. A hivatalos diplomáciai kapcsolatok híján ez a misszió biztosította az összeköttetést Belgrád és Budapest között, a jugoszláv elvi és egy-egy konkrét kérdéshez kapcsolódó álláspontot, burkolt fenyegetést a missziót vezető Obrad Cicmil ezredes és – a Rajk-per harmadrendű vádlottjaként széles ismertségre szert tevő – Lazar Brankov tanácsos tolmácsolta a magyar hatóságok és a Magyar Kommunista Párt vezetősége felé.²

A szovjet katonai megszállással Magyarország egyértelműen a Szovjetunió érdekszférájába került, még akkor is, ha ez kezdetben nem jelentett azonnali és teljes bolsevizálódást, és a magyar vezetés még rendelkezett némi önállósággal a külpolitika alakításában és irányításában.³ Az igazán fontos pozíciókba már ekkor szovjetbarát, de legalábbis a Szovjetunióhoz lojális politikusok kerültek. A Moszkvából hazatért Rákosi Máttyás és a Magyar Kommunista Párt (MKP) felső vezetése egyértelműen a szovjet orientáció feltétlen híveként jelent meg a politikai palettán, a szomszédos országok közül pedig különösen Jugoszláviával szorgalmazták a kapcsolatépítést és a jószomszédi

¹ A fegyverszünet szövege olvasható: ROMSICS Ignác szerk. (2000): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. I. kötet. Budapest, Osiris. 378–382. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi működésére részletesen lásd: FÖLDESI Margit (2002): *A szabadság megszállása – a megszállók szabadsága. A hadiszákmányról, a jóvátételről és a Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon*. Budapest, Kairosz. Az 1947-es párizsi békéről összegzés jelleggel lásd: ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris. A magyar békeszerződés létrejöttét a döntéshozók szemszögéből vizsgálja és a korabeli összefüggések közé helyezi: FÜLÖP Mihály (1994): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Budapest, Héttorony.

² Lazar Brankov magyarországi tevékenységére lásd: VUKMAN Péter (2014): Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949); Lazar Brankov. *Századok*, 148. évf. 4. sz. 959–981; VUKMAN Péter (2017): „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”. *Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1950)*. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz. 45–73, 187–198, 221–230.

³ VIDA István (2002): Magyarország nemzetközi helyzete a második világháborút követő években. In PRITZ Pál szerk.: *Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. 107–121.

viszony kialakítását. 1945–1948 között a szovjetizálás mellett bizonyos értelemben a „jugoszlavizálás” veszélye is adott volt az országban.⁴

Habár a közelmúlt eseményei erősen megterhelték a magyar–jugoszláv kapcsolatokat – gondoljunk csak a Délvidék 1941-es Magyarországhoz csatolására, az 1942-es délbácskai és újvidéki razziára, a magyarok elleni 1944-es megtorlásokra vagy a jugoszláviai németek Magyarországra történő önkényes átdobására⁵ –, az új magyar demokratikus elit és különösen az MKP vezetése őszintén kereste a közeledés lehetőségét, annak ellenére, hogy az egypártrendszerű jugoszláv modell nem lehetett közvetlen példa. Mind az MKP, mind a többi párt számára égetően fontossá vált ugyanis a nemzetközi elszigetelődés enyhítése. Rákosi a szomszédos országok közül Jugoszláviában vélte felismerni azt az országot, amely leginkább segíthette ezen törekvések elérésében. Túl azon, hogy példaértékűnek tartották a jugoszláv berendezkedést, a közeledésben az MKP vezérkarát egy további szempont is motiválta: attól saját belpolitikai pozícióik erősödését és külső politikai háterszáguk megteremtését remélték.⁶

A világháborús győztes, országukat szinte kizárólag saját erőből felszabadító – ebből kifolyólag túlcsgorgó önbizalommal rendelkező – partizán vezérkar jelentős külpolitikai mozgástérrel rendelkezett és aktívan igyekezett is tágítani lehetőségeit. A délszláv népek (szerbek, horvátok és szlovének) egy államban történő egyesítése régről ismert, Magyarország vonatkozásában nyomásgyakorlásként is felhasználható célkitűzést jelentett. A Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) célkitűzéseiben tehát a kontinuitás is megfigyelhető volt. Titóék emellett a Balkánon dédelgetettek regionális hatalmi ambíciókat (Albánia kvázi „bábállammá” degradálása, a jugoszláv–bolgár föderációs tervek), továbbá Trieszt megszerzését tűzték ki olyan területi célnak, amelynek elérése érdekében a nagyhatalmakkal is készek voltak konfrontálódni. A fentieknek megfelelően biztonságban kívánták tudni Jugoszlávia északi határait. Céljaiknak egy Jugoszláviával szövetséges, vele szorosan együttműködő, kommunista vezetésű ország felelt meg, az MKP megerősítése érdekében áldozatokra is hajlandóak voltak. Sőt, bizonyos szempontból a béke-előkészítés és a béketárgyalások során megfogalmazódott célokat is ez határozta meg.

Tanulmányomban az 1947-es párizsi békeszerződéssel összefüggésben vizsgálom Jugoszlávia Magyarországgal szembeni politikáját, annak legfontosabb mozgatórugóit és módosulásait. Részletesen is kitérek a Magyarországgal szembeni területi követelések lebegtetésére és ezzel összefüggésben röviden bemutatom a magyar kisebbség kitelepítésével kapcsolatos elképzeléseket, majd elemzem a csehszlovák és a trieszti kérdés, valamint a Jugoszláviának fizetendő magyar jóvátétel összefüggéseit.⁷

⁴ A. SAJTI Enikő (2012b): Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei. In BARÁTH Magdolna – MOLNÁR Antal szerk.: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, Magyar Országos Levéltár. 587.

⁵ A. SAJTI Enikő (2015). Magyarország és Jugoszlávia 1944–1947. *Délvidéki Szemle*, 2. évf. 1. sz. 9–12.

⁶ A. SAJTI 2015, 16; A. SAJTI Enikő (2010a): Büntudat és győztes fölény: a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1944–1947. In A. SAJTI Enikő: *Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvideki magyarok*. Szeged, SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Program. 141.

⁷ Mondandómba beépítem a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Politikatörténeti Intézet Levéltárában és a belgrádi Arhiv Jugoslavije levéltárban végzett kutatásaim releváns eredményeit is.

A jugoszláv területi követelések lebegtetése

Habár Tito 1945 márciusában éppen Magyarország vonatkozásában tért el a háborúban megfogalmazott céloktól, és hajlandónak mutatkozott lemondani minden olyan területi kérdéstről, ami túllépett volna az első világháború után megvont határokon, a Jugoszlávia javára történő határkiigazítás lebegtetése – még ha a területi kérdéseket hivatalos formában nem is vetették fel Magyarország képviselőinek – a legmagasabb belgrádi kormányzati szinteken időről időre felmerült, komoly nyomásgyakorlási eszközt, hatalmi ütőkártyát biztosítva Titóék számára.⁸ Az ezzel kapcsolatos jugoszláv propaganda már közvetlenül Szabadka visszafoglalása után megkezdődött; az 1944. november 5-i helyi ünnepség szónokai már ekkor hitet tettek a bajai háromszög Jugoszláviához tartozása mellett. A déli határ mentén a jugoszláv fegyveres alakulatok gyakorlatilag kétségbe vonták a magyar közigazgatási szervek illetékességét, jugoszláv csapatok szállták meg többek között a Baja és a Letenye környéki falvakat, Csávoly, Gara, Hercegszántó mellett ideiglenesen Szőregre és Deszkre is bevonultak, de megfordultak Felsőszölnökön, Szakonyfaluban és Rábatótfaluban is. A Baján, Csikérián, Tompán és Bácsalmáson „alkalmatlankodó” jugoszláv fegyvereseket orosz katonák tartóztatták fel, a Pécsre bevonuló III. jugoszláv hadsereg egységei pedig kifejezetten parancsba is kapták a város igazgatásának átvételét, annak végrehajtását a szovjet Vörös Hadsereg akadályozta meg.⁹

1945 januárjában Ivan Šubašić jugoszláv külügyminiszter arról táviratozott Stanoje Simić moszkvai követnek, hogy igyekezzen biztosítani Jugoszláviának a jogot, hogy a magyar fegyverszünet véglegesítése előtt területcserét kérhessenek, illetve bizonyos területeket megszálljanak.¹⁰ Ezzel egy időben (január 9-én) a Moszkvában tartózkodó Andrija Hebrang, későbbi szövetségi miniszter Sztálinnal folytatott megbeszélésén Pécs, a környező mecseki bányák és a bajai háromszög¹¹ megszállását is kilátásba helyezte, s azt Sztálin sem ellenezte. Sőt, a várható amerikai és brit tiltakozás miatt a szóban forgó területek minél hamarabb, késlekedés nélkül történő okkupálását vélte célszerűnek. Igaz, a látszatra ügyelve azt azért megjegyezte, hogy a Jugoszláviához csatlakozás kérdését az ott élőknek maguknak kell felvetniük. Mintegy mellékesen Sztálin arra is felhívta Hebrang figyelmét, hogy a lenti környéki olajmezőkről a németek 5 ezer tonna olajat

⁸ HORNYÁK Árpád (2010): Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban és a párizsi békekonferencián. In Uő: *Találkozások – ütközéssel. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből*. Pécs, Bocz. 178.

⁹ A. SAJTI 2012b, 590–591; A. SAJTI 2015, 13–14; A. SAJTI Enikő (2016): A déli szomszéd világa. In MOLNÁR Tibor szerk.: *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából*. Zenta, Történelmi Levéltár. 19–20. A magyar–jugoszláv határ kérdéséhez: HORNYÁK Árpád (2016b): Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vitás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után. In BÍRÓ László – HORNYÁK Árpád szerk.: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 315–335.

¹⁰ HORNYÁK 2016b, 316.

¹¹ A bajai háromszög a gyakorlatban a történelmi Bácska vármegye Magyarországhoz tartozó részét jelölte (Észak-Bácska), amelyet délről a magyar–jugoszláv országhatár, nyugatról a Duna folyó, északról a Baja–Szabadka közti vasútvonal határolt. Más értelmezések szerint az elnevezés Baja, Zombor és Szabadka alkotta háromszögre utal. Nem összekeverendő a baranyai háromszöggel, amelynek visszakерülését Jugoszláviához a titói vezetés evidenciaként kezelte.

termelnek ki.¹² Tito pedig február 11-én Fjodor Tolbuhin marsallnak az etnikai érvekre (50 ezer délszláv él a térségben), valamint a délszláv kisebbség erőszakos elmagyarosítására, állandó vegzálására is utalva, a történelmi jogra hivatkozva fejtette ki, hogy a bajai háromszögön túl Pécsnek és Aradnak is az új Jugoszláviában a helye.¹³ Hornyák Árpád kutatásaiból az is ismert, hogy hasonló jelzéseket a jugoszlávok a brit diplomaták felé is tettek. Kosta Nađ tábornok Tito közeli barátjának, Fitzroy Macleannek arról lamentált, hogy a magyar–jugoszláv határ Baranya vonatkozásában nem megfelelő, igaz, ennek kiigazításán túl Jugoszlávia nem fog más területi követeléssel fellépni Magyarországgal szemben.¹⁴ A nyomásgyakorláshoz a magyarországi délszláv kisebbséget is felhasználták, amit többek között az is jelez, hogy a Baja környéki délszlávok 1945. január 14-én Antun Karagić garai sokác népi író, helyi kisebbségi politikus vezetésével Titónál járt küldöttsége újfent kérte a bajai háromszög átcsatolását.¹⁵ Az 1945. január 25-én megalakult Baranyai Kezdeményező Bizottság Belgrádba látogató tagjait Šubašić miniszter is fogadta, a Petőfi-brigád hivatalos megalakítását pedig ünnepélyes keretek között Pécssett tervezték.¹⁶

A Magyarországgal szembeni területi követelések az év végén újból napirendre kerültek. Legalábbis erre látszik utalni az az aide-memoire tervezet, amelyet a jugoszláv vezetés a külügyminiszterek moszkvai tanácskozásáról (1945. december 15–27.) 1945. december 28-án kiadott zárónyilatkozatra reflektálva tervezett átadni. A tervezet etnikai, gazdasági és vízgazdálkodási, történelmi és stratégiai érvekkel érvelt a bajai háromszög, Északkelet-Baranya (Péccsel és a közsénlelőhelyein túl stratégiaileg védhető határnak tartott Mecsek vonulatával egyetemben), valamint a szlovén Rábavidék Jugoszláviához tartozása mellett. A sík terepen mesterségesen meghúzott, kanyarogva haladó határt

¹² A megbeszélésen Hebrang azt is megjegyezte, hogy Jugoszlávia a világháborús károk enyhítésére Magyarországtól is jóvátétel fizetésére számít. Az amerikaiakkal és a britekkel éppen a témában zajló tárgyalásokra utalva, Sztálin válaszában tudatta, hogy Romániához és Finnországhoz hasonlóan Magyarországot is 300 millió dollár értékű jóvátétel fizetésére fogják kötelezni. Az összeget Hebrang meglehetősen alacsonynak vélte, továbbá kérte, hogy a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságba a jugoszláv kormány képviselőit is vonják be. Ez ellen Sztálin sem emelt kifogást. VIDA István szerk. (2005): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez, 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*. Budapest, Gondolat. 32. dok., 89–90. A Zala vármegyei alispán 1945. május 11-én kelt levelében egyenesen a honvédelmi minisztertől kért segítséget a Letenye környéki olajmezők körül napok óta garázdálkodó 68 fős partizán alakulat megfékezésére. A. SAJTI 2010a, 139. Hebrang és Sztálin megbeszélésén a továbbiakban részletesebben is megvitatták a trieszti kérdéssel kapcsolatos jugoszláv álláspontot és a jugoszláv–bolgár, a jugoszláv–görög és a jugoszláv–albán kétoldalú kapcsolatokat. A megbeszélésről készített orosz feljegyzés teljes angol fordítását közreadja: Galina P. MURASHKO – Albina F. NOSKOVA (2001a): *Stalin and the National-Territorial Controversies in Eastern Europe, 1945–47. Part I. Cold War History*, 1. évf. 3. sz. 162–171. A két orosz történész következtetése szerint Sztálin célja a jugoszláv ambíciók kordában tartása volt, Tito regionális hatalmi érdekei miatt nem kívánta elmérgesíteni kapcsolatait az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával, sem nem kívánt újabb konfliktusforrást a térségben. MURASHKO–NOSKOVA 2001a, 162.

¹³ HORNYÁK 2016b, 317–318; A. SAJTI 2015, 14.

¹⁴ HORNYÁK 2016b, 316.

¹⁵ Karagić látogatását ugyanakkor a jugoszláv sajtó nem verte nagy dobra. HORNYÁK 2016b, 317.

¹⁶ HORNYÁK 2016b, 318. 1946. április 2-án a Rába-vidéki szlovének fejezték ki Titónak címzett levélben reményüket, hogy az „ezeréves rabság után” Jugoszlávia állampolgárai lehetnek. Arhiv Jugoslavije (a továbbiakban: AJ) F. 836. KMJ I-3-b/406.

katonai szempontból védhetetlennek, etnikai szempontból igazságtalannak vélték. A bajai háromszögnek a szerb kulturális életben játszott szerepét külön is kiemelték, és – egyébként helyesen – hangsúlyozták, hogy a határ korábbi gazdálkodási és vízrajzi egységeket, fontos kommunikációs vonalakat vágott ketté. Az északról, Magyarország területéről érkező katonai támadás kivédésében egyedül a Mecsek hegyvonulatát tekintették természetes, védhető határnak, ami – a jugoszláv érvelésbe mintegy mellékesen odabiggyesztve – a Jugoszlávia újjáépítéséhez létszükségletként jelentkező szénvagyonnal is rendelkezik.¹⁷

Az aide-memoire háttéranyagául a külügyminisztérium Nemzetközi Ügyek Tanulmányozására Létrehozott Intézetének tizenkét oldalas elaborátuma szolgált. Az Aleksandar Belić akadémikus, továbbá Petar Jovanović, Mirko Balubdžić és Janko Orožen professzorok jegyezte dokumentum még öt kisebb terület Jugoszláviához csatolásával számolt; az aide-memoire-ban említettekén túl a szegedi háromszög (a Tisza, a Maros és a magyar–jugoszláv államhatár által közrefogott terület), továbbá a Somogy és Zala megye délszlávok által is lakott egyes településeinek megszerzését mérlegelték. Mindösszesen 225 település és az 1910-es népszámlálási adatok alapján mintegy 350 ezer lakos Jugoszláviához kerülésével számoltak. A települések nagy többségét a falvak alkották, de jelentősebb városok (Pécs, Baja és Mohács) is Jugoszláviához kerültek volna. Szeged megszerzésével ugyanakkor nem számoltak. A tervezet, miközben mind az öt terület esetében sorra vette a Jugoszláviához tartozás mellett szóló érveket, nem feltétlenül törekedett valamennyi délszláv település megszerzésére. A Somogy megyei Bolhás, Babócsa és Tarany esetében elfogadták az egyébként sokat bírált 1920-as magyarországi népszámlálás eredményeit, míg a többi esetben a délszláv népességszám visszaesése mögött az évszázados elmagyarosítás eredményét vélték meghúzódní – különösen akkor, ha mind az 1910-es, mind az 1920-as népszámlálás adatai a megszerzendőnek tekintett területeken abszolút vagy relatív magyar többséget mutattak ki. Azt azonban az elemzés készítői is elismerték, hogy a délszlávok (jelen esetben a szlovének) csak a Rába-vidék 12 településén alkottak relatív többséget. Az etnikai érvek másodlagosságát egyébként az is jelzi, hogy az esetleges határmódosítást követően – az 1921-es magyar statisztikákra alapozva – több mint 38 ezer délszláv nemzetiségű lakos maradt volna Magyarországon.

Az etnikai érveknél sokkalta fajsúlyosabban szerepeltek a stratégiai, gazdasági és a vízrajzi szempontok. A Maros és a Mecsek egyaránt stratégiaileg könnyebben védhető határt jelentett volna, az utóbbi megszerzése szénvagyonra és erdőségei miatt a jugoszláv gazdaság szempontjából is kívánatosnak tűnt – hasonlóan a lispei olajmezők (Zala megye) birtoklásához. A bajai háromszög megszerzése mellett érvként hozták fel, hogy a Baja alól induló Ferenc-csatorna teljes hossza vízrajzi egységet alkot, enélkül a dél-bácskai mezőgazdasági földek öntözés szempontjából kiszolgáltatottá válnának Magyarország kénye-kedvének. Az elaborátum készítői fontos érvként hozták fel a közlekedési szempontokat is. Az észak-bácskai területek megszerzésével ugyanis a Baja–Bezdan,

¹⁷ AJ F. 836. KMJ I-3-b/412. 71–77. Hornyák Árpád vélhetően ezen dokumentum kapcsán megjegyzi, hogy a tervezetet nagy valószínűséggel nem juttatták el a nagyhatalmak képviselőinek. HORNYÁK 2016b, 322.

Baja–Zombor és a Baja–Szabadka vasútvonalak teljes hosszukban Jugoszláviához kerültek volna. Figyelembe véve a magyarok második világháború alatt a délszlávok ellen elkövetett erőszakos cselekedeteit, a javaslat készítői összességében még így is méltányosnak vélték a jugoszláv követeléseket.¹⁸

A magyar–jugoszláv határ meghúzása egyébként Jugoszlávia belső, az egyes föderatív egységek közti határ kérdésével is összefüggött, és az alapelveket tekintve is ellentét feszült Belgrád és Zágráb között. Míg a jugoszláv fővárosban a stratégiai szempontokat helyezték első helyre, az 1945. június 1-jén felállított és a horvát szövetségi kormány alá rendelt Horvát Határbizottság elképzeléseiben az etnikai szempontok domináltak.¹⁹ Igazat adok ugyanakkor Hornyák Árpádnak, hogy a jugoszláv területi követelésekről magasabb politikai szinten és más megfontolásokat figyelembe véve döntöttek, abban a háttérintézetek elemzéseinek nem volt gyakorlati jelentősége, elképzeléseik elsősorban az értelmiségi körök vélekedéseit tartalmazták. Nyomásgyakorlásra és a megfelelő politikai érdekek biztosítására azonban felhasználhatók voltak.²⁰

A kérdés a jugoszláv sajtóban élénk magyarellenés propagandakampánnyal párosult. Túl azon, hogy Tito a nagyhatalmak felé is üzeni kívánt, a határmódosítás felmelegítésének magyar és jugoszláv belpolitikai okai is lehettek. Az 1945. október 7-i budapesti törvényhatósági, majd a november 4-én megrendezett magyar nemzetgyűlési választásokon nem Belgrád számára kívánatos eredmény született, a november 11-én megtartott jugoszláv alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon pedig feltűnően magas volt a magyarlakta területeken a Jugoszláv Népfront listája ellenében leadott szavazatok száma.²¹ A jugoszlávok hangulatában bekövetkező változást és az ennek hatására beinduló nyomásgyakorlást Csuka Jánosnak, a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztálya előadójának 1945. decemberi feljegyzése is kiválóan szemlélteti: „A magyarországi választások eredménye a délszláv közvéleményt és az ottani magyarságot egyaránt meglepte. A délszláv közvélemény arra számított, hogy ugyanaz a világszemlélet kerekedik felül Magyarországon, mint amely Jugoszláviában uralomra jutott s ezt annyira biztosra vették, hogy ennek a megvalósítandó elképzelésnek bizalmat előlegezve, mindenféleképpen igyekeztek megalapozni a délszláv–magyar együttműködést és a jugoszláviai magyarság megalapozottságát. [...] A határokkal kapcsolatban a jugoszláv vélemény az, hogy egy azonos világnézetű Jugoszlávia és Magyarország között a határkérdésben sokkal könnyebb lett volna a megegyezés. A jugoszláv kormány esetleg kisebb áldozatokba

¹⁸ AJ F. 836. KMJ I-3-b/420. Elaborat o granici prema Madjarskoj.

¹⁹ Petar BAGARIĆ (2012): The Croatian Contribution to Plans for Revision of the Yugoslav–Hungarian Border in 1945–1946. *Review of Croatian History*, 8. évf. 1. sz. 151–182.

²⁰ HORNYÁK Árpád (2015): Határkérdés és kisebbségek a második világháborút követő magyar–jugoszláv államközi kapcsolatokban, 1944–1946. *Kisebbségkutatás*, 24. évf. 2. sz. 148.

²¹ Mind a budapesti, mind az országos választásokat fölényesen a kiscsardák nyerték, a szavazatok 50,5 illetve 57,2%-ával. Az MKP-ra a november 4-i nemzetgyűlési választásokon csak a megjelentek 16,96%-a voksolt. GYARMATI György (2011): *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Rubicon. 60–61. A jugoszláv választásokon Vajdaságban a lakosság 14,6%-a a népfrontlista ellenében szavazott, korabeli magyar kormányterjesztések szerint Szabadkán a voksok 20–40%-át dobták az úgy nevezett „vak” urnába. Egyes hírekben 80%-os arány is keringett. A. SÁJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág. 364.

is belement volna minden kényszer nélkül, spontán elhatározásból, a szorosabb együttműködés és tartós béke kedvéért. [...] A polgári Magyarországgal már a megegyezést nem tartják ennyire egyszerűnek és kézenfekvőnek.”²²

A külügyminisztériumban folytatott megbeszélésein december 19-én Brankov, majd december 31-én Cicmil a kétoldalú kapcsolatok megromlásának okaként a revizionista, irredenta és antidemokratikus megnyilvánulások keltette bizalmatlanságot nevezték meg, konkrétan is utalva a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP) lapjában, a *Kis Újság*ban megjelenő, etnikai revíziót sürgető cikkekre. Kevesellették ugyanakkor a magyar kormány azon kijelentését, hogy a revíziós hangok nem vonatkoznak a jugoszlávokra, ahogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság (JSZNK) november 29-i kikiáltásának tudomásulvétele kapcsán is csak a közlés közvetlenségét nyugtázták örömmel. A kapcsolatok érdemi javulásának feltételül ugyanakkor a háborús bűnökkel vádolt személyek Jugoszláviának történő átadását, a délszláv kisebbség helyzetének érdemi javítását és iskolakérdésük megoldását szabták.²³

A területek hovatarozásának kérdését a jugoszlávok egészen 1946 tavaszáig lebegtették. Arról viszont, hogy a békekonferencián végül mégsem fognak területi követelésekkel fellépni Magyarországgal szemben, Tito 1946. május 27–28-án megejtett (Sztálin életében egyébként utolsó) moszkvai látogatásakor tájékoztatta a szovjet vezetést.²⁴ Ezt megelőzően az MKP már március 28-án döntött arról, hogy közölni kell a jugoszlávokkal: Magyarország semmiféle területi követeléssel nem lép fel a békekonferencián déli szomszédjával szemben.²⁵

A magyarországi délszlávok viszont változatlanul alkalmasak voltak nyomásgyakorlásra. Számbavételüket egy hét alatt, március 16–23. között kellett végrehajtani, majd pár nappal később (március 28–30.) magyar–jugoszláv vegyesbizottság vizsgálta a Baján, a bajai háromszögben és a Mohácson élő délszlávok összeírását, a nemzetiségi iskolák körülményeit és a helyi jegyzők viselkedését.²⁶

A délszláv kisebbség helyzetének közvetlen, helyszíni vizsgálatával egy időben zajlott a délszlávok országos számbavétele is.²⁷ Az összeírás 1946. április 6-án Rákosi Mátyás jugoszláv diplomatákkal folytatott megbeszélésén is terítékre került. A konzultáción a jugoszlávok súlyos vádakkal illették a magyar kormányt a délszláv kisebbség oktatási

²² Idézi: SZAJCSÁN Éva (2003): „Két állam szorításában”. *Acta Historica Szegediensis*, Tomus 118. 19.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-J-1-k-Jugoszlávia-4/af-44/1945. (4. d.).

²⁴ MEZEI Géza szerk. (2001): *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Budapest, Új Mandátum. 175–178.

²⁵ Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 274/3. 31. ö. e. 3.

²⁶ A bizottság munkájában jugoszláv részről Brankovon kívül Đurde Smiljanić főhadnagy, a magyar oldalról dr. Czinkotszky Jenő és Rex József vettek részt. A bizottság tevékenységére lásd: TÓTH Ágnes (2016): A „nagypolitika” erőterében. Délszlávok Magyarországon, 1945–1948. In BÍRÓ László – HORNYÁK Árpád szerk.: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 359–363. Brankovnak a Bácskában és Baranyában élő délszláv kisebbség helyzetéről készült feljegyzésének szerb eredetije megtalálható: AJ F. 836. KMJ I-3-b/408.

²⁷ TÓTH Ágnes (1998): Adatok az 1946-os magyarországi délszláv összeírás történetéhez. *Bács-Kiskun Megye Múltjából*, 14. 301–310, különösen 301–303 és 308–310.

helyzete és összeírása kapcsán. A kialakult helyzetet álláspontjuk szerint a magyar hatóságok, a jegyzők, határőrök, rendőrök, a többé-kevésbé a Bácskából elmenekült vagy „fasisztaként” elűzött tanítók és hivatalnokok együttesen idézték elő. A megbeszélésen Rákosi egyébként többször igazat adott a jugoszlávoknak, míg a megbeszélés második felén személyesen részt vevő Rajk László belügyminiszternek utasításba adta: sürgősen vizsgálják ki, mennyire megalapozottak a jugoszlávok sérelmei. Mindezt részben Tito várható magatartásával indokolta: „László, nézze ezeket a régi [barátainkat], sürgősen mindent meg kell oldani. Ha nem mi oldjuk meg, Tito fogja megoldani!”²⁸ Majd a jugoszlávokhoz fordulva hozzátette: „Igen, pontosan, ha mi semmit sem csinálunk, Tito megalapozottan vetheti fel a területi igényt!”²⁹ Rajkot végül az összeírást végző hivatalnokok sürgős áthelyezésére, megbüntetésére és elbocsátására szólította fel. A jugoszlávok egyúttal azt is kérték, hogy az MKP külön munkatársat foglalkoztasson a délszláv kisebbség ügyeiben, lehetőleg olyan kommunistát, aki a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának is tagja. Válaszában Rákosi azonnal Antun Robot javasolta.³⁰ A magyarországi délszláv kisebbség oktatási helyzetének javítását a jugoszláv vezetés egyébként a kétoldalú kapcsolatok javulásának egyik feltételül szabtta.³¹ Így érthető, hogy Tito még április 29-én is arról tájékoztatta A. J. Lavrentyev belgrádi szovjet nagykövetet, hogy három feltétel együttes teljesülésétől teszik függővé, hogy elállnak-e Magyarországgal szembeni területi követeléseiktől: 1. a magyarországi délszlávok kapjanak ugyanolyan jogokat, mint amelyeket a jugoszlávok az ottani magyar kisebbségnek biztosítanak – beleértve a saját iskolák és gimnáziumok működtetését; 2. telepítsék ki a magyar és német nemzetiségű csendőröket a vonatkozó területek határ menti sávjából; 3. érdemben könnyítsenek a délszláv kisebbség politikai helyzetén.³²

A jugoszláv–magyar népességcsere-tervezet

Miközben a határmódosítás véglegesen kikerült a Magyarországgal szembeni jugoszláv követelések közül, rövid ideig egy kölcsönös lakosságcsere lehetősége komolyabban is felmerült. A jugoszláviai magyar kisebbség teljes vagy részleges kitelepítésének gondolatát több szerb partizán, értelmiségi és politikus forszírozta mind a háború alatt, mind pedig közvetlenül utána. A legismertebb közülük minden bizonnyal Vasa Čubrilović történész, egyetemi tanár és későbbi mezőgazdasági miniszter 1944. november 3-án írt beadványa. (Nevezett nem mellékesen a Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös ellen 1914. június 28-án Sarajevóban merényletet elkövető Mlada Bosna (Fiatal Bosznia) nacionalista diákcsoport tagja volt.) Čubrilović érvelése szerint hálátlanságukkal és a Jugoszláviával

²⁸ AJ F. 507. CK SK IX-75/I-1. 1.

²⁹ AJ F. 507. CK SK IX-75/I-1. 1.

³⁰ AJ F. 507. CK SK IX-75/I-1. 1–2. Antun Robra: A. SAJTI Enikő (2012a): Egy jugoszláv kommunista karrierje a háború utáni Magyarországon: Rob Antal. In BÁRDI Nándor – TÓTH Ágnes szerk.: *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. 277–290.

³¹ TÓTH 1998, 293.

³² VIDA 2005, 87. dok., 208.

szembeni ellenséges magatartásukkal a német, a magyar, az albán és a román kisebbség eljátszotta állampolgári jogát, ezáltal rászolgáltak „eltávolításukra”. A szovjet példára, a kedvező világháborús légkörre és a „lélektani hangulatra” hivatkozva a kisebbségek kitelepítésében látta a nemzetiségi kérdés egyetlen helyes megoldását, arra konkrét megoldási javaslatot is felvázolt. Habár a magyarok a „bácskai öldöklés és a németek oroszországi kiszolgálása miatt” szintén rászolgáltak totális elűzésükre, esetükben némi körületekintést javasolt és elegendőnek vélte a gazdasági és katonai szempontból stratégiaiilag fontos Vajdaság területéről 200 ezer magyar kitelepítését.³³ Sreten Vukosavljević, egykori parasztpárti politikus, telepítésügyi biztos a kisebbségekre az erős államot gyengítő, kifelé húzó erőként tekintett, nézeteiben tehát a hagyományos konzervatív szerb nacionalizmus is visszatükröződött. Vukosavljević egyébként egy területi kompenzációval végrehajtandó lakosságcsere is el tudott volna fogadni, amelynek keretében a magyarok egy részét először az Észak-Bácskába telepítették volna át, majd a területet átengedték volna Magyarországnak.³⁴ Elképzeléseikről nagy valószínűséggel a titói vezetés is tudott, de megoldási javaslatokat nem emelték a hivatalos politika rangjára, így azok – amint arra A. Sajti Enikő is felhívja a figyelmet – inkább eszmetörténeti szempontból jellemzőek.³⁵

A lakosságcsere gondolata ennél konkrétabban 1946 tavaszán merült fel. Vladimir Velebit külügyminiszter-helyettes Prágában³⁶ a sajtó képviselőinek már 1946. március 10-én – vagyis pár nappal az 1946. február 27-én, Budapesten aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt követően – arról nyilatkozott, hogy a csehszlovák–magyar lakosságcsere eredményeitől teszik függővé, belevágnak-e 300 ezer jugoszláviai magyarnak feleannyi magyarországi délszlávval való kicserélésébe. A visszautasíthatatlan és egyben váratlan ajánlatot négy hónappal később, augusztus 16-án Edvard Kardelj jugoszláv külügyminiszter tette Párizsban a magyar békedelegáció vezetőjének, Gyöngyösi János külügyminiszternek egy 40 ezer főre tehető önkéntes lakosságcsere és a Baja alatti vízművekre vonatkozó vízügyi egyezmény megkötése formájában. Kompenzációként Kardelj biztosította Gyöngyösit, hogy Jugoszlávia nem fog területi követelésekkel fellépni Magyarországgal szemben, és nem fogja benyújtani azon módosító javaslatait sem, amely különleges jogokat biztosított volna a magyarországi délszlávoknak az oktatás és a nemzetiségi jogok védelme terén. Másnap Jože Vilfran, a jugoszláv békedelegáció főtítkára sürgetően közölte Kertész Istvánnal, a párizsi magyar békedelegáció főtítkárával, hogy az egyezmény megkötése tárgyában már augusztus 18-án szakértői megbeszélést kellene tartani, a következő nap pedig már alá is kellene írni a megállapodást. Mivel erre nem került sor, a jugoszláv delegáció a békekonferencia titkári hivatalába továbbította a kilátásba helyezett módosító indítványait.³⁷

³³ Vasa ČUBRILOVIĆ (1996): A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában. *Hid*, 60. évf. 12. sz. 1043–1060.

³⁴ A. SAJTI 2004, 351–352; HORNYÁK 2016a, 88.

³⁵ A. SAJTI 2004, 351.

³⁶ Velebit 1946. március 7–11. között, Tito március 20–24. közötti látogatását előkészítendő utazott a csehszlovák fővárosba. Slobodan SELINIĆ (2010): *Jugoslovensko–čehoslovački odnosi (1945–1955)*. Beograd, INIS. 103, különösen a 153. l. Tito látogatásának részleteire és a csehszlovák–jugoszláv barátsági szerződésre lásd: SELINIĆ 2010, 98–118.

³⁷ A módosító indítványok a békeszerződés 2. és 3. pontjához kapcsolódtak. Jugoszlávia kérte, hogy az anyanyelvi oktatás kötelezettségét vegyék fel az úgynevezett kisebbségi cikkbe, továbbá nagy valószínűséggel

A lázas kapkodást követően a magyar minisztertanács augusztus 28-án tartott rendkívüli ülésén lényegében módosítás nélkül elfogadta a jugoszláv lakosságcsere-tervezetet – elvi hozzájárulásához mindössze annyit kért, hogy a hátramaradó kisebbségek kölcsönös védelme kerüljön be az egyezmény szövegébe –, és szeptember 12-én a diplomáciai protokollban meglehetősen szokatlan módon, levélváltás formájában megtörtént Kardelj és Gyöngyösi erre vonatkozó elvi megállapodása.³⁸ Annak ellenére, hogy az egyezmény tervezete az egyéni áttelepülés önkéntességének elvében állapodott meg, a dokumentum Jugoszlávia számára több előnyös kitélt is tartalmazott, ahogyan arra már Föglein Gizella is felhívta a figyelmet. Egyoldalúan biztosította ugyanis számukra azt a jogot, hogy a négytagú vegyes bizottságnál kényszerkitelepítésekre is javaslatot tegyenek, a jugoszláv áttelepítési megbízott és kiküldöttjei az általuk lakott magyar területeken összejöveteleket tarthattak. A dokumentum a határon túl visszamaradó kisebbségek kölcsönös védelmét sem tartalmazta.³⁹

A népességcsere-egyezményt a jugoszlávok szeptember 23-án reggel kívánták nyilvánosságra hozni, Budapesttől annak egyidejű közzétételét kérték. Vonatkozó sürgönyük szeptember 21-én meg is érkezett a magyar fővárosba, de máig ismeretlen okok miatt a sajtóosztály asztalára csak megkésve, szeptember 23-án délután került. Az egyezmény későbbi közzétételéről nincs tudomásunk, és elmaradt a végrehajtásához szükséges jogszabály megfogalmazása is.⁴⁰ Lakosságcsere foganatosítását a későbbiekben a jugoszlávok sem erőltették. A feltehetően inkább propagandacélokat szolgáló javaslatot annak fő kezdeményezője, Edvard Kardelj a német kitelepítés legalizálásának szándékával hozta összefüggésbe, a magyarokkal szembeni kitelepítésről Milovan Đilas szerint végül azért tettek le, mert tudatában voltak annak, hogy az elképzelést Sztálin ellenezte, hiszen „Magyarország úgyszólván szocialista ország lesz”.⁴¹ A népességcsere-tervezet mérlegre tétele kapcsán egyetértek A. Sajti Enikővel, miszerint „Kardeljkének a nyomásgyakorlás elemeit sem nélkülöző javaslatai nemcsak saját erejük felmutatását szolgálták a békekonferencián, hanem átvitt üzenetük is volt – a kommunistákkal mi mindig meg tudunk egyezni. [...] [A tervezet] egy, az adott korban született alternatívába enged bepillantást, és egyúttal rávilágít Magyarország kisebbségekkel kapcsolatos érdekérvényesítő képességeinek drámai beszűkülésére.”⁴²

az esetleges politikai üldözések elől szándékozott megvédeni a délszláv kisebbség tagjait. Ez utóbbi kapcsán a magyar békedelegáció újfent hangsúlyozta, hogy „Magyarország az elmúlt rezsim hasonló módszereivel újfent szakított, demokratikus alkotmánya és intézményei folytán teljesen kizárt az, hogy a demokratikus Magyarországon bárkit is üldözzenek ilyen okból”. FÖGLEIN Gizella (1996): Magyar–jugoszláv népcsere egyezmény tervezet (1946). *Századok*, 50. évf. 2. sz. 1558. 14. lj. Kertész István dokumentumokkal alátámasztott visszaemlékezése a magyar békedelegáció működéséről olvasható: KERTÉSZ István (1995): *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Budapest, Európa–História.

³⁸ 1946. szeptember 13-i beszédében egyébként Kardelj újfent óvta a magyar politikai elitet attól, hogy nyílt vagy burkolt „revizionista tendenciákhoz” nyúljon, helyette „bensőséges, baráti kapcsolat” kialakítását sürgette a szomszédos dunai népekkel. AJ F. 507.CK SKJ IX-75 II-31. 63–67.

³⁹ FÖGLEIN 1996, 1553–1556.

⁴⁰ Föglein Gizella úgy véli, hogy a megállapodás szerint egy év múlva kezdődő – és három év alatt realizálni tervezett – lakosságcsere végrehajtását az 1948 tavaszán eszkalálódó szovjet–jugoszláv konfliktus és az ennek következtében elmérgesedő magyar–jugoszláv kapcsolatok mindenképp megghiúsították volna. FÖGLEIN 1996, 1557.

⁴¹ A. SAJTI 2004, 359.

⁴² A. SAJTI 2004, 359.

A csehszlovák és a trieszti kérdés összefüggései

A magyar–jugoszláv népességcsere tervezete és a jugoszlávok nagyvonalú ajánlata összefüggött a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének kérdésével is. A mintaadás és az elvi politikai támogatáson túl Rákosi ugyanis a Csehszlovákiával szembeni magyar álláspont támogatásában bizton remélt és számíthatott a jugoszlávok támogatására. Ahhoz ugyanis, hogy a magyar fél egyenrangúként léphessen fel a nemzetközi szintén, mindenképp rendezni kellett a csehszlovák–magyar ellentétet, mégpedig úgy, hogy az a magyar kisebbség számára elfogadhatóan történjen. E téren a magyarok pozitívumként mutathattak rá a jugoszláv kisebbségi politikára. Rákosi ezért többször is a jugoszlávok közvetítését vagy legalábbis támogatását kérte a csehszlovákok ellen. A kérdés hangsúlyosan szerepelt Rákosi és Rajk László 1945. július 17-én Titóval Belgrádban folytatott megbeszélésén is, ahol a JKP első embere támogatásáról biztosította a magyar delegáció tagjait. Rákosi ezt az ütőkártyát fel kívánta használni Sztálin támogatásának elnyerésére.⁴³

A csehszlovákiai magyarság kitelepítésének ugyanakkor nemcsak külpolitikai, hanem belpolitikai vonzata is volt, ez egyébként a jugoszlávok előtt sem maradt rejtve. Rákosi például 1945. augusztus 30-án Csicmillel és Brankovval találkozott és emlékeztetett arra, hogy Belgrádban Titóval folytatott megbeszélésén a jugoszláv marsall támogatásáról biztosította az MKP első emberét. Rákosi a nemzetgyűlési választások közeledtével arra kérte Titót, hogy a csehszlovák vezetéssel szemben az ottani magyarság kitelepítésének kérdésében Magyarország mellett foglaljon állást. Egészen pontosan azt szerette volna elérni, hogy a jugoszlávok követeljék, Csehszlovákia legalább a választásokig függessze fel, de legalábbis lassítsa a magyarok kitelepítését. A gesztussal – érvelt Rákosi – Tito nagymértékben segítené a „demokratikus erők” választási győzelmét.⁴⁴ 1946. április 6-án Rákosi a pártközpont épületében ismét jugoszláv diplomátákkal találkozott, a közel másfél órás megbeszélésen újfent érintette a kitelepítések kérdését. Rákosi különösen azt nehezményezte, hogy a csehszlovák kitelepítési bizottság gyakorlatilag minden korlátozás nélkül, akadálytalanul győzködhet a magyarországi szlovák kisebbség tagjait. Ezzel összefüggésben, a szlovákok kapcsán érvként hozta fel, hogy a Magyarországon élők beszélt nyelve alapvetően különbözik az irodalmi szlovák nyelvtől, ezért a „mi szlovákjaink nem is értik a szlovákiai szlovákokat és csak nehézségek árán tudják elolvasni a szlovák könyveket [...]” Előrehaladott asszimilációjukra utalva megjegyezte: „Iskolákat adtunk nekik, Békéscsabán gimnáziumot nyitottunk, de szlovákjaink mégis inkább a magyar iskolákban tanulnak, mert jobban beszélik a magyart a szlováknál.” Véltetően a vajdasági magyar kisebbségre is utalva az alábbi figyelmeztető szavakkal zárta érvelését: „Igen, önöknek, jugoszlávoknak is vigyázniuk kell!” – majd még hozzátette: „És Titónak is vigyáznia kell!”⁴⁵

⁴³ PIL 274/4. 70. ö. e. 7/a.

⁴⁴ AJ F. 836 KMJ I-3-b/403. 11.

⁴⁵ AJ F. 507. CK SKJ IX-75/1-1. 3–4. Az MKP főtitkára nemcsak a szlovákiai magyar kisebbséggel összefüggésben kérte a jugoszlávok segítségét. Az aktuális koalíciós válság kapcsán 1946. december 3-án kérte, hogy a jugoszláv párt lapjában, a *Borbában* a kommunista pártra nézve kedvező cikkek jelenjenek meg.

Az MDP épületében lefolytatott megbeszélés minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy március 28. és április 2. között Rákosi titkos küldetéssel Moszkvába utazott, április 9–18. között pedig magyar kormánydelegáció járt a szovjet fővárosban (ez utóbbinak Rákosi nem volt tagja). Április 10-én a Sztálinnal és Molotovval folytatott megbeszéléseken egyébként a magyar küldöttség kihangsúlyozta, hogy a „baráti Jugoszláviával” problémamentes a kapcsolatuk, nem úgy, mint Csehszlovákiával.⁴⁶ 1946. június 24-én pedig Zdeněk Nejedlý zenetudós, oktatási miniszter meghívásának eleget téve Veljko Vlahović jugoszláv külügyminiszter-helyettes is jelen volt abban a prágai vendéglőben, ahol a csehszlovák kommunista párt vezetősége Rákosival vacsorázott. Belgrádba küldött beszámolója szerint a megbeszélés mintegy 40 percig a csehszlovák–magyar kapcsolatok körül forgott, annak légkörét Vlahović egyáltalán nem tekintette barátságosnak. Rákosi szerint a magyar kisebbséggel szemben a csehszlovák vezetés „olyan sovíniszta politikát folytat, ami nem egyeztethető össze a nemzetiségi kérdés lenini-sztálini alapelveivel”, majd a jugoszlávok és kisebb részben a Szovjetuniónak a kárpátjai magyarsággal szemben folytatott kisebbségpolitikáját állította szembe a csehszlovákiai gyakorlattal.⁴⁷

Jugoszlávia fontossága a csehszlovák kérdésben a párizsi békeszerződés aláírását követően is megmaradt. Az MKP Külügyi Bizottsága például 1947 márciusában javasolta, Moszkvában és Belgrádban egyaránt puhatolják ki, támogathatná-e, hogy a két érintett kommunista párt vezetése „letárgyalja” a csehszlovák–magyar kérdést.⁴⁸ Tito és a JKP fontosságát jelzi, hogy pár nappal később (március 20-án) az MKP Politikai Bizottsága (PB) megbízta Révai Józsefet, hogy a frissen kinevezett Szántó Zoltán követen keresztül informálja a jugoszlávokat a magyarországi bel- és külpolitikai helyzetről. Gerő Ernőnek, az MKP PB tagjának az MKP külpolitikai irányvonaláról a bizottság aznapi ülésére írt előterjesztése szerint elsőrendű fontossággal bírt a magyar–csehszlovák kapcsolatok rendezése, mert „enélkül sem a szovjetek, sem a jugoszlávok nem fogják magukat a magyarok mellett exponálni”. Gerő a továbbiakban úgy vélte, hogy az idő megérett arra, hogy – a szovjetek előzetes beleegyezésének kikérését követően – a magyar kormány közvetítőnek kérje fel Jugoszláviát a fennálló vitás kérdések rendezésére.⁴⁹

A csehszlovák–magyar vitában Jugoszlávia ugyan Bulgáriával és Romániával együtt kiállt Magyarország mellett, Georgij M. Malenkov⁵⁰ azonban nem támogatta, hogy a kérdést a moszkvai Külügyminiszterek Tanácsa (1947. március–április) elé vigyék, annak ellenére, hogy személy szerint neheztelt a csehekre.⁵¹ 1947-ben ugyanis már

Hasonló „testvéri segítséget” Rákosi a bolgár, a lengyel és a román kommunista párt vezetőitől is kért. AJ F. 507. CK SKJ IX-75/II-20.

⁴⁶ SELINIĆ 2010, 88–89. A megbeszélésekről készített feljegyzéseket közreadja: Galina P. MURASHKO – Albina F. NOSKOVA (2001b): *Stalin and the National-Territorial Controversies in Eastern Europe, 1945–47. Part II. Cold War History*, 2. évf. 1. sz. 145–152; BÉKÉS Csaba (1992): *Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól. Regio*, 3. évf. 3. sz. 161–194; VIDA 2005, 84–86. dok., 191–206.

⁴⁷ SELINIĆ 2010, 83 és különösen 98. lj.

⁴⁸ PIL 274/3. 79. ö. e. 4.

⁴⁹ PIL 274/3. 80. ö. e. 2. és 5.

⁵⁰ A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottság Politbürojának tagja (1946–1957).

⁵¹ RIPP Zoltán (1998): *Példaképből ellenség. A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához, 1947–1948.* In STANDEISKY Éva szerk.: *A fordulat évei 1947–1948. Politika, képzőművészet, építészet.* Budapest, 1956-os Intézet. 45–50.

visszafordíthatatlanná vált a Szovjetunió és az Egyesült Államok ellentéte, így az egyetemes szövetségi rendszer kialakítása megkövetelte a táboron belüli ellentétek mérséklését. Ha az egykori világháborús szövetséges Külügyminiszterek Tanácsában nem is, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform) alakuló ülésén (1947. szeptember 30.) a csehszlovák–magyar kapcsolatok is terítékre kerültek, igaz korántsem kardinális kérdésként. A konferencián a román delegáció hivatalos formában, a jugoszláv és a bolgár küldöttség informálisan, magánbeszélgetések során jelezte, hogy a vitában a magyarok oldalán állnak. Sőt, a jugoszláv delegáció tagjaként Milovan Đilas javasolta, hogy a Tájékoztató Iroda következő ülésén az MKP ismételten tűzze napirendre a kérdést. Továbbá ígéretet tett arra, hogy azt a JKP feltétlenül támogatni fogja.⁵²

Ahogy arra tanulmányom elején már utaltam, Titónak érdeke is fűződött a magyar kommunista vezetés hatalmának megszilárdulásához. Erre utal a csehszlovák kérdésben már említett jugoszláv támogatás, de egyértelművé tette ezt Cicmil ezredes 1945. szeptember 17-én Gyöngyösivel folytatott megbeszélésén, ahol a magyar kormány trieszti kérdésben vallott álláspontja felől érdeklődött. A kérdésfelvetés időzítése egyáltalán nem volt véletlen, 1945. szeptember 11-én ült össze Londonban a Külügyminiszterek Tanácsának első ülésszaka, ahol a győztes nagyhatalmak először foglalkoztak hivatalosan is terület hovatartozásával. Miután Gyöngyösi a kormány megkérdezésére és általában a néprajzi elvre hivatkozva megpróbált kitérő választ adni, Cicmil kormánya utasítására közölte, hogy amennyiben Magyarország támogatja Jugoszláviát a kérdésben, nemcsak, hogy megadják a legnagyobb kedvezmény elvét a kikötő- és tranzitúthasználat terén, hanem a „jugoszláv kormány a maga részéről Magyarországot a békétárgyalásoknál és a béke előkészítésében, de azonkívül is, minden olyan kérdésben hajlandó támogatni, amely Jugoszlávia érdekeivel nem ellenkezik”.⁵³

A londoni konferenciával függhetett össze az is, hogy Cicmil Rákosival már augusztus 30-án egyeztetett Trieszt kérdésében. Igaz, az MKP első embere úgy vélte, hogy gazdaságilag Trieszt sem Olaszországhoz, sem Jugoszláviához nem tartozik, hanem a város gazdasági hátszágát hagyományosan Ausztria adja, a politikai lehetőséget adotttnak látta a jugoszlávok előtt. Mivel Titóban a szovjetek vezette délkelet-európai tömb „faltörő kosát” látta, támogatta, hogy a város Jugoszláviához kerüljön. Rákosi Cicmilt egyben biztosította afelől, hogy Trieszt kapcsán Magyarországnak semmiféle gazdasági érdeke nincs, és késznek mutatkozott arra, hogy meggyőzze koalíciós társait a jugoszláv igény támogatásáról. A kormánytöbbség megszerzésében a Független Kisgazdapárt angolszász orientációja ellenére sem látott nehézséget: a három szociáldemokrata miniszter amúgy is a párt balszárnyán foglalt helyet, az MKP-val „szorosan együttműködő” nemzeti parasztpárti miniszterrel és a három kommunista párti miniszterrel kényelmes többséget alkottak. Ezen túlmenően Rákosi úgy vélte, a kisgazdák közül a külügyminiszteri posztot betöltő Gyöngyösi János is meggyőzhető. Cserébe azt kérte, Tito fogadja a gazdasági magyarok küldöttségét, amit a magyar kormány felmutathatna Csehszlovákiával

⁵² PIL 274/3. 112. ö. e. 7.

⁵³ Gyöngyösi János feljegyzése, 1945. szeptember 17. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-9/c-sz.n./1945. (16. d.). A magyar válaszejegyzéket Tito végül nem tekintette teljes mértékben kielégítőnek. Uo.

szemben.⁵⁴ 1946. május 13-án Titónak küldött levelében Cicmil helyeslően számolt be arról, hogy mind Nagy Ferenc miniszterelnök⁵⁵ pécsi beszédében, mind Révai parlamenti exorzéjában az isztriai kikötőváros hovatarozása kapcsán egyértelműen és határozottan kiálltak Jugoszlávia mellett.⁵⁶ Mivel erre nem sokkal Tito már említett moszkvai látogatását megelőzően került sor, megkockáztatom, a jugoszláv területi követelések végleges ejtésében a magyar kormány Trieszttel kapcsolatos álláspontja is szerepet játszhatott. Ahogyan mindenképp hozzájárult ehhez az is, hogy 1946. május 11-én Jugoszláviával is megkötötték a jóvátételi egyezményt. Ez utóbbit Tito már említett 1946. május 27–28. közti moszkvai megbeszélésén közölte is Sztálinnal. A találkozóóról készített szovjet feljegyzés szerint „Tito elégedettségét fejezte ki afölött, hogy Jugoszlávia jóvátételi egyezményt írt alá Magyarországgal”.⁵⁷

A jóvátétel kérdése

Mint ismeretes, a Szövetséges Hatalmak és Magyarország között 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 12. pontja a világháborúban okozott károk megtérítésére összesen 300 millió dollár értékben jóvátétel megfizetését írta elő. Ebből 200 millió dollár összegű kártérítés a Szovjetuniót illette meg, míg Csehszlovákia és Jugoszlávia összesen 100 millió dollár összeg értékű kártérítésre volt jogosult. Arról, hogy a Magyarország által fizetendő jóvátétel nagyságát – a még folyamatban lévő, amerikaiakkal és a britekkel folytatott tárgyalások ellenére – a Szovjetunió 300 millió dollár értékben határozta meg, a jugoszlávok legkésőbb Andrija Hebrang 1945. január 9-én Sztálinnal folytatott (fentebb más összefüggésben már említett) megbeszélésén értesültek. Hebrang egyébként az összeget „nagyon alacsonynak” tekintette, a világháború során csak a magyarok által Jugoszláviának okozott anyagi kárt 900 millió dollárra becsülte.⁵⁸ A Jugoszláviát megillető jóvátétel konkrét összegét ekkor még nem állapították meg. Simić moszkvai jugoszláv követ már ekkor legkevesebb 50 millió dollárnyi értékű jóvátételt szeretett volna elérni, míg Vladimir Velebit külügyminiszter-helyettes 1945. április 8-án kelt táviratában már 65 millió dollár elérését tartotta kívánatosnak.⁵⁹

Jugoszlávia végül 70:30 arányban osztozott Csehszlovákiával. A kétoldalú csehszlovák–jugoszláv tárgyalásokon véglegesített arányról 1945. november 22-án Prágában írtak alá megállapodást,⁶⁰ a jóvátételi egyezményt Magyarország Csehszlovákiával 1946. április 6-án, Jugoszláviával május 11-én kötötte meg, de a jóvátételi szállítások néhány kisebb

⁵⁴ Cicmil Titónak, 1945. augusztus 30. AJ F. 836. KMJ I-3-b/403.

⁵⁵ Lásd a Függelék 12. sz. fényképét: Nagy Ferenc miniszterelnök fogadja a Párizsból hazatérő küldöttséget.

⁵⁶ Cicmil Titónak, 1946. május 13. AJ F. 836. KMJ I-3-b/408.

⁵⁷ MEZEI 2001, 178.

⁵⁸ VIDA 2005, 32. dok., 89.

⁵⁹ AJ F. 836. KMJ I-3-b/412. 3–4. és 9.

⁶⁰ AJ F. 836. KMJ I-3-b/408. 278.

tételtől eltekintve már 1946 januárjában elkezdődtek.⁶¹ Az eredetileg hat évben megszabott fizetési határidő két évvel történő meghosszabbításához az év végén Jugoszlávia is hozzájárult, és elfogadta, hogy a szállítás fokozatosan, a magyar gazdaság teljesítőképességének függvényében történjen. Ennek megfelelően 1946-ra 6,76 millió amerikai dollár, 1947-re 8,82 millió, 1948-ra 10 millió, majd ezt követően 1952-ig évente 11-11 millió dollár értékű szállítást irányoztak elő.⁶²

A jugoszlávok felé elmozduló magyar álláspont és a magyarországi délszláv kisebbségi ügyek rendezésének köszönhetően – aligha függetlenül a jugoszláv–magyar népességszere tárgyában 1946. szeptember 12-én kötött elvi megállapodástól és annak jugoszláv részről szeptember 23-ra tervezett nyilvánosságra hozatalától – végül Stanoje Simić jugoszláv külügyminiszter 1946. szeptember 25-én, a párizsi értekezleten jegyzékben közölte a magyar kormányval, hogy a jugoszláv vezetés hajlandó felvenni a diplomáciai kapcsolatokat északi szomszédjával. Tíz nappal a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság október 4-i hozzájárulását követően meg is kezdődhettek a belgrádi magyar követség felállításának előkészítő munkálatai.⁶³ Új belgrádi követnek az MKP PB már ekkor (1946. november 14-én) Szántó Zoltánt javasolta,⁶⁴ aki pár nappal a békeszerződés aláírása előtt (1947. február 4-én) adta át megbízólevelét Ivan Ribarnak, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság elnökének.⁶⁵ A magyar békefeltételeket egy 1947-ben kelt részletes jugoszláv összefoglaló – figyelembe véve a „magyar fasiszták” Szovjetunióban és Jugoszláviában véghezvitt tetemes pusztítását és az okozott anyagi károk nagyságát – egyáltalán nem tekintette súlyosnak. A magyar–jugoszláv kétoldalú kapcsolatokat a jugoszlávok amúgy olyannak látták, amely jó irányba fejlődik, azt leginkább a nemzeti kisebbségek kérdése hátráltathatja.⁶⁶

A második világháborút követő magyar–jugoszláv kapcsolatok Tito 1947. decemberi budapesti látogatásával és a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírásával (1947. december 8.) értek csúcspontjukra. Jugoszlávia fontosságát az is jól jelzi, hogy a magyar–jugoszláv barátsági szerződés az első volt azon kétoldalú

⁶¹ Arról, hogy Jugoszlávia és Csehszlovákia között a 70:30 százalékos arányról folynak a tárgyalások, mind a szövetséges hatalmak, mind a magyar politikai vezetés előtt hónapok óta ismert volt. Kliment J. Vorosilov marsall, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke 1945. július 17-én tájékoztatta a brit és az amerikai tagokat arról, hogy Csehszlovákia és Jugoszlávia közvetlen tárgyalásai folyamatban vannak, azon a fenti százalékos arány szerepel. US DEPARTMENT OF STATE (1968): *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1968*. 838. 1945 júliusában Jugoszlávia a magyar illetékesekkel is felvette a kapcsolatokat a jóvátételi tárgyalások előkészítése végett. A százalékos arány Londonból kapott információk alapján ekkoriban vált ismertté a magyar vezetés előtt. GÁBOR PÉTER (2013): *Jóvátétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1945–1949/51*. Pécs, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program. 188. Elérhető: <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/16125?show=full>.

⁶² A jóvátételi szállítások időbeni teljesítését Magyarország a szovjet–jugoszláv konfliktus következményeként leállította, 1948. május 1-ig abból 18 675 270,23 dollár értékben teljesített. HONVÁRI JÁNOS (2012): Magyar jóvátétel a II. világháború után. *Rubicon*, 23. évf. 3. sz. elektronikus melléklet (oldalszámozás nélkül). Elérhető: www.rubicon.hu/magyar/oldalak/magyar_jovatetel_a_2_vilaghaboru_utan.

⁶³ A. SAJTI 2010a, 143.

⁶⁴ PIL 274/3. 59. ö. e. 3.

⁶⁵ A. SAJTI 2010a, 144.

⁶⁶ AJ F. 507. CK SKJ IX-75/II-31.

barátsági szerződések közül, amelyeket a szuverenitását – de jure – visszanyert magyar kormány megkötött.⁶⁷

Tito látogatása egyébként arra is kiváló alkalom volt, hogy a jugoszlávok ismét a magyar párt- és állami vezetés tudtára adják, miként tekintenek a kétoldalú kapcsolatok valós dimenzióira, illetve milyen társadalmi és politikai berendezkedést látnának kívánatosnak Magyarországon. A barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény aláírását követően ugyanis a jugoszláv marsall – reflektálva egyben Dinnyés Lajos miniszterelnöknek Tito érkezésekor a Keleti pályaudvaron elhangzott nyilvános bocsánatkérésére – az alábbiakat mondta: „Mindenki, aki az igazi népi demokrácia elvét vallja, aki a nemzeti kérdés helyes, szótári megoldásának az álláspontján áll, az a mi testvérünk, az a mi barátunk, legyen az magyar, cseh, lengyel, bárki más, mindegy.”⁶⁸ Még fél évnek sem kellett elteltie és az eszkalálódó szovjet–jugoszláv konfliktus következtében drámai mértékben megromlott a viszony Magyarország és délszláv szomszédja között.

Yugoslavia and the Hungarian Peace Treaty

Péter Vukman

Hungarian–Yugoslav bilateral relations re-started after World War II with unequal partners. The Yugoslav and the Hungarian leaders had different aims and motives for establishing contacts. The possibility of territorial changes favoring Yugoslavia arose in the highest echelons of the Yugoslav government and provided a useful tool for political pressure, even if the Yugoslav leadership officially never proposed the changes to the Hungarians. For a short period, the possibility of a population exchange between Yugoslavia and Hungary existed. The Yugoslavs found ethnic, economic, hydrological, historical, and strategic justifications for their positions. The possibility of territorial changes was related to the question of federal borders within Yugoslavia, as well as the Yugoslav and Hungarian internal situations. The Serbian and Croatian territorial aims within Yugoslavia also diverged, for instance.

Based on the Moscow armistice agreement of 20 January 1945, Yugoslavia was entitled to reparations from Hungary. The Yugoslavs found the amount insufficient from the beginning but worked it up to \$70 million from the initial \$50 million. Yugoslav–Hungarian relations were not one-sided though, as Hungary expected and received Yugoslav help in settling the problem of Hungarian minorities in Czechoslovakia. Yugoslavia expected and received the support of the Hungarian government in the Trieste question. Hungarian–Yugoslav relations reached their zenith during Josip Broz Tito's visit to Hungary in December 1947, but deteriorated rapidly with the outbreak of the Soviet–Yugoslav conflict in 1948.

⁶⁷ Rákosiék emellett annak is tudatában voltak, hogy a Szovjetunióval csak azt követően írhatnak alá hasonló egyezményt, ha Magyarország szomszédaival, egészen pontosan Jugoszláviával és Romániával már megkötötte a barátsági szerződést. Meggyorsítandó a szerződés megkötését, Rákosiék ezt érvként is fel kívánták hozni a jugoszláv külügyminisztérium felé. PIL 274/3 114. ö. e. 1.

⁶⁸ Idézi: A. SAJTI Enikő (2010b): *Külpolitika, magyarság 1944–1947*. In A. SAJTI Enikő: *Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged, SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Program. 125.

Az Erdély-kérdésről a második világháború alatti béke-előkészítés és a párizsi békekonferencia tükrében (1942–1947)

Román–magyar határvita – nagyhatalmi érdekek kereszttüzében

Az első világháborút követő két évtizedben a román–magyar államhatár kétszer is alapvető változtatás tárgya volt: az 1920. június 4-én Magyarország, valamint a Szövetséges és Társult Hatalmak által aláírt trianoni békeszerződés egyértelműen a Román Királyság javára változtatta meg az addigi államhatárt (Erdélyt, a Bánság nagyobb részét, a Tiszántúl keleti felét, a Partiumot, Máramarost a román állam területeként ismerte el); majd alig két évtized múlva, az 1940. augusztus 30-án hozott, második bécsi döntésként ismert nagyhatalmi döntőbíráskodás, amely a két fél közötti közvetlen tárgyalás útján való megegyezés sikertelen kísérletét követte, Erdély kisebb felét (Észak-Erdélynek nevezett részét, Máramarossal és a Partiummal egyetemben) visszacsatolta Magyarországhoz. A német–olasz döntőbíráskodás – akkor már előrevetíthető következményei tükrében – erősen ambivalens eredményként volt értékelhető (lásd Teleki Pál miniszterelnöknek a helyszínen kialakított első álláspontját),¹ de pillanatnyilag Magyarország számára tűnt nemzeti érdekeivel legalább részben egyeztethető aktusnak, míg Románia számára egyértelmű veszteségként lett értékelve. A területi változások által közvetlenül érintett lakosság számára pedig mindez azt is jelenthette: az „ezeréves határ” állandónak tekintett valóságáról kiderült, hogy nagyon is a változó valóság része. Ezt csak megerősítette az a körülmény, hogy alig két évvel azelőtt – ugyancsak nagyhatalmi döntőbíráskodás eredményeként – az első bécsi döntés által (1938. november 2.) az első világháború után Magyarországtól Csehszlovákiához csatolt magyarlakta területek egy részét visszacsatolták Magyarországhoz. Ezt még értékelhették az európai nagyhatalmak által közösen létrehozott európai rendezés részének, hiszen a Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Olaszország „négyhatalmi direktórium” által aláírt müncheni egyezmény közvetlen következményeként valósult meg.² A második bécsi döntést a nagyhatalmak közül már csak Németország és Olaszország jegyezték. Németország és Nagy-Britannia, valamint Franciaország között már 1939 szeptemberétől beállt a hadiállapot; Olaszország pedig 1940. június 10-én hadba lépett Nagy-Britannia és Franciaország ellen.³ Mindkét

¹ RÓNAI András (1989): *Térképezett történelem*. Budapest, Magvető. 234–237.

² Martin GILBERT – Richard GOTT (1966): *Conciliatorii*. București, Editura Politică.

³ A döntést Benito Mussolini Franciaország küszöbön álló kapitulációja előtt hozta meg. Lásd James J. SADKOVICH (1989): Understanding Defeat: Reappraising Italy's Role in World War II. *Journal of Contemporary History*, 24. évf. 1. sz. 27–61.

bécsi döntést az érintett kelet-közép-európai kisállamok közötti közvetlen tárgyalás útján való megegyezés sikertelen kísérletét követően hozták a nagyhatalmak.

Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok rövid időn belül megkérdőjelezték a második bécsi döntés érvényességét: az Atlanti Charta⁴ elveivel ütközőnek értékelték, mivel a közvetlenül érintett lakosság tényleges megkérdezése nélkül született. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a Szovjetunió által 1939 és 1940 között a Balti- és Fekete-tenger közötti térségben, nagyhatalmi erőszak útján bekebelezett és elcsatolt területeket (például a Romániától elcsatolt Besszarábia, Észak-Bukovina, Herca tartomány; Finnországtól elszakított területek) nem tekintették akadállynak az illető nagyhatalommal való szövetség, valamint az Atlanti Chartához való csatlakozás útjában, és a második világháború utáni békerendezés kapcsán sem képezte konfrontáció tárgyát közöttük.

Szovjet nagyhatalmi érdekek és az Erdély-kérdés

A Szovjetunió 1940. augusztus 30. és 1941. június 27. között elfogadta a második bécsi döntés eredményét.⁵ Az említett időszakban alapvető érdekét szolgálta a Németországgal aláírt és életbeléptetett Molotov–Ribbentrop-paktum⁶ betartása (1939. augusztus 30.), amely rögzítette a két nagyhatalom érdekszféráját a köztük fekvő térségben. Románia stratégiai jelentőségét azonban – főleg kőolajtermelő kapacitása okán – bármely jövőendő nagyhatalmi konfrontáció újrapozícionálta. A Szovjetunió az ellene történt német fegyveres agresszió pillanatáig semleges maradt a nyugati hadszíntéren Németország által vívott háborúban. Ezalatt – értelemszerűen követve saját érdekeit – Kelet-Közép-Európa geopolitikai arculatának megváltoztatására törekedett: megszállta Lengyelország keleti részét (1939. szeptember 14.); 1939–1940 telén Finnországgal vívott háborúja nyomán jelentős területeket csatolt el, javítva stratégiai pozícióit a Balti-tenger északi medencéjében; bekebelezte Észtország, Lettország és Litvánia területét; 1940 júniusában ultimátummal kényszerítette Romániát jelentős területek átadására, a Kárpátok északi vonulatától a Duna fekete-tengeri torkolatáig. Ehhez kötődő mozzanat a magyar követelések párhuzamos felvetésének sugallata, esetleges közös katonai megoldás lehetősége Románia ellen, amennyiben az utóbbi a szovjet követeléseknek ellenállni szándékozott volna.

Egy évre rá, 1941. június 22-én Németország hadereje mellett Románia és Finnország is a Szovjetunió elleni háborúba kezdett. A kezdeti szakaszban a hadihelyzet rendkívül súlyosan alakult az utóbbi számára. Ekkor Kristóffy József moszkvai magyar nagykövet előtt Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos egyértelművé tette: amennyiben Magyarország kimarad a Szovjetunió elleni háborúból, szovjet részről számíthat majd a magyar

⁴ David REYNOLDS (2006): *From World War to Cold War. Churchill, Roosevelt, and the International History of the 1940s*. Oxford – New York, Oxford University Press. 49–72.

⁵ FÜLÖP Mihály – VINCZE Gábor szerk. (1998): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Budapest, Teleki László Alapítvány. 8.

⁶ Roger MOORHOUSE (2014): *The Devil's Alliance. Hitler's Pact with Stalin, 1939–1941*. London, Vintage.

területi követelések támogatására.⁷ A döntést meghozni hivatott helyzetben lévő felelős magyar kormányzati személyiségek azonban akkor – az addigi gyors német háborús sikerek és a Németország előtt Románia által már jegyzett érdemek tükrében – a háborúba való belépés mellett döntöttek (1941. június 27.). Mindezekkel egyetemben értelmezhető Sztálin azon kijelentése, amelyet a háborús erőfeszítések összehangolásáról Moszkvába tárgyalni érkezett brit külügyminiszter, Anthony Eden előtt tett 1941. decemberében: Magyarországot példásan meg kell büntetni a Szovjetunió elleni hadviselésért.⁸ Később pedig, ahogy a hadihelyzet egyre súlyosabb fordulatot vett Magyarország számára, egyre sötétebb jövőképet vetítettek előre a szovjet hatalmi tényezők. V. Molotov 1943. június 7-én már azt fogalmazta meg, hogy a felelősséget nem csupán a magyar állam hatóságai, hanem maga a magyar nép kell majd, hogy viselje.⁹

A Litvinov-bizottság¹⁰ által megalkotott tervezetek a háború utáni Európáról több „forgatókönyvvel” is számoltak az Erdély-kérdést illetően. A bizottság régió történetének rövid ismertetését követően, abból az alaphelyzetből indította fejtegetéseit, hogy tiszta etnikai határ meghatározása lehetetlen, ugyanakkor olyan megoldás sem hozható, amely mindkét felet kielégíti. A második bécsi döntés még kevésbé hagyható érvényben, mivel Erdély kettéosztása abból a szándékból született, hogy a háború alatt mindkét országot – Romániát és Magyarországot is – Németország irányába kötelezze le, egész Erdélynek a háború utáni odaítéléséről szóló végső döntés „lebegtetésével”. Magyarország pedig semmiképpen nem jutalmazható, mivel a Szovjetunió elleni hadbalépése mögött semmilyen érdeke nem lelhető fel, szemben a Románia (és Finnország) által hangoztatott területi visszakövetelésekkel.¹¹ Szovjet szempontból a Magyarország és Lengyelország közötti együttműködés is negatív érvként számított. Mindezek tükrében a Litvinov-bizottság három megoldást javasolt:¹²

- a) Erdély Magyarországgal alkotott egységét, de csak teljes szovjetbarát fordulat bekövetkezése esetén (amit azonban csakis Erdély területének megszerzése motiválhat);
- b) Románia részeként újraegyesíteni Erdélyt, amelynek fejében Románia lemondana minden egyéb területi követelésről (Besszarábia, Észak-Bukovina stb.) és teljes szovjetbarát fordulatot hajt végre;
- c) Erdély független entitás, amely mindkét állam befolyásolására használható eszköze lehet a Szovjetunióknak (erre vonatkozó részletes tervként a dokumentációba beillesztették Geiger Béla tervezetét az önálló Erdélyről).

⁷ FÜLÖP Mihály (1997): Az erdélyi magyar intézmények és szervezetek állásfoglalása a román–magyar határ kérdésében. *Múltunk*, 43. évf. 4. sz. 98.

⁸ VIDA István (1989): A magyar kérdés Párizsban. In GLATZ Ferenc szerk.: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Budapest, Pallas. 312.

⁹ FÜLÖP Mihály (1988): A Sebestyén-misszió (Petru Groza és a magyar–román határ kérdés). In RÁCZ István szerk.: *Tanulmányok Erdély történetéből*. Debrecen, Csokonai. 58.

¹⁰ Tofik ISZLAMOV (1994): Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. *Múltunk*, 40. évf. 1–2. sz. 42–43.

¹¹ Uo. 45.

¹² Uo. 45–47. Lásd még: FÜLÖP–VINCZE 1998, 9–10.

Az önálló Erdély gondolata egy a moszkvai román kommunista csoportba integrálódó, akkor a spanyol polgárháború után a Szovjetunióban tartózkodó személy tollából is fennmaradt. Valter Roman a Litvinov-bizottsághoz címzett levelében – amelyet 1944. július 28-ra datált, és 1944. augusztus 2-án iktattak – a román kommunisták álláspontjától teljesen elkülönülő véleményt képviselt. A Kárpátok hegyvonulatától övezett Erdélyt – a Tisza vonaláig megnagyobbított területtel – Románia és Magyarország között külön államként helyezték a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok garانتáló hatalma alá.¹³ Később Valter Roman úgy emlékezett erre az epizódra, hogy a moszkvai magyar kommunista emigrációban sem volt egységes vélemény az Erdély-kérdést illetően. Emlékezete szerint Nagy Imre egyáltalán nem értett egyet Rákosi Mátyással és Révai Józseffel, akik Erdély kettéosztásának 1944 utáni fenntartását a Kommunisták Magyarországi Pártja szempontjából kedvező körülményként értékelték.¹⁴ Feljegyzése szerint Rákosi Mátyás 1954-ben már arra hivatkozott, hogy ha 1944–45-ben a román elvtársak előnyt is szereztek a kommunista hatalom kiépítése terén, egy évtized múlva már a magyar és a román nép is ugyanazt a kommunizmus felé vezető utat építette, tehát szerinte eljött az ideje az Erdély-kérdésben is mindkét fél számára előnyösebb megoldást hozni.¹⁵ Mindezt ugyanarról a Rákosi Mátyásról jegyezte fel, aki 1945-ben sürgette Magyarországon a választások megrendezését, mert biztosra vette a Kommunista Párt győzelmét, majd csupán 16%-nyi szavazat birtokában, a Kiszgazdapárttal alkotott koalíciós kormányban akkor nem látta érdekében állónak az Erdély-kérdésben akár részleges siker elérését sem, mert az az illető kormány miniszterelnökét és az 1946 elején kikiáltott köztársaság elnökét adó pártot, akkori politikai ellenfelét szimbolikus értékű sikerrel erősítette volna.

A Szovjetunió által irányított romániai kommunista mozgalom az Erdély-kérdésről

A romániai kommunista mozgalom álláspontja az Erdély-kérdést illetően 1945 előtt igencsak változó volt. A Kommunisták Romániai Pártja (KRP) azonosult a Komintern 1923. decemberi határozatával, amelyet a balkáni kommunisták Berlinben tartott kongresszusa idején fogalmazott meg: a Román Királyságot a nemzetiségeket elnyomó „reakciós burzsoá-földesúri rendszernek” és „többszempoliségű államnak” minősítette, amellyel szemben támogatta a nemzetiségek önrendelkezési jogát, akár a román államtól való elszakadásukat is. Ezt az álláspontot erősítette meg a KRP 1924 decemberében,

¹³ Tofik ISLAMOV (2000): Scrisoare către Petre Roman. *Provincia*, Octombrie. 4–5.

¹⁴ Document nr. 216, October 10th, 1954. București: Report by Valter Roman regarding his visit to Budapest, and his meeting with M. Rakosi. In Andrea ANDREESCU – Lucian NASTASĂ – Andrea VARGA szerk. (2003): *Minoritățile etnoculturale, mărturii documentare: Maghiarii din România (1956-1968)*. Cluj, Ethnocultural Diversity Resource Center. 803. Rákosi Mátyás 1954-ben ismételt felvetette a román elvtársak előtt az Erdély-kérdést.

¹⁵ Uo. 799–803.

Bécsben tartott III. kongresszusa.¹⁶ A KRP IV. kongresszusát 1928 szeptemberében tartották Harkovban, ahol az ukrán Vitalij Holosztenko váltotta Köblös Eleket a pártelnöki pozícióban. Ezúttal a paraszt- és munkásszervezetekkel, szociáldemokratákkal való összefogást támogató addigi népfrontpolitikát „opportunizmusként” ítélték el, s változott a felfogás a nemzetiségeknek az „imperialista kreáció” román államhoz való – elszakadásig menő – önrendelkezési joga tekintetében is. Az új formula „a munkások és parasztok államaként létrehozandó föderációt” tételezett, amelynek keretében Erdély, Dobruzsza és Bukovina külön egységeket alkotnának.¹⁷ A Komintern V. kongresszusán – amikor a KRP megint új elnököt kapott a lengyelországi Alexander Daneliuk személyében – Georgi Dimitrov egyenesen az „imperialista” Románia által „megszállt régióknak” nevezte Erdélyt, Dobruzsát, Besszarábiát, Bukovinát.¹⁸

Az erdélyi viszonyokra nézve fontos epizód az Országos Magyar Párttal szembeni frakció létrejötte 1933 júniusában (Országos Magyar Párt Ellenzéke), illetve 1934-től a KRP Erdély és Bánságért felelős Titkársága határozatát követően a MADOSZ megalakulása.¹⁹ 1935 szeptemberében – az ismételten előtérbe került „népfrontpolitika” jegyében – már az „antifasiszta összefogás” jelszava volt aktuális. A MADOSZ a román Ekésfronttal kötött „egységfrontja” pedig az „antifaszizmus” mellett az „antirevizionizmus” jelszavát is hirdette, hogy a román nemzetiségű tömegek körében is támogatást szerezzen.²⁰ Ilyen körülmények között, 1938. november 14-én a MADOSZ „imperialista, a dunai népeket egymás ellen uszító” cselekedetként ítélte el az első bécsi döntést.²¹

1940-ben a KRP már három vezetőséggel is rendelkezett: a moszkvai kommunista emigrációban a G. Dimitrovval kitűnő viszonyt ápoló Ana Pauker, mellette pedig Luka László (Vasile Luca) és Leonte Răutu jelentette a vezetőség magját. A Románia területén illegalitásban működő pártot elnökként Breiner Béla, majd a bolgár Borisz Sztefanov, az utóbbi halála után pedig Fóris István (Ștefan Foriș) vezette – mellette Remus Koffler, Constantin Pîrvulescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Ion Gheorghe Maurer jelentették a belső magot. A börtönbe zárt kommunisták pedig Gheorghe Gheorghiu-Dej vezetése alatt működtek. Az említett formációk között a Román Királyi Hadsereg tábornoka – ugyanakkor NKVD ügynökként is aktív –, Emil Bodnăraș tartotta a kapcsolatot.²² Fóris

¹⁶ LIPCSEY Ildikó (1991): A Román Kommunista Párt a nemzetiségi kérdésről (1921–1945). *Kelet-európai Tükör*, 1991/4, 83. Ghiță IONESC (1994): *Comunismul în România*. București, Editura Litera. 50–51.

¹⁷ IONESC 1994, 53.

¹⁸ Florin CONSTANTINIU (1991): *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945–1946)*. București, Editura Enciclopedică. 38. Romániát kiemelt figyelem övezte a Komintern részéről, a szovjetellenes „cordon sanitaire” politikában játszott szerepe, s a közelgő konfliktusban a Szovjetunió elleni felvonulás lehetséges irányvonala miatt. Lásd IONESC 1994, 69. A Szovjetunió elvárása az volt, hogy a KRP tagjai kommunis-taként és ne románként vagy magyarként viszonyuljanak az egész kérdéskör összes vonulatához.

¹⁹ LÖNHÁRT Tamás (2008): *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944–1948)*. Cluj, Editura Argonaut. 109.

²⁰ Uo. 110.

²¹ LIPCSEY 1991, 94.

²² LÖNHÁRT 2008, 110–111. A Szovjetunióba való ismételt átszökés után visszatért, letartóztatták, de 1942-ben kiengedték a börtönből. Ezért a Mihai Moruzov vezette román hírszerzésnek és elhárításnak tett szolgálata sem kizárható. Azonban 1944 után semmilyen írott nyoma nem maradt ilyen jellegű tevékenységének. Több évtizeden át a KRP/RKP megszűkebb hatalmi köréhez tartozott.

és Gheorghiu-Dej között a háború alatt kibékíthetetlen ellentét 1944 áprilisában az előbbi kizárásáról való döntéshez vezetett. 1944. augusztus 23. után a börtönből kiszabadult Gheorghiu-Dej likvidáltatta riválisát.²³

1940 júniusában, a Szovjetunió ultimátumát követően, amely következtében Besszarábiát és Észak-Bukovinát az előbbihez csatolták, a moszkvai vezetés arra intette a romániai kommunistákat, hogy maradjanak az ország területén. Azok azonban tömegesen hagyták el Romániát, ahol a források legtöbb 4200, legkevesebb 1000 kommunista párttagot regisztrálnak az ezt követő időszakra vonatkozóan.²⁴ Számuk azonban az újabb területveszteségekkel, valamint a háború alatti halálozások miatt tovább csökkent. A román tömegek körében további érzelmi szakadékot jelentett Besszarábia, Észak-Bukovina és Hercegovina elcsatolása után, a második bécsi döntés előestéjén kiadott állásfoglalás (1940. augusztus 8.), amelyben a KRP Központi Bizottsága „Erdély népeinek a román imperializmus alól való felszabadulásáért folytatott harcáról” szólt. A KRP népgyűlések szervezését, a nemzetiségek önrendelkezése alapján az elszakadás jogának hangoztatását követelte.²⁵ A német–olasz döntőbíráskodást megelőzően ugyanakkor Németország ígéretet tett Románia számára, hogy garantáló hatalomként védnöksége alá helyezi, és katonai missziót ígért hadserege modernizálásához. Ennek célja a román állam területén lévő stratégiai erőforrások biztosítása volt, ami viszont már egyértelműen keresztezte a Szovjetunió érdekeit. Az új helyzetben a Kommunisták Romániai Pártjának – szovjet utasításra – ismét rapid módon kellett korrigálnia saját álláspontját. A KRP 1940. szeptember 3-án már a „magyar imperializmusnak kiszolgáltatott munkások és parasztok visszacsatolását” követelte.²⁶ 1940. november 7-én a MADOSZ is elhatárolódott a második bécsi döntéstől.²⁷ 1940 őszétől ugyanakkor létrejött a Kommunisták Észak-Erdélyi Regionális Bizottsága, amely az új irányvonal tisztázására küldöttséget szervezett Moszkvába.²⁸ Az 1941 márciusában visszatért küldöttség azt a felsőbb döntést tolmácsolta, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjával kell szervezetileg egyesülni, tevékenységüket pedig a Szociáldemokrata Párt és a Szakszervezeti Tanács soraiba beépülve hajtsák végre. A Moszkvából visszatért „erdélyiek” Rákosi Mátyással való találkozásukról is beszámoltak, aki előttük kihangsúlyozta: az SZKP és a KMP sohasem ismerte el a párizsi békekonferencia által létrehozott imperialista békerendet, s „nekünk meg van a saját jogunk Erdélyhez”.²⁹

²³ Uo. 111. Lásd még: Dan CĂTĂNUȘ – Ioan CHIPER (2000): *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*. București, Editura Vremea.

²⁴ Raport scris întocmit de Ștefan Foriș, privind situația numerică a Partidului Comunist din România – 8 iulie 1940. In Alina TUDOR-PAVELESCU szerk. (2003): *Partidul Comunist din România în anii celui de al Doilea Război Mondial, 1939–1944*. București, Arhivele Naționale ale României. 84–85.

²⁵ LŐNHÁRT 2008, 112.

²⁶ IONESCU 1996, 88–89.

²⁷ BÁNYAI László (1971): Közös harcunk a Romániai Kommunista Párt zászlaja alatt. *Művelődés*, 24. évf. 4. sz. 23.

²⁸ *Arhivele Militare Române, Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești, Fond Marele Stat Major: Biroul 2 Informații*, Dosar nr. 1170, f. 61.

²⁹ MOLNÁR Gusztáv (1993): Önrendelkezési törekvések az „Észak-erdélyi Köztársaság” idején 1944. október 11. – 1945. március 13. In MOLNÁR Gusztáv szerk.: *Autonómia és integráció*. Budapest, Magyar Szemle Könyvek. 109.

Romániában – a második bécsi döntés következtében – a népharagot saját érdekében felhasználó Ion Antonescu tábornok vette át a valós államhatalom gyakorlását, II. Károly király lemondását követően, I. Mihály király formai hatalma mellett. Antonescu előbb a szélsőjobboldali legionárius mozgalommal közösen, majd az 1941 januárjában köztük kirobbant fegyveres konfrontációt követően, a tábornok személyes és kizárólagos vezéri (conducător) szerepkörét intézményesítve, a katonai diktatúra eszköztárát alkalmazó sajátos rendszert vezetett be.³⁰ Ezt követően minden politikai párt nyilvános tevékenységét betiltotta. A kommunistákat börtönbe, a legionáriusokat internálótáborokba vagy a keleti hadszíntérre küldte. A dél-erdélyi kommunisták (köztük a MADOSZ tagjai is) 1940 ősztől a Kommunisták Romániai Pártja keretei között illegalitásban folytathatták tevékenységüket. 1942-ben, az észak-erdélyi kommunista szervezet lebukását és felszámolását követően, a dél-erdélyi elvtársaik úgy érezték, talán jobb helyzetben vannak. Az illegalitásban működő KRP fokozatosan alakította ki együttműködését a Román Szociáldemokrata Párttal (Munkásegységfront), valamint a Ion Antonescu vezette politikai rendszer „földalatti ellenzékeként” működő polgári pártokkal (Nemzeti Parasztpárt – NPP, Nemzeti Liberális Párt – NLP). 1944. június 20-án megalakult a négypárti Nemzeti Demokratikus Blokk (NPP, NLP, RSZDP, KRP), amelynek legfontosabb célkitűzése Románia kilépése volt a második világháborús német szövetségből.³¹ A Lucrețiu Pătrășcanu által személyesen képviselt KRP így szimbolikusan részt vett és legitimálta az 1944. augusztus 23-án, I. Mihály király³² által levezényelt, a Román Királyi Hadsereg által végrehajtott átállást – tárca nélküli minisztériumot vállalva az új kormányban. E sikeres párfordulásban való részvétellel viszont Pătrășcanu szembekerült a moszkvai pártvezetőséggel. Pár nappal az események után Bukarestbe érkezve hangot is adott a „moszkoviták” nemtetszésének Ana Pauker. Értékelése szerint Románia második világháború előtti politikai elitje ily módon a KRP stabsztálása mellett mentette át magát, új legitimitást nyert, holott, ha az átállás nem történik meg, egy „tabula rasa” helyzet előnyével rendelkezett volna a Szovjetunió és helyi hatalmi eszköze, a kommunista párt.³³ Az adott helyzetben új módozatot kellett találni a hatalomátvételhez még a választások megszervezése előtt, hiszen – ellenkező esetben – a KRP 1000-nél kevesebb tagja aligha válhatott volna érdemleges politikai tényezővé. Ennek lett eszköze 1944 őszén a Vörös Hadsereg által megszállt Észak-Erdély szovjet katonai felügyelet alatt megvalósított különleges, átmeneti és ideiglenes közigazgatása, amely a politikai nyomásgyakorlás eszközeként sikerrel szolgált egy kommunisták által vezetett kormány kinevezésének ügyét Romániában (1945. március 6.). Az ebből eredő új alaphelyzetet egészen eltérő módon értelmezték az Észak-Erdélyben működő Kommunista Párt, valamint a Kommunisták Romániai Pártja vezetőségének tagjai 1945-ben.

³⁰ Dennis DELETANT (2008): *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său (1940–1944)*. București, Editura Humanitas. 65–85.

³¹ LÖNHÁRT 2008, 115–116.

³² Lásd Függelék 11. sz. fényképét: I. Mihály román király és Petru Groza.

³³ Robert LEVY (2002): *Gloria și decădere Anei Pauker*. Iași, Editura Polirom. 66.

A román béke-előkészítés alapkérdése: az Erdély-kérdés

1940. szeptember 6. után a román államhatalmat birtokoló új politikai rezsim vezetői a Németország által a háború után kialakítandó új európai rendben látták az Erdély-kérdés kulcsát:³⁴ A Ion Antonescu tábornok vezette „nemzeti legionárius állam” 1940 novemberében német katonai missziónak adott otthont, s csatlakozott az antikomintern paktumhoz. A román nemzetvezető Adolf Hitlerrel való első személyes találkozásán, 1940. november 22-én egyértelműen kifejezte azon óhaját, hogy Romániát a német Harmadik Birodalommal szövetségben beléptesse a közelgő háborúba a Szovjetunió ellen.³⁵ Ennek megfelelően, még a hadművelleti tervezés időszakában, az Antonescu vezette Románia szerepet vállalt az év végére készen álló Barbarossa-terv végrehajtásában; a német haderő jobb szárnyán tervezve a Szovjetunió elleni felvonulást. 1941. június 22-én az egy évvel korábban elcsatolt területek visszaszerzésével igazolta napiparancsban a Szovjetunió elleni háborút a Román Királyi Hadsereg előtt. 1941 júliusában, a Dnyeszteren való átkelésről, a Szovjetunió elleni háború folytatásáról már új motivációs rendszer alapján közölte a meghozott döntést: „a bolsevizmus ellen, Erdély szent földjéért”, ami egyben világnézeti és nemzeti érdeket értelmező kettős érvrendszert rejtett.³⁶ Azonos logika motiválta 1941. június 27-én a Magyar Királyság hadbalépését a Szovjetunió ellen. Ezáltal létrejött az a sajátos „fegyvertársi” viszony a román és magyar hadseregek között a keleti fronton, amelynek alapja az egymással ellentétes érdek – Erdély egészének hovatartozása – által motivált szövetség a Harmadik Birodalommal, amely előtt sürgősen érdemeket kellett szerezniük az akkor rövidnek ítélt Szovjetunió elleni háború vége előtt.

A Harmadik Birodalom politikai döntéshozói egyre inkább aggódva figyelték a rohamosan romló viszonyt Magyarország és Románia között. Az úgynevezett Altenburg–Roggeri német–olasz vegyesbizottság 1940. október 17–27. között folytatott helyzetfelmérő vizsgálatot a kettőszakított Erdély mindkét felén.³⁷ Az erről szóló 1940. október 31-i összefoglaló jelentésből december elején Bukarest és Budapest is csupán egy rövid kivonatot ismerhetett meg, amely az ellentéteket gyakorlatilag „túlkapásoknak” minősítette. Az ajánlott megoldások között szerepelt a kisebbségi egyezmény megkötése, valamint a határkérdést is érintő közvetlen tárgyalás útján való párbeszéd intézményesítése a két állam között. 1941 februárja után volt is egy rövid időszak, amikor Bárdossy és Crutzescu személyes tárgyalásai részleges, ám reális eredményeket hoztak – például az optálási időszak meghosszabbítását.³⁸ Teleki Pál halálát követően, a külügyminiszteri tárcát is megtartó Bárdossy László miniszterelnöksége kezdetén a párbeszéd folytatódni látszott. A Budapestre akkreditált új román nagykövet

³⁴ Ottmar TRĂȘCĂ (2013): *Relațiile politice și militare româno-germane, septembrie 1940 – august 1944*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut. 117–138, 266–284.

³⁵ Florin CONSTANTINIU (2002): *1941. Hitler, Stalin și România. România și geneza operațiunii „Barbarossa”*. București, Univers Enciclopedic. 181.

³⁶ Uo. 98–99. Ion Antonescu ekkor vette fel a Román Királyi Hadsereg marsallja címet – a táboroki cím helyett –, magát ezáltal a testület egésze fölé rendelve.

³⁷ L. BALOGH Béni (2013): *Küzdelem Erdélyért. A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Budapest, Akadémiai. 104–105.

³⁸ Uo. 131–132.

1941. június 21-i hivatalba lépésétől 1942 tavaszáig azonban sajátos helyzet állt be: sem a magyar, sem a román kormány nem fogadta a másik fél kihallgatásra jelentkező misszióvezetőjét.³⁹ Majd 1941. szeptember 15-én Ion Antonescu marsall nyilatkozatban tudatta, hogy Románia érvénytelennek tekinti a második bécsi döntést. A nyilatkozatot követő jegyzék – a magyar állam hatóságai által elkövetett románellenes atrocitásokra hivatkozva – a másik félre hárította a felelősséget a döntőbíróvási határozat után történtekért, s a román kormány csupán „megállapítja” az ettől kezdve fennálló új helyzetet.⁴⁰ A döntés hátterében az a felfogás húzódhatott meg, hogy a Szovjetunió elleni hadjárat „villámgyorsan” véget fog érni, az új európai rend létrejötte a küszöbön áll, következésképpen a román nemzeti érdek legfontosabb kérdését mihamarabb nyitottnak kellett nyilvánítani.⁴¹ A német és olasz külügyminisztériumokkal a berlini és római román nagykövetség egy-egy – 1941. szeptember 19-én, illetve 29-én átadott – jegyzék útján tudatta Bukarest új álláspontját.

Ilyen premisszákat előzték és határozták meg a román béke-előkészítési tevékenység koncepcióját a kezdeti időszakban. Mihai Antonescu külügyminiszter kezdeményezése és felügyelete alatt, Silviu Dragomir tényleges irányításával, 1942. június 16-án létrejött a Béke(előkészítő) Iroda (Biroul Păcii).⁴² Az új hivatal száznál több szakembert foglalkoztatott. Közülük Silviu Dragomir, Valeriu Pop, Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu, Ioan Nistor, Victor Papacostea, Vintilă Mihăilescu és Ion Minea közreműködése volt meghatározó a béke-előkészítő dokumentációs anyag véglegesítésében. Az iroda hét bizottság munkáját koordinálta és egyesítette a történelmi, gazdasági, etnikai, biológiai, statisztikai, sajtó és propaganda tárgykörökben. Az alapkoncepcióra maga Mihai Antonescu világított rá 1942. június 16-án: „Miniszter urak, uraim, egy régi és bölcs mondás azt mondta: »Si vis pacem, para bellum«. Úgy hiszem, ehhez a modern kor embere hozzá kell tegye: Ha meg akarod nyerni a háborút, elő kell készítsd a békét.”⁴³ Megjegyzendő, hogy a román béke-előkészítés koncepciója nem a sztálingrádi fordulat után, hanem a német katonai győzelmek időszakában, 1942 első felében született, s célja német győzelem esetére a román béketörekvések argumentumainak kész felmutatása a háborúban szerzett érdemek mellett, az új európai rend részeként. Románia pedig nem megszállt ország ekkor, hanem háborús szövetségesként, önálló célok mentén harcolva készült az új európai rend német koncepciójába építeni saját békecéljait. Ilyen koncepcióba ágyazva érthető a magyar történészek munkái által is idézett Ion Antonescu-beszéd, amely – az Erdély egésze fölötti román szuverenitás visszaállítására és egy tömeges lakosságcsere bekalkulálása mellett – a nemzeti kizárolagosságot jelentő román nemzeti terület kialakításának gondolatát tükrözi. Eszerint „visszahozhatom Besszarábiát és Erdélyt, de ha nem tisztítom meg a román fajt, nem

³⁹ Uo. 149.

⁴⁰ Uo. 154.

⁴¹ Uo. 152.

⁴² Gheorghe BUZATU (2009): Drepturile și interesele României în perspectiva reglementărilor postbelice: „Biroul Păcii” (1942–1944). In Gheorghe BUZATU szerk.: *România în ecuația războiului și păcii (1939–1947). Aspecte și controverse*. București, Editura Mica Valahie. 26.

⁴³ Uo. 27.

érek el semmit, mivel nem a határok jelentik egy faj erejét, hanem annak tisztasága és egyneműsége”.⁴⁴

A munkamódszerre és a várt eredményre vonatkozóan nagyon plasztikus képet nyújtanak Mihai Antonescu külügyminiszter 1942. augusztus 19-én fogalmazott szavai: „engem nem érdekel [...], hogy akadémiát üzemeltessenek, hanem brosúrákat és propagandaanyagokat és politikailag használható információt akarok. Nem akarok eltérni a tudományos igazságtól [...], de nem lehetek rabja a soha véget nem érő tudományos adatolásnak és kutatásnak. [...] Ezek olyan alkotások, amiket sokkal később kell majd megtenni. Gyakorlatilag és rögtön nekem arra van szükségem, hogy a fő kérdésekre megoldásokat kapjak, a román nép állandóira. Ezeken dolgozom...”⁴⁵ Ilyen értelemben, újból és újból sürgette a Béke-előkészítő Iroda munkáját. A Szebenbe telepített Kolozsvári Tudományegyetem keretei között Silviu Dragomir létrehozta az Erdélyi Tanulmányok Központját, amely a *Bibliotheca Rerum Transylvaniae* sorozat részeként egy sor kismonográfiát tett közzé a kérdésekre válaszolva.⁴⁶ Constantin C. Giurescu koordinálásával a Bukaresti Tudományegyetem kétkötetes, német nyelvű monográfiát és a román nép „európai szerepéről” szóló összefoglalót „tett az asztalra” 1943-ban.⁴⁷ Kiadták a *Geopolitica și Geoistoria* folyóiratot. Készítettek rövid, közérthetően érvelő válaszkiadványokat a magyar tudományos termékekre, főleg Erdély kérdéséről. Mindezt német, olasz és francia nyelven – a román béke-előkészítés ugyanis jelentős energiákat fektetett a német és olasz álláspont mellé, a vichyi Franciaország szemléletének befolyásolására is. 1942 végén és 1943 első negyedében ugyanaz a Mihai Antonescu, aki fél évvel azelőtt a német háborús sikerek „végső győzelemhez” vezető dinamikájában, az új európai rend német koncepciójának bevezetésében látta a jövőt, amelyre a román béke-előkészítésnek készen kellett állnia, aktívan támogatta az angolszász hatalmakhoz való átállást célzó tárgyalásokat. Az uralkodó politikai rezsim tolerált és félig illegálisan működtetett ellenzékének vezéregyéniségeként számon tartott Iuliu Maniu hasonló törekvéseiről pontos információkkal rendelkezett, azokat hallgatólagosan támogatta. 1944 első felében Bukarest az angolszászok mellett már a szovjet diplomáciai kapcsolatrendszer is aktívan használta Stockholmon keresztül.⁴⁸

Az 1944. augusztus 23-i fordulat után a Béke-előkészítő Iroda szüneteltette munkásságát. Mihai Antonescu vizsgálati fogságba került, majd 1946-ban halálra ítélte az új hatalom által intézményesített népbíróság – az ítéletet végrehajtották. Eközben viszont már 1945. február 1-től – a Külügyminisztérium felügyeletével – reaktiválták az általa létrehozott béke-előkészítő bizottságokat a Béke Kérdéseit Tanulmányozó Bizottság név alatt (Comisia pentru Studiul Problemelor Păcii).⁴⁹ Az 1945. március 6-i újabb fordulatot

⁴⁴ ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris. 43.

⁴⁵ BUZATU 2009, 31.

⁴⁶ Uo. 32.

⁴⁷ Uo. 33–34. Lásd: C. Constantin GIURESCU et al. szerk. (1943): *Siebenbürgen*. I–II. köt. Bukarest, Institut für Geschichte in Bukarest.

⁴⁸ Erre vonatkozó kismonográfia, lásd Vasile PUȘCAȘ (1995): *Speranță și disperare. Negocieri româno-aliat (1943–1944)*. București, Editura Litera.

⁴⁹ BUZATU 2009, 36.

követően – a kommunisták által vezetett új kormány keretében – a „társutas” Gheorghe Tătărescu⁵⁰ lett a külügyminiszter, ám töretlenül folytatódott a béke-előkészítés munkája. Csupán szervezetileg integrálták a munkálatokat két külön bizottságba: az egyik a békekonferenciára szánt anyagokat készítette elő, míg a másik a várható jóvátétel összegére és a fegyverszüneti egyezmény erre vonatkozó rendelkezéseire összpontosított.⁵¹ A vizsgált témakörök, a koncepció, valamint a dossziékba rendezett anyag azonossága egyértelműen az 1942-ben elkezdett munka folytonosságát tanúsítja egészen 1947-ig.

A magyar béke-előkészítés az Erdély-kérdésről

Jelen tanulmánynak nem célja a magyar béke-előkészítés részletes taglalása, mivel a közelmúltban kitűnő történeti feldolgozások⁵² és a főszereplők – például Szegedy-Maszák Aladár,⁵³ Kertész István⁵⁴ – memoárjai is megjelentek, ráadásul jelen kötetben is több, a kérdéskört taglaló referátum lát napvilágot. Arra szeretnénk inkább reflektálni, a párizsi konferencia előtti magyar béke-előkészítés szervezése, koncepciója milyen lényegi elemekben különbözött a román béke-előkészítéstől, s az Erdély-kérdést milyen sajátos nézőpontból közelítette meg.

A magyar béke-előkészítés a világháborúban bekövetkezett fordulat után, 1943 nyarán intézményesült, amikor a német szövetségből való kilépés irányába mozdult el a külpolitikai tapogatódzás. A Kállay Miklós vezette kormány az angolszász hatalmakkal való kapcsolatfelvételt ambicionálva kezdte el megszervezni a háború utáni békerendezésre vonatkozó koncepció kidolgozását, illetve ehhez egy – mélyen konspirált – stáb intézményesítését. A Külügyminisztérium Szentmiklósy Andor által vezetett politikai osztálya körül szerveződő tevékenység Szegedy-Maszák Aladár és Kertész István munkája által vált valós, strukturált szervezetté. A szakmai hátteret az Államtudományi Intézet, a Teleki Pál Intézet, az Erdélyi Tudományos Intézet, a Statisztikai Hivatal tudós kutatói alkották. Aktív pártpolitikát folytató személyiségek is társultak a munkában részt vevők köréhez: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Dessewffy Gyula, Varga Béla, Boldizsár Iván, Kovács Imre stb.⁵⁵ A koncepciót illetően Szegedy-Maszák Aladár 1943-ban keltezett memoranduma⁵⁶ (amely Ghyczy Jenő külügyminiszter és Kállay Miklós miniszterelnök jóváhagyásával is bírt) egyértelműen az etnikai határok, nem pedig a történelmi integralizmus

⁵⁰ Lásd a Függelék 14. sz. fényképét: Gheorghe Tătărescu román külügyminiszter.

⁵¹ Stela ACATRINEI (2006): Situația internațională în 1946: Problemele păcii și a reconstrucției europene. Aspecte istoriografice. In Gheorghe BUZATU et al. szerk.: *Istorie și societate*. III. köt. București, Editura Mica Valahie. 324; BUZATU 2009, 37.

⁵² A jelen tanulmányban is idézett Fülöp Mihály, Romsics Ignác, Gyarmati György, Vincze Gábor, Vida István, L. Balogh Béni munkáira gondolunk.

⁵³ SZEGEDY-MASZÁK Aladár (1996): *Az ember ősszel visszanez... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*. I–II. kötet. Budapest, Európa–História.

⁵⁴ KERTÉSZ István (1995): *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Budapest, Európa–História.

⁵⁵ ROMSICS 2006, 32–33.

⁵⁶ Uo. 19–20.

álláspontjára helyezkedett. Az etnikai elv mellett földrajzi és gazdasági szempontokat is felsorakoztatott. Erdélyre nézve három forgatókönyvvel operált:

- a) a Maros folyó vonalán nyugvó román–magyar határ (amely nagyjából egybeesett az 1918 novemberében a belgrádi katonai egyezményben kijelölt demarkációs vonallal);
- b) egész Erdélynek Magyarországhoz visszacsatolása, széles körű autonómia biztosításával a románok és szászok részére;
- c) a Királyhágón túli történeti Erdély önálló államiságának létrehozása (a Királyhágótól nyugatra eső területek Magyarországhoz csatolása).⁵⁷

Mivel Magyarország – reálisan kalkulálva – (ismét) a vesztesek oldalán zárta a világegyeztetést, aligha számíthatott megértésre a háború előtti és alatti határrevízió által kialakított helyzet fenntartását illetően. Ehhez képest próbálkoztak „kármentéssel” azok a magyar politikusok, akik különböző (kon)föderatív államközösség etablirozásától remélték mind az újabb vesztes helyzet elviselhetőbbé tételét, mind pedig a térségen belüli nemzeti-etnikai ellentétek tompítását. Ebbe a vonulatba sorolható Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944-ben, Genfben közölt, az Erdély-kérdéssel foglalkozó könyve⁵⁸ mellett Bethlen István dunai föderáció tervezete is, amelyet Barcza György berni magyar nagykövet juttatott ki az Amerikai Egyesült Államokba, Eckhardt Tiborhoz. Utóbbi viszont kudarcot vallott azt illetően, hogy a tengerentúlon életre hívjon egy magyar exil-kormányzati autoritást.⁵⁹ Ugyancsak föderációs irányba mozdultak el azok a – politikai perspektívával nem bíró – legitimista körök is, akik Habsburg Ottó 1942-ben körvonalazott tervét támogatták. E vízió alapfogolata egy 5-6 tagállamból álló Dunai Államszövetség kiépítése volt, amelyek között Erdély önálló államisága is megjelent.⁶⁰ Kállay Miklós miniszterelnök is felterjesztett egy hasonló koncepciót 1942-ben Horthy Miklós kormányzóhoz.⁶¹

A magyar törekvések az angolszász hatalmak felé tekintettek reménykedve. Meggyőződésük részét alkotta az az illúzió, hogy a háború utolsó szakaszában a Duna-medence amerikai és angol katonai ellenőrzés alá kerülhet.⁶² Nagy-Britanniának a háború utáni Kelet-Közép-Európa rendezését célzó tervei között a konföderáció lehetősége központi kérdést jelentett. Ilyen értelemben az Erdély-kérdésre is reflektált: az Oxfordi Egyetem szakértői által készített, 1942. december 17-én iktatott tervezet ugyancsak

⁵⁷ Uo. 20. Egy másik (1943-ra keltezett) memorandum – amelyet Bethlen István és körének tulajdonítanak, s amelyet Schrecker Károly, az Országos Takarékpénztár igazgatótanácsának tagjával jutattak el az ankarai brit nagykövethoz – Erdélyre nézve „hátrányosnak” ítélte az 1940. augusztus 30-án hozott döntést. Ennek korrigálását – a magyar fél számára – svájci mintára képzelte el: a három társnemzet (magyar, román, szász) alkotta Erdély önálló államként való konstituálását irányozta elő (a nyugati határsáv Magyarországhoz csatolása útján), miközben mindez egy szélesebb kelet-közép-európai konföderációba ágyazódna. Lásd Schrecker Károly magyar megbízott memorandumja Sir H. Knatchbull-Hugessen ankarai brit nagykövetnek. In JUHÁSZ Gyula szerk. (1978): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth. 118–134.

⁵⁸ Andrew BAJCSY-ZSILINSZKY (1944): *Transylvania. Past and Future*. Geneva, Kundig.

⁵⁹ GYARMATI 1995, 514.

⁶⁰ ROMSICS 2006, 22.

⁶¹ Ez utóbbit Bethlen István, Károlyi Gyula, Esterházy Mór, Keresztes-Fischer Ferenc is támogatta. Uo. 22.

⁶² Uo. 33.

egy önálló Erdélyt vetített elő, a dunai régió államaira kiterjedő konföderáció részeként.⁶³ Azonban annak is tudatában voltak, hogy a térség minden föderatív/konföderatív átalakítását célzó tervezet ellenkezik a Szovjetunió érdekeivel, mivel utóbbi saját befolyásának gyengítését, hegemonikus törekvéseinek megghiúsítását látja benne. Winston Churchill támogatását fejezte ki egy bajor–osztrák–magyar föderáció elképzelése iránt, amely a német állam újraéledésének „porosz szívterületét” ellensúlyozta volna, miközben a közép-európai szovjet befolyás redukálását is célozta.⁶⁴ 1943-ban egy balkáni föderációról beszélt, ami ugyancsak ellenérzéseket keltett a szovjet döntéshozókban. Sztálin ugyanis épp arra törekedett, hogy Edvard Beneš moszkvai látogatása során meggyőzze a lengyel–csehszlovák konföderáció tervének elvetéséről.⁶⁵ Az Amerikai Egyesült Államok kormányzati szervei is egyre intenzívebben foglalkoztak a háború utáni Kelet-Közép-Európa kérdésével. A magyar nyelven is közzétett amerikai tervezetek számos dokumentuma tanúskodik a régió államainak föderalizálása iránti szimpátiáról.⁶⁶

Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállást követően Szentmiklósy Andort és Szegedy-Maszák Aladárt Dachauba internálták. Kertész Istvánnak sikerült a Külügyminisztériumból két táskányi béke-előkészítő anyagot kimenteni és elrejteni. Az egész dokumentációból ezenkívül csupán az előzőleg a svájci magyar nagykövetségre kiküldött másodpéldányok maradtak meg.⁶⁷ A szovjet háborús frontátvonulás után nagyrészt előlről kellett kezdeni a dokumentációt, a béke-előkészítés alapmunkáját. Szentmiklósy Andor a dachaui koncentrációs táborban halt meg. Szegedy-Maszák Aladár csak a háború után került vissza Magyarországra Európának az angolszász hatalmak által felszabadított feléből. Kertész István, aki túlélte 1944. október 15. után a nyilas-keresztes hatóságok vizsgálati fogságát, illetve Budapest ostromát, a Debrecenben létrehozott Ideiglenes Kormánnyal csak 1945 márciusában vehette fel a kapcsolatot.⁶⁸ Az új Külügyminisztérium kötelékében ő szervezte meg a Béke-előkészítő Osztályt: 1945. június 28-án erről jelentést tett az Ideiglenes Kormány előtt. 1945. július 24-én már az első elemzést közölte, amely szerint időközben a Szovjetunió saját érdekével ellentétesnek tekinthetett minden magyar igényt a román–magyar határkérdésben – hiszen Romániában az új, kommunisták vezette kormány legitimitásának részét képezte Erdély egészének visszacsatolása.⁶⁹ Ráadásul – az erdélyi magyarság érdekében (is) – a magyar

⁶³ BÁN D. András szerk. (1996): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943.* Budapest, Osiris. 152–168. Lásd még: ISZLAMOV 1994, 48.

⁶⁴ GYARMATI 1995, 513.

⁶⁵ EDUARD BENEŠ (1942): *The Organization of Postwar Europe. Foreign Affairs*, January. 226–233; ELIZABETH W. HAZARD (1996): *Cold War Crucible: United States Foreign Policy And The Conflict in Romania (1943–1953).* New York, Columbia University Press. 14. Lásd még: GYARMATI György (1995): Kertész István pályafutása. In KERTÉSZ István: *Magyar békeillúziók, 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között.* Budapest, Európa–História, 513. ROMSICS 2006, 37–38.

⁶⁶ ROMSICS Ignác szerk. (1992): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Gödöllő, Typovent. Lásd még: GYARMATI 1995, 514.

⁶⁷ ROMSICS 2006, 33.

⁶⁸ KERTÉSZ 1995, 41–61.

⁶⁹ IVÁNYI Miklós (2015): Kertész István és a Békeelőkészítő Osztály. In Soós Viktor Attila szerk.: *Súlypont-áthelyezés a diplomáciában. A NEB Külügyi Munkacsoportjának tanulmányai.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottság. 72.

félre hárult az új román kormánnyal való megegyezés keresésének kötelezettsége. Ebből kiindulva különféle opciókat vetettek papírra:

- a) részleges határkiigazítás, amely csupán Szatmár, Nagykároly, Nagyvárad, Nagyszalonta, Arad városokra és a környező falvakra szorítkozna;
- b) Székelyföld területi autonómiája;
- c) független Erdély;⁷⁰
- d) nemzetközi kisebbségvédelmi szerződés, amelyet az ENSZ felügyelete alatt tartatnak be;
- e) a régió államainak föderalizációja, vámunió, határok légiesítése.

Kertész mindezt abból a célból készítette kormánya számára, hogy 1945. augusztus 14-én prezentálhassa a győztes nagyhatalmaknak a magyar békekonceptiót.⁷¹ 1945. november 12-ig egy újabb anyagot szerkesztett, amelyben a Kárpát-medence gazdasági egységére hívta fel a figyelmet, a Duna hajózható útvonalát mint az egész régió gazdasági ütőerét jellemezve.⁷²

A miniszterelnök vezette magyar kormánydelegáció moszkvai útja előtt, 1946. április elején – amikor a Külügyminiszterek Tanácsa a békekonferenciára való tekintettel a nagyhatalmak döntéseinek előkészítésén és egyeztetésén dolgozott – a magyar Béke-előkészítő Osztály a korábbinál konkrétabb békecélokat kellett rögzítsen, azzal együtt, hogy közben nyilvánvalóvá lett: bármelyik alternatíva megvalósítása esélytelen a Szovjetunió támogatása nélkül. Ilyen alaphelyzetben fogalmazódtak meg az itt felsorolt különböző koncepciók az Erdély-kérdésre vonatkozóan:

(A) Jakabffy Imre által felvázolt két rendezési terv:⁷³ a) 22 ezer km²-es határkiigazítás terve, amely a Nagybánya–Zilah–Meszes-hegység–Gyalui havasok–Temesvártól északra záródó vonalon húzódó határt, 1,5 millió lakosnak magyar államhatalom alá kerülését (amelyből 900 ezer román nemzetiségű) tartalmazta – ennek logikája a román fennhatóság alatt maradt magyar nemzetiségű lakossággal arányos román lakosság magyar fennhatóság alatt tartása; b) kizárólag határmenti magyar településeket jelentő – 11 800 km²-es területet érintő – határkiigazítás, amely csupán 421 ezer román nemzetiségű lakost jutatott volna a magyar állam területére.

(B) Demeter Béla által összesített „erdélyi magyarok által javasolt elképzelések”:⁷⁴ a) elvileg Magyarország egész Erdélyre jelentse be igényét; b) Erdély 103 ezer km²-es területéből 67 ezer km² a magyar államnak; c) önálló Erdély, svájci kantonok modelljének transzponálásával, nemzetközi (ENSZ) ellenőrzés alatt; d) autonóm Erdélyt Románia keretében; e) nemzetiségi önkormányzat Romániában. Az erdélyi magyarság álláspontjáról: „Teljes mértékben tudatában van annak, hogy Magyarország legyőzött csatlósállam,

⁷⁰ GYARMATI György (1997): A független Erdély alkotmánykonceptiója. *Külpolitika*, 24. évf. 3. sz. 130–153; FÜLÖP–VINCZE 1998, 405–443, 446–458.

⁷¹ Az ideiglenes kormány jegyzéke a három szövetséges nagyhatalom budapesti képviselőihez Magyarország békecéljairól (1945. augusztus 14.). In KERTÉSZ 1995, 535–545.

⁷² IVÁNYI 2015, 73.

⁷³ Lásd: FÜLÖP–VINCZE 1998, 418–428; ROMSICS 2006, 156.

⁷⁴ ROMSICS 2006, 156–158.

de azt hiszi, hogy az Egyesült Nemzetek tartós békére törekednek, és Közép-Kelet-Európában rendezni kívánják a függő kérdéseket.”⁷⁵

(C) Rónai András (Teleki Pál volt titkára, az Államtudományi Intézet volt igazgatója), Teleki Géza és Demeter Béla támogatásával egy olyan összeállítást készített el (két kötetben, angol nyelven), amelynek alapkonceptiója nem a hatalmi erőter realitásaiból, hanem a „méltányosságból” indult ki:⁷⁶ a) maximális változat – Erdély kb. kétharmada, gazdasági és etnikai elv együttes alkalmazása következtében, Magyarország részeként; b) minimális változat – 44 ezer km² terület, földrajzi „osztóvonal” alapján, Magyarországhoz; c) köztes változat – a második bécsi döntés által kijelölt határvonal, korrekciókkal Magyarország javára; d) Erdély kantonális rendszer alapján megszervezett önálló államként, ENSZ felügyelet alatt.

Mindezen elképzelések nem számoltak egyetlen, végül meghatározó körülménnyel: a győztes nagyhatalmak közötti viszony sajátos alakulásával, amelynek következményeként a kelet-közép-európai térség geopolitikai arculatát nem az Egyesült Nemzeteknek tulajdonított „tartós béke kialakításának célja”, nem a méltányosság vagy a kelet-közép-európai kis államok közötti megbékélés, hanem a régió fölötti hegemoniáját intézményesítő szovjet nagyhatalmi politika érdekegyüttese határozta meg.

Frontátvonulás, rendszerváltás, kiépülő szovjet hegemonia: az Erdély-kérdés a második világháború végén

Rövid idővel azután, hogy Magyarország német katonai megszállás alá került, Románia számára olyan szovjet fegyverszüneti ajánlat vált ismertté (1944. április 12.) – az angol-szász hatalmak által folyamatosan hangoztatott feltétel nélküli kapituláció elvével párhuzamosan –, amely a konkrét feltételekre reflektált: többek közt az 1940-ben szovjetek által elcsatolt területekről a végleges lemondás elvárását, valamint a teljes Erdély feletti román szuverenitás elismerését. Az 1944. augusztus 23-i sikeres átállást követően pedig az 1944. szeptember 12-én életbelépett fegyverszüneti szerződésbe a szovjet fél egész Erdély Romániához való visszacsatolását szándékozott iktatni – Nagy-Britannia diplomáciai képviselte nyomására került be az „Erdély vagy annak nagyobb része” feletti jogának elismerését, valamint a békekonferencián való végleges döntést rögzítő formula.⁷⁷

Az időközben Románia és Magyarország között beállt hadiállapotra hivatkozva, az előbbi kormánya a területén élő magyar kisebbség férfilakosságának internálásáról, a közösség vagyonának zárolásáról és különlegesen erre a célra létrehozott román állami intézmény (CASBI) általi igazgatás alá vonásáról rendelkezett. Az internálótáborok pokoli viszonyai (a leghírhedtebb a Brassó melletti földvári tábor volt) a korabeli

⁷⁵ ROMSICS 2006, 158; FÜLÖP–VINCZE 1998, 171–174.

⁷⁶ ROMSICS 2006, 158–160.

⁷⁷ PUȘCAȘ 1995, 29–41.

sajtó által is ismertek: e táborok felszámolása még 1945 nyarán is kiélezett politikai kérdés tárgya volt – a KRP tömegszervezeteként ismert, az akkor már kommunisták irányította kormányt támogató Magyar Népi Szövetségnek is konfrontálódnia kellett e kérdés megoldása érdekében (a kérdést napirenden tartó *Világosság* című lapját a cenzúra ideiglenesen felfüggesztette). 1944 őszén, a szovjet és román hadsereg háborús frontjának észak-erdélyi átvonulása közben a magyar lakosság tagjai több településen atrocitáshullám áldozatává váltak.

Akkoriban a kommunisták legerősebb politikai ellenfelét jelentő Nemzeti Paraszt-párt vezetője, Iuliu Maniu nevéhez kapcsolták az irreguláris fegyveres egységek atrocitássorozatát. Ez az átpolitizált interpretáció azonban nagyon is célzatos volt. A KRP dominálta koalíció utcai tüntetések sorával folyamatosan nyomást gyakorolt a Nemzeti Demokrata Blokk „négypárti együttműködése” (NPP, NLP, SZDP és KRP) által legitimált „átálló” kormányokra, elsősorban azért, hogy annak vezetőit – a Román Királyi Hadsereg tábornokait: Constantin Sănătescut és Nicolae Rădescut – ellehetetlenítsék.⁷⁸ Az előrenyomuló szovjet haderő térségparancsnoksága az 1944. október 11-én megszállt Kolozsvárra már be sem engedte a Román Királyi Hadsereg egységeit, majd kiutasította egész Észak-Erdély területéről az ott berendezkedni kezdő román állami intézményeket. Mindezt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) szovjet elnökének helyettese, Vinogradov tábornok – Mihály román királynak küldött 1944. november 12-i jegyzékében – azzal indokolta, hogy a fegyverszüneti egyezmény értelmében a háborús front mögötti területen a kommunikációs és hadtápvonalak működtetését biztosítani kellett, s ezt veszélyeztették a bekövetkezett atrocitások várható következményei.⁷⁹ Ezt követően pedig visszatérően a román kormányzati hatalmat gyakorló döntéshozók tudára adták, hogy Észak-Erdélyben addig nem érvényesíthetik autoritásukat, míg Romániában nem jut hatalomra egy „igazán demokratikus kormány”.⁸⁰ Az „igazi demokrácia” sztálini értelmezését a szovjet külügyi népbiztoshelyettes, Andrej Januarjevics Visinszkij személyesen segítette megfejteti a román király számára. Sztálin Bukarestbe küldött legátusa 1945. február végén egy kommunisták irányította kormány kinevezését követelte a román uralkodótól. Amikor pedig Mihály király az éppen véget ért jaltai konferencián (1945. február 4–11.) elfogadott „nyilatkozat a felszabadított Európáról” elveire hivatkozott, Visinszkij így válaszolt: „Jalta az Ön számára én vagyok!” Hozzáfűzte, hogy ha a leg-rövidebb időn belül nem teljesül a szovjet követelés, Románia önálló állami létét sem garantálhatja.⁸¹ Ilyen körülmények között nevezte ki 1945. március 6-án Mihály király a kommunisták irányította kormányt, amelynek élén a „társutas” politikus, Petru Groza állt. Mivel Moszkvának is érdekében állt az új kormány elfogadtatása a román

⁷⁸ Dinu C. GIURESCU (1996): *Guvernarea Nicolae Rădescu*. București, Editura All. 26–47; Dennis DELETANT (1996): *România sub regimul comunist*. București, Fundația Academia Civică. 23–37.

⁷⁹ Virgiliu ȚĂRĂU, (1996): Problema Transilvaniei în ecuația comunizării României. In Adrian GORON et al. szerk.: *Sovietizarea Nord-Vestului României (1944–1950)*. Satu Mare, Muzeului Sătmărean. 87–93.

⁸⁰ Florin CONSTANTINIU (1997): *O istorie sinceră a poporului român*. București, Editura Enciclopedică. 457.

⁸¹ Uo.; Ioan SCURTU et al. szerk. (1994): *România. Viața politică în documente – 1945*. București, Arhivele Naționale ale României. 151, 165, 180–181, 183. A szerző fordításai.

közvéleményben, Groza kabinetének kinevezését rögtön követte Sztálin legitimáló távirata: egész Erdély a román állam szuverén területként csatolható vissza. Ennek szimbolikus megerősítését szolgálta az új kormány első ülése Kolozsvárott, 1945. március 12-én, midőn – a szövetségesek már beérkezett új diplomáciai karának jelenlétében – megünnepelelheték Erdély egészének visszatérését román fennhatóság alá.⁸² További tíz nap elteltével – 1945. március 23-án – az új kormány már az általános földreform kezdetét is meghirdette.⁸³

Több mint fél évszázad távlatából immár az is rögzíthető, hogy az 1944 őszi Észak-Erdélyben provizórikusan – szovjet katonai hatóságok felügyelete alatt – beüzemelt közigazgatási intézményrendszer⁸⁴ korabeli egyedisége mellett historiográfiai tanulságokat is hordoz. Az ottani átalakulásban szerepet vállaló helyi magyar politikacsinálók szempontrendszerét erősen befolyásolta a szovjet fellépés a „Maniu-gárdákkal” és a román közigazgatási hatóságokkal szemben. A magyar és a román államtól egyaránt függetlenített unikális öngazgatási gyakorlat⁸⁵ pedig hamisnak bizonyuló illúziókat táplált, mind az autonómiát, mind pedig egy önálló Erdélyt illetően.⁸⁶ De ugyanez az 1944. őszi észak-erdélyi „Sonderweg” segít megvilágítani azt is, hogy a világháborút egyaránt a vesztes oldalon záró Románia és Magyarország esetében miért is különbözött annyira Moszkvának a „helyi” kommunista pártokat hatalomba integráló patronázs politikája. A háború végi délkelet-európai birodalmi penetrációjának megfontolásai vezették a Szovjetuniót abban, hogy az Erdély hovatarozása ügyében egyaránt magas érdekeltséggel bíró két szomszédos állam, Románia és Magyarország esetében markánsan eltérő szempontokat érvényesítsen a kommunista befolyás „trójai falóvának” becsempészése során. Mivel Románia 1944. őszi kiugrását-átállását az addig regnáló monarchikus katonai és adminisztratív garnitúra moderálta, a tényleges politikai váltoátállításhoz a helyszínen kellett elősegíteni „helyzetbe hozni” a – maroknyi számú – román kommunistát. Az 1945 március elejére kieroszakolt baloldali kormányalakítás több mint szimbolikus üzenete volt, hogy *Erdély egésze* épp a kommunisták tényleges hatalomra segítése eredményeként került vissza Romániához.⁸⁷ A kötelezően meghirdetett földreform mellett leginkább ezzel volt demonstrálható a párt új „nemzeti arcúlatá”. Ugyanebből következett – Sztálin döntése nyomán –, hogy nem a Moszkvából visszatért KRP-vezetőség valamely tagja, hanem a Romániában 1933–1944 között folyamatos börtönbüntetését töltő,

⁸² SCURTU et al. 1994, 197–208. *Orosz–román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall távirat váltása* (1945). Kolozsvár, Józsa Béla Athaeum. 9.

⁸³ SCURTU et al. 1994, 225–229.

⁸⁴ Marcela SĂLĂGEAN (2002): *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)*. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română.

⁸⁵ MOLNÁR Gusztáv (1993): Önröndelkezési törekvések az észak-erdélyi köztársaság idején. 1944. október 11. – 1945. március 13. In MOLNÁR Gusztáv (szerk.): *Autonómia és integráció*. Budapest, Magyar Szemle Könyvek.

⁸⁶ Erre vonatkozó kitűnő forráskötet: NAGY Mihály Zoltán – VINCZE Gábor szerk. (2003): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Kolozsvár–Csíkszereda, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print.

⁸⁷ Lásd Eduard MARK (2001): „*Revolution by Degrees*”. *Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947*. Washington, DC, Cold War International History Project. Working Paper Nr. 31. Online: www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFB11.pdf.

román etnikumú és vasutas foglalkozású Gheorghe Gheorghiu-Dej lett 1945 januárjától a párt vezetője. (A KRP 1945. októberi pártkonferenciáján változtatta át nevét Román Kommunista Pártra – RKP.) Ezzel a hatalmi fordulat idején ezer főt is alig számláló kommunisták a román nemzeti célok megvalósításának elsődleges letéteményeseként jeleníthették meg magukat, s a kormányra kerülés időpontjától kezdve a párt tagsága is rohamos növekedésnek indult. Összességében az RKP a Románia „területi integritását” biztosító, az államhatalmat felelősen gyakorló, az országon belül a nemzetiségek megbékítését garantáló erőként építhette tovább saját imázsát.

Ehhez képest az 1944/45 fordulóján meginduló magyarországi rendszerváltás korszakának meghatározó döntései – fél évnél is hosszabb frontátvonulás közepette – az országon kívül születtek. Moszkvai tárgyalásokon döntöttek az „új Magyarország” Ideiglenes Nemzeti Kormányának összetételéről. 1944 decemberében a Vörös Hadsereg „segítette” Debrecenbe az Ideiglenes Nemzetgyűlés garnitúráját is. A moszkvai magyar kommunista emigráció reprezentánsai szállták meg az újjászerveződő magyar kormányzati intézményrendszer kulcspozícióit. Ez a „moszkovitának” elkeresztelt garnitúra kezdetben még a „hazai” magyar kommunistákhoz képest is felülreprezentált volt, ami azzal a következménnyel járt, hogy az MKP az újjászerveződő közéletben sokkal kevésbé tudta úgy megjeleníteni magát, mint a magyar nemzeti érdekek elkötelezett képviselőjét. Ugyancsak a helyzet félreismerését mutatta, hogy ezek a Szovjetunióból visszatelepülő kommunisták erőteljesen szorgalmazták 1945 folyamán a parlamenti választások mielőbbi megtartását – attól remélve pozíciójuk és legitimitásuk megerősítését. A november 4-i voksoláson szerzett 16% egyértelmű fiasco volt az MKP számára – még saját elvárásaik tükrében is. A SZEB szovjet elnökségének közvetlen beavatkozása szükségeltetett ahhoz, hogy a választásokon abszolút többséget (57%) szerző Független Kisgazdapárt mellett résztvevője maradjon a kormánykoalíciónak.⁸⁸ Amíg tehát a Román Kommunista Pártot a szovjet patronázs segítette abban, hogy a román nemzeti érdek elsődleges letéteményeseként szerepelhessen, addig a Magyar Kommunista Párt vezetését a rendszercezúra nyomán átvevő moszkoviták inkább rontották pártjuk „nemzeti elkötelezettségének” hiteles megjelenítését.

Potsdamtól Moszkváig: a győztes nagyhatalmak eltérő békecéljai és a román–magyar határvíta

A győztes hatalmak vezetőinek Potsdamban tartott konferenciáján (1945. július 17. – augusztus 2.) egyértelmű jelei mutatkoztak azok háború utáni Európával kapcsolatos elképzelései közötti alapvető eltéréseknek: az angolszász nagyhatalmak tiltakoztak a jaltai *Nyilatkozat* a *Felszabadított Európáról* elveinek be nem tartása miatt Lengyelország, Románia és Bulgária esetében. Ennek hatására I. Mihály király a Petru Groza vezette kormánnyal szembeni fellépésre szánta el magát: „királysztrájkot” kezdett – semmilyen kormányhatározatot nem emelt törvényerőre, nem látott el kézjeggyével,

⁸⁸ VIDA István (2001): *Fejezetek a Kisgazda Párt történetéből, 1930–1956. Tanulmányok*. Budapest, k. n.

amivel kormányzati válság előidézését, végső soron a kormány bukását és választások kiírását próbálta elérni.⁸⁹ Ilyen körülmények között a nyugati nagyhatalmaknak 1945 őszén tett lépése – az Erdély-kérdés kapcsán – a román kommunisták kormányzati legitimitását volt hivatva megingatni. A Külügyminiszterek Tanácsának Londonban tartott ülészakán (1945. szeptember 11. – október 2.) ugyanis a nyugati nagyhatalmak megkérdőjelezték Vjacseszlav Molotov szovjet külügyi népbiztos azon kezdeményezését (is), hogy az Erdély-kérdést véglegesen lezártnak tekintve, az 1920. június 4-én meghatározott román–magyar határ visszaállításáról határozzanak.⁹⁰ James Byrnes az Amerikai Egyesült Államok részéről – közvetlen román–magyar megegyezés esetén – fenntartotta egy részleges határkiigazítás lehetőségét.⁹¹ G. Bidault francia külügyminiszter csakis az etnikai viszonyokhoz közelítő határkiigazításokkal volt hajlandó a román–magyar határkérdésben bármilyen megoldást elfogadni, az előző békeszerződés okozta ellentétek orvoslására.⁹² E. Bevin brit külügyminiszter pedig egy „önmagában igazságos” megoldás keresésének szükségességét hangsúlyozta.⁹³ Molotov ezt követően nyíltan kiállt a trianoni békeszerződésben rögzített határvonalhoz való visszatérés mellett: szeptember 20-án adott válaszában az erdélyi etnikai viszonyokra, a Hitler által létrehozott megosztás semmissé nyilvánításának szükségességére, Romániának a szövetségesekhez való csatlakozására hivatkozva érvelt.⁹⁴ A nyugati és szovjet hatalmi érdekek ellentéte miatt a Külügyminiszterek Tanácsának első londoni ülészakája után tehát nem zárult le teljesen az Erdély-kérdés vitája.

A Petru Groza vezette román kormány nehéz helyzetben találta magát: a nyugati nagyhatalmak általi elismerésének nyílt megtagadása és a „királysztrájk” mellett az Erdély-kérdés napirenden tartása sem kedvezett a nemzetközi szintén saját hatalmi helyzete megszilárdításának. Ekkor két új irányba tett nyitást: egyfelől a „határok spiritualizálása”, a dunai államok közötti együttműködés, valamint a gazdasági szinergiák előtérbe helyezésével próbálta a határkérdést árnyalni;⁹⁵ másfelől a romániai magyar kisebbség irányába tett pozitív gesztusokkal próbálta lojalitásukat erősíteni, és egy később ilyen értelemben felhasználható nyilatkozatra bírni e közösség politikai képviselőit. A korabeli sajtóban megint előtérbe kerültek a magyarellenés atrocitásokról szóló hírek, az 1945-ben ellenzékbe szorult Nemzeti Parasztpárttal, valamint Iuliu Maniu nevével összefüggésbe hozva, ugyanakkor a kormányt alkotó kommunisták vezette koalíciót a nemzetiségek

⁸⁹ Ioan CHIPER – Florin CONSTANTINIU – Adrian POP szerk. (1993): *Sovietizarea României. Percepții anglo-americeane*. București. 178–192; Camil DEMETRESCU (1991): Greva regală. In Gheorghe BUZATU szerk.: *România cu și fără Antonescu*. Iași, Moldova. 322.

⁹⁰ Radu CIUCEANU – Ioan CHIPER – Florin CONSTANTINIU – Vitalie VĂRATEC szerk. (1997): *Misiunile lui A.I. Vișinski în România. Din istoria relațiilor româno-sovietice (1944–1946). Documente secrete*. București, Academia Română, Institutul pentru Studiul Totalitarismului, Academia Rusă de Științe, Institutul de Slavistică și Balcanistică, Arhiva de Stat a Federației Ruse. 200–201.

⁹¹ FÜLÖP–VINCZE 1998, 15.

⁹² Uo.

⁹³ FÜLÖP Mihály (1988): A Sebestyén-misszió. Petru Groza és a magyar-román határkérdés. In RÁCZ Pál szerk.: *Tanulmányok Erdély történetéről*. Debrecen, Csokonai. 199.

⁹⁴ Valeriu Florin DOBRINESCU (1989): *România și organizarea postbelică a lumii, 1945–1947*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România. 119.

⁹⁵ GYARMATI 1995, 513, 519.

biztonságának, jogainak egyedüli hatékony garantálójaként, a magyar kisebbség partnereként mutatva fel.⁹⁶

A magyar kormány ilyen körülmények között tett lépéseket a közvetlen román–magyar megegyezés irányába: Petru Groza 1945. november 1-jén Bukarestben fogadta a Nékám Sándor vezette magyar delegációt. Groza azonban egyértelműen jelezte, hogy Sztálin támogatásával bír mindenféle határrevízióval szemben, a határkiigazítás javaslata helyett a „határok spiritualizálása”, a „vámunió” jelenthet megoldást, valamint a két nép barátsága – a „nagyhatalmi érdekekkel” szemben.⁹⁷ Ezt az álláspontot ismételték meg 1946. január 15-én, az akkori magyar miniszterelnöknek, Tildy Zoltánnak címzett jegyzékben.⁹⁸

A Petru Groza vezette kormány álláspontját a Magyar Népi Szövetség is magáévá tette. Az 1945. november 17-én kiadott „marosvásárhelyi nyilatkozat” szerint az Erdélykérdés nem határkérdés, hanem az „igazi demokrácia” megvalósulása által válhat valóssá a magyar kisebbség jogainak biztosítása, a jogegyenlőség megvalósulása Romániában.⁹⁹ Az erdélyi magyar közösség egy része azonban elemi erővel tiltakozott az ellen, hogy az MNSZ vezetősége az ő nevükben ilyen egyértelmű elköteleződést jelentő nyilatkozatot tegyen. Nemkülönben megkérdőjelezték a politikai szervezet vezetőségének reprezentativitását és jogalapját ahhoz, hogy ilyen súlyú kérdésekben döntsön. Alternatív álláspontok megfogalmazására vállalkoztak Jordáky Lajos, Nagy Géza, Pásztai Géza, Lakatos István, valamint a Márton Áron püspökhöz közel álló személyiségek (Korparich Ede, Szász Pál, Vásárhelyi János stb.).¹⁰⁰ Támogatták a Demeter Béla által koordinált erdélyi dokumentációs munkát, amely a magyar béke-előkészítést szolgálta. Ez utóbbit hallgatólagosan Kurkó Gyárfás is támogatta – ami később egyik fő vádpontja lett az ellene indított koncepciós pernek. Mindez egyúttal látványosan reprezentálja az MNSZ vezetősége által képviselt álláspont összetettségét.

1945 végén azonban újabb változás következett a nagyhatalmi erőterben: az Amerikai Egyesült Államok elnöke úgy értelmezte, hogy a békeszerződések aláírása után a második világháborúban győztes hatalmak hadseregei által Európában foganatosított megszállás megszüntethető lesz. A szovjet hadsereg kelet-közép-európai jelenlétének megszűnésében látva a megoldást, megváltoztatta taktikai álláspontját a kelet-közép-európai államok kormányainak elismerése kérdésében is. Eszerint minél hamarabb lesz nemzetközileg elismert kormánya ezen államoknak – és zárhatják le a békerendezés kérdését a „mellékvesztesekkel” –, annál hamarabb szűnik meg a szovjet katonai jelenlét a régióban, erodálva egyben a kommunisták által addig szerzett pozíciókat is. Ezért került sor a Külügyminiszterek Tanácsának moszkvai értekezletén való egyeztetés

⁹⁶ LÖNHÁRT 2008, 235.

⁹⁷ Feljegyzés a Nékám Sándor vezette politikai misszió Groza miniszterelnöknél tett látogatásról. In FÜLÖP–VINCZE 1998, 72–76.

⁹⁸ FÜLÖP 1988, 205; DOBRINESCU 1989, 31.

⁹⁹ Nem lényegtelen aspektus volt azonban, hogy annak előfeltételeként vagy következményeként látta az MNSZ vezetősége a jogegyenlőség megvalósítását. Lásd a kérdéskörre vonatkozóan: LÖNHÁRT Tamás (2001): L'Union Populaire Hongroise et la question de la Transylvanie (1944–1947). *Transylvanian Review*, 10. évf. 4. sz. 104–119.

¹⁰⁰ LÖNHÁRT 2008, 152, 237–242.

után (1945. december 15–27.)¹⁰¹ és egy-egy ellenzéki párt képviselőjének tárca nélküli miniszterként való felvételét követően a kommunisták vezette lengyel, román és bolgár kormány elismerésére a nyugati hatalmak által (1946. január–február), amelynek feltétele a választások mihamarabbi kiírása és a békekonferencián való részvétel volt. Romániában ennek nyomán elhárultak az addigi akadályok a kommunisták irányította kormány elől. Az nemzetközi elismerést nyert, a „királysztrájk” megszűnt, és a választásokat a hatalom birtokában szervezhette és vezényelhette le.¹⁰² Ugyanakkor az ellenzék nehéz helyzetbe került. Úgy kellett a választásokra készülnie, hogy minden eszközt elvesztette: a kommunisták vezette kormány nemzetközi elismerés birtokában hozhatott törvényrendeleteket, szervezhette a választásokat, rendelkezett az államhatalom által birtokolt legitim erőszak intézményeivel. Az ellenzékét viszont sújtotta a szovjet vezetőségű SZEB által intézményesített cenzúra, a népbíróági perek, B-listázások. Ezen túlmenően – a választás feletti ellenőrzés teljes hiánya mellett – legfontosabb érvrendszerétől is megfosztott. Az 1946 júliusában megnyitott párizsi békekonferencián ugyanis a román nemzeti érdekeket a kommunisták irányította kormány képviselhette: az Erdély-kérdésben teljes szovjet támogatás birtokában várható siker tovább erősíthette a hatalmon lévő Román Kommunista Párt legitimitását.

Magyarország kormánya – ehhez képest – azt tapasztalhatta, hogy az Erdély-kérdés kapcsán a nyugati támogatottság fokozatosan eliminálódott. Az 1945 második felében még fel-felbukkanó rokonszenv 1946-ra átértékelődött. Főként amiatt, mivel a nyugati nagyhatalmak a kérdés mielőbbi lezárását látták célravezetőnek. A békeszerződések mielőbbi aláírásától, ratifikálásától várták a kelet-közép-európai szovjet katonai megszállás megszűnését. Ezt tükrözte James Dunn, az Amerikai Egyesült Államok külügyminiszter-helyettesének új álláspontja is, amelyet a Londonban tartott négyhatalmi tanácskozáson fejtett ki (1946. január 18. – április 20.).¹⁰³ James Byrnes 1946. április 10-én pedig már elfogadhatónak tartotta a Vjacseszlav Molotov által 1945 szeptemberében kifejtett álláspontot a román–magyar határ kérdésében, fenntartva azonban egy közvetlen román–magyar megegyezés esetén a részleges határkiigazítás esélyét.¹⁰⁴ Miután Washingtonban és Londonban is a Szovjetunió álláspontjának esetleges változásától tették függővé a magyar békekoncepció sikerének bármilyen kis esélyét, Nagy Ferenc miniszterelnök az utolsó pillanatban (1946. április) megejtett moszkvai útja során már egy „minimalista” korrekciós tervvel is hiába hozakodott elő.¹⁰⁵ Sem Sztálin, sem Molotov részéről nem kapott a magyar kormánydelegáció egyetlen reménykeltőnek tekinthető kijelentést sem a békekonferencián felvetendő magyar álláspont kapcsán várható szovjet nagyhatalmi álláspontra nézve.

¹⁰¹ KERTÉSZ 1995, 281–283.

¹⁰² Florin CONSTANTINIU (1997): *Doi ori doi fac șaisprezece. A început războiul rece în România?* București, Eurosong; Virgiliu ȚĂRĂU (2005): *Alegeri fără opțiune. Primele alegeri parlamentare din Centrul și Estul Europei după încheierea celui de-al doilea război mondial*. Cluj, Eikon.

¹⁰³ FÜLÖP 1988, 204; VIDA 1994, 312.

¹⁰⁴ FÜLÖP 1988, 204.

¹⁰⁵ Jakabffy Imrének, az Államtudományi Intézet munkatársának magyar–román határterve. Budapest, 1946 április 3. In FÜLÖP–VINCZE 1998, 418–427; Feljegyzés a „partiumos” területrendezés egy újabb változatáról az ún. „éjféli vonalról”. Budapest, 1946. április 8. In Uo. 427–429.

Nemkülönben veszett fejsze nyelének bizonyult az „utolsó utáni” próbálkozás is. Sebestyén Pál, a magyar kormány különmegbízottja 1946. április 23-án Petru Grozával való közvetlen tárgyalás útján kísérelte megnyerni bukaresti tárgyalópartnerét a Moszkvában előzetesen bemutatott magyar állásponthoz, azaz egy román–magyar megállapodáshoz. A román miniszterelnök azonban még a felvetésről való tárgyalást is visszautasította. Egyik hárító érve szerint aligha egyezkedhet az érintett két (vesztés) állam, mielőtt a béketeremtésben kompetens győztes nagyhatalmaknak a kérdést illető álláspontjáról tudomásuk lenne. Másik ellenvetése ennél is triviálisabb volt: hogy tárgyalhatna ő olyasmiről, ami az adott helyzetben Románia – Erdélyt is magában foglaló – integritását megkérdőjelezné? Hiszen erről szólna akár a megosztás, akár bármifajta határkiigazítás.¹⁰⁶ (A lakosságcsere kérdését – okulva a csehszlovákiai magyarok helyzetéből – a budapesti delegátus sem tematizálta.)

Az Erdély-kérdés – a háború utáni békerendezés része

A békekonferencia megnyitása előtt Párizsban ülésezett – a békeszerződés-tervezetek véglegesítése céljából – a Külügyminiszterek Tanácsa (1946. április 25. – május 16., illetve június 16. – július 12.). Ezt követte 1946. július 29. – október 15. között a békekonferencia párizsi tárgyalássorozata, majd 1946. november 4. – december 11. között a Külügyminiszterek Tanácsának New Yorkban tartott következő ülásszaka, amelyen a békeszerződések végrehajtásának gazdasági és technikai kérdéseiben alakították ki a végső álláspontot. Mindezek után kerítették sort a békeszerződések aláírásának ünnepélyes aktusára, 1947. február 10-én. Az Olaszországgal, Finnországgal, Romániával, Magyarországgal és Bulgáriával megkötött békeszerződések a ratifikálást követően (1947. szeptember 15.) léptek érvénybe.

A Külügyminiszterek Tanácsában 1946. május 7-én – a Romániával kötendő békeszerződés előkészítésének napirendje szerint első vitapontként – kezdődött az Erdély-kérdés tárgyalása.¹⁰⁷ Utána következett a bolgár békeszerződés, és ezt követően terveztek rátérni a magyar békeszerződéssel kapcsolatos kérdésekre.¹⁰⁸ A sort a finn szerződés témaköre zárta.

A román–magyar határkérdés tárgyalásakor az előzetesen Molotov által rögzített szovjet álláspont jelentette az alapot, explicite beiktatva egész Erdély Romániához tartozását. Ehhez az amerikai fél egy kiegészítést akart illeszteni, amely a két közvetlenül érintett fél közötti megegyezés útján való határkiigazítás lehetőségét továbbra is fenntartotta,

¹⁰⁶ FÜLÖP Mihály (1994): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Budapest, Héttorony. 110–111.

¹⁰⁷ Ezt követte: Románia egyéb határainak kérdése, a dunai hajózás nemzetközi felügyeletének kérdése, a „fasiszta szervezetek” feloszlata, a román háborús bűnösök kérdése. United States Delegation Record, Council of Foreign Ministers, Second Session, Eleventh Meeting, Paris, May 7, 1946, 11 a.m. In *FRUS* (1946). *Council of Foreign Ministers*, II. köt. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d105>.

¹⁰⁸ Az első és második bécsi döntés érvénytelenítése; a román–magyar határon kívüli egyéb határkérdések; anyagi jóvátétel kérdése. Uo. 259.

amennyiben az jelentősen csökkentette volna az „idegen hatalom alatt élő személyek számát”.¹⁰⁹ Ernest Bevin támogatta az amerikai felvetést. Az így létrejött szöveg mindkét kiegészítést tartalmazta.¹¹⁰ Ugyanakkor a szovjet fél akarata szerint az „egyéb határkérdések” fölött átsiklottak, elfogadva Molotov álláspontját, amely szerint Románia többi határát illetően semmilyen vitás kérdés nincs (értve ezalatt Besszarábia, Észak-Bukovina és a Herca tartomány szovjet ultimátumot követő elcsatolásának hallgatólagos elfogadását a nyugati hatalmak által).¹¹¹ Ezt követően rátértek a Duna kérdéskörére, amelynek során vita alakult ki a brit és szovjet fél között. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a gazdasági kérdések általában messze nagyobb érdeklődést keltettek – illetve elágazó vitákat gerjesztettek – a tárgyalás menetében.

A nap második felében következett a Magyarországgal kötendő békeszerződés vitája. Az amerikai fél egy új felvetéssel állt elő, amely szerint ne csak a két bécsi döntésről határozzanak, hanem Magyarország összes határát vizsgálják meg tételesen: az Ausztria és Jugoszlávia felé eső határt az 1938. január 1-jei állapotában állítsák vissza; az 1940. augusztus 30-án hozott második bécsi döntést érvénytelenítve, ugyancsak az 1938. január 1-jei határ állíttassék helyre; a Magyarország és Szovjetunió közötti határt pedig a Románia és Magyarország közötti határral, valamint a Csehszlovákia és Magyarország közötti határral közös új hármashatárok közötti vonalon, az 1938. január 1-jei csehszlovák–magyar határvonalra állíttassék fel; az 1938. november 2-án hozott első bécsi döntést érvénytelenítve a csehszlovák–magyar határ pedig állíttassék vissza, az előző pontban rögzített szakasz kivételével, az 1938. január 1-jei vonalra. Mindez pedig legyen addig tervezetnek tekintve, amíg a csehszlovák és magyar fél szóban is ismertetheti erre vonatkozó álláspontját a Külügyminiszterek Tanácsa előtt.¹¹² Mindezek tükrében megállapítható, hogy semmiben sem tért el a román–magyar határ megállapítása a Romániával kötendő békeszerződés vitájához képest, s ugyanúgy a gazdasági kérdések ezt követő vitája volt valójában a felek érdeklődésének középpontjában.¹¹³

Schoenfeld amerikai különmegbízott még ugyanazon a napon titkos sürgönyt küldött James Byrnes külügyminiszternek,¹¹⁴ amelyben ismertette a Nagy Ferenc miniszterelnökkel aznap történt találkozásján elhangzottakat. Utalt a Bede Ádám (más forrás

¹⁰⁹ „Nevertheless, the Allied and Associated Powers would be prepared to recognize any rectification of the Romanian–Hungarian frontier that may subsequently be mutually agreed between the parties directly concerned and which would substantially reduce the number of persons living under alien rule.” Uo. 260.

¹¹⁰ „The decision of the Vienna Award of August 30th, 1940, is declared null and void. The frontiers between Roumania and Hungary existing on January 1st, 1938, is hereby restored, [the whole of Transylvania being thus included in the territory of Roumania]. [Nevertheless, the Allied and Associated Powers would be prepared to recognize any rectification of the Roumanian–Hungarian frontier that may subsequently be mutually agreed between the parties directly concerned and which would substantially reduce the number of persons living under alien rule.]” Uo. 270. (34. sz. jegyzet.) Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d105>.

¹¹¹ Uo. 261.

¹¹² Uo. 277. Lásd még: Proposal by the United States Delegation to the Council of Foreign Ministers. In Uo. 309–310. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d114>.

¹¹³ Uo. 278–283.

¹¹⁴ The Minister in Hungary (Schoenfeld) to Secretary of State, at Paris. Budapest, May 7th, 1946 – 11 a.m. In Uo. 285–286. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d109>.

szerint: István¹¹⁵) által Londonban, valamint Auer Pál által Párizsban a nyugati nagyhatalmak diplomáciai képviselőinek átadott, magyar békecélokat tartalmazó memorandumra, valamint arra, hogy a kommunisták Magyarországon akár zavargások útján is a szovjet csapatok visszavonásának elhalasztását megpróbálhatják kieszközölni. Ugyanakkor a Kiszgazdapárt számára a kormánydelegáció kudarca a békekonferencián egy jelentős szimbolikus legitímálási eszköz elvesztését jelenthette. A magyar pénzügyminisztert azonban aznap arra kérték táviratilag, hogy semmiképp ne utazzon Washingtonba, az ExImBank-kölcsön kérdésében tárgyalni, ugyanis tárgyalanná vált az út.¹¹⁶ Ezek együttesen azt a meggyőződést erősítették meg Budapesten, hogy a nyugati hatalmak teljesen közömbösen viszonyulnak Magyarország további helyzetéhez. Ezért James Byrnes 1946. június 4-én utasította Schoenfeld különmegbízottat, hogy a legközelebbi alkalommal ismertesse a magyar kormányfővel, hogy a párizsi Külügyminiszterek Tanácsában a szovjet fél felterjesztése alapján történt a döntés, az amerikai fél ajánlotta a közvetlen román–magyar megegyezés útján határkiigazítások lehetőségének fenntartását, de a szovjet álláspont végül győzedelmeskedett.¹¹⁷

Ezt követték a magyar kormányküldöttség amerikai (1946. június 11–19.) és angliai (1946. június 19–24.) körútja során szerzett tapasztalatok, valamint Párizsban a Bidault, Bevin és Molotov külügyminiszterekkel való személyes találkozók. A győztes hatalmak reprezentánsai semmilyen ábrándkergetésnek nem hagytak helyet a békekonferencia hivatalos megnyitása előtt.¹¹⁸ Eközben Erdélyben – a csíksomlyói búcsún tartott beszédében – Márton Áron püspök is leszámolt az illúziókkal, ám a csüggedéstől is óvni igyekezett híveit. Amellett érvelt, hogy a magyarság önmaga nem mondhat le jogairól, zord körülmények között is küzdenie kell megmaradásáért. Az MNSZ II. Kongresszusán Kurkó Gyárfás a „marosvásárhelyi nyilatkozatot” megalapozó politikai stratégia realizmusát dicsérte, s nyilvánosan is bejelentette a választásokon önálló lista állítását és a *kisebbségi státútum* kidolgozását. A székely atyafiak pedig ugyanott, az MNSZ kongresszusának otthont adó Székelyudvarhelyen nyílt tüntetést szerveztek a kommunisták irányította kormánnyal szövetkező politikával szemben, kellő zavarodottságot idézve elő a kormány küldöttei és az MNSZ vezetőségének közös ünneplésében.

Párizsi végjáték, 1946–1947

A párizsi békekonferencia hivatalos megnyitását követően, 1946. július 31-én hivatalosan közzétették a román békeszerződés-tervezet szövegét. Ezt követte a román

¹¹⁵ FÜLÖP 1994, 163.

¹¹⁶ Memorandum by the Economic Counselor at the Embassy in France (Merchant) to the Director of the Office of European Affairs (Matthews). Paris, May 9th, 1946. In Uo. 296. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v06/d209>.

¹¹⁷ The Secretary of State to the Minister in Hungary (Schoenfeld). Washington, June 4th, 1946 – 4 p.m. In *FRUS* (1946): Eastern Europe, The Soviet Union. Volume 6. 301–302. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v06/d214>.

¹¹⁸ KERTÉSZ 1995, 330–334.

delegáció válasza a békekonferenciára való meghívásra és a delegáció ismertetése (1946. augusztus 9.).¹¹⁹ A román küldöttség Párizsba érkezése alkalmával (1946. augusztus 11.) adott interjúk és hivatalos közlemények sora az Erdély-kérdést illetően csakis a második bécsi döntés előtti államhatár visszaállítását ismerte el elfogadható eredménynek.

Ezután követte egymást a román (1946. augusztus 13.), majd a magyar delegáció álláspontjának bemutatása (1946. augusztus 14.). Szószóló mindkét esetben az adott delegáció – külügyminiszteri rangú – elnöke: Gheorghe Tătărescu és Gyöngyösi János volt. G. Tătărescu a Románia és Magyarország közötti hadiállapotra hivatkozva, az előbbi jóvátételre való jogosultsága mellett érvelt. Kifejezte háláját a békeszerződés-tervezet 2. cikkelyében rögzítettek miatt, amely szerint a második bécsi döntés érvénytelenítve lett. Ugyanakkor Romániának a győztes szövetségesek oldalán való hadviselő státusának elismerése mellett érvelt, a Németország elleni hadbalépést pedig nem a fegyverszüneti szerződéstől (1944. szeptember 12.), hanem az átállás másnapjától (1944. augusztus 24.) kérte beiktatni.¹²⁰ A békekonferencia idején magukat exponáló – az ellenzékbe szorult NPP és NLP által felhatalmazott – román politikai emigránsok csoportja (köztük elismert diplomaták, mint Grigore Gafencu, V. V. Tilea, Alexandru Cretzianu) memorandumai-ban az időközben a Szovjetunió által már annektált területek (Besszarábia, Észak-Bukovina, Herca tartomány) kérdését is felvetették – amiről a hivatalos békedelegációnak nem állt szándékában említést tenni.

Gyöngyösi János másnap prezentálta a hivatalos magyar álláspontot a Luxemburg palotában. A magyar külügyminiszter – Jakabffy Imre már említett „minimalista” terve alapján – egy 22 ezer km²-es határkorrekció mellett érvelt, valamint a Romániában maradó erdélyi magyarság számára az autonómia intézményesítését és a kisebbségi jogok nemzetközi garanciáját ajánlotta megfontolására. Ezt követően, a csehszlovák–magyar vitás kérdések kapcsán hivatkozott a „népet földdel” elvre, tiltakozva a magyarok erőszakos kitelepítése (lakosságcsere) ellen.¹²¹

1946. augusztus 16. után bizottsági üléseken folytatódott a konferencia munkája. A magyar politikai és területi bizottság visszautasította a román–magyar határ kérdésének nyílt vitára bocsátását; nem vette napirendre. A magyar delegáció két memorandumot adott be. Ezekre Ausztrália delegátusa figyelmeztette a tárgyaló feleket a román politikai

¹¹⁹ A párizsi békekonferencián részt vevő román delegáció tagjai: Gheorghe Tătărescu külügyminiszter, a kommunistákkal szövetséges – a „történelmi” Nemzeti Liberális Pártból kiszakadt – új NLP párt elnöke. Korábban, 1934–1938 között miniszterelnök, II. Károly király autoriter korporatív rendszere alatt miniszter; Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Kommunista Párt (RKP) első titkára, közlekedésügyi miniszter; Lucrețiu Pătrășcanu igazságügyminiszter (RKP); Ștefan Voitec nemzetnevelési miniszter (RSZDP); Lothar Rădăceanu munkaügyi miniszter (RSZDP); Ion Gheorghe Maurer államtitkár (RKP); dr. Florica Bagdasar egészségügyi miniszter (RKP); Elena Văcăroiu; Șerban Voinea; Dumitru Dămăceanu tábornok; Mihail Ralea nagykövet, Washington; Richard Franasovici nagykövet, London; Simion Stoilov nagykövet, Párizs; Horia Grigorescu nagykövet, Hága; Victor Bărlădeanu a Román Nemzeti Bank vezetője; a Béke-előkészítő Osztály szakértői: Eugen Filotti; Bucur Șchiopu; Ion Christu; Tiyus Cristureanu; Alexandru Bianu; Daniel Danielopol. Lásd: Stela ACATRINEI (2009): Forumul păcii de la Paris (iulie – octombrie 1946.). In BUZATU 2009, 146.

¹²⁰ Uo. 147–148.

¹²¹ FÜLÖP 1994, 150–152.

és területi bizottság munkájának kezdetekor. 1946. augusztus 24-én, a Romániával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó bizottság ülésén – a román kérés kapcsán, miszerint Romániát a győztes szövetségesek oldalán ismerjék el hadviselő félként – előkerült a román–magyar hadiállapot kérdése is.¹²² Döntést hoztak arról, hogy 1946. augusztus 29-én a bizottság tűzze napirendre a magyar és a román delegáció álláspontjának újabb bemutatását. 1946. augusztus 31-én Auer Pál már csak egy 4000 km²-es határkiigazítás mellett érvelt, amely Szatmár, Nagykároly, Nagyvárad, Arad városokat és közvetlen környéküket érintette volna. Emellett a Székelyföld területi autonómiáját, közvetlen román–magyar tárgyalások kezdeményezését, a kisebbségi jogok nemzetközi kodifikációját ajánlotta a bizottság figyelmébe mint szükséges biztosítékokat.¹²³ Gheorghe Tătărescu a román béke delegáció álláspontját tolmácsolta 1946. szeptember 2-án. A román nép „bölcsojének” tekintett Erdély egésze feletti román követelések jogosultságát a román béke-előkészítés angol, francia, orosz nyelven is közzétett történeti, etnikai és gazdasági munkáiból idézve támasztotta alá, elutasítva a közvetlen tárgyalások és a területi autonómia megadásának felvetését. Annak bizonyítására, hogy a román állam keretei között a magyar kisebbség biztosítva látja jogait – többek között –, az MNSZ (már taglalt) marosvásárhelyi határozatát is idézte. A trianoni békeszerződés által megállapított határvonalat – visszaállítása mellett érvelve – „etnikai” értelemben igazságosnak ítélte meg. Tagadta a romániai állampolgárság megadásának, a CASBI által zárolt magyar vagyon és a földreformtörvények okozta kisebbségi sérelmeket. Minden határkiigazítási törekvést revizionizmusként minősített, és új konfliktusforrásként ítélte el. Végül kérte a bizottságot minden további magyar követelés elutasítására.¹²⁴ John C. Campbell, az amerikai küldöttség délkelet-európai szakértője a magyar határkiigazítás kérését észszerűnek ítélte. Az ausztrál delegátus felkérésére nyilatkozó Averell Harriman amerikai nagykövet pedig kijelentette: „a határ kismértékű módosítási lehetőségének megfontolása hozzájárulhat e két volt ellenséges állam közötti stabilitás és kölcsönös együttműködés kialakulásához.”¹²⁵ A szovjet fél meggyőzése azonban lehetetlennek bizonyult. 1946. szeptember 5-én a bizottság a Külügyminiszterek Tanácsa által 1946. május 7-én hozott döntést erősítette meg: a román–magyar határvonalat illetően visszaállította az 1938. január 1-jei állapotot. 1946. október 10-én, a román békeszerződés szövegének véglegesítése kapcsán Vandenberg amerikai szenátor a Duna nemzetközi státuszáról próbált vitát nyitni, az ausztrál delegáció képviselőjével szemben pedig Vjacseszlav Molotov ismételten megvédte az Erdélyt Romániának juttató döntést.¹²⁶

1946. november 17-én – a Romániában tartott választások eredményét meghamisítva – a Román Kommunista Párt, a végrehajtó hatalom kizárólagos birtoklása mellett, a törvényhozói hatalom fölötti ellenőrzését is biztosította.

1947. február 10-én a párizsi békekonferencia záróaktusaként a második világháborúban győztes nagyhatalmak, szövetséges és társult államok (összesen 21 állam delegációja)

¹²² ACATRINEI 2009, 149.

¹²³ Uo. 150–151. FÜLÖP 1994, 162.

¹²⁴ ACATRINEI 2009, 151; FÜLÖP 1994, 162.

¹²⁵ FÜLÖP 1994, 163.

¹²⁶ ACATRINEI 2009, 154.

ünnepélyesen aláírták Magyarország, Románia, Bulgária, Finnország és Olaszország béke delegációjával a békeszerződést. Ezt követően a nyugati nagyhatalmak egyértelműen tapasztalhatták, hogy elképzeléseik aaptalan illúziókra épültek: a Szovjetunió hadserege nem vonult ki a világháború végén megszállt kelet-közép-európai államokból – újabb államokra próbálta nyomásgyakorlással kiterjeszteni regionális hegemoniáját. Ezzel szemben hirdette meg 1947. március 12-én az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Harry S. Truman a „feltartóztatás” kül- és biztonságpolitikai doktrínát (containment policy). Ez defenzív stratégiai szemléletet intézményesített, és a *szovjet blokk* további terjeszkedését volt hivatott megállítani, gyakorlatilag elismerve a Szovjetunió vasfüggönyön túli hegemonikus hatalmát.

A romániai választások és a békeszerződés aláírása után a kommunisták irányította kormány politikai szövetségesének számító Magyar Népi Szövetség elnöke, Kurkó Gyárfás kérte az új törvényhozó testülettől a Kisebbségi Statútum kodifikációjának napirendre tűzését. Visszaautasították, és egészségügyi problémáira hivatkozva előbb a nyilvánosságból távolították el, majd megfosztották minden közeleti tisztségétől. Végül letartóztatták és koncepció perben vádat emelve ellene, súlyos börtönövekre ítélték. Márton Áron püspököt és társait, az MNSZ vezetősége álláspontjával szemben alternatív megoldásokat támogató szociáldemokratákat, valamint az MNSZ 1947 előtti vezetőségének tagjait ugyancsak letartóztatták és politikai elítéltekként hosszú időre bebörtönözték. A Magyar Népi Szövetséget az *elvtelen egység* helyett az *osztályharc* ideológiai elve alapján átszervezték, és az RKP tömegszervezeteként működtették az 1953-ban bekövetkezett (ön)feloszlátásig. Demeter Bélát, a Béke-előkészítő Osztály számára az erdélyi dokumentáció megszervezőjét és összeállítóját, a Magyar Külügyminisztérium alkalmazottját és magyar állampolgárt Magyarország területéről hurcolták el Romániába, ahol ismeretlen körülmények között halt meg.

The Question of Transylvania in the Mirror of the Hungarian and Romanian Preparations for Peace during the Second World War and at the Paris Peace Conference

Tamás Lönhárt

The border between Hungary and Romania changed twice between 1918 and 1945 as a result of Great Power arbitration. The Treaty of Trianon signed by the Allied and Associated Powers with Hungary in June 1920 awarded Transylvania, which contained some 1.6 million ethnic Hungarians, to Romania. In August 1940, however, the so-called Second Vienna Award made by German and Italian arbitrators after the two putative allies failed to settle the question directly, granted about 40 percent of Transylvania to Hungary.

Beginning in 1942, however, the Office of Peace [*Biroul Păcii*] in Romania began documenting its case for the return of that territory as part of a larger post-war settlement. The Romanians called for all of Transylvanian, including the region of Máramaros, the eastern edge of the Hungarian plain around Tiszántúl, Partium (Szatmár, Bihar), and the greater part of the Banat (Bánság) to be incorporated into Romania. The non-Romanian population would be relocated outside the new projected borders.

Hungarian preparations did not begin in earnest until 1943, when plans for exiting the alliance with Germany began to surface. The initial Hungarian scheme for incorporating all of Transylvania was rooted in the idea of federalizing Central and Eastern Europe and creating a customs union. The Hungarians thus sought to appeal to the Western Allies (Great Britain and the United States), whom they thought would be more supportive of a plan that prevented Soviet hegemony in the region. All of the plans elaborated by the Hungarian Office for Preparing the Peace [*Béke-előkészítő Osztály*], however, proposed the partitioning of Transylvania on ethnic grounds (not reinstating the “historical” pre-1918 borders), establishing territorial and cultural autonomy for the ethnic Hungarian community remaining in Romania, and an international treaty to guarantee the rights of national minorities.

The establishment of a communist-led Government in Romania in March 1945 reinforced the Soviet Union’s position favoring that state against Hungary, where the major non-communist political actor, the Smallholders’ Party, had won the elections. The re-integration of all Transylvania as part of Romania, with the direct involvement of the Soviet Union, became part of the legitimization process. Between the Potsdam Conference (17 July – 2 August 1945) and the Moscow Conference of the Council of Foreign Ministers (15–27 December 1945), the Western Allies treated the Transylvanian question in this fashion as well, though with the opposite intent. That offered an opportunity for the Hungarians to negotiate a compromise on the Transylvanian question, which effort included a direct dialogue with Romania.

As the Western Allies’ strategic view on the peace shifted though, their support for any further negotiation of border issues disappeared. At the conferences of the Council of Foreign Ministers held in London (18 January – 20 April 1946) and Paris (25 April – 16 May 1946), the Western Allies’ aim was to end the process quickly and thus engender the retreat of Soviet occupying forces from Eastern Europe. The last efforts of Hungary—sending a delegation to Moscow and the Sebestyén mission to Bucharest in April 1946—remained without result.

The Soviets viewed Central and Eastern Europe as their sphere of influence, and their insistence that Transylvania belonged to Romania carried the day. The Western Allies had put forward their illusions in the Declaration on Liberated Europe; but when the peace treaties were signed on 10 February 1947, the realities of Soviet occupation won out. The result was the Truman Doctrine and the Marshall Plan, the defensive strategy of “containment” leaving the states behind the “Iron Curtain” as part of the Soviet Bloc. Many diplomatic disputes, including that of the borders between Hungary and Romania, were “frozen” inside that bloc.

Nemzetközi kisebbségvédelem a párizsi béke árnyékában – illúziók vagy perspektívák?

A tanulmányom címében megfogalmazott kérdés feltevése optimizmust sugall. Optimizmust, mert a háború romjain és az új bilincsek szorításában a létéért küzdő magyar kormányzat nem alapozhatta külpolitikáját másra. Még akkor sem, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az új világrend pallérjai semmit nem kívántak megtartani a második világégés előtt keservesen kivívott, ám ennek ellenére széleskörűnek nem mondható kisebbségi jogokból. 70 év távlatából próbáljuk értékelni azt, hogy a 20. század első felében immár a második béketárgyalásra készülő magyar diplomaták, illetve a háttéranyagok elkészítésében részt vevő (nemzetközi) jogi szakértők munkája a nemzetközi kisebbségvédelem szempontjából illúziónak bizonyult-e, vagy pedig egyfajta perspektívát adott-e az utókor számára. A nemzeti kisebbségek védelme, a szabályok alkalmazhatósága 2021-ben is változatlanul aktuális. A második világháborút követő időszakban a kisebbségvédelem szabályainak terjedelme, alkalmazása (alkalmasint létezése is) szerepelt a Nemzetek Szövetsége helyébe lépő ENSZ szerveinek napirendjén. Mindezek ellenére a párizsi békék nem lettek a kisebbségvédelem alapidokumentumai, sőt a keservesen elért eredmények megőrzése is kétségesé vált.

A kisebbségvédelem eredetét keresve két, egymással párhuzamos fejlődési irányt találunk. A Szalayné Sándor Erzsébet által megállapítottak szerint¹ az egyik a privilegiált csoportok jogainak fejlődése (itt voltaképpen kollektív jogokról beszélünk), a másik irány az (egyéni) emberi vagy másképpen polgári és politikai jogok fejlődési útja. A két, saját úton fejlődő joganyag – ha csak rövid időre is – időben és térben olykor igen közel került egymáshoz. Meggyőződésem, hogy üdvös lenne, ha a fejlődési utak minél többször találkoznának, ugyanis a kollektív vagy egyéni jogi megközelítés látszólag ugyan távol áll egymástól, ám amennyiben a jogvédelem megvalósul, és eredményeket tudunk elérni, az elméleti háttér másodlagossá válik.

A kisebbségi jogvédelemre tehát elméleti lehetőség van egyrészt kollektív, másrészt egyéni jogi szemlélettel (Magyarország jelenleg az előbbit részesíti előnyben). A következőkben e lehetőségek bővebb megvilágításba kerülnek, ugyanakkor lényeges kiemelni, hogy a két koncepció eltérő fejlődési utat járt be, és tartalmuk is változásokon ment keresztül.

A kisebbségi jogok a nemzetközi közösség érdeklődési körébe, ezzel együtt a nemzetközi szerződések szintjére az első világháborút követően kerültek, elsősorban a békeszerződések, másodsorban pedig a kisebbségi szerződések, illetve a nemzeti kisebbségeket védő egyoldalú állami nyilatkozatok által. A két háború közötti korszak jogvédelmének

¹ SZALAYNÉ SÁNDOR ERZSÉBET (2003): *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat.

eredményeit a szakirodalom nem méltatja túlságosan, és a gyakorlat is azt mutatja, hogy ez a fajta, nukleárisnak nevezhető kisebbségvédelmi rendszer nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, hatékonysága nem volt megfelelő. Voltaképpen valamiféle, ha nem is jóvátételt, de legalábbis minimális kompenzációt adott azon államoknak, amelyek elvesztették lakosságuk nagy részét, illetve azoknak, akik más, tőlük etnikailag eltérő többségű országok állampolgárai lettek. Tanulmányom első illusztrációjaként két rendelkezést mutatok be az 1919-es román kisebbségi szerződésből, amelyek az oktatási jogokra vonatkoznak (időszerűségük változatlan): „Azok a román állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi román állampolgárok. Nevezetesen hasonló joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják.”² Az anyanyelvű intézmények állampolgárok általi fenntartásának joga mellett a szerződés biztosította, hogy a magyar és szász közösségek – vagy ahogyan a szerződés fogalmaz: az *erdélyi székely és szász közületek* (az eredeti francia szöveg szerint *communautés*) – vallási és tanügyi kérdésekben *helyi önkormányzattal* rendelkezzenek.³

A példa rögtön el is vezet bennünket a kisebbségvédelem egyik legfontosabb területéhez: az iskolák első világháborút követően kisebbségivé vált személyek és közösségek általi fenntartásának kérdéséhez, valamint az anyanyelven való iskoláztatás jogához. Az említett próbálkozások konkrét intézkedések voltak, a szerződés rendelkezéseit a román kormány alaptörvényekként ismerte el, létjogosultságukat a háborút követő időszakban, sőt az 1990-es évek rendszerváltásai során is elismerték. Általános, a jogvédelem minden területét magában foglaló kisebbségvédelmi szerződések megkötésére ugyanakkor a két háború között nem került sor. Léteztek ugyan erre irányuló törekvések, például Litvánia 1925-ben, a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésében tett eredménytelen javaslatot egy átfogó szerződés kidolgozására hivatott bizottság létrehozására (az indítványt csupán Lengyelország és Románia támogatta), de volt törekvés a többség jogainak a kisebbségekkel szembeni érvényesítésére is: a Népszövetség Közgyűlésében Kína tett javaslatot egy, a kisebbségek „uralma” alatt élő többség védelmére szolgáló klauzula elfogadtatására is, szintén sikertelenül.⁴

Szalayné Sándor Erzsébet megfogalmazása szerint „[e] szerződések sokkal inkább az adott földrajzi térség szuverén államai közti béke fenntartását kívánták szolgálni a szóban forgó korszakban, a kisebbségi kérdést fokozott veszélyforrásnak, és éppen ezért szabályozásra érettnek tekintve”.⁵ Nehéz nem arra következtetni, hogy a szabályozás mögött voltaképpen nem a győztes, illetve a területgyarapodással érintett államok

² A szövetséges és társult főhatalmak és Románia között Párizsban 1919. évi december hó 9-én kötött szerződés (a továbbiakban: román kisebbségi szerződés), 9. cikk.

³ Román kisebbségi szerződés, 11. cikk: „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.”

⁴ SZALAYNÉ SÁNDOR 2003, 145–146.

⁵ Uo. 146.

„lelkiismereti”, vagy valamiféle a nyereségekkel kapcsolatos kompenzációs meggyőződése, hanem inkább a fennhatóságuk alá került nemzetiségeknek az új helyzettel kapcsolatos, nem feltétlenül barátságos hozzáállásával szembeni aggályok álltak. (A kisebbségi kérdés biztonságpolitikai felfogásának párhuzamait láthatjuk a későbbiekben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet – majd Szervezet – keretei között, amely az 1992-ben létrehozott nemzeti kisebbségügyi főbiztos intézményével kifejezetten a konfliktusok megelőzését célozza.)

Az elemzést folytatva érkezünk el a második világháborút lezáró békeszerződések korszakába. Az Egyesült Nemzetek adta keretek között az addig az egyes államok alkotmányaiban szabályozott emberi jogok kiléptek a nemzetközi (jogi) szabályozás szintjére. Az emberi jogi nyilatkozatok mellett egyre több szó esett a jogok érvényesítéséről, valamint a kontrollmechanizmusról is. Az Egyesült Nemzetek 1942. évi nyilatkozata ugyan összekapcsolja a szabadság, a vallásszabadság és a törvényesség kérdését, valamint az emberi jogokat, de a kisebbségek védelmének kérdése ettől eltérő irányt vett. A kisebbségvédelemre való utalás az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába (1948) már nem került bele (ebben nagy szerepe volt a nyilatkozat tervezetét kidolgozó munkacsoport tagjának, Eleanor Rooseveltnek, aki szerint a kisebbségi kérdés *nem általános jelentőségű, és csupán Európára vonatkozik*).⁶ A nemzeti kisebbségek nemzetközi jogi védelmét tehát nem kívánták az éppen megalakult ENSZ, illetve a nemzetközi szervezetek keretein belül szabályozni. Ebben közrejátszott az is, hogy a Harmadik Birodalom többek között a kisebbségvédelem indokoltságát felhasználva valósított meg expanziós politikát, majd népiirtást, illetve háborús és emberiség elleni bűncselekményeket, szentesítve „az erős uralmát a gyenge felett”.⁷

A második világháborút követő időszak döntéshozói az újabb világégés tapasztalataiból kiindulva nem kívánták újraéleszteni a Nemzetek Szövetsége idején működő kisebbségvédelmi rendszert. Életre hívták, és útjára bocsátották ugyanakkor az emberi jogok védelmének szabályrendszerét. A kisebbségek védelmét a továbbiakban az emberi jogok keretén belül tervezték megvalósítani.

Kézenfekvőnek tűnik a kérdés: mit várhattak a nemzetközi közösségtől a béketárgyalásokra készülő magyar szakértők? Milyen alapokra kellett építeniük a magyar álláspontot? Milyen perspektívákat nyitott az Egyesült Nemzetek keretei között éppen formálódó új jogi felfogás? Egy dolog szinte biztos volt: az intézményes védelem várható megszűnésével új utakat kellett keresni. Eleanor Roosevelt felfogása a kisebbségi jogok regionális jellegéről akár biztató is lehetett volna, ám ez nem vált uralkodó nézetté. Nem beszélve az ENSZ különféle bizottságaiban a későbbiekben zajlott értelmezési próbálkozásokat az intézményes kisebbségvédelem továbbéléséről,⁸ egyes korábbi nemzetközi szerződési rendelkezések változatlan hatályban tartásáról, valamint néhány új békeszerződési, illetve autonómiát adó belső jogi rendelkezésről.⁹ Kétségtelen volt,

⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR 2003, 149.

⁷ Jean Rivero, idézi KOVÁCS Péter (1996): *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest, Osiris. 10.

⁸ SZALAYNÉ SÁNDOR 2003, 150.

⁹ Lásd: lausanne-i békeszerződés (1923); az Åland-szigetek autonómiája; az olasz békeszerződés (1947) IV. melléklete a német nemzeti kisebbség jogairól in NAGY Károly (1999): *Nemzetközi jog*. Budapest, Püski.

hogy az Egyesült Nemzetek 1955. évi tagságától még igen messze álló, a fegyverszüneti egyezmény értelmében a trianoni határok közé visszavonulni kényszerülő Magyarország szakértőinek a béketárgyalásokig rendelkezésre álló igen rövid idő alatt kellett a közép-európai (Duna-medencei) kisebbségvédelem nemzetközi védelmének szükségességét indokolni.

A béke-előkészítés folyamata – amelyet Fülöp Mihály mutatott be részletesen¹⁰ – során égető módon vetődött fel a kérdés: mi lesz a nemzeti kisebbségvédelem és az ismét kisebbségbe került, immáron a szomszédos államok háborút követő bosszúpolitikájának áldozatul esett magyarság sorsa az ENSZ-formálta világrend keretei között? Vajon megszűnnek-e a nemzeti kisebbségek intézményes védelmi mechanizmusai, és – továbbgondolva Eleanor Roosevelttel gondolatmenetét – vajon a kisebbségi jogok valóban európai regionális jellegűvé válnak-e?

A béketárgyalásokra való felkészülés során a kiindulópont az a tézis volt, amelyet a magyar kormány a nagyhatalmak képviselőihez 1945. augusztus 14-én intézett jegyzékében fejtett ki: „a határok bármikénti megvonása esetén is nemzeti kisebbségek minden valószínűség szerint továbbra is fognak maradni az egyes államokban, ezért mindenesetre gondoskodni kellene azok védelméről az Egyesült Nemzetek nemzetközi szervezete útján. Kétségtelen, hogy a Népszövetség keretében működött kisebbségi védelem többé-kevésbé jogosult kritikára adott okot, de mégis megvolt. Számos esetben a védelem pusztá léte is megfontolásra készítette és fékezte a kisebbségek ellen intézkedéseket hozni szándékozó kormányokat. Sajnálatos visszaesést jelentene, ha a nemzeti kisebbségek a jövőben még ilyen védelemben sem részesülhetnének.”¹¹ A kisebbségi kérdés tehát magyar részről központi eleme volt a béke-előkészítésnek. Amiatt is, mivel a nagyhatalmak – néhány, az amerikai külügyminisztérium szakértői által a még zajló világháború idején kidolgozott, de a diplomáciai szintén csatát veszített, területi rendezést is tartalmazó tervezetétől¹² eltekintve – nemhogy az etnikai határok megvonásától, de a szomszédos államok magyarsággal szembeni jogfosztó intézkedésének elítélésétől is elzárkóztak.¹³ A fenti körülmények között dolgozták ki a Párizsban képviselendő magyar álláspontot, amelynek során a külügyminiszter a korszak egyik legnagyobb tekintélyű nemzetközijog-professzorát, Flachbarth Ernőt bízta meg egy, a nemzeti kisebbségek védelmét szolgáló nemzetköziszerveződés-tervezet elkészítésével, amely az új, immáron az egyéni emberi jogokon alapuló szemléletet tekintette kiindulási alapnak.¹⁴ A Miniszterelnökség 1946. május 7-i ülésén tárgyalta

289–293.

¹⁰ FÜLÖP Mihály – SÍPOS Péter (1998): *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, Aula. 283–314; valamint FÜLÖP Mihály (1989): A kisebbségi kódex. *Külpolitika*, 16. évf. 2. sz. 102.

¹¹ Jegyzék a három szövetséges nagyhatalomhoz Magyarország szempontjairól a béketárgyalásoknál. Idézi: FÜLÖP 1989, 102.

¹² ROMSICS Ignác szerk. (1992): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944*. Gödöllő, Typovent.

¹³ FÜLÖP 1989, 109.

¹⁴ GÁL Gyula (2005): Flachbarth Ernő emlékezete. *Miskolc Journal of International Law*, 2. évf. 2. sz. 52–58.

a tervezetet, majd 1946. június 11-én juttatta el a Külügyminiszterek Tanácsa tagjainak és a nagyhatalmak budapesti képviselőinek.

A szerződés az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjai és a Duna-medence államai között jött volna létre, hatékony, egyéni panaszjogot is tartalmazó, az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa, valamint a Biztonsági Tanács részvételével biztosítandó kontrollmechanizmussal. A tervezet személyi hatálya az egyének valamely nemzetiséghez való tartozásáról szóló döntésén alapult, amelyet a hatóságok nem vizsgálhattak volna felül. A kisebbségek pontos számarányának megállapítását ugyanakkor legalább tízévente tartandó népszámlálási adatokkal kívánta biztosítani, szemmel tartva az egyéni nyilatkozatokat. A Flachbarth-tervezetet a mai magyar nemzetiségi törvénnyel összevetve óhatatlanul megtaláljuk a párhuzamokat. A kisebbségi jogok mindkét esetben az egyén nemzetiségi hovatartozásáról szóló egyéni döntésén, valamint a népszámlálások hivatalos adatain alapulnak.¹⁵ Az 1946-ban illúziónak tűnő szabályozási rendszer, ha egyelőre más államokban nem is, de Magyarországon a 2010-es években törvényi szabályozást nyert.

A Flachbarth-tervezet külön fejezetet szánt a kisebbségi oktatásnak. Hasonlóan a két háború között kötött kisebbségi szerződésekhez, az egyéneken kívül a jogi személyeknek és a vallási közösségeknek is biztosította az iskolák alapításához és működtetéséhez való jogát azzal, hogy *bármely nyelven* végezhetik az oktatási tevékenységet. Az államnyelv tekintetében ugyanakkor elismerte az adott ország jogát arra, hogy annak tanítását ugyanolyan óraszámban tehesse kötelezővé, mint ahány órában azt az államnyelven tanító intézményekben előírják. E jogok hangsúlyosan jelentek meg az 1990-es évek nemzetközi jogalkotásában, különösképpen az Európa Tanács keretein belül kötött kisebbségvédelmi keretegyezményben (1995), a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájában (1992), illetve az EBESZ kisebbségi főbiztosának ajánlásaiban (például Hága 1996, Bolzano 2008). Az anyanyelven való oktatás joga a Magyarország által kötött kétoldalú kisebbségvédelmi, illetve jószomszédi kapcsolatokról szóló alapszerződésekben, nyilatkozatokban is megjelenik, amelyek gyakran tartalmaznak hivatkozásokat a nemzetközi szinten kötött egyezményekre, vagy egyéb *soft law* jellegű dokumentumokra.

A párhuzamokat keresve nem hagyható figyelmen kívül az önkormányzatiság kérdése, amely szintén külön fejezetet kapott a béketárgyalásokra készült szerződéstervezetben. Ez az „önkormányzatok minél szélesebb körű kiterjesztését” a többség és a kisebbségek közötti ellentétek megelőzésére, mérséklésére és megszüntetésére legalkalmasabb eszköznek tekintette.¹⁶ Ennél tovább lépve, a Flachbarth-tervezetben a mai magyarországi kisebbségi önkormányzatok előképe is megjelenik, amelyeket *kulturális jogkörű önkormányzati községként*¹⁷ nevesít. Emellett szabályozni kívánta a szórványban élő kisebbségek jogait is, nyelvi és kulturális jogokat biztosítva számukra. Nem kérdéses, hogy az Európa Tanács Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája is hasonló elv szerint szabályozza a kisebbségi nyelvhasználat biztosításának lehetőségeit.

¹⁵ Flachbarth-tervezet 7–8. cikk, valamint a 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól, 1. § (2) és 6. §.

¹⁶ Flachbarth-tervezet, 52. cikk.

¹⁷ Uo.

A magyar tervezet 1947. évi párizsi elutasítását követően a nemzetközi közösség hosszú ideig nem foglalkozott a kisebbségi jogok szabályozásával. Fordulópontot jelentett viszont az 1975-ben indult helsinki folyamat, amelynek aláíró államai vállalták annak biztosítását, hogy a nemzeti kisebbségek ténylegesen élhessenek az emberi és alapvető szabadságjogokkal.¹⁸ Az egyetemes igényű szabályozáshoz képest mindez igen csekély eredmény, ám a Helsinkiben elindult folyamat az 1990-es évek európai etnikai konfliktusai következtében felgyorsult, és a kisebbségi kérdésekben aktivizálódott Európa Tanács (nem utolsósorban a tagjai közé felvételt nyert közép- és kelet-európai államok aktív közreműködésével) immár nemzetközi szerződések létrehozatalának is keretet adhatott. Az 1946 óta eltelt időszak kisebbségi jogalkotását értékelve úgy vélem, az akkor illúzió-nak tekinthető jogvédelem egyes területeken megvalósult fejlődése valódi perspektívát jelent. Ugyanakkor az 1946-ban felmerült kérdések az univerzális és a regionális kisebbségvédelmet illetően továbbra is nyitottnak tekinthetők, e téren nem történt változás, a nyugat-európai államok felfogása továbbra sem mozdult el a hagyományos nemzeti kisebbségek elismerése felé. A 21. század történései – az új, az őshonos kisebbségektől eltérő csoportok megjelenése, a korábbiakhoz képest nagyságrendekkel intenzívebbé vált migráció – új kihívások elé állítják a nemzetközi kisebbségvédelmet.

Illúzió volt-e remélni, hogy a nagyhatalmaknak a magyar érveket, dokumentumokat elutasító magatartása ellenére valaha is sor kerülhet nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények, intézmények létrehozására, vagy például az anyanyelven való oktatás jogának biztosítására? Mai szemmel nézve sem tartom annak. A történelmi eseményeket feltárni próbáló kutatónak gyakran nincsenek saját tapasztalatai a vizsgált időszakról, ugyanakkor egyvalami miatt kivételes helyzetben van: módjában áll összevetni a hivatalos dokumentumokat, a kortársak visszaemlékezéseit, valamint azokat az iratokat, amelyeket keletkezésük időpontjában titkosítottak, ám a megszabott idő elmúltával a minősítést törölték. Különös, de nem meglepő, hogy az amerikai külügyminisztérium szakértői 1943 februárjában komoly érveket sorakoztattak fel a székely megyék háború utáni területi, illetve ennek alternatívájaként „kulturális” autonómiája mellett, amelyekhez erős nemzetközi garanciákat, valamint az érvényesítésükhöz szükséges hatásos módszert láttak szükségesnek – hasonlóan az amerikai tervekről mit sem sejtő, de azokkal lényegi elemeikben azonos javaslatokat kidolgozó magyar szakértőkhöz, köztük a már említett Flachbarth Ernőhöz.¹⁹ Válaszolva a címben feltett kérdésre úgy vélem, hogy bár a magyar álláspont elfogadásának minimális esélye volt, de a világos, a diplomácia és a nemzetközi jog csaknem teljes eszköztárát felvonultató, máig előremutató szakmaisággal megfogalmazott magyar javaslatok, köztük a kisebbségvédelmi szerződéstervezet, amellyel szinte egyidejűleg születtek meg a tartalmukban közel megegyező titkos amerikai béketervek, valójában inkább egyfajta perspektívát jelent. Perspektívát, valamint biztatást, mert a nagyhatalmi döntések árnyékában az ellentétes oldalon álló szakértők egymástól függetlenül is képesek olyan javaslatokat kidolgozni, amelyek mindenki által

¹⁸ Helsinki záróokmány, VII. pont.

¹⁹ ROMSICS 1992.

alkalmazható elméleti alapot szolgáltatnak a nemzeti kisebbségek védelmének 21. századi érvényesítéséhez.

A kisebbségvédelem kérdése immár 100 éve magyar kérdés is. Történetének, eszközrendszerének ismerete a mai elméleti szakemberek, döntéshozók és diplomaták számára sem nélkülözhető.

International protection of national minorities in the shadow of the Paris Peace Treaties – illusions or perspectives?

Csaba Pákozdi

The founding of the United Nations codified at a global level the international protection of Human Rights. Consequently, the drafters of the Paris Peace Treaties of 1946 omitted the protection of national minorities that emerged after World War I. The Hungarian foreign affairs apparatus, seeing this omission, took both diplomatic and legal steps to ensure that the newly drawn borders that placed Hungarians outside of Hungary would preserve their minority rights.

Accordingly, the Hungarian peace delegation submitted a draft international treaty to the Paris Peace Conference. It sought to protect minorities within the framework of individual human rights. Hungary submitted this draft treaty on the protection of minorities, prepared by Ernő Flachbarth, professor of international law, for consideration to the permanent members of the UN Security Council and the states of Central Europe concerned. Was the proposal by representatives of a defeated state to conclude a universal human rights convention an illusion, or did it offer a kind of perspective? This paper attempts to answer this question by contrasting some of the provisions of the draft treaty, in particular those on education in the mother tongue and self-government, with the legal institutions of today. The ideas of 1946 presented by the Hungarian peace delegation can be seen as a kind of perspective. Documents declassified in the 1990s reveals that the United States Department of State came to similar conclusions about the need to protect minority rights in the early 1940s. The protection of national minorities continued to evolve in the 20th century, and the dissolution of the Soviet Union and Warsaw Pact and the resulting sovereignty of nations in Central Europe gave a new impetus to its development.

Válogatott bibliográfia

Önálló kötetek

- BALOGH Sándor (1982): *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája, 1945–1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig*. Budapest, Kossuth.
- BALOGH Sándor (1988): *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, Kossuth.
- BÉKÉS Csaba (2004): *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztútjében, 1945–1990*. Budapest, Gondolat.
- BORHI László (2015): *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest, Osiris.
- CORNELIUS, Deborah S. (2011): *Hungary in World War II. Caught in the Cauldron*. New York, Fordham University Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt13x04f7>
- CRAMPTON, Richard J. (1997): *Eastern Europe in the Twentieth Century – and After*. 2. kiadás. London – New York, Routledge.
- DELETANT, Denis (2016): *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*. London, Palgrave MacMillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-1-137-57452-7>
- FODOR Ferenc (2006): *A magyar földrajztudomány története*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- FRANK, Tibor (1999): *Ethnicity, Propaganda, Myth-Making*. Budapest, Akadémiai.
- FÜLÖP Mihály (1994): *A befejezetlen béke: a Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés, 1947*. Budapest, Héttorony.
- FÜLÖP Mihály (2008): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanács és a magyar békeszerződés 1947*. Második, bővített kiadás. Budapest, Püski.
- FÜLÖP, Mihály (2011): *The Unfinished Peace. The Council of Foreign Ministers and the Hungarian Peace Treaty of 1947*. Wayne, NJ, Center for Hungarian Studies and Publications.
- FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter (1998): *Magyarország külpolitikája a 20. században*. Budapest, Aula.
- GERŐ András szerk. (1989): *Sorsdöntések. Kiegyezés 1867. Trianon 1920. Párizs 1946*. Budapest, Göncöl.
- GYARMATI György – LENGVÁRI István – PÓK Attila – VONYÓ József (2013): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Budapest–Pécs, Kairoosz – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.
- IZSÁK Lajos (1998): *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990*. Budapest, Kulturtrade.
- JUHÁSZ Gyula (1988): *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, Kossuth.
- KERTÉSZ, Stephen D. (1953): *Diplomacy in a Whirlpool. Hungary between Nazi Germany and Soviet Russia*. Notre Dame, IN, University of Notre Dame Press.
- KONTLER, László (1999): *Millennium in Central Europe. A History of Hungary*. Budapest, Atlantisz.
- KOVÁCS Péter (1996): *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest, Osiris
- LAMBERTON HARPER, John (2002): *America and the Reconstruction of Italy, 1945–1948*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LUNDESTAD, Geir (1978): *The American Non-policy Towards Eastern Europe, 1943–1947*. Oslo, Universitetsforlaget.
- NAGY Károly (1999): *Nemzetközi jog*. Budapest, Püski
- QUINLAN, Paul. D. (1977): *Clash over Romania. British and American Policies towards Romania: 1938–1947*. Los Angeles, American Romanian Academy of Arts and Sciences.
- ROMAN, Eric (1996): *Hungary and the Victor Powers 1945–1950*. London, Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-61311-3>
- ROMSICS Ignác szerk. (1994): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Tanulmányok*. Budapest, Teleki László Alapítvány.

- ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris.
- ROMSICS Ignác (2017): *Magyarország története*. Budapest, Kossuth.
- ROMSICS Ignác (2019): *Erdély elvesztése, 1918–1947*. Budapest, Helikon.
- SHARP, Tony (1975): *The Wartime Alliance and the Zonal Division of Germany*. Oxford, Clarendon.
- SIMON Attila (2014): *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa.
- SOÓS Viktor Attila szerk. (2015): *Súlypontáthelyezés a diplomáciában. A NEB Külügyi Munkacsoportjának tanulmányai I.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- SUGAR, Peter F. – HANÁK, Péter – FRANK, Tibor szerk. (1994): *A History of Hungary*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (2003): *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat.
- SZENT-IVÁNYI, Domokos (2013): *The Hungarian Independence Movement 1936–1946*. Budapest, Hungarian Review Books.
- ZSELICZKY Béla (1998): *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében, 1920–1945*. Budapest, Napvilág.
- WARD, Patricia Dawson (1981): *The Threat of Peace. James F. Byrnes and the Council of Foreign Ministers, 1945–1946*. Kent, OH, The Kent University Press.

Tanulmányok, cikkek, könyvrészek

- A. SAJTI Enikő (2009): Egy kommunista káder a külügyben 1945–1948: Rex József. *Forrás*, 41. évf. 7–8. sz.
- BALOGH Sándor (1987): Erdély és a második világháború utáni berendezkedés. *Külpolitika*, 14. évf. 5. sz. 183–202.
- BIBÓ István (1981a): A magyar békeszerződés. In KEMÉNY István és SÁRKÖZI Mátyás s. a. r.: *Bibó István összegyűjtött munkái I.* Bern, Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- BIBÓ István (1981b): A magyar demokrácia válsága. In KEMÉNY István és SÁRKÖZI Mátyás s. a. r.: *Bibó István összegyűjtött munkái I.* Bern, Protestáns Magyar Szabadegyetem. 39–80.
- BOGNÁR Zalán (2000): Az elmaradt szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény. *Haditörténelmi Közlemények*, 113. évf. 4. sz. 861–881.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (1985): Between Russia and the West: Hungary and the Illusion of Pacemaking, 1945–1947 by Stephan D. Kertesz. *Foreign Affairs*, summer. Elérhető: www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/1985-06-01/between-russia-and-west-hungary-and-illusions-peacemaking-1945
- CSICSERY-RÓNAY István (1999): A magyar függetlenségi mozgalom története. *Magyar Szemle*, 8. évf. 11–12. sz. 91–109.
- DÉNES Iván Zoltán (2003): Egy igazságtalanság két értelmezése. Szekfü Gyula és Bibó István a párizsi békeszerződésről. *Magyar Tudomány*, 164. évf. 6. sz. 738–746.
- ENGLERT György (2010): A Külügyminisztérium újjászervezése és átszervezése 1945–49. In GERGELY Jenő szerk.: *Vázlatok két évszázad magyar történelméből*. Budapest, ELTE Történettudományok Doktori Iskolája Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program. 207–222.
- EPERJESI László (2003): Magyarország közlekedési problémái és a párizsi békeszerződés (1945–1946). In KATONA András szerk.: *A Közlekedési Múzeum Évkönyve XIII. 2001–2002*. Budapest, Közlekedési Múzeum. 272–304.
- FRANYÓ Frigyes (2008): Rónai András élete és tudományos munkássága. *Földrajzi Értesítő*, 57. évf. 1–2. sz. 21–38.
- FÜLÖP Mihály (1982): K. L. Zsignya: Békeszerződések előkészítése és megkötése Bulgáriával, Magyarországgal és Romániával a második világháború után. *Külpolitika*, 9. évf. 5. sz. 135–141.
- FÜLÖP Mihály (1985): A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés. *Külpolitika*, 12. évf. 4. sz. 124–177.
- FÜLÖP Mihály (1987): A berlini (potsdami) értekezlet és az európai béke. *Külpolitika*, 14. évf. 5. sz. 166–182.
- FÜLÖP Mihály (1989): A kisebbségi kódex. *Külpolitika*, 16. évf. 2. sz. 102–116.
- FÜLÖP Mihály (1997): Nagy Britannia és Franciaország szerepe a magyar békeszerződés kidolgozásában. *Külpolitika*, 24. évf. 3. sz. 51–74.

- FÜLÖP Mihály (2005): Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945). A genezis és az olaszországi prece-dens. *Múltunk*, 50. évf. 2. sz. 4–35.
- FÜLÖP Mihály (2006): Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945). A németországi megszállási övezetek. *Múltunk*, 51. évf. 1. sz. 4–40.
- FÜLÖP Mihály (2007): A Quai d'Orsay 1945. szeptember 6-i Erdély-terve. *Századok*, 141. évf. 1. sz. 87–102.
- FÜLÖP Mihály (2009a): Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945). A Moszkvába térített fegyver-szünetek. A finn kivétel. Különbéke vagy fegyverszünet? *Múltunk*, 54. évf. 2. sz. 4–35.
- FÜLÖP Mihály (2009b): A román kiugrás és a fegyverszünet. *Századok füzetek*, 144. évf. 2. sz. 63–98.
- FÜLÖP Mihály (2011): A bolgár kiugrás. *Napút*, 23. évf. 9. sz. 104–125.
- FÜLÖP Mihály (2021): „Erdély, vagy annak nagyobb része”. A szövetséges nagyhatalmak vitái a magyar–román határról (1940–1945). *Levéltári Közlemények*, 90. évf. 207–224.
- G. VASS István (1997): Magyar–cseh hivatalos tárgyalások Bernben 1944–1945-ben. *Külpolitika*, 24. évf. 3. sz. 101–129.
- GARADNAI Zoltán (2001): A Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályának iratai a Magyar Országos Levéltár filmtárában (1945–1946). *Levéltári Közlemények*, 72. évf. 1–2. sz. 247–260.
- GECSÉNYI Lajos (2012): Zsákutcában. Az osztrák–magyar kapcsolatépítés problémái. In MAJOROS István – FARAGÓ Gábor – FORGÓ Zsolt – HÁDA Béla – MADARÁSZ Anita szerk.: *Háborúk, békék, terro-risták. Székely Gábor 70 éves*. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 203–214.
- GYARMATI György (1995a): A béke és a megbékélés elfelejtett robotosa. Kertész István hazatérése elé. *Mozgó Világ*, 21. évf. 2. sz. 40–52.
- GYARMATI György (1995b): Kertész István pályafutása. In KERTÉSZ István: *Magyar békeillúziók 1945–1947*. Budapest, Európa–História. 507–531.
- GYARMATI György (1997a): A független Erdély alkotmánykonceptiója a béke-előkészítés időszakában. *Külpolitika*, 24. évf. 3. sz. 130–153.
- GYARMATI György (1997b): A revízió alternatívája. A regionális integráció formaváltozatai a magyar politikai gondolkodásban, 1920–1944. *Limes – Tudományos Szemle*, 10. évf. 2. sz. 43–58.
- GYARMATI, György (2005): Hungary in the Second Half of the Twentieth Century. In TÓTH, István György szerk.: *A Concise History of Hungary. The History of Hungary from the Early Middle Ages to the Present*. Budapest, Corvina–Osiris. 56–65.
- HATOS Pál (2011): Az öreg Szekfü Gyula (1945–1955). *Kommentár*, 7. évf. 2. sz. 40–59.
- HEGEDÜS Gyula (2014): A londoni magyar diplomáciai képviselő 1945–1956. *Modern Magyarország*, ksz. 303–333.
- HOLLÓSI Gábor (2018): *A pozsonyi hídfő*. Budapest, Magyar Napló. (Veritas Füzetek)
- KOROM Mihály (1982): Az Ideiglenes Nemzetgyűlés küldötteinek megválasztása 1944 decemberében. *Századok*, 116. évf. 2. sz. 247–288.
- KOSÁRY Domokos (2000): A Teleki Intézet emléke. *Magyar Könyvszemle*, 116. évf. 3. sz. 251–252.
- OKVÁTH Imre (1994): A Honvédelmi Minisztérium béke-előkészítő tevékenysége Magyarországon 1945–1946. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. évf. 1. sz. 54–75.
- ROMSICS Ignác (2013): Kosáry Domokos és a Teleki Intézet 1941–1949. *Magyar Tudomány*, 174. évf. 12. sz. 1458–1465.
- SÁRINGER János (2011): Fejezetek a magyar külügyi igazgatás 1945 és 1948 közötti történetéből. *Külügyi Szemle*, 10. évf. 4. sz. 128–156.
- STARK Tamás (1993): Út a békeszerződéshez. *Századok*, 127. évf. 5–6. sz. 781–851.
- SZÜCS László (1970): Horthy levele Sztálinhoz 1944 őszén. *Századok*, 104. évf. 4. sz. 982–989.
- TRENCSENYI Balázs (1999): A békecsinálás művészete, a nemzetállamiság és a kelet-európai föderációs elképzelések. In DÉNES Iván Zoltán szerk.: *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életmű-véről*. Budapest, Osiris. 105–121.
- VIDA István (1978): Iratok a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. évi amerikai látoga-tásának történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 48–49. évf. 1. sz. 245–281.
- VIDA István (1982): Törvénytervezetek az államforma 1946. évi rendezéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 37. évf. 12. sz. 951–969.
- VIDA István (1997): A Szovjetunió és a magyar békeszerződés előkészítése. *Külpolitika*, 24. évf. 3. sz. 75–100.
- VITÁLIS György (1992): Rónai András emlékezete (1906–1991). *Földtani Közlöny*, 122. évf. 1. sz. 107–117.

Forráskiadványok, iratközlések

- BARANYAI Zoltán szerk. (1947a): *Magyarország és a Párisi Békeértekezlet*. I. kötet. *Magyarország nemzetközi kapcsolatai a Párisi Békeértekezlet előtt*. Budapest, Külügyminisztérium – Egyetemi Nyomda.
- BARANYAI Zoltán szerk. (1947b): *Magyarország és a Párisi Békeértekezlet*. II. kötet. *Magyarország nemzetközi kapcsolatai a Párisi Békeértekezlet előtt*. Budapest, Külügyminisztérium – Egyetemi Nyomda.
- BARANYAI Zoltán szerk. (1947c): *Magyarország és a Párisi Békeértekezlet*. IV. kötet. *Magyarország a Párisi Békeértekezlet színe előtt*. Budapest, Külügyminisztérium – Egyetemi Nyomda.
- FEITL István szerk. (2003): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*. Budapest, Napvilág.
- FÜLÖP Mihály – VINCZE Gábor szerk. (1998): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- G. VASS István szerk. (2005): *Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15. – 1946. február 4.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- G. VASS István szerk. (2006): *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei 1950. február 25. – 1952. augusztus 14.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- GÁL Gyula (2005): Flachbarth Ernő emlékezete. *Miskolc Journal of International Law*, 2. évf. 2. sz. 52–58. Online: <http://epa.oszk.hu/00200/00294/00004/pdf/20052gall.pdf>
- GÖRNYEI Antal szerk. (1988): *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből, 1945–1948*. Budapest, Új Magyar Központi Levéltár.
- HAJDU Gyula – HALMOSY Dénes – SEBESTYÉN Pál – VITÁNYI Béla szerk. (1958): *Nemzetközi szerződések gyűjteménye 1945–1958*. Budapest, KJK.
- HAJDU Tibor szerk. (2003): *Károlyi Mihály levelezése V. 1945–1949*. Budapest, Napvilág.
- HALMOSY Dénes szerk. (1985): *Nemzetközi szerződések 1945–1982. A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződései*. Budapest, KJK–Gondolat.
- JUHÁSZ Gyula szerk. (1978): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Történettudományi Intézet.
- KERTESZ, Stephen D. szerk. (1985): *The Last European Peace Conference: Paris 1946 – Conflict of Values*. Lanham, University Press of America.
- MÁTHÉ Gábor – GECSÉNYI Lajos szerk. (2008): *Sub Clausula – 1920, 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny.
- RING Éva szerk. (1986): *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Magvető.
- ROMSICS Ignác szerk. (1992): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról*. Budapest, Typovent.
- SÁRINGER János (2013): *Iratok a magyar Külügyminisztérium történetéhez 1945–1950*. Szeged, Négy Árboc.
- SZÜCS László szerk. (1997a): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15.* A kötet. Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- SZÜCS László szerk. (1997b): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15.* B kötet. Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- SZÜCS László szerk. (2000): *Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. június 2. – szeptember 19.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- SZÜCS László szerk. (2003a): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5. – 1946. július 19.* A kötet. Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- SZÜCS László szerk. (2003b): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. július 26. – 1946. november 15.* B kötet. Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- SZÜCS László szerk. (2008): *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. november 22. – 1947. május 31.* B kötet. Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- ZSELICZKY, Béla szerk. (2017): *Vengerskoe nacionalnie mensinsztvo v Csehoszlovakii v konsztekthe meczgoszudartszvennih otnoseniyj. Dokumenti i materiali 1944-1951 gg.* Moszkva, Rosszpen.

Memoárok, emlékezések

- AUER Pál (1971): *Fél évszázad. Események, emberek*. Washington, Occidental Press.
- BALAHÓ Zoltán – GÁL Vilmos (2002): A pozsonyi hídfő története. Jakabffy Imre publikálatlan naplója az 1947-es magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság munkájáról. In Kiss Erika szerk.: *Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve II.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. 179–200.
- BALAHÓ Zoltán – GÁL Vilmos (2005): Jakabffy Imre életútja a nemzetiségi térképektől a régészeti bibliográfiáig. In IHÁSZ István – PINTÉR János szerk.: *Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 5.* Budapest, Magyar Múzeumi Történész Társulat. 75–128.
- BARCZA György (1994): *Diplomataemlékeim*. I–II. Budapest, Európa.
- BOLDIZSÁR Iván (1982): *Don–Buda–Párizs*. Budapest, Magvető.
- DEL MEDICO Imre (2006): *Életem. Egy mai polgár vallomásai*. Budapest, Fekete Sas.
- EDEN, Antony (1965): *Memoirs. The Reckoning*. London, Casell.
- HORTHY Miklós (1993): *Emlékirataim*. Budapest, Európa–História.
- ILLYÉS Gyula (1974): Franciaországi változatok. Öt hét Párizsban. In ILLYÉS Gyula: *Szíves kalauz*. Budapest, Szépirodalmi. 435–442.
- ILLYÉS Gyula (1987): *Naplójegyzetek 1946–1960*. Budapest, Szépirodalmi.
- JEBB, Gladwyn (1972): *The Memoirs of Lord Gladwyn*. London, Weidenfeld and Nicolson.
- KÁLLAY Miklós (2012): *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*. I–II. Budapest, Európa.
- KÁRÁSZ Artúr (1990): *80 év a világ körül*. Budapest, Bethlen Gábor.
- KÁROLYI Mihály (2013): *Hit, illúziók nélkül*. Budapest, Európa.
- KÁROLYI Mihályné (1969): *Együtt a száműzetésben*. Budapest, Európa.
- KERTÉSZ István (1995): *Magyar békeillúziók 1945–1947*. Budapest, Európa–História.
- KRNO, Dalibor M. (1990): *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal*. Budapest, k. n.
- MAĚSKI, Ivan (2017): *Journal 1932–1945*. Paris, Les Belles Lettres.
- MINDSZENTY József (1989): *Emlékirataim*. Budapest, Szent István Társulat.
- NAGY Ferenc (1990): *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. I–II. Budapest, Európa–História.
- RÁKOSI Mátyás (1948): *A fordulat éve*. Budapest, Szikra.
- RÁKOSI Mátyás (1997): *Visszaemlékezések*. 1–2. kötet. Napvilág, Budapest.
- RÓNAI András (1993): *Térképezett történelem*. Budapest, Püski.
- SAUVAGEOT, Aurélien (1988): *Magyarországi életutam*. Budapest, Európa.
- SÍK Endre (1966): *Egy diplomata feljegyzései*. Budapest, Kossuth.
- SZEGEDY-MASZÁK Aladár (1996): *Az ember ősszel visszanéz...* I–II. Budapest, Európa–História.
- SZÉKELY Artur (1947): *A párisi béke aláírása után*. Budapest, Légrády Testvérek.
- SZEKFÜ Gyula (1947): *Forradalom után*. Budapest, Cserépfalvi.
- TRAJANOVITS Lajos (1994): *Életem története – Pénzügyminisztériumi évek (1935–1948). Emlékiratok*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- VÁSÁRHELYI Miklós (1947): *Így született meg a magyar béke*. Budapest, Szikra.
- ZEIDLER Miklós szerk. (2012): *A monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései*. Budapest, OlvasóSarak.

Egyéb

- BIBÓ István (1946a): A békeszerződés és a magyar demokrácia. *Válasz*, 1. sz. 43–59.
- BIBÓ István (1946b): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Budapest, Új Magyarország.
- CZEBE Jenő – PETHŐ Tibor (1946): *Magyarország a második világháborúban. A háborús évek katonai története*. Budapest, Új Magyarország.
- KERTÉSZ István (1941): Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikája. In DRUCKER György szerk.: *Külgügyi Évkönyv 1941*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. 129–163.
- Oral history interview with Artur Karasz* (1995). Elérhető: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn509824>
- RÓNAI András szerk. (1945): *Közép-Európa Atlasz*. Balatonfüred, Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet.

Névmutató

- Ablonczy Balázs 106
Ács Tivadar 97
Andaházi Kasnya Béla 101
Antonescu, Ion 31, 32, 217–219
Antonescu, Mihai 31, 219, 220
Antonov, Alekszej I. 32
Arató András 113, 114
Attlee, Clement 25–28, 39
Auer Pál 63, 100, 234, 236
Badoglio, Pietro 24
Bagrianov, Ivan I. 34
Bajcsy-Zsilinszky Endre 94, 221, 222
Balázs Éva 112
Balla Antal 116–119
Balogh Sándor 137–138
Balubdžić, Mirko 199
Bán D. András 138
Baranyai Zoltán 97, 113, 117
Baráth Magdolna 9, 20, 51
Baráth Tibor 112
Barcza György 94, 222
Bárdossy László 218
Barnes, Maynard B. 78, 79
Baróti Dezső 113
Barta István 112
Bartók László 101
Bedell Smith, Walter 37, 75, 146, 150
Belić, Aleksandar 199
Benda Kálmán 106, 112–115
Beneš, Edvard 11, 23, 26, 47, 50, 55, 58, 63,
128, 138, 140, 141, 143, 155, 157–159, 165,
171–185, 187, 188, 193, 223
Bérczy Róbert 97
Berija, Lavrentij P. 22, 56, 83, 175
Berlász Jenő 112
Berry, Burton Y. 75
Bethlen István 94, 95, 106, 107, 222
Bevin, Ernest 42, 142, 155, 229, 233, 234
Bibó István 13, 102, 114, 115
Bidault, Georges 40, 42, 142, 147, 229, 234
Binder Károly 97
Birjuzov, Szergej 77
Bodnăraş, Emil 215
Bogomolov, Alekszander J. 174, 179
Boldizsár Iván 113, 114, 116, 119, 221
Bónis György 113
Borsody István 114
Brankov, Lazar 195, 201, 205
Brătianu, Ion I. C. 31
Breiner Béla 215
Burcev, M. I. 187, 188
Byrnes, James Francis 17, 36, 39–41, 45, 47, 49,
142, 155, 229, 231, 233, 234
Campbell, John C. 63, 236
Charles, Noel 69
Cholnoky Jenő 107, 111
Churchill, Winston S. 8, 18, 22, 23, 25, 28–30,
32–38, 57, 59, 60, 67, 68, 70, 73, 74, 76, 82,
86, 94, 95, 97, 133, 152, 174, 223
Cicmil, Obrad 195, 201, 205, 207, 208
Clementis, Vladimír 47, 138, 140–142, 145,
147–150, 154–156, 160, 161
Costello, Desmond Patrick 139, 154
Cretzianu, Alexandru 235
Čubrilović, Vasa 202
Czajak Iván 117
Czebe Jenő 123
Csapodi Csaba 112
Cseh Gergő Bendegúz 9, 24, 65
Csík Lajos 112
Csorba László 100
Dabasi-Schweng Lóránd 114
Daneliuk, Alexander 215
Deane, John 22
Deér József 112, 114–116, 119
Dejmek, Jindřich 138
Dekanozov, Vlagyimir G. 53, 56, 60, 172, 175
Demeter Béla 224, 225, 230, 237
Dénes Iván Zoltán 106, 115
Dessewffy Gyula 221
Dimitrov, Georgi (Georgij Mihajlovics) 52, 78,
172, 188, 189, 215
Dimitrov, Georgij Mihov 78, 79
Dragomir, Silviu 219, 220
Đilas, Milovan 204, 207
Eckhardt Tibor 94, 222
Eden, Anthony 19–23, 26, 33–36, 51, 59, 74, 77,
174, 213
Eisenhower, Dwight D. 24, 37
Enckell, Carl 31
Eröss János 97
Esterházy János 164
Faragho Gábor 33, 35, 36
Ferenc Ferdinánd 202
Fierlinger, Zdeněk 140, 142, 158, 176, 177, 180,
187

- Flachbarth Ernő 242–245
 Fóris István 215, 216
 Fráter György 97
 Fülöp Mihály 9, 13, 17, 57, 106, 138, 221, 242
 Gafencu, Grigore 235
 Gálffy Mózes 112
 Gáll István 113
 Garzuly József 97
 Geiger Béla 54, 172, 213
 Genthon István 113
 Georgiev, Kimon 34, 45
 Gerő Ernő 36, 54, 61, 189, 206
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe 73, 215, 216, 228, 235
 Ghyczy Jenő 221
 Giurescu, Constantin C. 219, 220
 Gogolák Lajos 113
 Gorbacsov, Mihail Sz. 49
 Gordon Ferenc 101
 Gottwald, Klement 140, 146, 147, 155, 158, 178, 185, 189
 Gouth Kálmán 114
 Gratz Gusztáv 96, 97
 Grigorjev, B. Ja. 54
 Groza, Petru 32, 33, 42, 43, 45, 46, 58, 73–75, 77, 98, 217, 226–230, 232
 Gyarmati György 9, 44, 91, 221
 Gyöngyösi János 11, 18, 46, 47, 60, 61, 97, 122–125, 147, 150, 151, 156, 161, 190–192, 203, 204, 207, 235
 György Lajos 112
 Habsburg Ottó 222
 Hajdú Zoltán 106
 Hajdú, Vavro 142, 144, 147
 Hantos Gyula 112
 Harriman, W. Averell 35, 37, 158, 236
 Hebrang, Andrija 60, 197, 198, 208
 Hitler, Adolf 7, 20, 23, 28, 32, 43, 57, 59, 93, 94, 103, 171–174, 176, 218, 229
 Hóman Bálint 109, 110, 112, 119
 Homonnay László 97
 Hopkins, Harry 36
 Hornyák Árpád 198–200
 Horthy Miklós 32, 35, 36, 59, 91, 97, 115, 171, 172, 222
 Hull, Cordell 26, 27
 I. Tóth Zoltán 106, 112
 Imre Samu 112
 Iszlamov, Tofik 57
 Ivánfi Miklós 9, 44, 105
 Jakabffy Imre 46, 106, 114, 224, 231, 235
 Jancsó Elemér 112
 Jászi Oszkár 113
 Jebb, Gladwyn 27, 67
 Jodl, Alfred 37
 Joó Tibor 113
 Jordáky Lajos 230
 Jovanović, Petar 199
 Juhász István 112
 Kállay Miklós 25, 30, 93, 97, 113, 119, 221, 222
 Kaplan, Karel 138
 Kárász Arthur 46
 Kardelj, Edvard 203, 204
 Kardos Béla 109
 Károlyi Mihály 101
 Kelemen Lajos 112
 Kemény Ferenc 97
 Kennan, George F. 75
 Keresztes-Fischer Ferenc 25, 222
 Kerr, Archibald C. 7, 183, 185
 Kertész István 13, 44, 46, 48, 60, 61, 91–105, 109, 113–117, 119, 124, 153, 203, 204, 221, 223, 224
 Kirk, Alexander 69
 Kiss Dávid 9, 44, 121
 Klebelsberg Kuno 107, 119
 Kniezsa István 112
 Koffler, Remus 215
 Kohl, Helmuth 49
 Kollontaj, Alekszandra M. 30, 31
 Kornyejsuk, Alekszandr E. 175, 176, 178
 Korparich Ede 230
 Kosáry Domokos 106, 112–114, 117, 118
 Kovács Imre 221
 Kovács László 112
 Kovrig Béla 112
 Kristóffy József 51, 212
 Kupa László 118
 Kurkó Gyárfás 230, 234, 237
 Lajos Iván 93
 Lakatos Géza 97
 Lakatos István 230
 László Gyula 112
 Lavrentjev, Anatolij J. 202
 Lavrisceev, Alekszandr A. 60, 62, 189–191
 Lavrov, I. M. 180
 Lebegyev, Viktor Z. 176, 179
 Lippay Zoltán 54, 172
 Litvinov, Makszim M. 12, 26, 33, 55, 58, 62, 175, 213, 214
 Lozovszkij, Szolomon A. 52
 Lőnhárt Tamás 9, 42, 211
 Lőrincz Ferenc 112

- Luka László 215
 MacCartney, Carlile M. 43
 Machay Géza 117, 118
 Majszkij, Ivan M. 19, 22, 23, 26, 29, 55, 56, 179, 181
 Makkai László 112
 Malenkov, Georgij M. 83, 175, 206
 Maniu, Iuliu 31, 35, 75, 220, 226, 227, 229
 Mannerheim, Carl G. E. v. 31, 84
 Márffy Albin 108, 109
 Marshall, George C. 79, 85, 238
 Márton Áron 230, 234, 237
 Márton Gyula 112
 Masaryk, Jan 139–142, 145–148, 154–156, 160, 192
 Maurer, Ion Gheorghe 215, 235
 Maclean, Fitzroy 198
 Mészöly Gedeon 112
 Michálek, Slavomír 138
 Mihăilescu, Vintilă 219
 Mihalkovics János 97
 Mihály, I., román király 31, 32, 74, 217, 228
 Miklós Béla, dálnoki 36, 97
 Mikojan, Anasztasz I. 56, 175
 Minea, Ion 219
 Molán Mihály 112
 Molotov, Vjacseszlav M. 7, 19, 20, 22–24, 26, 31–33, 35, 39, 41, 45, 47, 49, 51, 52, 54–60, 63, 70, 71, 77, 81, 83, 142, 147, 157, 158, 174–177, 179, 182–185, 189, 192, 206, 212, 213, 229, 231–234, 236
 Mosanov, Sztojcsó 34
 Mussolini, Benito 24, 211
 Nađ, Kosta 198
 Nagy Ferenc 45–47, 79, 100, 192, 193, 208, 231, 233
 Nagy Géza 230
 Nagy Imre 36, 54, 214
 Nagy Péter 97
 Nagy Zoltán 112
 Nejedlý, Zdeněk 206
 Nékám Sándor 230
 Nemeč, František 230
 Nemeč Anna 112
 Nistor, Ioan 219
 Nosek, Jindřich 147
 Nosek, Václav 186, 187
 Nyáradi Miklós 129, 130
 Orožen, Janko 199
 Paasikivi, Juho K. 30, 31, 83–85
 Papacostea, Victor 219
 Papp Álmos 97
 Pásztai Géza 230
 Pătrășcanu, Lucrețiu 215, 217, 235
 Pauker, Ana 215, 217
 Perlaky-Kassa Endre 97, 100
 Péter János 97
 Petkov, Nikola 79
 Pîrvulescu, Constantin 215
 Podhorszky Karolin 97
 Polányi László 117, 118
 Pop, Valeriu 219
 Popély Árpád 9, 26, 157
 Puskin, Georgij M. 46, 122
 Rădescu, Nicolae 33, 73, 226
 Radács Elemér 113
 Rajk László 43, 101, 195, 202, 205
 Rákosi Mátyás 9, 36, 54, 61, 172, 188, 189, 195, 196, 201, 202, 205–207, 210, 214, 216
 Rakovszky György 124, 125, 128, 130, 133
 Răutu, Leonte 215
 Ravasz Károly 43
 Réczei László 98
 Révay István 114, 153
 Ribbentrop, Joachim v. 20, 22, 49, 71, 81, 212
 Ripka, Hubert 174, 180
 Rob, Antun 202
 Roman, Valter 214
 Romsics Ignác 63, 95, 100, 106, 110, 137, 138, 221
 Rónai András 106, 109, 111, 114, 119, 225
 Roosevelt, Eleanor 241, 242
 Roosevelt, Franklin D. 8, 18, 22, 25, 28–30, 36, 37, 67, 68, 74, 177
 Rosty-Forgách Ferenc 101
 Rubleczky Géza 114
 Rupányi Károly 97
 Sănătescu, Constantin 33, 226
 Saposnyikov, Borisz M. 55
 Schrecker Károly 222
 Schuyler, Cortland V. R. 71, 73, 75
 Sebestyén Pál 46, 127, 149, 232, 238
 Sebestyén Pál, ifj. 97
 Simić, Stanoje 197, 208, 209
 Sindler Ferenc 166
 Slávik, Juraj 138, 147, 149
 Smutný, Jaromír 176
 Snyder Árpád 97
 Stephaich Pál 97
 Strang, William 27
 Styemenko, Szergej M. 32
 Šubašić, Ivan 197, 198

- Šutaj, Štefan 138, 139
 Sümeghy Endre 97
 Szabó T. Attila 112
 Szálasi Ferenc 36, 59, 97, 131
 Száll József 97
 Szántó Zoltán 206, 209
 Szarka László 9, 26, 137
 Szász Pál 230
 Szavonenkov, Grigorij M. 83
 Szegedy-Maszák Aladár 25, 96, 100, 113, 149, 221, 223
 Szelle Lajos 97
 Szemes István 123
 Szentadorjáni Gyula 97
 Szent-Iványi Domokos 97
 Szentmiklósy Andor 113, 221, 223
 Szombathelyi Ferenc 25
 Sztálin, Joszif V. 7, 8, 12, 13, 17–25, 28–30, 32–38, 42, 45–47, 51, 52, 54–56, 58–62, 67, 68, 70, 73, 74, 81–84, 94, 132, 133, 141, 152, 157, 171, 173–178, 180, 181, 184, 185, 187–189, 191–193, 197, 198, 201, 204–206, 208, 210, 213, 223, 226, 227, 230, 231
 Sztefanov, Borisz 215
 Sztójay Döme 97
 Szudoplatov, Pavel A. 22
 Szuric, Jakov Z. 53
 Tamás Lajos 112
 Tătărescu, Gheorghe 46, 62, 173, 221, 235, 236
 Teleki Géza 112, 225
 Teleki Pál 33, 105–119, 211, 218, 221, 225
 Tildy Zoltán 61, 100, 230
 Tilea, Viorel V. 235
 Tiso, Jozef 47, 145, 152, 173
 Tito, Joszip B. 7, 95, 98, 101, 124, 196–198, 200–203, 205–210
 Tolbuhin, Fjodor I. 34, 35, 77, 198
 Truman, Harry S. 25, 36–38, 75, 237, 238
 Újvári Dezső 97
 Vájlok Sándor 153
 Varga Béla 221
 Varga Jenő 52–54, 63
 Vásárhelyi János 230
 Velebit, Vladimir 203, 208
 Velics László 100
 Venczel József 112
 Veress László 25, 30
 Vértess István 97
 Vigh Károly 112, 114
 Vilfran, Jože 203
 Vincze Gábor 138, 221
 Virágh Zoltán 97
 Visinszkij, Andrej J. 29, 33, 47, 53, 62, 72–74, 142, 145, 147, 192, 226
 Viski Károly 112
 Vlahović, Veljko 206
 Volkogonov, Dmitrij A. 22
 Vorosilov, Kliment Je. 26, 55, 56, 175, 209
 Vörös János 36, 60, 124
 Vukman Péter 9, 39, 195
 Vukosavljević, Sreten 203
 Wagner Ferenc 97
 Warga Gerzson 97
 Weber, Max 97
 Winant, John 28
 Zorin, Valerian A. 60, 180, 182, 183, 186, 187
 Zsdanov, Andrej A. 82, 83, 85
 Zseliczky Béla 9, 26, 171, 180
 Zsukov, Georgij K. 22, 37

Függelék

Dokumentumok

1. A magyar fegyverszüneti szerződés

Megegyezés

a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagybritannia Egyesült Királysága és Észak-Irország, az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között
létrejött *fegyverszüneti szerződésről*
(Moszkva, 1945. január 20.)

Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya a Szovjetunió, az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok és a többi Egyesült Nemzet ellen folytatott háborúban elismerve Magyarország vereségének tényét, elfogadja az említett három hatalom megbízottja által az összes Egyesült Nemzetek nevében, amelyek Magyarországgal háborút viselnek, előterjesztett fegyverszüneti feltételeket.

A főt kifejtettek alapján a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság nevében Vorosilov K. E., a Szovjetunió marsallja, erre a a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok kormányai által megfelelőképpen megbízva, az összes Egyesült Nemzetek nevében, melyek háborús viszonyban állnak Magyarországgal, intézkedve egyfelől és másfelől az Ideiglenes Nemzeti Kormányt képviselő Gyöngyösi János külügy-miniszter, Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszter és Balogh István, a kormány államtitkára, ellátva a szükséges megbízatással, aláírták az alábbi feltételeket:

1. a) Magyarország megszünteti a Szovjetunió és a többi Egyesült Nemzetek, közöttük a Csehszlovákia ellen viselt háborút. Németországgal fennálló minden viszonyát megszakítja és hadat üzen Németországnak.

b) Magyarország kormánya kötelezi magát, hogy lefegyverzi a Magyarország területén levő német fegyveres erőket és hadifoglyokként átadja azokat az Egyesült Nemzeteknek. Arra is kötelezi magát, hogy internálja a német állampolgárokat.

c) Magyarország kormánya kötelezi magát olyan szárazföldi, tengeri és léghaderő fenntartására és rendelkezésre bocsátására, amelyek a Szövetséges (szovjet) főparancsnokság fő vezetése alatt is szolgálatra rendeltethetnek. Ezzel kapcsolatban Magyarország legalább 8 nehéz fegyverzettel ellátott gyalogos hadosztályt állít ki. Ezek az erők szövetséges területen nem használhatók fel, csak az érdekelt szövetséges kormány előzetes beleegyezésével.

d) A Németország elleni hadműveletek beszüntetésével a magyar erők lefegyverzendők és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alatt békeállományba helyezendők.

2. Magyarország kötelezi magát, hogy Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia általa megszállt területéről kivonja az összes magyar csapatokat és hivatalnokokat Magyarország 1937. december 31-én fennállott határai mögé, továbbá hatályon kívül helyez minden olyan törvényhozást és bekebelezést, amelyet Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia területének Magyarországhoz való csatolására szövegeztek.

3. Magyarország kormánya és hadseregfőparancsnoksága biztosítja a szovjet csapatok és más szövetséges csapatok számára a szabad mozgás lehetőségét Magyarország területén bármely irányban, ha azt a Szövetséges (szovjet) főparancsnokság és a katonai helyzet megkívánja. Emellett Magyarország kormánya és főparancsnoksága a csapatszállításokat minden rendelkezésre álló eszközzel saját költségén elősegíti.

4. Magyarország kormánya haladéktalanul szabadon bocsátja az összes Szövetséges hadifoglyokat és internáltakat. Magyarország kormánya további utasításig saját költségén elegendő ruházattal, élelemmel, orvosi segítséggel stb. látja el az összes szövetséges hadifoglyokat, internáltakat, áttelepített és menekült személyeket, köztük Csehszlovákia és Jugoszlávia polgárait. Szállítási eszközökről is gondoskodik, hogy e személyek bármelyike visszatérhessen saját országába.

5. Magyarország kormánya állampolgárságukra és nemzetiségükre való tekintet nélkül haladéktalanul szabadon bocsátja mindazon személyeket, akik az Egyesült Nemzetek javára kifejtett tevékenységükkel kapcsolatban faji származásuk, vagy vallási meggyőződésük következtében őrizetben vannak és hatályon kívül helyez minden erre vonatkozó sérelmes törvényt és korlátozást. Minden szükséges intézkedést megtesz annak biztosítására, hogy a magyar területen levő összes személyek és menekültek, ideértve a zsidókat is, legalább olyan védelemben részesüljenek, mint saját polgárai.

6. Magyarország kormánya kötelezi magát, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által megállapított határidőben teljes épségben kiszolgáltatja a Szovjetuniónak, valamint Csehszlovákiának és Jugoszláviának, az összes Egyesült Nemzeteknek mindazokat az értékeket és anyagokat, amelyek állami, társadalmi és szervezetek szervek, vállalatok, intézmények vagy polgárok tulajdonában voltak, mozdonyokat, vasúti kocsikat, traktorokat, gépkocsikat, történelmi emlékeket, múzeális értékeket és mindent, amit a háború folyamán az Egyesült Nemzetek területéről Magyarország területére szállítottak.

7. Magyarország kormánya és főparancsnoksága kötelezettséget vállal, hogy hadizsákmányként a Szövetséges (szovjet) főparancsnokság rendelkezésére bocsát minden Magyarország területén lévő katonai tulajdont, beleértve a német flotta hajóit is.

8. Magyarország kormánya és főparancsnoksága kötelezettséget vállal, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság beleegyezése nélkül nem engedi meg semmiféle vagyont, beleértve az értékeket és valutákat is, kivitelét vagy kisajátítását, amely Németország vagy polgárainak tulajdonát, vagy általa megszállt országok területén lévő személyek tulajdonát képezi. Ezt a vagyont a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által előírt módon fogják megőrizni.

9. Magyarország kormánya és főparancsnoksága kötelezi magát, hogy átadja a Szövetséges (szovjet) főparancsnokságnak mindazokat a Magyarországon dunai kikötőiben lévő hajókat, amelyek az Egyesült Nemzetek tulajdonát képezik vagy képezték, függetlenül attól, hogy ki rendelkezik jelenleg ezekkel a hajókkal, abból a célból, hogy a Szövetséges

(szovjet) főparancsnokság ezeket a hajókat a szövetségesek közös érdekében a háború ideje alatt Németország ellen felhasználhassa. Ezeket a hajókat a háború után visszadaják tulajdonosaiknak. A magyar kormány teljes anyagi felelősséget visel a fentebb felsorolt vagyontárgyak megrongálásáért vagy megsemmisítéséért, egészen azok átadásáig a szövetséges szovjet főparancsnokságnak.

10. A magyarországi és külföldi vizeken tartózkodó magyar kereskedelmi hajók a Szövetséges (szovjet) főparancsnokság hadművelleti ellenőrzése alatt fognak állni a szövetségesek közös érdekében való felhasználása céljából.

11. Magyarország kormánya köteles rendszeres magyar pénzürtékben pénzüsszegeket kifizetni és árukat, üzemanyagot, élelmiszert stb. eszközöket és szolgáltatásokat rendelkezésre bocsátani, amelyekre a Szövetséges (szovjet) főparancsnokságnak, valamint a szövetségesek ama misszióinak és képviselteinek, amelyek a Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal kapcsolatban állanak, szükségük lesz. A magyar kormánynak szükség esetén biztosítani kell az ipari és szállítási vállalatok, posta, táviró, távbeszélő, rádió, erőművek, közművek, fűtőanyag és egyéb anyagraktárak felszerelését és munkájának szabályozását, azoknak az utasításoknak értelmében, amelyeket a fegyverszünet idején a Szövetséges (szovjet) főparancsnokság, vagy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kiad.

12. Azokat a károkat, amelyeket Magyarország a Szovjetuniónak, Csehszlovákiának és Jugoszláviának hadműveleteivel és az országok területének megszállásával okozott, Magyarország megtéríti Szovjetuniónak, Csehszlovákiának és Jugoszláviának. Emellett – tekintettel arra, hogy Magyarország nemcsak megszüntette a háborút az Egyesült Nemzetek ellen, hanem hadat is üzent Németországnak – abban állapodtak meg, hogy Magyarország az okozott károkat nem teljes egészben, hanem csak részben téríti meg. Ezt a kártérítést 300 millió amerikai dollárban állapították meg, amelyet hat év folyamán törleszt le áruban, gépekben stb. A kártérítés összegéből 200 millió amerikai dollár a Szovjetuniót illeti meg, a Csehszlovákiának és Jugoszláviának járó kártérítés száz millió amerikai dollár. Magyarország megtéríti a károkat és veszteségeket, amelyeket a háborúban más szövetséges országoknak és azok polgárainak okozott. A kártérítés mértéke később nyer megállapítást.

13. Magyarország kormánya kötelezi magát, hogy a magyar területen az Egyesült Nemzetek és azok polgárainak összes törvényes jogait és érdekeit illetően a háború előtti helyzetet állítja vissza és teljes épségben visszaszolgáltatja azok tulajdonát.

14. Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásban és az ítékezésben.

15. Magyarország kormánya kötelezi magát, hogy haladéktalanul feloszlatja a Magyarország területén működő összes Hitler-érzelmi, vagy más politikai, félig katonai és egyéb politikai szervezeteket, amelyek az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát folytattak és a jövőben sem tűri meg ilyen szervezetek felállítását.

16. Időszaki, vagy egyéb irodalmi termékek kiadása és terjesztése, színielőadások rendezése, mozgófényképek bemutatása, rádiószolgáltatás, távbeszélők működése a Szövetséges (szovjet) főparancsnoksággal való megegyezés alapján történik.

17. Magyarország polgári közigazgatása visszaállíttatik Magyarországnak mindazon területén, amely az arcvonaltól nem kevesebb mint 50–100 kilométerre fekszik, a helyi viszonyoktól függően. Emellett a magyar közigazgatási szervek kötelezik magukat, hogy a béke és közbiztonság helyreállítása érdekében végrehajtják a Szövetséges (szovjet) főparancsnokság és Ellenőrző Bizottság utasításait, amelyeket a jelen fegyverszüneti feltételek biztosításának céljából adnak ki.

18. A fegyverszünet egész időtartamára Szövetséges Ellenőrző Bizottságot létesítenek Magyarországon, amely szabályozza és ellenőrizni fogja a fegyverszüneti feltételek végrehajtását a Szövetséges (szovjet) főparancsnokság elnöksége alatt Nagybritannia és az Egyesült Államok képviselőinek részvételével. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság a fegyverszünet hatályba lépésétől a Németországgal folytatott hadműveletek befejezéséig terjedő időben a Szövetséges (szovjet) főparancsnokság fővezetése alatt fog állni.

19. A bécsi döntőbíróság 1938. november 2-án kelt határozatai és az 1940. augusztus 31-i bécsi döntés ezennel érvénytelennek nyilváníttatnak.

20. Jelen feltételek aláírásuk pillanatában hatályba lépnek.

Megkötetett Moszkvában, 1945. január 20-án egy példányban, amely megőrzés végett át lesz adva a Szövetséges Szocialista Szovjet Köztársaságok kormányának orosz, angol és magyar nyelven, azzal, hogy az orosz és az angol szöveg hiteles. A jelen megegyezés láttamozott másolatát a mellékletekkel együtt a Szövetséges Szocialista Szovjet Köztársaságok kormánya át fogja adni mindazon kormányoknak, amelyek nevében a jelen egyezmény aláíratott.

A Szövetséges Szocialista
Szovjet Köztársaságok
az Egyesült Királyság
és az Amerikai Egyesült Államok
Kormányainak megbízásából:

Magyarország Ideiglenes
Kormányának megbízásából:

K. Vorosilov

Gyöngyösi János
Vörös János
Balogh István

Melléklet

Egyrészről a Szövetséges Szocialista Szovjet Köztársaságok, Nagybritannia Egyesült Királysága és Észak-Írország és az Amerikai Egyesült Államok, másrészről Magyarország között a fegyverszüneti feltételekről Moszkvában 1945. január 20-án aláírt meg-egyeződéshez:

A) Melléklet az első ponthoz.

A magyar katonai parancsnokság a Szövetséges (szovjet) Főparancsnokságnak az utóbbi által megjelölt időn belül átad minden rendelkezésre álló adatot a német fegyveres erőkről, valamint a német katonai parancsnokság terveit, a Szövetséges Szocialista Szovjet Köztársaságok és az Egyesült Nemzetek ellen indított hadműveletekről, épügy vázlatokat és térképeket és minden hadműveleti okmányt, amelyek a német fegyveres erők tevékenységére vonatkoznak.

A megegyeződés első pontja szerint fogantatosítandó rendszabályok a magyar területen található német polgárok internálására vonatkozólag nem terjednek ki ugyanezen állam zsidó nemzetiségű alattvalóira.

B) Melléklet a 3. ponthoz.

A megegyeződés 3. pontjában említett együttműködés a magyar kormány és Magyarország katonai főparancsnoksága részéről arra vonatkozik, hogy a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság rendelkezése szerint a fegyverszünet idejére azok használatára, a katonai szükségletek követelményeinek megfelelően átengednek minden magyar katonai, légi és folyami katonai fegyverzetet és berendezést, kikötött kaszárnyákat, raktárokat, repülőtereket, összeköttetés eszközeit, meteorológiai állomásokat teljesen helyreállított állapotban és az azok kiszolgálására szükséges személyzettel.

C) Melléklet a 11. ponthoz.

A magyar kormány és a Szövetséges (szovjet) Főparancsnokság által meghatározandó idő alatt és feltételek mellett minden magyar területen található valutát, amelyeket a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság bocsájtott ki, felvásárol és megvált, és az ilyen módon bevont valutákat késedelem nélkül átadja a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokságnak.

A magyar kormány a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság vagy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélye nélkül nem engedi meg magyar külföldi követelések vagy magyar belső követelések átadását idegen államoknak, vagy idegen alattvalóknak.

D) Melléklet a 12. ponthoz.

Részletes megnevezése és félesége azon áruknak, amelyeket Magyarország a Szovjet-unióknak, Csehszlovákiának és Jugoszláviának a 12. pont szerint szállít, valamint ezen

szállítások pontosabb határideje évek szerint, az illető kormányok között létrehozandó külön megegyezés szerint lesznek meghatározva. Ezen szállítások az 1938. évi árak szerint foganatosítatnak a következő felárral: ipari felszerelésre 15%, a többi árura 10%.

A kártérítés kifizetésénél, mely a megegyezés 12. pontjában nyer szabályozást, az elszámolás alapjául az amerikai dollár szolgál a megegyezés aláírásának napján felüntetett aranyparitás szerint, azaz 1 uncia aranyért 35 dollár.

A 12. pont alatt felsoroltakkal kapcsolatban az értendő, hogy a magyar kormány a csehszlovák és jugoszláv területek lakossága részére, amelyek a magyar támadás következtében kárt szenvedtek, haladéktalanul rendelkezésre bocsátja azokat az élelmiszereket és egyéb felszerelési tárgyakat, amelyek helyreállításra és segítségnyújtásra szükségeltetnek. Ezen szállítások mértéke a három kormány közti megegyezés révén nyer szabályozást és úgy tekintetik, mint a károkért és veszteségekért Magyarország részéről Csehszlovákiának és Jugoszláviának fizetendő kártérítésnek része.

E) Melléklet a 16. ponthoz.

A magyar kormány kötelezi magát, hogy rádió, távíró és postaösszeköttetést, levelezést, sifírozott levelezést és futárszolgálatot, valamint a Magyarország területén lévő külföldi követségekkel, küldöttségekkel és konzulátusokkal való összeköttetést azon előírás szerint valósítja meg, amelyet a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság határoz meg.

A fegyverszüneti feltételekre vonatkozó megállapodás 18. pontjával megegyezően felállítandó Szövetséges Ellenőrző Bizottságra hárul a fegyverszüneti feltételek pontos teljesítésének ellenőrzése.

A magyar kormány és annak minden szerve köteles a Szövetséges Ellenőrző Bizottság minden utasítását, amelyek a fegyverszüneti feltételekre vonatkozó megállapodásból kifolyólag adódnak, teljesíteni.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság speciális szerveket, illetve szekciókat állít fel, azon funkcióknak megfelelőleg, melyekre megbízatást nyer. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ezen kívül Magyarország különböző részeiben elhelyezheti saját tisztjeit.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság állandó székhelye Budapest lesz.

Moszkva, 1945. január 20.

Jegyzőkönyv a Magyarországgal kötött fegyverszüneti megállapodáshoz

A magyar kormánnyal kötött fegyverszüneti megállapodás aláírásának alkalmából, az azt aláíró Szövetséges Kormányok megegyeztek:

1. abban, hogy „hadianyag” kifejezés, amelyet a 7. pontban használnak úgy tekintetik, mint amely magában foglalja mindazon anyagot és felszerelési tárgyat, amelyet

az ellenség hadi, vagy félig hadiegységeinek, vagy tagjainak használatában voltak, vagy használatára voltak kijelölve.

2. a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokságnak a fegyverszüneti megegyezés 9. pontja értelmében a magyar kormány részéről átadandó hajók felhasználása és a tulajdonosoknak való átadás terminusa külön elbírálás és szabályozás tárgya lesz a Szovjetunió Kormánya és az érdekelt Szövetséges Kormányok között.

Készült Moszkvában, három példányban, mindegyik orosz, angol és magyar nyelveken, azzal, hogy az orosz és angol nyelvű szövegek tekintendők hiteleseknek.

1945. január 20-án

A Szövetséges Szocialista
Szovjet Köztársaságok
Kormányának meghatalmazásából

Az Amerikai Egyesült Államok
Kormánya nevében

V. Dekanozov

V. A. Harriman

Nagybritannia Egyesült Királyság nevében:

D. Balfour

Forrás: FÜLÖP 2008, 331–338.

2. A magyar békeszerződés becikkelyezése

1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt
békeszerződés becikkelyezése tárgyában
(1947. szeptember 15.)

1. § A Magyar Köztársaság által a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségével, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságával, az Amerikai Egyesült Államokkal, Ausztráliával, a Fehérorosz Szocialista Szovjet Köztársasággal, Kanadával, Csehszlovákiával, Indiával, Új-Zélanddal, az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársasággal, a Dél-afrikai Unióval és a Jugoszláv Szövetséges Népköztársasággal Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kötött békeszerződés a hozzátartozó mellékletekkel együtt az ország törvényei közé iktattatik.

2. § A békeszerződés és a hozzátartozó mellékletek eredeti orosz és eredeti angol szövege és hivatalos magyar fordítása a következő:

Hivatalos magyar fordítás:

„A Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, a Fehérorosz Szocialista Szovjet Köztársaság, Kanada, Csehszlovákia, India, Új-Zéland, az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság, a Dél-afrikai Unió és a Jugoszláv Szövetséges Népköztársaság, mint azok az Államok, amelyek Magyarországgal háborúban állanak s az európai ellenséges államok ellen jelentős katonai erővel cselekvőleg folytattak háborút, a továbbiakban: »Szövetséges és Társult Hatalmak«-nak nevezve, egyrészlől,

és Magyarország másrészlől;

tekintettel arra, hogy Magyarország, miután a hitleri Németország szövetségesévé vált és annak oldalán résztvett a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója, az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok és más Egyesült Nemzetek ellen folytatott háborúban, e háborúért a felelősség ráeső részét viseli;

tekintettel azonban arra, hogy Magyarország 1944. évi december hó 28-án megszakította kapcsolatait Németországgal, Németországnak háborút üzent és 1945. évi január hó 20-án fegyverszünetet kötött a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok kormányaival, amelyek a Magyarországgal háborúban állott összes Egyesült Nemzetek nevében jártak el; és

tekintettel arra, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmak és Magyarország békeszerződést kívánnak kötni, amely az igazságosság elveihez alkalmazkodva rendezni fogja a fentemlített események következményeként még fennálló kérdéseket és alapja lesz a közöttük való baráti kapcsolatoknak, lehetővé téve ezzel a Szövetséges és Társult Hatalmak számára, hogy támogassák Magyarországnak arra irányuló kérelmét, hogy az Egyesült Nemzetek tagjává legyen és az Egyesült Nemzetek irányítása mellett kötött bármely egyezményhez is csatlakozzék;

ennél fogva megállapodtak abban, hogy kijelentik a hadiállapot megszűnését és e célból a jelen Békészerződést megkötik s ehhez képest kijelölték az alulírott meghatalmazottakat, akik jó és kellő alakban talált meghatalmazásaik bemutatása után a következő rendelkezésekben állapodtak meg:

I. RÉSZ Magyarország határai

I. Cikk

1. Magyarország határai Ausztriával és Jugoszláviával ugyanazok maradnak, mint amelyek 1938. évi január hó 1-jén voltak.

2. Az 1940. évi augusztus hó 30-án kelt bécsi választottbírószági határozat rendelkezései semmiseknek és érvényteleneknek jelentetnek ki. Magyarország és Románia között az 1938. évi január hó 1-jén fennállott határ ezzel visszaállíttatik.

3. A Magyarország és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója közötti határ, attól a ponttól kezdve, amely közös e két Állam és Románia határai között, addig a pontig, amely közös e két Állam és Csehszlovákia határai között, a Magyarország és Csehszlovákia közötti előbbi határvonalban állapíttatik meg, úgy, amint az 1938. évi január hó 1-jén fennállott.

4. a) Az 1938. évi november hó 2-án kelt bécsi választottbírószági határozat rendelkezései semmiseknek és érvényteleneknek jelentetnek ki.

b) A Magyarország és Csehszlovákia közötti határ, attól a ponttól kezdve, amely közös e két Állam és Ausztria határai között, addig a pontig, amely közös e két Állam és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniójának határai között, ezzel visszaállíttatik, úgy, amint az 1938. évi január hó 1-jén fennállott, kivéve mégis a következő alpont rendelkezéseiből folyó módosítást.

c) Magyarország átengedi Csehszlovákiának Horvátjárfalu, Oroszvár és Dunacsun községeket a jelen Szerződéshez I/A. alatt csatolt térképen megjelölt kataszteri területekkel együtt. Ennek folytán a csehszlovák határ ezen a szakaszon a következőképpen állapíttatik meg: attól a ponttól kezdve, amely Ausztriának, Magyarországnak és Csehszlovákiának 1938. évi január hó 1-jén fennállott határai között közös volt, Ausztria és Csehszlovákia között a jelenlegi magyar–osztrák határ lesz a határ addig a pontig, amely a 134. magassági ponttól délre körülbelül 500 méterre (a rajkai templomtól északnyugatra 35 kilométerre) fekszik, ez a pont lesz ezentúl az említett három állam határainak közös pontja; innen az új határ Csehszlovákia és Magyarország között keletre fordul Rajka község északi kataszteri határát követve a Duna jobb partjáig addig a pontig, amely a 128. magassági ponttól északra körülbelül 2 kilométerre (a rajkai templomtól keletre 3,5 kilométerre) fekszik s amely pontnál az új határ csatlakozik a Duna hajózási fővonalában az 1938. évi január hó 1-jén fennállott csehszlovák–magyar határhoz; a Rajka község határán belül fekvő zsilip és visszaeresztő csatorna magyar területen maradnak.

d) A Magyarország és Csehszlovákia között az előző alpontban megállapított új határ pontos vonalrészleteit a helyszínén Határrendező Bizottság fogja kijelölni, amely Bizottság a két érdekelt kormány képviselőiből fog állani. A Bizottság munkálatait a jelen Szerződés életbelépésétől számított két hónap alatt befejezi.

e) Arra az esetre, ha az átengedett terület lakosságának Magyarországra telepítésére vonatkozólag Magyarország és Csehszlovákia kétoldalú egyezményt nem kötnének, Csehszlovákia biztosítja az említett lakosoknak az emberi és polgári jogok teljességét. A lakosságcsere tárgyában 1946. évi február hó 27-én kelt csehszlovák–magyar Egyezményben kikötött összes biztosítékok és kedvezmények alkalmazást nyernek azokra a személyekre, akik a Csehszlovákiának átengedett területet önként elhagyják.

5. A fent leírt határok a jelen Szerződés I. számú mellékletét alkotó I. és I/A. jelű térképeken láthatók.

II. RÉSZ

Politikai rendelkezések

I. Cím

2. Cikk

1. Magyarország minden szükséges intézkedést megtesz aziránt, hogy a magyar fennhatóság alá tartozó minden személynek biztosítsa faji, nemi, nyelvi vagy vallási különbség nélkül az emberi jogok és az alapvető szabadságok élvezetét, ideértve a véleménynyilvánítás, a sajtó és közzététel, a vallásgyakorlat, a politikai véleménynyilvánítás és a nyilvános gyülekezés szabadságát.

2. Magyarország továbbá kötelezi magát arra, hogy a Magyarországon életben lévő jogszabályok sem tartalmukban, sem alkalmazásuk során a magyar állampolgárságú személyek között azoknak faja, neme, nyelve vagy vallása alapján nem fognak különbséget tenni, sem semmiféle megkülönböztetést maguk után vonni, akár az érdekelteknek személye, javai, üzleti tevékenysége, foglalkozásbeli vagy pénzügyi érdekei, személy-állapota, politikai vagy polgári jogai tekintetében, akár pedig bármely egyéb tekintetben.

3. Cikk

Magyarország, amely a Fegyverszüneti Egyezmény értelmében intézkedéseket tett, hogy szabadlára helyezze állampolgársági és nemzetiségi különbség nélkül mindazokat a személyeket, akik letartóztatásban voltak az Egyesült Nemzetek érdekében kifejtett cselekményeik, vagy az Egyesült Nemzetek iránt érzett rokonszenvük vagy faji származásuk miatt és hogy visszavonja az ezen a címen hozott megkülönböztető törvényeket és megszorításokat, a fenti intézkedéseket kiegészíti és a jövőben nem fogadatosít olyan intézkedéseket, vagy nem hoz olyan törvényt, amelyek az e Cikkben említett célokkal nem volnának összeegyeztethetők.

4. Cikk

Magyarország, amely a Fegyverszüneti Egyezmény értelmében intézkedett magyar területen minden fasiszta jellegű politikai, katonai avagy katonai színezetű szervezetnek, valamint minden olyan szervezetnek felosztatása iránt, amely az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát, ideértve a revizionista propagandát, fejt ki, a jövőben nem engedi meg olyan e fajta szervezeteknek fennállását és működését, amelyeknek célja az, hogy megfossza a népet demokratikus jogaitól.

5. Cikk

1. Magyarország kétoldalú tárgyalásokba fog bocsátkozni Csehszlovákiával abból a célból, hogy rendezze azoknak a Csehszlovákiában lakóhellyel bíró magyar etnikai eredetű lakosoknak ügyét, akik a lakosságcsere tárgyában 1946. évi február hó 27-én kelt Egyezmény rendelkezései értelmében nem fognak Magyarországra áttelepítettetni.

2. Abban az esetben, ha a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül megegyezés nem jönne létre, Csehszlovákiának joga lesz ezt a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjesztetni és a végleges megoldás elérése érdekében a Tanács segítségét kérni.

6. Cikk

1. Magyarország meg fogja tenni a szükséges lépéseket az iránt, hogy biztosítsa az alább említett személyeknek letartóztatását és bírósági eljárás végett kiadását:

a) a háborús bűnök, valamint a béke vagy az emberiség ellen elkövetett bűnök elkövetésével, elrendelésével, avagy az ilyenekben való részességgel vádolt személyek;

b) bármely Szövetséges vagy Társult Hatalomnak oly állampolgárai, akik azzal vannak vádolva, hogy nemzeti törvényeiket árulás, vagy a háború alatt az ellenséggel való együttműködés által megszegték.

2. Magyarország, továbbá az Egyesült Nemzetek érdekelt kormányának kívánságára biztosítani fogja mindazoknak a fennhatósága alá tartozó személyeknek tanúkénti megjelenését, akiknek tanúvallomása e Cikk 1. bekezdésében említett személyek ellen folytatott bírósági eljárás céljából szükséges.

3. A jelen Cikk 1. és 2. bekezdése rendelkezéseinek alkalmazására vonatkozó bármilyen nézeteltérést bármelyik érdekelt kormány a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok Budapesten működő diplomáciai képviselteinek vezetői elé terjesztheti, akik a felmerült nehézségeket illetően megállapodásra fognak jutni.

II. Cím

7. Cikk

Magyarország kötelezi magát, hogy elismeri az Olaszországra, Romániára, Bulgáriára és Finnországra vonatkozó békeszerződések teljes érvényét, valamint mindazokat az egyezményeket vagy megállapodásokat, amelyeket a Szövetséges és Társult Hatalmak Ausztriára, Németországra és Japánra vonatkozólag a béke helyreállítása céljából kötöttek vagy kötni fognak.

8. Cikk

A jelen Békeszerződésnek, valamint egyrészt a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, a Fehérorosz Szocialista Szovjet Köztársaság, Kanada, Csehszlovákia, India, Új-Zéland, az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság és a Dél-afrikai Unió, másrészt Románia közötti békeszerződésnek életbelépésével Magyarország és Románia között a hadiállapot megszűnik.

9. Cikk

Magyarország kötelezi magát, hogy elfogad minden olyan megállapodást, amely a Nemzetek Szövetsége és az Állandó Nemzetközi Bíróság felszámolására vonatkozólag kötött vagy esetleg köttetni fog.

10. Cikk

1. Minden Szövetséges vagy Társult Hatalom a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül közölni fogja Magyarországgal, hogy a háború előtt Magyarországgal kötött kétoldalú szerződesei közül melyeket kívánja érvényben tartani vagy felújítani. A jelen Szerződéssel össze nem egyeztethető rendelkezések azonban a fentemlített szerződésekből törlendők lesznek.

2. Minden ily módon közölt szerződést az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 102. cikke értelmében az Egyesült Nemzetek Titkárságánál be kell iktatni.

3. Mindazok a szerződések, amelyekre vonatkozólag ilyen közlés nem történt, hatályon kívül helyezetteknek tekintendők.

11. Cikk

1. Magyarország legkésőbb 18 hónap alatt, a jelen Szerződés életbelépésétől számítva, átadja Jugoszláviának és Csehszlovákiának az alább felsorolt csoportokba tartozó

s Jugoszlávia és Csehszlovákia szellemi örökségét alkotó azokat a tárgyakat, amelyek ezekről a területekről származtak s e területek felett 1919 előtt Magyarország által gyakorolt uralom következtében kerültek 1848 után a Magyar Állam vagy magyar közintézmények birtokába:

a) Szerves egészként jugoszláv vagy csehszlovák területen keletkezett történelmi levéltárak.

b) Jugoszláv vagy csehszlovák területen fekvő intézményeknek, avagy a jugoszláv és a csehszlovák nép történelmi személyiségeinek tulajdonában állott könyvtárak, történelmi okmányok, régiségek és más kultúrtárgyak.

c) Eredeti művészeti, irodalmi és tudományos tárgyak, amelyek jugoszláv vagy csehszlovák művészek, írók és tudósok művei.

2. A vétel, ajándékozás vagy hagyomány által szerzett tárgyak, valamint a magyarok eredeti művei kivételnek az 1. bekezdés rendelkezései alól.

3. Magyarország ugyancsak átadja Jugoszláviának az Illyr Küldöttségnek, az Illyr Bizottságnak és Illyr Kancelláriának a XVIII. századra vonatkozó levéltárait.

4. A magyar kormány a jelen Szerződés életbelépésétől kezdve Jugoszlávia és Csehszlovákia meghatalmazott képviselőinek minden szükséges segítséget megad e tárgyak felkutatása s megvizsgálás végett rendelkezésre bocsátása körül. Ezután, mindazonáltal a jelen Szerződés életbelépésétől számított egy évnél nem később, a jugoszláv és a csehszlovák kormányok át fogják adni a magyar kormánynak a jelen Cikk értelmében igényelt tárgyak jegyzékét. Abban az esetben, ha a jegyzék vételétől számított három hónap alatt a magyar kormány egyes tárgyaknak e jegyzékbe foglalása ellen kifogásokat emelne és abban az esetben, ha egy havi további határidő alatt az érdekelt kormányok nem jutnának megállapodásra, a vitás kérdést a jelen Szerződés 40. Cikkének rendelkezései szerint kell rendezni.

III. RÉSZ

Katonai és légügyi rendelkezések

I. Cím

12. Cikk

A szárazföldi és légi fegyverkezés és az erődítések fenntartása szorosan arra korlátozódik, hogy a belső jellegű feladatoknak és a határok helyi védelmének megfeleljen. Ennek értelmében Magyarország jogosítva van arra, hogy a következőknél nem nagyobb fegyveres erőt tartson:

a) Szárazföldi hadsereget, ideértve a határvédő csapatokat, a légelhárító és a folyami flottillaszemélyzetet, összesen 65 000 főnyi személyzettel;

b) Légihaderőt 90 repülőgéppel, ideértve a tartalékokat, amelyből legfeljebb 70 lehet harci repülőgép, összesen 5000 főnyi személyzettel. Magyarország nem tarthat vagy szerezhethet meg olyan repülőgépet, amely belső bombahordozó berendezéssel ellátva első-sorban bombázógépnek volt szerkesztve.

A fenti számok minden esetben magukban foglalják a harci, kiszolgáló és vezető személyzetet.

13. Cikk

A magyar hadsereg és légihaderő személyzetének a 12. Cikkben engedélyezett erőket meghaladó részét a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül fel kell oszlatni.

14. Cikk

Olyan személyzet, amely a magyar hadseregbe vagy légihaderőbe besorolva nincs, a II. számú melléklet szerint meghatározott katonai vagy katonai légi kiképzést semmilyen alakban sem nyerhet.

15. Cikk

Magyarország nem tarthat és nem szerkeszthet semmiféle atomfegyvert, semmiféle saját meghajtású vagy irányított lövedéket vagy ilyennek vetésére szolgáló berendezést (kivéve olyan torpedókat és torpedóvető szerkezeteket, amelyek a jelen Szerződés által engedélyezett hajók szokásos felszereléséhez tartoznak), tengeri aknát vagy torpedót, amely nem érintkezés, hanem ráhatású szerkezet útján működik, légénységgel ellátható torpedót, tengeralattjárót vagy más, alámerülésre képes hajót, motoros torpedócsónakot vagy különleges típusú rohamgépeket és mindezek tekintetében kísérletet sem folytathat.

16. Cikk

Magyarország nem tarthat meg, nem állíthat elő és nem szerezhethet meg másképpen sem hadianyagot azon túlmenően, ami a jelen Szerződés 12. Cikkében megengedett fegyveres erők fenntartásához szükséges és nem tarthat fenn ily hadianyag gyártására szolgáló berendezést.

17. Cikk

1. A szövetséges eredetű fölös hadianyagot az érdekelt Szövetség vagy Társult Hatalom rendelkezésére kell bocsátani, az általa adott utasításnak megfelelően. A magyar eredetű fölös hadianyagot a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült

Államok kormányainak rendelkezésére kell bocsátani. Magyarország e hadianyagot illetőleg minden jogáról lemond.

2. A német eredetű vagy szerkesztésű hadianyagot, amennyiben meghaladná a jelen Szerződésben engedélyezett fegyveres erők szükségletét, a Három Kormány rendelkezésére kell bocsátani. Magyarország nem szerezhethet meg és nem gyárthat semmilyen német eredetű vagy szerkesztésű hadianyagot és nem alkalmazhat vagy képezhet ki olyan szakembereket, ideértve katonai és polgári repülőszemélyzetet is, akik Németország állampolgárai vagy azok voltak.

3. A jelen Cikk 1. és 2. bekezdésében említett fölös hadianyagot a jelen Szerződés életbelerésétől számított egy éven belül át kell adni vagy meg kell semmisíteni.

4. A hadianyagoknak a jelen Szerződés céljaira szolgáló meghatározását és jegyzékét a III. számú Melléklet tartalmazza.

18. Cikk

Magyarország a Szövetséges és Társult Hatalmakkal teljes mértékben együtt fog működni annak biztosítására, hogy Németország német területen kívül újrafegyverkezés érdekében lépéseket ne tehessen.

19. Cikk

Magyarország nem szerezhethet és nem gyárthat olyan polgári repülőgépet, amely német vagy japán szerkesztésű vagy amely jelentősebb német vagy japán gyártású vagy szerkesztésű részeket tartalmaz.

20. Cikk

A jelen Szerződés minden egyes katonai és légügyi rendelkezése mindaddig érvényben marad, amíg a Szövetséges és Társult Hatalmak és Magyarország közötti megegyezéssel vagy miután Magyarország az Egyesült Nemzetek tagjává válik, a Biztonsági Tanács és Magyarország közötti megegyezéssel egészben vagy részben módosítva nem lesz.

II. Cím

21. Cikk

1. A magyar hadifoglyok, mihelyt lehetséges, hazaszállítandók a hadifoglyokat visszatartó egyes Hatalmak és Magyarország között erre vonatkozólag kötött megállapodások szerint.

2. Mindennemű költséget, beleértve a hazaszállításban levő magyar hadifoglyok fenn tartási költségeit az egyes gyülekezőpontoktól, amelyeket az érdekelt Szövetséges vagy Társult Hatalom kormánya állapít meg, a magyar területre való belépés pontjáig, a magyar kormány visel.

IV. RÉSZ

A Szövetséges Haderők visszavonása

22. Cikk

1. A jelen Szerződés életbelépését követően minden Szövetséges fegyveres erőt 90 napon belül Magyarországból vissza kell vonni, mindazonáltal a Szovjetuniónak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erők tartására, amelyre szüksége lehet ahhoz, hogy a szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa.

2. A Szövetséges Haderők birtokában lévő mindazokat a fel nem használt magyar fizetőeszközöket és mindazokat a magyar javakat, amelyek a Fegyverszüneti Egyezmény 11. cikke értelmében szereztettek meg, ugyane 90 napi határidőn belül a magyar kormány részére vissza kell adni.

3. Magyarország azonban rendelkezésre fog bocsátani minden olyan eszközt és könnyítést, amelyre az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalak fenn tartása céljából különlegesen szükség lehet, aminek ellenében a magyar kormány megfelelő ellenszolgáltatásban fog részesülni.

V. RÉSZ

Jóvátétel és visszaszolgáltatás

23. Cikk

1. A Szovjetuniónak, Csehszlovákiának és Jugoszláviának katonai műveletek és ez államok területeinek Magyarország által való megszállása folytán okozott veszteségeket Magyarország a Szovjetuniónak, Csehszlovákiának és Jugoszláviának megtéríti; tekintetbe véve azonban azt, hogy Magyarország nemcsak kilépett az Egyesült Nemzetek ellen viselt háborúból, hanem Németországnak hadat is üzent, a Szerződő Felek megállapodnak abban, hogy a fenti veszteségekért járó kártérítést Magyarország nem a maga egészében, hanem csupán részben teljesíti, nevezetesen 300 millió egyesült államokbeli dollár összegben, amely 1945. évi január 20-tól számítandó 8 év alatt fizetendő árucikkekben (gépi felszerelés, folyami járművek, gabonaneműek és más áruk); a Szovjetuniónak fizetendő összeg 200 millió egyesült államokbeli dollár, a Csehszlovákiának és Jugoszláviának fizetendő összeg 100 millió egyesült államokbeli dollár.

2. A jelen Cikkben megállapított rendezés számítási alapja az egyesült államokbeli dollár a Fegyverszüneti Egyezmény aláírása napján érvényben volt aranyparitáson, vagyis 35 dollár = 1 uncia arany.

24. Cikk

1. Magyarország elfogadja az Egyesült Nemzetek 1943. évi január hó 5-én kelt Nyilatkozatának elveit és a lehető legrövidebb határidő alatt visszaadja az Egyesült Nemzetek bármelyikének területéről elhurcolt javakat.

2. A visszaszolgáltatás kötelezettsége kiterjed mindazokra a jelenleg Magyarországon lévő javakra, amelyeknek azonossága megállapítható és amelyeket bármely Tengelyhatalom az Egyesült Nemzetek bármelyikének területéről erőszakkal vagy kényszerrel hurcolt el, tekintet nélkül bármilyen későbbi ügyletre, amellyel a kérdéses javak jelenlegi birtokosa ezeknek a birtokába jutott.

3. Ha egyes esetekben lehetetlen volna, hogy Magyarország visszaszolgáltasson olyan művészeti, történelmi vagy régészeti értékű s annak az Egyesült Nemzetnek szellemi örökségéhez tartozó tárgyakat, amely Nemzetnek területéről ezeket a tárgyakat a magyar haderő és hatóságok vagy a magyar állampolgárok erőszak vagy kényszer alkalmazásával hurcoltak el, Magyarország ugyanolyan természetű s az elhurcolt tárgyakkal megközelítőleg egyenlő értékű tárgyakat fog átadni az illető Egyesült Nemzetnek, feltéve, hogy ilyen tárgyak megszerezhetők Magyarországon.

4. A magyar kormány a jelen Cikkben említett javakat jó állapotban fogja visszaadni és ezzel kapcsolatban visel minden munkabér, anyag és szállítás címén Magyarországon felmerülő költséget.

5. A magyar kormány együtt fog működni az Egyesült Nemzetekkel a jelen Cikk értelmében visszaszolgáltatandó javak felkutatása és visszaszolgáltatása tekintetében és minden ez irányban szükséges könnyítést saját költségén meg fog adni.

6. A magyar kormány minden szükséges intézkedést meg fog tenni aziránt, hogy a jelen Cikkben jelzett olyan javak, amelyeket a fennhatósága alá tartozó személyek valamely harmadik országban tartanak birtokukban, visszaadassanak.

7. A javak visszaszolgáltatására vonatkozó igényeket azon ország kormányának kell a magyar kormánynál bejelentenie, amelynek területéről a javakat elhurcolták; a gördülő anyagot úgy kell tekinteni, mint amelyet abból az országból hurcoltak el, ahová eredetileg tartozott. A határidő, amelyen belül ilyen igények bejelenthetők, a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónap.

8. A javak azonosságának megállapítása és a tulajdonjog bizonyítása az igénylő kormányt terheli, viszont annak a bizonyítása, hogy a javakat nem erőszakkal vagy kényszerrel hurcolták el, a magyar kormányra hárul.

25. Cikk

Az 1938. évi november hó 2-án kelt bécsi választottbírószági határozatnak a jelen Szerződés 1. cikkének 4. bekezdésében elrendelt megsemmisítése maga után vonja a bécsi választottbírószági határozat alapján az érdekelt két Állam között, vagy azok nevében, avagy csehszlovák és magyar jogi személyek között kötött pénzügyi tárgyú és köz- és magánbiztosításokra vonatkozó, továbbá az 1940. évi május hó 22-én kelt Jegyzőkönyv értelmében átadott anyagokra vonatkozó egyezményeknek, úgyszintén az ezekből folyó törvényes következményeknek megsemmisítését. Ez a megsemmisítés azonban semmi vonatkozásban sem alkalmazható a természetes személyek között létrejött viszonylatokra. A fentebb említett rendezés részleteit az érdekelt kormányok között a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül kötendő kétoldalú egyezmények fogják szabályozni.

VI. RÉSZ Gazdasági rendelkezések

26. Cikk

1. Magyarország, amennyiben ezt már eddig is meg nem tette, az Egyesült Nemzeteknek és állampolgáraiknak minden Magyarországon levő törvényes jogát és érdekét az 1939. évi szeptember hó 1-jén fennállott állapotnak megfelelően vissza fogja állítani és az Egyesült Nemzeteknek és állampolgáraiknak Magyarországon lévő összes javait a jelenlegi állapot szerint vissza fogja adni.

2. A magyar kormány kötelezi magát, hogy e Cikk hatálya alá eső összes javak, jogok és érdekek mindennemű olyan tehertől és megterheléstől mentesen állítatnak vissza, amely esetleg a háború következményeként rájuk hárult, valamint minden, a visszaadással kapcsolatban a magyar kormány részéről eszközölhető megterhelés mellőzésével. A magyar kormány hatályon kívül fog helyezni minden oly rendszabályt, ideértve lefoglalásokat, zár alá vételeket, vagy kényszerkezeléseket, amelyeket az Egyesült Nemzetek javai tekintetében 1939. évi szeptember hó 1. napja és a jelen Szerződés életbelépése közötti időben foganatosított. Amennyiben a javak a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül nem kerültek visszaadásra, kérvény nyújtandó be a magyar hatóságokhoz, mégpedig nem később, mint a Szerződés életbelépésétől számított 12 hónapon belül, kivéve azokat az eseteket, amikor az igénylő bizonyítani tudja, hogy a kérvényt e határidőn belül nem nyújthatta be.

3. A magyar kormány hatálytalanítani fogja az Egyesült Nemzetek állampolgárainak tulajdonát képező mindenféle javakra, jogokra és érdekekre vonatkozó átruházásokat, amennyiben ezek az átruházások a háború folyamán a tengelykormányok vagy szerveik által gyakorolt erőszak vagy kényszer hatása alatt jöttek létre.

Csehszlovák állampolgárok esetében ez a bekezdés kiterjed azokra az 1938. évi november hó 2. napja után történt átruházásokra is, amelyek a Magyarországhoz csatolt csehszlovák területen a magyar kormány vagy szervei által gyakorolt erőszak vagy kényszer, avagy megkülönböztető szellemű belföldi törvények alapján kiadott rendelkezések hatása alatt jöttek létre.

4. a) A magyar kormány felelős az Egyesült Nemzetek állampolgárai részére a jelen Cikk 1. bekezdése értelmében visszaadott javaknak jó állapotba való visszaállításáért. Olyan esetekben, amikor valamely jószág nem adható vissza, vagy amikor a háború következményeként valamely Egyesült Nemzet állampolgára Magyarországon lévő javaiban sérelmek vagy károk révén veszteséget szenvedett, a magyar kormánytól magyar pénznemben kárpótlást fog kapni, mégpedig annak az összegnek kétharmad része erejéig, amely a kifizetés napján szükséges hasonló jószág vételéhez vagy az elszenvedett veszteségek jóvátételéhez. Az Egyesült Nemzetek állampolgárai a kártalanítás tekintetében semmi esetben sem részesülhetnek a magyar állampolgárok részére biztosítottnál kedvezőtlenebb elbánásban.

b) Az Egyesült Nemzeteknek azok az állampolgárai, akiknek közvetlenül vagy közvetve tulajdoni részesedésük van olyan társulatokban vagy egyesületekben, amelyek a jelen Cikk 9/a. pontja értelmében nem tekintendők az Egyesült Nemzetek társulatainak vagy egyesületeinek, de amelyek Magyarországon levő javaikban sérelmek vagy károk révén veszteséget szenvedtek, a fenti a) alpontnak megfelelő kártalanításban részesülnek. Ez a kártalanítás az illető társulat vagy egyesület által elszenvedett teljes veszteség vagy kár alapján fog számításba vétetni és összege az elszenvedett veszteség vagy kár teljes összegéhez viszonyítva ugyanúgy fog aránylani, mint ahogy az említett állampolgárok tulajdonjogi részesedése a kérdéses társulat vagy egyesület osztókéjéhez viszonyítva aránylik.

c) A kártalanítás minden levonástól, adótól vagy más teherrel mentesen fizetendő. A kártalanítási összeg Magyarországon szabadon lesz felhasználható, de alá lesz vetve a Magyarországon esetleg időről-időre érvényben levő deviza-ellenőrzési szabályoknak.

d) A magyar kormány az Egyesült Nemzetek állampolgárai részére a Magyarországon levő javaik kijavítására vagy helyreállítására szolgáló anyagoknak, valamint az ilyen anyagok behozatalához szükséges külföldi valutáknak kiutalása tekintetében ugyanazt az elbánást fogja biztosítani, mint amilyen elbánásban részesíti a magyar állampolgárokat.

e) A magyar kormány az Egyesült Nemzetek állampolgárainak a fenti a) alpontban megszabott hányad erejéig magyar pénznemben kártalanítást fog biztosítani a háború alatt javaikra alkalmazott oly különleges rendszabályokból származó veszteségeknek vagy károknak kiegyenlítésére, amelyek nem vonatkoztak magyar tulajdonban levő javakra. Ez az alpont nem alkalmazható elmaradt haszonra.

5. A jelen Cikk 4. bekezdésének rendelkezései alkalmazást nyernek Magyarországgal szemben abban az esetben is, ha az intézkedés, amely az Egyesült Nemzeteknek vagy állampolgáraiknak Észak-Erdélyben lévő javaiban szenvedett károokra vonatkozó igények alapja lehet, abban az időben foganatosított, amidőn ez a terület magyar uralom alatt állott.

6. Mindazok az ésszerűen indokolható kiadások, amelyek az igények megállapítása során Magyarországon felmerülnek, beleértve a károk vagy veszteségek felbecsülését, a magyar kormányt terhelik.

7. Az Egyesült Nemzetek állampolgárai és azok javai mentesek minden olyan rendkívüli adó, dézsma vagy közteher alól, amelyet a magyar kormány vagy bármely magyar hatóság a Fegyverszünet kelte és jelen szerződés életbelépése között lefolyt idő alatt, Magyarországon levő tökevagyonukra kirótt, abból a különleges célból, hogy a háborúból, a megszálló haderők költségeiből, avagy valamely Egyesült Nemzetnek fizetendő jóvátételből folyó terheket fedezze. Az e címen már befizetett összegek visszatérítendőek.

8. A szóban forgó javak tulajdonosa és a magyar kormány e Cikk rendelkezései helyett más rendezésben is megállapodhatnak.

9. A jelen Cikk alkalmazása szempontjából:

a) Az »Egyesült Nemzetek állampolgárai« kifejezés jelenti azokat az egyéneket, akik bármely Egyesült Nemzet állampolgárai, továbbá azokat a társulatokat vagy egyesületeket, amelyek e Szerződés életbelépésekor valamely Egyesült Nemzet jogszabályai szerint voltak megszervezve, feltéve, hogy az említett egyéneknek, társulatoknak vagy egyesületeknek ez a jogi helyzete már a Magyarországgal kötött Fegyverszüneti Egyezmény időpontjában is fennállott.

Az »Egyesült Nemzetek állampolgárai« kifejezés magában foglalja mindazokat az egyéneket, társulatokat vagy egyesületeket is, akik, illetőleg amelyek a háború alatt Magyarországon érvényben volt jogszabályok szerint ellenségként kezeltettek.

b) A »tulajdonos« kifejezés alatt valamely Egyesült Nemzet vagy valamely Egyesült Nemzetnek a) alpontban foglalt meghatározás szerinti olyan állampolgárát kell érteni, amelynek, illetőleg akinek a kérdéses jószágra joga van és magában foglalja a tulajdonos jogutódját is, feltéve, hogy az is valamely Egyesült Nemzet vagy valamely Egyesült Nemzetnek állampolgára az a) alpontban foglalt meghatározás szerint. Ha a jogutód a jószágot megrongált állapotban szerezte meg, úgy az átruházó fél e Cikk értelmében való kártérítési jogát megtartja, ami azonban nem érinti az átruházó és a megszerző fél között az alkalmazandó jogszabály alapján fennálló kötelezettségeket.

c) A »javak« kifejezés egyaránt jelenti az ingó vagy ingatlan, valamint a dologi vagy eszmei javakat, ideértve az ipari, irodalmi és művészeti tulajdont, éppúgy, mint javakra vonatkozó mindennemű jogot vagy érdeket.

10. A magyar kormány elismeri, hogy a Brioniban 1942. évi augusztus hó 10-én kelt Egyezmény semmis és érvénytelen. Kötelezi magát, hogy az 1923. évi május hó 29-én kelt

Római Egyezmény többi aláírójával együtt résztvesz bármely olyan tárgyalásban, amely arra irányul, hogy az Egyezmény rendelkezésein az azokban megszabott évi szolgáltatások méltányos rendezésének biztosítása végett szükséges módosításokat keresztülvigyék.

27. Cikk

1. Magyarország kötelezettséget vállal arra nézve, hogy minden olyan esetben, amidőn magyar fennhatóság alá tartozó személyeknek Magyarországon levő javaira, törvényes jogaira vagy érdekeire e személyek faji származása vagy vallása miatt 1939. évi szeptember hó 1. napja óta zár alá vételt, elkobzást vagy kényszerkezelést rendeltek el, az említett javakat, törvényes jogokat és érdekeket tartozékaikkal együtt visszaállítja, vagy, ha a visszaállítás lehetetlen, e tekintetben megfelelő kártalanítást ad.

2. A magyar kormány mindazoknak a személyeknek, szervezeteknek vagy közösségeknek Magyarországon levő összes javait, jogait és érdekeit, akik, illetőleg amelyek egyénenként vagy mint összességek tagjai faji, vallási vagy más fasiszta szellemű zaklató rendszabály tárgyai voltak, amennyiben azokra nézve a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónap alatt örökös nem jelentkezett vagy igénybejelentés nem érkezett, át fogja ruházni az ilyen személyeket, szervezeteket vagy közösségeket Magyarországon képviselő szervezetekre. Az átruházott javakat ezek a szervezetek az említett magyarországi összességek, szervezetek és közösségek életben maradt tagjainak támogatására és helyreállítására fogják fordítani. Ezeket az átruházásokat a jelen Szerződés életbelépése után 12 hónapon belül kell foganatosítani s azok magukban fogják foglalni a jelen Cikk 1. bekezdése értelmében visszaállítandó javakat, jogokat és érdekeket is.

28. Cikk

Magyarország elismeri, hogy a Szovjetuniónak joga van a Magyarországon lévő s a németországi Ellenőrző Tanács által a Szovjetunióra átruházott minden német vagyonra és kötelezi magát, hogy minden szükséges intézkedést megtesz, hogy ezeket az átruházásokat megkönnyítse.

29. Cikk

1. A Szövetséges és Társult Hatalmak mindegyikének jogában áll lefoglalni, visszatartani, felszámolni vagy bármi más intézkedés alá vonni mindazokat a javakat, jogokat és érdekeket, amelyek a jelen Szerződés életbelépése idején saját területén vannak és Magyarország vagy magyar állampolgárok tulajdonai és az ilyen javakat vagy azoknak jövedelmét tetszés szerint felhasználni azoknak az igényeknek határain belül, amelyek a maga és állampolgárai részéről Magyarországgal vagy magyar állampolgárokkal szemben fennállanak, ideértve a pénzköveteléseket, kivéve mégis azokat az igényeket, amelyek a jelen Szerződés más cikkei értelmében teljes kielégítést nyertek. Mindazokat a magyar javakat vagy az ilyenekből származó jövedelmet, amelyek ezeknek az igényeknek összegét meghaladják, vissza kell adni.

2. A magyar javak felszámolása és a felettük való rendelkezés az illető Szövetséges vagy Társult Hatalom jogszabályainak megfelelően hajtandó végre. A magyar tulajdonosnak ily javak tekintetében nem lesz más joga, mint az, amit a vonatkozó jogszabály neki nyújt.

3. A magyar kormány kötelezi magát, hogy azokat a magyar állampolgárokat, akiknek javait e Cikk értelmében elvették és nem adták vissza, kártalanítani fogja.

4. E Cikkből egyik Szövetséges vagy Társult Hatalomra sem hárul semmiféle kötelezettség arra vonatkozólag, hogy a magyar kormánynak vagy magyar állampolgároknak ipari tulajdont visszaadjon vagy hogy ily tulajdont tekintetbe vegyen, amikor megállapítja azt az összeget, amely e Cikk 1. bekezdése értelmében visszatartható. Minden Szövetséges és Társult Hatalom kormányának joga lesz az illető Szövetséges vagy Társult Hatalom területén levő azokra az ipari tulajdonra vonatkozó jogokra vagy érdekekre, amelyeket a jelen Szerződés életbelépését megelőzőleg Magyarország kormánya vagy állampolgárai megszereztek, oly korlátozásokat, feltételeket és megszorításokat elrendelni, aminek a Szövetséges vagy Társult Hatalom kormánya nemzeti érdekből szükségesnek ítél.

5. E Cikk 1. bekezdésében említett javakat úgy kell érteni, hogy azok magukban foglalják azokat a magyar javakat, amelyek a Magyarország és az illető jószág felett fennhatóságot gyakorló Szövetséges vagy Társult Hatalom között fennállott hadiállapot miatt kényszerkezelés alá estek, de nem foglalják magukban a következőket:

a) A magyar kormánynak konzuli vagy diplomáciai célokra használt javai;

b) Vallásos intézményeknek, vagy magánjellegű jótékonyági intézményeknek, valóságos, vagy jótékonyági célokra használt javai;

c) Olyan magyar állampolgárságú természetes személyek javai, akiknek engedélyük volt arra, hogy annak az országnak területén, ahol a javak fekszenek, vagy máshol az Egyesült Nemzetek területén tartózkodjanak, nem érte azonban ide az olyan magyar javakat, amelyek a háború tartama alatt bármikor olyan rendszabályoknak voltak alávetve, amelyek nem voltak általában alkalmazandók az ugyanezen a területen tartózkodó magyar állampolgárok javaira.

d) Olyan tulajdonjogok, amelyek a Szövetséges és Társult Hatalmak és Magyarország közötti kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok újrafelvétele óta, vagy pedig valamely Szövetséges vagy Társult Hatalom kormánya és Magyarország között 1945. évi január hó 20. óta létrejött ügyletekből származnak.

e) Irodalmi és művészeti tulajdonra vonatkozó jogok.

30. Cikk

1. A jelen Szerződés életbelépésétől kezdve Magyarországnak és magyar állampolgároknak Németországban levő javait nem lehet többé ellenséges javakként kezelni s minden ilyen bánásmódon alapuló megszorítást meg kell szüntetni.

2. Magyarországnak és magyar állampolgároknak azokat a javait, amelyeket a német haderő vagy hatóságok 1945. évi január hó 20. után erőszakkal vagy kényszerrel hurcoltak el Magyarország területéről Németországba s amelyeknek azonossága megállapítható, visszaszolgáltatásra ki kell választani.

3. A Németországban levő magyar javak visszaszállítását és visszaszolgáltatását a németországi megszálló Hatalmak által meghatározandó szabályoknak megfelelően kell fogatnosítani.

4. Ezeknek a rendelkezéseknek és a németországi megszálló Hatalmak által Magyarország és magyar állampolgárok javára kiadott bármely egyéb rendelkezésnek érintetlenül hagyásával Magyarország a maga és a magyar állampolgárok nevében lemond minden, Németországgal és német állampolgárokkal szemben az 1945. évi május 8-i állapot szerint fennálló igényről, kivéve azokat, amelyek 1939. évi szeptember hó 1. előtt kötött szerződésekből és más elvállalt kötelezettségekből és ugyanezen időpont előtt szerzett jogokból folynak. E lemondás úgy tekintendő, hogy az magában foglalja a pénzköveteléseket, minden oly kormányközi igényt, amely a háború folyamán kötött megállapodásokból folyik és mindennemű, a háború folyamán felmerült veszteségre vagy kárra vonatkozó igényt.

31. Cikk

1. A hadiállapot fennállását magában véve nem kell úgy tekinteni, mintha kihatással lenne az olyan pénztartozások megfizetésének kötelezettségére, amelyek a hadiállapot fennállása előtt létezett kötelezettségekből és szerződésekből vagy szerzett jogokból származnak, amelyek a jelen Szerződés életbelépése előtt esedékesekké váltak és amelyekkel Magyarország kormánya vagy állampolgárai tartoznak valamely Szövetséges és Társult Hatalom kormányának vagy állampolgárainak, illetve valamely Szövetséges és Társult Hatalom kormánya vagy állampolgárai tartoznak Magyarország kormányának vagy állampolgárainak.

2. Amennyiben a jelen Szerződés nem rendelkezik kifejezetten másként, annak egyik pontja sem értelmezhető olyanképpen, mintha érintené azt az adós-hitelezői viszonyt, amely akár a magyar kormány, akár magyar állampolgárok által kötött háború előtti szerződésekből származott.

32. Cikk

1. Magyarország lemond mindennemű olyan, a Szövetséges és Társult Hatalmak ellen a magyar kormány vagy magyar állampolgárok nevében támasztható igényről, amely közvetlenül a háborúból vagy oly cselekményekből származik, amelyek az 1939. évi szeptember hó 1-jét követő európai hadiállapotból folynak, tekintet nélkül arra, hogy az illető Szövetséges vagy Társult Hatalom abban az időben Magyarországgal háborúban állott-e vagy sem, ideértve a következőket:

a) Igények oly veszteségek vagy károk fejében, amelyek a Szövetséges vagy Társult Hatalmak haderejének vagy hatóságainak cselekményei következtében keletkeztek.

b) Igények, amelyek a Szövetséges vagy Társult Hatalmak magyar területen levő haderejének vagy hatóságainak jelenlétéből, műveleteiből vagy cselekményeiből származnak.

c) Igények a Szövetséges vagy Társult Hatalmak zsákmánybíróságainak határozataiból vagy rendelkezéseiből kifolyólag; Magyarország az ilyen zsákmánybíróságoknak 1939. évi szeptember hó 1-jén vagy azután a magyar hajókra, magyar javakra vagy költségek fizetésére vonatkozó határozatait és rendelkezéseit érvényeseknek és kötelezőknek ismeri el.

d) Igények, amelyek a hadviselői jogok gyakorlásából vagy szándékolt gyakorlásából folynak.

2. E cikk rendelkezései teljesen és véglegesen kizárnak az azokban körülírt minden természetű igényt, amelyeket ezentúl megszűnteknek kell tekinteni, bárkik legyenek is az érdekelt felek. A magyar kormány hozzájárul ahhoz, hogy magyar pénznemben méltányos kárpótlást nyújtson azoknak a személyeknek, akik igénybevétel következtében anyagot vagy szolgáltatásokat bocsátottak a Szövetséges vagy Társult Hatalmak Magyarországon lévő haderőinek rendelkezésére és kielégíti a Szövetséges vagy Társult Hatalmak haderőivel szemben magyar területen felmerült, nem hadviselésből származó károk megtérítésére irányuló igényeket.

3. Magyarország hasonlóképpen lemond minden olyan, a jelen Cikk 1. bekezdése alá tartozó igényről, amely a magyar kormány vagy magyar állampolgárok nevében bármely olyan Egyesült Nemzet ellen emelhető volna, amelynek Magyarországgal szemben fennállott diplomáciai kapcsolatai a háború alatt megszakadtak és amely a Szövetséges és Társult Hatalmakkal együttműködve a cselekvés terére lépett.

4. A magyar kormány teljes felelősséget vállal a szövetséges katonai hatóságok által Magyarországon kibocsátott szövetséges katonai fizetőeszközökért, ideértve minden olyan fizetőeszközt, amely a jelen Szerződés életbelépésének napján forgalomban van.

5. Az igényekről Magyarország részéről e Cikk 1. bekezdése értelmében való lemondás magában foglal minden oly cselekményből folyó igényt, amelyet valamely Szövetséges és Társult Hatalom a magyar hajókra vonatkozólag 1939. évi szeptember hó 1. és a jelen Szerződés életbelépése közötti időben foganatosított, azonkívül pedig mindazokat az igényeket és pénzköveteléseket, amelyek jelenleg érvényben lévő hadifogoly-egyezményekből folynak.

33. Cikk

1. Amíg egyes Egyesült Nemzetek és Magyarország között kereskedelmi szerződések vagy egyezmények nem kötöttek, a jelen Szerződés életbelépését követő 18 hónapon át a magyar kormány a következő elbánást biztosítja az Egyesült Nemzetek mindegyikének, amely Magyarországnak hasonló kérdésekben a viszonyosság alapján ténylegesen hasonló elbánást biztosít:

a) Minden behozatali és kiviteli vámnál és illetéknél, a behozott árucikkek belső megadóztatásánál és mindennemű idetartozó szabályozásnál az Egyesült Nemzeteket feltétel nélkül megilleti a legtöbb kedvezményben részesített nemzetnek kijáró elbánás.

b) Egyéb vonatkozásokban Magyarország nem tehet önkényes megkülönböztetést az Egyesült Nemzetek valamelyikének területéről származó vagy odairányított árucikkek hátrányára, a többi Egyesült Nemzetek bármelyikének vagy bármely más külföldi országnak területéről származó vagy odairányított hasonló árucikkekkel összehasonlítva.

c) Az Egyesült Nemzetek állampolgárai számára, ideértve a jogi személyeket is, a saját állampolgároknak és a legtöbb kedvezményben részesített nemzet állampolgárainak kijáró elbánás biztosítandó minden Magyarországon belül üzhető kereskedelmi, ipari, hajózási vagy bármely más üzleti tevékenység tekintetében. Ezek a rendelkezések nem nyernek alkalmazást a kereskedelmi repülésre.

d) Magyarország nem engedélyezhet egy országnak sem akár kizárólagos, akár megkülönböztető jogokat kereskedelmi repülőgépeknek a nemzetközi forgalomban való működése tekintetében; minden Egyesült Nemzetnek egyenlő lehetőséget nyújt arra, hogy magyar területen nemzetközi kereskedelmi repülési jogokat szerezzen, ideértve az üzemanyagfelvétel és a javítás céljából szükséges leszállás jogát, továbbá kereskedelmi repülőgépeknek a nemzetközi forgalomban való működése tekintetében minden Egyesült Nemzetnek a viszonos és megkülönböztetés nélküli elbánás alapján engedélyezni fogja a jogot arra, hogy magyar területen leszállás nélkül átrepüljön. Ezek a rendelkezések nem érintik Magyarországnak nemzeti védelmére vonatkozó érdekeit.

2. Magyarország fenti kötelezettségvállalásai úgy értelmezendők, hogy megengednek olyan kivételeket, amilyeneket Magyarország által a háború előtt kötött kereskedelmi szerződések szokásszerűen tartalmaztak; az egyes Egyesült Nemzetek részéről biztosított viszonyosságra vonatkozó rendelkezések pedig úgy értelmezendők, hogy megengednek olyan kivételeket, amilyeneket az illető Hatalom által kötött kereskedelmi szerződések szokásszerűen tartalmaztak.

34. Cikk

Magyarország a területén átmenő vasúti forgalmat ésszerű díjtételek mellett, a lehetőséghez képest, meg fogja könnyíteni és a szomszédos államokkal tárgyalni fog minden, ennek a célnak eléréséhez szükséges kölcsönös egyezmény megkötése érdekében.

35. Cikk

1. Minden vitás kérdést, amely a jelen Szerződés 24., 25. és 26. Cikkeivel, valamint a IV., V. és VI. számú Mellékletekkel kapcsolatban felmerülhet, Egyeztető Bizottság elé kell vinni, amely Bizottság egyenlő számban az érdekelt Egyesült Nemzet kormányának és a magyar kormánynak képviselőiből áll. Ha a vitás kérdésnek az Egyeztető Bizottság elé való vitelétől számított három hónapon belül nem jön létre megegyezés, bármely kormány kívánhatja a Bizottságnak harmadik taggal való kiegészítését; ha nem jön létre

megegyezés a két kormány között e tag kijelölésére vonatkozólag, bármelyik Fél részéről az Egyesült Nemzetek Főtitkára kérhető fel a kijelölés megtételére.

2. A Bizottság tagjainak szótöbbségével hozott határozatot a Bizottság határozatának kell tekinteni s azt a feleknek végleges és kötelező határozatként el kell fogadniok.

36. Cikk

A jelen Szerződés 24., 26. és 33. Cikkei, valamint VI. számú Melléklete alkalmazást nyernek a Szövetséges és Társult Hatalmakra és Franciaországra, azonkívül mindazokra az Egyesült Nemzetekre, amelyeknek Magyarországgal szemben fennálló diplomáciai kapcsolatai a háború alatt megszakadtak.

37. Cikk

A IV., V. és VI. számú Mellékletek rendelkezései, úgy mint a többi Mellékletekéi is, a jelen Szerződés szerves kiegészítő részeinek tekintendők s ugyanolyan erővel és hatállyal bírnak.

VII. RÉSZ

A Dunára vonatkozó rendelkezések

38. Cikk

A Duna-folyamon a hajózás szabad és a kikötői és hajózási terhek, valamint a kereskedelmi hajózás feltételei tekintetében a teljes egyenlőség alapján nyitva lesz az összes államok állampolgárai, kereskedelmi hajói és áruai számára. Ez a rendelkezés nem nyer alkalmazást ugyanazon állam kikötői között való forgalomra.

VIII. RÉSZ

Záró rendelkezések

39. Cikk

1. A jelen Szerződés életbelépését követő időszakban, amely azonban nem haladhat meg 18 hónapot, a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok budapesti diplomáciai képviselteinek vezetői fogják, egymással egyetértésben eljárva, képviselni a Szövetséges és Társult Hatalmakat a magyar kormánnyal szemben minden olyan kérdésben, amely a jelen Szerződés végrehajtására és értelmezésére vonatkozik.

2. A három képviselő vezetői a magyar kormánynak meg fognak adni minden olyan irányítást, technikai tanácsot és felvilágosítást, amely a jelen Szerződés betű és értelem szerinti gyors és hatékony végrehajtásának biztosítása céljából szükséges lehet.

3. A magyar kormány az említett három képviselet vezetőinek meg fog adni minden szükséges tájékoztatást és támogatást, amelyre a jelen Szerződés értelmében rájuk háruló feladatok teljesítése során szükségük lehet.

40. Cikk

1. Kivéve az olyan eseteket, amidőn a jelen Szerződés valamelyik cikke valamilyen más, különlegesen meghatározott eljárásmodot ír elő, a jelen Szerződés értelmezésére vagy végrehajtására vonatkozó minden vitás kérdést, amely közvetlen diplomáciai tárgyalás útján nem nyert megoldást, a 39. Cikk értelmében eljáró három képviseletvezető elé kell terjeszteni; ilyenkor azonban a képviseletvezetőket nem köti az említett Cikkben megszabott időhatár. Amennyiben az ilyen vitás kérdést a képviseletvezetők két hónap alatt nem döntenek el, azt, hacsak a vitában álló felek kölcsönösen más rendezési módban nem állapodnak meg, az érdekelt felek bármelyikének kívánságára bizottság elé kell terjeszteni, amely Bizottság mindkét fél egy-egy képviselőjéből és a két fél közös megegyezésével harmadik országok állampolgárai közül választandó harmadik tagból fog állni. Amennyiben a két fél a harmadik tag kijelölésére vonatkozólag egy hónapon belül nem egyeznének meg, a kijelölés megtételére bármelyik fél az Egyesült Nemzetek Főtitkárát kérheti fel.

2. A Bizottság tagjainak szótöbbségével hozott határozatot a Bizottság határozatának kell tekinteni s azt a feleknek végleges és kötelező határozatként el kell fogadniok.

41. Cikk

1. Az Egyesült Nemzeteknek jelen Szerződést alá nem író bármely oly tagja, amely Magyarországgal hadiállapotban van, csatlakozhatik a jelen Szerződéshez és a csatlakozás megtörténtével a Szerződés szempontjából Társult Hatalomnak fog tekintetni.

2. A csatlakozási okiratokat a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója kormányánál kell letenni s azok a letétellel hatályossá válnak.

42. Cikk

A jelen Szerződés, amelynek orosz és angol szövege a hiteles szöveg, a Szövetséges és Társult Hatalmak által megerősítendő. Ugyancsak megerősítendő Magyarország által is. A Szerződés azonnal életbe fog lépni, amint a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság és az Egyesült Államok a megerősítő okiratokat letették. A megerősítő okiratokat a lehető legrövidebb idő alatt a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója kormányánál kell letenni.

Minden olyan Szövetséges vagy Társult Hatalom tekintetében, amely megerősítő okiratát későbbi időpontban teszi le, a Szerződés a letétel napján lép életbe. A jelen Szerződést a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója kormányának levéltárában kell elhelyezni, amely kormány az aláíró államok mindegyikének hitelesített másolatokat fog kiszolgáltatni.

A mellékletek jegyzéke

- I. Magyar határok térképei*
- II. A katonai és katonai légi kiképzés meghatározása*
- III. A hadianyagok meghatározása és felsorolása*
- IV. Különleges rendelkezések bizonyos javak tekintetében*
 - A) Ipari, irodalmi és művészeti tulajdon*
 - B) Biztosításügy*
- V. Szerződések, elévülés és forgatható értékpapírok*
- VI. Bírói határozatok*

I. számú melléklet (Az 1. Cikkhez)

Térképek

I. Magyar határok

I/A. A magyar–csehszlovák határ kiigazítása

II. számú melléklet (A 14. Cikkhez)

A katonai és a katonai, légi kiképzés meghatározása

1. Katonai kiképzés alatt a következőket kell érteni: kifejezetten a hadsereg céljaira szerkesztett vagy átalakított hadianyagok, valamint az ezekre vonatkozó kiképzési eszközök használatának tanulmányozása és gyakorlása; minden olyan felvonulás vagy mozdulat tanulmányozása és végrehajtása, amely harci erőknél csatában végzett mozdulatait tanítja vagy gyakorolja; végül a harcászatnak, hadászatnak és a vezérkari munkának szervezett tanulmányozása.

2. Katonai légi kiképzés alatt a következőket kell érteni: kifejezetten a légi haderő céljaira szerkesztett vagy átalakított hadianyagok, valamint az ezekre vonatkozó kiképzési eszközök használatának tanulmányozása és gyakorlása; minden olyan különleges mozdulat tanulmányozása és gyakorlása, ideértve a kötelékrepülést is, amelyet a légi haderő repülőfeladat teljesítése során végrehajt; végül a repülő harcászatnak, a repülő hadászatnak és a repülő vezérkari munkának szervezett tanulmányozása.

III. számú melléklet (A 17. Cikkhez)

A hadianyag meghatározása és felsorolása

»Hadianyag« kifejezés a jelen Szerződés során minden olyan, alább felsorolt fegyvert, lőszert és segédeszközt magában foglal, amelyet kifejezetten a háborúban történő felhasználás céljára szerkesztettek vagy alakítottak át.

A Szövetséges és Társult Hatalmak fenntartják maguknak azt a jogot, hogy a felsorolást, a későbbi tudományos fejlődésnek megfelelően, időnkint módosítás vagy hozzáadás útján megváltoztassák.

I. Csoport

1. Katonai puskák, karabélyok, forgópisztolyok és pisztolyok; ezeknek a fegyvereknek csövei és egyéb, polgári használatra közvetlenül nem alkalmazható tartalékalkatrészei.
2. Géppuskák, katonai önműködő vagy ismétlő puskák és géppisztolyok; ezeknek a fegyvereknek csövei és egyéb, polgári használatra közvetlenül nem alkalmazható tartalékalkatrészei; géppuskaállványok.
3. Ágyúk, tarackok, mozsarak, különleges repülőgépagyúk; lövegár nélküli vagy nem hátrasikló lövegek és lángszórók; fegyvereknek csövei és egyéb, polgári használatra közvetlenül át nem alakítható tartalékalkatrészei; fentiekhez tartozó mozgó lövegtalpak és szilárd állványok.
4. Rakétavetők; saját meghajtású és kormányozható lövedékek vető- és irányítószerkezetei; az ezekhez tartozó állványok.
5. A fenti 1–4. alpontokban felsorolt fegyverekhez tartozó saját meghajtású és kormányozható lövedékek, röppentyűk, rakéták, lőszer és töltények, töltött vagy töltetlen állapotban és az ezek felrobbantásához vagy kezeléséhez szükséges gyutacsok, gyújtózsínók vagy szerkezetek. Polgári használatra szükséges gyutacsok nem értetnek ide.
6. Gránátok, bombák, torpedók, aknák, vízalatti bombák és gyújtóbombák vagy anyagok, töltve vagy töltetlenül; mindenféle, a felrobbantásukhoz vagy kezelésükhöz szükséges eszköz. Polgári használatra szükséges gyutacsok nem értetnek ide.
7. Szuronyok.

II. Csoport

1. Páncélos harci járművek; páncélvonatok, amelyek polgári használatra műszakilag át nem alakíthatók.
2. Az I. Csoportban felsorolt fegyverek bármelyikéhez tartozó gépvontatású és saját-meghajtású járművek; a fenti 1. alpontban fel nem sorolt különleges típusú katonai al- vagy felvázak.
3. A hadviselés során védelmi célokra használt, három hüvelyknél vastagabb páncéllemez.

III. Csoport

1. A tűzellenőrzéshez szükséges célzó- és mérőberendezések, ideértve a tűzvezető és cél-meghatározó készülékeket; irányzó műszerek; lövegirányzók; bombacélzó készülékek; gyújtóállítók; a lövegek űrmértékének meghatározásához szükséges űrméretező felszerelések és tűzellenőrző műszerek.
2. Hadi hídanyag, támadó és rohamcsónakok.
3. Leplező hadviselést szolgáló zavaró és álcázó berendezések.
4. Különleges természetű személyes hadfelszerelés, amely közvetlenül polgári használatra nem alakítható át.

IV. Csoport

1. Mindenfajta hadihajó, ideértve az átalakított hajókat és a kiszolgálásukra vagy támogatásukra szerkesztett vagy szánt egységeket, amelyeket műszaki okokból polgári használatra visszaalakítani nem lehet, továbbá fegyverek, páncélzat, lőszer, repülőgépek és minden más felszerelés, anyag, gép és berendezés, amelyet béke idején olyan hajókon, amelyek nem hadihajók, nem használnak.
2. Partraszálló egységek és mind vizen, mind szárazon használható járművek vagy bármiféle egyéb eszköz; rohamcsónakok vagy mindenféle egyéb hasonló szerkezet, valamint katapultok vagy más egyéb, repülőgépek, rakéták, saját meghajtású fegyverek vagy mindenféle személyzettel ellátott vagy anélküli, irányított vagy nem ellenőrzött lövedékek, eszközök vagy szerkezetek elindítását vagy kidobását szolgáló berendezések.
3. Tengeralattjáró vagy félig alámerülő hajók, járművek, fegyverek, eszközök vagy egyéb szerkezetek, ideértve a különleges kikötővédelmi berendezéseket, kivéve mégis, amennyiben személy- vagy anyagmentési vagy más polgári célokra szükségesek, valamint minden olyan felszerelés, tartozék, tartalék alkatrész, kísérleti vagy kiképző szerkezet, műszer vagy berendezés, amely kifejezetten ezeknek gyártására, kipróbálására, fenntartására vagy elhelyezésére készült.

V. Csoport

1. Repülőgépek, összeállított vagy szétszerelt állapotban, akár nehezebbek a levegőnél, akár könnyebbek, ha géppuskák, rakétavetők vagy tűzérségi felszereléssel légicsaták céljára, vagy ha bombák szállítására és vetésére lettek megszerkesztve vagy átalakítva, vagy ha az alábbi 2. alpontban említett szerkezetekkel lettek felszerelve, illetve tervezésük vagy felépítésük révén az ilyenek befogadására alkalmasak.

2. Repülőágyúállványok és keretek, bombatartók, torpedóemelő és bomba- vagy torpedókioldó gépezetek; ágyútornyok és lövészkarak.

3. Különlegesen a légi úton szállított csapatoknak szerkesztett és kizárólag általuk használt felszerelések.

4. Hajón szállított, szárazföldi vagy vízi repülő számára szolgáló katapultok vagy vetőkészülékek; légifegyverek kilövésére szolgáló berendezések.

5. Gátléggömbök.

VI. Csoport

Háborús célokra szánt vagy a polgári szükségleteket meghaladó mennyiségben gyártott fojtó, halált okozó, mérgező vagy bénító anyagok.

VII. Csoport

Hajtó, robbanó és pyrotechnikai anyagok vagy cseppfolyós gázok, amelyek az ezekbe a csoportokba sorolt hadianyagok hajtására, felrobbantására, élesítésére vagy töltésére, avagy a velük kapcsolatos használatra szolgálnak, amennyiben polgári célokra nem használhatók vagy a polgári szükségletet meghaladó mértékben készülnek.

VIII. Csoport

Kifejezetten a fent felsorolt hadianyagok előállítására és karbantartására szolgáló gyári és szerszámfelszerelés, amennyiben polgári használatra műszakilag át nem alakíthatók.

IV. számú melléklet

Különleges rendelkezések bizonyos javak tekintetében

A. Ipari, irodalmi és művészeti tulajdon

1. a) A Szövetséges és Társult Hatalmaknak és azok állampolgárainak minden meghosszabbítási díjtól, vagy bármilyen egyéb bírságtól független és a jelen Szerződés életbelépésétől számított egyéves határidőt kell engedélyezni abból a célból, hogy azok ipari, irodalmi és művészeti tulajdonjogoknak Magyarországon történő megszerzésére vagy fenntartására minden olyan szükséges lépést megtehessenek, amelyet a hadiállapot fennállására való tekintettel megtenni nem tudtak.

b) Amennyiben Szövetséges és Társult Hatalmak vagy állampolgáraik nem korábban, mint 12 hónappal a Magyarországgal való háború kitörését megelőzően, vagy a háború alatt szabadalmat, illetőleg nem korábban mint 6 hónappal a Magyarországgal való háború kitörését megelőzően, vagy a háború alatt ipari rajzot, mintát vagy védjegyet,

valamely Szövetséges vagy Társult Hatalom területén megfelelően bejelentettek, úgy jogosultak a jelen Szerződés életbelépését követő 12 hónapon belül a megfelelő jogot Magyarországon is bejegyeztetni és elsőbbségi joguk kérelmüknek az illető Szövetséges vagy Társult Hatalom területén történt előzetes előterjesztésétől számítani.

c) Mindegyik Szövetséges és Társult Hatalomnak és állampolgáraiknak a jelen Szerződés életbelépésétől számított egyéves határidőt kell engedélyezni, amelyen belül jogukban áll Magyarországon eljárást indítani azok ellen a természetes vagy jogi személyek ellen, akik, állításuk szerint, a háború kitörése és a Szerződés életbelépése közötti időszakban, őket illető ipari, irodalmi vagy művészeti tulajdonjogot jogellenesen megsértettek.

2. Annak az időnek a megállapításánál, amelyen belül a szabadalmat, ipari rajzot vagy védjegyet használatba kell venni, a háború kitörésétől a jelen Szerződés életbelépését követő 18-ik hónap végéig terjedő időszakot nem szabad számításba venni.

3. A Magyarországon a háború kitörésekor érvényben volt, illetőleg a jelen Melléklet A. része által elismert vagy létrehozott és a Szövetséges és Társult Hatalmak bármelyikét vagy állampolgáraikat illető ipari, irodalmi és művészeti tulajdonjogok rendes oltalmi idejébe a háború kitörése és a jelen Szerződés életbelépése közötti időszak nem számít be. Következésképpen ezen jogok fennállásának rendes időtartama Magyarországon önműködően kiterjesztettnek tekintendő egy olyan további időszakra, amely a beszámításból a fentiek értelmében kieső időszaknak megfelel.

4. A Szövetséges és Társult Hatalmaknak és állampolgáraiknak Magyarországon fennálló jogai tekintetében hozott fenti rendelkezéseket Magyarországnak és állampolgárainak Szövetséges és Társult Hatalmak területén bírt jogaira is megfelelően alkalmazni kell. Ezek a rendelkezések mindazonáltal Magyarországot vagy állampolgárait egyik Szövetséges és Társult Hatalom területén sem jogosítják kedvezőbb elbánásra annál, amit az illető Hatalom, hasonló esetben, a többi Egyesült Nemzetnek vagy állampolgáraiknak biztosít, de másrészt Magyarország sem köteles e rendelkezések következtében valamely Szövetséges és Társult Hatalomnak vagy állampolgárainak kedvezőbb elbánást biztosítani annál, amelyet Magyarország vagy állampolgárai a fenti rendelkezésekben tárgyalt kérdések tekintetében az illető Hatalom területén élveznek.

5. A Szövetséges és Társult Hatalmak valamelyikének vagy Magyarországnak területén lévő harmadik személyek, akik a jelen Szerződés életbelépése előtt jóhiszeműen olyan ipari, irodalmi vagy művészeti tulajdonjogra vonatkozó jogot szereztek, amely a jelen Melléklet A. része szerint visszaállított vagy megállapított elsőbbségi jog alapján adott jogokkal ellentétben áll, vagy akik az ilyen jogok tárgyát jóhiszeműen előállították, közzétették, sokszorosították, használták vagy elidegenítették, engedélyt fognak nyerni arra, hogy a jogbitorlás miatti mindennemű felelősségrevonás kizárásával, az ilyen jogokat továbbra is gyakorolhassák és a jóhiszeműen megszerzett vagy megindított előállítást, közzétételt, sokszorosítást, használatot vagy elidegenítést továbbra is folytathassák, vagy újra megkezdhessék. Magyarországon ezek az engedélyek nem kizárólagos jogosítványok

alakjában fognak kiadatni, amelyeknek rendelkezéseit és feltételeit az érdekelt felek közös megegyezése állapítja meg, megállapodás hiányában pedig a jelen Szerződés 35. Cikke értelmében felállított Egyeztető Bizottság fogja meghatározni. A Szövetséges és Társult Hatalmak mindegyikének területén ezzel szemben a jóhiszemű harmadik fél ugyanolyan védelemben fog részesülni, mint amilyent hasonló körülmények között az a jóhiszemű harmadik élvez, akinek jogai más Szövetséges és Társult Hatalom állampolgárainak jogaival kerültek összeütközésbe.

6. A jelen Melléklet A. részének semmiféle rendelkezése sem magyarázható oly módon, mintha Magyarországot vagy állampolgárait a Szövetséges és Társult Hatalmak bármelyikének területén olyan találmányok tekintetében juttatná szabadalmi jogok birtokába, amelyek a jelen Szerződés harmadik Mellékletében név szerint felsorolt cikkekre vonatkoznak, és amelyeket Magyarország vagy valamelyik állampolgára Magyarországon vagy valamely másik tengelyhatalom területén, vagy valamilyen, a tengelyhatalmak által elfoglalt területen állott elő vagy jelentett be olyan időben, amikor a kérdéses terület a tengelyhatalmak haderőinek vagy hatóságainak hatalma alatt állott.

7. Magyarország a jelen Melléklet előző rendelkezéseiben meghatározott előnyöket Franciaországra, valamint azokra az Egyesült Nemzetekre is ki fogja terjeszteni, amelyek nem tartoznak a Szövetséges vagy Társult Hatalmak közé, de amelyeknek Magyarországgal szemben fennálló diplomáciai kapcsolatai a háború alatt megszakadtak és amelyek kötelezik magukat arra, hogy azokban a kedvezményekben, amelyeket Magyarország számára az előző rendelkezések biztosítanak, Magyarországot részesíteni fogják.

8. E Melléklet A. részének semmiféle rendelkezése sem értelmezhető a jelen Szerződés 26., 29. és 31. Cikkével ellentétes módon.

B. Biztosításügy

1. Előző biztosítási állományának az Egyesült Nemzetekhez tartozó biztosító vállalat részéről történő visszaszerzése csak a biztosító vállalatokkal szemben általában alkalmazott feltételekhez köthető.

2. Amennyiben az Egyesült Nemzetek valamelyikéhez tartozó biztosító vállalat üzleti tevékenységét Magyarországon újból folytatni kívánja és amennyiben kitűnik, hogy a Magyarországon való működéshez előírt biztosítékkal szolgáló letétek vagy tartalékok az azokat alkotó értékpapírok elveszése vagy elértéktelenedése következtében értékükben csökkentek, a magyar kormány kötelezi magát arra, hogy a meglévő értékpapírokat 18 hónapon át olyanoknak fogadja el, mint amelyek a letétekre és tartalékokra vonatkozó törvényes előírásoknak megfelelnek.

V. számú melléklet
Szerződések, elévülés, forgatható értékpapírok

A. Szerződések

1. Minden olyan szerződést, amelynek teljesítéséhez olyan szerződő féllel való érintkezés lett volna szükséges, aki a jelen Melléklet D. részében foglalt meghatározás értelmében ellenséggé lett, a 2. és 3. bekezdésben foglalt kivételektől eltekintve, úgy kell tekinteni, mintha azt abban az időpontban, amikor a szerződő felek valamelyike ellenséggé lett, felbontották volna. Az ilyen felbontás azonban nem érinti a jelen Szerződés 31. Cikkében foglalt rendelkezéseket és egyik szerződő felet sem menti fel az alól a kötelezettség alól, hogy az előlegképpen vagy elszámolásra kapott összegeket, amennyiben ezek tekintetében a maga részéről nem teljesített, visszafizesse.

2. A fenti 1. bekezdés rendelkezései ellenére kivételnek a felbontás hatálya alól és a jelen Szerződés 29. Cikkében foglalt jogok érintetlenül hagyásával érvényben maradnak bármely szerződésnek azok a részei, amelyek elkülöníthetők és amelyeknek teljesítéséhez olyan szerződő féllel való érintkezés, aki a jelen Melléklet D. részében foglalt meghatározás értelmében ellenséggé lett, nem volt szükséges. Ha valamely szerződés egyes rendelkezései nem különíthetők el, a szerződést úgy kell tekinteni, mint amely a maga teljességében fel lett bontva. Az előbbiekből bármelyik, a szerződés vagy a szerződő felek valamelyike felett fennhatósággal bíró Szövetséges és Társult Hatalom által kibocsátott belső törvények, rendeletek vagy szabályok alkalmazásának, valamint a szerződés rendelkezéseinek fenntartásával értendők.

3. Semmiféle, ennek a Mellékletnek A. részében foglalt rendelkezés nem magyarázható úgy, mintha olyan jogszerűen és az ellenségek között kötött szerződésnek megfelelően teljesített ügyletet is hatálytalanítana, amelynél a teljesítés valamelyik Szövetséges és Társult Hatalom kormányának engedélyével történt.

4. A fentemlítt rendelkezések ellenére biztosítási és viszontbiztosítási szerződések az érdekelt Szövetséges vagy Társult Hatalom kormánya és Magyarország kormánya között kötendő külön megállapodás tárgyát fogják képezni.

B. Elévülési idő

1. Ha valamely, személyeket vagy javakat érintő jogviszonyban az Egyesült Nemzetek olyan állampolgárai és olyan magyar állampolgárok vannak érintelve, akik a hadiállapot fennállása következtében akadályozva voltak abban, hogy bírói jogvédelmet keressenek, vagy jogaik megvédéséhez szükséges alakszerűségeknek eleget tegyenek, minden elévülési időt és eljárási, illetőleg biztosítási intézkedések megtételére kiszabott határidőt, tekintet nélkül arra, hogy ezek a határidők a háború kitörése előtt vagy után kezdődtek-e, úgy kell tekinteni, mint amelyek a háború tartamára, egyrészt magyar

területen, másrészt pedig annak az Egyesült Nemzetnek területén, amely ezen bekezdés rendelkezéseinek előnyeit, viszonyossági alapon Magyarországra is kiterjeszti, nyugodtak. Ezek a határidők a jelen Szerződés életbelépésétől újból tovább folynak. Jelen bekezdés rendelkezéseit kell alkalmazni a kamat vagy osztalékszelvevények bemutatására, valamint a sorsolás, vagy bármely egyéb körülmény következtében kifizetésre kerülő kötvények bemutatására megállapított határidők esetében is.

2. Ha annak következtében, hogy a háború miatt valamely cselekmény teljesítését elmulasztották, vagy valamilyen alakszerűségnek nem tettek eleget, valamelyik Egyesült Nemzet állampolgárának kárára magyar területen végrehajtási intézkedéseket fogantatosítottak, a magyar kormány az ilyenképpen hátrányosan érintett jogokat visszaállítja. Ha az ilyen visszaállítás lehetetlen vagy méltánytalannak bizonyulna, a magyar kormány gondoskodik arról, hogy az Egyesült Nemzetek állampolgára a körülmények szerint jogosnak és méltányosnak látszó támogatást kapjon.

C. Forgatható értékpapírok

1. Ellenségek közötti viszonylatokban a háború előtt kiállított forgatható értékpapír nem tekinthető érvénytelennek csupán azért, mert kellő időben elfogadásra vagy fizetésre bemutatva nem lett, vagy mert a kibocsátók vagy forgatók az el nem fogadásról vagy a nemfizetésről értesítve nem lettek, vagy mert az értékpapírt megóvatolni elmulasztották vagy mert valamilyen alakszerűségnek a háború alatt nem tettek eleget.

2. Amennyiben az a határidő, amely alatt a forgatható értékpapír elfogadásra vagy fizetésre bemutatandó lett volna, vagy amelyben a kibocsátókat vagy forgatókat az el nem fogadásról vagy a nemfizetésről értesíteni kellett volna, vagy amely alatt az óvás eszközendő lett volna, a háború tartama alatt járt le és amennyiben az a fél, akinek az értékpapírt bemutatnia vagy megóvatolnia, vagy az el nem fogadásról vagy a nemfizetésről értesítést adnia kellett volna, ezt a háború tartama alatt mulasztotta el, úgy a bemutatás, az el nem fogadási vagy nemfizetési értesítés vagy az óvatolás eszközésére a jelen Szerződés életbelépésének napjától számítva legalább háromhónapos határidőt kell engedélyezni.

3. Ha valaki akár a háború előtt, akár annak tartama alatt később ellenséggé lett személynek vele szemben történt kötelezettségvállalása következtében forgatható értékpapír alapján kötelezetté vált, úgy ennek az ellenséggé lett személynek az a kötelezettsége, hogy az előbbi e kötelezettségek tekintetében kártalanítsa, a háború kitörésének ellenére fennmarad.

D. Különleges rendelkezések

1. Az ebben a Mellékletben foglaltak szempontjából a természetes vagy jogi személyeket attól az időponttól kezdve kell ellenségnek tekinteni, amikor az üzleti összeköttetés velük

az ilyen személyek vagy jogügyletek tekintetében irányadó törvények, rendeletek vagy szabályok értelmében tiltott cselekménnyé vált.

2. A jelen Mellékletben foglalt rendelkezések az Amerikai Egyesült Államok jogrendszerére tekintettel, az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között nem alkalmazhatók.

VI. számú melléklet Bírói határozatok

A magyar kormány megfelelő intézkedéseket hoz annak lehetővé tétele végett, hogy az Egyesült Nemzetek bármelyikének állampolgárai a jelen Szerződés életbelépésétől számított egy éven belül bármikor a megfelelő magyar hatóságokhoz fordulhassanak minden olyan határozat felülvizsgálása iránt, amelyet magyar bíróság 1941. évi április hó 10. és a jelen Szerződés életbelépése közötti időben olyan eljárás során hozott, amelyben az Egyesült Nemzetek állampolgára a maga ügyét akár mint felperes, akár mint alperes megfelelően előadni nem volt képes. A magyar kormány gondoskodni fog arról, hogy amennyiben az Egyesült Nemzetek valamelyikének állampolgárát ilyen határozat következtében sérelem érte volna, abba az állapotba helyeztessék vissza, amelyben a határozat hozatala előtt volt, vagy pedig olyan támogatásban részesüljön, amely az adott körülmények között jogosnak és méltányosnak látszik. Az »Egyesült Nemzetek állampolgárai« kifejezés minden olyan társulatot vagy egyesületet is magában foglal, amely az Egyesült Nemzetek valamelyikének jogszabályai szerint szerveződött meg vagy jött létre.

Ennek hiteléül az alulírott meghatalmazottak a jelen Szerződést aláírták és pecsétjükkel ellátták.

Kelt Párizs városában, orosz, angol, francia és magyar nyelven, az ezerkilencszáz-negyvenhetedik év február havának tizedik napján.

(Aláírások)”

3. § A békeszerződéshez tartozó térkép a jelen törvényhez van csatolva, mint annak kiegészítő része.

4. § (1) A békeszerződés végrehajtásáról a minisztérium gondoskodik. A békeszerződés végrehajtása keretében a minisztérium rendelettel megtehet a békeszerződés rendelkezései által megkívánt bármely, a törvényhozás hatáskörébe tartozó magánjogi, perjogi, büntetőjogi vagy pénzügyi vonatkozású rendelkezést és evégből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket is megállapíthat. E felhatalmazás alapján közjogi természetű rendelkezéseket kibocsátani nem lehet és a kiadandó rendelkezések nem állhatnak ellenében az 1946. évi I. törvénycikkkel.

(2) Felhatalmaztatik a kormány, hogy egyes külállamokkal a békeszerződésben említett kérdések szabályozása céljából a békeszerződés keretében szükséghez képest

megállapodásokat létesíthessen és életbeléptetésük iránt rendeleti úton tehesse meg a szükséges intézkedéseket.

(3) A jelen felhatalmazás alapján a megelőző évnegyedben kibocsátott rendeleteket minden évnegyed első ülésében a Nemzetgyűlésnek jóváhagyás végett be kell mutatni.

(4) A jelen felhatalmazás hatálya az 1948. évi december hó 31. napjáig terjed.

5. § A jelen törvény kihirdetése napján lép életbe, mégpedig a békeszerződés életbelépésének napjától kezdődő hatállyal. A békeszerződés életbelépésének napját a minisztérium rendelettel közzéteszi.

Forrás: FÜLÖP 2008, 339–368.

3. Az osztrák államszerződés

Államszerződés a független és demokratikus Ausztria visszaállításáról
(Bécs, 1955. május 15.)

Preambulum

A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága, az Amerikai Egyesült Államok és Franciaország (a következőkben: Szövetséges és Társult Hatalmak) egyfelől és Ausztria másfelől;

tekintettel arra, hogy a hitleri Németország 1938. március 13-án Ausztriát erőhatalommal elfoglalta és területét a Német Birodalomba bekebelezte;

tekintettel arra, hogy az 1943. november 1-jén közzétett moszkvai nyilatkozatban a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága, valamint az Amerikai Egyesült Államok kormányai kinyilvánították, hogy Ausztriának Németország által 1938. március 13-án történt bekebelezését semmisnek és meg nem történtnek tekintik, és kifejezést adtak annak az óhajuknak, hogy Ausztria szabad és független államként visszaállíttassék, és hogy a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság 1943. november 16-án hasonló nyilatkozatot adott ki;

tekintettel arra, hogy a szövetségesek győzelme folytán Ausztria felszabadult a hitleri Németország parancsuralma alól;

tekintettel arra, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmaknak és Ausztriának, azon erőfeszítések jelentőségének méltánylása mellett, amelyeket az osztrák nép saját országának helyreállítása és demokratikus újjáépítése érdekében már megtett és a továbbiakban is tenni fog, az a kívánságuk, hogy Ausztria szabad, független és demokratikus államként való visszaállítására szerződést kössenek és ezáltal az európai béke helyreállításához hozzájárulnak;

tekintettel arra, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmak azt kívánják, hogy a jelen Szerződésben az igazságosság elveinek megfelelően szabályozzák mindazokat a kérdéseket, amelyek a fent említett eseményekkel összefüggésben, ideértve Ausztriának a hitleri Németország által való bekebelezését, valamint Németország integráns részeként a háborúban való részvételét, még nyitva vannak; végül

tekintettel arra, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmak és Ausztria evégből a jelen Szerződést meg kívánják kötni, hogy az közöttük a baráti kapcsolatok alapjául szolgáljon és ezáltal a Szövetséges és Társult Hatalmak abba a helyzetbe kerüljenek, hogy Ausztriának az Egyesült Nemzetek Szervezetébe való felvétele iránti kérelmét támogathassák;

alulírott meghatalmazottaikat kinevezték, akik jó és kellő alakban talált meghatalmazásaik bemutatása után a következő rendelkezésekben állapodtak meg:

I. rész
Politikai és területi rendelkezések

1. cikk

Ausztriának szabad és független államként való visszaállítása

A Szövetséges és Társult Hatalmak elismerik, hogy Ausztria szuverén, független és demokratikus államként helyreállt.

2. cikk

Ausztria függetlenségének megőrzése

A Szövetséges és Társult Hatalmak kijelentik, hogy Ausztriának a jelen Szerződésben lefektetett függetlenségét és területi sérthetetlenségét tiszteletben tartják.

3. cikk

Ausztria függetlenségének Németország által való elismerése

A szövetséges és Társult Hatalmak a német békeszerződésbe rendelkezéseket fognak felvenni, amelyek Ausztria szuverenitásának és függetlenségének Németország által való elismerését és Németországnak Ausztriára és az osztrák államterületre vonatkozó minden területi és politikai igényről való lemondását biztosítják.

4. cikk

A Németországhoz való csatlakozás („Anschluss”) tilalma

1. A Szövetséges és Társult Hatalmak kijelentik, hogy Ausztriának Németországgal való politikai vagy gazdasági egyesülése tilos. Ausztria teljes egészében elismeri az e téren reá háruló felelősségeket és Németországgal semmi néven nevezendő politikai vagy gazdasági egyesülésbe nem fog bocsátkozni.

2. Az egyesülés megelőzése érdekében Ausztria semmiféle olyan megállapodást sem fog kötni Németországgal, valamint semmiféle olyan eljárást sem fog követni és semmiféle olyan rendelkezést sem fog kiadni, amely alkalmas volna arra, hogy Németországgal való politikai vagy gazdasági egyesülését közvetlenül vagy közvetve előmozdítsa, avagy akár területi sérthetetlenségét, akár politikai vagy gazdasági függetlenségét érintse. Ausztria kötelezi magát továbbá arra, hogy saját területén minden olyan cselekményt megakadályoz, amely alkalmas volna az egyesülés közvetlen vagy közvetett előmozdítására, és hogy megakadályozza mind az olyan szervezetek fennállását, újjászervezését

és tevékenységét, amelyeknek célja a Németországgal való politikai vagy gazdasági egyesülés, mind a Németországgal való egyesülés érdekében való nagynémet propagandát.

5. cikk

Ausztria határai

Ausztria határai azok, amelyek 1938. január 1-jén fennállottak.

6. cikk

Emberi jogok

1. Ausztria minden szükséges intézkedést megtesz aziránt, hogy az osztrák fennhatóság alá tartozó minden személynek fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül biztosítsa az emberi jogok és az alapvető szabadságok élvezetét, ideértve a véleménynyilvánítás, a sajtó, a közlés, a vallásgyakorlás, a politikai véleménynyilvánítás és a nyilvános gyülekezés szabadságát is.

2. Ausztria továbbá kötelezi magát arra, hogy az Ausztriában hatályos törvények sem tartalmukban, sem alkalmazásuk során az osztrák állampolgárságú személyek között fajuk, nemük, nyelvük vagy vallásuk alapján, akár személyükre, akár javaikra, akár pedig üzleti, hivatási vagy anyagi érdekeik, jogállásuk, politikai vagy polgári jogaik tekintetében vagy bármely egyéb tekintetben nem fognak különbséget tenni és megkülönböztetést nem fognak maguk után vonni.

7. cikk

A szlovén és horvát kisebbség jogai

1. A karintiai, burgenlandi és stájerországi szlovén és horvát kisebbséghez tartozó osztrák állampolgárok azonos feltételek mellett ugyanazokat a jogokat élvezik, mint a többi osztrák állampolgár, ideértve a saját szervezeteikhez, gyülekezeteikhez, valamint saját nyelvű sajtójukhoz való jogot.

2. Igényük van szlovén vagy horvát nyelvű elemi iskolai oktatásra, valamint arányos számú saját középiskolára; a tanterveket erre való tekintettel felül kell vizsgálni és az iskolafelügyeleti hatóságnak a szlovén és horvát nyelvű iskolák számára külön osztályt kell felállítani.

3. Karintia, Burgenland és Stájerország szlovén, horvát vagy vegyes lakosságú államigazgatási, illetőleg bírósági kerületeiben a német mellett a szlovén és a horvát nyelvet is hivatalos nyelvként kell engedélyezni. Ezekben a kerületekben a helyrajzi természetű megjelöléseket és felírásokat a német mellett szlovén és horvát nyelven is kell szövegezni.

4. A karintiai, burgenlandi és stájerországi szlovén és horvát kisebbséghez tartozó osztrák állampolgárok e területek kulturális, államigazgatási és bírósági intézményeiben a többi osztrák állampolgárokkal azonos feltételek mellett vesznek részt.

5. Az oly szervezetek működését, amelyeknek célja, hogy a horvát vagy szlovén lakosságot kisebbségi jellegüktől vagy jogaiktól megfosszák, meg kell tiltani.

8. cikk

Demokratikus intézmények

Ausztriának szabad választáson alapuló demokratikus kormánya lesz, és minden állampolgára részére biztosítania kell a szabad, egyenlő és általános választójogot; valamint azt a jogot, hogy fajra, nemre, nyelvre, vallásra vagy politikai véleményre való tekintet nélkül közhivatalra választható legyen.

9. cikk

A náci szervezetek feloszlatása

1. Ausztria az Ausztriai Szövetséges Bizottság által jóváhagyott törvények kibocsátásával a nemzetiszocialista párt és az ahhoz tartozó, valamint az általa ellenőrzött szervezetek – ideértve a politikai, katonai, valamint katonaihoz hasonló szervezeteket – osztrák területen történő feloszlatására már megkezdett rendszabályokat befejezi. Ausztria tovább folytatja erőfeszítéseit a náciizmus összes nyomainak az osztrák politikai, gazdasági és kulturális életből való eltávolítására, hogy ezáltal biztosítsa, hogy az említett szervezetek semmiféle alakban sem kelnek ismét életre, és megakadályozzon mindennemű náci vagy militarista tevékenységet és propagandát Ausztriában.

2. Ausztria kötelezi magát, hogy a területén fennálló mindennemű fasiszta jellegű szervezetet feloszlalt, és pedig mind a politikai, katonai és katonaihoz hasonló, mind pedig azon egyéb szervezeteket is, amelyek az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges tevékenységet fejtenek ki vagy a lakosság demokratikus jogaitól való megfosztására törekednek.

3. Ausztria kötelezi magát, hogy a fent említett szervezetek osztrák területen való fennállását és tevékenységét az osztrák jogszabályokkal összhangban álló és haladéktalanul megállapítandó büntető következmények terhe alatt megtiltja.

10. cikk

A törvényhozásra vonatkozó különös rendelkezések

1. Ausztria kötelezi magát, hogy a náciizmus maradványainak felszámolása és a demokratikus rendszer helyreállítása céljából az osztrák kormány és az osztrák parlament által 1945. május 1. óta elfogadott és az Ausztriai Szövetséges Bizottság által jóváhagyott törvényekben és rendeletekben foglalt alapelveket fenntartja és végrehajtásukat folytatja, az 1945. május 1. óta kibocsátott vagy kezdeményezett törvényhozási és államigazgatási rendszabályokat befejezi, a jelen Szerződés 6., 8. és 9. cikkeiben lefektetett alapelveket kodifikálja és hatályba lépteti, valamint – amennyiben még nem történt volna meg – az 1933. március 5. és 1945. április 30. között kiadott és a 6., 8. és 9. cikkeiben lefektetett alapelvekkel ellentétben álló minden törvényhozási és államigazgatási rendszabályt hatályon kívül helyez vagy megváltoztat.

2. Ausztria kötelezi magát továbbá, hogy a Habsburg–Lotharingiai-házra vonatkozó 1919. április 3-i törvényt hatályban tartja.

11. cikk

A békeszerződések elismerése

Ausztria kötelezi magát, hogy az Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal kötött békeszerződések, valamint mindazon egyéb megállapodások és szabályozások teljes érvényét elismeri, amelyeket a Szövetséges és Társult Hatalmak Németországra és Japánra vonatkozóan a béke helyreállítása céljából létrehoztak vagy a jövőben létre fognak hozni.

II. rész

Katonai és légügyi rendelkezések

12. cikk

A náci szervezetek egykori tagjainak, valamint meghatározott más személyi körbe tartozó egyéneknek az osztrák hadseregben való szolgálatára vonatkozó tilalom

A következő személyeknek semmi esetre sem szabad az osztrák hadseregben szolgálniuk:

1. olyan személyek, akik nem osztrák állampolgárok;
2. osztrák állampolgárok, akik 1938. március 13-át megelőzőleg bármikor német állampolgárok voltak;
3. osztrák állampolgárok, akik 1938. március 13. és 1945. május 8. közötti időben a német hadseregben ezredesi vagy annál magasabb rendfokozatban szolgáltak;

4. a következő csoportok valamelyikébe tartozó osztrák állampolgárok, azon személyek kivételével, akiket az illetékes szervek az osztrák jognak megfelelően igazoltak:

a) azok a személyek, akik bármikor a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP), vagy az SS, SA vagy SD szervezet, a titkos államrendőrség (Gestapo), a nemzetiszocialista katonák szövetsége („N.S. Soldatenring”), vagy a nemzetiszocialista tisztek szövetsége („N.S. Offiziersvereinigung”) tagjai voltak;

b) a nemzetiszocialista repülőhadtest („Fliegerkorps – N.S.F.K.”), vagy a nemzetiszocialista gépjárművezető hadtest („Kraftfahrerkorps – N.S.K.K.”) vezetői, a rajparancsnok-helyettestől („Untersturmführer”) vagy annak megfelelő rangtól felfelé;

c) az NSDAP által ellenőrzött vagy ahhoz tartozó szervezetek a helyi csoportvezetőnél („Ortsgruppenleiter”) nem kisebb rangban volt tisztségviselői;

d) azon nyomtatványok vagy forgatókönyvek szerzői, amelyeket náci jellegüknél fogva az osztrák kormány által felállított illetékes bizottságok a tiltott művek csoportjába soroltak be;

e) azon ipari, kereskedelmi és pénzügyi vállalatok vezetői, amelyeket az illetékes bizottságok a fennálló ipari, kereskedelmi és pénzügyi egyesületek, szakszervezetek és pártszervezetek hivatalos és hiteles jelentései alapján az NSDAP céljainak végrehajtásában, az ahhoz tartozó szervezetek munkájában való tevékeny részvételben, a nemzetiszocializmus elveinek támogatásában, nemzetiszocialista szervezetek vagy tevékeny anyagi segítségével vagy ilyen irányú propaganda kifejtésében és ezáltal a független és demokratikus Ausztria érdekeinek megsértésében bűnösnek találtak.

13. cikk

Különleges fegyverek tilalma

1. Ausztriának nem szabad a következő fegyvereket tartani, előállítani és még kísérleti célokra sem használni:

a) bármiféle atomfegyvert,

b) bármiféle más nehézfegyvert, amely akár jelenleg, akár a jövőben a tömegpusztítás eszköze lehet, és amelyet az Egyesült Nemzetek illetékes szerve ilyenként jelöl meg;

c) bármiféle önmeghajtású vagy irányított lövedéket vagy torpedót, valamint ezeknek kilövésére és ellenőrzésére szolgáló készülékeket,

d) tengeri aknákat,

e) személyzettel ellátható torpedókat,

f) tengeralattjárókat vagy egyéb víz alatti járműveket,

g) motoros torpedónaszádokat,

h) támadó járművek különleges fajtáit,

i) 30 km-t túlhaladó lőtávolságú ágyúkat,

j) fajtó, maró vagy mérges anyagokat vagy biológiai állagokat a megengedett polgári célokra szükségesnél nagyobb mennyiségben vagy más típusban, valamint az olyan felszereléseket, amelyek alkalmasak ilyen anyagok vagy állagok hadicélra való előállítására, szétszórására vagy terjesztésére.

2. A Szövetséges és Társult Hatalmak fenntartják maguknak a jogot, hogy a jelen cikket bármely olyan fegyverre vonatkozó tilalommal kiegészítsék, amely a tudomány fejlődése folytán előállíthatóvá válik.

14. cikk

A szövetséges és német eredetű hadianyagra vonatkozó rendelkezés

1. Minden Ausztriában levő szövetséges eredetű hadianyagot az illető Szövetséges vagy Társult Hatalomnak, az ettől a hatalomtól kapott utasításoknak megfelelően rendelkezésre kell bocsátani. Ausztria lemond a fent említett hadianyagra vonatkozó minden jogáról.

2. A jelen Szerződés hatálybalépésétől számított egy éven belül Ausztria köteles katonai célokra használhatatlanná tenni vagy megsemmisíteni: minden német vagy nem szövetséges eredetű felesleges hadianyagot; minden modern hadianyagra vonatkozó német és japán rajzot, ideértve a műhelyrajzokat, mintákat, kísérleti modelleket és tervrajzokat; a jelen Szerződés 13. cikkében tiltott minden hadianyagot; a 13. cikkben tiltott minden különleges berendezést, ideértve a kutató- és termelőberendezéseket, amennyiben azokat nem lehet megengedett kutatás, fejlesztés vagy szerkezet céljára átalakítani.

3. Ausztria a jelen Szerződés hatálybalépésétől számított hat hónapon belül átadja a Szovjetunió, az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok és Franciaország kormányainak a 2. pontban említett hadianyagok és berendezések jegyzékét.

4. Ausztriának nem szabad német tervezésű hadianyagot előállítani. Ausztriának nem szabad német gyártmányú, avagy német eredetű vagy tervezésű hadianyagot sem hivatalos, sem magán, sem bármely más úton megszereznie vagy tartania, azzal a kivétellel, hogy az osztrák kormány az osztrák haderő felszerelése céljából korlátozott mennyiségű, a második világháború után Ausztriában maradt német gyártmányú, német eredetű vagy tervezésű hadianyagot felhasználhat.

5. A hadianyagoknak a jelen Szerződés céljára való meghatározását és felsorolását az I. számú melléklet tartalmazza.

15. cikk

A német újrafelfegyverzés megakadályozása

1. Ausztria teljesen együttműködik a Szövetséges és Társult Hatalmakkal annak biztosítása érdekében, hogy Németországnak ne legyen módja a német területen kívüli újrafelfegyverzése érdekében lépéseket tenni.

2. Ausztriának a katonai vagy a polgári légi közlekedésben, kísérleteknél, tervezésnél, hadianyag termelésénél vagy karbantartásánál nem szabad alkalmazni, sem kiképezni: olyan személyeket, akik német állampolgárok vagy 1938. március 13. előtt bármely időben német állampolgárok voltak; a hadseregben való szolgálatból a 12. cikk értelmében kizárt osztrák állampolgárokat; nem osztrák állampolgárságú személyeket.

16. cikk

Német és japán építési mintájú polgári repülőgépek tilalma

Ausztriának nem szabad német és japán építési mintájú polgári repülőgépeket, nagyobb számú német vagy japán gyártmányú vagy építési mintájú alkatrészt tartalmazó repülőgépeket sem megszerezni, sem előállítani.

17. cikk

A korlátozások tartama

A jelen Szerződés valamennyi katonai és légi közlekedési vonatkozású rendelkezése mindaddig hatályban marad, amíg azokat a Szövetséges és Társult Hatalmak és Ausztria, vagy miután Ausztria az Egyesült Nemzetek tagjává vált, a Biztonsági Tanács és Ausztria közötti egyezménnyel egészen vagy részben meg nem változtatják.

18. cikk

Hadifoglyok

1. A jelenleg hadifogságban levő osztrákokat a hadifoglyokat fogva tartó egyes hatalmak és Ausztria között kötendő megállapodásoknak megfelelően, mihelyt lehetséges, haza kell szállítani.

2. A jelenleg hadifogságban levő osztrákoknak a tekintetbe jövő és az illető Szövetséges és Társult Hatalom és Ausztria által kijelölt gyűjtőállomásokról az osztrák területre lépésig történő szállításából adódó minden költséget, ideértve az ellátási költségeket is, az osztrák kormány viseli.

19. cikk

Katonai sírok és emlékművek

1. Ausztria kötelezi magát, hogy a katonáknak, hadifoglyoknak, valamint a Szövetséges Hatalmak és a Németországgal hadiállapotban volt más Egyesült Nemzetek kényszer útján Ausztriába hurcolt állampolgárainak sírját tiszteletben részesíti, oltalmazza

és fenntartja; ugyanez vonatkozik e sírokon levő emlékkövekre és jelvényekre, valamint a hitleri Németország ellen osztrák területen harcolt hadseregek katonai dicsőségének megőrkítésére emelt emlékművekre is.

2. Az osztrák kormány elismer minden olyan bizottságot, küldöttséget vagy más szervezetet, amelyet az illető ország az 1. pontban megjelölt sírok és építmények azonosítására, lajstromozására, fenntartására és rendezésére felhatalmazott; elősegíti az ilyen szervezetek munkáját és az említett sírok és építmények tekintetében szükségesnek talált megállapodásokat az illető országgal vagy az általa meghatalmazott bizottsággal, küldöttséggel vagy bármely más szervezettel meg fogja kötni. Kinyilvánítja továbbá egyetértését azzal, hogy akár az illető állam hivatalos szervezeteinek, akár az eltemetett személyek hozzátartozóinak kérelmére – a rendes egészségügyi óvórendszabályokkal összhangban – minden könnyítést megad az említett sírokban eltemetett földi maradványok kihantolására és hazaszállítására.

III. rész

20. cikk

A szövetséges haderők visszavonása

1. Az Ausztriai Ellenőrző Szervezetre vonatkozó, 1946. június 28-án kelt egyezmény a jelen Szerződés hatálybalépésével érvényét veszti.

2. A jelen Szerződés hatálybalépésével az ausztriai megszállási övezetekre és Bécs város igazgatására vonatkozó, 1945. július 9-én kelt megállapodás 4. pontjában felállított Szövetséges Parancsnokság Bécs város igazgatásával kapcsolatban minden tevékenység gyakorlását megszünteti. Az ausztriai megszállási övezetekre vonatkozó megállapodás Ausztriának a Szövetséges és Társult Hatalmak haderői által a jelen cikk 3. pontja alapján történő kiürítése befejezésével hatályát veszti.

3. A Szövetséges és Társult Hatalmak haderőit és az Ausztriai Ellenőrző Bizottság tagjait a jelen Szerződés hatálybalépésétől számított 90 napon belül – amennyiben csak lehetséges, legkésőbb 1955. december 31-ig – Ausztriából vissza kell vonni.

4. Az osztrák kormány a Szövetséges és Társult Hatalmak haderői, valamint az Ausztriai Szövetséges Bizottság tagjai részére Ausztriából való visszavonásukig biztosítja mindazokat a jogokat, mentességeket és kedvezményeket, amelyek őket a jelen Szerződés hatálybalépését közvetlenül megelőzőleg megillették.

5. A Szövetséges és Társult Hatalmak kötelezik magukat, hogy az osztrák kormánynak a jelen Szerződés hatálybalépése után és a jelen cikk 3. pontjában megállapított határidő alatt visszaszolgáltadják:

a) mindazt a pénzt, amelyet a Szövetséges és Társult Hatalmaknak a megszállás céljára ellenszolgáltatás nélkül rendelkezésre bocsátott és amely a szövetséges haderők visszavonása befejezésének időpontjáig, kiadásra nem kerülván, megmaradt;

b) mindazt az osztrák tulajdont, amelyet a szövetséges haderők vagy a Szövetséges Bizottság igénybe vett és amelynek még birtokában van. A jelen bekezdésből eredő kötelezettségeket a jelen Szerződés 22. cikke rendelkezéseinek fenntartásával kell teljesíteni.

IV. rész

A háborúból származó igények

21. cikk

Jóvátétel

Ausztriától az 1939. szeptember 1. után Európában beállott hadiállapotból kifolyóan nem követelnek jóvátételt.

22. cikk

Az Ausztriában levő német javak

A Szovjetuniónak, az Egyesült Királyságnak, az Amerikai Egyesült Államoknak és Franciaországnak a berlini értekezlet 1945. augusztusban 2-án kelt jegyzőkönyve alapján joga van az Ausztriában levő valamennyi egykori német javak feletti rendelkezésre.

1. A Szovjetunió 30 év tartamára koncessziót kap az Ausztria 1947. évi olajtermelése 60%-ának megfelelő termelést biztosító olajmezőkre, valamint tulajdonjogot nyer a jelen Szerződéshez csatolt 1. számú jegyzék és 1. számú térkép szerint ezekhez az olajmezőkhöz tartozó összes épületeken, létesítményeken, felszereléseken és egyéb vagyontárgyakon.

2. A Szovjetunió koncessziót kap a Kelet-Ausztriában fekvő összes német vagyont képező kutatási területek 60%-ára, amelyekre a Szovjetuniónak a potsdami egyezmény alapján igénye van és amelyek jelenleg is birtokában vannak; a Szerződéshez csatolt 2. számú jegyzéknek és 2. számú térképnek megfelelően.

A Szovjetuniónak joga van a kutatási területeken 8 éven át kutatásokat végezni és az olaj feltárásától számított 25 éven át olajat kitermelni.

3. A Szovjetunió a 3. számú jegyzék szerint 420 000 tonna nyersolaj összteljesítményű olajfinomítókat kap.

4. A Szovjetunió megkapja az olajtermékek elosztásával foglalkozó azokat a vállalatokat, amelyek a 4. számú jegyzék szerint rendelkezésére állnak.

5. A Szovjetunió megkapja a DDSG-nak Magyarországon, Romániában és Bulgáriában levő javait; az 5. számú jegyzéknek megfelelően ugyancsak megkapja a Dunagőzhajózási Társaság Kelet-Ausztriában levő javainak 100%-át.

6. A Szovjetunió átruházza Ausztriára mindazokat a javakat, jogokat és érdekeket, amelyeket mint német vagyont meglevő felszerelésével együtt birtokában tart vagy igényel, ugyancsak átruházza azokat a hadiipari vállalatokat, meglevő felszerelésükkel, házakkal és egyéb ingatlanokkal együtt, ideértve az Ausztriában fekvő telkeket is, amelyeket hadizsákmány gyanánt birtokol vagy igényel, a jelen cikk 1., 2., 3., 4. és 5. pontjaiban említett vagyonértékek kivételével. Ausztria a maga részéről kötelezi magát, hogy 6 éven belül a Szovjetunióknak szabadon átváltható valutában 150 000 000 US dollárt fizet. Ezt az összeget Ausztria a Szovjetunióknak 3 havonkénti 6 250 000 dolláros egyenlő részletekben szabadon átváltható valutában fizeti. Az első fizetést a jelen Szerződés hatálybalépésének hónapját követő második hónap első napján kell teljesíteni. A következő három hónapos fizetések mindenkor a megfelelő hónap első napján teljesítendő. Az utolsó három hónapos fizetést a Szerződés hatálybalépésétől számított 6 éves időtartam utolsó napján kell teljesíteni.

A jelen cikkben megállapított fizetések az US dollárnak 1949. szeptember 1-jén fennállott aranyparitása alapján történnek, amely szerint 35 dollár felel meg egy uncia aranynek.

A Szovjetuniót illető fent említett összegek pontos fizetésének biztosítékául az Osztrák Nemzeti Bank a jelen Szerződés hatálybalépését követő két héten belül a Szovjetunió Állami Bankjának a teljes 150 000 000 dolláros összegről váltókat ad át, amelyek a jelen cikkben megállapított időpontokban válnak esedékessé.

Az Ausztria által kiállított váltók kamatmentesek. A Szovjetunió Állami Bankja, amennyiben az osztrák kormány és az Osztrák Nemzeti Bank kötelezettségeiket pontosan és híven teljesítik, nem szándékozik ezeket a váltókat átruházni.

7. A javakra vonatkozó jogi rendelkezések:

a) mindazok az egykori német javak, amelyek a jelen cikk 1., 2., 3., 4. és 5. pontjai alapján a Szovjetunió tulajdonába mentek át, elvileg osztrák fennhatóság alatt maradnak és ennek megfelelően rájuk az osztrák törvények az irányadók;

b) díjak és illetékek, a kereskedelemre, iparűzésre és gépiparra vonatkozó előírások tekintetében, valamint adóügyi szempontból ezekre a javakra nem alkalmazhatók kevésbé kedvező rendelkezések, mint amelyek Ausztria és állampolgárai tulajdonában levő vállalatokra, valamint a legtöbb kedvezmény elve alapján más államok és állampolgáraik tulajdonában levő vállalatokra nézve alkalmazást nyernek vagy a jövőben nyerni fognak;

c) mindazokat az egykori német javakat, amelyek a Szovjetunió tulajdonába mentek át, nem szabad a Szovjetunió hozzájárulása nélkül kisajátítani;

d) Ausztria a nyereségnek vagy egyéb bevételnek (bérleti vagy haszonbérleti díjnak) termékek alakjában vagy valamely megszerzett szabadon átváltható valutában való kivitele elé nem fog akadályokat gördíteni;

e) a Szovjetunióra átruházott jogok, javak és érdekek, valamint azok a jogok, javak és érdekek, amelyeket a Szovjetunió ruház át Ausztriára, teher- és igénymentesen szállnak át a Szovjetunióra, illetőleg Ausztriára. A „terhek és igények” kifejezés alatt nemcsak

az ezen javak, jogok és érdekek felett 1945. május 8. utáni szövetséges ellenőrzés gyakorlása folytán keletkezett hitelezői igényeket, hanem mindennemű egyéb igényeket is kell érteni, ideértve az adók iránti igényeket is. A Szovjetuniónak és Ausztriának a terhekről és igényekről való kölcsönös lemondása mindazokra a terhekre és igényekre vonatkozik, amelyek abban az időpontban állnak fenn, amelyben Ausztria a Szovjetuniónak a reászállott német javaira vonatkozó jogait alakszerűen bejegyzí, illetőleg amelyek a Szovjetunió által Ausztriának átengedett vagyonértékekre vonatkozóan a tényleges átadás időpontjában fennállnak.

8. A jelen cikk 6. pontjában említett javak, jogok és érdekek Ausztriára való átruházása, valamint a Szovjetunió jogainak a reászálló német vagyonértékekre vonatkozó alakszerű bejegyzése a jelen Szerződés hatálybalépésének napjától számított két hónapon belül megtörténik.

9. A Szovjetunió ugyancsak megszerzi mindazon Kelet-Ausztriában levő javak, jogok és érdekek tulajdonjogát, amelyeket szovjet szervezetek az 1., 2., 3., 4. és 5. számú jegyzékekben felsorolt javak üzemeltetése érdekében 1945. május 8. óta létesítettek vagy adásvétel útján megszereztek.

A jelen cikk 7. pontjának a), b), c) és d) bekezdéseiben foglalt rendelkezések ezekre a javakra is megfelelően alkalmazást nyernek.

10. A jelen cikk rendelkezéseinek alkalmazása körül felmerülő véleménykülönbségeket az érdekelt felek közötti kétoldalú tárgyalások útján kell tisztázni.

Abban az esetben, ha a Szovjetunió és Ausztria kormányai kétoldalú tárgyalások útján három hónapon belül nem jutnak megegyezésre, a véleménykülönbséget rendezés céljából döntőbizottság elé kell terjeszteni, amely a Szovjetunió és Ausztria egy-egy képviselőjéből, valamint egy harmadik országnak a két kormány közös megegyezésével kiválasztott egy állampolgárából mint harmadik tagból áll.

11. Az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok és Franciaország ezennel Ausztriára ruházzák mindazokat a javakat, jogokat és érdekeket, amelyeket saját maguk vagy nevükben mások, mint egykori német vagyonértékeket vagy mint hadizsákmányt Ausztriában birtokban tartottak vagy igényeltek.

A jelen pont alapján Ausztriára ruházott javakat, jogokat és érdekeket az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok és Franciaország mindazon terhektől és igényektől mentesen adják át, amelyek ezeken a javakon, jogokon és érdekeken gyakorolt ellenőrzésük folytán 1945. május 8. után keletkeztek.

12. A jelen cikkben megállapított vagy annak rendelkezéseiből következő kötelezettségek Ausztria által történt teljesítése után a Szövetséges és Társult Hatalmaknak az Ausztriában levő egykori német javakra vonatkozó igényeit, amelyek a berlini értekezlet 1945. augusztus 2-i határozatain alapulnak, teljesen kielégítettnek kell tekinteni.

13. Ausztria kötelezi magát, hogy a kizárólag nevelési, kulturális, jótékony és valószínű célokra szolgáló javak kivételével az egykori német vagyonként reáruházott javakat, jogokat és érdekeket nem bocsátja német jogi személyek – és amennyiben a javak, jogok vagy érdekek értéke a 260 000 schillinget meghaladja – német természetes személyek tulajdonába. Ausztria kötelezi magát továbbá, hogy a jelen cikk 1. és 2. számú jegyzékében említett jogokat és javakat, amelyeket a Szovjetunió az 1955. április 15-i osztrák–szovjet emlékirat értelmében Ausztriára ruház, nem bocsátja külföldi tulajdonba.

14. A jelen cikk rendelkezéseire a jelen Szerződés II. számú mellékletében foglaltak irányadók.

1. számú jegyzék

(A Kelet-Ausztriában fekvő azon olajmezők felsorolása, amelyekre a Szovjetunió koncessziót kap.)

2. számú jegyzék

(A Kelet-Ausztriában fekvő azon olajkutatási területek felsorolása, amelyekre a Szovjetunió koncessziót kap.)

3. számú jegyzék

(A Kelet-Ausztriában levő azon olajfinomítók felsorolása, amelyek tulajdonjogát a Szovjetunióra kell átruházni.)

4. számú jegyzék

(A Kelet-Ausztriában levő olajtermékek elosztásával foglalkozó azon vállalatok felsorolása, amelyek tulajdonjogát a Szovjetunióra kell átruházni.)

5. számú jegyzék

(A DDSG Kelet-Ausztriában levő, a Szovjetunióra átszálló javainak felsorolása.)

(A 23. cikk szerint a jelen Szerződés hatálybalépésének időpontjától kezdve az osztrák kormánynak vagy osztrák állampolgároknak Németországban levő vagyonát, ideértve azt a vagyont is, amelyet 1938. március 13. után osztrák területről erőszakkal Németországba vittek, tulajdonosaiknak vissza kell adni. A háborús bűnösök vagyonát az osztrák kormány rendelkezésére kell bocsátani.)

Ausztria a maga és az osztrák állampolgárok nevében Németországgal és német állampolgárokkal szemben lemond az 1945. május 8-án fennállott minden követeléséről, azoknak kivételével, amelyek 1938. március 13. előtt szerzett jogából erednek.

A 24. cikk értelmében Ausztria az osztrák kormány, vagy osztrák állampolgárok nevében lemond a Szövetséges és Társult Hatalmakkal és az Egyesült Nemzetekkel szemben 1939. szeptember 1-je után keletkezett mindennemű igényéről.)

V. rész

Javak, jogok, érdekek

(A 25–26. cikkeiben Ausztria kötelezi magát, hogy az Egyesült Nemzeteknek és állampolgáraiknak Ausztriában levő minden törvényes jogát és érdekét visszaállítja és minden vagyonát visszaadja. Ugyancsak kötelezi magát, hogy az Ausztriában élő kisebbségi csoportoktól [faji vagy vallási leszármazás] 1938. március 13. után elvett javait visszaadja, jogaikat és érdekeiket visszaállítja.

A 27. cikk értelmében a Szövetséges és Társult Hatalmak területén levő osztrák jogokat és érdekeket visszaadják, illetőleg visszaállítják. Jugoszláviának viszontjoga van ezeket visszatartani és felszámolni. A 28. cikk a tartozások rendezéséről intézkedik.)

VI. rész

Általános gazdasági kapcsolatok

(A 29. cikk értelmében Ausztria a megfelelő kereskedelmi szerződések vagy egyezmények létrejöttéig 28 hónapon át az Egyesült Nemzetek részére a viszonzosság alapján biztosítja a legnagyobb kedvezményt, állampolgáraik részére pedig a saját állampolgáraival egyenlő elbánást.)

VII. rész

Viták elintézése

(A 30. cikk az Egyesült Nemzetek Ausztriában levő javaival kapcsolatban felmerülő viták rendezésével foglalkozik.)

VIII. rész

Különféle gazdasági rendelkezések

(A 31. cikk a Dunán való hajózás szabadságáról intézkedik.)

A 32. cikk értelmében Ausztria a viszonzosság alapján megkönnyíti az állam területén átmenő vasúti forgalmat.

A 33. cikk szerint a 25. és 29. cikkek rendelkezései a Szövetséges és Társult Hatalmakra, illetőleg azokra az Egyesült Nemzetekre nyerne alkalmazást, amelyeknek diplomáciai kapcsolatai Németországgal 1939. szeptember 1. és 1945. január 1. között megszakadtak.)

IX. rész Záró rendelkezések

(A 34–35. cikkek szerint 18 hónapot meg nem haladó időszakban a Szovjetunió, az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok és Franciaország bécsi diplomáciai képviselőjének vezetői képviselik a Szövetséges és Társult Hatalmakat a jelen Szerződés végrehajtására és értelmezésére vonatkozó minden kérdésben.)

A 36. cikk szerint a mellékletek a Szerződés szerves kiegészítő részei.

A 37. cikk szerint az Egyesült Nemzetek minden tagja csatlakozhat a Szerződéshez.)

38. cikk

A Szerződés megerősítése

1. Jelen Szerződést, amelynek orosz, angol, francia és német nyelvű szövegei egyaránt hitelesek, meg kell erősíteni. A Szerződés azonnal hatályba lép, mihelyt a megerősítő okiratokat egyfelől a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága, az Amerikai Egyesült Államok és Franciaország, másfelől pedig Ausztria letették. A megerősítő okiratokat a lehető legrövidebb időn belül a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének kormányánál kell letenni.

2. A Szerződés minden olyan Szövetséges vagy Társult Hatalomra nézve, amely megerősítő okiratát ez után teszi le, a megerősítő okirat letételének napján lép hatályba. A jelen Szerződést a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége kormányának levéltárában kell elhelyezni, amely az aláíró és csatlakozó államokhoz hitelesített másolatokat fog eljuttatni. Ennek hiteléül az alulírott meghatalmazottak a jelen Szerződést aláírták és pecsétjükkel ellátták.

Készült Bécs városában orosz, angol, francia és német nyelven, 1955. május 15-én.

I. számú melléklet
(A hadianyagok meghatározását és jegyzékét tartalmazza.)

II. számú melléklet

(A Szovjetunió és Ausztria között 1955. április 15-én létrejött megállapodás ide vonatkozó gazdasági rendelkezései szerint a Szovjetunió a jelen Szerződés hatálybalépésétől

számított két hónapon belül Ausztriára ruházza mindazokat a javakat, jogokat és érdekeket, amelyeket a 22. cikk alapján megtartott, illetőleg megszerzett, a Dunagőzhajózási Társaságnak [DDSG] Magyarországon, Romániában és Bulgáriában levő javai kivételével.)

Függelék

(A Függelék három tárgykörre vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz:

Közli a Szovjetunió és Ausztria között 1955. április 15-én létrejött és a II. számú mellékletben hivatkozott megállapodás gazdasági rendelkezéseinek szövegét. Eszerint a Szovjetunió az 1964. évi berlini értekezleten tett nyilatkozata értelmében hajlandó a 22. cikkben megjelölt 150 millió dollár átalányösszeg ellenértékéként teljes egészében osztrák áruszállításokat elfogadni.

Továbbá a szovjet küldöttség elfogadja az osztrák küldöttségnek azt a javaslatát, hogy az osztrák kormány a Szovjetunió birtokában volt és Ausztriának átadott olajmezőkért és olajfinomítókért fizetesképpen 10 éven át, évenként egymillió tonna, összesen tehát tízmillió tonna nyersolajat szállít a Szovjetuniónak.

Végül a szovjet fél átadja Ausztriának a Dunagőzhajózási Társaság Kelet-Ausztriában levő összes javait, ideértve a korneuburgi hajóépítő üzemet, a hajókat és a kikötői berendezéseket, amelyekért az osztrák kormány ezen javak Ausztriának átadásával egy időben 2 millió dollár összeget fizet a Szovjetuniónak.)

Forrás: Grotius – A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata. Elérhető: www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=IYJUHE

4. A német végleges rendezés

A Németországra vonatkozó
végleges rendezésről szóló szerződés
(Moszkva, 1990. szeptember 12.)

A Német Szövetségi Köztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Francia Köztársaság, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és az Amerikai Egyesült Államok,

abban a tudatban, hogy népeik 1945 óta egymással békében élnek;

emlékezve a legutóbbi európai történelmi változásokra, amelyek lehetővé tették, hogy úrrá legyenek a földrész megosztottságán;

figyelemmel a négy hatalomnak Berlin és Németország mint egész vonatkozásában való jogaira és felelősségére, és a négy hatalomnak a háborús és a háborút követő időszakból származó megfelelő egyezményeire és határozataira;

eltökélve, hogy az Egyesült Nemzetek alapokmányából következő kötelességekkel összhangban baráti, a népek egyenjogúságának és önállóságának alapelve tiszteletén nyugvó kapcsolatokat építenek ki, és egyéb a világbéke megszilárdítására alkalmas intézkedéseket hoznak;

emlékezve az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia Helsinkiben aláírt záróokmányának alapelveire; [...]

a következőkben állapodnak meg:

1. cikk

1. Az egyesült Németország magában foglalja majd a Német Szövetségi Köztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság és egész Berlin területét. Külső határai a Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság határai, és ezen szerződés hatálybalépésének napján végérvényesek lesznek. Az egyesült Németország határai végérvényes jellegének elismerése lényeges alkotórésze Európa békés rendjének.

2. Az egyesült Németország és a Lengyel Köztársaság a közöttük fennálló határokat nemzetközi jogilag kötelező szerződésben ismerik el.

3. Az egyesült Németországnak semminemű területi követelése nincs más államokkal szemben, és ilyeneket a jövőben sem fog támasztani. [...]

3. cikk

1. A Német Szövetségi Köztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság kormányai megerősítik lemondásukat atom-, biológiai és vegyi fegyverek előállításáról, birtoklásáról és a felettük való rendelkezési jogról. [...]

2. A Német Szövetségi Köztársaság kormánya a Német Demokratikus Köztársaság kormányával teljes egyetértésben 1990. augusztus 30-án Bécsben az európai hagyományos haderőkről szóló tárgyalások során a következő nyilatkozatot tette: „A Német Szövetségi Köztársaság kormánya kötelezettséget vállal arra, hogy az egyesült Németország haderőit háromtól négy évig terjedő időszak alatt 370 000 fős személyi állományra csökkenti. [...]” A Német Demokratikus Köztársaság kormánya ehhez a nyilatkozathoz határozottan csatlakozott.

4. cikk

1. A Német Szövetségi Köztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége kormányai kijelentik, hogy az egyesült Németország és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége szerződéses formában szabályozni fogják a szovjet haderőnek a mai Német Demokratikus Köztársaság és Berlin területén való tartózkodásának a feltételeit, valamint ezen haderők kivonásának lebonyolítását, amely 1994. év végéig a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság kormányai kötelezettségeinek megvalósításával összefüggésben, amelyre jelen szerződés 3. cikkének 2. bekezdés vonatkozik, végrehajtásra kerül.

5. cikk

1. A szovjet haderőknek a jelen szerződés 4. cikkével megegyezően a mai Német Demokratikus Köztársaság és Berlin területéről való kivonása befejeztéig ezen a területen az egyesült Németország haderőiként kizárólag a szárazföldi védelem német kötelékei állomásoznak majd, amelyek nincsenek betagolva azon szövetségi struktúrába, amelyeknek a német haderők a többi német területen alá vannak rendelve. A jelen cikk 2. bekezdésének ellenére ezen időtartam alatt más államok haderői ezen a területen nem állomásoznak vagy nem fejtenek ki valamely egyéb katonai tevékenységet.

6. cikk

Az egyesült Németországnak azt a jogát, hogy szövetségekhez tartozzék, minden ebből következő jogokkal és kötelezettségekkel, ez a szerződés nem érinti.

7. cikk

1. A Francia Köztársaság, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és az Amerikai Egyesült Államok ezennel befejezettnek tekintik a Berlinre és Németországra mint egészre vonatkozó jogait és kötelezettségeiket. Ennek eredményeként a megfelelő, ezzel összefüggő négyoldalú megállapodások, határozatok és gyakorlatok megszűnnek, és a négy hatalom valamennyi megfelelő intézményeit felosztatják.

2. Az egyesült Németország ennek megfelelően teljes szuverenitással rendelkezik bel- és külügyi tekintetében. [...]

Kelt Moszkvában 1990. szeptember 12-én.

A Német Szövetségi Köztársaság részéről *Hans-Dietrich Genscher*

A Német Demokratikus Köztársaság részéről *Lothar de Maiziere*

A Francia Köztársaság részéről *Roland Dumas*

Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága részéről *Douglas Hurd*

A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége részéről *Eduard Sevardnadze*

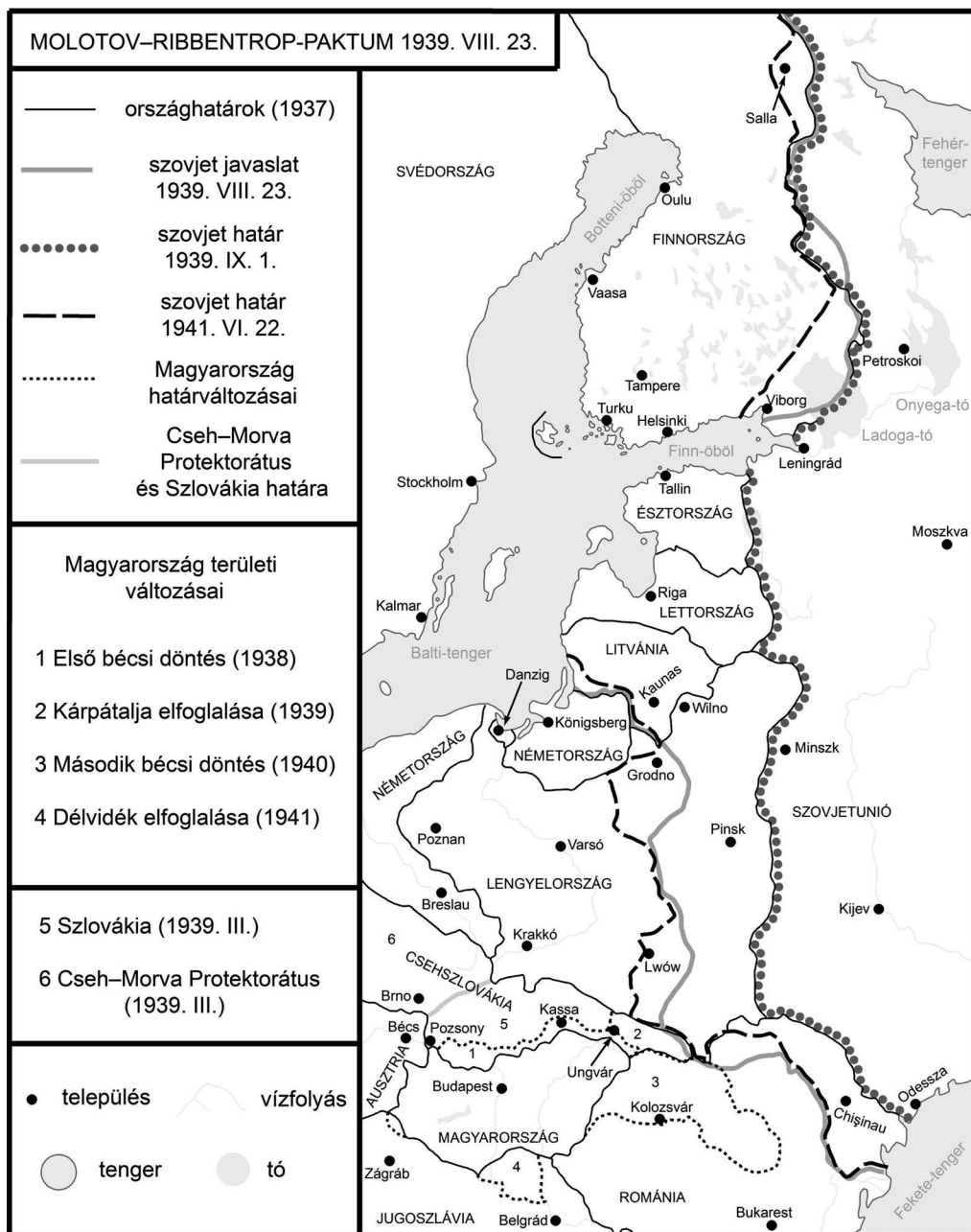
Az Amerikai Egyesült Államok részéről *James Baker*

Forrás: Grotius – A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata. Elérhető: www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=PDEMT

Térképek

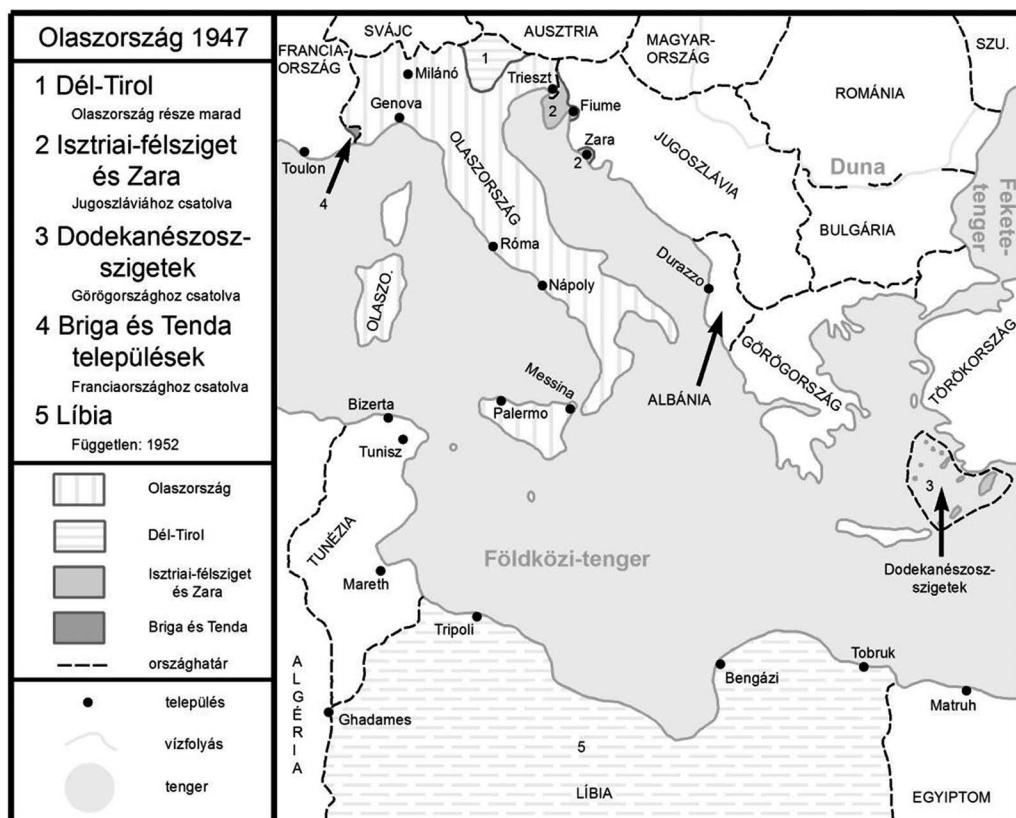

1. térkép. Az európai területi rendezés 1945–1990 között
Forrás: Csákvári Kristóf alkotása

2. térkép Molotov–Ribbentrop-paktum 1939. augusztus 23-án

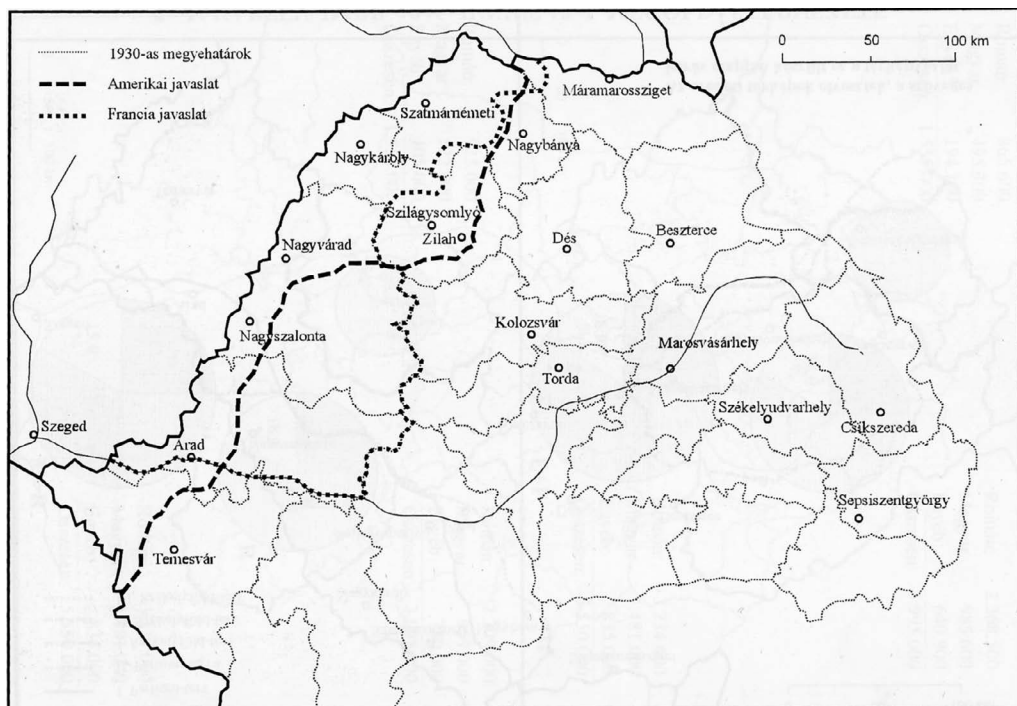
Forrás: Csákvári Kristóf alkotása

3. térkép. Olaszország határai 1947-ben
 Forrás: Csákvári Kristóf alkotása

4. térkép. Románia térképe 1940–1947 között
 Forrás: FÜLÖP 2009b, 98. Sebők László alkotása

5. térkép. Amerikai és francia határmódosítási javaslatok 1945. szeptember 20-án
 Forrás: FÜLÖP-VINCZE 1998. Sebők László alkotása

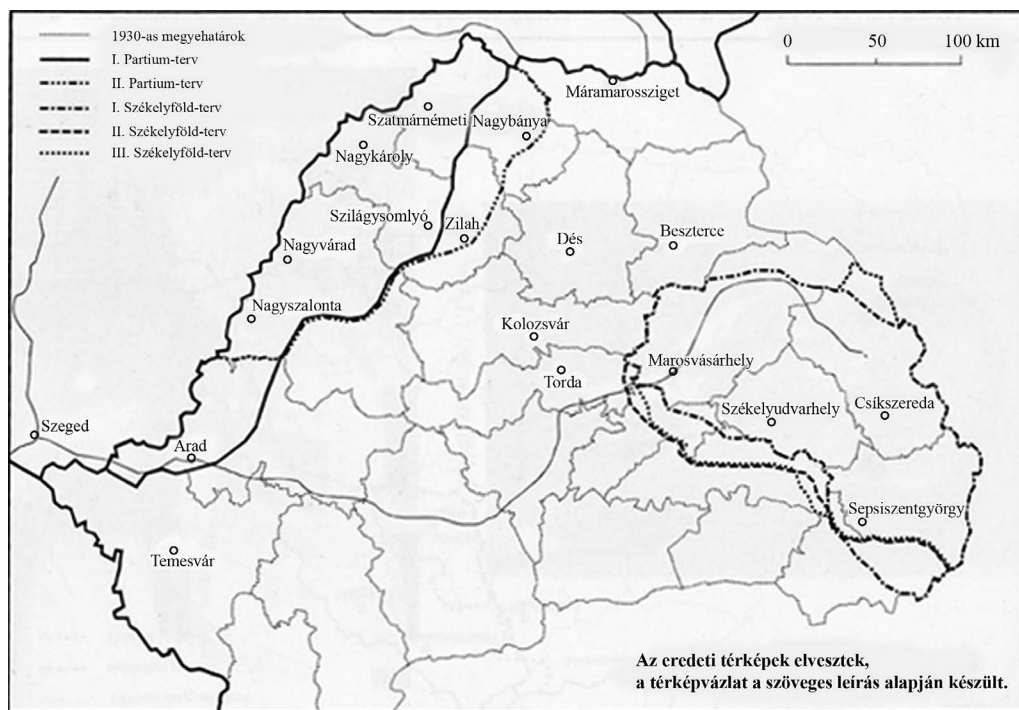
6. térkép. Bulgária térképe 1940–1947 között
 Forrás: FÜLÖP 2011, 108. Sebők László alkotása

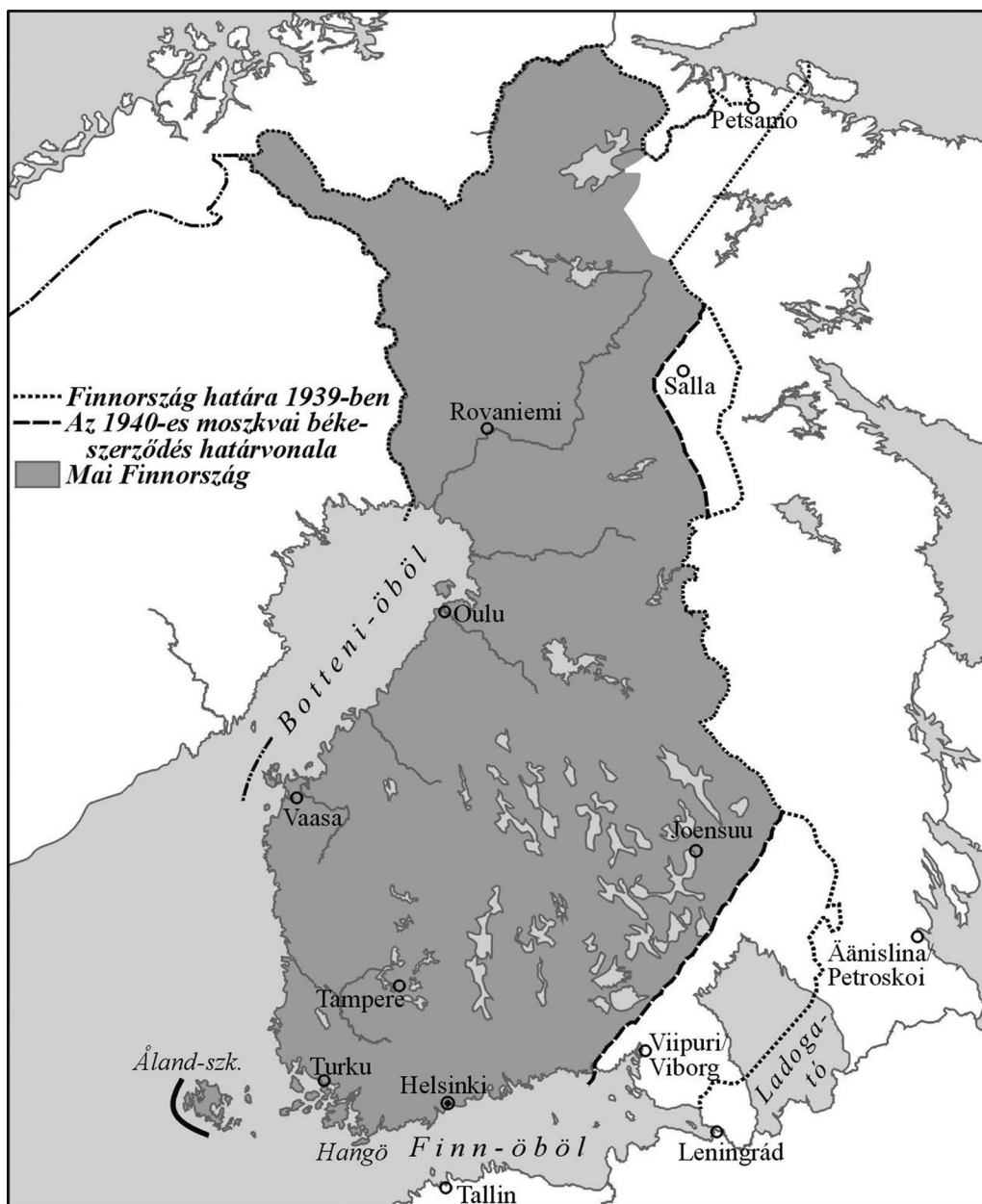
7. térkép. Görögország határai 1940–1947 között
 Forrás: FÜLÖP 2011, 109. Sebők László alkotása

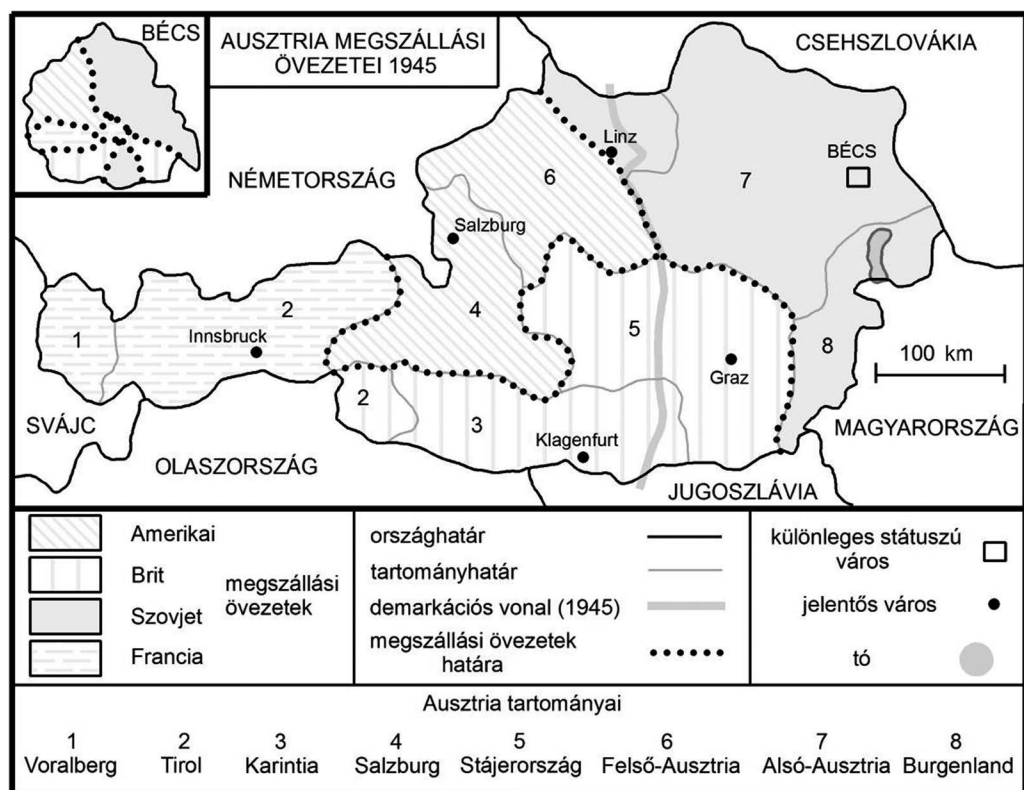
8. térkép. Pozsonyi hídő 1947-ben
 Forrás: ROMSICS 2006, 213. Sebők László alkotása

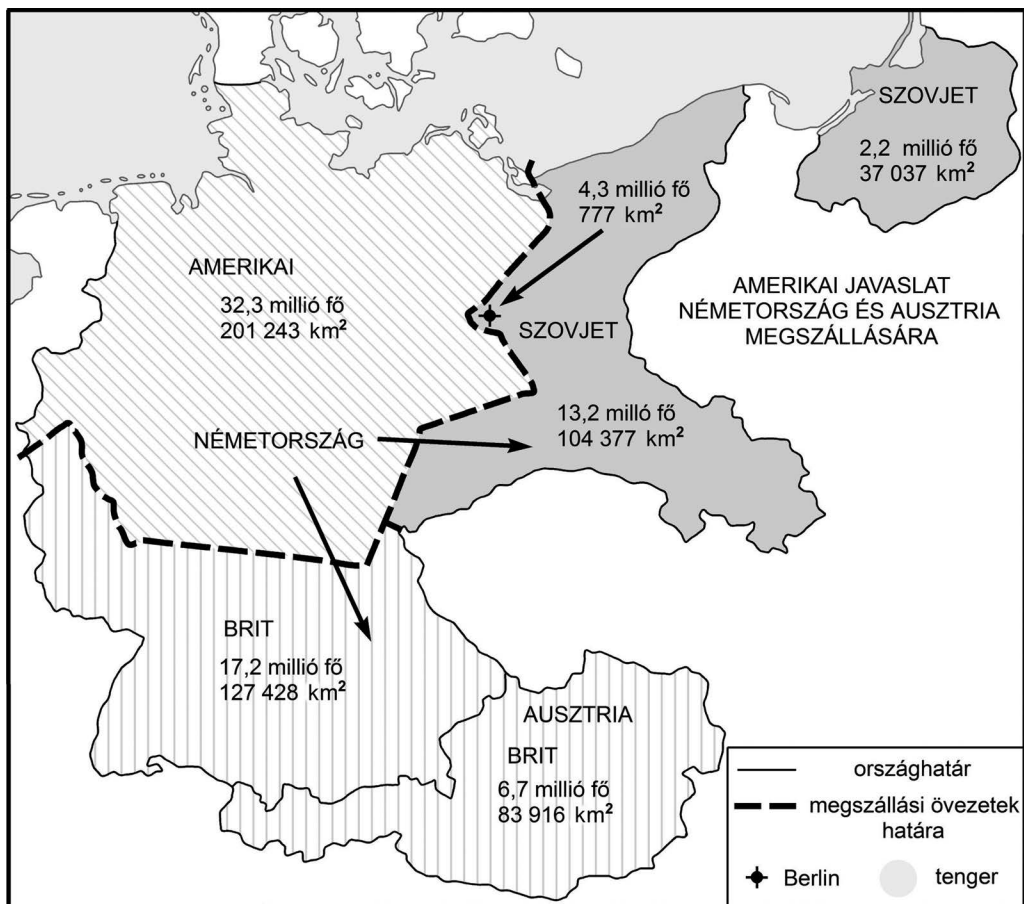
9. térkép. *Jakabffy Imre 1946. június 18-i erdélyi autonómia javaslata*
Forrás: FÜLÖP-VINCZE 1998. Sebők László alkotása

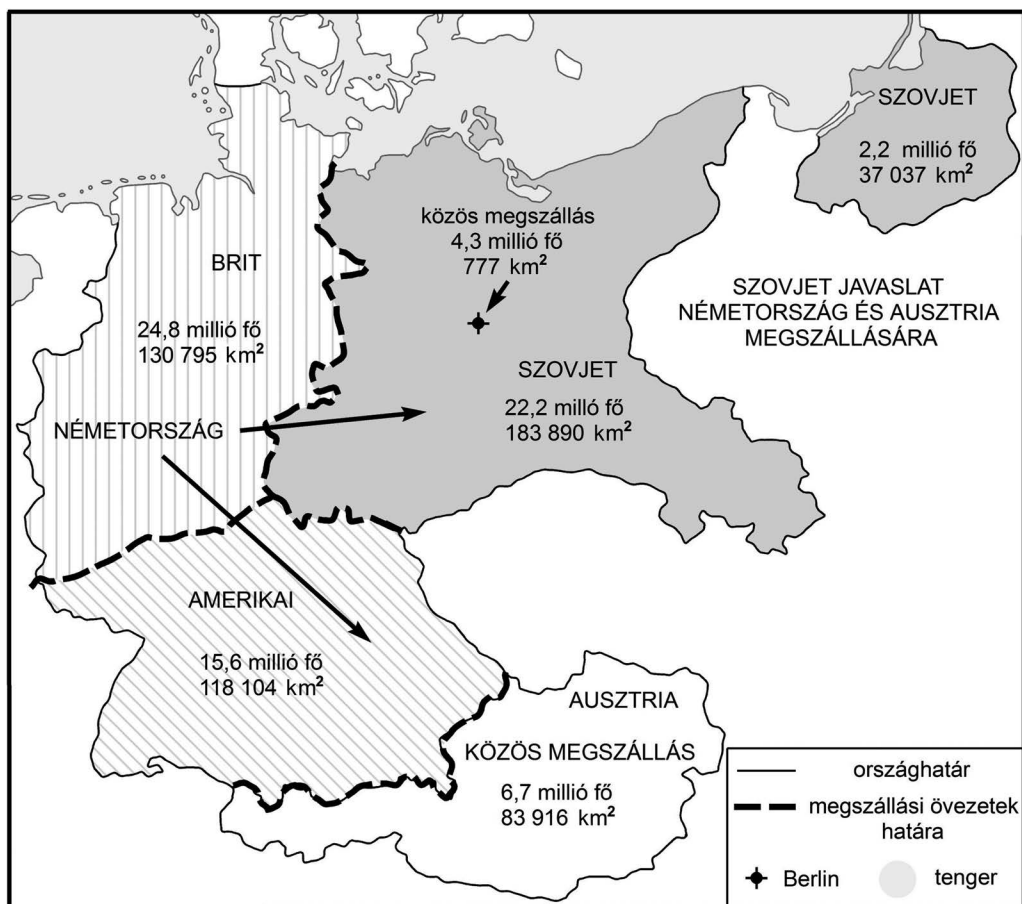
10. térkép. Finnország térképe 1940–1947 között
 Forrás: FÜLÖP 2009a, 16. Sebők László alkotása

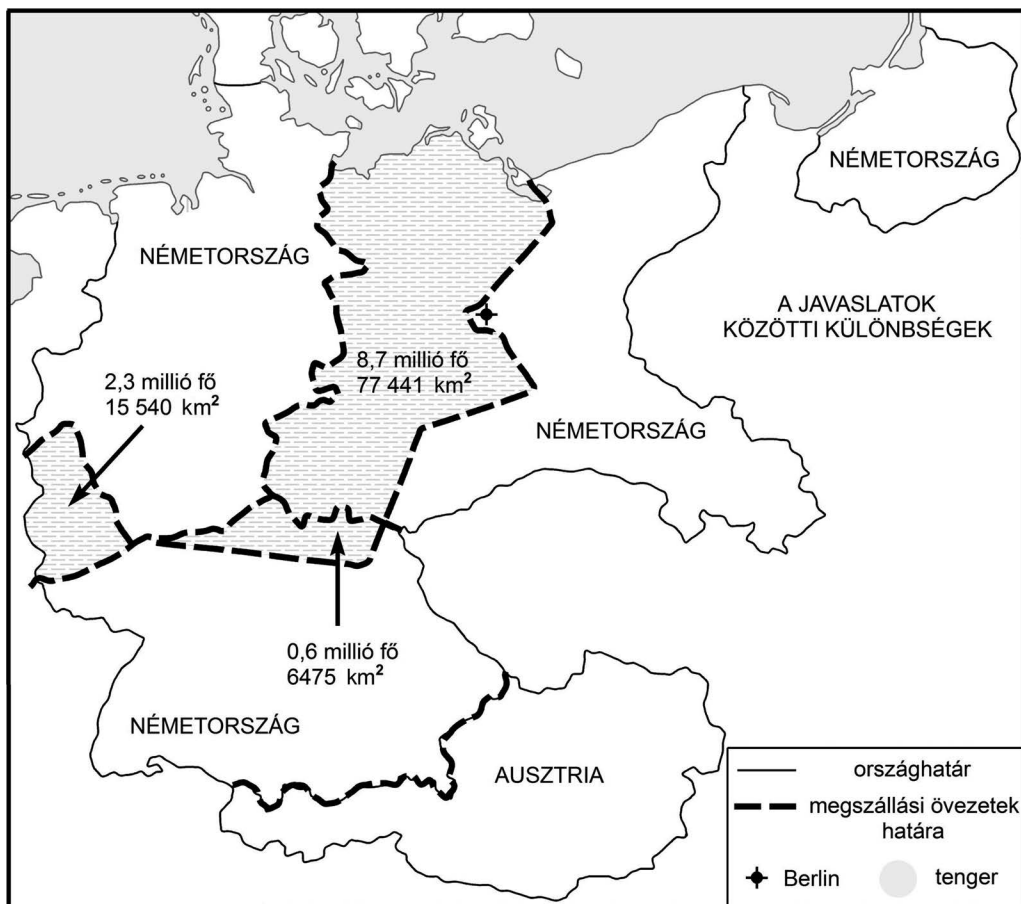
11. térkép. Ausztiai megszállási övezetek 1945–1955 között
 Forrás: Csákvári Kristóf alkotása

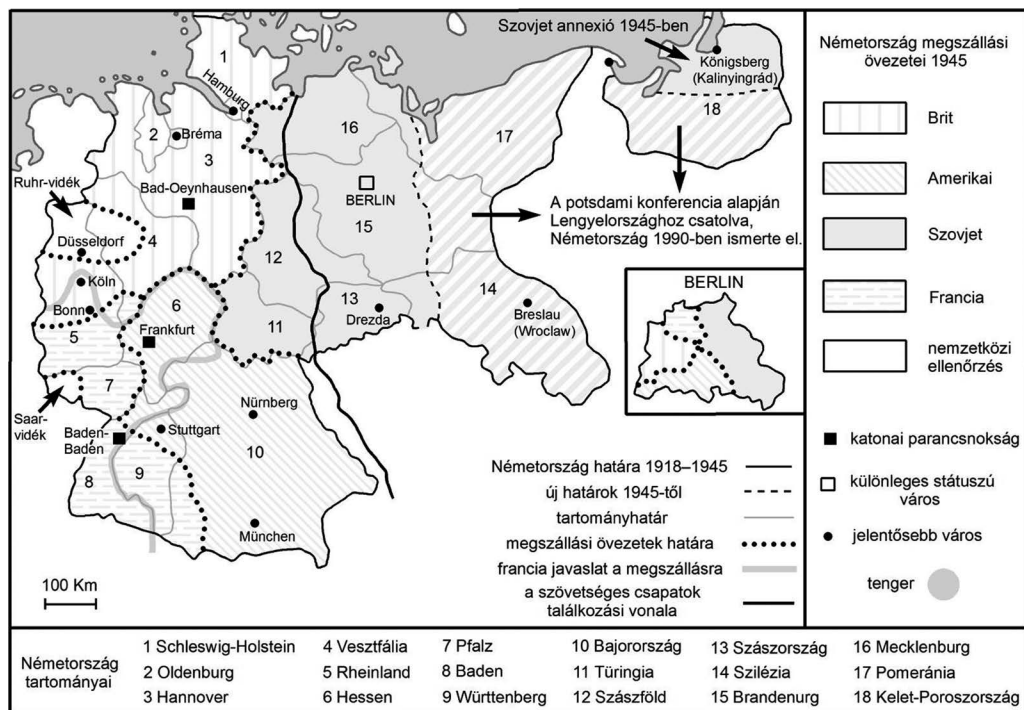
12a. térkép. Franklin D. Rooseveltt amerikai elnök
németországi megszállási övezet javaslata 1943 novemberében
Forrás: Csákvári Kristóf alkotása

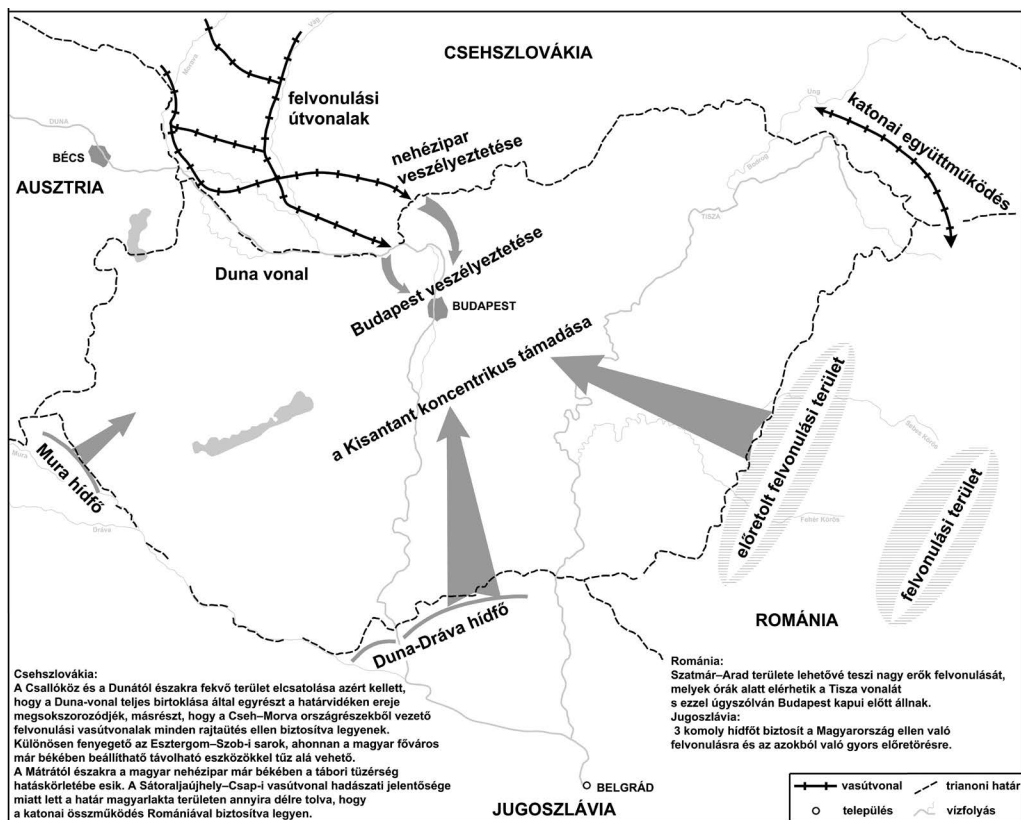
12b. térkép. Szovjet javaslat a németországi megszállási övezetekre
a londoni Európai Tanácsadó Bizottságnak 1944. február 15-én
Forrás: Csákvári Kristóf alkotása

12c. térkép. Az amerikai és a szovjet javaslat különbsége
Forrás: Csákvári Kristóf alkotása

13. térkép. Németországi megszállási övezetek 1945–1948 között
 Forrás: Csákvári Kristóf alkotása

14. térkép. A trianoni határok által hadászatiilag kiszolgáltatott ország

Forrás: Csákvári Kristóf alkotása

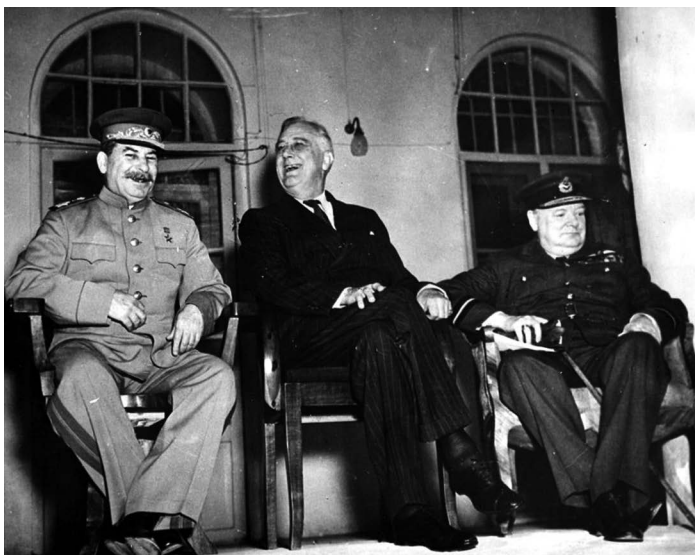

15. térkép. A határvédelem tervezett struktúrája
 Forrás: Csákvári Kristóf alkotása

Fényképek

1. kép. Gyöngyösi János magyar külügyminiszter aláírja 1947. február 10-én
Párizsban a magyar békeszerződést
Forrás: FÜLÖP 2008

2. kép. Sztálin, Franklin D. Roosevelt és Winston Churchill a teheráni konferencián
Forrás: National Archives and Record Administration II, College Park, Maryland

3. kép. *Eden, Molotov és Vorosilov Teheránban*

Forrás: National Archives and Record Administration II, College Park, Maryland

4. kép. *Churchill és Majszkij londoni szovjet nagykövet*

Forrás: MAİSKİ 2017

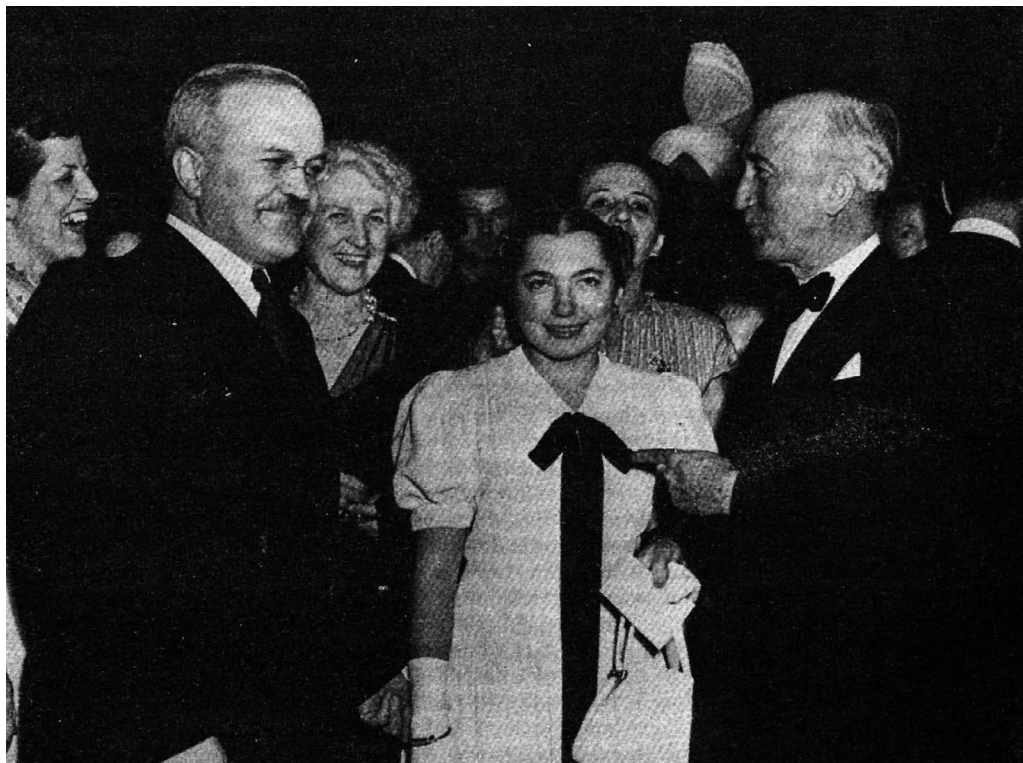
5. kép. Litvinov szovjet külügyminiszter-helyettes és felesége
Forrás: MAĬSKI 2017

6. kép. Winston Churchill, Harry Truman és Sztálin a potsdami konferencián
 Forrás: National Archives and Record Administration II, College Park, Maryland

7. kép. Ernest Bevin angol külügyminiszter és Alexander Cadogan államtitkár Potsdamba érkezik
 Forrás: National Archives and Record Administration II, College Park, Maryland

8. kép. V. Molotov, leánya és James F. Byrnes a párizsi Operában
Forrás: FÜLÖP 2008

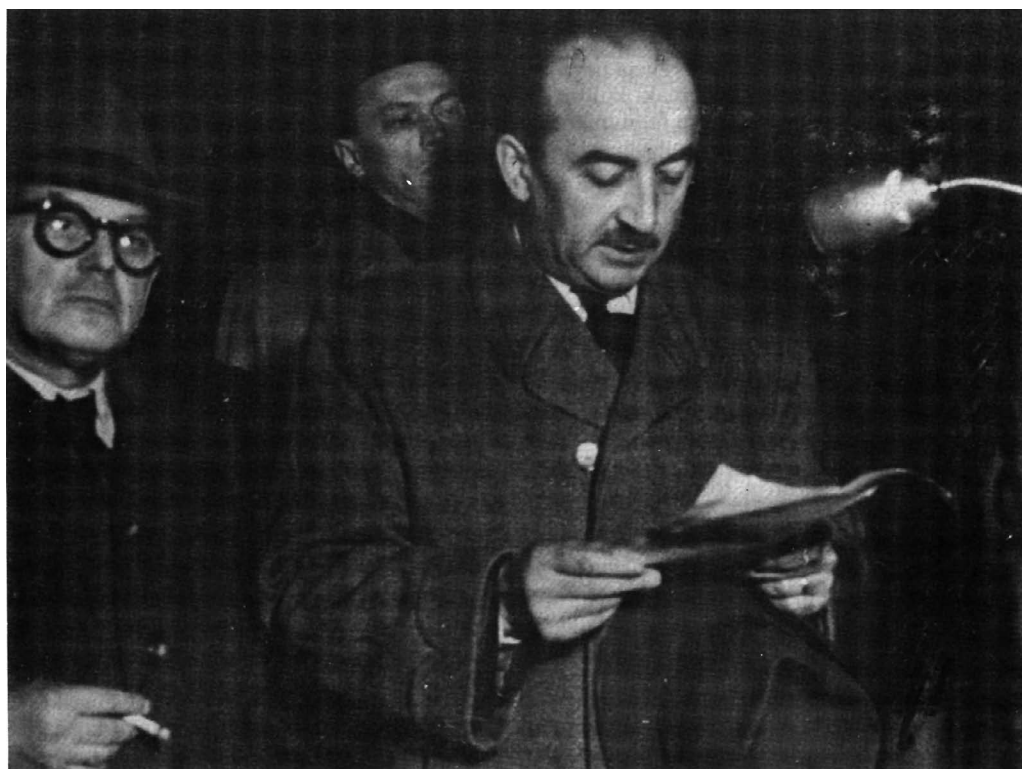
9. kép. *Georges Bidault francia külügyminiszter*
Forrás: FÜLÖP 2008

10. kép. *Andrej J. Visinszkij* szovjet külügyminiszter-helyettes
Forrás: Fülöp 2008

11. kép. I. Mihály román király és Petru Groza miniszterelnök
Forrás: FÜLÖP 2008

12. kép. Nagy Ferenc miniszterelnök fogadja a Párizsból hazatérő küldöttséget
Forrás: FÜLÖP 2008

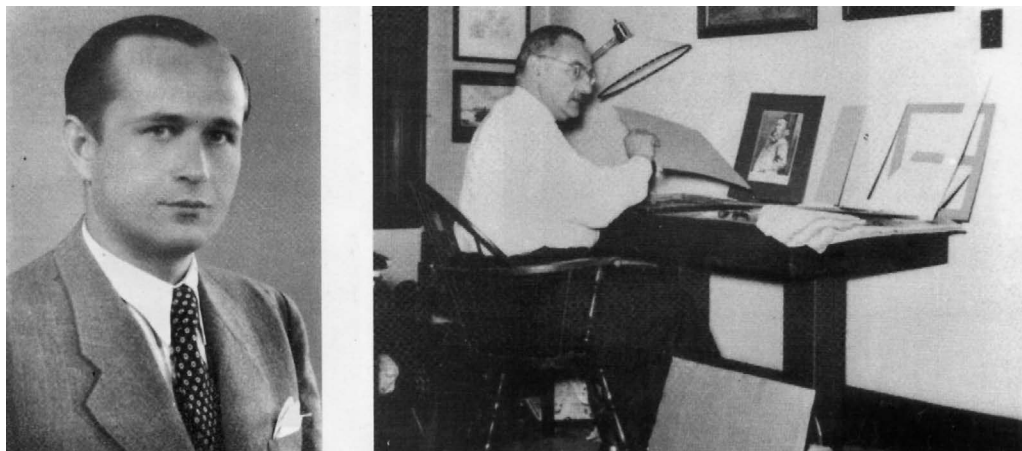
13. kép. *Vlado Clementis csehszlovák külügyi államtitkár*
Forrás: FÜLÖP 2008

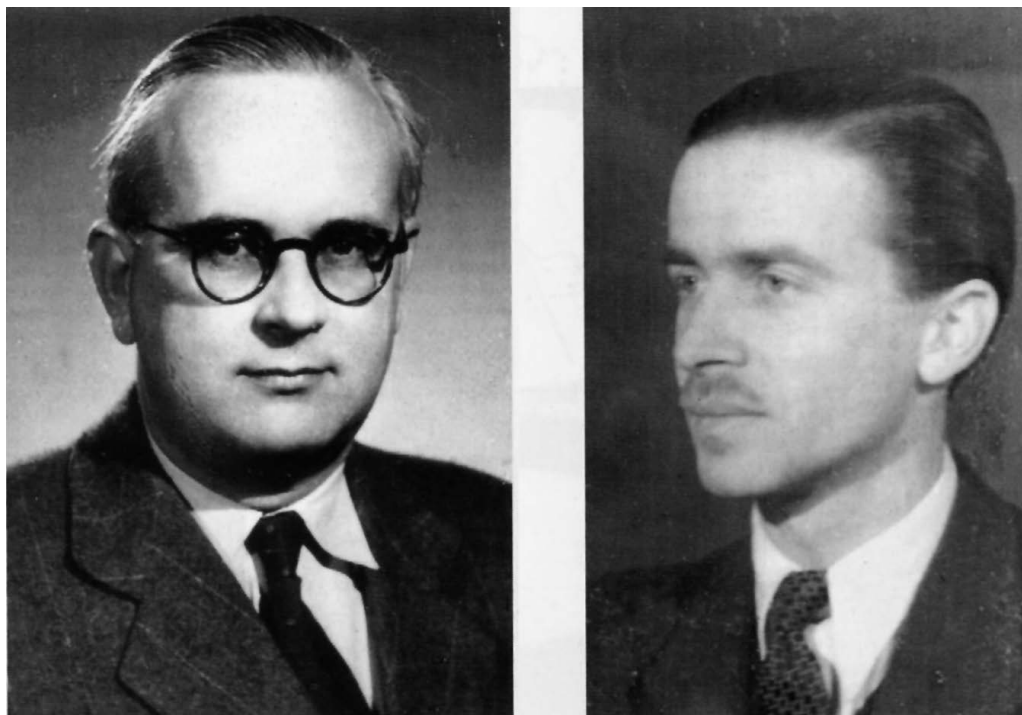
14. kép. Gheorghe Tătărescu román külügyminiszter
Forrás: FÜLÖP 2008

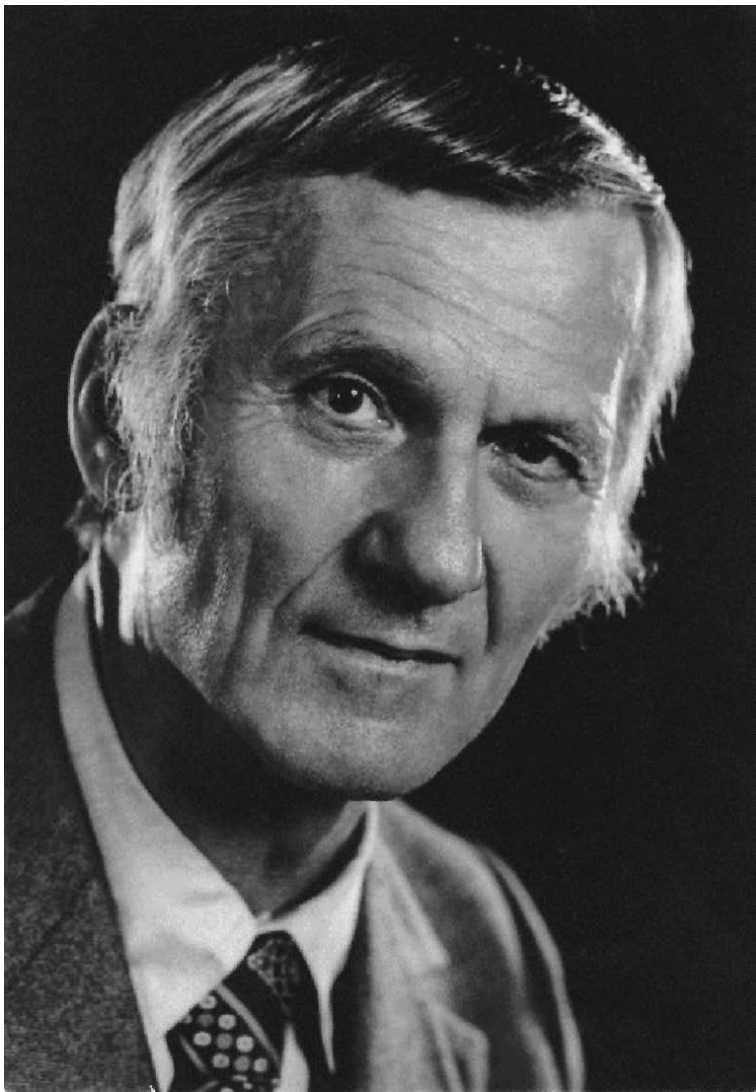
15. kép. Kertész István, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályának vezetője,
a párizsi magyar békedelegáció főtitkára
Forrás: KERTÉSZ 1995

16. kép. Demeter Béla miniszteri kabinetfőnök és Nékám Sándor miniszteri tanácsos
Forrás: FÜLÖP–VINCZE 1998

17. kép. I. Tóth Zoltán történész és Jakabffy Imre statisztikus, mindketten a Teleki Intézet munkatársai
Forrás: FÜLÖP–VINCZE 1998

18. kép. Rónai András, az Államtudományi Intézet vezetője, geográfus, egyetemi tanár
Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Érd

19. kép. Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök
Forrás: Szakály Sándor magángyűjteménye

20. kép. *Rakovszky György altábornagy, katonai szakértő*
Forrás: Szakály Sándor magángyűjteménye

21. kép. Márton Áron gyulafehérvári püspök és Venczel József, a Teleki Intézet tanára
Forrás: FÜLÖP–VINCZE 1998

22. kép. Teleki Pál, két ízben magyar miniszterelnök, geográfus,
az Államtudományi Intézet kezdeményezője, igazgatótanácsának elnöke
Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Érd

A kötet szerzői

Baráth Magdolna nemzetközi szakmai tanácsadó, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Cseh Gergő Bendegúz főigazgató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Fülöp Mihály egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar.

Gyarmati György egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet.

Ivánfi Miklós tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar Társadalomtudományi Tanszék; megbízott kutató, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

Kiss Dávid tudományos munkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet.

Lönhárt Tamás egyetemi docens, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Kar Magyar Történeti Intézet Jelenkor Története és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék.

Pákozdi Csaba egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

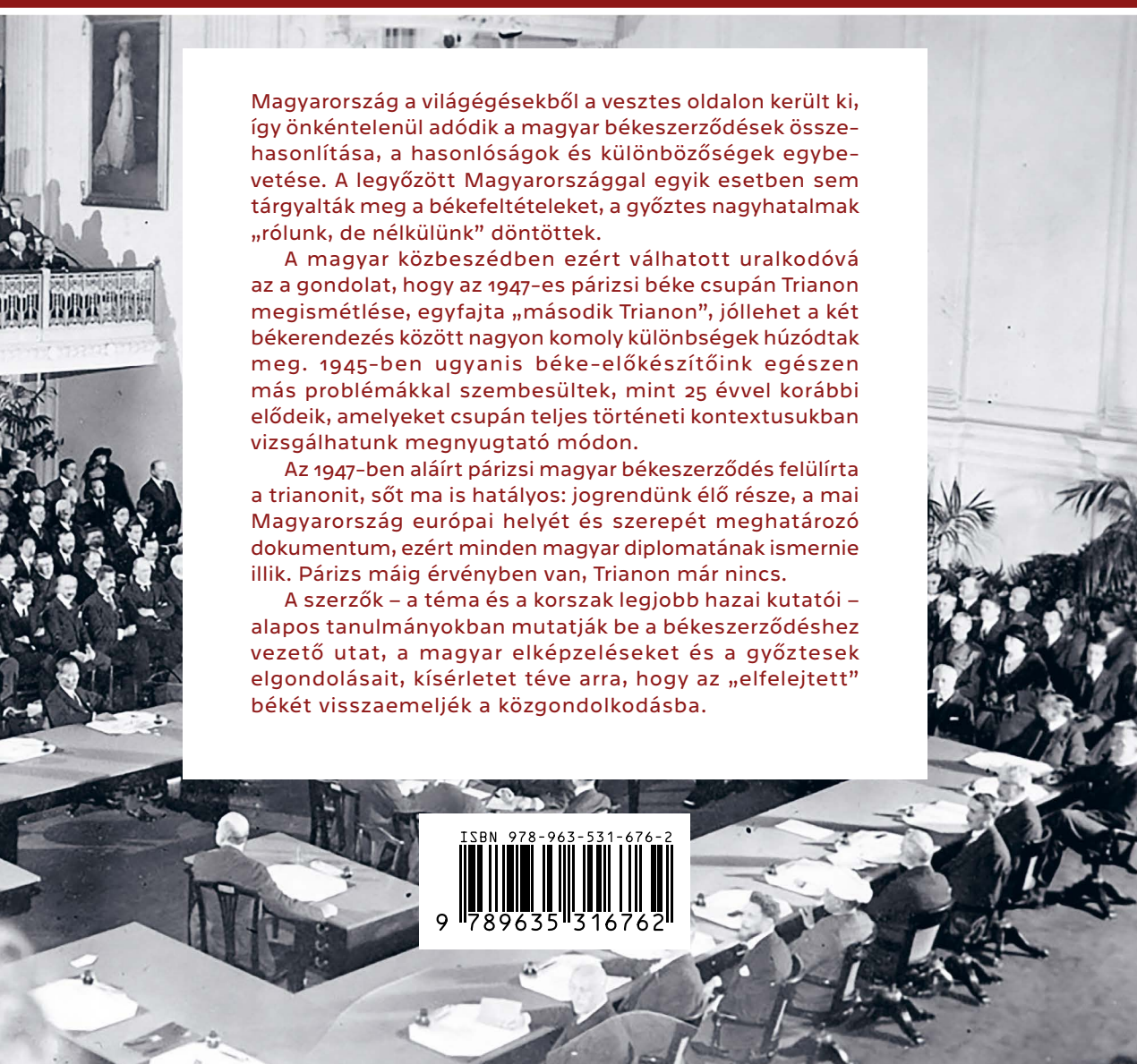
Popély Árpád egyetemi docens, Selye János Egyetem Tanárképző Kar Történelem Tanszék.

Szakály Sándor főigazgató, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár.

Szarka László egyetemi docens, Selye János Egyetem Tanárképző Kar; tudományos főmunkatárs, Rubicon Intézet.

Vukman Péter egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék.

Zseliczky Béla főmunkatárs, Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézet.

Magyarország a világégésekből a vesztes oldalon került ki, így önkéntelenül adódik a magyar békeszerződések összehasonlítása, a hasonlóságok és különbségek egybevetése. A legyőzött Magyarországgal egyik esetben sem tárgyalták meg a békefeltételeket, a győztes nagyhatalmak „rólunk, de nélkülünk” döntöttek.

A magyar közbeszédben ezért válhatott uralkodóvá az a gondolat, hogy az 1947-es párizsi béke csupán Trianon megismétlése, egyfajta „második Trianon”, jöllehet a két békerendezés között nagyon komoly különbségek húzódtak meg. 1945-ben ugyanis béke-előkészítőink egészen más problémákkal szembesültek, mint 25 évvel korábbi elődeik, amelyeket csupán teljes történeti kontextusukban vizsgálhatunk megnyugtató módon.

Az 1947-ben aláírt párizsi magyar békeszerződés felülírta a trianonit, sőt ma is hatályos: jogrendünk élő része, a mai Magyarország európai helyét és szerepét meghatározó dokumentum, ezért minden magyar diplomatának ismernie illik. Párizs máig érvényben van, Trianon már nincs.

A szerzők – a téma és a korszak legjobb hazai kutatói – alapos tanulmányokban mutatják be a békeszerződéshez vezető utat, a magyar elképzeléseket és a győztesek elgondolásait, kísérletet téve arra, hogy az „elfelejtett” békét visszaemeljék a közgondolkodásba.

ISBN 978-963-531-676-2

9 789635 316762